

TOLNAVÁRMEGYE

AZ ŐSKORTÓL A HONFOGLALÁSIG.

IRTA

WOSINSKY MÓR

SZEGSZÁRDI ESPERES-PLÉBÁNOS.

HÁROMEZER HATSZÁZ ÁBRÁVAL ÉS HÁROM TÉRKÉPPEL.

BUDAPEST.

1896.

TARTALOM A MÁSODIK KÖTETHEZ.

A VASKOR.

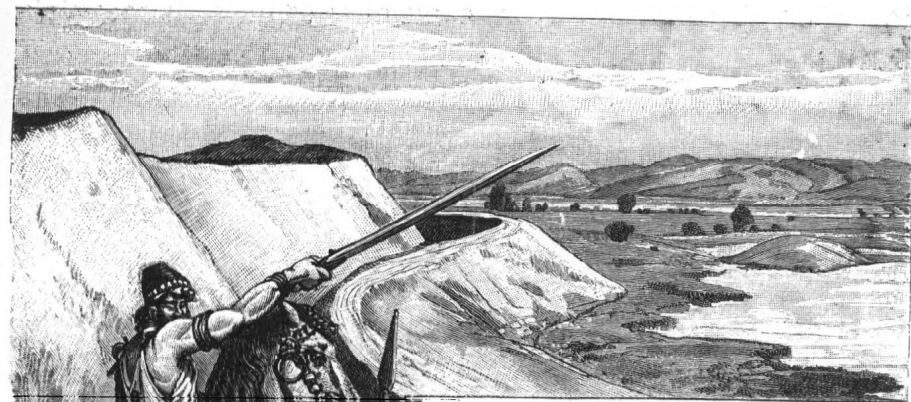
	Lap
1. A vaskor felosztása	515
2. A kelták korszaka	517
a) Kelta fegyverek, eszközök, ékszerek, edények	544
b) A kelták temetkezése	558
c) Megyénk keltakorszaki lelhelyei alphabeticus sorrendben	563
3. A rómaiak korszaka	619
a) A római társadalmi élet felosztása, kormányzata és közigazgatása	626
b) Római hadügy	629
c) A Duna folyása a római korszakban	660
d) Római katonai obsitos levelek	661
e) Római közlekedésügy és uthálózat	667
f) Római temetkezés, síremlékek és sírmelemlékek	695
g) A római pogány-vallás emlékei	718
h) A kereszténység első terjedése megyénk területén	739
i) Megyénk római korszaki lelhelyei alphabeticus sorrendben	755
4. A népvándorlás korszaka	804
a) A népvándorlás történeti adatai	804
b) A népvándorlás régészeti szempontból	840
α) A népvándorláskor lakásai és erődítményei	841
β) A népvándorláskor temetkezése	842
γ) Népvándorláskori fegyverek	850
δ) Népvándorláskori közhasználati eszközök	852
ε) Népvándorláskori ékszerek	854
ι) Népvándorláskori edények	860
μ) Megyénk népvándorláskori lelhelyei alphabeticus sorrendben	864
5. Befejezés	1035
Betűrendes név- és tárgymutató	1057

A VASKOR.

A regőlyi sáncz tájképe.

AVASKOR azon időtől kezdődik, midőn a vas használata mindinkább kiszorítja a bronzot, melyet már csak ékszerekre használnak. Ez újabb culturalis fok, mint a bronzkorszaknál láttuk, a Kr. szül. előtti V-ik század elején kezdődik. A vaskor tartamát rendszeren csak a római birodalom feloszlásáig, Krisztus szül. utáni V. századig számítják. A barbárok betörésével, a népvándorlással, a történelmi *) középkor veszi kezdetét. De miután ezredéves hazánkra a szorosan vett történelmi korszak csak a hon-

*) A történelem ó kort, középkort és új-kort különböztet meg. A középkort a népvándorlástól Amerika felfedezéseig, vagyis a III-ik századtól 1492-ig számítják.

foglalással kezdődik, azért a népvándorlás idejét is megyénk történetének első részébe kellett foglalnom. Munkám keretére való tekintetből kiterjesztem tehát a vaskorszakot a honfoglalásig.

E másfél évezredig tartott vaskort három egyenlő korszakra osztom : A kelták, a rómaiak s a népvándorlás korszakára.

A kelták korszaka a Krisztus születése előtti V. század elejétől Pannoniának a rómaiak által történt meghódításáig vagyis Krisztus születése idejéig tartott.

A rómaiak korszaka nálunk Pannonia meghódításától a hunnok betöréseig vagyis a Krisztus születése utáni 8-ik évtől a IV-ik század végéig terjed.

A népvándorlás korszaka a hunnok betörésétől a magyarok honfoglalásáig terjedő időszakot foglalja magába.

Szegszárd-bakta-hegyi lelet.

Szegsárd-bakta-hegyi lelet.

A KELTÁK.

AZ ŐSKORSZAKNAK legalább előttünk névtelen népei után a kelták voltak az elsők, kiket nevükről ismerünk s ezt a történelmi feljegyzéseknek köszönhetjük.

Hazánk területéről legelőször a görög történetírók tesznek említést. De ezen legelső feljegyzésekben a tőlük északra fekvő népeket csak hyperboræusok-nak hívták vagyis olyanoknak, kik Boreas (északi szél) fuvalmán túl laknak. Ptolomaios, ki a Krisztus születése előtti V. században élt, hazánk területét a nagy Scythiához veszi, melyről csak annyit tudott bizonyosan, hogy rabolni szerető, egyik legelőről és va-

dászterületről a másikkra költöző nép lakja azt. A mint a föld-leírásban jobban előre haladtak, megtanulták a népeket is

jobban megkülönböztetni egymástól. Az ó-kori írók a nálunk lakott s legelőször névleg felemlített népet hol keltáknak, hol galloknak vagy galatáknak is nevezték. Herodot isméri a Krisztus születése előtti keltákat, mint Európa legnyugatibb lakóit, a kiknek területén vélte ő az Isztros (a mostani Duna) forrását. A kelták nem képeztek összetartó államot, hanem különböző törzsekre oszoltak, kiknek külön területek, főhelyük s fejedelmük volt. Ilyen fejedelmi székhely lehetett később megyénk területén — a leletek után következőleg — Regöly. Történelmi feljegyzésekből tudjuk, hogy folyton viszálykodott egyik törzs a másikkal. Az első nagyobb költözködésük Franciaország területéről a pyrenei hegységen át dél felé irányult Spanyolországba. Körülbelül 590-ben Krisztus születése előtt indult meg két csoportban a biturgiai kelták költözködése Galliából. Ezek egyike Belloves alatt Italiába, a másik pedig Sigovestől vezetve a Rajnán át a dunamelléki tartományok azon részére hatolt, mely utóbb Pannoniának neveztetett s legyőzve a triballokat, itt állandóan meg is telepedett. Ekkor foglalták el megyénk területét is, hol számos leletet hagytak reánk. Ismeretes a kelták olaszországi hadjárata, hol Livius szerint 391-ben vették be Brennus vezérlete alatt Rómát s csaknem két századon át szakadatlan harczban voltak a rómaiakkal. Állandó összeköttetésük volt e hazánkban élt keltáknak a Macedon-állammal, különösen II. Fülöppel (359—336 Kr. e.), Nagy Sándor atyjával. Nagy Sándor, (336—323 Kr. e.) e világhódító fejedelemről tudjuk, hogy trónra lépte után 330-ban vonult az északi népek ellen s hadaival a Dunáig jutott, meghódította és szövetségeseivé tette a Duna mentén meghódított kelta népeket.*) De később e kelták 281-ben megrohanták a Balkán-

*) Nagy Sándor mindig fejedelmi fényüzéssel szerette fentartani felsőségének varázsát. A táborában megjelent kelta képviselőket meghívta asztalához, melynél a királyság egész pompájával el akarta őket kábítani. De ők nem bámultak semmit, sem aranyát, sem phalanxát, s midőn végre kérdezte tőlük,

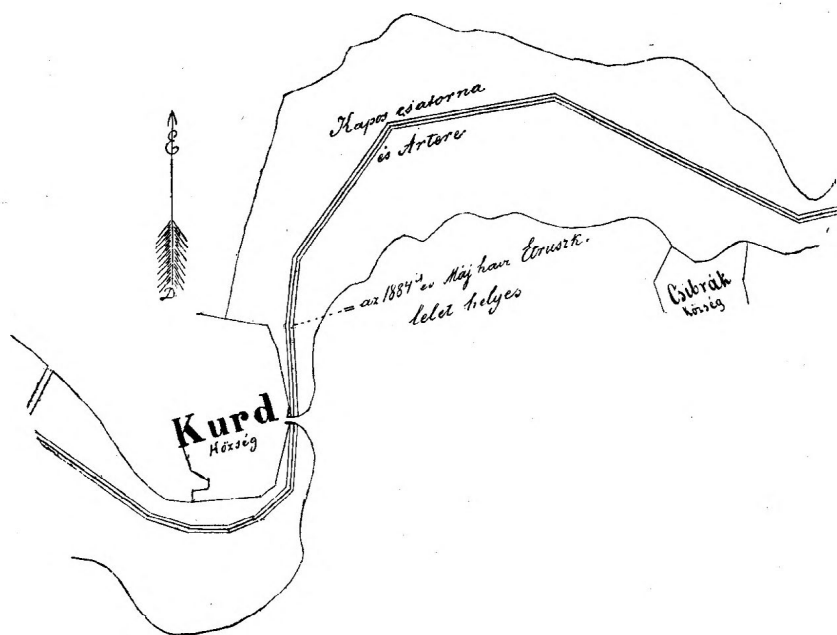
félszigetet s Macedonián keresztül gyilkolva, rabolva lejutottak egész a korinthusi szorosig. 279-ben ki akarták rabolni a delphii jósda kincstárát, de e szándékuk megghiusult. Sikertelen azonban ez Krisztus születése előtt 114-ben, midőn egyik kelta törzs előzőnlötte Görögországot s Delphi elrablott kincsét magukkal vitték Pannoniába. Görögország ekkor már a római birodalomhoz tartozott s így a rómaiak e veszteség megtorlására C. Portius Catot küldték a kelták ellen, ki azonban csufosan megveretett. Csak 100 év múlva sikerült a rómaiaknak a Pannoniában lakott kelta törzseket végleg meghódítani.

Hazánk keltáinak összeköttetése az olasz kelta törzsekkel s Macedoniával a leletekben is fontos nyomokat hagyott hátra. Az etruszk és görög kereskedelmi összeköttetésnek ritka fontos adatait meggyénkben is feltaláljuk.

A kereskedelem, melyet habár csak alacsony, önző célok indítanak és fejlesztenek, kiváló befolyást gyakorol mégis a művelődés legmagasabb érdekeire. Csere-kereskedelmet már a legősibb korszakban constatálhatunk. A szomszéd törzsek összeköttetésbe lépven egymással, így közvetítették a kereskedést sokszor távoli vidékekkel, a mi culturtörténetükre nagy befolyással volt. A csere-kereskedelem leginkább oly tárgyakat, oly újdonságokat hozott forgalomba, miknek a vevő hiányában volt. A kereskedelmi út keresése úttörője volt a culturának is. De elég fáradságukba került a leleményes kereskedőknek, míg az erdők és vizek mögé elrejtett népekhez biztos utat találhattak maguknak. Legbiztosabb volt a vízi út. Megyénk folyói is hordták a cultura önző terjesztőinek primitív járműveit és pedig elég távolról, Felső-Olaszországnak Etruria-részből. Egy ilyen hajó rakományát képezték a Kurdon talált etruszk, bronz csöbrök.

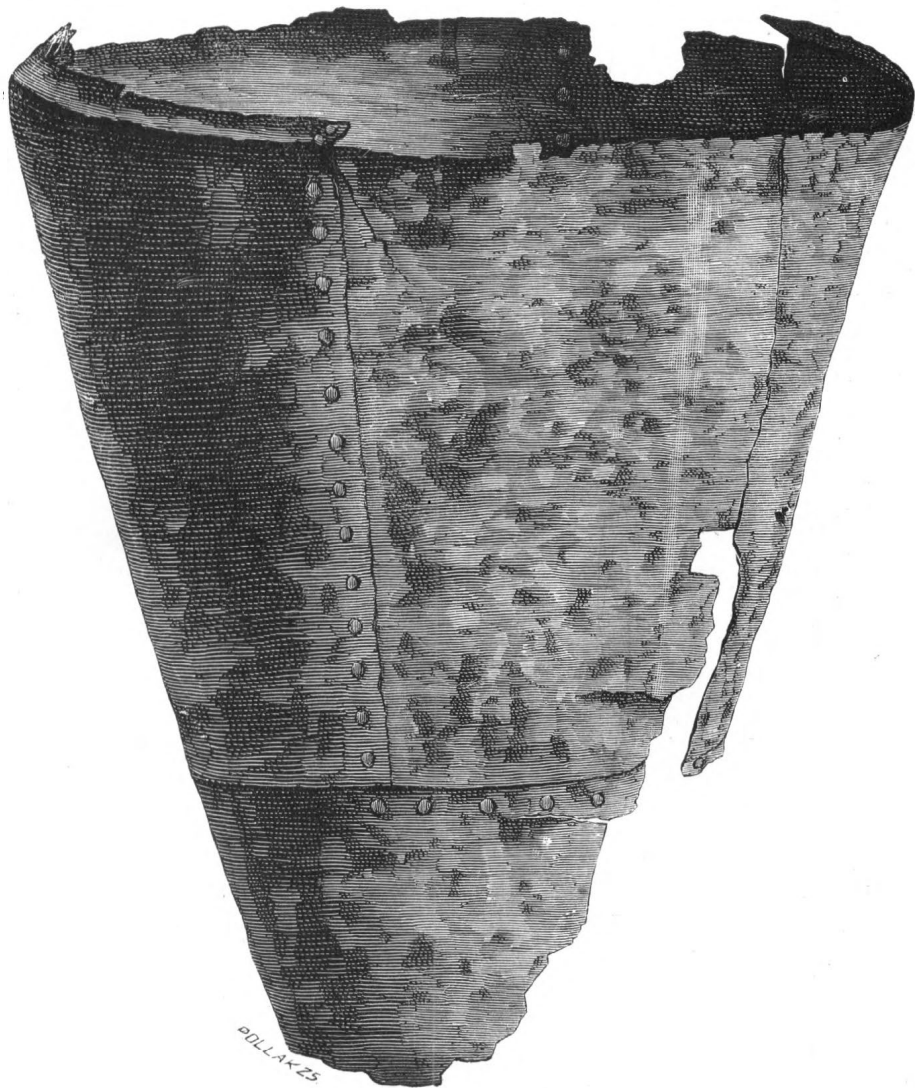
hogy hát mitől ijedne meg népök, ezt felelték: csak attól, ha az ég leszakadna; de hogy azért mégis meg tudja becsülni egy ily nagy király barátságát. («Arch. Közl.» XIII. köt. 1. füz. 5.)

E lelet, mely az európai szakirodalomban már minden felé ismeretes, egy nagy bronz kazánból s abba rakott 14 bronz csöbörből (cista) áll. Ez érdekes lelet Kurdon, 1884 nyári hónapjaiban került elő, midőn a Kapos-folyó vize meglehetősen leapadt. A gyermekek fürdés közben a partban valami fénylő tárgyat vettek észre. (Lásd a lelhely térrajzát.) Utána kaparva, csakhamar látták, hogy az nagy tárgy

s nem oly könnyen emelhetik ki helyéből. Tiltva levén a csatornaszabályozási társulat birtokát képező partban ásás által kárt tenni, csak éjjel mentek vissza szüleikkel együtt a kincs kiemelésére, hol a nagy bronz kazánban 8 bronz-csöbröt (cistát) találtak, melyeket eladtak s ezek így csakhamar elkallódtak. Véletlenül jutott így gróf Apponyi Sándor úr is egy cistának birtokába. Látva az érdekes edényt, első dolgom volt a helyszínére sietni s sikerült is a nagy bronz kazánt, annak széttépett néhány darabját s a még

meglévő cistákat összevásárolni. Elhivattam a gyermekeket, kikérdeztem őket a lelet körülményeire vonatkozólag s ma-

Etruszk kazán Kurdról.

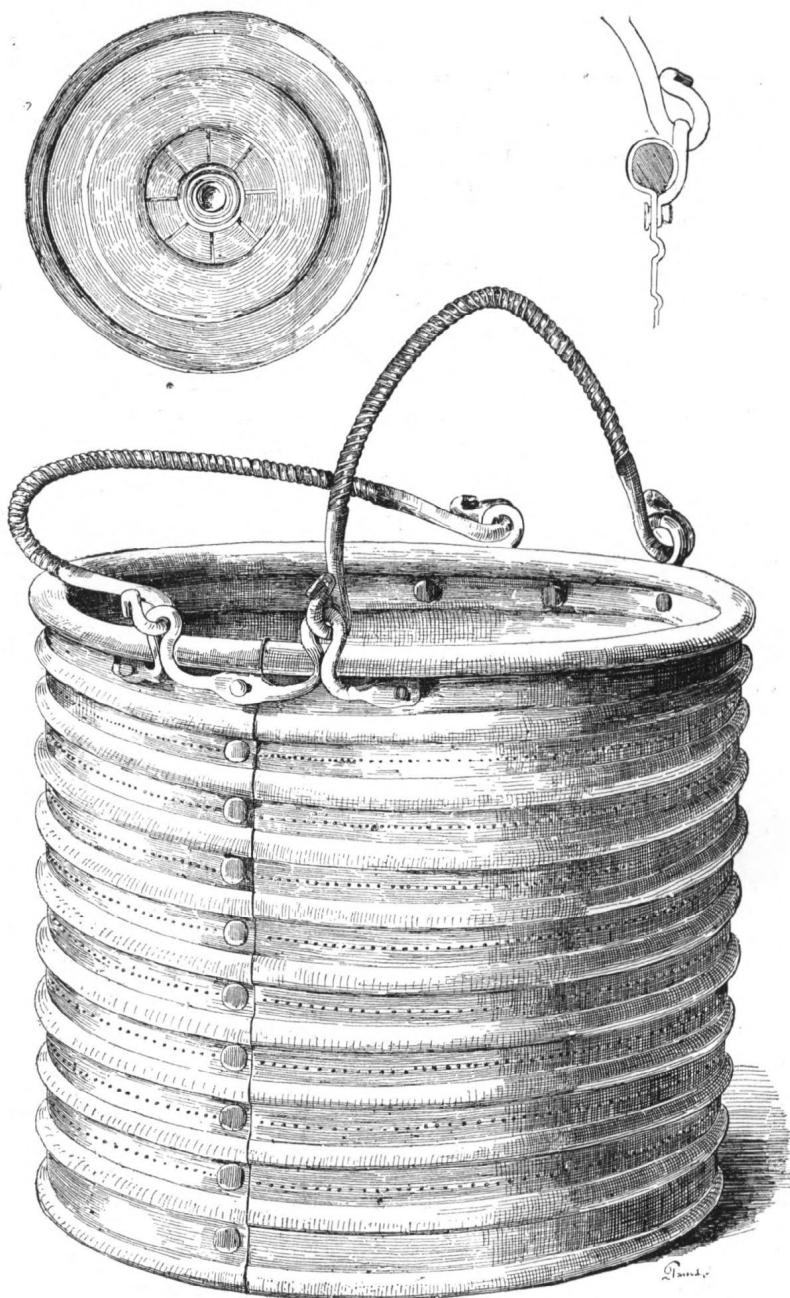
gam is kimentem a lelet helyére. Mily dús volt jutalma fáradságomnak, midőn jobban utána kutatva, még négy teljesen ép cistát sajátkezüleg huzhattam ki a tűzezből.

Az egész lelet a Kapos-csatorna partjából került ki. A kazán oldalára borult helyzetben volt úgy, hogy a rézsztosan fekvő kazán nyílása inkább a partnak befelé, feneke pedig a folyam medre felé szolgált. A kazán nem taláztatott ép állapotban, hanem a fölötte lévő föld súlya által laposra nyomva annyira, a mennyire a cista átmérője engedé s így volt egymás mellett oldalára borultan a nyolcz cista a kazánban. A gyors munka kedvéért a lapított kazán kiállól oldalát széttépték s úgy emelték ki abból a benne levő nyolcz cistát. Az általam kiszedett 4 darab már a kazánon kívül volt, valamivel beljebb a partban, szintén félig oldalra dült helyzetben. Besötétedett már, mire e négy darabot kiszedhettem s haza tértem. Természetes, hogy a nép kíváncsisága több oldalról meglesvén munkámat, utánam éjjel a kincskeresők turtak tovább ugyanazon helyen s találtak is még két cistát. Az egész lelet fekvési helyzete elég felvilágosítást ad arra nézve, hogy miként került az ide, s hogy szóródtak szét e cisták. A kazánban bőven elférhetett mind a 14 darab s bizonyára eredetileg benne is volt valamennyi. Az egész lelet valószínűleg egy etruszk (Felső-Olaszország) hajót ért szerencsétlenség következtében borult az ősi folyam medrébe. A kazán felborulása alkalmával esett ki hat darab cista a nyílás irányában a kazánnak tágas, nyitott részéből. A kazán súlya következtében oldalra borult s miután a benne maradt nyolcz cista nem töltötte ki annak belső üregét, magától érthető, hogy az évszázadok óta fölötte képződött nehéz tőzegföld súlya lelapította a fekvő kazán oldalát annyira, a mennyire a kitöltetlen üreg azt engedé. Nyolcz láb magas tőzegföld takarta az egész leletet. A tőzegföld legnagyobb része a kazánnak a víz medrébe történt esése után képződött, mert a kazán alsó oldalától csak alig egy arasznyi mélységben homokos talaj, az ősi folyamnak medre következik. E tőzegrétegen keresztül vágták később a szabályozott csatorna medrét. Az edényeket közvetlenül érintő tőzegrés

aransárga volt. A cistából magam ürítettem ki a tőzgarsarat s figyelmesen kutatva, ezekben sem találtam semmiféle tárgyat, mint nem volt a többiben sem; csak néhány levélenyomatot láttam az edényekből kiürített tőzegben.

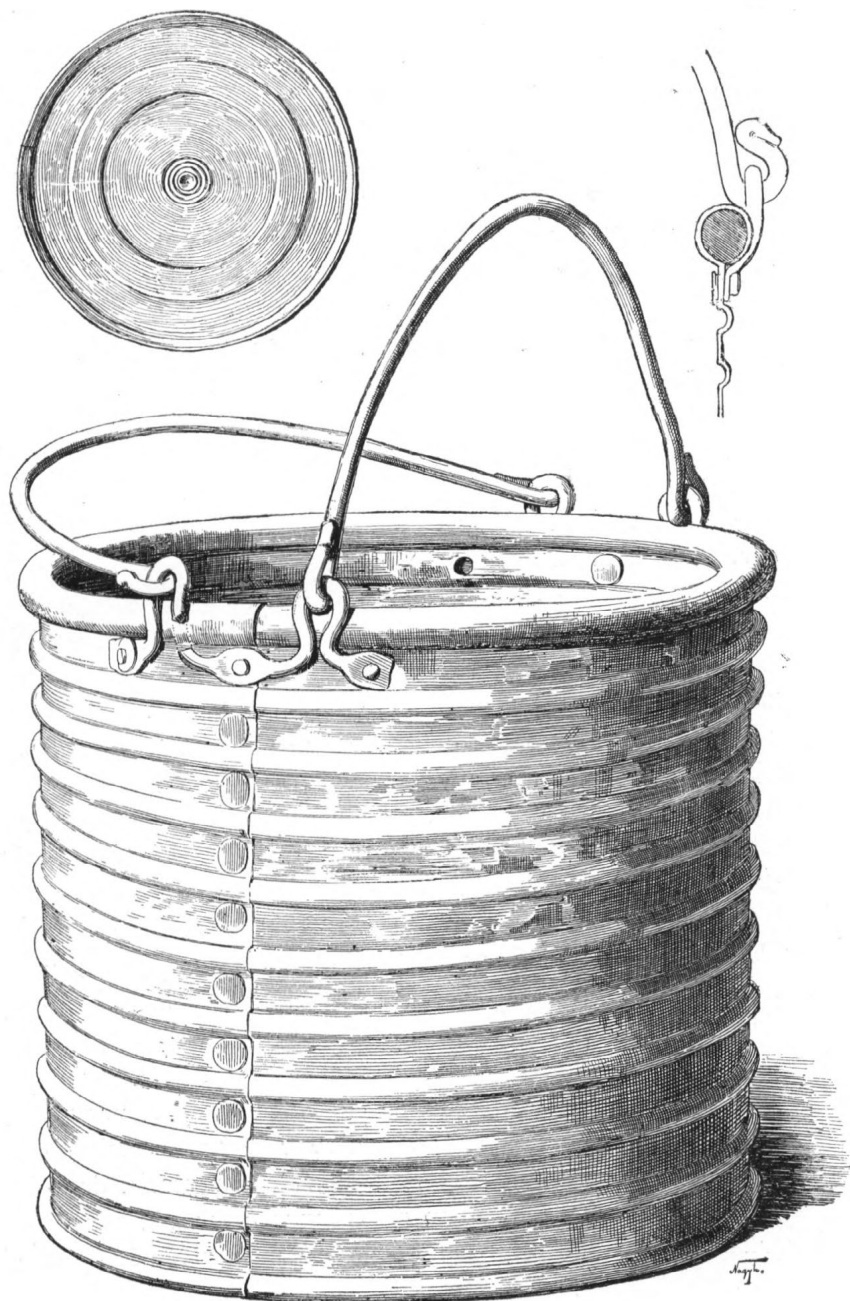
Ezen «cista» nevezet alatt ismert, henger-alakú csöbrök nagyságra nézve kétfélék; az eltérés csak abban áll, hogy a kisebbek a nagyobbakba beleférnek. Munkára nézve csak két példány tér el, melyek a többieknél durvább munkára mutatnak s ezeknél a fogantyú is nélkülözi a csavardíszítést. Patina a csöbörben nem képződött. Finom, barna lemezkéreg vonta be az edényeket több helyen, mely azonban karczolásra lemálik s aransárga színt mutat. A cisták kéregmentes része általában halavánsárga, néhol zöldessárga, néhol rózsaszínben játszik s ezt tűzaranyozás nyomának véltem, de szakértői vizsgálat aranyozást nem talált azokon. Az edények némelyikén világoszöld színű patina, csöppek alakjában, látható s majdnem valamennyin nagyobb, sötét aczélkék foltok vannak, melyek valószínűleg a csöbrök felső részében lévő vastag vas abroncsok s a bronz akláknak víz által feloldott élegüléséből erednek. A nagyobb csöbrök magassága: 19, 19₅ és 26 ctm.; szélessége: 22, 22₅ és 23 ctm. Az edény külső oldala fene kétől felső nyílásáig tizenegy, a kisebbeknél 4, a nagyobbaknál 8 milliméter magasságú, abroncsszerű kidomborodással bír, melyek vízszintesen egymástól 1₃ ctm. távolságban párhuzamosan haladnak; csak két példány tesz kivételt, melyeken csak 10 abroncsdomborodás van. Ezen erősen kidomborodó abroncsok nem pusztán dísz gyanánt alkalmaztattak s az érczművesség nagy tökélyére s a mester számítására vallanak. E szabályos kidomborodás ugyanis tetemesen növeli az edényfalak ellentállási képességét behorpadások ellen; mint megannyi kisebb ívezetek jobban ellentállnak az oldalfalakra mért ütéseknek. A kidomborodásnak a sima edények fölötti gyakorlati előnyét ismerve, gyakran láthatjuk ez elmélet kivitelét napjaink gyári munkáin ép úgy, mint a kolompár-czigányok s

CXXI. TÁBLA.

Etruszk cista Kurdról.

Etruszk cista Kurdról.

délmagyarországi szerbek vízcsöbrein. Az érczművesség nagy tökélyére vall azon körülmény is, hogy a csöbrök oldalfalai kivétel nélkül mind egy darab bronz lemezből készítvék, mely bronz lemezek nem öntés, nem kovácsolás, hanem préselés vagy hengerítés által állítottak elő, mi által az abroncsok kidomborítása könnyű dolog volt s ép azon látható a préselés tiszta munkája. Az egy darabból álló — párhuzamosan haladó kidomborodásokra préselt, jobban sárga, mint vörös színű — bronz lemezt hengeralakra hajtva, aklákkal erősítették meg a nagyobbaknál 2, a kisebbeknél 1,5 ctmnyire egymásra hajló ércz lemez végeit. Az aklákat belülről kifelé alkalmazták s az edény külső falán 1 vagy 1,2 ctm. szélességre s oly simán kalapácsolták el, hogy néha alig lehet észrevenni, míg az edény első falán 2 egész 5 miliméternyire állanak ki az aklák. Az abroncsszerű kidomborodások között úgy alkalmazták az aklákat, hogy 11 abroncs között tíz akla tartja össze függőleges vonalban a bronzlemez egymásra fektetett végeit. A csöbör felső szélén, tehát az alulról számított utolsó domborodásba, egy ctm. vastagságú vas abroncs van téve s az burkolja be a bronz lemez szélét. Felhajlítottam az edények mindegyikének szélét s a nagyobb edényeknél mindenütt erős vas abroncsot találtam a burkolat alatt, a kisebbeknél pedig sehol sem. Mint említettem, a kisebb edények abroncsszerű kidomborodása a nagyobbaknak fél vastagságát sem képezi; ezeknél tehát az edény nyitott oldalán lévő domborodás nem burkolt érczsodronyt, hanem vékony favesszőcsket, melyet megkövesült állapotban darabonként huzhattam ki.

Az edény feneke egy, szélein lefelé hajlított körlemezből áll s akként van mindegyiknél az edényhez erősítve, hogy a körlemeznek lefelé kanyarított szélére egyszerűen reáhajlították a henger-alakú edénynek legalsó, abroncsszerű domborodását. A fenék tehát nem egész laposan fekszik, hanem körülbelől egy ctmrrel magasabban a fenék peremétől. Az

edények mindegyikének feneke díszített (lásd a CXXI. és CXXII. tábla rajzát). A díszítés a külső oldalon 2,5 cm. szélességű, kidomborított körszalagból áll, melyen belül három mélyített, concentricus kör vonul a központnak mogyorónagyságú mélyedése körül. Ezen felül a nagyobb edények két példányán a fenekére négy, keresztalakba vont, átmérő vonalat karczoltak, mely az egész fenék körét a központ mélyedésétől nyolcz, egyenlő távolságra fekvő sugárra osztja. Ilyen fenékdíszítés concentricus körökkel csakis az eygenbilseni, luttumi, panstorfi és primentdorfi példányokon fordul elő.*)

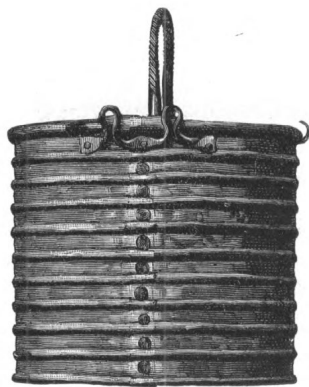
Az edény fülei 3—4 mm. vastagságú bronz sodronyokból állanak (CXXI. és CXXII. tábla), melyek a csöbör két ellentett oldalán, a legfelső két abroncsdomborodás között, akként vannak három aklával az edényhez erősítve, hogy a középső akla az edényt összetartó többi aklák függélyes vonalába esik s az képezi a tizedik aklázást.

A vastag bronz sodrony három akla között két, az edény fölé emelkedő, ívezetet képez s ez ívezetekbe fűzetett a két szabályosan görbített fogantyú, mely igen czélszerűen két oldalt az edény szélén nyugszik s csak hordozásnál emeli fel azokat a kéz. Megjegyzendő, hogy az edényfülek aklázása mindig ellentéte az oldalfal aklázásának; ez utóbbinál belülről illesztettek az aklák kifelé; az edényfül hármass aklázása pedig kívülről történt befelé s azért a gömbölyű aklafejek a külső oldalon állanak ki s belül kalapácsoltattak le.

A fogantyú közepén vastagabb s mindkét végén vékonyabbra kovácsolt bronz sodronyból áll, mely a vastagabb, középső részen — csak kettőnek kivételével — csavardíszítéssel bír. Minden csöbrön két ily fogantyú van. A díszítést csavarás által készítették. Némely fogantyú négyszögű sodronyból csavartatott, a gömbölyű sodronyokon pedig bevá-

*) V. ö. «Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistorique à Stockholm», Virchow: «Sur la ciste trouvée à Primentdorf» I. 526.

CXXIII. TÁBLA.

5

4

3

2

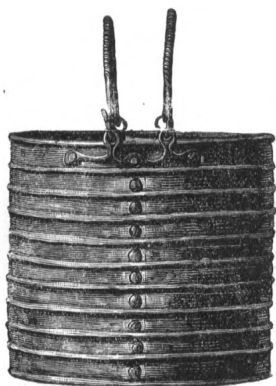
1

Etruszk cisták Kurdról.

CXXIV. TÁBLA.

10

9

8

7

POLLAKES.

6

Etruszk cisták Kurdról.

gásokat tettek a csavarás megkönnyítése végett. A fogantyú vége erősen van összekovácsolva; e kovácsolt véget a megerősített fülbe illesztették s akként görbítették le kétszeresen, hogy e fogantyúvégek kezdetleges madárfejhez hasonlítanak.

A cistákat tartalmazó nagy kazán (l. 521. lapon) alakja felfordított csonka kúp, magassága 82 ctm. A fenék átmérője 28 ctm., nyílásának átmérője pedig 65 ctm. Felső körszéle 208 ctm. Fenekétől egyenletesen szélesbülve emelkedik az edény fala rézsutosan kifelé, míg felső pereme 4 ctm. szélességben rézsutosan befelé hajlított, melynek széle ismét alig fél ctmnyi emelkedést mutat. A szélek e csekély emelkedése azonban nincs egyenletesen elvágva, hanem csak letépve, a mi arra enged következtetni, hogy eredetileg valószínűleg cső-alakra volt — ép úgy, mint a cistáknál — hajlítva, mely talán erős ércsodronyt takart s ez fejezte be a 4 ctm. széles, befelé kanyarodó peremet. A Hallstadthban lelt hasonló nagyságú kazánok pereme szintén cső-alakban végződik. Az edény oldalfala 6, trapéz-alakú lemezből áll és pedig felső részén 4, hosszában összeillesztett s alsó részén 2, keresztben alkalmazott lemezből. A négy trapéz-alakú lemez felső széle 52—55 ctm., az alsó 37—38 ctm. s magassága 56,5 ctm. A keresztbe alkalmazott alsó lemez 78 ctm. hosszú s 25,5 ctm. magas. Az alsó keresztlemez egy miliméternél valamivel vastagabb, azonban szintén mindenütt egyenletes, míg a fölötte hosszában összeillesztett lemezek az alsónak fele vastagságát sem teszik ki, de mégis vastagabbak a cista lemezeinél. A lemezek összeillesztése ép úgy történt, mint a cistáknál, t. i. a lemezeknek egymásra fektetett szélei aklákkal erősítették össze. A hosszában összeillesztett lemezek 2 ctmnyire fektetvük egymásra, ezek pedig a vastagabb, keresztben alkalmazott lemezekén már 2,5 egész 3 ctmnyire szűkülnek.

Az egymásra fektetett lemezek széleit belülről kifelé alkalmazott aklákkal erősítették össze, melyeket csak a külső

oldalon kalapáltak gondosan laposra, míg belül az aklafejek kiállanak. Két aklázásnál — lehet, hogy már utólagosan — négyszögű kis lemezkét alkalmaztak erősítés végett a szegfejek s az edény oldalfala közé. Itt sem nagyobbak az aklafejek, mint az erősebb cistáknál. A fenék külön egy lemezből áll, mely 29 ctm. átmérőjű, csésze-alakra készült 5 ctm. magas oldalfallal s ezt erősítették ismét aklázással a felfordított csonkakúp-alakú kazán alsó, keskenyebb részére.

Három cista egymásfölé helyezve nem tölti ki a kazán egész magasságát. A kazán fenekén egymás mellett elfér három darab a nagyobb cistákból: fölötte négy darab s a felső szélességben öt darab, tehát összesen a nagyobbakból 12 darab s 24 ha kettő-kettő illesztetett egymásba.

A mi a cisták használatát illeti, az nagyon különböző volt. A közép-etruriai cisták legnagyobbrészt, valamint a primentdorfi, ékszereket tartalmaztak s nem találtattak temetőhelyiségben. A fraorai, certosai, bolognai s a franciaországi példányokban hamvakat s égetett emberi csontokat találtak. Schweitzban a grauholz-i példány tumulusban volt s bronz-, arany- és vastárgyakat tartalmazott. Nocera mellett mint díszedényt mellékeltek a sírhoz. Hallstadban szintén mint díszedények tétettek a tetemek mellé s vagy ékszertárgyakat tartalmaztak vagy csak üresen voltak. Némelyeken erős kormosodást, tűznyomot észleltek, mintha csak főzésnél használták volna azokat. A jelen lelet teljesen elűt a többtől, a mennyiben nem egyes példány, hanem 14 darab találtatott együtt és pedig az azokat tartalmazó kazánnal; nem voltak sírhoz mellékelve; sem hamvakat, sem ékszertárgyakat nem tartalmaztak. Használatra mutat ezeken is nemcsak a számtalan csorbulás, hanem némely utólagos munka is. Így az egyik durvább készítményű példányról elvesztek a fülek s az azokba illesztett két fogantyú. Utólagosan készített tehát egy sokkal ügyetlenebb mester füleket és pedig nem erős, bronz sodronyból, mint a többin látható, hanem vékony

bronzlemezről, melyet talán egy más, hasznavehetlen edényről vágott úgy, hogy a tulajdonképeni, ívalakban felnyúló fülek nincsenek erősen gömbölyűre kalapálva, hanem csak összehajlított lemezről készítve. Mindkét fogantyú szintén utólag készült és pedig egész más anyagból, t. i. vörös rézből pusztán erős kovácsolás által, nem csavart munka, hanem sima s sokkal vastagabbak a többi fogantyúnál úgy, hogy első pillanatra is szembeötlő az oly durva, erős fogantyuknak oly gyenge, pusztán lemezről összehajlított fülekbe való alkalmazása. Hogy nem épen főzésre készültek ez edények, mutatja már azon körülmény is, hogy az egymásra fektetett érczelem és aklák kívülről oly gondosan vannak simára kalapálva, míg a belső részek lesimítására és kalapálására semmi gondot sem fordítottak, a mi azonban nem zárja ki, hogy egyéb háztartási célokra szolgálhattak.

Eredetük: A régészek általános megegyezése az, hogy ez edények etruszk beviteli cikkek. Az etruszk nép kéziműveinek virágzó kereskedelem útján elterjedtek egész Közép-Európában.

Az etruszk kereskedelem történetileg a VI. században Kr. sz. előtt állapítható meg; végső hanyatlásának indul, midőn 283-ban Kr. sz. előtt Róma megtöri az etruszk hatalmat.

Helbig e cisták korát a Kr. sz. előtti V. századba helyezi s hellén típus utánzásának mondja.

Etruszk munkára vall e cistákon az érczművesség magas technicája, a préselt érczelemek, díszítések s főleg az aklázási munka. Etruszk sírokban találtattak ily művű egyéb edények és cisták; több példányon etruszk bélyeg, írásjel, sőt egész felirat is található, mi kétséget kizárólag bizonyítja eredetüket. A jelen cista-leletnél a fölötte képződött nyolcz láb magas tőzeg, úgy hiszem, fontos érvet szolgáltat magas kora mellett. *)

*) Nem lesz érdektelen ha elősorolom az eddig ismert, hasonló cisták lelhelyeit. Cista előfordult eddig *Olaszországban*: 1. Este, paduai kerületben

A kelta-etruszk összeköttetésből maradt reánk még a Bátán talált vadkannak szép bronz szobra (leírását lásd a lel-

A hallstadtiakhoz hasonló cisták emberi hamvakkal. 2. Marzabotton két példány ékszertárgyakkal. 3. Certosa, Bologna mellett, 1869-ben egy példány emberi hamvakkal. 4. Villanován, Bologna mellett. 5. Fraora mellett a parmesani kerületben 1872-ben egy példány emberi hamvakkal. 6. Orvietóban egy példány, etruszk sírban. 7. Monteveglio mellett 1817-ben sírokban, két példány szenesedett csontokkal. 8. Cumæ, Nápoly mellett, 1 láb 4 hüvelyk magas, 10 abroncsos példány. 9. Nocera mellett, sírban, egy 9 abroncsos példány. Tolentino. — Vermo. — *Schweitzban* : 10. Az insi lelet között került egy példány napfényre. 11. Grauholz, tumulusban, egy 26 ctm. átmérőjű, 20 ctm. magasságú, tiz abroncs és két mozgatható fogantyúval ellátott példány, felső szélén vassodronynyal. Teljesen hasonló a monceau-laurenti (côte-d'-or) primentdorfi, hallstadti és a mieinkhez. 12. Russikon, Zürich mellett, szintén találtatott néhány példány. — *Francziaországban* : 15. Monceau-Laurent (côte-d'-or). Egy 32 ctm. magas, 34,5 ctm. átmérőjű hat abronccsal ellátott példány. Oldalfala két lemezből van 39 aklával összeillesztve. 14. Gemmeville (côte-d'-or) egy, az előbbinél egyszerűbb és kisebb, példány. — *Tirolban* : 15. Val di Cembra. 1828-ban Caslyr hegyen, köhalmaz alatt találtak egy etruszk feliratos példányt. — *Erdélyben* : 16. Bárdócson szintén találtatott két bronz edény, melyek, habár nem henger-alakúak s nincsenek abroncsszerű kidomborodással ellátva, de az aklázási munka s a kettős fogantyúnak megerősítése hasonlít a mieinkhez. — *Ausztriában* : 17. Hallstadtban egyes sírokban 6 darab találtatott, melyek közül 4 darab a mieinkkel teljesen azonos. — *Hesseni tartományban* : 18. Mainz környékén találtatott egy 9 abronccsal ellátott példány, melynél a fenék-megerősítés ép úgy történt, mint a luttum-, hallstadti, primentdorfi s a mi példányainknál. — *Poroszországban* : 19. Wald-Algesheim. Egy kis fogantyus, abroncsdomborodások és finom véséssel díszített példány, melynek feneke aklázással erősített meg. — *Hannoverben* : 20. Luttum. Sírhalom alatt egy 9 abroncsdomborodással ellátott példány, melynél az aklázás és a fenék-megerősítési munka azonos a mieinkkel. — *Posenben* : 21. Primentdorf. Egy ékszereket tartalmazó, tizenegy abroncsdomborodással bíró példány, mely még a legkisebb részletekben is ugyanaz a mieinkkel. — *Mecklenburgban* : 22. Panstorf. Egy példány, mely az előbbénitől csak annyiban tér el, hogy fogantyúin nincs meg a spirális díszítés. — *Hollandiában* : 23. Northbrabantban is találtatott egy abroncsdomborodással ellátott példány. — *Belgiumban* : 24. Eygenbilseni sírlelet. Egy a panstorfi és luttumihoz hasonló példány. Sőt végre *Irlandban* is kerültek cisták napfényre, melyeken ugyanazon munka látható, mint a felsoroltakon. — *Württemberg* : Bellerineseben. Két példány közel fekvő abroncsokkal tumulusban. Hundersingen. Két példány szélesebb körökben alkalmazott abroncsokkal tumulusban. Kl.-Aspergle közel fekvő abroncsokkal, tumulusban. — *Bajorország* : Fridolfing : elszórt lelet töredékben. Uffing : három példány, tőzeg között.

CXXV. TÁBLA.

1 a)

1 b)

2 a)

2 b)

3 a)

3 b)

4 a)

4 b)

5 a)

5 b)

6 a)

6 b)

7 a)

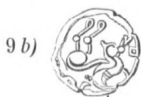
7 b)

8 a)

8 b)

9 b)

9 a)

10 a)

10 b)

Philippus (1., 2.) és Nagy Sándor (3. sz.), valamint kelták által utánzott Philippeusok.

Ugyanezen hátlapon a Victoria előtt balra, alul egy villa-alakú jegy látható, mely Amphipolis városának pénzverdei jegye.¹⁾

A kelták azonban saját pénzüket fogadták el a macedon pénzt s maguk is görög pénzek utánzatait verették, de nagyon kezdetleges barbár módon. Vannak ugyan önállóan készült ezüst kelta pénzek a főlapon tojásdad domborodással, a hátlapon pedig néhány ponttal, de ezek ritkábbak. Megyénkben leggyakrabban az ezüst tetradrachmák fordulnak elő. Súlyban tökéletesen megegyeznek a macedoni philippeusokkal s nagyobb rész II. Fülöp ezüst érmeinek utánzatai, a főlapon a szakálos Zeusz-fővel, a hátlapon a lovaggal. Némelyeken a görög felírás is *ΦΛΑΜΙΝΙΟΥ* vagy legalább a név első betűi elég hiven utánozva. E pénz népszerűsége soká túlélte a király uralkodását (359—336 Kr. előtt). Nagy Sándor pénzeit nem utánozták, hanem utódjának, Philippus Arideusnak érmei (317-ig) ismét előfordulnak kelta utánzatokban a szakálatlan Apollófővel és a lovaggal. Ezek még durvábbak az első philippeusok utánzásainál, súlyban azonban megegyeznek velök. A felírást csak díszítménynek tartották, mint ilyent mindig durvábban utánozták s így alig lehet reá ismerni.²⁾

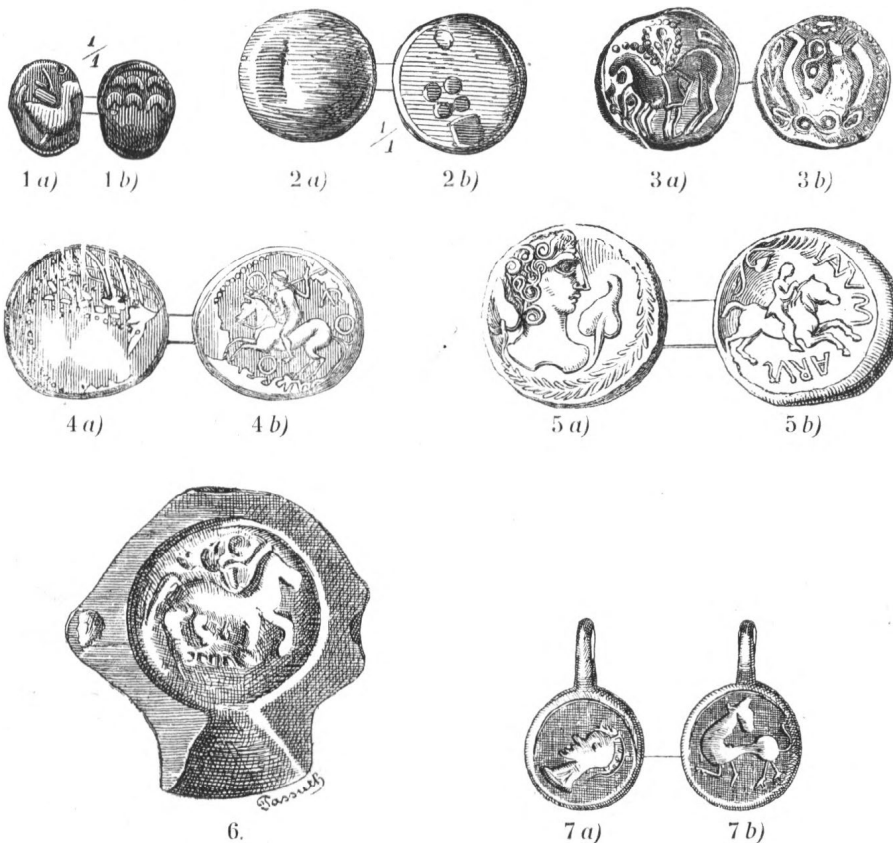
E macedoni philippeusok kelta utánzatai megyénkben is találtattak, így Kányán, Jovánczán, Nagy-Székelyben egyik kelta vezér nagy sírhalmában. De feltűnő nagy mennyiségben Regölyben fordulnak elő. Nincs hazánkban egy lelhely sem, hol annyi sok keltakori fejedelmi kincs találtatott volna, mint Regölyön. A kelta pénzek nagy mennyisége érthető, mert itt volt megyei keltáink székhelye és pénzöntődéje. Megtaláltuk félig összeolvadt pénzhalmaik között a kőbe véselt mintákat is, melyekben görög pénzek utánzatait öntötték. Ilyen pénzöntő minta a 6. sz. ábra.

Vannak ezen kívül még későbbi kelta pénzek, melyek

1) L. Müller «Numismatique d'Alexandre le Grand», II. tábla, 13. és 14. sz. ábra.

2) «Arch. Közlemények», XIII. I. 7.

félgömb-alakúak, homoru lapjokon kagylóforma jellel bélyegezték, a domboru fölapon sokszor csillagot vagy feliratot találunk (1. és 2. ábra). Ez utóbbiak is Regölyön százával találhatók. Magam is szereztem ezekből egy regölyi kincs-keresőtől 45 darabot, melyek egy rakáson félig összeolvadva találhattak, de legtöbbnek homoru lapján a kagylóforma jel

tisztán kivehető. Legkésőbbiek azok, melyeken már latin betűs felirással (4., 5. ábra) vezérek neve (így: Biatac, Crobromarus, Nonnus slb.) van verve.

E kelták magas fokú culturáját már pénzeik is bizonyítják, hisz tudjuk, hogy a germánoknak Nagy Károlyig nem voltak pénzeik, Attila hunjainak sem, sőt az avarok sem vertek pénzt. Nem voltak e kelták hajlék nélküli vagy

sátor alatt tanyázó vándor nomádok. Állandó telepeik voltak, hol földműveléssel s állattenyésztéssel foglalkoztak. Volt szőlő-culturájuk is, habár csak gyéren. Strabo (a Krisztus születése előtti század írója), midőn a pannonok törzséről szól, azt mondja: hogy az Ister melletti hazájuk hegyes, hideg s így csak kevés szőlőjük van. Ptolomaeustól tudjuk, hogy e kelta népnek Nagy Sándor idejében már oly nagyszerű vetései voltak, hogy a hódító király harczosai azokban elrejtőzhettek; de mint lovasnép is ismeretes s híres volt. Alapítottak már városokat is s ezt nyelvészetileg is be tudjuk bizonyítani. Pannoniában a rómaiaknak számos városuk volt, melyek névlajtsroma több egykorú könyvben fenmaradt napjainkig. De ezek közt csak néhány csekélyebb fontosságú helynek van latin neve, a legtöbb helynév idegen. Elmondhatjuk, hogy, ha rómaiak emelték volna alapjukból s ők népesítik be, teljes képtelenség, hogy más nevet adtak volna neki, mint tiszta latin nevet. A nyelvészet itt biztos kalauz, mely nemcsak tagadja, hogy azon nevek latinok, hanem meg is mondja, körülbelül micsoda fajbeli nép volt ezen városok első alapítója. Legalább egy részéről ki lehet mutatni, hogy az a nép kelta nép volt.¹⁾

Megyénk területéről csak nagyon kevés dunamenti római város neve maradt reánk, de ezek közül is több, egészen idegen (nem latin) hangzású, jelöl annak, hogy ezek már a rómaiak előtt fennállottak, nem a rómaiak, hanem kelták nevezték el azokat. Így a mostani Báta helyén állott Lugio kelta eredetre vall. Salamon szerint²⁾ a «lug» vagy «lukk» gyök különböző kelta dialectusok szerint annyit tesz, mint «kellemes», «világos». Déli Franciaországban is megtaláljuk egy nevezetes város Lug-Dunum (a mai Lyon) nevében, mi kellemes vagy világos várat tesz. Szegszárd helyén állott «Alisca» is

1) Salamon : «Budapest története», I. 112.

2) Salamon : «Budapest története», I. 118.

Kelta asszonyt ábrázoló kő-emplék
Bölcskeről.

eredetileg kelta város volt. Az «isc» végzet kelta eredetre mutat. A különféle kelta törzsek nevei majd mind «isc»-kel végződnek, így Araviscus, Scordiscus, Tauriscus, Maticus, stb. Salamon szerint¹⁾ e képzőt a cimber dialectusról lehet visszavinni, hol «ysg» mozgási, különválási törekvést fejez ki. Dunánk is a keltáktól nyerte Danuvius²⁾ nevét. Ugyanezen folyamat, kivált a görög írók, Ister-nek nevezték. A két név azonban külön-külön geographiai fogalom volt. Isternek nevezték a folyam alsó részét, a Vaskaputól a tengerig. Csak Krisztus születése táján, a római hódítás nyomán ismerkedtek meg közelebbről a rómaiak és görögök a Danuvius-sal, azaz a Vaskapun felül annak forrásaig nyúló részszel.

A kelták számos törzsből állottak.³⁾ Ezek közül csak az araviskokról akarok néhány szóval megemlékezni azért, mert ezek megyénk területén is laktak.

Az araviskok vagy némelyek szerint eraviskok, a mennyire Ptolomaeus határozatlan leírásából tájékozhatjuk magunkat, a Duna mentén Budától Eszékig s nyugot felé a Balatonig lakhattak a hercunatokkal együtt.⁴⁾ Legtöbb emlék épen ezen megyénk területén lakott araviskoktól maradt reánk. Így a Sárvíz mellett, Alsó-Szentiványon egy érdekes síremlék maradt fenn, mely a nemzeti muzeumban látható. A sírkő két ember emléke, kiknek egyike «Bato, Trantonis filius

1) Salamon : u. o. I. 115. E dialectus szerint Ysguth = futás, ysgw = menedék. A népnevekre alkalmazva Scordiscus tehát annyit jelenthet, mint a Scordus-hegy menekültje. Az araviskok talán az Arav vagy Arubo (Rába) folyó mellett laktak, mert aravisk annyit tesz, mint az Arav mellől kiköltözött nép. Alisca is Alisiát juttatja eszünkbe, a franciaországi gallusok fő- és anyavárosát. V. ö. «Arch. Közl.» XIII. I. 2.

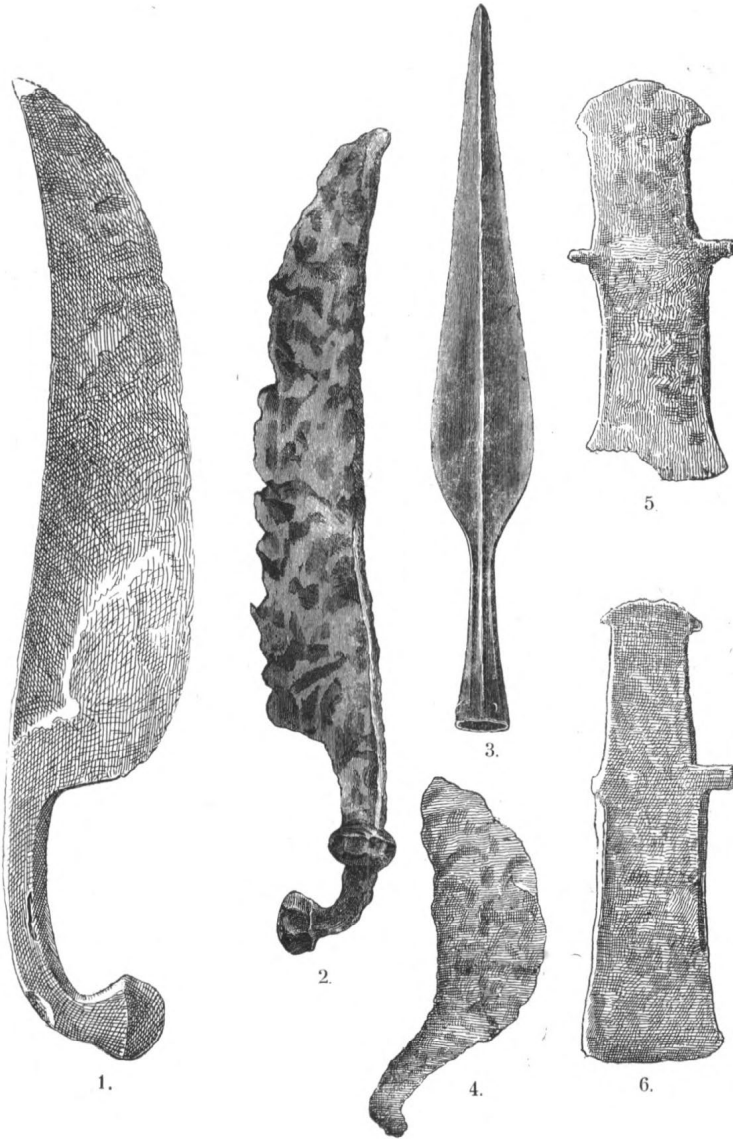
2) Salamon : u. o. I. 112.

3) A kelta törzsek közül ismeretesek : a bojok, skordiskok, araviskok, azalok, cydnusok, latobikok, varcianok, colætianok, jassok, oseriatok, amantinok, hercuniatok, andizedek, breukok, anartok, tauriskok, kostobokok, predavensek, rhatacensek, caucoensek, biephok, buritavensek, cotensek, albocensek, potulatensek, sensek, saldensek, ciagisok, piephigek.

4) Salamon : «Budapest története», I. 115.

CXXVII. TÁBLA.

Kelta korszaki kés (1 2. sz.), lándzsa (3. sz.), borotva (4. sz.), balta (5. 6. sz.)
Aparról és Lengyelről.

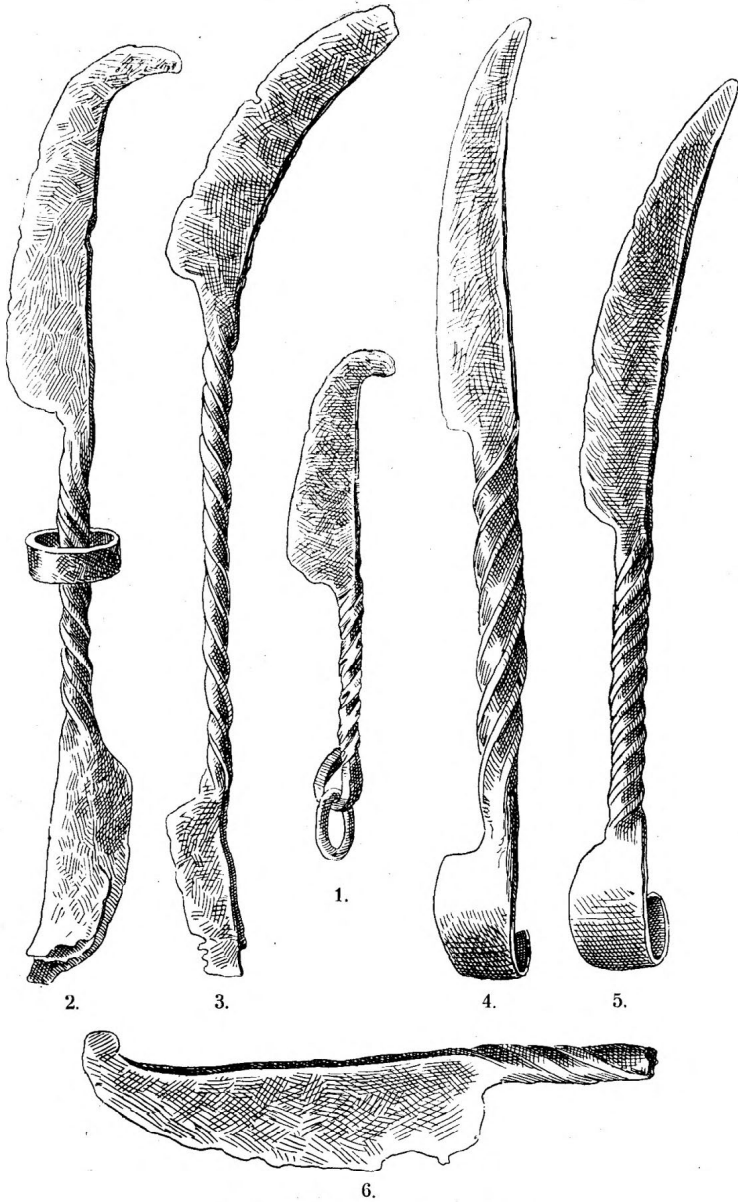

Araviscus»; a másik «Firmus». Számukra a sírkövet emelte Mogitmarus.*) Az araviskok viselete több sírkövön maradt meg. Egy ilyen Bölcskén (CXXVI. tábla) is találtatott. E figurális sírkövekből azt látjuk, hogy a férfiak római módra viselkedtek, de a nők viselete eltér a rómainól. Légfeltűnőbb a két vállon a nagy fibula (melynek egy remek példánya (CXXXI. tábla), szintén megyénkben találtatott). A nyakon, kezen és lábon bütykös karikák. A magasra fésült haját magas fejkötő födi, hátul a fejkötőre fátyolféle van föl huzva, mely mindkét vállra csüng alá. A sz.-andrási aravisk asszony egyszerű fejkötője egészen eltakarja a haját s a fülekig lelóg. Alsó ruhája fölött egy valamivel rövidebbet visel, melyet derékon át szorít össze s felső testén úgy, mint az alsón háromszög-alakban vet ránczot s kivágott czipője van. Hires kocsigyártók és lovasok voltak ez araviskok. Ők voltak még a rómaiak alatt is a kocsi- és lovas posta-szállítók «Vere-darii Pannonici» czéh neve alatt. Pénzeik is kerültek már elő «Ravis» és «Ravisci» felirattal Budától néhány mértföldnyire Bián. Valószínű tehát, hogy még a rómaiak alatt is eleinte bizonyos autonómiát élveztek e különböző pannoniakelták saját törzsfőnökükkel élőkön, mert csak úgy érthető, hogy az araviskoknak külön vert pénzük is volt.

A kelták kereskedelmi összeköttetése, pénzei, földművelése, városai s társadalmi szervezete már elég adatot nyujtanak arra, hogy ezek alapján nagyobb mérvben kifejezett művelődésük fokára következtethessünk. De még jobban támogat bennünket e téren ipartermékeik tanulmányozása. A Krisztus születése előtti négy legutolsó században az Alpeseektől északra egy különálló cultura virágzott, mely egész Közép-Európában elterjedt. Ez a La Tène-cultura. Nevét egy schweitz-i, La Tène nevű telepről nyerte, mely rendkívül gazdag, kelta eredetű ipartermékeket szolgáltatott

*) A marus végzet épen gall. «Mar» = nagy. Gall nevek: Vindumarus, Indutiomarus stb. Salamon u. o.

CXXVIII. TÁBLA.

Kelta vaskések Regöly környékéről.

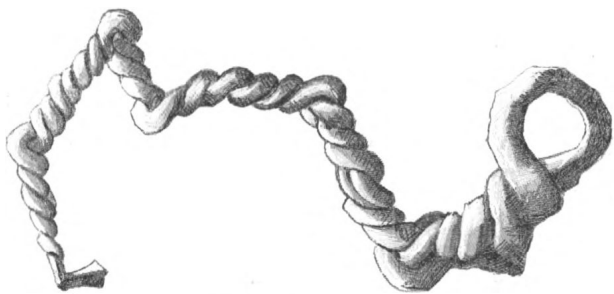
a régészeti összehasonlító tanulmány számára. A kelta típusú vas fegyverek és ékszerek e kiválóan gazdag lelhelye Schweitzban a Thielle folyó régi kifolyásánál fekszik. Itt részint czölöpökre, részint apró szigetekre elhelyezett házcsoporthoz kerülnek elő, melyek gyártelepeknek vagy kereskedelmi raktáraknak tekintetnek. A mint tehát a bronzkor végső szakában a hallstatti leletek, úgy a kelták idejében (a Kr. sz. előtti 4 utolsó században) La Tène tömeg-leletei egy egész művelődési korszaknak kölcsönöztek nevet.

KELTA FEGYVEREK, ESZKÖZÖK, ÉKSZEREK, EDÉNYEK.

A *kard* jellemző része a kelta fegyvernek, jellemzi pedig az, hogy igen hosszú; a széles penge tövénél csúcsban nyúlik a markolatba; vége felé kissé keskenyedik, de nem élbe, hanem félkörbe végződik, tehát inkább vágásra alkalmas, mint szurásra. Többnyire vas tokban fordul elő, melynek felső részén vésett díszítményeket találunk. Nem aczélből készült, hanem közönséges vashól kovácsolták. Polybius is azt írja,*) hogy a galaták kardja hosszabb volt, mint a római legioké. Más helyütt ismét említi, hogy kardjok könnyen görbült meg úgy, hogy azt a csatában is rálépve lábokkal egyenesítették ki. A legtöbb kelta kardot csakugyan meggörbítve találjuk, de ezt egészen más körülménynek kell tulajdonítanunk. Legtöbb kelta emlékeink sirokból kerültek elő. A keltáknál pedig általánosan elterjedt azon szokás, hogy a sírba tett fegyvereket, nemcsak a kardokat, de a töröket és lándzsákat is össze-visszagörbítették, valószínűleg azért, hogy ne használhassa azokat más senki. Így a teveli városmalomnál talált kelta sírban nemcsak a kard volt összehajlítva s eltördelve, de a lándzsát is magas ív alakjában hajlították vissza.

Kardkötő a legtöbb kelta sírban előfordul. E lánczok

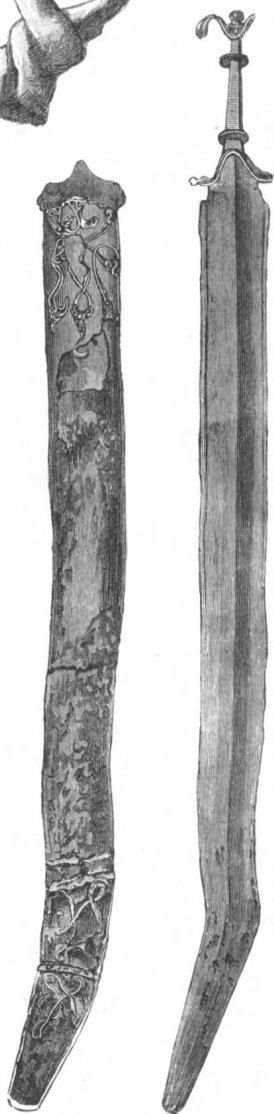
*) «Arch. Közl.», XIII. I. füz. 10. lap.

1. Kelta kardkötő.

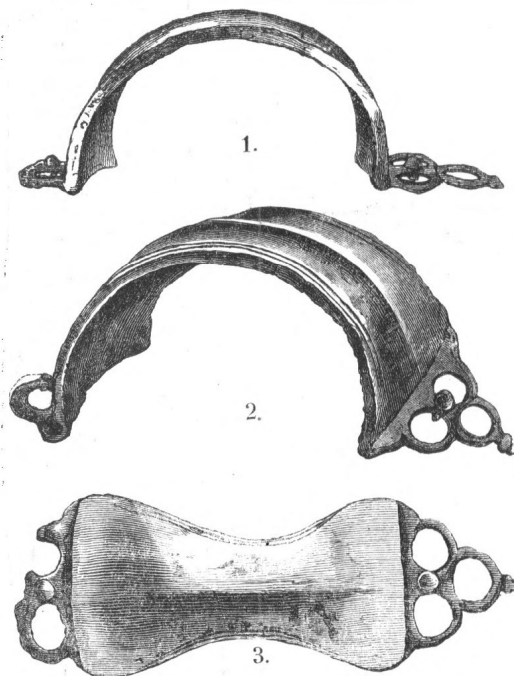

2. Kelta kardkötő.

3. Kelta kard.

mindig rövidek ; kettős, vastag, kovácsolt vas sodronyból igen ügyesen vannak összecsavarva s nagyon jellemző, gombafej-alakú csúcsban végződnek. E rövid lánczok kardkötők voltak. Diodorus Siculus is említi, hogy a kelták kardjai hosszúak és vas vagy réz kötőkön jobb oldalakra fűzik azokat. Ilyen kardkötő-lánczot találtam a teveli, nagy-székelyi, tengődi (1. sz. ábra) és szegszárdi kelta sirokban.

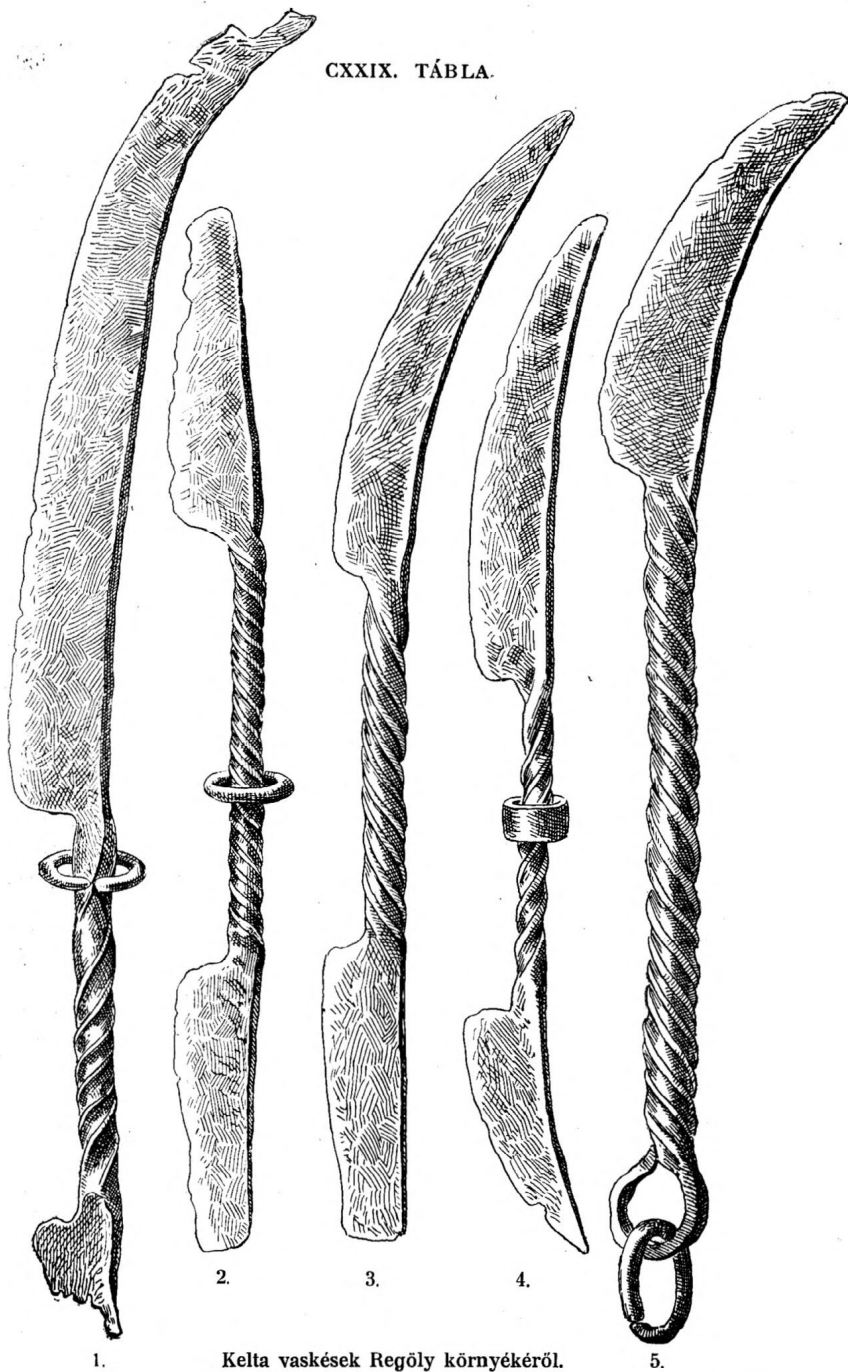

1., 2., 3. Kelta paizsfogantyuk.

A *paizs* Livius szerint *) a keltáknál hosszabb volt s keskenyebb, mint a rómaiaknál s nem fedte elegendően a mögötte levő harczost. Egész paizsot még nem fedeztek fel sirokban, de gyakran található ott egy széles, nagy fogantyú. A régészek soká nem tudták, mire való lehetett e különös tárgy, míg végre egy nedves agyagföldbe ázott sírnál megtalálták

*) Livius XXXVIII. 21. Scuta longa et ad amplitudinem corporum parum lata et ea ipsa male tegebant Gallos.

CXXIX. TÁBLA.

1.

Kelta vaskések Regőly környékéről.

5.

az egészen elkorhadt és megsemmisült fapaizs lenyomatát az agyagban. Alakja tökéletesen kör volt, melynek közepén feküdt e paizsfogantyú.*) A teveli kelta sírban is megvolt és előfordult e paizsfogantyú, de összetörött állapotban. Sokkal tökéletesebb a simontornyai kelta sír paizsfogantyúja.

A *lándzsák* feltűnő hosszúak, a középen mindkét oldalon erősen kidomborodó bordával bírnak, a köpü, melybe fanyél illett, aránylag rövid. A teveli sírban talált igen szép lándzsa 37 ctm. hosszú, melyből a köpüre csak 5 ctm. esik. (CXXVII., 3. ábra).

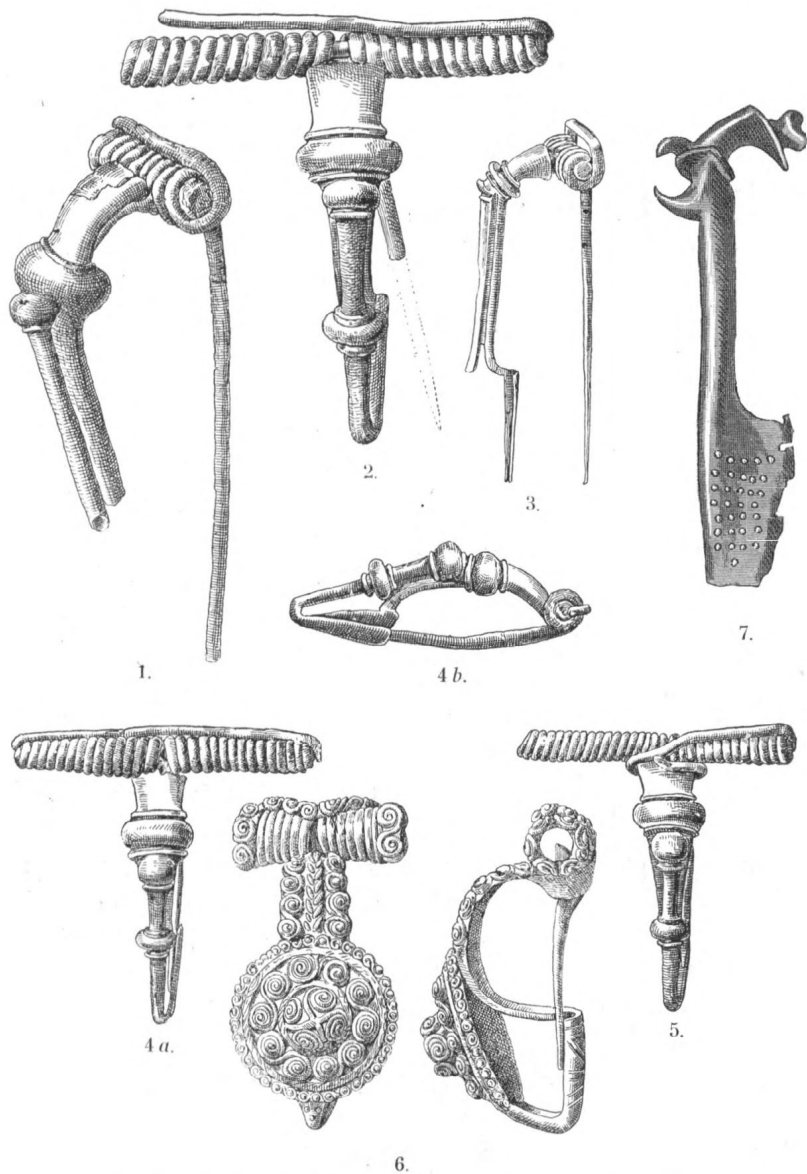
A *kereszt-alakú vas balta* tulajdonképpen a bronzkor végső szakának, a hallstatti periodusnak legjellemzőbb fegyvere. Csak a korai kelta leletek között találjuk néha, később egészen kimegy a divatból. Alakja lapos, ékhez hasonlít, alul egyenes éllel s felül félköríves szelvénynyel. Mindkét oldalán egész hosszában, a bronzkori szárnyas baltákhoz hasonlóan, csekély peremmel s azonfelül két oldalán, nyélhez erősítés céljából, kissé kiálló tengelylyel van ellátva (CXXVII., 5., 6. ábra)

A *kés* igen jellemző. Pengéje széles, hegyes vége kifelé hajlított; burkolat nélküli vékony és feltűnő rövid markolata mindig éle felé kanyarult s gombba végződik. Találtam ilyen igen szép példányokat Aparon és Lengyelen (CXXVII. tábla, 1. ábra). Van ezen kívül még egy másik, szintoly jellemző kés-alak, csavart vas szár mindkét végén hajlított pengével (CXXVIII. és CXXIX. tábla).

A *fibula* (melltű) a kelta ékszerek között a legjellemzőbb. (CXXX. tábla.) Könnyen meg lehet ezt különböztetni a bronzkori s a római fibuláktól. A kelta fibulák jellemző tulajdonát az képezi, hogy a tűnek töve mindig különféle alakú tekercset képez s a tűtartó vége (hol a tűnek hegye nyugszik) mindig visszafelé hajlított s vagy gombba végződik vagy az ívhez illesztett. A fibulák háta néha gyöngyökkel díszített. A regölyi

*) «Arch. Közl.», XIII. I. füz. 13.

CXXX. TÁBLA.

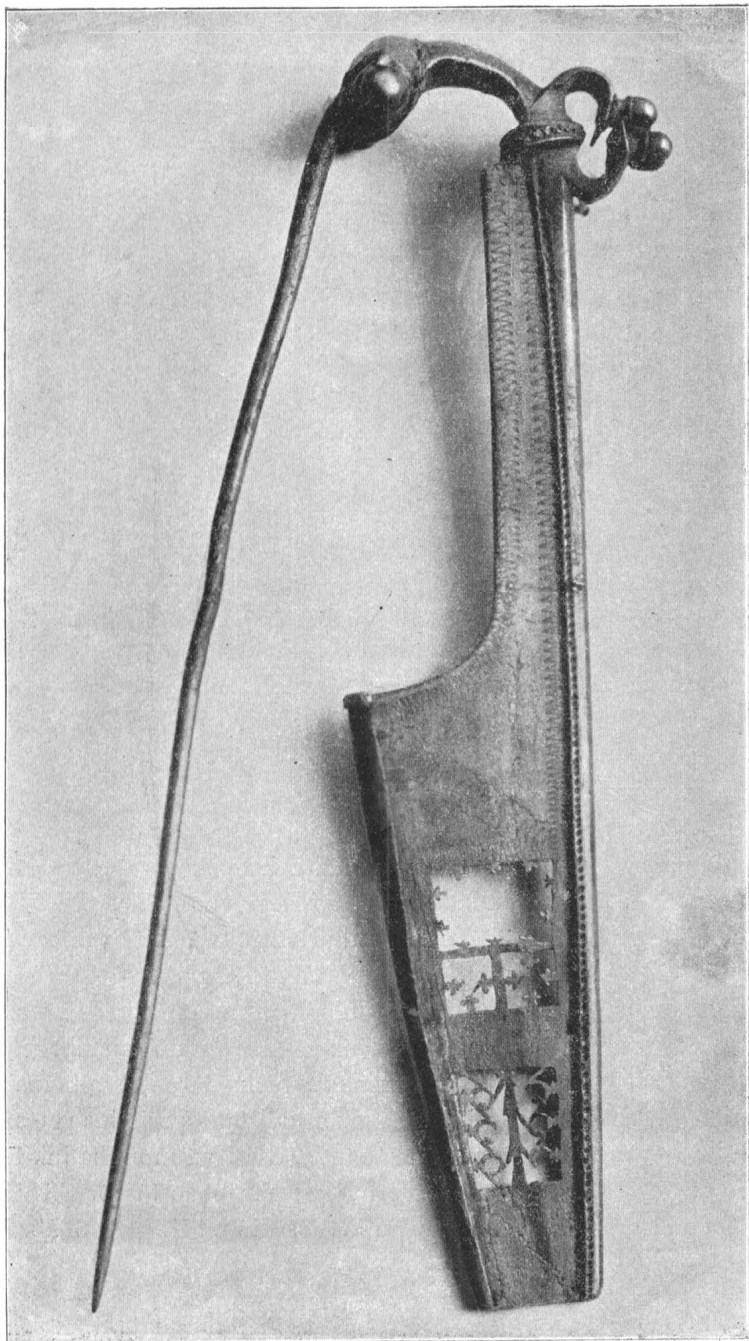
Kelta (La Tène) fibulák: 1—5. sz. Regölyről. — 6 sz. Bölszékéről. — 7. sz. Tót-Kérről.

tőzegben már több La Tène-izlésű fibula találtatott, melyek hátát borostyán-gyöngyök ékítik. Néha a fibula visszafelé hajlított hátát igen csinos korongokkal díszítették, ilyenek a böleskei (CXXX., 6. ábra) s apátii pusztai (CXLIII., 6., 7.) példányok. A (CXXX., (1—5. ábrában) bemutatott kelta fibulák mind ezüstből készültek s Regölyben találtattak.

A kelták idejének végső szakában egy az araviskok emlékein (CXXVI. tábla) is megörökített, különös fibula-alakot találunk, melynek tűtartó lemeze áttört művű s többnyire igen hosszú (CXXX., 7. és CXXXI. tábla). Az e fajta fibulának egyik legkritkább példánya (CXXXI. tábla) megyénk területén 1881-ben Faddon találtatott s Perczel Dezső belügy-minister ajándékozta ezt a szegszárdi muzeumnak.

Ezen ezüstből készült fibula egyike a legnagyobb példányoknak. Hossza 20 ctm. s szélessége a középén 4 ctm. A hosszú tű töve kétoldali tekercsben végződik s fején két, karczolatokkal ékített, félkörives lemez s azok tetején négy gomb van. A fibula hátát végig mindkét oldalra áthajtott, varrást utánzó szegély képezi s e szegély közé van illesztve a széles tűtartó-lemez, melynek egyik vége a tű hegyénél egyenesen, ellentett végén pedig körszelet-alakban vágott, a melyben a tű által összetartott ruhának ránczai kényelmesen elfértek. E tűtartó lemez mindkét oldalán más-más irányban vont zeg-zug vonalakkal díszítettett s azonfelül még két négyszögű, áttört művű mező van rajta, melyek egyikében két részre osztva, egymásba kapaszkodó, ~-alakú indák (a keltáknak legkedveltebb s igen gyakran alkalmazott motivuma), a másik mezőben pedig három részre osztva apró kereszttek foglalnak helyet. E keresztcecskének nem önálló motívumok s korántsem keresztény jelvények (hisz Krisztus születése előtti időben készültek). Két keresztcecskének felső része oldalt ágazik, a miből láthatjuk, hogy a kereszttövek között vékony szálakból alkotott dülény-alak volt eredetileg, mely azonban kitörött. Még jobban megerősíti e feltevést, ha

Aravisk mellű Faddról.

összehasonlítjuk e fibulát a pátkai (Fejérm.) példánnyal. Ott is találtatott egy ugyanekkora, ritka példány,* a mely eltekintve a díszítési motívumok elhelyezésétől, szakasztott mása a tolnamegyei példánynak.

Az *övek* bubokkal díszített, egyenes bronz pálczákból állanak, melyek hátsó részén 4—5 lyuk van s ezeken át fűzték az egyes pálczákat összetartó vékony szíjakat. (CXXXII., 1b), 2b), 4b), 5.) Találtam ilyeneket Lengyelen, de különösen nagy mennyiségben fordulnak elő Regöly körül a Kapos-bozótban. Ez övek kapcsai is igen eredetiek, két egyszerű kampóból állanak, melyek egyikén gomb van. Ez övkapcsokból több példány találtatott már Regöly körül (CXXXII., 2a), 3., 4a) ábra).

A *lánczoknak* azon példányai, melyek közepe egy hossz-négyszögű tagból s két oldalt a karikák befogadására egy-egy belül üres gombból állanak, nagyon jellemzőek a La Tène-typus leletei között. Mindig bronzból öntettek s néha nagyon csinos zománcz ékíti azokat. Leginkább lószerszámoknál használták ezeket. A két oldalról rajzolt (CXXXII., 6. ábra) lánczszem a lengyeli telepről való.

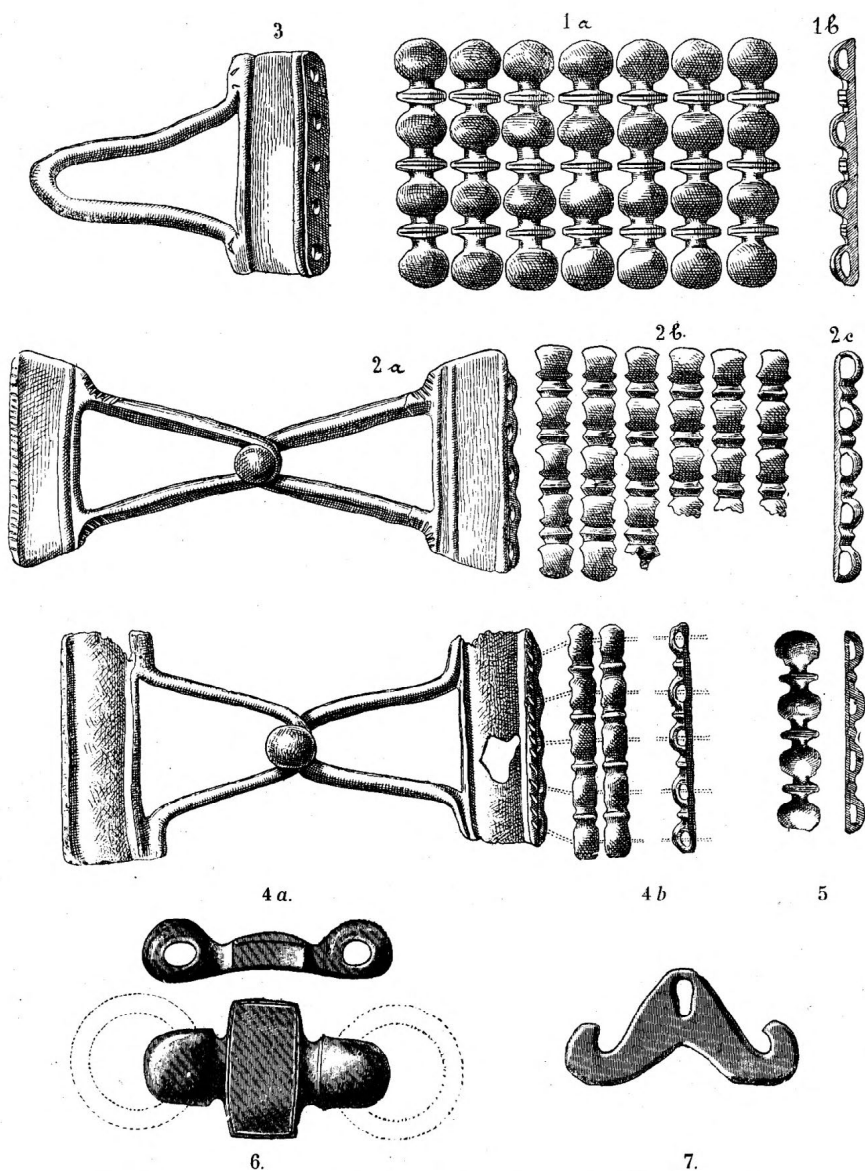
Gyakran találunk a La Tène-typusú leletek között lánczokat, melyeknek karikáin 4, 5, 6 bütyök olvasztatott. Ezek is mindig bronzból készültek. Találtam ilyeneket az apari kelta telepen, de különösen sok találtatott Regöly körül. A (CXXXIII. táblán) bemutatott példányok mind Regöly tájáról valók.

Tűk tömör, díszített fejjel (CXXXIII., 12., 13., 14.) a La Tène-periodusban ép oly gyakran fordulnak elő, mint a bronzkorban.

A *karpereczek* többfélék s ezek egyikéről sem mondhatjuk, hogy azok a La Tène-periodusnak typicus darabjai volnának, mert többnyire előfordulnak azok a hallstatti periodusban, sőt még a bronzkor korábbi szakában is. Csak azt mondhatjuk tehát, hogy a La Tène-periodusban leggyakrabban tömör (CXLII., 4., 9. ábra) vagy belül üres bubokból álló (CXLII., 3., 6. ábra),

*) V. ö. «A magyar nemzet története» LII. lapon.

CXXXII TÁBLA.

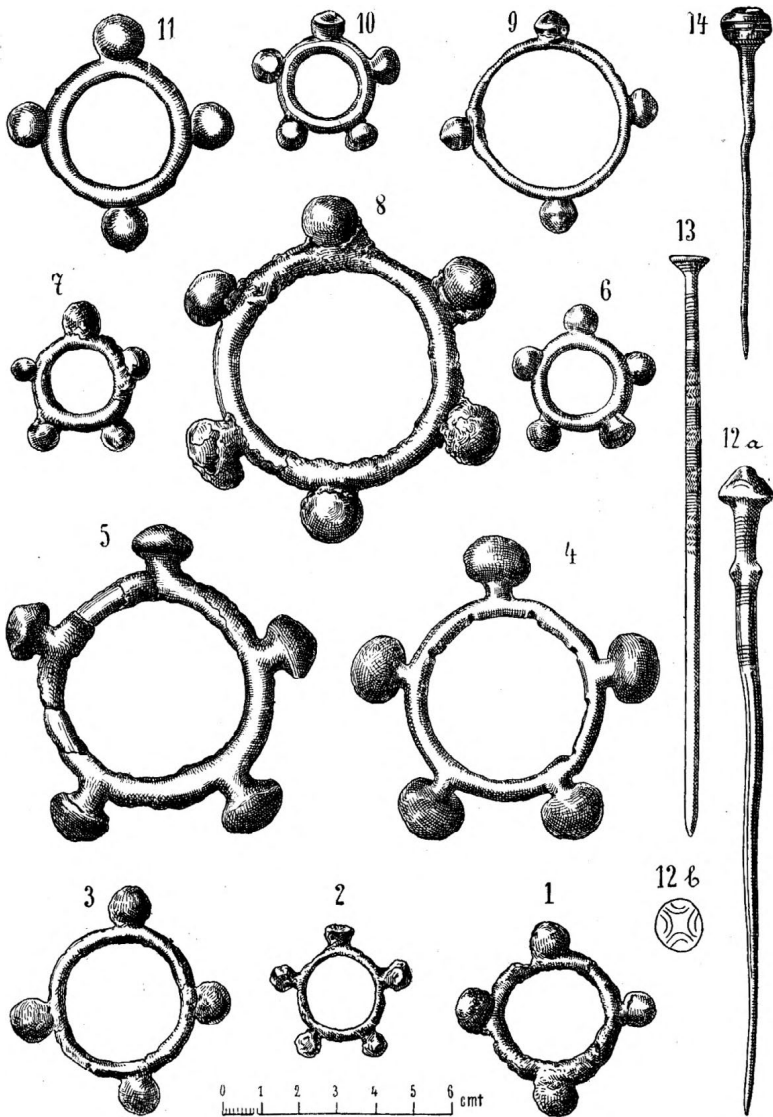
Kelta korszaki öv-pálczák kapocscsal (1—5. sz.) Lengyelről és Regölyről. — Lánccz-szem (6. sz.) Lengyelről. — Csüngő (7. sz.) Lengyelről.

valamint közbeszőtt karikákkal díszített példányokat (CXXXIV., 12. ábra) találunk; néha a bubok és karikák együtt fordulnak elő (CLII., 2., 3. ábra). Tömör bubokból álló karpereczek a hallstatti periodusban fordulnak elő. Találtam ilyeneket Lengyelen, de a szegszárdi «Jajdomb»-on is egy kétségtelenül kelta sírban. A belül üres, nagy bubokból álló karpereczek már a bronzkor korábbi szakában is dívtak. Bronzkori leleteim közül már előzőleg mutattam be egy ilyen példányt, de találtam egy ugyanilyent a teveli kelta sírban (CLII., 4. ábra) is. Jellemzőbbek a közbeszőtt karikákkal díszített példányok, habár ilyeneket is találunk a hallstatti periodusban. Egy ilyen, hármaskarikával díszített karperecznek igen szép példányát Lengyelen (CXXXIV., 12. ábra) találtam. Ez csavarmunka s a közé szabályosan elhelyezett távolságban három karika van fonva. A karikák közül kettőn, négy ellentett oldalon, három-három picziny, kidomborodó lencse van. A karperecz átmérője 6₅ ctm. A közbe font karikák átmérője 1₅ ctm., a csavarmunka vastagsága 6 mm. Nagyon érdekes a teveli kelta sír, hol két karperecz fordult elő: egy belül üres, nagy bubokból álló s egy másik kiválóan csinos példány, mely négy, belül üres bubbal, de egyszersmind négy közbeszőtt karikával díszített.¹⁾ (CLII., 2., 3.) Kelta sírokban néha üvegkarpereczeket is (CL. tábla) találunk. Megjegyzem még, hogy a keltáknál karpereczet a férfiak is hordtak (Claud Quadrigar. Ap. Gell. IX, 13, 2.)²⁾

1) Dr. Voss a berlini muzeum igazgatója «Vorgeschichtliche Altertümer aus der Mark Brandenburg» című munkájában (18. l.) azt vitatja, hogy a karikák négyes beosztása a hallstatti periodus, hármaskarikák pedig a La Tène-periodus karperezeit jellemzik. Már korábban megczáfoltam e nézetet más analógiákból («Das prähistorische Schanzwerk von Lengyel» című munkámban III. kötet 189. lap), de megczáfolja ezt újból a teveli sír is, hol kétségtelenül La Tène-typusú kelta sírban négyes karikával díszített karperecz találtatott.

2) A görögöknél és rómaiaknál a nők az érczkarikákat a láb- és kézfejnél, valamint a felső kar középső részén is viselték. A római férfiak is viseltek

CXXXIII. TÁBLA.

Kelta korszaki bütykös karikák (1—11. sz.), és tűk (12—14. sz.) Hegölyről.

A karperecz a viseletnek egy kiegészítő részét s a rangnak ismertető jelét képezte.

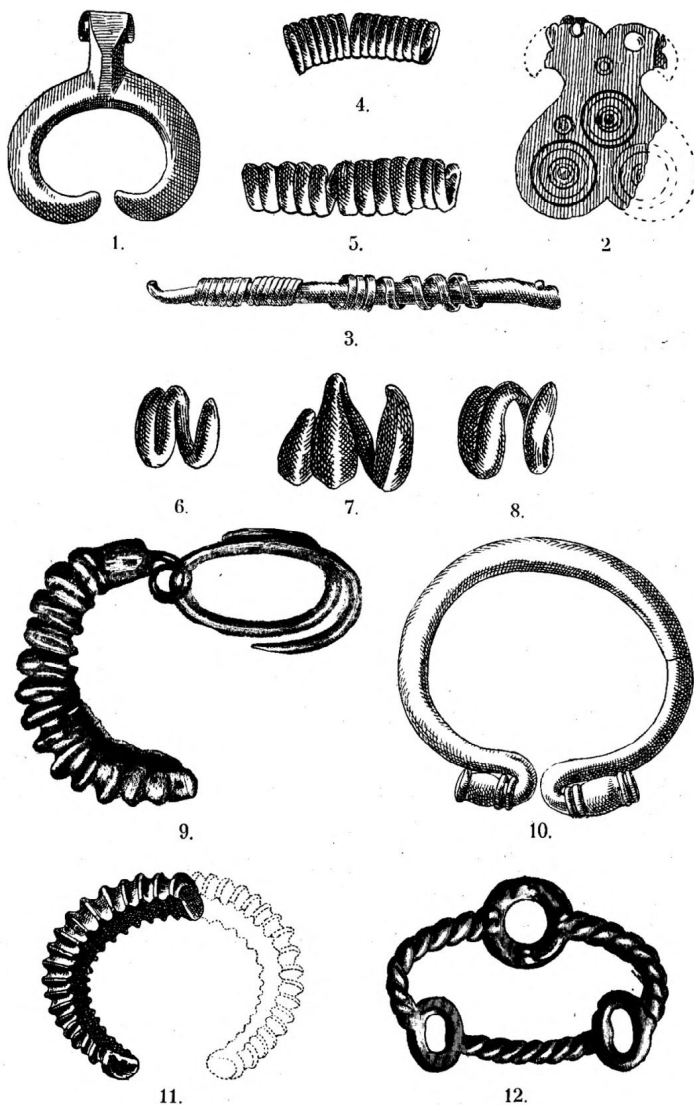
A *nyak-karikák* többnyire sima bronz huzalból készültek s két-két nagyobb, tömör gömbbe végződnek. Ilyent a szegszárdi kelta sírban találtam (CLI., 2. ábra). Ide tartoznak az úgynevezett torques-ek, vagyis szögletes sodronyból készült s jobbra-balra igen ízlésteljesen csavart karikák. Többnyire arany sodronyból készültek ezek, Lengyelen egy vasból készült példány darabját találtam.

Az imént elősorolt kelta fegyverek- és ékszereken nem találjuk meg azon jelenséget, melyet a bronzkorban észleltünk, hogy t. i. Magyarországon egy külön kelta stíl fejlődött volna. A kelta leletek mindenütt egyformák egész Közép-Európában, a hol csak megfordultak a kelták.

A kelták érczből készült jellemző tárgyainak elősorolása után még *agyagművességükről* akarok általánosságban, röviden megemlékezni (CXXXV. tábla). A mint a kelták culturáját általában magas fokúnak ismertük, úgy az agyagművesség terén is nagy haladást találunk náluk. Bizonyára legnagyobb haladás e téren az, hogy ismerik már a korongot. Nem tudjuk ugyan még, hogy mely népnek kell a korong feltalálását tulajdonítanunk, de korongon készült edényeket nálunk legelőször kelta leletekben találunk, ha nem is volt általánosan elterjedve ennek használata. Kétségtelenül korongon készült edényeket kelta leletekben Szegszárdon, Udvariban s Tevelen találtam. A korongon készült edények agyaga is már nem szemcsés, hanem gondosan iszapolt s jól égetett. Gyakran használták a kelták edényeiken a graphitos díszítést, mely a hallstatti periodusban jelentkezik legelőször. Igen szép graphittal díszített kelta edényeket találtam Udvariban. (Lásd a 562. lap zárvignettáját.) A díszítési motívumokat néha úgy

karpereczeket, de csak ritkábban s ezek is, mint az asszonyi hiuság követői, a római írók (Petronius Sat. 32. és Martial Ep. XI. 21. 7.) gúnytárgyai voltak.

CXXXIV. TÁBLA.

Kelta korszaki csöngők (1. 2. sz.) Szent-Andrásról. — Sodronytekercsek (3. 4. 5. sz.) Szent-Andrásról. — Arany lánc-szemek (6. 7. 8. sz.) Bölcskéről. — Karpereczek (9. sz.) Agárdról. — (10. sz.) Szent-Andrásról. — (11. és 12. sz.) Lengyelről.

festették az edényekre és pedig fehér, fekete, barna, vörös és sárga szinekkel. E festés tehát nemcsak a színváltozatokban különbözik a neolith-kori edényfestéstől, hanem abban is, hogy az égetés előtt alkalmazták a festést s így a színek tartósabbak s nem porlanak le könnyed törlésnél. Ilyen tarka színű, festett edényt találtam a nagy-székelyi kelta sírhalomban (CXLVI., 5. ábra).

Feltűnő előttem az, hogy a mészbetétes díszítés, mely úgyszólván fénykorát épen megyénk területén érte el a közvetlen az előtti bronzkorban, a kelta leletekben már soha sem fordul elő.

A KELTÁK TEMETKEZÉSE.

A kelták *temetkezési szokásáról* azért akarok röviden megemlékezni, mert e szokásnak többféle változatát találjuk megyénkben. A kelták sok százados uralma alatt temetkezési szokásaik is változtak. Eleinte ugyanúgy, mint a bronzkorban kizárólagosan csak hullaégetést követtek, de a sirok különbözők voltak. Vagy egyszerűen a földbe rejtették a félig égett csontokkal teli urnákat és mellékleteket, mint Udvariban, Apáthi-pusztán, Borjádön, Duna-Földvárött, Simontornyán s a szegszárdi Csatár-hegyen; vagy vastag tölgyfa-kamrákba rejtették az urnákat és mellékleteket s a kamrák fölé óriási halmokat emeltek,*) mint a nagy-székelyi halmok alatt tapasztaltam; vagy ismét szűk nyakú s alul öblös palaczkokhoz hasonló lyukakat ástak a földbe s ezekbe rejtették a hulla-

*) Nagy vas szegekkel s vas kampókkal összetartott fakamrákat találunk hullaégetési sirok fölött: Csurgón, Sz.-Fejérvár mellett (Rómer Fl.: «Resultats généraux du mouvement archeologique en Hongrie» 141—150), Pátkán («Arch. Értesítő» IX. 1875, 72—78), Érden («Arch. Ért.» X. 1876, 256—257), Alsó-Szent-Iványon («Arch. Ért.» 1893, XIII. 28) s a sopronyi Burgstallon («Arch. Értesítő» 1888, VIII. 354). Alkalmaztak azonban ugyanilyen fakamrákat égettetlen csontvázak fölött is, így: a szabolcsmegyei Geszteréden («Arch. Ért.» 1869, I. 151), Vaskuton (Rómer id. m.), Szent-István-Baksán («Arch. Ért.» 1870, II. 219) s Sárospatak mellett Istvánházán (Rómer id. m.).

CXXXV. TÁBLA.

1.

2.

3.

4.

Kelta edények Szent-András puszta környékéről.

égetés maradványait s a sírmellékleteket. Nagyon gyakoriak e palaczk-alakú sírok Krajnában,¹⁾ Felső-Olaszországban²⁾ s Franciaországban.³⁾ Magyarországon eddig még csak egy-két esetben constatálták ezeket. Nem érdektelen tehát, hogy valószínűleg megyénkben is előfordulnak ezek és pedig Ocsény mellett, Szigeth Gábor pusztáján.⁴⁾

Én csak munkás emberek elbeszélése után jutottam ez adathoz. Már jó régen akadtak ez üregekre, de a munkások oly élénken tudták e «harangszív»-alakú, hamuval teli «kut-üregeket» ecsetelni, hogy könnyen ráismerhettem e jellemző kelta sírokra. Állítólag hamu, égett csontok s ép edények voltak e szűk üregek fenekén, egyikben pedig egy kosfejet is találtak.

Később a kelták is felhagytak a hullaégetéssel, de soká váltakozva⁵⁾ találjuk egy-ugyanazon sírmezőben a hullaégetést és a hullatemetést. Ezt észleltem az apáthii, borjádi, szegszárd-csatárhegyi s udvardi kelta sírmezőkben.

Kiválóan lovas nép volt a kelta s így nem csodálkoz-

1) Lásd «Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft», Wien, 1885. évf. 71. lapon és 1888. évf. 222. lapon.

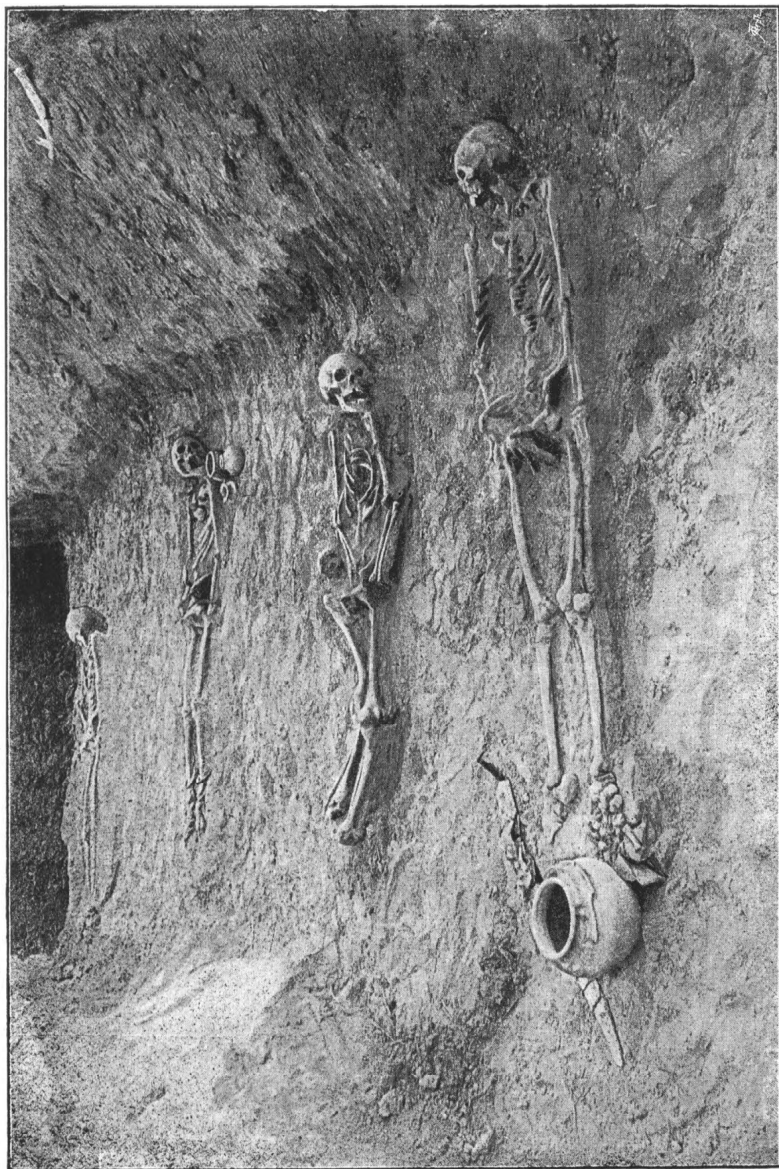
2) Lásd «Renseignement sur une ancienne necropole à Marzabotto près de Bologne». Bologne, 1871.

3) Lásd Marquis de Nadaillac : «Mœurs et monuments des peuples prehistoriques» 288. lapon, és Abbé Baudry et Ballereau : «Les puits fonéraires du Bernard», La Roche-sur-yon 1873.

4) Ugyanitt római épületmaradványok s római sírok találtattak.

5) A szob-ípolyparti kelta sírnál a sírgödör fenekén volt az égettetlen csontváz; a sírgödör közepén egy csomóban volt a kard hüvelyestől, lándzsa, paizsfogantyú, láncz, karika, szegfű, csatt és vas szál. A Sopron melletti «Bécsi domb»-ba is égettetlenül temették el a halottat a szokott keltakori mellékletekkel együtt s ugyanitt a tetem fölé kölemezeket helyeztek, legfőlül egy nagyobb a fej körül, egy másikat a mellkas fölött s egy harmadikat a láb körül; sőt volt olyan sír is, hol a három jelkövön kívül a sír négyszöge is egy-egy kővel volt megjelölve («Arch. Közlemények» 1861, II. 35—36). Ugyanazon Bécsi dombon találtak kelta hullaégetési sírokat is, de a sír fölött itt sem hiányoznak a kövek; az urnát az égett csontok halmazára helyezték és a csontok köré rakták az elhunyt kardját, lándzsáját, fibuláját s egyéb tárgyait.

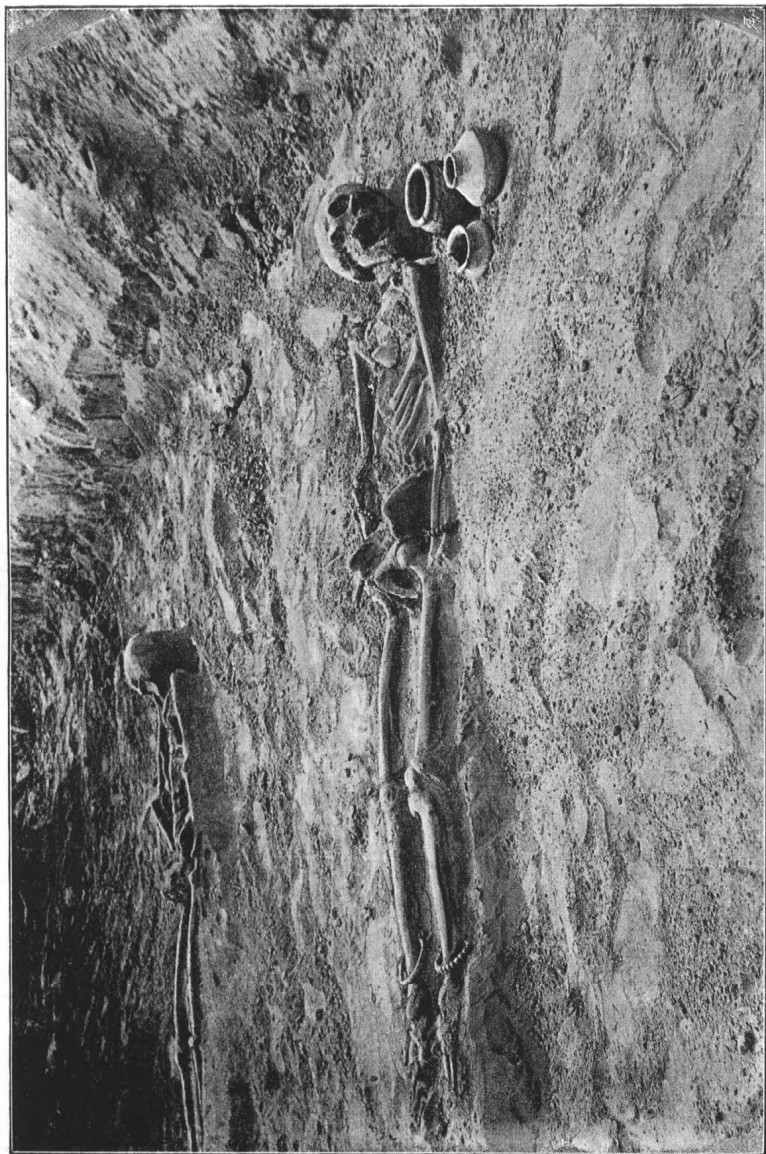
CXXXVI. TÁBLA.

Kelta sírmező Apáti pusztán.

CXXXVII. TÁBLA.

Kelta sírmező Apáti pusztán.

Kelta sir az Apáti pusztai sírmezőből.

Kettős sír az Apáti pusztai kelta sírmezőből.

Kissé zsugorított csontváz az Apáti pusztai kelta sírmezőből.

hatunk azon, ha több esetben lovát is melléje temették, ezt azonban csak a hullatemetésnél alkalmazták. Kelta lovas-sírt megyénkben eddig csak Udvariban és Tevelen találtam.

A kelta sírok és sírmezők fekvési helyét illetőleg — megyénkben legalább — azt constatálhattam, hogy azok mindig csak berkek mentén fordulnak elő és pedig lehetőleg különálló dombokon vagy a völgyek lejtőin. A borjádi, apáthii, szegszárd-jajdombi s bikácsi sírmezők berkekből kiemelkedő dombokon állanak. Az agárdi, belaczi, gerenyási, nagy-székelyi simontornyai, teveli s udvarii kelta sírmezők tágas völgyek mentén vannak. Láttuk azt, hogy a korábbi népek is előszeretettel választottak ugyanilyen helyeket temetkezésre, s így gyakrabban megesik, hogy a kelta temető régi bronzkori sírmezők helyére került. Így Borjádön, Apáthi-pusztán s a szegszárdi «Jajdomb»-on bronzkori sírmezőbe ásták a kelta sírokat.

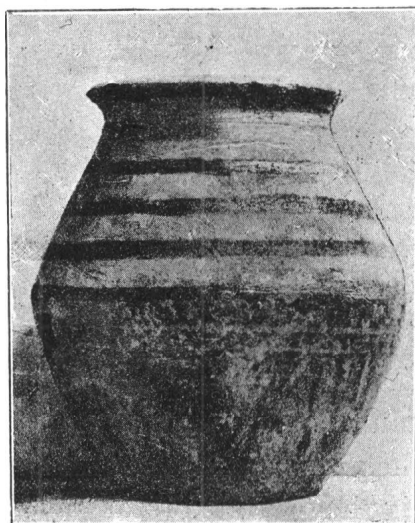
A sírmezőkben rendes, soros temetkezést követtek. Egy ilyen tüntet fel a CXXXVI. tábla Apáthi-pusztáról. Fekvési helyzetük általános szabálya: hogy hanyatt fekszenek oldalt fordult fejjel, testhez szorított, kinyújtott karokkal s egymáshoz szorított, kinyújtott lábakkal, mint ezt a CXXXVII. és CXXXVIII. tábla mutatja. Ezen általános szabály alul vannak azonban kivételek: így az egyik csontváz egész testhosszában oldalt fordult; egy másik sírban pedig derékszögűen keresztben fekszik egymáson két felnőtt csontváza (lásd a CXXXIX. táblát), a legérdekesebb eltérést három zsugorított helyzet képezte. Ezek közül kettőnek lába térdénél csak kissé volt összehuzva CXL. tábla), a harmadik azonban (melyet földröggel együtt vettem ki s a CXXXVI. táblának második csontvázán látható) ugyanolyan volt, mint a kőkorszaki zsugorított helyzetű temetkezés. Ez az eset igen fontos, mert azt bizonyítja, hogy a kőkorszak oly jellegzetes temetkezési módja egyes sporadicus esetekben egészen a kelták idejeig fentartotta magát. Ezt különben már másodízben con-

statálhattam, mert a borjádi kelta sírmezőben is akadtam egy ilyen esetre.

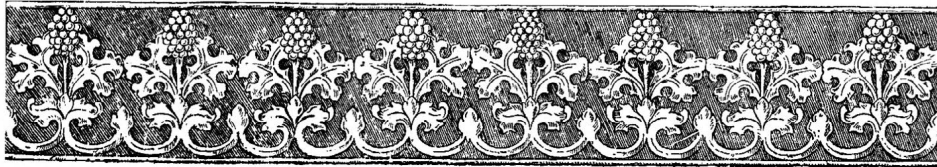
A csontvázak rendes iránya a keletnyugati úgy, hogy a lábak kelet felé nyulnak, a fej pedig nyugatnak fekszik; számos esetben azonban a fej déli, a lábak pedig északi irányban vannak s nagyon különös, hogy ez utóbbiak nagyobb részt női csontvázak voltak. Talán ez utóbbi szokás ad magyarázatot az előbb említett, együtt eltemetett s keresztben fekvő két csontváznak (CXXXIX. tábla).

Az itt eltemetett emberek a kisebb testalkatúakhoz tartoztak, mert a felnőtt, kinyújtott csontvázak hossza 130 és 160 ctm. között váltakozott, a leghosszabb 165 ctm. volt.

Az apáthii sírmező ábráit szemlélve, talán feltűnhetik az, hogy majd minden csontváz tátott szájjal látható, ezt azonban csak azon körülmény okozta, hogy az amúgy is puha homoktalajban a testrészek elkorhadása után az állkapczák saját súlyoknál fogva csusztak kissé mélyebbre.

Kelta edény Udvariból.

KELTA-KORI LELHELYEK.

Az *agárdi*, «Leányvár» nevű védművön, sok egyéb lelet között, csontvázakra is gyakran akadnak Komlóssy szőlősgazda szőlőjében. Ugyaninnét, emberi csontvázzal került elő a rajzban is bemutatott kelta-kori lánczos karperecznek fele része. A félkör-alakú törzs 13, a közepe felé egyenletesen nagyobbodó, lapos ovalis, korongszerű dudort mutat. Egyik végébe fület szegeztek s ebbe egy bronz-karika van behuzva. A másik vége a karperecz csuklyója volt.

Egy korongon készült, felfordított kúp-alakú, kelta-kori nagy urnát, melyet a «Leányváron» találtak, Perczel Dezsőnél láttam.

Apar-község határában, a Bitter-féle malom átellenében, kelta-kori telep lehetett. Az eke sok cserepet forgat ki ott s Khul Márton apari polgár földén meghajlított, hosszú vaslándzsákat s egy typicus keltakori vaskést (CXXVII., 1. ábra) talált.

Apáthi-pusztán, a Sió-Sárvíz-völgy keleti oldalán, czukorsüveg-alakúan emelkedik ki egy tojásdad alakú, fensíkján 120 méter hosszú s 25 méter széles domb, melyet dülönéven «Czukor-hegy»-nek neveznek. Ez az egész terület még néhány év előtt szőlővel volt beültetve, elképzelhető tehát, hogy a most már csekély mélységben levő régiségekből mennyi került felszínre s veszett el bujtási munkálatok alkalmával.

Én 1894 őszén kezdtem meg az ásatásokat Garay Antal és családja szives támogatásával. Ez ásatások igen szép eredményre vezettek. Néhány bronzkori urnasíron kívül, melyeket a bronzkori lelhelyek között sorolok elő, egy *systematicus* kelta sírmezőre akadtam.

E sírmezőben rendes, soros temetkezést követtek: a sírok átlag 120—150 ctméter távolságban vannak egymástól. A csontvázak egész sora egy niveauban fekszik, a mi azt mutatja, hogy a sírok

számára egyenlően mély gödröket ástak. Egy ilyen sort tüntet fel a CXXXVI. tábla. A rendes sorokból közben-közben hiányoznak egyes csontvázak, mások rendes helyükön anatómiai összefüggés nélkül összehányt állapotban találtattak, vannak ismét csak részben bolygatott vagy megcsonkított csontvázak. Mindezt a régebbi földforgatási munkálatok okozták, a mely alkalmakkor akárhány egész csontvázat is szedtek ki a kíváncsi munkások.

A hullatemetkezésen kívül vannak egykorú kelta hullaégetési sírok is, melyekben ugyanolyan edények és sírmellékletek vannak, mint a csontvázak mellett. A borjádi és udvardii kelta sírmezőkben is egyidejűleg divott mindkét temetkezési mód.

Az edények mind iszapolt agyagból, korongon készültek, jól kiégettek s alakra nézve kevés változatosságot mutatnak. A főbb típusokat az CXLI. és CXLIV. táblán mutatom be.

Az alantabbiakban az egyes sírokat és azok mellékleteit írom le:

A legelső sírgödörben csak egy magányos fej volt.

2-ik sír. Ép csontváz sírmelléklet nélkül.

3-ik sír. Anatómiai összefüggés nélkül összehányt csontok, tehát bolygatott csontváz.

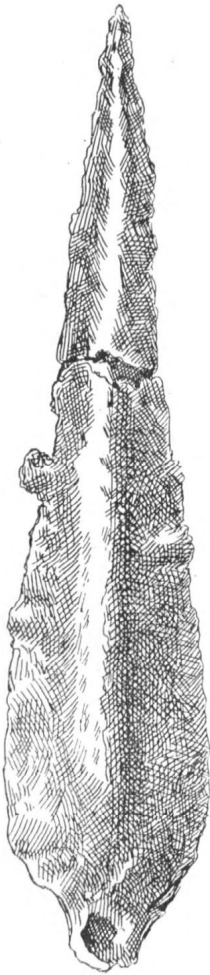
4-ik sír. Vékony koponyájú, fiatal nő csontváza. Nyakán, melynek csigolyáit a patina zöldre festette, háromszorosan körülhuzódó, egyszerű karikából készült, 133 ctm. hosszú bronzláncz (CXLIII., 5. ábra). Bal karján, az alsó karcsont közepén, tömör, babos karperecz, mindkét végén egy-egy nagyobb gombbal. Átmérője hosszában 6 ctm., szélességében 5 ctm. — Ugyanazon bal, alsó karcsont közepén, az előbbeni karperecz mellett, egy négyszögű, vékony bronzhuzalból készült karperecz, melynek két oldala sűrűen egymás mellett alkalmazott körökkel van ékítve (CXLII., 1. ábra). — Jobb karján, az alsó karcsont közepén, kőszénből faragott és fényesre simított karperecz (CXLII., 5. ábra). — Jobb kezének egyik ujján mindkét végén picziny gombbal ellátott tömör gyűrű (CXLIII., 4. ábra). — Bal lábszárának végén bronzlemezből készült s belül vörösre égett agyaggal bélelt, babos lábperecz, melynek mindkét vége csaposan illik egymásba s itt karczolatokkal ékített. — Jobb lábának végén az előbbenivel teljesen azonos lábperecz.

5-ik sír. Bolygatott csontváz összehányt csontokkal.

6-ik sír. Ép csontváz sírmelléklet nélkül.

7-ik sír. Ép csontváz sírmelléklet nélkül.

CXLI. TÁBLA.

6.

4.

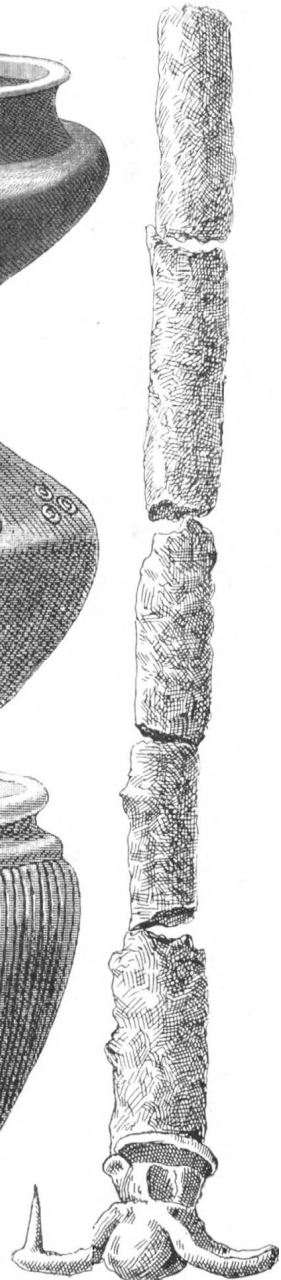
1.

2.

3.

5.

Kelta leletek Apáti pusztáról.

8-ik sír. Ép csontváz, fejénél egy graphittal kevert agyagú, felfordított csonkakúp-alakú edény, mely vastag pereme alatt kissé behorpasztott s egész felületén hosszában függőleges karczolatokkal díszített. Magassága 11 ctm. Átmérője a szájánál 10, fenekén 7 ctm. (CXLI., 3. ábra).

9-ik sír. Bolygatott sír, összehányt csontokkal.

10-ik sír. Ép csontváz rendes helyzetben, fejénél a következő két edénnyel: Az egyik öblös, keskeny peremű, szűk szájú példány, mely kiszögelő hasas részén köröskörül hármias csoportban elhelyezett, mélyített concentricus körökkel díszített. Feneke lapos s mélyített kör van rajta. Magassága 9 ctm. Átmérője a szájánál 5 ctm., fenekén 9 ctm., körfogata pedig 37 ctmétert tesz ki (CXLI., 2. ábra). — A másik hasas részén kiszögelő, alacsony, sima edény, csak fenekén van egy mélyített kör. Magassága 7 ctm. Fenekének átmérője 3 ctm., körfogata 27 ctm.

11-ik és 12-ik sír. E két, egészen ép csontváz jóval közelebb (csak 72 ctm. távolságban) feküdt egymáshoz s egymással szembe volt fordítva.

Az első, fejfel jobbra fordult. Lába végénél a következő mellékletekkel bírt: Egy lapos tállal leborított, 20 ctm. magas s 75 ctm. körfogatú, öblös edény (CXLIV., 2. ábra). — Vashüvelyébe rozsdásodott s markolata közelében meghajlított vaskard. A vashüvely mindkét szélén végig huzódó, valamint alsó részén keresztben vonuló, kidomborodó vonallal díszített s felső végének egyik oldalán vízszintesen áttört füllel bír. A kardhüvely középső részéhez egy 22 ctm. hosszú, köpös s bordás vaslándzsa rozsdásodott. Ugyanott feküdt még egy rakáson egy rozsdafoltos, egyszerű kőszőrűkő, egy vasból készült, széles paizsfogantyú s a kelta kardok mellett elmaradhatlan, csavart művű vaslancz; vashüvelyben levő, erős vaskés.

Az imént leírt csontváznak egész közelében s azzal szemközt feküdt egy, egész testével balra fordult, zsugorított (a kőkori temetkezéssel azonos) helyzetű csontváz, melynek semmi melléklete sem volt.

13-ik sír. Hanyatt fekvő, fejfel balra fordult, ép csontváz sírmelléklet nélkül.

14-ik sír. Fejfel jobbra fordult, ép csontváz. Lábai a térdeknél jobb oldal felé kissé szögben hajlítottak. Bal állkapczája zöldre festett s ott egy nagyobb bronzkarikát, jobb füle tövének pedig két

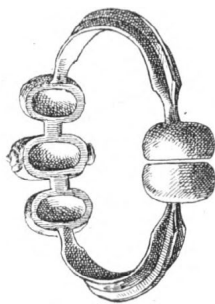
CXLII. TÁBLA.

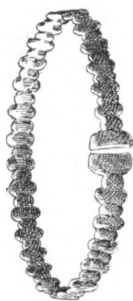
1.

2.

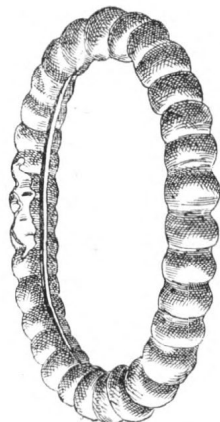
3.

4.

5.

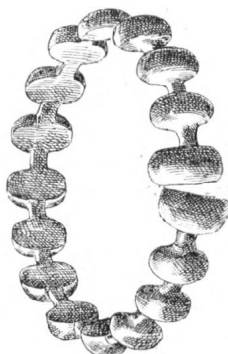
6.

7.

8.

9.

Kelta karpereczek Apáti pusztáról. (Az 5. sz. szénből) a többi bronzból készült.

kisebb bronzkarikát találtam. Bal keze egyik ujján bronzlemez-ből készült, sima gyűrű volt.

15-ik sír. Eléggé korhadt, de különben bolygattatlan csontváz, mely az előbbeniek sorában és niveaujában feküdt, de amazoktól eltérő irányban. Feje ugyanis déli irányban volt s lábai északnak nyultak, arczczal jobbra vagyis keletnek fordult. Mellékletei a következők: Jobb, felső karjánál egy nagyobb edény, mely azonban igen porhanyó levén, a kivevésnél darabokra törött. — Bal karján nagyon elrozsdásodott, bütykökkel díszített vaskarperecz. Ugyanott egy csontból faragott és egy nagyobb üveggyöngy és két, csavart művű, bronzgyűrű (CXLIII., 1. ábra). — Bal keze egyik ujján másfél csavarodással bíró bronzgyűrű (CXLIII., 3. ábra).

16-ik sír. Feldúlt sír összehányt csontokkal.

17-ik sír. Kelta-kori, hullaégetési sír, melynél egy iszapolt agyagú, de rosszul égetett, elporladt, igen nagy edényben kékes fehérre égett emberi csontokat találtam, körülötte egy összehajlított nagy vaskard, csavart művű vasláncz, övhöz való vaskampó, vasból készült, széles paizsfogantyú, egy 22 ctm. hosszú vaslándzsa (CXLI., 6. ábra), apró vasdarabok (CXLI., 4. ábra) és egy ritka vastör (CXLI., 5. ábra) hevert. Ez utóbbinak markolata gombban és félkör-alakúan hajlított kampóban végződik.

18-ik sír. Kelta-kori, hullaégetési sír. A nagy urnában égett emberi csontok között csak egy bronzból készült, törött, babos karpereczet találtam.

19-ik sír. Közvetlenül az előbbeni mellett egy, fejjel északnyugatnak, lábaival délkeletnek fekvő, ép csontváz sírmelléklet nélkül.

E sír mellett, három méter mélységben, erősen összehuzott lábakkal oldalt fekvő lócsontvázat találtam, de nem levén semmi tárgy sem mellette, mitsem bizonyíthat.

20-ik sír. Bolygatott csontváz sírmelléklet nélkül.

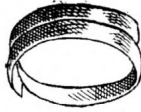
21-ik sír. Keltakori urnasír. A jellemző, rendes alakú, nagy edényben (CXLI., 1. ábra) égett emberi csontok között bronzból készült apró sodronykarikák s egy szintén bronzsodronyból készült, igen csinos, picziny fibula találtatott.

22-ik sír. Az ép csontváz feje délnek, lába északnak volt. (Le-fényképezve az CXL. táblán). Melléklete a következő: Bal vállán igen csinos művű, koronggal ékített bronz fibula (CXLIII., 6. ábra). — Bal karján bronzból készült, tömör, babos karperecz, mindkét

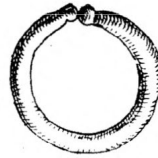
CXLIII. TÁBLA.

2.

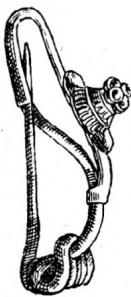
3.

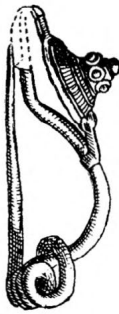
4.

5.

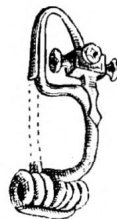
6.

7.

8.

9.

10.

Kelta ékszerek: (1—4. sz.) gyűrűk. — (5. sz.) nyakláncz. — (6—10. sz.) fibulák
Apáti pusztáról.

végén nagyobb gombokkal. Átmérője 6 és 7₅ ctm. (CXLII. tábla, 9. ábra). — Mindkét lába végén bronzlemezről készült s égetett agyaggal bélelt, bütykös lábperecz (CXLII., 6. ábra). Mindkettő teljesen egyenlő s 10 ctm. átmérővel bír. — Jobb lába végénél egy összetörött, nagy urna, mely feltört állati csontokat tartalmazott.

23-ik sir. Fogatlan öreg asszony ép csontváza, mely fejjel délnek, lábbal északnak feküdt. (Lefényképezve a CXXXVIII. táblán). Mellékletei a következők: Nyakán egyszerű, picziny láncszemekből álló nyakláncz, mely hármassorban futotta körül nyakát. — Vállán nagy vasfibula sodronytekercse. — Bal karján két karperecz. Az egyik szénből faragott, sima, a másik bronzból öntött és igen ritka alakú (CXLII., 3. ábra). Ez utóbbinak karikáján erősen kidomborodó él vonul végig, nyitott végén két félgömbbel s ezzel ellentett oldalán három félgömbbel ékített. Ezen félgömbök is keményre égett agyaggal vannak kitöltve. A karperecz átmérője hosszában 7 ctm., szélességében 6 ctm. — Jobb karján is két bronzkarperecz. Az egyik négyszögű, vékony sodronyból készült s sűrűen egymás mellett alkalmazott körökkel ékített (CXLII., 1. ábra). A másik kétféle nagyságú babokból álló, tömör karperecz (CXLII., 4. ábra). — A medenczecsont alatt vastag vaskarika és erős vaskés töredéke. — Jobb lábán agyagmassával kitöltött bronz lábperecz. — Bal lábán 9 ctm. átmérőjű, erős vaskarika töredéke s bronzlemezről készült, égett agyaggal kitöltött, babos lábperecz. Átmérője 10 ctm. — Jobb lába végénél nagy tál (CXLIV., 3. ábra), melyben törött bronzfibula találtatott; bal lába végénél pedig 17 ctm. magas, öblös edény (CXLI., 1. ábra).

24-ik sir. Fogatlan állkapczájú s erősen kiálló orrtöve után következtetve, sasorrú egyén ép csontváza, a rendes kelet-nyugati irányban, sírmelléklet nélkül.

25-ik sir. Bolygatott csontváz összehányt csontokkal.

26-ik sir. Ép csontváz kelet-nyugati irányban, egész testével jobb oldalára fordult s lábai a térdnél kissé meghajlítvák. Sírmelléklete nem volt.

27-ik sir. Kelet-nyugati irányban hanyatt fekvő s arczczal jobbra fordult csontváz sírmelléklet nélkül.

28-ik sir. Kelta-kori, hullaégetési sir. Egy 21 ctm. magas, öblös edény mellett két lapos tál állott. A nagy edény belül üres volt, a két tál pedig égett emberi csontokat tartalmazott. Ezek körül a következő tárgyak voltak: Picziny szemekből álló bronzláncz töredéke. — Egy, a hátán kissé lapított golyóval ékített bronzfibula

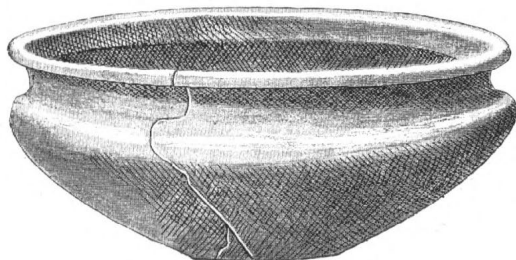
CXLIV. TÁBLA.

1.

2.

3.

Kelta edények Apáti pusztáról.

(CXLIH., 8. ábra). — Agyagmassával bélelt lemezkarperecz töredéke és egy másik ép, tömör, babos karperecz bronzból.

29-ik sír. Ép csontváz kelet-nyugati irányban. Vállánál elrozsdásodott, nagy vasfibula; lábánál pedig egy, nyaka alatt két kidomborodó abronccsal díszített, 18 ctm. magas, öblös edény.

30-ik sír. Bolygatott csontváz összehányt csontokkal.

31-ik sír. Ép csontváz a rendes helyzetben. Lábánál öblös edény s medencze-csontja körül elrozsdásodott, felismerhetetlen vasdarabok.

32-ik sír. Észak-déli irányban fekvő női csontváz. Nyakán erősebb karikából álló. 150 ctm. hosszú bronzláncz. — Vállán igen csinos művű, kúp-alakú nyujtványnyal ékített bronzfibula. — Mellén két, egészen egyenlő, 4 ctm. átmérőjű, amuletteszerű, a közepén átlukasztott vaskorong. — Mindkét karján egy-egy, belül égett agyaggal bélelt, rovátkos karperecz bronzból. — Bal lábán elrozsdásodott vaskarika töredéke. — Lába végén 12 ctm. magas, öblös edény.

33-ik sír. Kelet-nyugati irányban ép csontváz sírmelléklet nélkül.

34-ik sír. Feldúlt csontváz összehányt csontokkal.

35-ik sír. Kelta-kori, hullaégetési sír, hol egy 11 ctm. magas, öblös edényben égett emberi csontokat s bronzlemeznek apró, elmállott töredékeit találtam.

36-ik és 37-ik sír. E helyen találtuk az egymáson keresztben fekvő, felnőtt csontvázakat (CLXXXIX. tábla). A rendes, kelet-nyugati irányban fekvőnek jobb lábszáránál egy vas-lándzsa s fasejtekkel borított, tövises, vas nyílhegy taláztatott; az észak-déli irányban fekvőnek mellén pedig egy, közepén átlukasztott vaskorong és vasfibula, karján pedig babos bronzkarperecz volt.

38-ik sír. Kelta-kori, hullaégetési sír. Az égett emberi csontokkal teli nagy edény darabokban volt. Körülötte a következő tárgyak taláztatnak: Egy igen csinos bronzfibula, melynek hátán keresztben három ékített pálcza van (CXLIH., 9. ábra). — Egy másik bronz fibula gombos háttal (CXLIH., 10. ábra). — Bronzlemezek s felismerhetlenségig összeolvadt bronzdarabok. — Négy darab, 8 ctm. átmérőjű vaskarika, melyek egyikéhez picziny bronzkarika rozsdásodott. — Számos, nagyon elrozsdásodott vasdarab.

39-ik sír. Ép csontváz kelet-nyugati irányban sírmelléklet nélkül.

40-ik sir. Gyermekcsontváz a rendes helyzetben, de sírmelléklet nélkül.

41-ik sir. Keltakori hullaégetési sir. Az összetörött nagy urnában égett emberi csontok; egy silex-tömb, melyhez bronzdarab tapad; felismerhetlen vasdarabok; összerozsdásodott vasláncz.

42-ik sir. Ép csontváz a rendes irányban, jobb karja a könyöknél meghajlítva. Sírmelléklete nem volt.

43-ik sir. Észak-déli irányban fekvő női csontváz. Nyakán 60 ctm. hosszú bronz-láncz. — Feje jobb oldalán bronzsodronyból készült, igen picziny fibula. — Bal karján vashól készült karperecz. — Bal kezének egyik ujján fekvő S-alakkal ékített, bronz lemezgyűrű (CXLIII., 2. ábra). — Jobb karján bronzlemezből készült, igen csinos trébeléssel ékített, két karperecz (CXLII., 2., 8. ábra). — A medenczecsontról jobb oldalán nagy vasfibula, egy tömör bronzkarika s elrozsdásodott, apró vasdarabok. — Mindkét lábszárán agyaggal bélelt bronz lábperecz, melyeknek mindkét végök csapalakúan egymásba illesztvük s szeggel egymáshoz erősítették.

44-ik sir. Ép csontváz sírmelléklet nélkül.

45-ik sir. Rendes helyzetben fekvő, ép csontváz. Bal lába térdénél keresztben hajlított. Medenczecsontról vas darabok s lába végénél egy törött edény volt.

46-ik sir. Feldúlt sir összehányt csontokkal.

47-ik sir. Hullaégetési sir. Égett emberi csontokat tartalmazó, nagy, öblös edény.

A *bányi* erdőirtásban Tiborcz János juhász egy La Tène-kori vas beretvakést talált, melynek mindkét pengéje egyenes s mindkettőnek hegye letörött. Nyelén vaskarika. A pengék legnagyobb szélessége 2₂ és 2 ctm. Jelenleg a nemzeti muzeum tulajdona.

Barnahátról (puszta Szántó mellett) egy La Tène-kori, 5₄ ctm. hosszú bronz fibula van a nemzeti muzeum birtokában, mely félkörívű háttal s sodronytekercsre erősített tüvel bír.

Báta-községben, az «Öreghegy» nevű præhistoricus erődítmény meredek partja tövében, Szabó István bátai lakos házában, pinczés alkalmával az ábrában (534. lapon) bemutatott, vadkant ábrázoló bronzszobrocskát találták. E szobrocska magassága 8, hossza 11 ctm. Öntése tömör s csak két első lába között van egy, a testébe be nyuló háromszög-alakú, 3 ctm. mély lyuk. Agyarai erősen kidomborodók, szemei helyén egyik oldalán gömbölyű, a másikon vízszintesen tojásdad alakú mélyedéssel bír. Fülei előre hegyezettek.

Sörtéi helyett az egész hátgerincz hosszában egy, 17 ctm. széles, díszített lemez vonul végig. Farka hatszoros tekeresben lóg le. Első két lába fölött, bal lapiczkájának tövében s jobb lapiczkája fölött egy-egy kerek mélyedést találunk. Mindkét álkapcsa tövében spiralist s a hátgerincz fölötti lemez mindkét oldalán különböző változatokban alkalmazott, fekvő S, spirálisok és egyenes vonalak mélyített díszítéseit találjuk. A test középső részét mindkét oldalán nagyon picziny, mélyített pontokból alakított vonalak borítják. Az egész szobor felületét rozsdás pontokkal vegyített, sötétzöld patina vonta be. E szobrocska kétségtelenül a kelták korából való, a kinnél a vaddisznó cultusa általánosan elterjedt s szentélyeikben (mint Sopronban)¹⁾ s főleg érmeiken nagyon gyakran találjuk a vadkant; ép úgy, mint a rómaiaknál a nőstény farkast s az italusoknál a borjut. A bronztechnica oly nagy főkélyére vall e szobor, hogy azt nem pannoniai, hanem etrusk kelták művének kell tartanunk.

Bronzból öntött vadkant csak kettőt ismertünk az országból: az egyik Szőnyön találtatott s a nemzeti muzeumban van, a másik Gerendről való (Torda-Aranyosm.) s az erdélyi muzeumban őriztetik. Mindkettőn díszített bronzlap képviseli a hátgerincz felborzadt sörtéit. De mindkettő sokkal ügyetlenebb munka s meg sem közelíti a bátai szép példányt. Ismerünk azonfelül egy agyagból igen primitív módon készült vadkant, melyen a sörtét szintén egy, a hátgerinczen végig huzódó lap képviseli s ez Pilinben (Nógrád m.) találtatott.²⁾

Báta határában találtak még egy Nagy Sándor-féle ezüst pénzt (avers oldalán Minerva-fővel, revers oldalán 4 ló által vont diadal-szekérrel).

A Belacz határához tartozó, «Schlossberg» nevű, őskori védmű aljában, az országút felé eső részen, a «paprika malom» udvarában és kertjében már több ízben akadtak földásás alkalmával csontvázakra. Az itt feltárt legutóbbi sírban nyújtott helyzetű csontváz fejénél egy edény s teste körül a következő tárgyak találtattak:³⁾

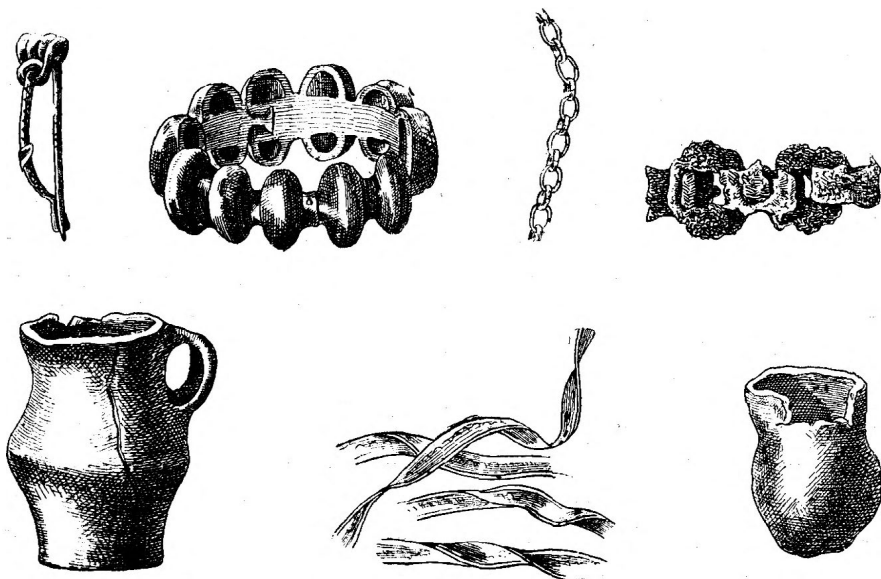
Két bronz karperecz csekély ezüst tartalommal, mely nem

1) V. ö. «Arch. Értesítő», 1886. VI. köt. 113. lap.

2) V. ö. Hampel: «Catalogue de l'exposition préhistorique de Hongrie» fig. 71. és Mortillet: «Musée préhistorique» Al. XCI. fig. 1111.

3) «Arch. Ért.» XIV. 70. l. (Dr. Hollós Lászlótól.)

szándékosan került bele. Az egyik 167 gr. súlyú, a másik 177 gr. nehéz. Az ovális karperecz hosszabb, belső átmérője 66 mm., a rövidebb 55 mm. Mindegyik két darabból van öntve. Az egyik fél 6, a másik 5 hosszúkás dudorral van díszítve úgy, hogy a befelé néző rész közepén egy abroncs vonul végig s ezen állnak a belsejökben szenes agyaggal kitöltött, hosszúkás, majdnem félgömbölyű tagok. Úgy látszik, a bronzanyag kimélése s a karperecz könnyítése volt a célja ezen nehezen s csak nagy ügyességgel készíthető öntésmódnak. Az öt dudoros fél egyik vége laposfejű szegben végződik s ez beillik a másik fél félgömbjébe, melyben foroghat s

Paprika malomi kelta lelet.

így az ékszer ki- és bekapcsolható. Másik vége két kis lyukkal van ellátva s ki van vájva úgy, hogy ebbe a hat dudoros fél füle illik s a csukáskor egymás fölé kerülő három nyíláson keresztül egy szegecske toltató.

Egy 21 darabra szétesett láncz. Összeállítván az épen maradt 450 szemet, 165 ctm. hosszú, 51 gr. súlyú, finom bronzlánczot kaptam, melynek egyes szemei befelé laposak, félhengerből készültek, 5 mm. hosszúak s mind rézsút vannak vágva.

A halott mellől való egy, több darabba szétesett s teljesen rozsdává alakult vasláncz. Az egyes szemek 15 ctm. átmérővel bírnak

s néhányban nagyító lencsével szálak láthatók, melyek len, gyapot s rózsaszinre festett gyapjúsálak, meg gombafonalak keverékéből állanak.

Bezzeg-majorban (határos Kis-Kajdacscsal), Széchenyi Sándor gróf birtokán, a szérüskert árkolásakor egy La Tène-kori ezüst fibulára akadtak, mely teljesen ép, csak a rugóján keresztül huzott ezüst pálcza van ketté törve. Feje domboru, csipkés szélű korong, melyből egy kerek pálcza indul ki. A levél-alakú lábat szélén csipke díszíti s közepén egy hullámvonal. Hossza 4,9, a rugó szélessége 4, a kengyel magassága a tütől 1,7 ctm.

Bikácson a külső majortól nyugatra, a Sárvíz keleti partján, a «marhaállási» dülő akáczos remissel beültetett nagy dombján, emberi csontváz mellett, egy korongon készült, nagyon jellemző kelta edényt s egy vaskarikát (kéz- vagy lábpereczet) találtak. Nagyon valószínű, hogy kiterjedt kelta sírmező van e helyen.

Bölcske-községnek a temetőhöz közel fekvő magasabb lejtőjén nagy kelta-telep és sírmező terült el. Itt 1893-ban, a nagy tűzvész után, Pekni nevű kisházás udvara végében levő magas part aljában földhordás alkalmával körülbelül két méter mélységben egy, hasas részén erősen kiszögelő, nagy graphitos urnát s abban egy bronzból készült, szép, babos karpereczet s egy rendkívül csinos, teljesen ép, La Tène-kori fibulát találtak. A fibula hossza 6 ctm.; hátának ivezete 1,7 ctm. s a visszafelé hajlított tütartó díszes korongjának átmérője 4 ctm. (CXXX., 6. ábra). Személyesen megvizsgálva e helyet, közvetlenül az urna mellett még egy másik, szintén graphittal díszített, óriási edényt találtam, melyben egy fiatal vadkanak bolygattatlan csontváza feküdt.

Ugyane tájon találtak még négy nagy urnát, melyek Nagy László sz.-andrásí földbirtokos gyűjteményében vannak. Az első öblös részén nagyon kidomborodó; magassága 16 ctm., átmérője a szájánál 9,5 ctm., öblös részének kerülete 58 ctm. A másik magas nyakban végződik; magassága 18 ctm., átmérője a szájánál 10 ctm., öblös részének kerülete 54 ctm. A harmadik felfordított tölcser-alakú s két oldalán picziny füllel bír; magassága 21 ctm., átmérője a szájánál 6 ctm., öblös részének kerülete 56 ctm. A negyedik, tágas nyakú, öblös edény magassága 28 ctm., szájának átmérője 18 ctm., öblös részének kerülete 89 ctm. Ez utóbbi László József, alias Putri kisházás beltelkén találtatott.

Igen fontos az a nagy dombormű, mely egy kelta asszonyt

ábrázol (ábráját és leírását lásd fentebb az CXXVI. táblán). Ez érdekes lelet Bölcskén találtatott a régi templom lebontásakor 1844-ben s Nagy Lajos volt megyefőnök ajándékozta azt a nemz. muzeumnak. E dombormű kelta (aravisk) asszonyt ábrázol jellemző öltözetben. A vállán levő fibuláiban mindenki reá ismerhet a faddi fibula idomára. Az asszony kezében tálat tart s abban a keltáknál oly nagyon kedvelt vadkan fejét látjuk.

Borjád-pusztának «Dombos» nevű, ellypsis-alakú (körülbelül 171 méter hosszú s 75 méter széles) emelkedett részéről már az előző korszakokban láttuk, hogy mily kedvelt telep volt hosszú századokon át. A kelta nép sem hagyta azt nyomtalanul. Egy kelta sírmezőt is találtam itt, melyben egy időben egymás mellett — ép úgy, mint Apáthi-pusztán — hullaégetést és hullatemetkezést követtek.

Az egyik urnasírt lefényképeztem. (CXLV. tábla.) Ennél, jellemző kelta-kori nagy urna mellett, egy rakáson heverték a fehérre égett emberi csontok, melyek között egy vas-kard, vashól készült kardkötő-láncz, egy vas- s egy bronz-karika volt. Az egész hullaégetési sírt paizs fedte be, melyből csak a vas paizs-dudor s a szintén vashól készült, félköríves paizs-fogantyú maradt meg, a bőr- és faalkatrészek pedig — mint mindig — úgy itt is elenyésztek.

Az ugyanezen kori hullatemetkezési sírokból csak kettőt bontottam fel. Az egyik 60 ctm. mélyen hanyatt nyujtott helyzetben úgy feküdt, hogy feje délnek, lábai pedig északnak voltak. Feje mellett bal oldalon egy nagyon jellemző kelta edény állott; nyaka táján pedig egy La Tène-formájú bronz fibulát találtam. A másik sírban 170 ctm. mélyen a csontváz ismét hanyatt-nyujtott helyzetben fejjel délnek, lábaival pedig északnak feküdt. Felső lábszárai közt két kelta-kori, ép edényt szorított, melyek egyikében madár-csontok voltak. A sír fenekén pedig szén-darabkák heverték.

Borjádról a nemzeti muzeum következő kelta-kori tárgyakat szerezte meg:

La Tène-kori vas borotvakés egy pengével. Pengéje gyengén ívelt, hátrafelé hajló és csúcsba fut. Nyele csavart díszítésű, alul felhajlított kampóval, melybe kerek, egy helyütt nyílt karika van fűzve. Hossza 29₅, a penge legnagyobb szélessége 2₆ ctm. — Pengéjének háta egyenes. Éle hátrafelé hajló, kerékvégű csúcsba fut. Nyele, mely az előbbiéhez hasonló, letörött. Hossza 13₄, a penge szélessége 2₆ ctm. — Beretvakés. Nyele szintén le van törve.

Hossza 10₅. A penge szélessége 2₅ ctm. — La Tène vas beretvakés egy hosszabb hátrahajló s egy rövidebb, letört pengével, nyelén pedig karikával. Hossza 31, pengéjének legnagyobb szélessége 2₄ ctm. — La Tène vasberetvakés. Teljesen ép, alsó kampójában karikával. Hossza a karikával együtt 11₉, a penge legnagyobb szélessége 1₇ ctm. — La Tène vas beretvakés. Hossza 13, szélessége 1₉ ctm. — La Tène-kori vas beretvakés. Pengéje alakra az elsőhöz hasonló. Nyelén egy karika s a nyél végén levő, felhajlított kampóban egy másik. Hossza 11, a penge szélessége 1₃ ctm. — Két kelta-kori karperecz töredékei áttetsző, sötétkék üvegből s peremükön szimmetricusan elhelyezett zeg-zúgos, fehér vonaldiszitással. — Kelta üveggomb. Fekete, át nem látszó, üveges két csúcsa felé keskenyülő henger, domboru, világos-kék, csavaridomú diszitással. Közepén fül. Hossza 4₃ ctm. — Kelta üveggyöngy, kék, csonka romboid-alakú. Hossza 1 ctm. — Három kelta üveggyöngy. Kékek, alakjuk hatoldalú hasáb. Hosszuk 0₇—1₈ ctm. — Két kelta üveggyöngy, fekete, piros pettyekkel. Átmérőjük 2—2₅ ctm. — Üveggyöngy. Fehér üvegből, csonkakúp-alakú. Átmérője 2₄ ctm. — Kelta üveggyöngy. Kék, domború diszitással a külső oldalán. Átmérője 1₆ ctm. — Kerek, lapos kögyöngy. Átmérője 1₇ ctm. — Henger-alakú, zöld, kelta üveggyöngy. Hossza 1₃ ctm. — Orsó-alakú, kék, kelta üveggyöngy töredéke. Hossza 2 ctm. — Kelta üveggyöngy töredéke. Színe sötétzöld. Átmérője 2₄ ctm. — Kelta-kori bronzláncz kerek, lapos szemekből, 8 darabból egygyéjűzve. Hossza 53 ctm.

Dombóvár környékén, a Kapos-bozótban egy, gömbszelet-alakú, rendkívül primitív kelta pénzt találtak. Domboru részén egy balra fordult, alig felismerhető emberi főt, lapos felén pedig egy alig felismerhető lovast ábrázol.

Duna-Földvár mellett, Előszálláson, egy téglavető gödörben talált La Tène-kori vas kardot Szelle Zsigmond úr gyűjteményében láttam. Felső része hiányzik s így valószínű, hogy sirlelet, miután rendszeren meghajlított vagy törött állapotban helyezték a fegyvereket a kelta sírokba.

Kelta temető van a dunaföldvári «Tudom-hegyen» is. Az innét előkerült sirleletet Szelle Zsigmond úr *) dolgozata után közlöm:

*) «Archæologiai Közlemények» XVII. kötet «Dunaföldvár régi emlékei».

Simon Pál bölske-utczai lakháza udvarán, a «Tudom-hegy» délnyugati tövében, pinczéjének lejáró nyílásánál 1887. február 9-én a pinczelejárás jobboldali partjának lefaragása közben egy őskori sírra bukkant. A nagyfokú korhadásnak indult csontváz több, mint két méternyi mélységben omlékony, tiszta lössben, vízszintesen kinyújtóztatva és hanyatt fekvő helyzetben találtatott, a fej nyugatnak, a lábak keletnek irányulva, a karok pedig a test mellett egyenesen kinyújtva voltak. Koporsónak vagy bármely más buroknak semmi nyoma nem fedeztetett fel. Koponya mellett egy arasznyira balról, de azzal mégis egy magasságban, egy öblös és minden díszítés nélküli cserépedény volt elhelyezve, mely a kiemelésnél összetört ugyan, de az apró darabokra zuzódott edény tartalma tiszta korhanyföld volt s még csak csontrészek sem találtattak benne. A koponya mindkét oldalán egy-egy vékony ércz-(ezüst) karika volt, közvetlen az áll alatt, tehát a legfelsőbb gerinc-csigolyákon hevert egy jó tallérnyi nagyságú vaslemezke, továbbá mindkét alkarcsonton egy-egy tömör bronz karperecz, végül az alsó lábszárcsontokon, közvetlen a bokák felett, egy-egy belül üres bronz ékszer találtatott.

Az öblös, 3—4 literes cserépfazekat, mely a kincsvágnak esett áldozatul, cserepeiből hiányosan bár, de mégis összeállíthattam. Ezen edény nélkülöz minden díszítést, csupán csak a derekán, öblének legnagyobb körívét jelzi egy bevágott vonal. A koponya két oldalán talált s a krajczár és a négykrajczáros rézpénznek nagysága között épen a közepén álló érczkarikák egyebek nem lehettek fülbevalóknál, anyaguk ezüst és nem gömbölyűen, hanem négyszögletesen kihuzott sodronyokból készültek. Ezek közül csak az egyiket sikerült megmenteni, a másik apró darabokra törve széthullott. Az áll alatt talált s kétségtől a nyakba akasztva volt, tallérnagyságú vaslemezke annyira rozsdáette volt, hogy a leggyengébb nyomásra apró darabokra törött, s ezen rozsdáette darabokból a nagyságot ugyan hozzávetőleg meghatározhattam, de azon díszítés, írás vagy egyéb nyom kivehető nem volt. Az alkarcsontokon talált s közvetlen a kézcsuklók felett heverő bronz karpereczek öntött, tömör bronz karikák voltak; díszítésük olyan, mintha 26 darab sommagot sorba raknának és azokat közepén egy karikára erősítőnk. Belső fala sima, a sommag-dudorodások csak a külső oldalon vannak meg, zárja e karperecznek nincsen, hanem az egy-egy sommagban végződő két kar egymásra fekszik. Végül

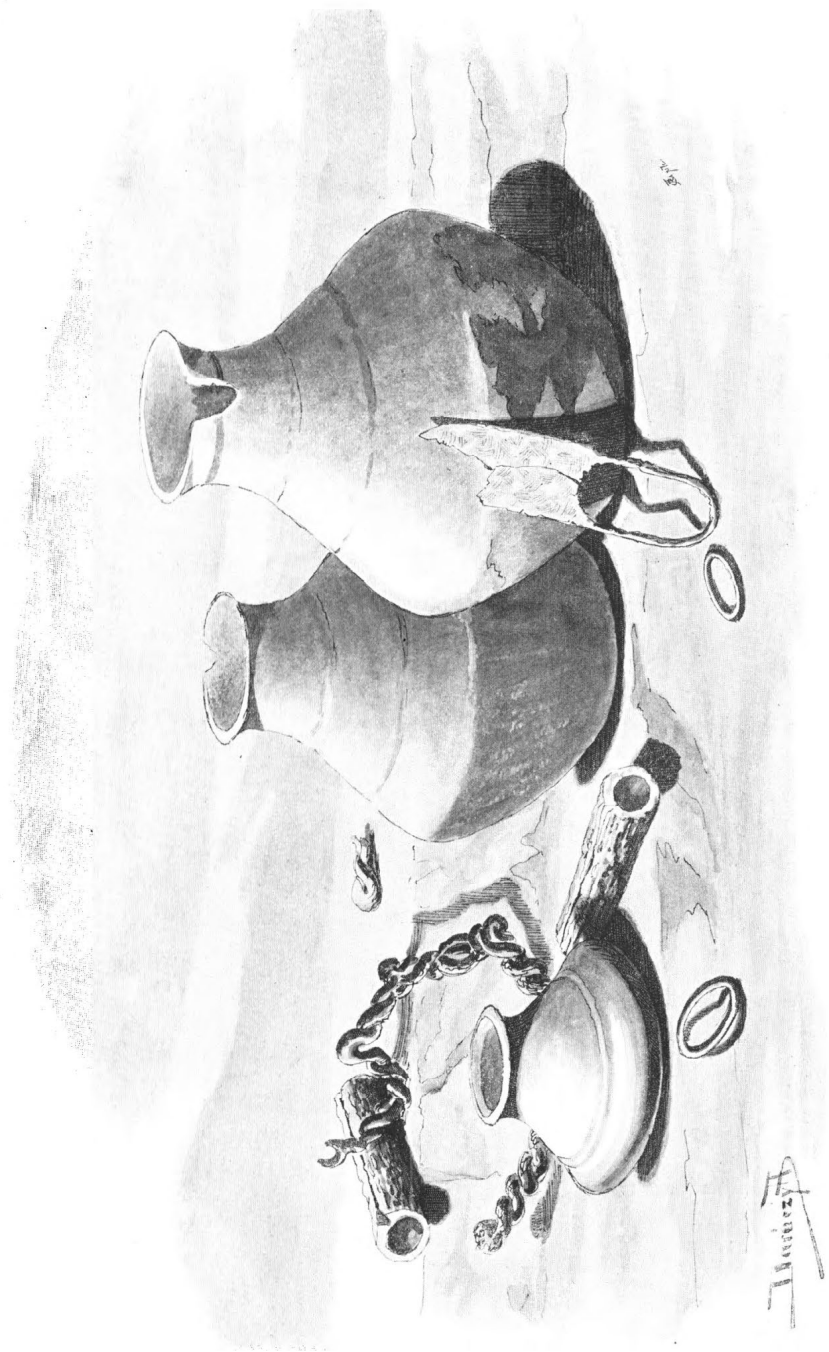

a lábszárakon, közvetlen a bokák felett, a szárcsontokra fűzött bronzkarikák már sokkal könnyebb fajtákból valóknak bizonyultak, mert ezek belül üresek lévén, a lábkarikákká idomított bronzlemez annyira vékony volt, hogy az egyiket a rozsdá nagyrésztben összemarta. Formájára ez már a bab vagy borsó hüvelyéhez hasonlít és egyes dudorai elég szabályosak. A másik lábkarika, bár a rozsdától az is erősen meg van támadva, meglehetősen ép és arról már megállapítható volt, hogy mikép záródott. Ugyanis az egyik kar vége egy kis ékben szorult össze, mely az ellenkező kar hasonló nagyságú nyílásába teljesen beleillett.

Bekker Antal szőlőjében 1884-ik év tavaszán döntés alkalmával, tehát 1—2 lábnyi mélységben, edények emeltettek ki s ezek közül egy öblös cserépfazék, bár felső pereme a kiemelésnél megcsorbult, meglehetősen ép állapotban van és az oldalán egyenletesen elosztott öt csücskével érdekes darab, noha ezeken kívül minden egyéb díszítést nélkülöz. Ebben az edényben benn volt egy csésze, melynek füle letört, s minthogy a letört fül darab sem ebben, sem a nagyobb edényben fel nem találtathatott, kétségtelen, hogy az már fületlenül, tehát megcsönkulva tétetett a nagyobb edénybe. Nem kevésbé érdekes egy harmadik csésze, melyben földdel kevert hamu között apróra zuzott, részben megégett, részben pedig csak megpörköltött, valószínűleg valamely szárnyas állat csontjai vannak. Ez ételmaradvány lehetett és érdekességét emeli egy darab bronz sodrony, mely szintén ezen ételes csészében találtatott. E bronz sodronydarab egyik végén csavart hegyben végződik, másik vége le van törve. Görbesége onnan származik, mert a csészébe egész hosszában bele nem férvén, abba meggörbítve erőszakoltatott bele. Ezt a leletet egy fazék egészíti ki, mely a fentebb leírtakkal együtt kék agyagból, graphitmázzal ellátva, korongon készült; rajta a bekarczott hármass nyakkarikán kívül semmi más ékitmény nincs.

Forster Benő pascum-szőlőjében, a Somos-hegy déli nyulványán is van urnatemető, melyet 1892. év őszén találtak meg. Itt a rigolozással foglalkozó munkások nem kevesebb, mint huszonnyolcz, egymástól körülbelül 1 méternyire való távolságban, hatalmas és nagy öblű urnát találtak. A 28 urna közül csak kettőt lehetett megcsönkített állapotban kiemelni s ezek közül az egyik már kiemeltetése után omlott össze. Ez utóbbi mintegy 20, az első, letört nyakú urna mintegy 25 liternyi öblű. A nagyobbik urna

CXLV. TÁBLA.

Kelta lelet Duna-Földváról.

külső legnagyobb kerülete 1⁴⁶ méter, melyen négy, szabályosan elhelyezett és átlukasztott fül van, magassága a letört nyak tövéig 42 ctm. A második urna legnagyobb kerülete 35 ctm. átmérővel bír és a nyak tövéig a magassága csak 30 ctm. Ennek is megvan a négy bütyke, de azok már átfurva nincsenek és alsó harmadán egy 12 mm. széles, kidomborodó öv futja körül sűrűn egymás mellé rakott ujjbenyomásokkal, melyek annak láncszerű alakot adnak. A mellettük talált bronz ékszerek, a nyakgyűrű és két kartekecs meglepőleg egyeznek meg a Ráth György-féle gyűjteményben lévő stomfai lelet 19. és 11-ik ábráival, azon különbséggel, hogy az itteni lelet kartekecseseinek csak négy csavarodása van s azok szorosan egymáson fekszenek. Ezen környék tehát egykor a Somos-hegy lakóinak lehetett temetkezési helye, mert az itteni «Vas-kapuhoz» alig egy kilométernyire esik. Ez is kelta vagy aravisk emlék. A temetkezési helyen égetésnek nyoma sincsen, sem kővel való körülrakásnak, úgy fegyverek sem találtattak körülök. (Mint-hogy azonban az urnák hamutartalmában három-négy ujjnyi hosszú, pörkölt embercsont-szilánkok is fordultak elő, úgy az itt-helyeni temetkezés már nem járt teljes elégetéssel.)

Most, midőn a pascum-földeket feltörték, csak újabb bizonyítékai kerültek elő annak, hogy e tájék már a történelem előtti időkben lakott volt. Ugyanis 1893. év őszén dr. Spiegel Ármin 8 holdnyi pascumának egy részét megrigoloztatván, a canalis kerteknek a Nagy- vagy Somos-hegy előtti nagymedenczéjével határos nyugoti partján, a keleti lejtő második felső harmadában, egy sorban és 75 ctm. mélységben öt, egymás mellett egy-egy méternyi távolságban elhelyezett urnát találtak a munkások. Ezen urnák a kisebb fajtájúak közé tartoznak, azonban, mint a munkásoktól értesültem, azokban tiszta hamu volt, és így ezeknél a hulla teljes elégetésének esete forgott fenn. Az öt urna közül három darabokra tört, de kettő annyiban épen maradt, a mennyiben csak a felső nyakuk volt megcsempülve. Az egyiknek fedőcsészéje is előkerült szintén megcsonkított állapotban, a másikinál pedig egy kis, csinos bögre képezte a dugót, a mennyiben az nyakával lefordítva zárta el a nyilást. Ezen urnának melléklete egy megcsavart szemekből álló aczél láncz, egy vas és egy bronz karika, végül egy vas olló, mely a mai birkanyíró-ollók alakjának felel meg, de mértékére nézve ezeknek csak fele. (CXLV. tábla.)

A gerenyási (Szárzsd és Hidegkut között) földrerődtmény tövé-

ben a déli oldalon magányosan álló dombot találunk, melyen egy cselédház épült. E cselédház építésekor több csontvázat találtak karpereczek és egyéb bronztárgyak kíséretében. Vizsolyi Ákos úr szolgájának gyűjteményében találtam még egy ugyanezen helyről előkerült, La Tène-periodusból eredő leletet, mely a következő darabokból állott: összehajlított vaskard, hüvelyrészével; vasból készült, hosszú lándzsacsúcs; több apró, elrozsdásodott vasdarab, melyek kardlancz- és paizsfogantyuból erednek; néhány bronzból készült, bütykös (babos) karperecz s egy bronzból készült nyakkarika.

A nemz. muzeumban pedig eme, kelta-kori tárgyak vannak Gerenyásról: Bronzból készült öntőminta pénzöntésre. Jobbra haladó lovast ábrázol. Hossza 4₁ ctm., szélessége 4 ctm. — Őskori bronz tűtöredéke, hosszúkás, orsó-alakú fejjel. Hossza 5₈ ctm. — La Tène-kori bütykös bronz karperecz. Öt nagyobb és négy kisebb bütyökből van alkotva, melyek sima, kerek, külső oldalon rovátkás pálczára fűzvék. A nagyobb bütykök mindkét oldalához még egy-egy korong-alakú mellékbütyök járul, díszítésül s ezen kívül külső lapjukon stilizált, domboru csigavonaldíszszel is ékítvék. Belső átmérője magassága irányában 5₇, szélessége 4 ctm. — La Tène bronz torkvesz. Sima, kerek pálczából készült, hátsó részből s egy díszesebb előtagból áll. A hátsó rész felső lapja két végén és közepén egymásba fonódó, domboru csigavonallal van ékítve. Az előrész öt tagból áll. A főtag, mely az egészet két egyenlő részre osztván, közepén foglal helyet, egy függélyes síkban fekvő, nagyobb, korong-alakú gumó, mely felül két bevágással bír, a mi mutatja, hogy foglaltványul szolgált. E főtagtól jobbra-balra két-két (egyik kisebb, a másik nagyobb) tányér-alakú tag foglal helyet, melyek, középpontjukon átfurvák, szintén foglaltványul szolgáltak s vízszintes síkban fekszenek. E dísztagokat hat kisebb gumó fűzi össze egymással. Az utolsó két gumó ki van furva s furásaikba a hátsó rész kuposan hegyezett végei beleillenek s ennek segélyével a torkvesz be- és kizárása eszközöltetik. Az előrész alja a nagy, középső s részben a két végső, kisebb gumók kivételével egészen lapos. A befoglalt ékkövek (?) hiányzanak. Belső átmérője hosszában 12, széltében 13₄ ctm. — Bronz díszítő rosett. Bronz karikára háromszögalakban rákötött drapériát utánóz, vésett levéldíszszel ékítve. A közepén átmérője 3 ctm.

Gyapán (Paks mellett), Tsida Artur birtokán, a pusztától

keletre eső tágas, mely völgynek nyugati oldalán szántás alkalmával sok edénytöredék kerül elő. Egy alkalommal hamuval teli, nagy urnát találtak, melyben egy szita-formára sűrűen átlukasztott, tütartóval ellátott, nagyon jellemző bronz fibula (v. ö. CXXX., 7. ábra) volt.

Gyula-Jováncza határából több, érdekes keltakori lelet került elő, melyeket a nemzeti muzeum szerzett meg. Ezek: Bronz fibula. Egy tagú, spirálrugós, tűszerkezetű, félkörű s finom rovátkás díszű kengyellel, vályus tütokkal, melynek vége egy nagyobb és három kisebb s csavart rovátkás díszű gombbal ékes, a pálczanyulvány lekerül a kengyel hátának közepére, de ott nincs megerősítve. Spirálrugója az egyik oldalon el van törve, a tű egy része is hiányzik. Hossza 3₁, a spirálrugó szélessége 1₇ ctm. — Bronz fibula, ép olyan, mint az előző, de a hátra felkerülő nyulványt csak egy nagy gomb ékíti, mely vésett díszítést (zig-zug) mutat. A tű hegye hiányzik és tövében is meg van repedve. Hossza 3₃, a spirálrugó szélessége 1₂ ctm. — Bronz fibula. A hátra felkerülő nyulvány le van törve, spirálrugója szét van huzva s összegörbítve, tűje hiányzik. Hossza 4₃ ctm. — Az előbbiekhöz hasonló bronz fibula. Ép, de a hátra felkerülő nyulvány le van törve. Hossza 2₁, a spirálrugó szélessége 1₄ ctm. — Bronz fibula, mely megegyez az előbbivel, csak a kengyel megvastagított. Hossza 3₆, a spirálrugó szélessége 1₈ ctm. — Két bronz fibulának tokra felkerülő nyulványa. — Egytagú bronz fibula. Felső része lándzsás levél-alakú lap, finomabb és durvább reczés vonalakból alakított vonaldíszszel. Tűszerkezete spirálrugós, melynek sodronya nem a külső, hanem a belső oldalon kerül át egyik széléről a másikra. Tütokja a lap aljából kinövő lemezkéből van hajlítva. Hossza 6, szélessége 1₅ ctm. — Bronz fibulák spirálrugóitól származó töredékek. — Bronz karperecz, mely pálczára illesztett hármass gumősort mutat. Belső átmérője magasságában 4₁, szélességében 4₅ ctm. — Gyöngysort utánzó, vékony bronz karperecz 4₃ ctm. (külső) átmérővel. — Bronz gyöngysort utánzó karperecz fele része nyolcz sima gumővel. A végső gumő ki van furva. Átmérője a törésnél 6₉ ctm. — Keltakori, sima bronz karika kerek pálczából, külső oldalából kinövő öt gombbal, Belső átmérője 1₉ ctm. — Két sima bronzkarika négy gombbal, 2₄ és 3₁ ctm. belső átmérővel. — Bronz gyűrű, kigyót utánzó lapos pálczából spirálalakban hajlítva, egy- és kétharmad csavarodással. Külső átmérője 2₇ ctm.

Hangos-pusztáról szintén van pár kelta-kori tárgy a nemzeti muzeumban; u. m.: La Tène vas beretvakés két pengével. Alul és fölül egy penge, középtűt pedig a csavart nyél. A pengék közül az egyik ép s ez hátrahajló; a másik egyenesebb, ennek csúcsa letörött. Egész hossza 29₅, a pengék szélessége 1₈ ctm. — La Tène-kori bronz fibula, ketté törve, két gümővel díszítve. Tűtokja le van törve, de azért megvan. Hossza 3₉, szélessége 1₄ ctm. — La Tène fibula vashól, de hátára visszahajló nyulványa le van törve. Hossza 5₃, szélessége 2₃ ctm. — Két kelta-kori, vas kardkötő-láncz összehajlítva. Az egyik hossza 32₇ ctm. a másiké 22₅ ctm. — Kardkötő-láncz, vashól, a középtag mindkét végén lyukkal. Az egyik lyuk el van törve, a másikban vékony lemezből összeszegezett, szorító pánt van alkalmazva. Hossza 12₅ ctm.

Harcz és Nyanya-pusztá közötti szőlőhegyen, a «Pistavölgy» és Pál-Takácsvölgy közötti őskori védmű aljában, graphitból készült, kelta-kori, vastag peremű edények töredékeit találtam. A közvetlenül mellette levő, Borbély József-féle szőlőben egy csontváz mellett nagy kelta vas kardot találtak. Miután a szőlőtulajdonosok azt említik, hogy már számos csontvázat találtak szőlőbujtás alkalmával — valószínű, hogy e helyen kelta temető van.

Kánya-községben régebben Ács Gergely házánál istállóépítés alkalmával nyújtott helyzetben eltemetett emberi csontvázat találtak, melynek karján bronzkarperecz, lábánál pedig egy agyagedény állott. Sajnos, nem láthattam e lelethől semmit sem.

1859-ben a budapesti nemzeti muzeum Kányán lelt 5 keltapénzt kapott, melyeknek domboru oldalán egy diadémés, szakálás fő látszik szabadon fölfelé emelkedő borzas hajzattal és gyöngyfüzér-kerettel, lapos oldalán jobbra haladó ló látszik, lába csuklyói vastag pontokból állanak, patái hurok- és háromszög-alakúak. A lovasnak csak lábszárai láthatók, felső bal szélén 2—3 betűnek alsó végei vannak.

A *Kánya-községtől* délnyugatra fekvő Remete-pusztá csekély emelkedésű földnyelven fekszik, mely a «Vaskapu» nevű völgy mentén terül el. Kánya községének előljárósága e hely leleteiről 1891-ben a következőket jelenté: «A remetei határban találtattak emberi csontvázak, lábszárak összelánczolva, csontok, melyek mellett kard is találtatott. Hogy a csontvázak minő helyzetben voltak, nem tudható». Midőn 1893-ban megtekintettem e lellyhelyet, ugyanazon évben a gazdatiszt pinczéjének ásása alkalmával ismét egy

csontvázra akadtak, mely hanyatt-nyujtott helyzetben feküdt s lábánál durva edény volt. 1894-ben próbaásatásokat tettem e helyen. Csontvázakra ugyan nem akadtam e rövid ásatás alkalmával, de találtam egy feldult urnasírt, melyben az edénytöredékek typicus kelta edényekhez tartoztak. Kétségtelen tehát, hogy kelta-kori sírmező van e helyen, a hol — mint megyénk legtöbb kelta sírmezőjében — vegyest fordul elő a hullatemetkezés és hulla-égetés.

Kis-Tormáson a «Dreisnitz-Äcker» nevű dülőben kapálás közben körülbelül 25—30 darab ezüst pénzt találtak, melyek Philippus tetradrachmáinak ügyetlen utánzatai.

Kölesden az alábbi, jelenleg a nemzeti muzeum tulajdonát képező kelta-kori tárgyakra akadtak: Egy vas kard, ötszörösen összehajlítgatva, felső részén a toknak egy részével úgy az elő, mint a hátlapon. A tok két külön lemezből készült és pedig úgy, hogy az alsónak egy vékony pereme alá van csusztatva a felső, mely perem azt leszorítja. Felül egy, az előlap két szakában két-két domború közzel ékitett pánt szorítja össze a tokot s ezen pántból van képezve hátul a szíjtok, mely felül egy félkörű és két szív-alakú s alul két kör-alakú áttörést mutat, melyek közül az egyik letörött, az előlap dombor vonalas díszéből csak csekély részlet látszik. Hossza a markolat csapjával együtt kiterjesztve 85, legnagyobb szélessége a pengénél, fenn a tokkal 4-5 ctm. — Vas láncz, húsz hosszúkás és egy nyolczas-alakú, laposra kalapált szemből s a végén gombos végű kampóval ellátott hím-kapocstaggal. Úgy ennek, mint a lánczszemeknek felső lapja beütött, apró gombokkal van borítva. Hossza 51-8, legnagyobb szélessége a nyolczas-alakú, végső szemnél 2-7 ctm. — Bronz gombostű, kúp-alakú fejjel, ketté törve. A fej alatti rész kerek pálcza, vastagabb, mint alsó folytatása s egy helyütt vízszintesen át van furva. Az alsó folytatása négyélű s mind a négy lap egy-egy végigfutó pontsorról van ékítve. E rész több helyütt meg van görbítve. Hossza 14-5 ctm. — Bronz lábperecz-pár, trébelt, belül üres hengerből hajlítva. Külső oldaluk gyöngysort utánzó, trébelt rovátkokat mutat, melyeknek tojásdad dudorai közül az egyikken 24, a másikon 22 át van lyukadva. Mindkettő a két végnek egymásba való tolása által záródott s e végből az egyik vég vékonyabb s erre egy ütköző-lemez van forrasztva. Az egyikken egy szegecs is lett áthuzva s e végből át van furva. A másiknak ütköző-lemezéből egy darab letört. Belső átmérője az elsőnek

magasságában 5,7, szélességében 6,5 ctm., a másodiknak pedig magasságában 5,4, szélességében 6,2 ctm.

A *lengyeli* sánczon^a a kelta-korból a következő tárgyak kerültek elő: sötétkék üvegből készült karperecz töredékei; bronz karperecz közbefont hármaskarikával (CXXXIV., 12. ábra); bronzból készült, négy dudorú övpálcza (CXXXII., 5. ábra); két kereszt-alakú, lapos vas balta (CXXVII., 5., 6. ábra); egy vas borotva (CXXVII., 4. ábra); egy széles, hajlított pengéjű vas kés (ugyanolyan, mint a CXXVII., 2. ábra).

Medina határában, a «lóheres» dűlőben, kelta lándzsát találtak, mely gyűjteményemben van.

Misza-község legelőjén a víz mosott ki pár kelta-kori tárgyat, melyeket a nemzeti muzeum váltott magához. Ezek: La Tène vas fibula; majdnem teljesen ép, csak a fejspirál van ketté szakadva, a lábat a kengyelhez kapcsoló tag hiányzik. Hossza 6, szélessége a kengyelnél 2,1 ctm. — La Tène vasgyűrű. Fejéből az ékkő hiányzik. Átmérője magasságában 1,7, szélességében 1,8 ctm. — La Tène-kori vas gyűrű, olyan mint az előbbi, de feje is vasból van. Átmérője magasságában 1,4, szélességében 6 ctm. — La Tène vas beretvakés. Hossza 21, a nagyobb penge szélessége 1,7, a kisebb, felgömbült 1,6 ctm.

Nagy-Dorogh szigetjén Pekli Ferencz juhász egy, jelenben a nemzeti muzeum tulajdonát képező La Tène bronz gombot talált, mely belül üres, kívül két, S-alakúan egymásba fonódó, domboru csigavonallal van díszítve. Testének legnagyobb külső területe 7,4 ctm.

A *nagy-kajdacs*i sánczon, Stankovanszky János birtokán, a szérűskert partjából láttam egy typicus, La Tène-kori edényt a péli gyűjteményben. Színe koromfekete, korongon készült, magassága 9 ctm.; hasas része erősen kiszögellik, felső része csonkakúp-alakú s vastag peremben végződik.

Ugyane gyűjteményben van egy másik jellemző, kelta-kori tál (korongon készült, vörösbarna színű, 14,5 ctm. átmérőjű), mely szintén a nagy-kajdacs i sánczon, Kis Pál bírónak szérűskertjében találtatott.

Nagy-Kajdacs-ról a nemzeti muzeum is bír több kelta-kori tárgyat. Ilyenek: La Tène bronz kapocsvég, S-alakú, görbített, az egyik kampójában sima bronz karika van. Hossza 3,5 ctm. A nagy-kajdacs i szigeten találták. — Őskori bronz csiptető, füllel s fülében nyílt végén behajlított karikával. — La Tène vas beretvakés. Rövi-

debb pengéje fel van görbítve. Nyelén nincs karika. Hossza 22₂, rövidebb pengéjének szélessége 2, a hosszabbé 1₈ ctm. — La Tène kézuji-formájú fibula fejrészlete, a rugó spirálcsavarodásai teljesen épek. Megvan továbbá az ezt tartó kerek tag vésett díszű peremmel és a tű egy része. Az úgynevezett «Lófej»-hegyen Meszlényi János ásta ki faültetés alkalmakor. — La Tène fibula visszahajló, gümös tűtok-nyujtványnyal, bronzból. Tűje hiányzik, valamint rugója is. A visszahajló nyulvány gümője, valamint a kengyel háta közepéhez erősítő kerek pántja vésett tagolással díszítettek. Hossza 4₉, szélessége 2₃ ctm. A «Makkos» dülőben Nagy István szántotta ki. — Kelta-kori vas láncz. Laposra van kalapálva. Hosszúka s alsó vége felé fokozatosan kisebbülő lánczszemekből készült. A legelső szem nyolczas-alakú csavarodással, egy gombbal végződő pálczában végződik. A legfelső szem szintén nyolczas-alakú s ennek felső része kerek lyukat alkot. Hossza 52₅, legnagyobb szélessége 3₇ ctm. Az egyes lánczszemek lapos oldalai bevert, elszórt pontokkal vannak díszítve. A «Lófej»-hegyen faültetés alkalmával került elő. — Kelta, bronz dudor-rovátkás karperecz. Belső alakja sima, végei le-törtek. Átmérője magasságában 3₆, szélességében 5₁ ctm.

Nagy-Székely délkeleti végén, a hegytetőn, az útnak déli oldalán igen messze ellátszó, három halom van. Legmagasabb az út melletti (átmérője 16₇₅ méter, magassága 5₈ méter), a másik kettő csak terjedelemben nagy, felső részét már leszántották.

1892-ben Ludvig József nagy-székelyi jegyző szíves közvetítésével felásattam mind a három halmot.

I. Az út melletti, legnagyobb halomban 273 ctm. mélyen talál-tuk a legelső vastag, égett réteget, melyben szén, hamu, edénytő-redék s calcinált emberi csontok heverték. E mellett reá akadtunk a sírkamrának romhalmazára, hol részint elégett, részint elkorhadt tölgyfa-gerendák között, sok bronz lemez-töredéket, különféle vas-tárgyakat s nagy vas szegeket találtunk. A fakamra körüli föld is vörösre s helyenként egészen keményre égett falat képezett.★)

★) Az alantiakban e temetkezési módra vonatkozó néhány analog esetet akarok felsorolni. Geszterédén (Szabolcsm.), nagy halom fenekén, tölgyfa-padlókból összerakott sírkamrában égettetlen csontvázat találtak. A sírgödör négy szögletének megfelelőleg négy darab vas kapocs, vas karika, vas kard, (a kard gombja tiszta ezüst, vékony arany lemezzel fődve s tojásdad alakú onyx-kővel díszítve), ezüst gyűrűvel beszegzett vas lándzsa, ismeretlen alakú ezüst ékszer s egy összezuzott, piros cserépedény volt e ritka sír melléklete.

A tárgyak fekvési helyzetéből mitsem lehet következtetni, mert itt kirabolt, feldult s összeomlott sírral volt dolgunk, melyről csak azt constatálhattam, hogy hatalmas szegekkel összetartott, vastag tölgyfából készült kamrában egy kiváló egyén urnasírja volt, mely fölé óriási halmot emeltek.

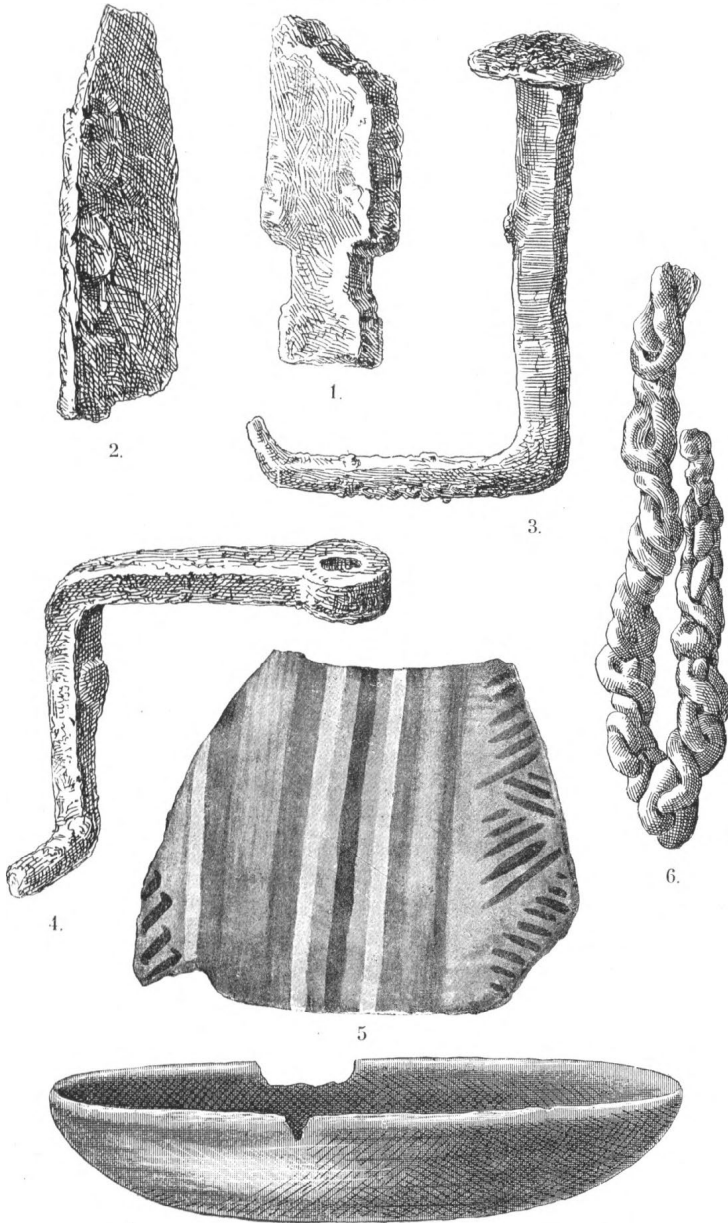
Hogy kirabolt sírral van itt dolgunk, azt kétségtelenné teszi azon körülmény, hogy egy-két tárgy kivételével az összes bronzok s vastárgyak, valamint az edények töredékek, melyeknek többi részök hiányzik.

A bronzok között van egy 5 milliméter széles, háromszögű bronz huzalból készült, 3 ctm. átmérőjű spirális töredéke, melynek egyik vége laposra kovácsolt s tekercsre hajlított. Vannak egészen vékony bronz huzalnak töredékei s a nagy tűz behatása folytán egészen összeolvadt tömör bronz rögök; a többi mind apró bronz lemez. Ez utóbbiak egy része fa-kasettának képezhette borítékát, mert sok az átlukasztott darab, s ez egyik nagyobb darab elégett tölgyfa-lemezhez rozsdásodott. A bronz lemezek másik része vékony bronz edénynek töredéke, melyből az edény pereme s hasas része néhány darabban van képviselve.

Az itt talált vastárgyak (CXLVI. és CXLVII. tábla) a következők: Vashüvelybe szorított, 16 ctm. hosszú s tövénél 2₈ ctm. széles vas kés, melyből 3 ctm. esik a nyél nyújtványára. A penge élénél egyenes, hátán pedig kissé ív-alakú. — Vas kardnak tömör nyeléből s egyenes pengéjének végéből egy töredék. — Néhány, 5₅ ctm. széles, derékszögben hajlított s egyik végének sarkain átlukasztott vas lemez. — Egy karikába végződő, 22 ctm. hosszú, erős vas pálcza, melybe egy szintén karikába hajlított, 3 ctm. hosszú vas szeg van

(Lásd «Archæologiai Értesítő» 1869. I. 151. lap.) Ugyanilyen sirok vannak fakamrával s vas kampóval Bácsmegyében, Vaskuton. (Lásd «Archæologiai Értesítő» 1869. I.) A szent-istván-baksai (Abaujmegye) úgynevezett «Baksi halom» fel volt dultva, közepén számos czölöpből rakott kamra s e fölött kő-rakás. Itt constatálható volt, hogy a czölöpök felületei belülről el vannak égve, tehát a kamra belső tűz következtében omlott össze. (Lásd «Arch. Ért.» 1870. II. 219.) Csurgón (Fejérm.) nagy tölgyfa-kamra s fölötté kő-rakás. (Lásd «Resultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie» 141—150.) A pátkai (Fejérm.) halmokban urnasír vas szegekkel. (V. ö. «Arch. Ért. IX. 1875. 72—78.) Érden (Fejérm.) néhány halomban fakamra. («Arch. Ért.» 1876. X. 256—257.) Az alsó-sz.-iványi (Fejérm.) halmokban urnasírok vas szegekkel. («Arch. Ért.» 1893.) Istvánházán (Sárospatak mellett) fakamra, égettetlen csontvázzal. («Resultats généraux du mouvement arch. en Hongrie» 228.)

CXLVI. TÁBLA.

7.
Nagy-székelyi kelta-sír leletei.

kapcsolva. — Derékszög alatt hajlított, két, ismeretlen rendeltetésű vas eszköz ; mindegyiknek laposra kalapált, kerek vége átlukasztott. — Erős fejjel ellátott, számos nagy vas szeg. Nagyságuk nagyon különböző, a legnagyobb 19 ctm. hosszú. A legtöbb példányra tölgyfa sejtjei tapadnak és pedig vagy függőlegesen vagy vízszintesen. Néhány darab a közepén szántszándékkal görbített.

Edény egy sem találtatott ép állapotban. Az itt talált töredékek, egyetlen darab kivételével, iszapolatlan agyagból, szabad kézzel készültek, ujjnyi vastagok s tökéletlenül égettek. Az egyik darabon csak kissé bekarcsolt, egymásba illő háromszögeket találunk ; egy másik edény oldalfalán pedig ujjal mélyített körből nagy, csúcsos kúp emelkedik ki. Az imént elősorolt edénytöredékeken kívül egy festett edénynek töredékét is találtuk e sírban, mely teljesen elűt az előbbienektől s kétség kívül nem helyben készült, hanem importálnak kell tekintenünk. Agyagja iszapolt, korongon készült s sárgára égett. Fényes felületét égetés után festették. Hasas részén vízszintesen 2½ ctm. széles, fehér sávoly vonul, melynek közepén barnavörös, vízszintes vonalak között függőleges vonalakat alkalmaztak. A fehér sávoly fölött és alatt ugyanolyan széles, fekete sávoly húzódik, melyet fehér vonallal szegélyeztek. A fekete sávoly után a felső részen testszinű alapon, barnavörös színnel, párhuzamos vonalakkal kitöltött háromszögeket, alul pedig szintén testszinű alapon barnavörös színnel festett S alakokat *) találunk.

Ugyanezen halomban már korábban találták Philippus (Nagy Sándor atyja) macedoniai király tetradrachmájának nagy ezüst utánzatát, mely a pannoniai keltáknál oly soká volt forgalomban. Én ezt Zsilli Dániel nagy-szekelyi tanítótól kaptam.

A II., erősen leszántott halomban már 50 centiméter mélységben találtuk meg a hullaégetési nagy fészkeket. Itt ugyanis két hullaégetési hely volt, egyik a domb keleti, másik a nyugati oldalán. Mindegyik fészekben sok szén, hamu, calcinált csontok, vas-, bronz- és edény-töredék találtatott. Az itt talált edények mind korongon készültek s kétségtelenül római gyártmányok. Van közöttük egy 28 ctm. átmérőjű, lapos tál, melyet valószínűleg urnafödőnek használtak ; van ismét egy másik, szűk nyakú s ív-alakú,

*) Az S-alakú motívumok gyakran fordulnak elő keltakori tárgyak díszítésén, így a soproni kelta edényeken is látjuk ezeket. (V. ö. «Arch. Értesítő» IV. 109.)

CXLVII. TÁBLA.

Nagy-székelyi kelta-sír leletei.

füllel ellátott amphora; néhány darab vízszintes karczollattal díszített s vagy egész felületét mázolták be barnavörös színnel, vagy csak egyes széles szalagokat festettek arra.

Ha nem találtunk volna ezen halomban is nagy vas szegeket, melyek szintén fakamrára engednek következtetni, úgy az edények jellege után nem kelta, hanem rómainak kellene e sírhalmot tartanom. Valószínűleg jóval későbbi is ez a nagyobb halomnál s római befolyás alatt élt kelta sírja volt.

A III. halomnál már a hullaégetési fészket sem találtuk, valószínűleg reá akadtak már a szántásnál.

Nagy-Székely határában, e hármass halomtól nem messzire délkeleti irányban, a «Csillag major»-nál egy még nagyobb, magányosan álló s mesterségesen emelt domb van. Magassága (rézsutósan mérve) 30 méter; kerülete 164 méter; lapos fensíkjának átmérője 13 méter. Valószínűleg a fentebbi halmokkal egykorú ez is s kiváló egyén sírját boríthatja, de miután csak igen nagy munkaerővel lehetne azt feltárni — ott nem ásattam.

Pél-(Alsó)-ről a nemzeti muzeumban két lelet bizonyítja, hogy ott is megfordult a La Tène-kori nép. Az egyiket a «Molnárvölgy»-ben találták s az nem más, mint egy vas borotvakés, egyenes pengével, csavart nyéllel, mely felhajtott kampóba végződik. Hossza 8₈, szélessége 1₇ ctm. A másik agyagedény, korongon készült, égetett munka. Aljával felfelé fordított körte-alakú. Keskeny talpa körül domboru él fut. Karsu s felfelé kecsesen öblösödő, egészen sima testét hornyolt száj fejezi be, melyet a testtől egy körülfutó, domboru szalag különöz el, s mely fölül ugyanolyan domboru, külső peremmel bír. A száj hornyolatán hat helyütt, a száj kerületének három főtengelye irányában, bemélyített diszitmények láthatók. Az edény aljának egyik oldala és feneke ki van törve, úgyszintén ki van csempülve a száj is két helyütt. Magassága 40, legnagyobb szélessége 32₅, szájjának átmérője 19₅, talpának átmérője pedig 12₅ ctm.

Pinczehelytől délre a Kaposvölgyből két sziget emelkedik ki; ezeken szántás alkalmával sok edénytöredék között borostyángyöngyöket és két bronz fibulát találtak.

Rácz-Egresen az alábbi, most a nemzeti muzeumban látható kelta tárgyak kerültek napfényre:

Felső részén három, virág-alakú, tagolt gümővel ékített bronz gyűrű. Belső átmérője 1₆ ctm. — Bronz karika-gyűrű, belül lapos,

kívül gyöngysort utánzó rovátkákkal díszített. Külső átmérője 2 ctm. — Gyöngysoros bronz karperecz, ketté törve. Gümői kisebbek és a gümők közti részek közepe még kisebb, keskeny pántszerű gümővel van tagolva. Valamennyi gümő mindkét oldalát vésett vonal szegélyezi, a gümők közti részek hornyoltak s a két végső gümő nagyobb és külső oldalukon lemélyített. Belső átmérője magasságában 4, szélességében 5.4 ctm. — Bronz karperecz, tojásdad-alakú, sima, kerek pálczából, gümös végződésel. A végeket alkotó gümőket egy hornyolat választja el a karikától. Mindkettő két-két bemélyített vonallal van szegélyezve, melyek külső oldalukon kör-körös ékítésűek, belső lapjukon kissé kivájtak. Belső átmérője magasságában 4.4, szélességében 6 ctm. — Az előbbiekkal egykorú és előállítású kerek torkvesz. Végso gümői simák. Belső átmérője 12—12.5 ctm. — Bronz-torkvesz töredéke, középrészlet. Átmérője (belső) 12—13 ctm.

Regöly terjedelmes földvára valószínűleg fejedelmi székhelye volt egyik kelta törzsnek. A magyar nemzeti muzeumnak elég gazdag kelta leletei nagyobbbrészt Regölyből valók. Kelta-kori pénzöntőde is létezett itt. Halomszámra kerülnek elő a kelta pénzek, sőt pénzöntő-mintákat is találtak (537. lapon 6. ábra).

Nemcsak maga a sáncz, hanem egész környéke, főleg a Kapos-völgynek kiszáradt tőzeg-talaja tele van leletekkel úgy, hogy egyszerű polgár emberek kenyérkeresetből adják magukat kincskeresésre s üzletszerűen foglalkoznak régiség-kereskedéssel. Feltűnő sok itt az üveg- és borostyán-gyöngy. Ez utóbbiakból ezirvel gyűjtöttek már össze.

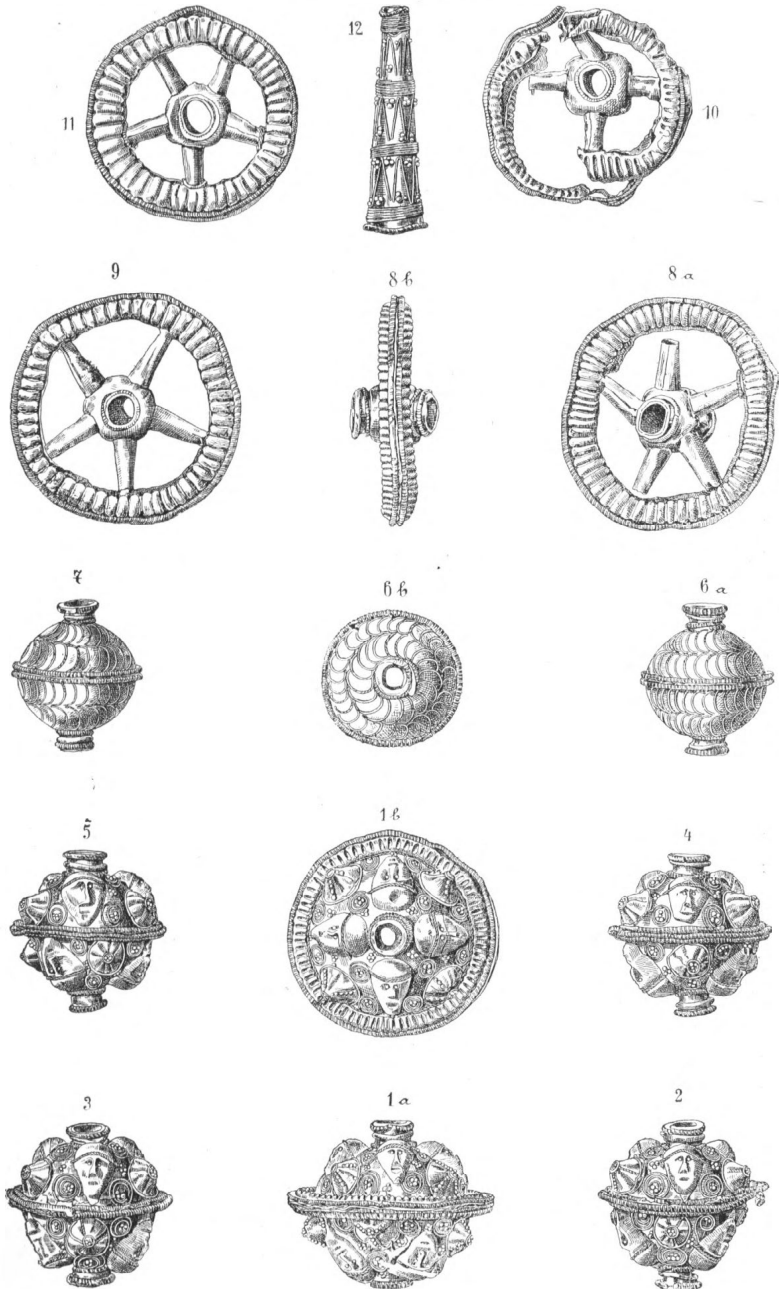
Néhány évvel ezelőtt igen fontos, nagy aranylelet is került elő e hozótból. Hosszú utánjárással sikerült azt a nemzeti muzeum számára összevásárolni. E ritka aranylelet következő darabokból áll :

Kelta arany kerék (CXLVIII. tábla, 8., 9., 10., 11. ábra). Körülete rovátkos lemezből készült s külső oldalára kettős, spirálovátkos sodrony van forrasztva. Öt sima lemezből készített küllője van, melyeket végükön forrasztott sodrony szegélyez; agya sima sodronyból készült. Két küllőnek a vége elszakadt a körülettől. Átmérője 3.2 ctm., súlya 5.55 grm. — Arany kerék, trébelt, rovátkos lemezből hajlitott, belül üres körülettel, mely körül kívül két filigrános, rovátkolt sodronypánt fut. Sima, trébelt agyának furásán mindkét oldalon filigrán sodronynyal szegett nyulványok vannak.

Négy trébelt, sima lemezből hajlított s egyik oldalon az agyhoz, a másikon a kerülethez forrasztott, kúp-alakú küllővel bír, melyek a kerülethez támaszkodó végükön filigrános szegélylyel bírnak. Átmérője 2_6 ctm., súlya 4 grm. — Három, az előbbihez hasonló arany kerék, mégis ama különbséggel, hogy öt, trébelt, sima lemezből hajlított s egyik oldalon kúp-alakú küllővel bírnak. Átmérőjük 3_2 — 3_4 ctm., együttes súlyjuk 19 grm. — Arany kerék, négy küllővel. Körülete erősen meg van rongálva s külső pántjából egy darab hiányzik is. Átmérője 2_7 ctm., súlya 3_8 grm. — Két, csonkakúp-alakú arany hengerke (CXLVIII. tábla, 12. ábra), alul-felül rovátkás, filigrános sodronynyal. Egész felületök négy reá forrasztott, vízszintes, filigrán sodronytekercscsel határolt, három vízszintes mezőre van tagolva, melyeket filigrános, zeg-zug vonalak s ezek közt majd 3, majd 4 gömböcs ékitenek. Hosszuk 3_5 és 3_8 , szélességök alul 0_8 és 3_8 , felül 0_4 és 9_4 ctm., súlyjuk 3_2 és 3_1 grm. — Arany hengerke, melynek felülete csak két mezőre van tagolva és a zeg-zug vonalak közt a gömböcsök helyett köröcskék vannak. Hossza 3_2 , szélessége alul 0_6 , felül 0_3 ctm., súlya 1_{55} grm. — Két keltakori arany boglárgyöngy (CXLVIII. tábla, 1., 2. ábra). Két, egymásra forrasztott félgömbből van alakítva s középen át van lyukasztva. A lyukak nyílásaira a kerék egyszerű, filigrán szegély, a két félgömb találkozási helyére pedig, vagyis a gyöngy közepére, körülfutó, trébelt, rovátkás és két filigrános, rovátkos sodronynyal ékített abroncs van forrasztva. Mindkét félgömbre négy-négy filigrános emberi maszk (en face) s ugyanannyi kúp-alakú, filigrános dudorka van forrasztva. Ez utóbbiak közül háromszög-alakban elhelyezett három filigrán spirál foglal helyet, melyek négy-négy, dülény-alakban elhelyezett, filigrán gömböcsöt futnak körül, a háromszög oldalainak közepén négy-négy hasonlóan elhelyezett gömböcs közbe kerítve, a csúcsa felett pedig négy ily gömbös dülény-alakban, de kör nélkül. Mindkét félgömböt alul fonott, filigrán sodrony szegi be. Az egyik fél a lyuknál be van horpadva. Magasságuk 2_5 és 2_6 , szélességök 3_1 és 3_5 ctm., súlyok 11_2 és 13_6 grm. Az egyik belső üregébe kavicsok vannak rejtve. — Előbbiekhez hasonló arany boglárgyöngy azon eltéréssel, hogy a háromszög-alakban elhelyezett három spirál, csak három gömböcsöt kerít be, s hogy e háromszög oldalainak közepén levő gömböcs-dülények nincsenek bekerítve. Az egyik fél a lyuknál be van horpadva, a másik félen pedig az egyik dudort környező filigrán spirálok letörtek s egy

CXLVIII. TÁBLA.

Regölyben talált kelta arany ékszer.

másik dudort képező spirálok közül egy sérült. Magassága 2.7 , szélessége 3 ctm., súlya 11.5 grm. — Négy arany boglárgyöngy, a közepén végig futó abroncs csak három filigrános, rovátkás sodronyból van alakítva s a két félgömböt díszítő arcok és dudorok száma csak három-három. Magasságuk 2.5 , szél. 2.5 és 2.6 ctm., súlyjok 7.15 — 8.4 grm. — Két arany boglárgyöngy. (CXLVIII. 6 a) 6 b) ábra.) A közepén körülfutó abronccsal két filigrános, rovátkás sodronyból van alakítva s a félgömböket csak két-két filigrános körszeletekből alakított sáv ékíti. Magassága 2.4 , szélessége 2 ctm., súlyok 8.42 grm.

Azóta, hogy ez aranyeletet találták, a kincskeresők össze-visszásták hónapokon át a Kapos-völgy nagy területét s itt-ott találtak gyöngyöket, borostyánokat s apróbb bronzokat. Az alkalommal, a nemzeti muzeum kiküldetésében, magam is ásattam ott s az addigi leletek körülményeire vonatkozólag a következőket constatálhattam: az aranyelet, a borostyánok, vagy üvegékszerek mindig nagyobb mennyiségben más-más helyen, egy-egy rakáson találtattak. Tűzhe-lyeknek, telepítvényeknek mindezen pontokon legcsekélyebb nyoma sincs, de nem is lehetett, miután víz borította volt e területet. A leletek mellett emberi csontok vagy edények soha sem fordul-
tak elő s így a temetkezés is teljesen ki van zárva. Csakis elszórt leleteknek tekinthetjük az összes innét előkerült kincseket. De hogy ennyi lelet és pedig majdnem kizárólagosan ékszerek, egy-egy rakáson, oly sok helyen fordultak elő — ez pusztá véletlennek alig tekinthető, miért is az északi vidék tőzegeiben, valamint Dánia-s Skandináviában lelt s eléggé ismert votiv kincseknek analógiái alapján nem habozom a Kapos-tőzeg kincseit is vízbe vetett votiv tárgyakként tekinteni.

Regölyből még a következő leletek vannak a nemz. muzeumban: A keltakori vas kések egész gyűjteménye, melyekből a kettős ké-seket a csavart nyelűeket CXXVIII. és CXXIX. táblákon mutatom be. — Keltakori bronz torkvesz, sima, kerek pálczából, mely végeinél megvastagodva, lemetszett fél gümőben végződik. Két darabba van törve. Átmérője szél. 10.6 ctm. — Rovátkás bronz karperecz. Végei vastagabb, laposan bevágott félgümők. Belső átmérője magasságá-ban 5.1 , szélessége 6.5 ctm. (Találtatott a vásártér-utczában, Riba Ferencz udvarában, kutatás alkalmával.) — Az előbbihez teljesen hasonló karperecz. Belső átmérője magasságában 5.1 , szélességében 6.4 ctm. — La Tène-kori sima bronz karikák. Belső átmérőjük

magasságukban 4₈, szélességükben 3₉ ctm. — Dudoros bronz karperecz. Kilencz dudorból áll, melyek közül kettő a zárótagot alkotja. A zárótag egyik csapja letört. Belső átmérője magasságában 3₉, szélessége 5₄ ctm. — Kelta vas kés, végén meggörbített fogantyúval. E fogantyú két díszes, concentricus körrel gombba végződik. Közepét kettős hornyolat közt körülfutó bütyök ékíti. Pengéje széles, egyenes csúcsba fut s csúcsa felé igen gyengén hátrahajló. Több helyt, különösen hegye táján, éle ki van töredezve. Hossza 21₅, a penge szélessége 5₃ ctm. — Gümös bronz karperecz. Végein két nagyobb gümő képezi a zárótagot. Belső átmérője magasságában 4₉, szélességében 5₄ ctm. — Bronz véső. Négylapú pálcza, egyik végén vésős pengévé lapítva, a másikon tű-forma csúcscsá kerekítve. Hossza 7₈, szélessége 0₆ ctm. — Bronzöv (CXXXII. tábla, 1—4. ábra), mely 25 egyforma, összefűzhető pálczás tagból s egy nő- s egy hímtaggal bíró kapocsból áll. A pálczás tagok felső lapja hat-hat kerek félgyöngyből álló gyöngysort utánoz (ugyanannyi lyukkal a zsinórok számára), a gyöngyöket rovátkák választják el egymástól. A pálczák hossza 5₃, szélessége 0₇ ctm. — Bronz csatt mindkét tagja hat-hat lyukkal, s a hímtag elő részén beakasztó gombbal. A hímtagból a hurok fele s a lemezek mintegy két harmada hiányzik. A nőtag lemeze vízszintesen ketté repedt s a felső részből egy darab a hurok ez oldali felével együtt hiányzik. Hozzávetőleges eredeti hosszuk 7, szélességük 5 ctm. — Bronz öv 28 egyforma, összefűzhető pálczás tagból s egy nő- és egy hímtaggal bíró kapocsból áll. A pálczás tagok felső lapja 5—5 kerek félgyöngyből álló gyöngysort utánoz; a gyöngyöket fonott díszű rovátkák választják el egymástól. A pálczák hossza 5₁, szélessége 0₆ ctm. — Bronz övkapocs. Háromszög-alakú hurok, mely alul széles lemezre támaszkodik. E lemez külső szélén alul öt fül van egy sorban. A hurok egyik oldala kitört. Hossza 4₃, szélessége 3₃ ctm. — Bronz övtagok. 5₃ ctm. hosszú, 0₆ ctm. széles pálczikák, felső lapjukon ötszörös gyöngy profilálással s czeekben ugyanannyi lyukkal. — Bronz övtagok töredékei. — Bronz gyöngy két egymásra helyezett gömbszeletből, melyek a középén behorpasztva vannak átlukasztva. Egyik oldalon ki van töredezve. Átmérője 4₁ ctm. — Hasonló bronz gyöngy-gömbszeletek, 4 ctm. átmérővel. — Kelta bronz gyöngy fele része, gömbölyű, belül üres, ketté hasított, karika-alakú, melyből kettő összeforrasztva tett egy gyöngyöt. Átmérője 4₁ ctm. — Ugyanilyen gyöngyök töredékei. — Ezüst gyöngy, filigrán dísz-

szel, melyen kettős s a gyöngyöt két félre tagoló sodronypánt s mindkét félen négy-négy nőkapocs-alakú hurok van. Hossza 1₄, szélessége 1₅ ctm. — Csüngő ékszer, lánczon, egy kelta éremből alakítva, mely vékony lemezből készült füllel van ellátva s ebbe van a két karikából álló lánczrészlet akasztva. Az egésznek hossza 6₈, szélessége 2₅ ctm. — Két bronz csüngő. Henger-alakú capsulák, két szélükön és közepükön körülfutó domboru vonallal. Felső végükön csúcsba egyesülő három pálczika — tám — melyeknek csúcsán kerek fül foglal helyet; fenekükön három picziny sarok. Hossza 3₇—4₃, szélessége 2₇ ctm. — Ezüst csüngő ékszer négy szál, finom sodrony-hurkokból fonott ezüst lánczból alakítva. A lánczok felső vége filigrános szegélyű lemez alsó szélére forrasztott karikákba van erősítve. E felső lemez, mely emberi maszkokkal volt ékítve s fölül több kampóval ellátva, le-tört az ékszerről s most csak a négy filigrán sodrony van meg. A lánczok közül csak egy teljes s ennek végén karikát, a felett filigrán sodrony-szegélyű és filigrános hullámvonallal ékített henger-t, a karikán pedig két trébelt lemezből összeforrasztott füles csüngőt látunk. A többi három láncz töredékes: kettőn megvan a filigrános henger, egyen pedig egy sima hengerke, mely egy másik, emberi maszkokkal ékített lemez hátuljáról tört le. Egy lánczon nincs semmi. Hossza 24₅ ctm., súlya 25 gm. — Ezüst csüngő ékszer, olyan mint az előbbi, de csak három lánczczal, melyek nemcsak fölül vannak összetartva, hanem egy négyszögű, föl- alá tolható, filigrános díszű, hossz-négyszögű lap segélyével is, melynek háti oldalán henger-alakú lemezek voltak forrasztva s ezekbe függettek az egyes lánczok. Most már csak két ily tok van meg, melyek közül csak az egyik van még a lapon, a másik levált. A lap első oldalát gömbökkel ékes, kettős vonalú, filigrán sodrony-szegélyben négy trébelt emberi maszk ékíté, köztük alul egy-egy filigrán köröcskével három maszk hiányzik. A lánczok vége hiányzik. Az ékszer-töredék hossza 3₇, szélessége 1₈ ctm., súlya 12₇ gm. — Hasonló ékszer három láncztöredékkel, de a középső összetartó lap nincs már rajta s a lánczok végei is a végükön volt csüngőkkel együtt hiányzanak. Hossza 21 ctm., súlya 11₂₅ gm. — Ezüst csüngő ékszer láncza, felső végén a karikával, melybe erősítve volt, alul a filigrán díszítő hengerkével, de a trébelt csüngő nélkül. Hossza 20₈ ctm., súlya 6₅ gm. — Ékszerláncz, a felső szorító karika nélkül s a középső összetartó lemez egy hengeres tokjával. Hossza

11₉ ctm., súlya 3₈ grm. — Kilencz ékszerláncz-részlet. Hosszúságuk 2₁—13₇ ctm., súlyjok pedig 0₂₁—3₇₅ grm. közt váltakozik. — Ezüst csüngő ékszer felső összetartó lemezének töredéke. Az egyik keskeny oldal egyik részlete hármás filigrán sodrony-szegélylyel, melyet két gömböcs ékit, egyik sarkában a szegélyen belül egy lemez-karikával, ez alatt egy filigrános sodronnyal szegzett trébelt maszkkal, melynek homlokát is filigrán sodrony ékiti, s mely fölött és egyik oldalán filigrán gömb-dísz látnak. A lemez hátára egy kampó van forrasztva, mely magasan a lemez fölé emelkedik s végén maszkkal díszített, csap-alakú lemezzel bírt, mely azonban hiányzik. Magassága 4₁, szélessége 1₄, súlya 3₈ grm. — Kelta ezüst ékszerészlet; a pálczástag két végén tojásdad lemezzé kalapálva. E részekre ember-arcot utánzó lemez filigrános sodrony-foglalással volt forrasztva, de a felső letört, az alsó is sérült s e fölött s alatt forrasztott lemez-karika és filigrános gömböcsök látszanak. Hossza 6₃, szélessége 1 ctm., súlya 3 grm. — Ékszerészlet, egy kampóval. Az egészből csak a lemez felső hosszoldalának négy gömböcscel ékitett hármás sodrony szegélye, a sarkokban a lemezkarika töredékének s a lemeznek azon része van meg, a mely alá a kampónak lemezes része volt forrasztva. Magassága 4₈, szélessége 5₁₅, súlya 4₁₅ grm. — Csüngő ékszer levált kampója, a kampó végét díszítő filigrán sodrony-keretes maszkkal, melyet a keret fölött két gömböcs is ékit. Hossza 4₅, szélessége 0₈ ctm., súlya 2₁ grm. — Ékszerkampó, de a lemezes kampó végén csak a másik kerete van meg, fölül három gömböcscel, maga a másik hiányzik. Hossza 3₆, szélessége 0₉ ctm., súlya 2 grm. — Ékszerkampó végének felső, díszítetlen töredéke. Hossza 4, a lemezrész szélessége 0₈ ctm., súlya 1₈₅ grm. — Kampótöredék, melyen a lemez azon része, melyre forrasztva volt, rajta van. Hossza 3₆, a lemezes rész szélessége 0₉ ctm., súlya 1₈₁ grm. — Kampó végéről való maszk. Hossza 1₃, szélessége 0₉ ctm., súlya 0₃₃ grm. — Csüngő ékszer középső, összetartó lemeze. Hossznégyszögű lemez, melynek egyik keskeny oldala hiányzik, széleit kettős filigrán sodrony-keret fölé tett gömböcs-díszekkel szegélyezi s e keretben négy maszk foglal helyet egymás mellett sorban, melyeknek homlokán egy trébelt pánt valószínűleg a leesett sodronydísz helyét jelzi. Egyik maszknak csak körvonalai vannak meg. A lemez hátán egy reá forrasztott henger-alakú tok s három hasonló-nak fele látszik. Hossza 3₉, szélessége 1₆ ctm., súlya 4 grm. — Ezüst ékszerek trébelt csüngőinek töredékei. — Ezüst sodronyhurok-

ból fonott láncz. Hossza $17_{\frac{3}{4}}$, vastagsága 1 ctm., súlya $36_{\frac{3}{4}}$ grm. — Ezüst sodronyhurokból font lánczok töredékei. — Ezüst fibula, ú. n. kelta forma, hátára kerülő s három profilált gombbal ékített tűtokkal, széles spirálrugós tűszerkezettel, tűje le van törve. Hossza $6_{\frac{4}{5}}$, szélessége a rugónál $6_{\frac{4}{5}}$ ctm., súlya $3_{\frac{5}{8}}$ grm. — Hasonló fibula spirálrugója a tű egy meggörbített darabjával. Hossza $6_{\frac{2}{5}}$ ctm., súlya 16 grm. — Egytagú ezüst fibula, kétoldalú spirálrugóval, hegyes szögbe hajlított kengyellel és aláhajtott lábú tűtokkal, melynek sodronynyá vékonyított vége a kengyel tövére van csavarva. Ugy a kengyel, mint a tűtok soklapú s az utóbbit vonal-szegély és ékvonalas disz ékíti. A tű közepéből egy darabka kipattant. Hossza $6_{\frac{3}{5}}$ ctm., szélessége $2_{\frac{6}{5}}$ ctm., súlya $17_{\frac{5}{8}}$ grm. — Kéttagú bronz fibula, spirálrugós szerkezetű, fésűs lábú forma, a fejnél, a kampó felett kiszélesülő kengyelét két profilált gomb, a gombok közötti részt három ékvonalsor s a kampónak háromszögű lemezzé lapított végét vonalszegély és két párhuzamos függélyke díszíti, a lábnak legnagyobb része s a tű hegye letörött. Hossza $7_{\frac{2}{5}}$, szélessége a kengyelnél $3_{\frac{2}{5}}$ ctm. — Fibula, hátán három profilált gombbal. Rugója közepén ketté tört. Tűje s a rugó átfutó sodronyrésze hiányzik. Hossza $5_{\frac{8}{10}}$, a rugó hossza $4_{\frac{4}{10}}$ ctm. — Két fibula rossz ezüstműből, tűjük megvan, úgyiszlén a rugó átfutó sodronyrésze is, de a rugó ketté van törve a közepén. — Fibula rossz ezüstműből, teljesen ép. Hossza $6_{\frac{3}{10}}$, a rugó hossza $7_{\frac{2}{10}}$ ctm. — Az előbbihez hasonló fibula, de tűjéből csak két töredék van meg. Hossza $5_{\frac{8}{10}}$, rugójának hossza $6_{\frac{2}{10}}$ ctm. — Fibula rossz ezüstműből, különvált tűje hiányzik. Hossza 7, a rugó hossza $6_{\frac{2}{10}}$ ctm. — Bronz vagy ezüst fibula kengyelének töredéke, kerek pálcza-sodronyból, egyik lapján két ráforrasztott lemeztöredékkel. Átm. $3_{\frac{4}{10}}$ ctm. — Ezüst fibula rugójának 2 töredéke. Hosszuk együtt $3_{\frac{3}{10}}$ ctm. — Ezüst fibula rugójának átfutó sodronyrésze. Hossza $2_{\frac{9}{10}}$ ctm. — Bronz tutulus. Előlapján egy kúppal s e körül futó, három kör-hornyolattal ékített korong, melynek kampó-nyulványa lehetett, de ez letört. Átm. $3_{\frac{3}{10}}$ ctm. — Bronz karikák kerek pálczából. Átmérőjük $1_{\frac{2}{10}}$ — $2_{\frac{5}{10}}$ ctm. — Bronz karikák, külső oldalukon öt-öt kiugró gömbbel ékítve. Átm. $2_{\frac{5}{10}}$ —5 ctm. — Sima bronz karikák $1_{\frac{4}{10}}$ —3 ctm. külső átmérővel. Töredékek. — Alaktalan bronz pálcza-töredék. — Agyag edényfűl, az edény oldalának egy részletével, melyen öt bemélyített függélyes vonal látszik. A fűl lapos, a tövek felé kiszélesedő két szélén végig futó hornyolatokkal, melyeket körömbenyomás-

alakú körszelvények ékitenek. Magassága $7\frac{5}{8}$, szélessége $4\frac{7}{8}$ ctm. — Graphitos edény vastag, csúcsos, pánt-alakú füle. Hossza $4\frac{7}{8}$, szélessége 6 ctm. — Lemez-alakú ólomszeg. Hossza $12\frac{2}{3}$, szélessége $2\frac{7}{8}$ ctm. — Bronz pánttöredék. Hossza $3\frac{4}{5}$, szélessége $1\frac{5}{8}$ ctm. — Bronz capsula töredékei. — Vadkanagyar. — Bronzkori vastag, kerek, pánt-alakú agyaggyöngy 2 ctm. átmérővel. — Lapos, szélén élelt, pánt-alakú agyaggyöngy 3 ctm. átmérővel. — Kerek, pánt-alakú üveggyöngyök fehér, világoszöld és világoskék átlátszó, sötétlila, sötétes narancs-szinű át nem látszó üvegből, fölületük szabálytalan csavarmenet-alakú mélyedéseket mutat, melyek világossárga vagy fehér üvegaggyaggal vannak kitöltve; egy darabon három körülfutó, világoskék üvegpántot is látunk, egy darab laposra kopott, több ketté tört. Átmérőjük 1 és $3\frac{3}{8}$ ctm. közt váltakozik. — Sok üveggyöngytöredék. — Két kettős csónkakúp-alakú agyaggyöngy. Átmérője $2\frac{3}{8}$ ctm. — 711 darab hengerded borostyángyöngy. Hosszúságuk $1\frac{1}{2}$ és 4 ctm., szélességük $0\frac{7}{8}$ és $2\frac{6}{8}$ ctm. közt váltakozik. Legnagyobb részüknek két vége tojásdad-kerekre van esztergályozva, egy pedig csaknem csepp-alakú. — 11 darab, az előbbiekhöz hasonló, de egy-egy körülfutó hornyolattal tagolt gyöngy. Hosszúságuk $1\frac{6}{8}$ és 3, szélességük $0\frac{8}{8}$ és 2 ctm. közt váltakozik. — 200 darab vastag, karika-alakú borostyángyöngy bővebb vagy szűkebb lyukkal. Átmérőjük $0\frac{5}{8}$ — $5\frac{3}{8}$, vastagságuk $0\frac{2}{8}$ — $2\frac{2}{8}$ ctm. közt váltakozik. Egy közülök ketté tört. — Hasonló az előzőkhez, de egy körülfutó hornyolattal tagolva. Átmérője $1\frac{7}{8}$, vastagsága 1 ctm. — Gömbölyű, gerezdes agyaggyöngy, a lyuk két végén kerékagy-alakú nyulványnyal. Hossza $1\frac{4}{8}$, szélessége $1\frac{2}{8}$ ctm., súlya $0\frac{32}{8}$. Üres belseje csörgőt rejt. Ezüst fibula. — Elgörbült háta ú. n. kelta forma, hosszú kenyellel, melynek alsó része elgörbült; a hátra felkerülő részt profilált pánt köti a háthoz és két profilált gomb ékiti. Spirálrugójának fele, a tűtok és a tű hiányzik. Hossza $17\frac{9}{8}$, szélessége $6\frac{2}{8}$ ctm., súlya 148 grm. — Vaskori dudoros bronz karperecz, kilencz dudorral és korongos végekkel. Átmérőjük egyik irányban $6\frac{6}{8}$, és $57\frac{9}{8}$, másik irányban $6\frac{8}{8}$ és $6\frac{6}{8}$ ctm. — Zárt bronz karika, kerek pálczából, külső oldalából kinövő, rövid szárú öt bütyökkel. Átmérője $10\frac{1}{8}$ ctm. — Hasonló bronz karika, de hat, szár nélkül való bütyökkel. Átmérője $9\frac{7}{8}$ ctm. — Zárt bronz karika három sor sűrű bütyökkel. Átmérője $6\frac{2}{8}$ ctm. — Bronz kerék nyolcz küllővel és ugyanannyi szeggel, melyek a körület mindkét oldallapján alacsony bütykök formájában vannak elhelyezve. A küllő négy, részben át-

lyukasztott, részben át nem lyukasztott vályuval bír mindkét oldalon, egy másik fogas kerék fogainak ütközőjeül. Egyik oldalon hosszabb a küllő, mint a másikon s mindkét nyílás-peremén 7—7 fogszerű bütyök. Átmérője 3₈ ctm., a küllő hossza 2 ctm.

Sár-Sz.-Lőrinczről a nemzeti muzeum megszerzett egy La Tène lószerzám-részletet. Belül üres s állatfejbe végződő kanyaróval bír. Felénél valamivel több hiányzik. Hossza 4₇, szélessége 4 ctm.

Simontornya. Igar és Vám határainak összeszőgelésénél, a simontornyai útban, vízmosta árokban lócsontváz mellett egy emberi csontváz találtatott. Melléklete: Egy La Tène típusú, erősen félkör-alakra hajlított, különben egészen ép vaskard. Hossza, a markolatot beleértve, 93₅ ctm., szélessége felül 5₅ ctm., a gombban végződő markolatra 12 ctm. esik. — Vashól készült, elrozsdásodott, nagy pajzsfogantyú. — Vashól készült, 28 ctm. hosszú (ebből köpűjére 15 ctm. esik) s legszélesebb részén 4₅ ctm. széles lándzsa. — Egy másik, szintén egészen ép, 22₂ ctm. hosszú (ebből köpűjére 9 ctm. esik) s legszélesebb részén 4 ctm. széles lándzsa. E lándzsák egyike sem lett erőszakosan meggörbítve. — Egy, a markolatot beleszámitva, 34₅ ctm. hosszú, egyélű, egyenes vaskés. — Egy másik, nyéllel együtt csak 15 ctm. hosszú s 2 ctm. széles, egyélű, egyenes vaskés. — Cső-alakú vastárgy, melynek egyik végén szeg van, másik végén pedig egy 15₃ ctm. hosszú s 3 ctm. széles peczek.

Az egész lelet dr. Kiss István simontornyai orvos gyűjteményében van.

Egy másik kelta telep vagy sírmező az igar-szilasi országoton, a «Hordó-völgnél» van, hol a partban egy 22₅ ctm. magas, typicus keltaurnát s egy köszörűkövet találtak. Mindkettő dr. Kiss István gyűjteményéből a megyei muzeumba került.

Szabaton-pusztáról eme bronzkori leleteket szerezte meg a nemzeti muzeum: La Tène bronz fibula. A fej csak három spirálcavarodást mutat, melyek mind egyoldalon és pedig a tűtartónak ellentett oldalon fekszenek. A többi csavarodás ki van egyenesítve. A kengyel tömör és vastag; a nyaknál legvastagabb és a láb felé fokozatosan vékonyuló, majdnem kerek; a nyak táján kissé oldalain élezett pálcza. A tűtartónak a kengyel hátára felfutó nyujtványát három bütyök díszíti, melyek közül a két szélső kisebb, a középső nagyobb s csavarvonallal s oldalain két vékony mellék-bütyökkel díszített. Hossza 4₆, a kiegyenesített tűé pedig 9 ctm. — Hasonló bronz fibula, de a fejet képező spirálcavarodások eredeti

helyzetökből ki vannak huzva és mind a hat egyoldalra van görbítve, t. i. a tűtok nyílásával ellentétes oldalra. A kengyelt vas-tag, tömör és sima pálcza képezi, mely a fejnél és a lábnál hirtelen megvékonyodik. A tűtok nyujtványának egy része letörött. Hossza 3 ctm. — Őskori karperecz töredéke bronz pálczából kiegyenesítve. Hossza 9₉ ctm. — Két La Tène bronz kapocsvég, S-alakúlag görbítették és sárkányfejekbe végződnek. Hosszuk 3₇ és 3₁ ctm. — La Tène bronz kapocsvég csipkézett végekkel. — La Tène vas borotvakés. A pengék egymásnak ellentettek; az egyik ép és egyenes, csak csúcsa görbül hirtelen hátra, a másik szintén egyenes, de csúcsa le van törve. Nyelén lapos karika. Hossza 22, hosszabb pengéje 2₁, rövidebb szélessége 1₉ ctm. — La Tène vas borotvakés. Egy nagyobb s egy kisebb pengével. Mindkettő azon egy síkban fekszik s gyengén hátra hajlik. Nyelén széles vaskarika. Hossza 24₁, a hosszabb penge legnagyobb szélessége és a rövidé 1₉ ctm. — La Tène vas borotvakés. Az egyik penge függélyes, a másik erre ferde síkban fekszik. Nyelén nincs karika. Hossza 23, a hosszabb penge szélessége 1₈, a rövidé pedig 1₅ ctm. — La Tène vas borotvakés. Nyélkampójában nincs karika. Hossza 4₉, szélessége 1 ctm. — Kelta-kori, félhold-alakú vas borotvakés, nyele végén füllel. Átmérője 9, pengéjének szélessége 1₅ ctm. — Kelta-kori, félhold-alakú fűrészke, pengéje tövén egy lyukkal. Átmérője 6₅, pengéjének szélessége 1₃ ctm.

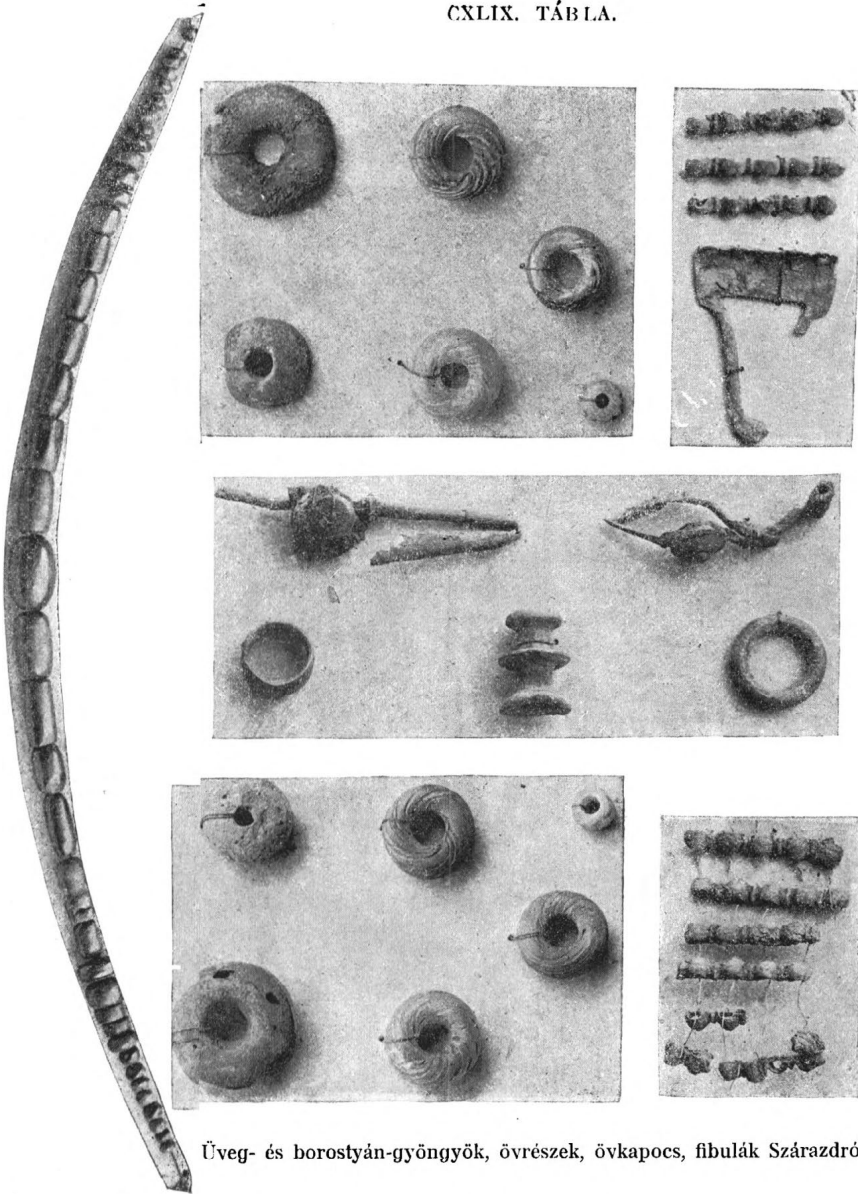
Szántón a «hidegkuti» dűlőben akadtak egy La Tène-kori sirleletre, melynél összehajlított vaskard, pajzsdudor és spirális-alakú arany gyűrű találtatott. 1886 őszén dr. Kammerer Ernő a nemzeti muzeumnak ajándékozta e leletet.

Szántó határában talált tömör, babos karpereczet Kammerer Ernő gyűjteményében láttam.

Szárazd és Regöly között a Kaposbozót Tolnavármegye leg-gazdagabb bronzkori lelhelye. Az ott talált leletek a nemzeti muzeum birtokában vannak, a hova részint vétel útján, részint az általam, hivatalos megbízásból végzett ásatás eredményeként jutottak. A szárazd-regölyi bozótból következő tárgyak vannak a nemzeti muzeumban: Kelta-kori ezüst fibula, visszahajtott, a hátra felkanyarodó s annak közepén, felül egy profilált, gomb-alakú pánttal megerősített nyulványnyal, melyet még profilált gomb diszit. Egyszerű spirálrugós tűszerkezetének az egyik oldalról a másikra áthuzódó sodrony-részlete három darabba van

törve. Hossza 6₅, a spirálrugó szélessége 7 ctm., súlya 33₈ grm. — Az előbbihez hasonló fibula, de túszerkezetének az egyik oldalról a másikra áthuzódó sodrony részlete még a régi korban letörvén, az egyik oldalon javítva van, t. i. a fej tövére reá van csavarva. Hossza 6, a spirálrugó szélessége 6₃ ctm., súlya 33₅ grm. — Ezüst fibula-pár töredéke. Egytagú spirálrugós túszerkezetének fele le van törve, tűjök hiányzik, csak az egyik példány tűtokjának felső részében van a tű hegyéből egy darab oda rozsdásodva. A tűtok külső lapja hiányzik. Hossza 7₄, szélessége a fejénél 4₇ ctm. — Bronz magú, vastagon ezüstözött fibula, teljesen hasonló az előzőkhez. Egytagú spirálrugós túszerkezete töben le van törve s így a fibula két darabból áll jelenleg. A spirálrugónak egyik oldalról a másikra átfutó része az egyik végén szintén el van pattanva. Tűjének egy része hiányzik. Hossza 9, a fej spirálrugójának szélessége 9₅ ctm. — Hasonló bronz magú, vastagon ezüstözött fibula töredékei három darabban. Az előbbieknél keskenyebb spirálrugós feje teljesen ép, de csak egy lemez-nyulvány szegélyével levén a nyakhoz forrasztva, attól elvált. A kengyeltől egy 8 ctm. hosszú darab maradt meg a ráfutó, egy gombbal végződő s egy gombalakú, profilált pánttal megerősített nyulvány megfelelő részleteivel. A láb és tűtok hiányzik, valamint a tű vége is. A tűnek töve a spirálrugón van s egy ehhez csatlakozó, 8₉ ctm. hosszú darabja külön áll. A fej szélessége 3₅ ctm. — Ezüst fibula. Spirálrugóján keresztül dugott pálczikája közepén ketté tört. A hátára felhajló rész tulajdonképen egy darabból van már készítve a háttal s csak egy bemélyített vonal jelzi, hogy mily előképet akar utánózni. Ennek megfelelőleg tűtokja és lába is az ú. n. fésűs háromszöget mutatja, de ennek felső oldala hiányzik s az alsó is, vagyis a tűtok, letört s így külön áll. Hossza 7₇, szélessége 2 ctm., súlya 15₈ grm. — Hasonló, de sokkal hosszabb fibula hét darabba törve. Egyik darab a fej a spirálrugóval, a kengyellel egészen a tűtokig s a kengyel hátára felkerülő nyujtvány felső végével; második darab e nyujtvány alsó része a gombbal; harmadik darab e nyujtvány legelső sima része; negyedik darab a tűtok, benne a tű egy darabjával, mely egy a tok nyílására felülről reá-huzott félkarikával van leszorítva; ötödik, hatodik és hetedik darab a tűnek töredékei, melyek közül egy a tű aljához való, kettő pedig felső részét alkotja. Hossza körülbelül 25, fejének szélessége 4₂ ctm. — Kelta-kori övkapocs him és nőtagja. Sima, két szélén

CXLIX. TÁBLA.

Üveg- és borostyán-gyöngyök, övrészek, övkapocs, fibulák Szárazdról.

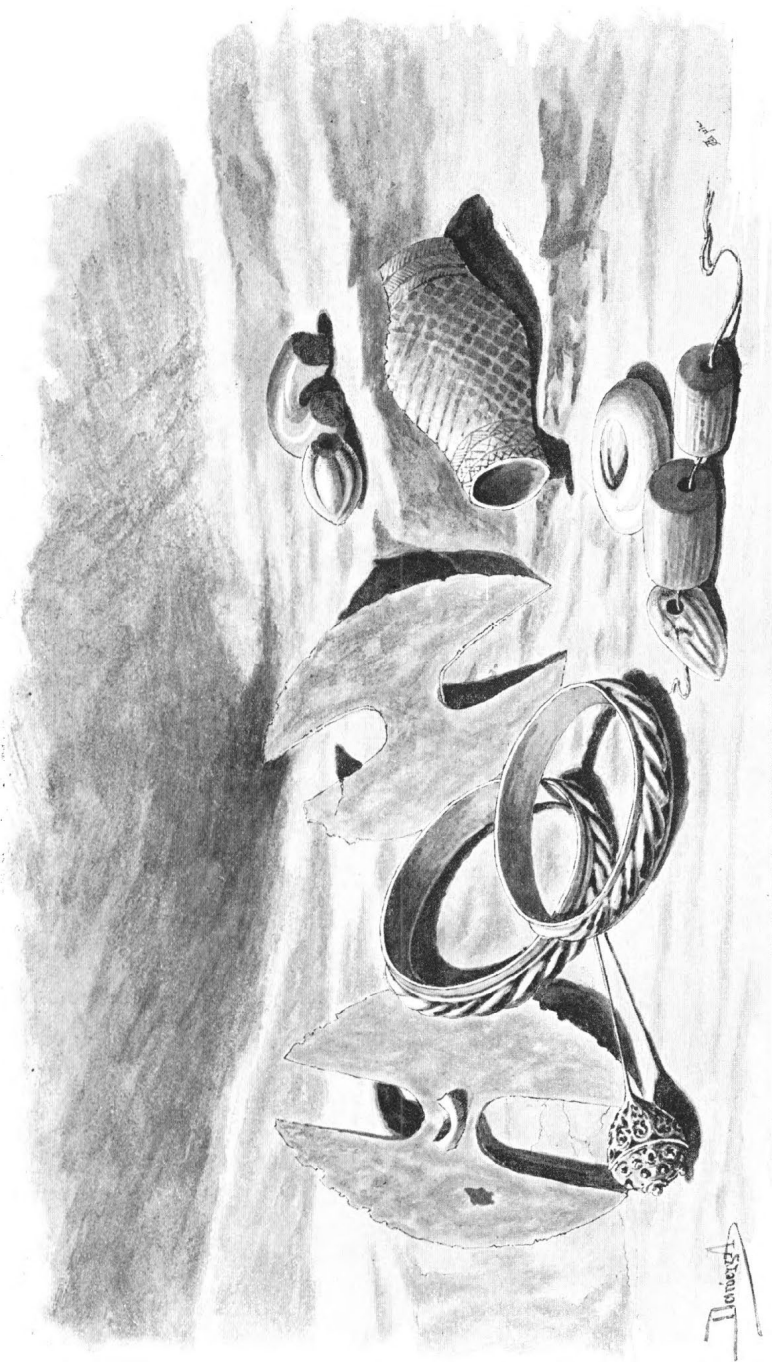

párkányolt, hosszú, négyszögű lemez, felső hosszoldaláról csúcsos pálczakeret nyulik ki. (E keret csúcsán a himtagon egy gomb áll ki.) A lemez alsó hosszoldalának párkánya fonott dísz utánzó, bemélyített rovátka-díszes s e párkány alatt a himtagon öt lyuk, a nőtagon egy lemez öt lyukkal foglal helyet. A himtag lemeze hiányos öntés folytán támadt lyukat mutat, a nőtag lemezének egyik farka pedig a párkány alatt ki van törve. A nőtag hossza 5_7 , szélessége 5_7 , a himtag hossza 5_9 , szélessége 4_8 ctm. — Az előbbihez tartozó övtagok. Vékony, ötször átfurt s felül ugyanannyiszor gombszerűleg tagolt, 5_1 ctm. hosszú és 0_5 ctm. vastag pálczikák. — Hasonló bronz övtagok töredékei. — Bronz öv töredékei és pedig két övvég-részlet és kilencz övközéptag-részlet. Az előbbiek egy hossznegyszögű lap egyik hosszoldalából kinövő, hosszúkás, fölfelé keskenyedő, fölül kerek hurkot mutatnak, egyiknek végén a beakasztásra szolgált felálló szeggel; a lap másik hosszoldala alatt pedig öt huroklyukkal. Az utóbbiak 4_9 ctm. hosszú 6_7 ctm. széles pálczikák, melyeknek felső lapja öt profilált gombot alkot, melyek alatt ugyanannyi lyuk van a zsinór számára. A végtagok és középtagok közül csak egy ép, a többi töredék. Az ép hossza 6 , szélessége 4_9 ctm. — Hasonló övnek középtagja, hat ép és négy töredék. Az épek hossza 3_2 , szélessége 0_5 ctm. — Hasonló övnek közép tagjaiból való töredékek, felső lapjuk legnagyobb részben hiányzik. Ép nincs köztük. Hossza 3_1 , szélessége 1 ctm. — Hasonló öv végtagjainak töredékei. — Bronz övtag, vékony, ötször átfurt s felső lapján ugyanannyiszor félgömb-alakúlag tagolt pálczika. Hossza 4_8 , szélessége 0_6 ctm. — Hasonló övtagok töredékei. Az egyiknél a felső lap ötödik gombja le van törve, a másiknak két ötöde hiányzik. Az előbbiekhez hasonló övtag, de a felső lap gombjai közelebb esnek egymáshoz, mint az előbbieknek. Hossza 2_8 , szélessége 0_7 ctm. — Hasonló övtagok töredékei. Egyiknek $\frac{3}{5}$ -öde, másiknak $\frac{4}{5}$ -öde hiányzik. — Bronz pálczikatöredék, egyik végén körszelvény-alakú nyulványtöredékkel. Hossza 3_6 , vastagsága 0_4 ctm. — Bronz övvég. Sima, hossznegyszögű lemezből, melyből két, hosszoldalán domboru szegélyzetű, hosszúkás, áttört nyulvány nő ki, melynek csúcsán egy gomb van. A lemez alsó hosszoldalán keskeny, lehajtott párkányzat van, melyen öt lyuk látszik. Hossza 6_2 , szélessége 4_9 ctm. — Az előbbihez tartozó bronz övdísztagok. Vékony, ötször átfurt és felső lapjukon ugyanannyiszor félgömb-alakúlag tagolt, 5_1 ctm. hosszú, 0_6 ctm. vastag pálczikák. — Bronz

diszfedőlap. Hosszúkás, közepén élelt s így kétoldalú, két végén csúcsosan lekerekített, közepe felé karcsusodó s közepén ismét mindkét oldalt kicsúcsosodó lap, melynek egész felső lapját bevészt virágdísz takarja. Közepén egy nittoló lyuk, melyben a szegecs is benne van. Hossza 7₂, szélessége 1₃ ctm. — Bronz karika, külső szélén négy rotula-gombbal. Átmérője 3₉ ctm. — Bronz gyűrű, külső oldalán nyolcz, hármás gümövel. Átmérője 3₁ ctm. — Bronz karika, nyílt, egymásra hajló végű, sima, kerek, kissé lapított sodronyból. Átmérője 1₆ ctm. — Kelta-kori sima bronz karika, külső oldalán három gümövel. Egy darabja, melyen a negyedik gümő volt, hiányzik. A gümők a főtengelyek irányában vannak elhelyezve. Belső átmérője 3₇ ctm. — Bronzkarika öt gümövel, három darabra törve. Belső átmérője 1₆ ctm. — Hasonló bronzkarika. Egy helyütt el van törve. Átmérője belül 4₆, a gombokkal együtt 8₄ ctm. — Hasonló, vékonyabb karika, nagyobb gombokkal. Belső átmérője 4, külső átmérője a gombokkal 8 ctm. — Hasonló karika, de csak négy gombbal, melyeknek azonban nincs száruk, mint az előbbieknél, hanem a karikán közvetlenül rajta ülnek. Belső átmérője 3₆, külső átmérője a gombokkal 5₇ ctm. — Sima, kerek pálczából készült bronz karika, külső oldalából kinövő hat gombbal. Átmérője a gomb nélkül 6₅, a gombbal 9 ctm. — Három bronz karika szintén hat gombbal. Átmérője a gomb nélkül 2₅, gombbal 3₈ ctm. — Bronz karika négy gombbal. Átmérője a gombok nélkül 3₉, gombokkal 6 ctm. — Bronz nyílt karperecz. Kerek gyöngysort utánzó rovátkákkal ékített s végei felé vastagodó pálczákból készült. Egyik vége hiányzik. Egy füllel ellátott bronz gömb van csüngő díszül reá fűzve. Átmérője az egyik irányban 4₃, a másik irányban 3₉ ctm. — Lapos, tojásdad bronz lemez gombfüllel. Hossza 1₆, szélessége 1₃ ctm. — Vékony, fonott ezüst lánczocska három darabban, végén karikával, melynek mindkét vége egymásra van csavarva és beléje egy kisebb, lapos karika van akasztva és egy reáfűzött filigrános hengerke pánttal. Az egyik darab hossza 8₅, a másiké 6₂, a harmadiké a karikával 4 ctm., súlya 5₇ grm. — Barbár ezüst pénz. Előlap: II. Fülöp macedon király didrachmájának Zeus-fejét utánzó barbár ember-fő jobbra; hátlap: (valószínűleg balra fordult ló) elmosódott. — Bronz barbár érem. Avers: barbár fej jobbra; revers: emberfejű ló, visszanéző, balra. (II. Fülöp didrachmáinak utánzata.) — Hasonló korú csontamulette, átfurt vadkanagyardból. Hossza 6₆, szélessége 2₄ ctm. —

CL. TÁBLA.

Kelta lelet Századról.

Átfurt csontamulette töredéke. A lyuk egy harmada hiányzik. — Bronz tű kosaras feje. Oktaeder hexagon-alakú, tagolt hálózat. Magassága 3₄, szélessége 1₈ ctm. — Bronz félgömbök. Közepük tölcser-alakúlag behorpasztva és kilyukasztva. Teljesen egymásra illők. Belső lapjuk egy részén a szélén domboru vastagodás és ebből kinövő, két domboru vonal látszik. Átmérőjük 4₃—4₅ ctm. Az egyik két, a másik egy helyütt ki van lyukadva. — Hasonló bronz félgömb töredéke. Eredeti átmérője 4₆ ctm. volt. — Bronz fibula hátának kerek foglalata, melyből a borostyán kihullott. — Lapát-alakú vésőtöredék. Magassága 7, szélessége 5₇ ctm. — Vastöredékek szabálytalan alakkal. — Átfurt, lapocska-alakúra faragott gerinczsont. Magassága 4, szélessége 4₃ ctm. — Szabálytalan formájú, diszítettlen, sima agyagserepek. — Kerek, lapos, kötélfonatot utánzó üveggyöngyök bágyadt fekete, narancssárga, zöldesfehér, halványzöld, narancssárga csikokkal tarkított sötétzöld, sötétlila, sötétkék, világoskék, fehér és szürkés üvegből a fonatsavarulatok közt citromsárga tömettel. Átmérőjük 2₆—3₆ ctm. — Kerek, lapos, kötélfonatot utánzó üveggyöngy fényes fekete üvegből, ugyanolyan tömettel és itt-ott világoskék foltokkal. Átmérője 2₈ ctm. — Hasonló üveggyöngyök fehér és világoskék üvegből, itt-ott narancssárga tömettel. Átmérőjük 2₇—3 ctm. — Fekete üveggyöngy, fehérvörös színű, kerek, rosette-alakú betétekkel tarkítva, melyek részben laposan, részben domboruan vannak reszelve. Magassága 1₂, szélessége 1₈ ctm. — Hasonló gyöngy, három domboru rosettel, melyek egymásba fonódó, két fehér, domboru hullámvonal által képezett keretbe foglalvák. Magassága 1₄, szélessége 1₂ ctm. — Sötétkék üveggyöngy, három citromsárgaszínű, csigavonalas betéttel. Magassága 0₈, szélessége 1₄ ctm. — Világoszöld üveggyöngy, közepén körülfutó betéttel. Magassága 0₈, szélessége 1₁ ctm. — Kerek, lapos üveggyöngy, sötétzöld üvegből, négy bütyökkel, melyek fehér alapon, világoszöld szemet mutatnak. Magassága 0₆, szélessége 1₂ ctm. — Citromsárgával tarkított, téglavörösszínű gyöngy, öt zöldesfehér bütyökkel. Magassága 0₆, szélessége 1₇ ctm. — Szabálytalan gömb-alakú fekete üveggyöngy, fehér, sárga, zöld, téglavörös pontokkal tarkázva. Magassága 1₈, szélessége 1₄ ctm. — Kelta-kori üveggyöngy kerek, pánt-alakú, világoslila üvegből, négy fehérén erezett dudorral ékitve. Átmérője 2₄ ctm. — Üveggyöngy, gombos kupola-alakú, alul átfurt hornyolattal, fehér üvegből. Hossza 1₈, szélessége 1₂ ctm. — Szabályta-

lan, kissé nyújtott, gömb-alakú, sötétkék üveggyöngy, fehér és sárga betömésű, körkörös diszítéssel. Átmérője 2 ctm. — Világoszöld-színű, gerezdes buzogány-alakú üveggyöngy. Magassága 2₅, szélessége 2₂ ctm. — Sima, fehér üveggyöngy kanyarulatok és színes tömetek nélkül. Átmérője 3₂ ctm. — Sima gyöngy fele része, 3₂ ctm. átmérővel. — Hasonló gyöngy, egyik oldalán erősebben, a másikon gyengébben kitöredezve. Átmérője 3₂ ctm. — Tojásdad, sötét-narancssárga borostyán-gyöngy. Esztergán készült, egyik oldalán alul harántos hiányzó részszel. Hossza 2₇, vastagsága 1₄ ctm. — Hengerded, gömbölyded és tojásdad-alakú borostyán-gyöngyök. Hosszuk 0₆—2, szélességük 0₇—1₃ ctm. — Sima, kerek, lapított borostyán-gyöngyök. Átmérőjük 0₈—1₃ ctm. — Kerek, lapos borostyán-gyöngy töredéke. Átmérője 2₂ ctm. — Átfurt korong-, nagy, kerek pánt-alakú borostyángyöngyök. Átmérőjük 2₄—1₈ ctm. közt váltakozik. — Hasonló korú agyag-gyöngy. Egyik oldala lapos, a másik csonkakúp-alakú. Átmérője 3₆ ctm.

A CXL. táblán bemutatott bronztárgyak, két üveg karperecz és borostyán-gyöngyök, egy rakáson találtattak a szárazdi bózotban s gyűjteményembe kerültek.

Szegszárd azon kevés kelta városok közé tartozik, melyekről nemcsak leletek alapján bizonyíthatjuk, hogy mint ilyen létezett, hanem nevét is tudjuk s ez «Alisca» volt. Fentebb foglalkoztam e név kelta eredetével, melyet a rómaiak is megtartottak s történelmi feljegyzéseikben reánk hagytak.

A kelta «Alisca» Szegszárd környékének egyik legszebb és legkedvezőbb fekvésű pontján, a mostani várostól délre, a «Bakta»-hegy sarkán, a «csatári»-völgy torkolatánál feküdt. A lakások nagyobb része a tágas, szép csatári völgyben terült el s nagyon valószínű, hogy e völgy végén, az «éles hegyhát»-on még a laicusnak is szembeötlő, mesterségesen készült, mely bevágást a kelták készítették, hogy a Csatárvölgy menti városokból a szegszárdi hegy nagy kanyarulatának megkerülése nélkül a legegyszerűbb közlekedési úton érhessek a hegyháti járásban levő belaczi, apari, lengyeli, teveli s a többi kelta telepeket.

A mostani Szegszárd területén megtaláltam a rómaiak városának nyomát, de a keltakoriból semmit s így valószínű, hogy a kelta Alisca erre már nem terjedt. De van egy kelta telep és sírmező a vasuti indóház közelében fekvő, «Jajdomb» nevű emelkedett helyen, hol most az amerikai szőlőtelep terül el. Ez azonban

egy különálló, kisebb kelta falu lehetett, a mely Aliscával nem volt összefüggésben.

A csatári völgy torkolatánál állott kelta város temetője a «bak-tai» hegy sarkának keleti lejtőjén fekszik s elég nagy kiterjedésű. A szegszárdi hegy már majd két ezer év óta van szőlőculturának alávetve. E mélyre hatott munkálatok alkalmával mennyi emléket pusztítottak el az itt lakott s ide temetkezett népnek! És mégis elég nagy területen találtam nyomát a kelta sírmezőnek, mely Kaiser János, Fuchs Ferencz, Vesztergombi György és ezek szomszédainak szőlőire terjed ki. A hegyoldal felső részében, hönnet mindig fogyott a talaj, már rég kiforgattak minden emléket s most az utolsó maradvány a hegy aljából kerül elő.

Vegyesen találtam e sírmezőben, hol próbaásatást eszközöltem: hullatemetkezést és hullaégetést, mint meggyénk számos kelta sírmezőjében.

Fuchs Ferencz szőlőjében már 1891-ben találtak számos, katlanalakú üregben hamut, égett csontokat, edényeket s különféle vas fegyvereket. Senki sem törődött e leletekkel s így elhányódtak. Én véletlenül csak a présházban heverő, két hosszú vas lándzsát kaptam meg e leletekből, melyek a kelta lándzsák typicus alakjához tartoznak.

A mellette levő szőlőben, Kaiser János tulajdonát képező nagy területen, szintén már éveken át akadtak urnasírokra, a melyekből én 1894-ben néhány törött edényt, vashüvelyben volt hosszú vas kardot, több összehajlított kardpenge töredékét, vas kést, fibulát, két hosszú vas lándzsát s egy paizs-dudort (lásd ezeket a keltakorszak czímlapjának képén) menthettem meg az elkallódástól. — Ugyane szőlőben, 1895-ben, ismét találtak urnasírokat, a melyekből egy szokás szerint többszörösen összegörbített, hosszú vas kardot, egy kardkötő vas lánczot, félkörives pajzsmarkolatot s két vasból készült ollót tudtam megszerezni. Ugyanitt megkísérlett próbaásatás alkalmával 120 ctm. mélyen vörösre égett tűzhelyekre s beszakadt putrilakásokra akadtam, melyekben vesszőfonás mélyedéseit feltüntető, kiégett sártapaszdarabok halmaza között csak edénytöredékeket s feltört állati csontokat találtam.

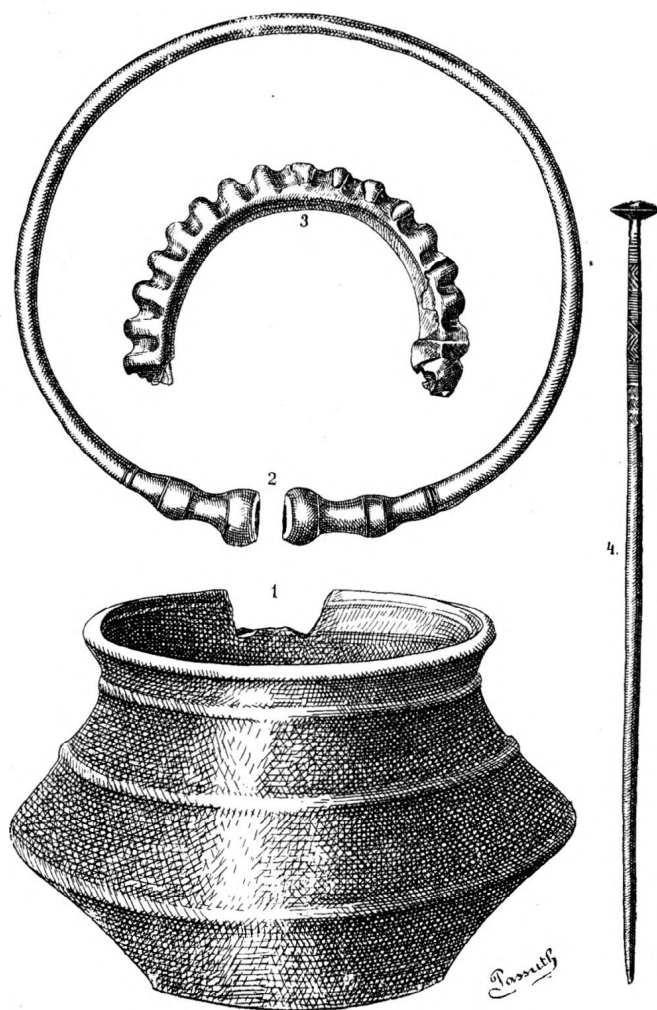
Ismét odább délfelé, Vesztergombi György szőlőjében, 1894 őszén, rigolozás alkalmával találtak egy csontvázat. Magam is megtekintettem ezt. Hanyatt, testhez szorított, kinyújtott kezekkel feküdt úgy, hogy feje délnek, lábai pedig északnak voltak. Összes melléklete

egy, jobb kezénél talált, 15 ctm. magas, tágas szájú, öblös edényből (a kelta-kori edények typicus alakja) állott.

Ismét odább déli szomszédjánál megint urnasírokra akadtak. Az urnákban égett emberi csontok s bronz ékszerek találtattak. Az urnákat mind összetörték, az ékszerekből egy tömör bronz karperecznek töredékét, egy fibulának feltűnően vastag, ezüst spirálisát s két vékony bronz fibulát szereztem. Ezeknek tűtartójuk visszahajlítva, a fibula hátához erősítettett, spirálisuk igen hosszú s a tű tövének mindkét oldalára terjed. (Ábrája a kelta-korszak czimlapján.)

A vasuti indóház közelében fekvő «Jajdomb»-on, temérdek bronzkori lelet között, kelta sírokra is akadtak, melyek észak-déli irányban, nyújtott helyzetben, hanyatt feküdtek. E kelta sírmellékletekből a következő tárgyak kerültek hozzám: Bronz torkvesz. Nyakperecz, sima pálczából hajlított karika, melynek végei két-két profilozott gümőbe futnak ki. A gümők közül a szélsők nagyobbak, vízszintesen leszelvek és részben üresek. A szélső és belső gümőket hosszú hornyolat választja el egymástól. Átmérője magasságában 12₃, széltében 13₁ ctm. (CLI. tábla, 2. ábra.) — Bronz karperecz töredéke. Trébelt lemezből összehajtott, belül üres példány, melynek külső oldala domboru rovátkákkal van tagolva. Fele hiányzik. Egyik végén toldás van s e toldalék első, domboru rovátkája keresztül van lyukasztva. Átmérője 8, vastagsága 1₁ ctm. (CLI. tábla, 3. ábra.) — Bronz gombostű, kupos felületű korongfejjel. A tű fej alatti része hat bemélyített vonalból alakított, közvetlen egymásra következő sávval van díszítve, melyek felváltva spirálvonalat és zeg-zugos mintát mutatnak. Hossza 18₂, a fej átmérője 1 ctm. — Agyag bögre, egyik oldalán füllel. Nyakával együtt körte-alakú, kézzel formált munka. Füle lapos és a nyak oldalából közvetlen a nyílás alatt növe ki, a nyak tövéhez támaszkodik. Nyakát a testtől vékony, elmosódó perem választja el. Teljesen ép, csak a nyak előoldalán felül és tövénél van ujabbkori faragás nyoma. Magassága 9₇, nyílás-átmérője 4₆ ctm. — Miniature bögrécske. Formáját tekintve alja kerek, mély tál-alakú, melyből, vékony perem által közvetítve, kúp-alakúlag szűkülő felső rész nő ki, felül kerek, lapos peremű nyílással. Az edényke magassága 3₅, nyílás-átmérője 3 ctm. Hat darabból van összeragasztva. — Kerek, mély agyag tálacska. Miniature-forma. Kézzel idomított munka. Magassága 3₈, átmérője 11₃ ctm. — Agyag fazék. Egészben tojásdad-alakú, öblözött testű. Testét széles sáv-alakú, nyakától

CLI. TÁBLA.

Kelta sírlelet a szegzárdi «Jajdomb»-ról.

reá ragasztott, domboru szegély választja el, mely szegélyzet öt helyen kiálló bütykökkel van tagolva. Nyílását domboru, kettős szegély köríti, melyet ismét négy lunaticus, kettős bütyök és ugyanannyi helyen elhelyezett, három-három függélyes vonal tagol. Ez utóbbi vonalkák a szegélyzet két vonalát kötik össze egymással. A lunaticus bütykök közül egy hiányzik s az edény kerek talpa is sérült. Magassága 22₅, nyílás-átmérője 15 ctm. — Graphitos agyag edény. Formájára nézve két, talapzatukkal egymás fölé helyezett, csonka kúptól képezett, lapos formát mutat. (CLI. tábla, 1. ábra.) Alsó része sima, kerek talpán kör-alakú bemélyítéssel bír; felső részét közepén körülfutó, domboru vonal tagolja. Kihajló nyílás-peremének töve alatt szintén ilyen vonal fut körül. E perem egy helyütt ki van törve. Az edény korongon készült. Magassága 13, nyílás-átmérője 15₁ ctm.

Szegszárd határában találtak még eredeti Nagy Sándor-féle pénzt, avers oldalán borzas hajú Hercules-fővel, revers oldalán nagy sassal, és egy Philippeus-utánzatot, balra fordult koszorus fővel s revers oldalán vastag lovon vézna lovassal, alig felismerhető kivitelenben.

Székely-(Kis)-ről a nemzeti muzeumba került a következő bronzkori lelet: La Tène bronz fibula, nyolcz lapú, majdnem szegletesen felálló kengyellel. Tűtartója vékony pálczába fut, mely a kengyel hátára megy fel s körülbelül annak közepén túl vonaldiszes pánntal van megerősítve. A fibula fejét négy spirális csavarodás képezi, melyek kettesével vannak a fibula mindkét oldalán elosztva. Hossza 8₁, magassága a kengyel közepén 2₈ ctm. — Két, az előzőhöz hasonló fibula, de a tűtartó felfelé futó nyujtványán domboru, egymásba füzött, csigavonal-alakú diszitménynyel diszített bütyök ékíti s a fejet mindkét oldalon három-három csavarodás képezi. Hosszuk 3₃ és 3₈, magasságuk a kengyel közepénél 1₂ ctm. — Bronz fibula, egész felületén rovátkozva. A tű toknyujtványának bütyke lapos korong, díszítés nélkül. A tű a fej két spirálcavarodásával együtt le van törve. Hossza 4₇ ctm.

Szent-András pusztán, a Nagy-család parkján kívül, az északi oldalon levő emelkedésen egy szép, nagy, La Tène-kori urnát találtak, mely jelenleg Nagy László úr gyűjteményében őriztetik.

Tamásiban néhány évvel ezelőtt benn a községben találtak egy csontvázat, melynek karján keltakori babos karperecz volt.

Tengeliczen szintén akadtak bronzkori tárgyakra, melyek rész-

ben elkallódtak. A nemzeti muzeumba került Zichy-Tengeliczről egy La Tène bronzfibula. Tűtokjának gümös nyujtványa nem fut fel egészen a kengyel hátára, hanem nyilcsúcs-alakú, vonaldiszes csúcsban végződve, a kengyel aljára fekszik. Tűje letörött és rugójának csavarmenteteiből is csak $1\frac{1}{2}$ van meg. Hossza 5.2 , a kengyel belső magassága a vízszintes iránytól számítva 1.8 ctm. — Gindly-Tengelicz határdülőjéből pedig egy hasonlóképp La Tène lószerszám-részlet. Áttört munkájú, közepén reá nittolt gombbal díszített tag, mely két oldalt átfurt füllel s egy oldalán állatfejbe végződő kampóval van ellátva. Hossza 9.9 , szélessége 3.3 ctm.

A *Tengőd* déli végén levő evangelicus temetőnek folytatása, két völgy között, déli irányban huzódó földnyelvet képez, melyen már különféle régiségekre akadtak. Így állítólag néhány évvel ezelőtt egy hamuval teli, nagy urnát szántottak ki. Magam is találtam a föld felszínén belül fekete színű, porladozó, szemcsés edénytöredékeket.

E völgy délkeleti folytatásában, ott, hol egy másik, egyenesen északról jövő patak folyik bele, mindkét oldalon nagyobb præhistoricus telepek voltak. A völgy keleti oldalán, a «kenderföldi» dülőben, mindenfelé találnak szemcsés agyagú edénytöredékeket s a községi jegyzőnek ugyanott levő földén, midőn e lelhelyet megtekintettem — egy, felületén homorura kopott, nagy őrlőkövet találtunk.

Az imént említett telep átellenében, a völgy nyugati oldalán, szintén porladozó cserépdarabok fordulnak elő. Itt találtak már korábban egy kelta vas lánczot s egy vas fokost, melyeket sikerült megszerezni. Az oly typicus vas láncz után következtetve, már kétségtelenül tudjuk, hogy ez utóbbi telep kelta-kori. (A láncz ábráját az 545. lapon, 1. szám alatt adom.)

A találónak állítása szerint a láncz mellett feküdt a fokos is. Kelta-kori leletekből eddig még nem ismerünk olyan fegyvert, azért eddigi ismereteink szerint kétségbe kell vonnom azt, hogy e fokos egykorú volna a kelta lánczczal. A fokos pengéje letörött; élével ellentett része külön tagozott, kidomborodó vonalakkal díszített s 4 ctm. átmérőjű korongja nyolczszögűen csipkézett. A nyelvlyuk átmérője 3.5 ctm. Fanyelét egy függőlegesen nyuló, hosszú vas szeg erősítette a fokoshoz. A kúp-alakú fejjel ellátott nagy szegnek alsó része letörött, de így is 14 ctm. hosszú s egész hosszában csavarmentes.

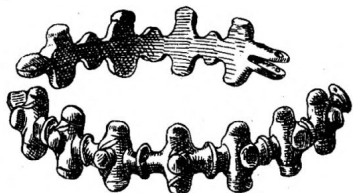

Tevel-község határában, a Högyészre vezető uton, a teveli városmalomtól alig egy-két száz lépésnyire észak felé, 1893-ban a kis horhóban az utat valamivel mélyebbre szállították s az alkalommal egy kelta-kori, állítólag lovas-sírra akadtak a munkások. Midőn tudomásomra jutott e lelet, megszereztem azt s utána ásattam ugyanazon helyen, de már megbolygatott s szétszórt edénytöredékeken s vasdarabokon kívül mitsem találtam. A lelet körülményeire vonatkozólag csak ellenmondó s így megbízhatlan és hasznavehetlen felvilágosítást kaptam a leletekkel mitsem törődő utkaparó munkásoktól. A lelet következő darabokból áll: Egy vashüvelyben volt, többszörösen meghajlított s darabokra tördelt, hosszú vaskard, melynek pengéje a közepén 6 ctm. széles. — Vashól készült, 6,5 ctm. széles, mindkét szélén s a közepén erősen bordás, ív-alakú, nagy pajzsfogantyú. — Vas sodronyból csavart, több tagból álló, kissé kampós végén gombbal ellátott láncz, mely typicus alakjánál fogva nagyon ismert s a La Tène-kori kardok mellett ritkán hiányzik. — Egy 37 ctm. hosszú, köpös vas lándzsa, melynek a közepén 5 ctm. széles pengéje egész hosszában s mindkét oldalán erősen bordás. E lándzsa magas ívalakban hajlított úgy, hogy hegye a köpü tövét érinti. — Vastag bronz sodronyból készült s két hajlásból álló, mindkét végén hegyes gyűrű. — 5 ctm. átmérőjű, belül üres félgömbökből összeállított bronz karperecz, mely egyik oldalán csuklóban hajlik s másik oldalán nyelvvel záródik. — Egy másik, szintén typicus, de ritka szép munkájú bronz karperecz. Ez felváltva apró karikákból s belül üres, apró félgömbökből áll. A karikák mindegyikét négy ellentett oldalon vékony bronz sodronyból készült rosetta ékíti: a félgömbökre pedig szintén vékony bronz-sodronyból hajlított, pápaszem-alakú spirálisok olvasztattak. A karikák és félgömbök között is rosetták vannak. Nyílása abból áll, hogy átlukasztott kettős lemez közé a másik tagnak magányos s szintén átlukasztott lemeze illik, melyeket a lyukon át szeggel vagy fonállal erősítettek egymáshoz. Két ilyen nyílása van a karperecznek úgy, hogy annak egyik részét egészen ki lehetett venni.

Az edénytöredékek jól iszapolt agyagból korongon készült, graphittal s párhuzamos karczolatokkal díszített edényekből erednek.

Tót-Kér határában lelt graphitos edények töredékeit s egy, a tütartó lapján sűrűen átlukasztott, nagy fibulát, minőt az aravísk (kelta törzs) emlékeken látunk (CXXX. tábla, 7. ábra), Daxner tót-kéri tanító gyűjteményében találtam.

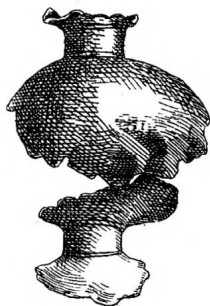
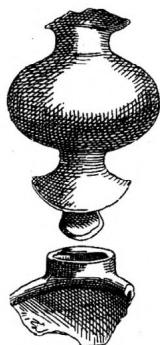
CLII. TÁBLA.

1.

2.

3.

4.

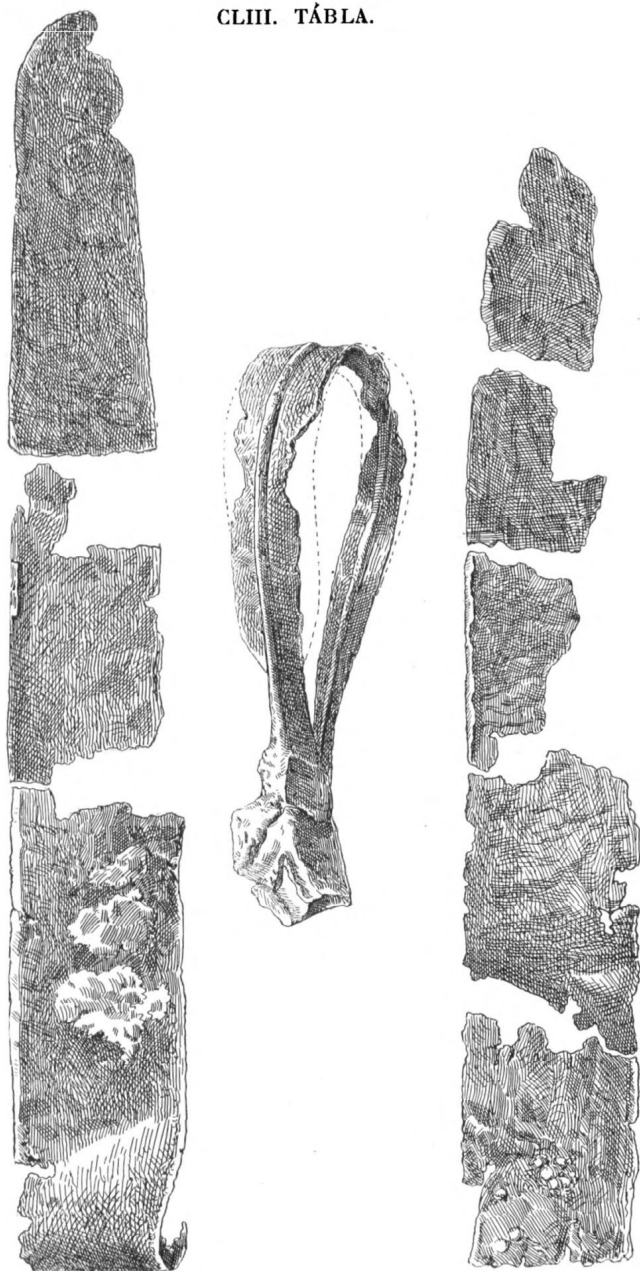
Bronz karpereczek a teveli kelta sírból.

Udvariban Jankó Ferencz talált saját házánál két nagy urnát, melyekben állítólag égett csontok, bronz gyűrű és láncz lett volna. Az urnákat megvettem a találótól (lásd az 562. lap zárvignettáját) de a többi tárgyak akkor már a péli gyűjteménybe kerültek. A két hatalmas urna iszapolt agyagból, korongon készült, graphit szalagokkal díszített s a La Tène-periodusból való.

Salamon Imre szomszédos házának kertjében és udvarában planirozás és fáültetés alkalmakor több sírra (az egyik mellett lócsontváz is volt) akadtak, melyekben — leginkább csontvázon, egy helyütt urnában — a következő bronzkori, most a nemzeti muzeumot gazdagító tárgyakat találták:

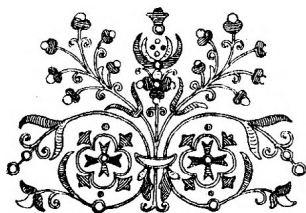
La Tène bronz fibula. Fölfelé hajlított lábának az a része, melylyel a kengyelhez volt erősítve, letört. Hossza 3₄, magassága a kengyelnél 1₄ ctm. — Teljesen hasonló fibula, de a tüje eltört. — La Tène vas fibula töredéke. A fejspirál, a kengyel és a tű egy darabja. Hossza 2₅, szélessége 1₈ ctm. — La Tène, bütykös bronz karika. Átmérési magasság 5₅, szélteben 4₇ ctm. — Hasonlónak töredéke. — Sima bronz karika. Átmérési magasság 5₅, szélteben 4₇ ctm. — Hasonló korú vaskarika töredéke. — Hasonló korú vastárgyak töredékei. — Késő hallstatti, bronz rovátkás karperecz. Egyik vége gömbben végződik s ez lyukas nyujtványnyal bír, másik vége csúcsos. Eredetileg ruganyossága segélyével záródott. Átmérője belül magasságában 4₅, szélességében 5₅ ctm. Össze van görbítve. — Óskori bütykös bronz karperecz, 18 kerek, sima pálczára alkalmazott bütyökből alakítva. A belső oldal lapos, a két középső bütykön trébelt bronzlemez-boríték van, mely a mellett látszik tanuskodni, hogy az egész karperecz ilyenl volt fedve. Belső átmérője magasságában 5₄, szélteben 4 ctm. — Óskori dudoros bronz karperecz. Hét, üreges, tojásdad dudor képezi a tulajdonképeni karpereczet és két hasonló dudor a zárótagot alkotja, mely az egyik oldalán levő, rugószerű csap segélyével a karperecz végső dudorába furt lyukba van erősítve. Másik oldalán szintén egy csapocska látható, mely a karperecz másoldali végső dudorába vágott, alul nyílt, félkör-bevágásba illik s ennek segélyével történt közvetlenül a karperecz kinyitása és bezárása. Az egyes dudorok tövénél félkörű, benyomott, structiv vonaldísz a kapcsoló tagok különállását jelzi. Átmérője hosszában 7₅, szélességében 6₉ ctm. — Hasonló karperecz. A negyedik dudornál ketté van törve. Zárótagja hiányzik. Átmérője hosszában 2₅ ctm. — Az előbbenihez hasonló

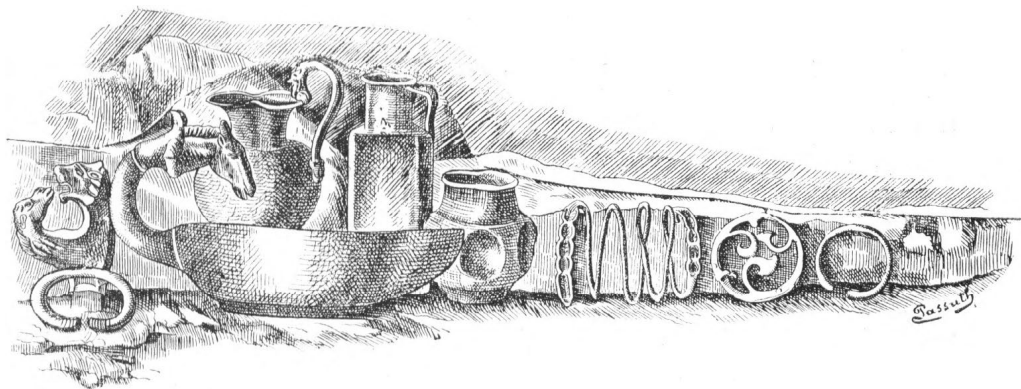
CLIII. TÁBLA.

Vaskard és lándzsa a teveli kelta sírból.

karperecz négy darabba törve. Zárótagja hiányzik. A félkör-bevágású, végső dudor oldalán még egy kisebb lyuk. — Őskori bronz-karperecz (gumós), kilencz kisebb és két nagyobb (záró) gumóval. Átmérője hosszában 6, szélességében 4₅ ctm. — Őskori bronz-karperecz, vékony, kerek, vésett rovátkokkal díszített bronzsodronyból. Egyik vége gumós s e véggumóba lyuk van furva, melybe a karperecz másik, hegyezett vége beleillik s így zárótagul szolgál. Össze van görbítve. Átm. 5 ctm. — Négy őskori bronz karperecz, hengeres, rovátkaszerű féldudorokkal díszítve. — Bronz lemeztöredék, kinyomott díszítéssel. Hossza 3₂, szélessége 2 ctm. — Kelta bronz láncz. Középrésze hét tagból áll. Az egyes tagokat négyélű, nagyobb karikák által összetartott kettős, sima, lapos karikákból alkotott láncz képezi. A lánczot egyfelől stylisált lófej-alakú, vörös, zománczos zárótag fejezi be, melyet szintén egy nagyobb karika csatol a középrészhez. A másik végéhez egy lecsüngő dísztag csatlakozik, mely egy stylisált, vésett, zománczos felső tagból s ehhez csatlakozó hármassal, alul fityegőben egyesített lánczból képzett alsó részletből áll. E lecsüngőt is a föntebbiekhez hasonló, nagyobb karika csatolja a középtaghoz. A láncz egész hossza 104 ctm. A lecsüngő egyik lánczocskájából két szem hiányzik. — Az előbbihez hasonló, de hiányos láncz. Öt teljes, nagyobb karikákkal egybefűzött, kettős, sima, lapos karikákból képzett lánczocskákból alakított tagból áll, melyek közül a legvégsők fityegőben egyesülnek. A hatodik tagból az egyik láncz hiányzik. A láncz hossza 73₅ ctm. — Keltakori, vékony bronz lánczocska töredékei, sima, lapos karikákból alakítottak. Egyik darabon két oldalt hozzá függesztett mellékágak kezdő szemei (három-három) látszanak. A lánczrészletek hossza együtt véve 68₅ ctm.

A RÓMAIAK KORSZAKA.

HATALMAS nép fenyegette már a Krisztus születése előtti II-ik században keltáink birodalmát s ez a római volt; de ez első terjeszkedési kísérlet sikertelen maradt. Azonban a reá következő században, habár csak 43 évi hosszú harcz után, mégis sikerült Augustus császárnak a Krisztus Urunk születése utáni nyolczadik évben a kelta származású hősi pannon népet leigázni. Augustus — kinek egész férfi- és aggkorát e hadjárat foglalta el — Pannoniának *) csak délnyugati részét hódította meg. Folytatták e hódítást Hadrianus és Antoninus Pius s véglegesen csak Marcus Aurelius fejezte azt be a II-ik században.

Pannonia meghódításával vessünk első sorban e leigázott pannon népre egy pillantást.

Megjegyzem mindenek előtt, hogy midőn pannon népről szólok, ez nem ethnographiai, hanem csupán geographiai értelemben veendő. A dunántúli részben lakott kelta nép soha sem nevezte magát pannon-nak, csak a rómaiak

*) A pannoniai adatokra vonatkozólag lásd Szalágyi István : «De statu Ecclesiae Pannonicae» czimű művét és Salamon Ferencz : «Budapest történeté»-t.

adták nekik e nevet,¹⁾ az általuk benépesített területnek pedig a Pannonia elnevezést.

A pannonok nyelve az ős germánnal volt rokon, de a rómaiak mindenütt megtartották azon szokást, hogy az általuk meghódított országokba Itáliából telepítettek számos coloniát s így azt érték el, hogy a benlakók a mindennapi érintkezés folytán elsajátították a római nyelvet. Így érthető, hogy a gallok, hispanok eredeti nyelve elveszett s valamennyien a latint sajátították el. Ugyanez történt Pannoniában.²⁾ Meg kellett a latin nyelvet tanulniok, mert a rómaiak soha senkit nem alkalmaztak hivatalban, ha nem bírta a latin nyelvet, sőt a provincialis küldöttségekkel is kizárólagosan csak latinul tárgyaltak. E latinság alatt nem a Latiumban divott classicus nyelv értendő, hanem a sok barbár szó átvételével keletkezett, úgynevezett katonai latinság.

A pannonok vallása ugyanaz volt, mint a germánoké. Voltak szent berkeik, hol magános és nyilvános isteni tiszteletre és áldozataik bemutatására többnyire holdvilágos éjeken összegyűltek. Temetkezési helyeiket is ily szentelt berkekben találtam. Áldozatul nemcsak állatokat, hanem embereket is öltek le. Augustus római császár szigorúan megtiltá ugyan nekik az emberáldozatokat, de nem épen sikeresen. Papjaik, kiket druidáknak neveztek, végezték az isteni szolgálatot, magános és nyilvános áldozatokat mutattak be

1) Dio Cassius római történetíró, ki ugyanitt közöttük lakott, e névről azt mondja: «Nomen Pannonibus inditum est ex eo, quod tunicas manicatas ex pannis, more suo consutis ac concisis conficiunt». Ugyanezen történetíró figyelmeztet arra, hogy nem szabad a pannonokat a Macedoniában lakott pæonoktól származtatnunk. A szláv chovinisták azon öröklődése, mely szerint e név pan = úrból származott s Pannoniát szlávok lakták volna — ma már említést sem érdemel.

2) Már a Tiberius császár alatt Pannoniában katonai szolgálatban volt Vellejus Paternulus (Lib. 2. cap. 110) így írt: «In omnibus Pannoniis non disciplinæ tantummodo, sed linguæ quoque notitia Romanæ, plerisque etiam litterarum usus et familiaris erat animorum exercitatio».

s jövőendő eseményeket jósoltak. Hitték a lélek halhatatlanságát és vándorlását.

A pannonok culturájáról nagyon eltérő feljegyzéseket találunk a régi íróknál. Herodianus (II. 74.) szerint Pannonia nagytestű, de kislelkű emberek szülésére alkalmas. Appianus görög író a Kr. u. II. századból azt írja: «Egész Pannonia nagyon erdősen terül el a Japydok és Dardanok közt (Horvátországtól a déli Szerbiáig). Augustus idejében nem volt ott város, hanem falunként vagy a vidéken szétszórta egyes házakban laktak nemzetiségek szerint. Nem volt e nemzetnek közös kormányja; nem volt közös gyűlés helyük, közös uralkodójuk. Háboru idején százezer embert tudtak kiállítani, de nem tudták összegyűjteni a fejetlenség miatt.» Azonban Appianus Pannoniája alatt csak a mostani Bosznia érthető. Pannonia többi részében csakugyan voltak már városok, de ezen részekre is rá illett az, a mit Appianus a politikai szervezetlenségről mond. A II. század közepe táján élt Florus a pannonok vadságáról azt mondja, hogy asszonyaik germán szokás szerint részt vesznek a csatákban és lándzsák fogytával előbb földhöz vert gyermekeiket vetik elleneik szeme közé. E nyomorult életet tengő, de a mellett kiválóan erős és megtermett pannonok vad és boszúálló természetéről Dio Cassius*) történetíró is tesz említést, ki Pannoniát Alexander Severus alatt kormányozta.

*) Dio Cassius (Lib. 49) így ír: «Pannonii habitant ad Istrum fluvium, a Norico usque ad Mysiam Europæam, Dalmatis vicini: tolerant autem omnium vitam durissimam. Nam neque terram, neque aërem felicem habent: neque apud eos oleum, aut vinum, nisi paucissimum, nascitur: neque enim hæc colunt, cum majorem partem acerrima in hieme vivant: sed hordeum et milium edunt, et potum ex eis conficiunt. Ceterum omnium, quos nos quidem noverimus, hominum fortissimi sunt, nimirum cum nihil vitæ Civili dignum habeant, ad iram et cædes propensissimi. Quod ego non auditu tantum aut lectione, sed re ipsa cognitum, cum præessem videlicet ei nationi scribo. Nam post Africæ Præfecturam, Dalmatiæ, quam olim Pater quoque meus aliquandiu administravit, et Pannoniæ Superiori præpositus fui; unde hæc, quæ

E sötét kép a pannonokról más adatokból és leletekből kedvezőbben alakul. Egyes leletekből fenmaradt nevekből tudjuk, hogy, ha a vidéken különálló tanyákon laktak, voltak városaik is s földművelésük oly előrehaladott volt, hogy a rómaiak is tanulhattak tőlük. Hisz tudjuk, hogy a rómaiak a rhætiai (bajorországi) galloknek köszönhatték azon haladást, hogy a korábban kerék nélküli eke alá két kereket adtak. *) Kedvencz gazdasági ág volt náluk a sertés-, juh- és lótenyésztés s Rómában keresett volt a gall füstölt disznóhús és sajt és kitűnő lovaikról is híresek voltak. Híresek voltak e pannon kelták nemcsak mint lovasok, hanem mint kocsisok is. Készítettek már küllős kerekeket. Kocsijuk sokféle volt s a római átvette tőlük a kétkerekű «essedát», mely inkább taliga; a hasonló «carrust»; a négykerekű, font vesszős kassal ellátott, nagy «benná»-t, melyben sok ember talált helyet; a «pedo-ritum»-ot (négy kerék); a «rheda», számos egyén számára több, magas paddal ellátott, hosszú kocsi, Quintilianus szerint szintén gall eredetű. A mint szárazon kocsikkal és lovakkal, úgy a folyókon hajókkal tartották fenn a közlekedést s a Kapos-, Sió- és Sárvízen át közvetítették a dunai kereskedést. Megküzdöttek tehát már e népek a természet mostohaságával. Irtottak erdőket tanyáik, szántóföldeik számára, közlekedési utakat nyitottak a folyókon és őserdőkön keresztül. Később még kedvezőbb képet nyújt Pannonia. Probus császár megtanította őket a szőlőművelésre úgy, hogy a legnemesebb bor bőven termett. Ép oly bőtermésű volt Pannonia gabonában is, a miről Szent Ambrosius püspök is megemlékszik. (Epist. 18. Class. 1. num. 21. edit. Maur.) Daczára, hogy most már híres bora termett Pannoniának, a szegény nép még mindig árpalevet készített

scribo, explorata mihi sunt. Nomen autem Pannonibus inditum est ex eo, quod tunicas manicatas ex pannis more suo concisis ac consutis conficiunt.

*) Salamon : «Budapest története», I. 126.

magának s ezt «Sabajum»-nak nevezte. Ezen barbár italról nemcsak Dio Cassius, hanem a pannoniai születésű Sz. Jeromos is tesz említést.

A rómaiak hódításával egészen megváltozott e vidék kulturája, egy új és virágzó korszak kezdődött, de csak a leigázott pannonok nemzeti függetlenségének árán.

A meghódított Pannonia határai a következők voltak: Nyugaton a Cetius-hegység (a mostani Bécs fölötti «Kahlenberg»), mely folytatólagosan dél felé nyomul egészen a Száván túli, Bebius- (mostani dalmát) hegyig. E határvonal választotta el Pannoniát Noricumtól. Északon a Duna választotta el a markomannoktól és quadoktól; keleten szintén a Duna a sarmátoktól, jazygoktól és dákoktól; délen pedig a Száva-folyó Felső-Mæsiától s a Bebius-hegy Dalmatiától.

Az e határok között fekvő Pannonia ismét Felső- és Alsó-Pannoniára osztatott. Ptolomæus*) szerint Felső-Pannonia a Cetius-hegynél kezdődött s kelet felé az Arrabo- (Rába) folyóig nyulott. Az Arrabónak a Dunába szakadásától dél felé, a Bebius-hegyig, a Cetius-hegygyel párhuzamosan vont vonal választotta el Felső-Pannoniát az alsótól, északi részen pedig a Duna képezte határát. Alsó-Pannoniát a felsőtől az imént említett vonal, a barbároktól a Duna, Mæsiától a Száva s Dalmatiától a Bebius-hegy választotta el.

Ez volt Pannoniának legelső felosztása. Később, Diocletianus uralkodása alatt, Galerius Cæsar a két Pannoniához egy harmadik, különálló területet csatolt, a saját feleségéről elnevezett Valeriát s így Pannonia három, később pedig «Savia» elkülönítésével már négy részre osztatott.

Miután Tolnavármegye területe épen Valeriához tartozott, szükségesnek tartom, hogy az ennek fekvésére vonatkozó nézetekkel kissé terjedelmesebben foglalkozzam. Valeria tartományának alapítására és elnevezésére vonatkozólag nincsen a

*) Strabo, Geographia. Lib. 2. Cap. 15. 16.

tudósok között nézeteltérés, csak fekvését illetőleg találunk különféle nézetet. Valeriát némelyek a Dráva és Száva közé, mások a Duna és a Rába bal partjára eső Fertő tava körülvötti vidékre, tehát Mosony-, Soprony- és Vas megyébe, végre ismét mások a Dráva, Duna és Rába közé eső Baranya-, Tolna-, Sümeg-, Zala- és Veszprémmegyék területére helyezik.

A régi írók Valeriát a Duna és Dráva közé helyezik. Így Sextus Rufus Breviariumában azt mondja: «*Marcomanni et Quadi de locis Valeriæ, quæ sunt inter Danubium et Dravum, pulsæ sunt*». Jornandes pedig így ír: «*Marcomanni et Quadi in illa Valeria, quæ inter Dravum Danubiumque interjacet, oppressi*».

Valeriát a Fertő-vidékre azért nem helyezhetjük, mert egyrészt az igen távol esik a Drávától, másrészt pedig számos írótól kétségtelen bizonyítékaink maradtak fenn az iránt, hogy a Fertő vidéke Valeriának alapítása után is Pannonia primához (Felső-Pannoniához) soroztatott.

A Dráva, Száva és Duna közé sem helyezhetjük Valeriát, mert Sextus Rufus, a IV-ik században élt író azt állítja, hogy az ő korában már négy részre osztott Pannonia és pedig Pannonia prima- (felső), Pannonia secunda- (alsó), Valeria és Saviára. Nem Valeria, hanem Savia esett tehát a Dráva, Száva és Duna területe közé.

A két előbbi nézet megcáfolása után a harmadik véleményt kell bebizonyítanunk, mely szerint Valeria Baranya-, Tolna-, Sümeg-, Zala- és Veszprémmegyék területére esett. E vélemény mellett a következők bizonyítanak. Antoninus Itinerariumában leírja a Taurunumtól (Zimony) Lauriacumig (Lorch) a Dunapart mentén terjedő utat. Ez útban Taurunumtól Mursáig (Eszékig) elősorolt városok Pannonia Saviához tartoznak, Mursa (Eszék) fölött pedig a következő városok soroltatnak elő: Alisca (Szegszárd), Ripa alta (Tolna), Intercisa (Duna-Pentele), Vetusalina (Adony), Matrica (Ercsi), Cam-

pona (Csepel), Acincum (Aquincum = O-Buda), Crumerum (Komárom vagy Esztergom) és Brægetium (Ó-Szőny). Mindezen városokról pedig azt mondja, hogy azok a partvidéki Valeriához tartoznak («sub dispositione Viri Spectabilis Ducis Provinciæ Valeriæ Riparensis»). De Valeriához nemcsak a dunaparti vidék, hanem az innét beljebb eső szárazföld is tartozott. Ugyanis ugyanezen Antoninus Itinerariumában a Sirmiumtól Carnuntumig (a Bécs alatti Petronell) vezető szárazföldi út is le van írva, mely Mursa (Eszék) és Sopianæ (Pécs) városokon vezetett keresztül, s Sopianæről (Pécsről) Ammianus Marcellinus író mondja, hogy Valeria-tartomány-nak e városában született Maximinus («Maximinus apud Sopianas, Valeriæ oppidum obscurissime natus est»). Valeria tehát nemcsak a Duna partjára, hanem az innét beljebb eső szárazföldi részre, a Dráva és Arrabo (Rába) torkolata közötti területre esett.

Az imént említett nézet ellen egy látszólagos nehézséget találunk Aurelius Victornak *) egy feljegyzésében, a hol azt mondja, hogy Galerius Cæsar — kinek felesége Diocletianus császár Valeria nevű leánya volt — óriási erdőségeket irtva ki s a «Pelso» tavának lefolyást eresztve a Dunába, nagy területet tett hasznavehetővé s ennek emlékére nevezte el a provinciát feleségéről Valeriának. Ezek szerint tehát Valeria ott fekszik, a hová Pelso tavát kell helyeznünk. Íróink némelyike azonban a Fertő tavában vélte Pelsot feltalálni s a Győrnél a Dunába szakadó Rábczát tartották a római katonai erővel készített csatornának. Fertő vidéke azonban Pannonia primához tartozott s Valerián kívül esett. Pelso alatt tehát csak a Balaton érthető, melynek vidéke beleesik Valeriába s

*) Aurelius Victor, Lib. 19. Cap. 11. «Galerius agrum satis Reipublicæ commodantem, cæsis immanibus silvis, atque emisso in Danubium lacu Pelsoni apud Pannonios fecit. Cujus gratia Provinciam uxoris nomine Valeriam appellavit». (Id. Salagius I. 26.)

ez is a Dunával van Bátánál a Sió- és Sárvíz-csatorna által összekötve.

Tolnavármegye területe tehát a rómaiak alatt Pannoniának Valeria nevű tartományához tartozott.

Hogy e művelt rómaiak pezsgő életének megyénkben fenmaradt nyomait és emlékeit jobban megérthessük, szükséges, hogy röviden foglalkozzam azok társadalmi beosztásával, közigazgatásával, közlekedés- és hadügyével, valamint temetkezési szokásaival.

A RÓMAI TÁRSADALMI ÉLET FELOSZTÁSA, KORMÁNYZATA ÉS KÖZIGAZGATÁSA.

A római társadalom legalsó rétegét a rabszolgák *) képezték, kik urok kegyelméből éltek és attól függöttek, mintegy a házi állatok sorsára alacsonyítva. Azonban annyira haladt már a világ, hogy nem volt áthághatlan válaszfal a szabad és nem szabad ember közt. A gazdának joga volt rabszolgáját szabados rangra emelni, mi által az «libertus» nevet nyert, az előbbi úr pedig «patronus»-ává lett. Nem csekély számban voltak a semittevésből élőködő «proletarius»-ok, kik a város költségén kaptak kenyeret és mulatságot (panem et circenses) s kik követeléseikkel sokszor elég gondot okoztak a császároknak. Az ipar és kereskedés is megvetett életmódnak tekintetett s az ezzel foglalkozók a «plebs»-hez tartoztak. Csak a földbirtokossal kezdődött a valódi társadalom, nem csoda tehát, ha általános volt a földbirtok-szerzés utáni törekvés, de ez is meg volt nehezítve az alsóbb néposztálynak, mert minden mesterember valamely czéhnek (collegium) volt tagja, melyet elhagyni a törvény szerint nem volt szabad, s ha elhagyta, helyettest kellett állítania. A középkor már készen vette át a rómaiaktól a czéhrendszert. A ki már

*) Salamon : «Budapest története», I. 347.

huszonöt holdnyi földet szerezhethetett, az tagja volt a curiának vagyis decurió-vá lett (a polgári decuriókon kívül a katonaságnál is volt egy decurioi rangfokozat). A ki meggazdagodva nagybirtokossá lett, az megszűnt decurio lenni s «clarissimus» címmel a római senatorok rangjára emeltetett. A társadalmi szervezet tehát egészen aristocraticus volt, de a pénzaristocratia még sem tehetett szert létjogosultságra, mert csak a földbirtok adott tisztességet s bármily nagy tőkepénz nem emelhetett senkit felsőbb társadalmi osztályba.

Ez aristocraticus alapokra fektetett társadalomnak kormányzata sok változáson ment keresztül. Eleinte a köztársaság alatt autonomicus volt, de kényuralommá fajulva, általános elégedetlenséget keltett. A császárság alatt, az autonomicus szervezet némi meghagyásával, egészséges centralisatio lépett életbe s meglegedés, boldogság volt mindenfelé tapasztalható. A köztársaság alatt egy «proconsul» állott teljhatalommal a tartományok élén.*) Semmi más kapocs nem volt a provincia és Róma közt, mint a proconsul. Augustus császár és utódai mind jobban egyesítvén saját kezökben valamennyi proconsul hatalmát, a tartományi tisztviselők felelősekké lettek s a nyomás megszűnt. A tartományoknak volt azonban bizonyos repræsentatiójuk. A provinciák, néha kettő-három együtt, évenként gyűlést tartottak és ez ünnepélyes gyűlésben előadta minden város a maga netaláni sérelmét. Azután küldöttséget indítottak a császárhoz, ha a kormányzóval meglegedve nem voltak s a császár vagy római senatus meghallgatta panaszaikat. Ily módon a tartományi kormányzók ellenőrzés alatt és felelősek voltak. A tartományi gyűlések nem a kormány összehívására ültek össze, hanem vallásos szertartásokra, áldozatra, lakomára gyűltek egybe, melyeket tanácskozás követett. Nagy Constantinus Pannoniát négy

*) Salamon F.: «Budapest története», 349.

Præfecturára osztotta, mindegyikhez több megye (conventus) tartozott s ennek részei voltak a városok és coloniák kellő hivatalnokokkal. Eleinte a katonai és polgári hatalom egyesítve volt s csak a III-ik században választották el egymástól. A polgári hatalmat a «Præses», a katonait a «dux» képviselte. Alsó-Pannoniában a Præses Sopianæ-ban (Pécsett), a dux pedig Aquincumban (Ó-Budán) székelte.

A mi a városi kormányzatot *) illeti, ott minden coloniának kebelében volt egy-egy tanács, melyet kizárólag a decuriók rendje alkotott. Hatáskörébe tartozott minden helyi érdek. A tisztviselők nagy számban voltak. A kormányzás élén a duumvirek (néha quatuorvirek) állottak. Ezek alatt voltak a városi ædilisek, kik a rendőrséget vezették; azután egy quæstor vagyis pénztárnok s több alsóbbrendű hivatalnok. Még tűzoltó testületeik (siphonarii) is voltak. A hivatalnokok az év végén letéve tisztjüket, beszámoltak, de nem a kormánynak, hanem a decuriók gyűlésének. E gyűlés választotta évenként az új tisztviselőket. A római coloniák tehát, úgyszólván, kis respublicákat képeztek a császári monarchia védszárnyai alatt.

Igen eltérő a mai rendszertől a római municipalis hivatalok ingyenessége. Egyik városi tisztviselő vagy decurio sem kapott fizetést. A császári kormánynak a tartományi beligazgatás majd semmibe s a községeknek maguknak is igen kevésbe kerül. A községi adókat egyedül a decuriók viselték. A kereskedő és mesterember csak állami adót fizetett. Az állami adó részint pénzben (tributum) fizettetett fej és telek után, részint pedig természetben (vectigalia) a vámok, a közös legelők s a föld természetményeinek tizede után. E tizedgabona (decumanum frumentum) vagy Rómába szállított vagy a provinciákban árvereztetett el.

Azt látjuk mindezekből, hogy a törvények az utolsó

*) Salamon F.: «Budapest története», 350. stb.

részletig mindent szabatosan igyekeztek meghatározni, a nélkül, hogy az egész kormányzati gépezet bonyolódott lett volna.

RÓMAI HADÜGY.

A katonai és polgári osztály élesen el volt választva a rómaiaknál a császárság idejében. Katonai ujonczozás rendszeren nem volt. Önkéntesen állott a hadseregbe a katonák nagyobb része zsold s husz év letelte után földbirtok és pénzjutalom fejében; mert a legióba történt fölvétel szabad emberekké tette őket s kiszolgálván, mint veteránok valódi polgároká lettek. Ha szorultságból rendkívüli ujonczozás kellett, a földbirtokos kiállította földműves szolgálait, szabadosait a kívánt arányban. Néha pénzben fizette e kirovást. A római hadsereg a rendes legiókból s a segédcapatokból állott, mely utóbbiak a meghódított s polgárjogot még nem szerzett nemzetiségekből alakítottak. Ez utóbbiak Ala-kból (lovass osztagok) és Cohors-okból (gyalog zászlóaljok) állottak, megkülönböztetésül a legióktól. De ezen segédcapatok katonái is husz-huszonöt év után, ha kitüntették magukat, ép úgy veteránokká vagyis egyenjogú polgároká lettek, mint a legionariusok. A Cohors, valamint az Ala is rendszeren 500 emberből állott. Ha 1000 ember tartozott hozzá, akkor hozzá van téve a «milliaria» szó. Ilyen volt például a Szigeth-pusztán feküdt «Cohors Hemesana milliaria». Ha a Cohors lovassággal volt összekapcsolva, akkor «equitata» nevet viselt. Ilyen volt a Duna-Szekcsőn feküdt «Cohors I. Antoniana equitata». Később már nem volt elég, hogy a legiókat auxiliariusokkal (segédcapatokkal) erősítették, hanem az Antoninusok korától kezdve már tömegesen fogadtak zsoldba barbárokat, de ezeket politikából a három világrészre kiterjedt római birodalomnak messze fekvő tartományaiba küldték s igyekeztek minél inkább vegyíteni a birodalom nemzetiségeit s a tartományok katonaságát. Példát

találunk erre megyei leleteinkben is. Így Pakstól nyugatra, Györkönyben, a maurok ötszázas cohorsának egy veteránját temették el, kinek sírfeliratán azt olvassuk, hogy Afrikából származott ide. Tolna mellett pedig a brit lovasok Alá-jának emléke került elő. Várdombon, Szegszárdon, Kömlődön Kis-Ázsiából ideszármazottaknak síremlékeit s vallási emlékeit találjuk. A szegszárdi gazdag sarcophagba bizanci származásút temettek. A csapatok elhelyezésére vonatkozólag maradt reánk egy nagyon fontos katonai helyőrségi könyv, a «Notitia Imperii»,¹⁾ mely Nagy-Theodosius korából, az V-ik század elejéről kelt. A leleteken kívül ebből is tudjuk, hogy megyénk területén, Valeriában, a legio II. adjutrix, vagyis a második legiónak segédcsapata feküdt állandóan. Ennek fő zöme Aquincumban (Ó-Buda) táborzott ugyan, de nemcsak ez egy városban, hanem nagy területen találjuk azt elszórva. Egy-egy telepe a Duna mentén volt elosztva. Megyénk területén Várdombon, Szigeth-pusztán (őcsényi határ), Kömlődön, Bölcskén s Duna-Földvár fölött Baracs-pusztán találtam a legio II. adjutrix-ra vonatkozó feliratokat és téglabélyegeket. Megyénkről tudjuk még, részint a «Notitia Imperii»-ből, részint egyes leletekből, hogy Duna-Szekcsőn²⁾ a «Cohors VII. Breucorum», a «Cohors Antoniniana Equitata» és «Equites Dalmatae» (dalmát lovasság); Várdombon³⁾ (Ad Statuas) a dalmatiai rendes s az istriai könnyű lovasság, az «Auxilia Ursarensia»⁴⁾ (ursarensi segédcsapat); a mostani Szegszárd helyén⁵⁾ (Aliscában) a «legio II. adjutrix» s a «Cohors I. Noricorum»;⁶⁾ a Szegszárd melletti szárnyvonalon, dr. Szigeth

1) A Notitiában ezeket találjuk : «Sub dispositione viri spectabilis Ducis Provinciæ Valeriæ Ripensis . . . Præfectus legionis secundæ adjutricis».

2) A feliratos kövek alapján.

3) Notitia pag. 95.

4) Notitia pag. 95.

5) Notitia pag. 96.

6) Katancsics : «Istri adcolæ» No 250.

pusztáján¹⁾, a «Cohors I. Noricorum», a «Cohors Autoniniana», a «Cohors I. Hemesana»; Tolnán (Ripa Alta)²⁾ az «Equites Stablesianæ» és «Equites Dalmatæ» nevű csapat volt elhelyezve. Kömlődön (Lussonium) nemcsak a «Cohors I. Alpinorum»,³⁾ valamint a Constantinusról nevezett és a dalmát lovasok feküdtek, hanem a «Legio II. adjutrix» gyalogságának egyik alparancsnoka (præfectusa) is itt volt állomáson. Baracson⁴⁾ (Adnamatia) a «Cohors VII. Breucorum Alexandriana» és a dalmát lovasság volt elhelyezve. Kömlődtől (Lussonium) Adonyig (Vetussalina) négy⁵⁾ Cohors militaria feküdt: a Coh. Bat. mil., a Coh. I. Hemes. mil., a Coh. I. Thrac. germ. és a Coh. I. Alp., mely három utóbbi, mivel első számú, ezer-ezer emberből állott. Megyénkben még átmenetileg rövid ideig a «VI. Hispana», a XIII-ik, VII-ik «Gemina», valamint a XXX-ik «Ulpia» ezred is tartózkodott. Működött nálunk még a dunai hajóhad is, melyet Vespasianus a «Classis Flavia Pannonica»-val szaporított.

A megyénk területén működött római csapatok elősorolásával kapcsolatosan itt akarok azok fegyverzetéről röviden megemlékezni.

A római fegyverzet véd- és támadó fegyverekből állott.

Testök védelmére szolgált: 1. Az érczből készült sisak (cassis) vagy a bőrsisak (galea) vörösfekete tollforgóval (crista). 2. A páncél (lorica), mely közönségesen egymásra erősített bőrszijkából állott, az előkelőbbek azonban ércgyűrűkből szőtt vasinget (lorica sertae, hamata) hordtak, néha érczpikkelyek fűdték a vasing gyűrűit. 3. A pajzs kétféle volt, de mindkettő fából készült, durva vászonnal s a fölött nyers tulokbőrrel volt bevonva s középen hegyes érczdudorral ellátva.

1) Az ott talált bélyeges téglák után.

2) Notitia pag. 95.

3) Katancsics: u. o. No. 411.

4) «Arch. Közlemények» VI. 165. és IV. 57.

5) «Arch. Ért.» 1891. XI. köt. 425.

Az egyik fajta (parma) kerek, picziny volt; a másik (scutum) hosszúkás, többnyire négy láb hosszú s két láb széles. Támadásnál kissé összegörnyedve, egész testöket védték ezzel. 4. A lábvéd (ocrea) érclemezekből álló s szíjjal felkötött lábpánczél, melylyel eleinte csak a küzdelemben jobban kitett jobb lábszárat, később már mindkét lábukat fődtek a térdig.

A támadó fegyverekhez tartozott: 1. A kard; ez rövid, körülbelül két láb hosszú, egyenes és kétélű volt, inkább szurás-, mint vágásra alkalmas. Bőrszalagon (balteus) lógott a vállról vagy övhez (cingulum) volt erősítve. A lovasság kardja hosszabb volt a gyalogságénál. A közemberek jobb oldalukon viselték a bal karjukon hordott pajzs miatt, a tiszteknél — kik pajzsot nem hordtak — a kard bal oldalon volt. 2. A közönséges lándzsa (hasta), mely lökésre úgy, mint hajításra szolgált. Minden gyalog katona hét lándzsával volt felfegyverezve. Ezen ujjnyi vastagságú, 3—4 láb hosszú, nagyon vékony és éles lándzsákkal támadta meg a gyalogság az ellenséget. A lovasságnál e lándzsa is jóval erősebb volt. 3. A hajító dárda (pilum) a rómaiak legeredetibb különleges fegyvere. Alsó része lapos nyelvből áll, mely néhány szeggel hosszú fanyélbe erősítettett. A fanyél vége rendszeren hegyes vaspánttal volt ellátva. A dárdavasnak hosszú rudja a fanyélből kiálló tövénél négyszögű, vége felé mindinkább gömbölyödik s pyramis- vagy nyilszárny-alakú csúcsban végződik. A leletekben rendszeren a dárdának alsó, nyélbe illesztett része letörött, legtöbb esetben csak a dárdavas végét találjuk. Ezen ügyesen kezelt, hosszú vasrudakkal keresztül döftek minden védelmi fegyvert. 4. A tör rövid, hegyes és kétélű volt, hüvely nélkül hordták a baloldalon, de csak a tisztek. Háborun kívül magasrangú tisztviselők, sőt maga a császár is hordta, mint az élet és halál fölötti hatalom jelvényét. 5. Ijat (arcus) a rómaiak csak vadászatra használtak, hadifegyver egyedül a provincialis hadseregben volt.

A római katona nemcsak háboruban tett szolgálatot,

hanem a béke idejében is s ez utóbbi szolgálata sokkal gyakorlatibb volt, mint manap a hadseregnél. Felhasználták őket laktanyák, várak,¹⁾ fürdők építésére, ők készítették nagyrészt az utakat (classici), ők végezték a csatornázási és vízszabályozási munkálatokat,²⁾ ők voltak a legügyesebb hidépítők (pontifex-ek), ők voltak a postaszállítók (veredarii), velök irtattak ki rengeteg erdőket,³⁾ de még földet is művelnek, szőlőket is ültetnek úgy, hogy a béke idejét nem parádés gyakorlatokra pazarolták, hanem inkább mesteremberi szerződésekkel, mint karddal végezték tényleges szolgálatukat. Minden seregrésznek megvolt a maga külön foglalatossága s ezekkel oly kitűnő munkákat végeztek, mely még manap is felülmulhatlan. A katonai téglavetőket nem tudjuk ma elérni. A katonák által emelt épületek nem évtizedeknek, hanem évezredeknek szóltak. Ez épületeiket nem annyira a csín, mint inkább merész eszme és elpusztíthatlan kivitel jellemzi. A római épületanyagból a fali téglákat, tetőcserepeket s kőragaszt (malter) nagyon könnyű felismerni.⁴⁾ A téglákat és cserepeket a rómaiak tiszta, iszapolt (ülepedett) agyagból készítették s többnyire haragosvörösre égették s azok kőkeménységűek, csengő hangúak, sima, finom felületűek s éleik épvonalakból állanak. A római téglá nemcsak tiszta, ülepedett anyagára nézve különbözik a mienktől, hanem alakra nézve is. A mi keskeny, hosszúkás tégláink helyett a négyzetesek voltak divatban, t. i. az 1—2 □ lábnyiak, de vannak 14—15" hosszúságúak és 8—10" szélességűek is. A tetőcserepek kétfélék. Ezek egyik neme ugyanolyan nagy, hosszúnégyszög-alakú, mint a fali téglák, csak hogy azoknál valamivel vékonyabbak s hosszoldalukon kissé felemelkedő párkánnyal bírnak; a

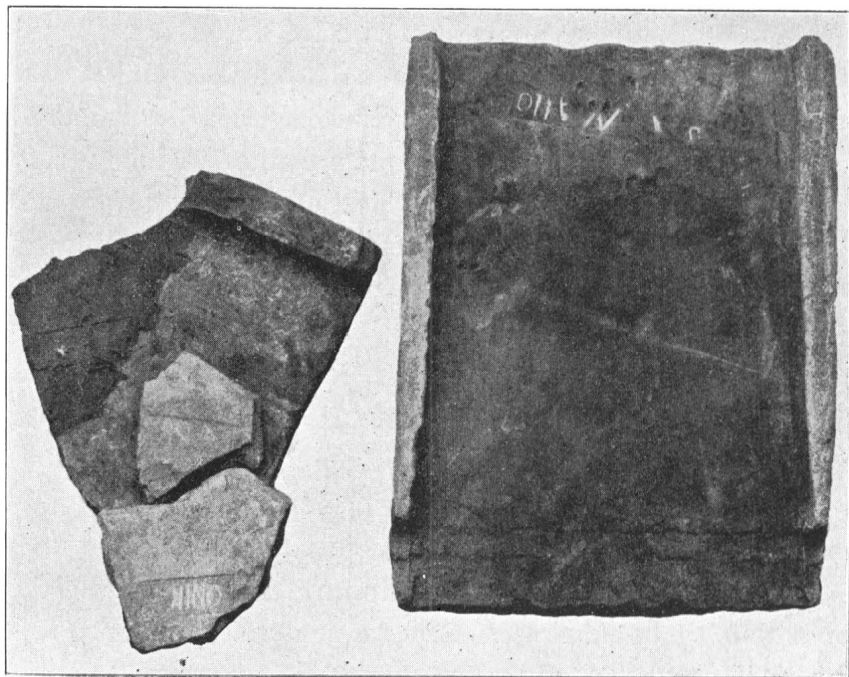
1) Megyénk összes castrumait ők építették.

2) Római katonák kötötték össze a Balatont a Sió-Sárvíz völgyén át Bába felé a Dunával.

3) Nálunk a Sió-Sárvíz posványos vidék őserdeit.

4) V. ö. Römer Fl.: «Műrégészeti kalauz», 1866. 88. l.

másik neme vályu-alakú, a mostani gerinczserepekhez hasonló, csak hogy a mostaniaknál nagyobbak s a peremeikkel egymás mellé rakott tetőcserepek párkányainak fedésére használtattak. A kőragasz (malter) gondosan faragott nagyobb kövek között sohasem alkalmaztatott, a terméskő és kevésbé idomítottak közt pedig szükséghez képest vagy tiszta mész-

Római bélyeges tető-téglák Szigeth-pusztáról.

homok- és finom téglatörmeléből áll a föld és agyag legcsekélyebb nyoma nélkül vagy kisebb-nagyobb kavicscsal is kevertetett. A fali téglákon, valamint a párkányos és vályus cserepeken gyakran a téglavetők bélyegeit találjuk. A bélyegek az égetés előtt a nedves agyagba nyomattak. *) Másutt, p. o. Rómában is, hasonló bélyegeken a consulok nevei is előfor-

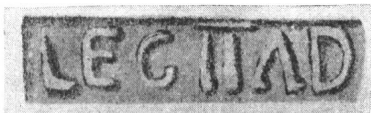
*) Römer-Desjardins : «A magyar nemzeti muzeum római feliratos emlékei», 136. l.

dulnak; nálunk azon hadtestek bélyegeit nyomták a téglákra, melyek a munkát végezték.

Megyéinkből a következő téglafeliratok kerültek elő: *Baracs pusztán* (Duna-Földvár mellett) a római castrumban.

1. CHO I TG = CoHors I^a Thracum Germanica.

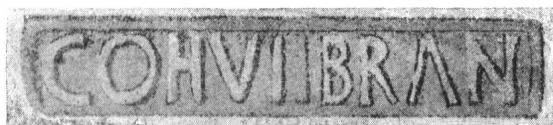
2. LEG II AD = LEGio II^a ADiutrix.

3. LEG II AD P F = LEGio II^a ADiutrix Pia Fidelis.

4. COH VII BR AN = COHors VII^a BReucorum ANtoniniana.

5. QVADRIBV = Quadriburgium.

6. $\lambda\lambda$ = M betűsöket több példányban.

7. LEGIIA . . . . . LECHAD (Legio II adjutrix).

8. IIAII, visszásan II AD.

9. IGET

ALFGII.

10. AIIADAV visszásan VADRIBA (Quadriburgium).

11. VIIBRCHIK.

12. BΛBBDV. Visszásan és felfordítva = Quadriburgium.

LEGIIA. Ez utóbbi válu-alakú fedőcserepeken találtatott, melyeken különben ritkán fordulnak elő bélyegek.

13. LE II AD.

14. ICAII . . . .

15. OHVII BRALE (Cohortis Breucorum Alexandrianæ).

16. COH · VII BR. (Cohortis VII Breucorum).

Az *imsósi* félszigeten levő nagy római romfalakból már több bélyeges téglá került elő. Az egyik egészen ép római téglán, melyen a szélein levő jegyen kívül négy helyen kutya-lábnymok láthatók, e felirat olvasható: OFARNMAXENT . . AR. Hasonló bélyegű téglákat OFARNVRSICINI MG találtak Győrött és Verőczen; OF ARN BONO MAG Klosterneuburgnál és Mautern-nél; OF AR NVNNORI, mit officina Argillaceorum Nunnorii-vel magyaráznak (Mitth. der anthrop. Gesellschaft in Wien 1870. 10. sz.). Bajos a magánüzlet valódi nevét kitalálni, ha csak idővel más bélyeg nem fordul elő, mely e rejtélyt fel fogja világosítani. Ugyanitt az *imsósi* szigeten egy másik téglán ezt olvassuk: APLVO ORD, Mommsen szerint = Appii Lupi Optionis Ordinatum vagy Ordinarii. (Arch. Közl. IV. 56 l.)

Őcsény határában, dr. Szigeth Gábor pusztáján:

1. CoHINo^o = Cohors I Noricorum (lásd 634. lapon).

2. NIN = valószínűleg Antoniniana (lásd 634. lapon).

3. SAEMTTTCO = valószínűleg megfordítva Cohors I Hemesana (lásd 634. lapon).

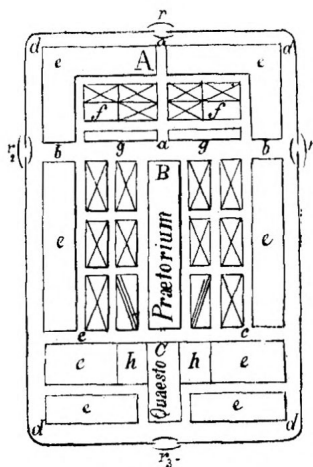
4. GELL = megfordítva legio (lásd 634. lapon).

Várdombon MIAIT SNAIDAM I = Lucius Ma(r)cian(u)s Trib(unus).

A rómaiak a hadsereg elhelyezésére *castrumokat* (várakat) emeltek és pedig téglákból vagy terméskőből ott, hol a szükséges anyag rendelkezésükre állott, a hol pedig ez hiányzott, földvárakat. E castrumok többfélék: téliek és nyáriak, földöttek és földetlenek, ideiglenesek vagy állandók. Alakjuk hosszúkás négyszög vagy tökéletes négyzet volt, melyet rendszeren keltezve (vagyis oldalait észak, dél, kelet és nyugot felé fordulva) s a szögletében néha egy-egy tornyot találunk. Az ideiglenes, valamint az állandósított táborok kijárásai nemcsak az utakat határozták meg, melyek a táboron átvonultak, hanem sokszor a tornyok elhelyezését is.

A táborok elrendezését Rómer*) szerint a következőkben adom:

A tábornak rendesen négy kapuja volt, az ábra *rrrr* pontja: kettő a hosszabb oldal első harmada táján, porta principalis dextra *r*¹ et sinistra *r*²; a másik kettő a keskenyebb oldal közepén, szemközt állott, és a praetorium előtt nyíló porta praetoria *r*, a quaestorium mögötti pedig porta decumana *r*³, hátsó kapunak nevezetett. A táborhely három részre oszlott: A elő-, B közép-, C hátsótáborra. Az előtábort a középsőtől elválasztá a szélesebb főút *bb*, via principalis; a

középsőt a hátsótól a via quintana *cc*; a középtáborból a keskenyebb oldal kapujáig terjedt a via praetoria *aa*; köröskörül pedig a via angularis *ddd*, oldalút, mely a gátonyoktól a sátrakig 10—30 ölet foglalt el.

Az oldalút körül, arczczal a gátonyok felé, valának elosztva a gyalog seregek *eee*; ezeken belül az előtáborban — a középtáborral szemközt — álltak a legatusok és kapitányok *gg*; a via praetoria két oldalán pedig a lovasság fele

*) Rómer Fl.: Római várak az «Arch. Közlemények» III. köt. II. füz. 42. lapján.

(álló helyeik átlókkal ellátott hosszénegyszögekkel jelöltetnek) és az ijaszok *ff*.

A középtábor egész közepét 16—25 ölnyi szélességben elfoglalja a főhadiszállás = *prætorium*; oldalait támogatja a lovasság és a törzskar *ii*.

A hátsó tábort teszi az élelmezési osztály, *quæstorium*, a segédseregek *hh* és a már fennemlített gyalogság *ee*.

Néha nemcsak a *castrum*ok szögletein, hanem minden oldal közepén is találunk egy tornyot, úgy hogy mindössze nyolcz toronynyal bírnak. Néha előfordul egyik szöglete körül körülgátonyozott kisebb négyszög, mely *prætorium* helye lehetett és lejtős talajnál többnyire a legmagasabb ponton áll.

Ezen rendes alaktól sokszor eltérnek a várak ott, hol a helyviszonyok más védelmi módot követelnek. A tornyok, Procopius állítása szerint, leginkább Justinianus császár idejéből valók.

Római védműveket találunk vármegyénkben első sorban a Duna mentén s azután néhányat a Dunától távol eső szárazföldi részen.

A *dunamenti védművek* célját könnyen érthetővé teszi azon körülmény, hogy ez volt a nagy római birodalomnak határszéle, mely a Duna bal partján élő jazygoktól választotta el a birodalmat s itt vonult végig az Aquincum (Ó-Buda) — Mursa (Eszék) közötti fő hadi és kereskedelmi út. Szükségesek voltak itt a védművek nemcsak a Duna bal partján levő barbárok betörései ellen, hanem az út védelmére is. E védművek elhelyezésében szigorúan követett systemát fedezhetünk fel, mely szoros összefüggésben van a talajviszonyokkal, azért vizsgáljuk meg előbb ezeket.

Megyénk északkeleti része azon nagy síksághoz tartozik, melyet nyugaton félkörívben a Bakony-(Vértes?!) hegység határol. E hegységen tágas kaput hagy a rajta rézsutosan keresztül huzódó Balaton tava, mely természetes utat tár a Dunától az ország belsejébe. E nyugaton hegyektől félkörív-

ben határolt dunai síkság háromszöget képez, melynek alapja a Dunára, felső csúcsa pedig a Balatonra esik. Csak nagyon gyengén lejt e terület a Duna felé, de azért nem egészen sík, hanem csúcsától számos egyenes irányú völgyet vájtak rajta kisebb vizek a Dunáig; legfontosabb ezek között a Sió-Sárvíz völgye. Ha e kisebb völgyek meg-megszakadnak is egyes fensíkon, de csakhamar ugyanezen irányban folytatódnak. A természettől ilyen formán alakult terület hadászati szempontból igen fontossá lett, mert téli időben a Duna jegén *) átkelt ellenség természetes kalauzra akadt az egyenes völgyekben, melyek őt a Balatonig vezették, s ha elérte e természetes tág kaput, akkor bátran nyomulhatott onnét elő akár nyugotra az ország belsejébe, akár a Duna északibb részéhez. Azért ezen egészen Bátáig terjedő sió-sárvízi természetes kapu körül a római várak egész csoportja épült: Tolnán, Szegszárdon, Szigeth-pusztán, Várdombon és Szekcsőn. Kevésbé veszélyes volt a feljebb eső rész s itt nagy területen, Tolnától egészen Kömlődig nem is volt castrum. Ismét másként áll a dolog Paks fölött, főleg Duna-Földvár és Duna-Pentele között: ott már magasabbak a partok, szűk és mély mederbe szorult a Duna. E területen volt legkönnyebb az átkelés s hozzá még ugyanitt találták nyugat felé a legegyenesebb utat a Balatonra. Azért e hadászati szempontból fontosabb helyeket, Duna-Pentele, Baracs és Kömlőd környékét ismét az erődítmények egész csoportjával védték.

Itt van a kömlői, baracsi castrum s Duna-Földvár és Baracs között egymás mellett az a kilencz castellum, melynek romjait Marsigli tábornokari tiszt még a múlt század első felében látta s rajzait «Danubius» czimű munkájában közölte.

A római védvárak megállapításához három irott forrás-

*) Már Antoninus Pius alatt áttörtek a Duna jegén a jazygok és Dio Cassius szerint az egész római birodalmat rémületbe ejtették.

sunk van: az *Itinerarium Antonini* (ez egy hártyára írt utikönyv, mely nem lehet régibb Caracalla idejénél vagy 211—217-ik évnél); az úgynevezett *Tabula Peutingeriana*,¹⁾ mely nem lehet régibb Alexander Severus idejénél vagyis 222—235-ik évnél, és a «*Notitia Dignitatum*» nevezet alatt ismert római állami schematismus. Ez írott forrásokon kívül bizonyára fontos adatot szolgáltatnak a régészeti leletek, a falak, a katonai téglabélyegek s a katonai feliratok.

Az *Itinerarium* következő védműveket sorolja elő Eszék-től Ó-Budáig: *Ad novas* (Laskafalu) et *Aureo Monte* (Monostor), *Antianis* 24 mp.²⁾ (Lak), *Altino* (Mohács) in medio *Lugione* 25 mp. (Szekcső), *Ad Statuas* (Várdomb) in medio *Alisca* (Szegszárd) ad *latus Ripa alta* 29 mp. (Tolna), *Lusunio* 18 mp. (Kömlőd), *Annamatia* (Baracs) in medio *Inter-cisa* 24 mp. (Duna-Pentele), *Vetus salina* (Adony) in medio *Matrica* 26 mp. (Ercsi), *Campona* (Tétény) in medio *Acinquo legio II adjutrix* 23 mp. (Ó-Buda).

A *Tabula Peutingeriana* pedig ugyanezen vonalban a következő védműveket említi: *Ad labores* (Eszék mellett) *Donatianis* (Keskend) 13 mp., *Antiana* (Lak) 12 mp., *Lugione* (Szekcső) 12 mp., *Alta Ripa* (Tolna) 22 mp., *Lusiene* (Kömlőd) 10 mp., *Annamatia* (Baracs) 15 mp., *Vetus salo* (Adony) 22 mp., *Aquinco* (Ó-Buda) 14 mp.

A két forrás között, a helyneveket illetőleg csak az a különbség, hogy az *Itinerarium* vármegyénk területéről két helynévvel (*Ad Statuas* és *Alisca*) többet említ, de ezek itt is nem mint állomáshelyek, hanem csak mint közbeeső helyek említettnek, mert ezekhez nincsen hozzá téve a mille passusok távolsága.

1) Ez egy térkép, mely egykori tulajdonosa, a nürnbergi geographus Peutinger után nyerte elnevezését. E másolat Mainzban készült a XIII. században és pedig valószínűleg a IV. századból származó Agrippa-féle térkép után.

2) Az mp. = mille passusnak (ezer lépés) rövidítése. Alantabb, az úthálózat fejezeténél ismertetem e méretek hosszúságát és átszámítását.

A «Notitia Dignitatum»-ban a Belgrád és Ó-Buda közötti részén négy római védmű említettik, melyek a dunai védvonal egyes községeinek átellenében fekszenek, és pedig : 1. *Contra Bononiam in barbarico in castello Onagrino*. Ez Bánostor (Bononia) átellenében a Dunán túl van. 2. *Contra Acinco in barbarico*. Ez Ó-Buda átellenében a Duna tulsó felén feküdt. 3. *In burgo contra Florentiam*. 4. *In castello contra Tautantum*. A két első védműről határozott kitételrel mondatik : hogy azok barbár területen, tehát a Duna túlsó felén fekszenek. Az utóbbi kettőnél ez nem áll, tehát csak a nevezett római helységek átellenében, de még római területen, vagyis a Duna innenső részén fekszenek. A Florentiának (Szekcső) átellenében fekvő védművet tényleg megtaláltam a szekcsői szigeten. Tautantum s az annak átellenében fekvő castellum egészen ismeretlen a régészek előtt. Ó-Budáig a dunai védvonal mentén fekvő városok átellenében csak két castellum van, a Szigeth-pusztai (Őcsény-nél), mely a régészeti irodalomban eddig szintén ismeretlen volt, s a Kömlőd átellenében, Imsós-szigeten a víz alá került castrum, de ez utóbbi azért nem lehet, mert a híres Lussuniumnak s nem pedig az eddig egészen ismeretlen Tautantumnak fekszik átellenében. Tautantum sem Ptolomæusnál, sem a Peutinger-féle táblákon, sem az Itinerariumban nem említettik, tehát jelentéktelen, kisebb helységnek kellett lennie, mely a Notitiában is csak az átellenben fekvő castellum csapataival kapcsolatosan említettik. Nem valószínűtlen tehát, hogy az ebesi csárda környékén (a katonai hadiút mentén) levő római község viselte a Tautantum nevet. Ennek épen átellenében, a Duna árterületében fekszik a Szigeth-pusztai (őcsényi) castellum. Nem mint érvet, hanem csak mellékesen említem, hogy az ebesi csárdánál levő hegyrész most «Görög szó»-dülő nevet viseli, talán épen az idegen hangzású s a traditióban elferdített egykori «Tautantum» alapján. Mindkét műről, a «contra Florentiam»-ról s a «contra

Tautantum»-ról, a fő vonalba eső várakkal kapcsolatosan szólok.

Kezdjük ezeket a bővebb Itinerarium adatai szerint alulról felfelé, de miután csak vármegyénk területére szorítkozhatom e helyen, azért csak a Baranya és Tolna határszélén fekvő Lugióval.

Lugio castruma a duna-szekcsői «Várhegy»-en állott. Itt, valamint a körülötte fekvő szőlőkben, igen sok római épület-anyagot s egyéb római leleteket találtam. *Lugio* a IV-ik század végeig virágzó várossá fejlődött s ez időtől a «*Florentia*» nevet viseli. Bizonyítja ezt a «*Notitia dignitatum*», mely elősorolván geographiai egymásutánban a lovasság állomáshelyeit, *Florentiát* «*Altinum*» és «*ad Statuas*» között említi, pedig e kettő (Mohács és Várdomb) között nem volt más római város és védmű, mint Szekcső. A «*Notitia dignitatum*» szerint e védműben az istriai hadosztály és dalmát lovasság második legiója feküdt («*equites Dalmatæ præfectus legionis secundæ, præfectus classis Histricæ*» Not. dig. pag. 95).

Fentebb említettem már, hogy a «*Notitia dignitatum*» szerint *Florentiának* átellenében, a Duna-völgyben is épült egy burgus: «*contra Florentiam*», hol az V-ik században nyilas lovasság feküdt: «*equites sagittarii Altino, nunc in burgo contra Florentiam*». Ezt a «burgus»-t sikerült fölfedeznem a mostani Duna-meder túlsó oldalán, a szigeten. A rómaiak idejében ez a meder még nem volt meg, a Duna jóval odább kelet felé folyt, mert a burgus még a jobb parton levő római területen feküdt, nem pedig «*in barbarico*» vagy a Duna túlsó felén levő barbár területen. E római védmű most iszap alá van temetve s csak a mostani, szekcsői Duna-mederbe nyuló részén látszanak ki a falak a partból. A vár oldalfalai pontosan a nap négy tája felé fordulnak. Nem számítva a vízben levő részt, az egész épület 85 méter hosszú s 59 méter széles. A falak 190 és 145 ctm. szélesek.

Feliratos kő a duna-szekesői castrumból.

Apró téglatörmelékkel kevert, nagyon jellemző római mészhabarc forrasztotta össze a termésköveket s csak közben-közben egyenlítették ki a falakat egész sorban nagy, négyszögű római téglákkal. Az épület belsejében öt keresztfal vonul észak-déli irányban. Az épület egyes dunaszekcsői polgárok földjei alatt nyulik. E polgárok egyike a saját földje alatti falakból már évek óta bányászsza a dinamittal robbantott épületanyagot, melyből 1894-ig 3000 frton felüli jövedelme volt. Ezen részről eddig hat hatalmas, feliratos kő került elő, melyek egyike a dunaszekcsői községházban őriztetik, a másik kettőt én vettem meg, három pedig báró Bézsán tulajdonába került, ki Duna-Szekcsőn egyik uradalmi épületébe falaztatta alapfal gyanánt.

Az első (gyűjteményemben levő) emlékkő Septimius Severus tiszteletére készült. (CLIV. tábla.) Ezen négyszögű oszlopkő 103 ctm. hosszú, 64 ctm. széles és 44 ctm. vastag; három oldalán 8 ctm. széles, hornyolt kerettel bír s csak hátsó lapja van egészen durván faragva. Felső lapjának közepén egy 6 ctm. széles, 8 ctm. vastag s 6₅ ctm. mély, négyszögű lyuk van vésve, melybe a fölötte levő oszlopkövet erősítették. A kereten belül 4₅ ctm. hosszú és sötétvörösre mázolt betűkkel a következő felirat van:

Imp(eratori) Cæs(ari) L(ucio) Sept(imio)
 Severo . Pio
 Pertinaci Augusto
 Arab(ico) Adiab(enico)
 Parthico Ma
 ximo P(atri) P(atriæ) Trib(unaciæ)
 Pot(estatis) nonum, Imp(eratoris) undecimum,
 Co(n)s(uli) secundum, Proco(n)s(uli).
 Coh(ors) septima Br(eucorum)
 C(ivium) R(omanorum) EQ(itam) *)

*) Pannonia néptörzsei közül csak egynek, a breukoknak volt saját nevük alatt csapatjuk. Ha a csapat népe már bírt római polgárjoggal, vagy ha

E feliratos kő ideje a Krisztus születése utáni 204-ik évre esik, mert Septimius Severust 193-ban kiáltották ki császárnak.

E kő a «porta principalis dextra»-nál (a jobb oldali főbejáratnál) volt befalazva.

A másik feliratos kő, mely jelenleg a dunaszekcsői községháznál őriztetik, csak annyiban tér el az előbbenitől, hogy a felírás két utolsó sora hiányzik ezen, s a méretek és betűk nagysága is más. Magassága ugyanis 132 ctm., szélessége 66 ctm. s vastagsága 43 ctm. A szintén sötétvörösre mázolt betűk magassága 8 ctm. Felirata a következő :

IMP · CAES · L · SEPT ·
SEVERO · PIO ·
PERTINACI AVG
ARAB · ADIAB ·
PARTHICO · MA
XIMO · P · P · TRIB
POT · VIII. IMP · XI
COS · II · PROCOS

Ez is a jobb oldali főbejáratnál találtatott s valószínűleg az előbbeni, azonos szövegűnek átellenében volt alkalmazva.★)

a legénység csatában vívta azt ki magának, akkor az egész csapat a «civium Romanorum» czimet kapta. Ezt bírta tehát a szekcsői breukok csapata is. A Cohors VII. Breucorum tartózkodási helye eddig nem volt még megállapítva, mert téglabélyegeivel találkozunk a Dunamentén igen hosszú vonalon, így : Mitroviczán, Eszéken, Batinán, Szekcsőn, Kömlődön, Duna-Pentelén, Ó-Budán, Ó-Szőnyön. De valószínűleg «Contra Florentiam», a szóban levő burgus volt fő tartózkodási helye, miután ők építették azt.

★) Commodus meggyilkoltatása után valóságosan árverésre bocsátották Rómában a birodalmat, melyen Didius Julianus vette meg a császári méltóságot. E botrány hallatára a provinciákban : Pannoniában, Britanniában és Syriában a katonák saját kitűnő vezéreiket kiáltották ki ellencsászárokká. Itt nálunk Pannoniában Septimius Severust kiáltották ki császárnak, ki sietett is azonnal seregével Italiába, a hol Róma is elfogadta őt 163-ban. Ennek, a Pannoniában volt vezérből lett császárnak állították fel a dunaszekcsői burgusban az imént leírt emlékoszlopot.

CLV. TÁBLA.

Feliratos kő a duna-szekesői castrumból.

A másik, birtokomban levő, dunaszekcsői feliratos kő (CLV. tábla) 132 ctm. hosszú, 64 ctm. széles és 38 ctm. vastag. Csakis a feliratnak van 9₅ és 10₅ ctm. széles, hornyolt kerete, a többi oldala egyszerűen simára faragott. A felső betűk 8 ctm., a két alsó sor betűi pedig 5₅ ctm. magasak s sötétvörös színnel mázoltattak be. Felirata a következő:

Imp(eratori) Cæ(sari)
M(arco) Aure(li)o
Antoni
no Aug(usto).
Imp(eratoris) Seve
ri Aug(usti)
Noſtri
Filio
Coh(ors) . . . I R.
Antoniniana
EQ(itum)

Ezen emlék nem Antoninus Pius után következett Marcus Aurelius Antoninus (Krisztus születése után 161—180) császár emlékére emeltetett, hanem a vele azonos nevű Marcus Aurelius Antoninus Bassianus emlékére, kit az általa divatba hozott felöltő után csak «Caracalla» gúnynéven ismertek, s ki Septimius Severusnak fia volt és Krisztus születése után 212-től 217-ig uralkodott. Ugy látszik, hogy e pazar, vérszomjas és eszelős Caracallának összes érdeme megörökítve van ez emléken, a mely abból állott, hogy Septimius Severus császárnak fia volt. Valószínűleg csak azon az uton került ez emlékre a neve, hogy az atyja, Septimius Severus alatt megkezdett castrum építése alatta lett befejezve.

E követ tulajdonosa már régebben elvitte s kerítésébe falazta, darabját azonban a helyszínén, a castrumnak baloldali főbejáratánál, a «porta principalis sinistra»-nál találtam s valószínűleg ott volt eredetileg befalazva.

«Lugio» és «Contra Florentiam» római várakból elég sok emlék maradt reánk.

Az Itinerarium szerint geographiai sorrendben felfelé «Ad Statuas» következik. Ezzel egy rendkívül nehéz pontra érkeztem, a melynek megvilágítására szükséges, hogy az Itinerarium erre vonatkozó helyét ugyanúgy írjam le, a mint az a legrégibb kiadásban előfordul, t. i. az egyes állomások külön-külön kikezdések alatt állanak a nélkül, hogy ponttal vagy vesszővel egymástól elválasztva lennének. Így:

Lugione mpm XXV
Ad Statuas in medio
Alisca ad latus
Ripa alta mpm XXIX

Itt tehát a helyneveken és a mille passus-ok számain kívül két kitétel fordul elő: «in medio» és «ad latus», melyek már oly sok fejtörést okoztak a régészeknek. Az «ad latus» az Itinerarium hosszú vonalán Zimonytól Galliáig csak itt, ez egyetlen-egy esetben fordul elő, tehát csak ezen egy állomásra okoz nehézséget, azért a régészek nagyobb vita nélkül siklottak át rajta. Az «in medio» kitétel azonban az útvonal számos pontján előfordul, azért e kitétel fölött általános vita folyt.★)

Azt mindenki érteni fogja, hogy, ha a kutató a vesszőt az «in medio» *elé* vagy *után* rakja, kutatásának eredménye lényegesen eltérő lesz. A nem szakférfiú is, kezébe véve s olvasva az Itinerariumot, talán kivétel nélkül hajlandó lesz az «in medio» kifejezést nem a következő kikezdésben álló állomásnévre, hanem a vele egy sorban levőre vonatkoztatni. Hiszen erre mintegy természetes utalás van azon körülményben, hogy a könyv szerzője külön-külön kikezdések alatt

★) Lásd Salamon F.: «Budapest története», I. 239. lap. és dr. Ortway T.: «Római mediterrán ut Pannoniában», 9. lapon.

sorolja fel a helyneveket. Azokat tehát egymástól megkülönböztetni óhajtotta. Azután a szerző két helynek egymástól való távolságát jelezvén, szintén természetes, hogy a távolságszámokat a végponthoz akarta függeszteni! Ez oknál fogva a szakférfiak is, kevés kivétellel, a mediót az *előtte* álló helységnévre vonatkoztatták. Salamon F. azonban, már ő *előtte* Mannert is, az útkönyv szerzőjének eme hallgatag intentióját nem olvasták ki a szöveg compositiójából. Ellenkezőleg cselekedtek, mert ők a medio szót nem az *előtte* álló, hanem az *utána* következő helységnévre vonatkoztatták. E magyarázattal Salamon egészen új combinatiót állított fel, a mely szerint az útvonal a Dunaparttól jóval beljebb esik s — miután még az «in medio»-nak olyan értelmet adott, mintha a szerző itt a szárnyvonalak csatlakozását akarta volna jelezni — a mediterrán útról szárnyvonalak vezetnének a dunaparti városokhoz.*)

Ha az utikönyv e szövegét: «Ad Statuas in medio Alisca ad latus Ripa Alta M. P. XXIX» pontozattal látjuk el, akkor kétféleképen lehet azt olvasni: 1. Ad Statuas. — in medio Alisca. — Ad latus Ripa Alta. Vagy pedig: 2. Ad

*) Alaposan megczáfolta Salamonnak az egész mediterrán útra vonatkozó combinatióját, de hogy mégis tudomást szerezzünk erről, azért közlöm azt e helyen. Az Itinerariumnak megyénk területére vonatkozó ezt a részét: «Altino in medio Lugionē ad Statuas in medio Alisca ad latus Ripa alta Lusunio» Salamon így olvasta: Altino, in medio Lugione, Ad statuas, in medio Alisca ad latus Alta ripa, Lussonio stb. s így magyarázza: «Altinóból, vagyis (szerinte) Pécsváradról Bonyhádon, keresztül egyenesen a mai Siócsatorna völgyébe vezet az út. Reggel indulván Altinóból, dél tájban lovakat kell váltani Kölesd és Medina közt «Ad Statuas» állomásnál. Közben Aliscához szakadt ki egy mellékút. Nem lehet ez más, mint a mai Szegszárd vagy Tolna. De Alisca nevéhez hozzá van téve egy másiké is, Ripa-Alta, mely attól oldalt feküdnék (ad latus). Ez, a két nevezett mai város közül valamelyik. Ha Alisca Szegszárd, Ripa-Alta Tolna lenne. Az «Ad statuas» másodrendű állomástól az éjjeli szállásul kínálgató következő állomáshoz érünk. A Sárvíz-csatorna mellékén vagyunk. Állomásunk ismét helység, sőt már Ptolomæusból ismerősünk: neve Lussonium. Nem messze vagyunk Símontornyától Vajtán, vagy talán Pálfán. (Salamon: «Budapest története», I. 239.)

Statuas in medio. — Alisca ad latus. — Ripa Alta. Ha a különféle szerzőknek e helyre vonatkozó magyarázatait mind elősorolnám, csak akkor láthatná a szives olvasó, hogy mily sűrű chaosba jutott, a melyből kibontakozni alig lehet másnak, mint annak, ki a helyszínén ezt hosszas kutatás tárgyává teszi. Én hosszú kutatás után azon eredményre jutottam, hogy e helynek olvasása csakis így helyes: «Ad Statuas in medio, — Alisca ad latus. — Ripa Alta», és hogy «Ad Statuas» nevű, közbeeső állomás nem lehet máshol, mint Várdomb helyén, a hol annyi római leletet találunk. Az «in medio» kitétel e helyen azt jelentheti, hogy az «Ad Statuas» *közbe* eső vagy pedig *középre* eső állomás, mert Lugio (vagyis a Duna-Szekeső) és Ripa Alta (Tolna) között csakugyan a Várdomb helyén volt «Ad Statuas» képezi a *fele* utat.

«Ad Statuas» nevet valószínűleg a római vár körül alkalmazott szobroktól¹⁾ nyerte; különben Olaszországban úgy, mint Pannoniában több helységet neveztek el «Ad Statuas»-nak. Így a többi között az Itinerariumnak ugyanezen, Tau-runumtól (Zimony) a Duna partján Galliába vezető útszakaszában Győr közelében is van egy «Ad Statuas» nevű állomás. A várdombi római vár a mostani község északi végén, egy kissé kiemelkedő dombon²⁾ állott. Itt hosszú alapfalakat szedtek ki s a föld felületén magam is láttam római peremes tetőtéglaakat. Egy innét előkerült római téglá «Lucius Marcianus Tribunus» bélyegével van ellátva. Az innét előkerült sok leletet lásd a lelhelyek között «Uj-Berek»- és

1) Hogy ily nagy szobrokat alkalmaztak néha a castrumokra vagy azok körül, arra érdekes adatot találtam Hanthon, a hol szintén egy igen nagy terjedelmű castrumot fedeztem fel s a mellett egy életnagyságnál jóval nagyobb, bronzból öntött s vastagon aranyozott lószobor töredékét találtam. (Lásd a leletek között Hanthot.)

2) Lehet, hogy a jelenlegi község e dombon állott római várromról nyerte «Várdomb» elnevezését.

«Várdomb»-nál. A várdombi római védműről tudjuk, hogy itt a dalmát lovasság s az ursarensi segédcsoport állomásozott. A «Notitia dignitatum» fontos okmánya ugyanis egy helyen azt mondja: «Equites Dalmatas ad statuas»; tehát a dalmát lovasság feküdt itt. Ugyanezen okmánynak egy másik helyén pedig ezt találjuk feljegyezve: «Auxilia Ursarensia pone Navata, nunc ad Statuas commemorat sub dispositione Ducis Valeriæ Ripensis».

Az Itinerarium szerint az «Ad Statuas» után következő római védmű Aliscában volt, mely név alatt a mostani Szegszárd értendő.

Aliscában, a mostani Szegszárd helyén, a római védműnek a mostani Kálvária-hegy oldalán kellett állani. E hegyoldal azonban ősi időktől fogva szőlővel levén beültetve, nem csoda, ha a multtal mitsem törődő, de szőleiket gondosan művelő gazdák e romokat alapfalaikkal együtt úgy kihányták, hogy ma már itt a régésznek alig maradt kevés böngészni valója. Én még találtam római tégladarabokat nemcsak a hegyoldalban, hanem fenn a csúcson, a mostani keresztiek helyén is. Marsigli tábornoki tiszte, ki a dunamenti római emlékekből sok fontos adatot jegyzett fel, 1726-ban még látott valamit e római castrumból, melyről («Danubius» című művében) azt mondja: «Arx destructa super monte» (lerombolt vár a hegy fölött) és «variæ hic inveniuntur Romanæ inscriptiones» (különféle római feliratok találhatók itt¹). E romokból az utolsó termésköveket nemrég szedték ki Korbonits szőlőjében.²) A Notitia dignitatum szerint Alisca várában a «legio II. adjutrix» és a «Cohors I. Noricorum» feküdt. Ugyanitt székelt a leg. II. adjutrixnek præfectusa is.

¹) Ezek mind elpusztultak már, mert az összes szegszárdi római feliratos emlékek, melyeket ismerek s munkámban ismertetek, csak a jelen században kerültek elő a földből.

²) A védmű alatti terület, a hegynek körülbelül fele magasságán, nagy kiterjedésű római köztemető volt.

Ez volna az egész, mit Alisca római védművéről tudunk. De az Itinerariumban, mint fentebb láttuk, Alisca neve így fordul elő: «Alisca ad latus» («Alisca oldalt»). E kifejezés az egész hosszú útvonalban Zimonytól egész Galliáig csak ez egyetlenegy esetben fordul elő, kell tehát, hogy ennek itt specialis értelme legyen. Az utikönyv az oldalt fekvő városokat soha sem említi, de Szegszárdnál ily értelemben nem is említhette volna a szerző, mert a hadiúttól tényleg nem oldalt feküdt, hanem az út keresztül ment rajta. Ezen eddig rejtély gyanánt állott «ad latus»-t megfejti azon felfedezésem, melyről egyik régésznek sem volt tudomása, s ez a szegszárdi «Ördögvetetés» és annak végén, dr. Szigeth Gábor hirtokán levő római castrum. Ezen «Ördögvetetés» nem más, mint a Duna árterületében, egészen egyenes irányban, hét kilométer hosszúságban, római mellék-hadiút céljából emelt széles, magas töltés, melyet a nép, mint emberi erőt felülmulónak látszót, az ördög által vetettnek hitt és nevezett. E, stratégiai célból emelt mellék-hadiút vége Őcsény határába, a Bába vizéhez vezet, a hol két hatalmas földsáncz van az innenső (a Szegszárd felé eső) részen. A vízben, állítólag csekély vízálláskor, petrificált fahidnak oszlopai volnának láthatók, a víz tulsó oldalán pedig az őcsényi szélmalomnál, dr. Szigeth Gábor birtokának egy emelkedett részén, hatalmas castrum állott. Hogy katonai épület volt, mutatják a castrum alapfalaiból előkerült téglák katonai bélyegei. Itt tehát az «Alisca ad latus» kitételének magyarázata nem más, mint: Aliscában és ettől oldalt is van római castrum.

Feltűnő, hogy Szegszárd környékén, közel egymáshoz, két védmű is volt. Sőt a tolnai védmű is sokkal közelebb esik ide, mintsem rendes körülmények között a castrumokat találjuk. Stratégiai szempontok kívánták ezt a specialis helyi viszonyoknál fogva a barbárok téli betörése ellen. Hogy ezt jobban megakadályozhassák, szükséges

volt a szegszárdi hegyláncz és a Duna között elterülő posványos síkságon is egy elővédművet emelni. E védmű dr. Szigeth Gábor pusztáján állott. Még néhány évvel ezelőtt tisztán ki lehetett venni ennek alakját. Most a gazdasági épület alatt huzódnak keresztül-kasul a római alapfalak, részben pedig kipusztították, midőn az új szőlőtelepet ott felállították. Hogy római katonák építették e castellumot, azt az ugyanitt talált téglák katonai bélyegei eléggé bizonyítják.

Ha e castellum neve után kutatunk, erre vonatkozólag nem találunk feljegyzést sem Ptolomeusnál, sem a Tabula Peutingeriana-ban. Az Itinerarium-ban csak az van említve, hogy Aliscától oldalt is van egy védmű, de nincsen megnevezve. Van azonban a «Notitia dignitatum»-ban egy feljegyzés, melyből e castellum nevét megtudjuk. Fentebb láttuk, hogy a Notitiában négy védműről van szó, melyek e katonai főút átellenében fekszenek. Ezek közül kettő a Duna túlsó oldalára (in barbarico) esik, a másik kettő a katonai főút és a Duna közötti római területre s ezek: «contra Florentiam» és «contra Tautantum».

Az előbbiről már megállapítottam, hogy az Szekcső átellenében, a mostani szigeten feküdt. A másik, t. i. «contra Tautantum», nem lehet más, mint a szóban forgó, dr. Szigeth pusztáján levő castellum, mert az egész katonai út mentén, a Duna jobb oldalán, az út átellenében ezen kívül csak az imzési castellumot ismerjük, az pedig Lussunium-nak és nem Tautantum-nak feküdt átellenében.

Hogy a római hadseregnek melyik csapata építette a szóban levő castellumot, arra nagyon fontos adatot szolgáltatnak az innét előkerült bélyeges téglák, melyeket fontosságuknál fogva fényképi felvételen (a 634. lapon) mutatok be.

Az első, egészen tiszta és kétségtelen bélyegnek felirata a következő: CoHINo vagyis «Cohors I. Noricorum».) Nem-

*) A rómaiak «Noricum» tartománya a mostani Steier.

csak az V-ik század elejéről, a Nagy-Theodosius császár idejéből reánk maradt «Liber Notitiæ»-ből (melyben a római csapatok elhelyezésére vonatkozó adatok foglaltatnak) ismerünk egy noricum-i cohorsot (ezredet), hanem más adatokból is tudjuk, hogy a noricum-i cohors Pannoniának ezen táján feküdt.

A második téglabélyegen a cohorsnak csak végső szótagja, a NIN maradt fenn s ez nem lehet más, mint a «Cohors Antoniniana». A «legio II. adjutrix»-et nevezték még «Antoniniana»-nak, melyről a birtokomban levő szép felirat alapján azt tudjuk, hogy ugyanez a cohors Antoniniana építette a dunaszekcsői szigeten levő castrumot is. Ugyanezen «Legio II. adjutrix Antoninia»-ban szolgált az a katona is, a ki-nek nevét a vármegyeház kertjében őrzött sírfelirat örököltette meg.

A harmadik bélyeg egy 54 ctm. hosszú s 42 ctm. széles, egészen ép, peremes tetőtéglán van s felirata a következő: SAEMTILo. Ez így rendesen olvasva, egészen érthetetlen. Nem lehet ez privát téglavetőnek bélyege, vagyis tulajdonneve, mert hisz a castrumokat mindig katonák építették s a többi itt lelt bélyeg is katonai bélyeg, ennek is tehát katonai bélyegnek kell lennie. De — ha rendesen olvassuk — ehhez hasonló cohorsot egyáltalán nem ismerünk. Nem lehet tehát itt más eset, mint hogy megfordítva s részben felcserélt betűkkel nyomták reá a bélyeget, a mi különben számos esetben előfordul. Így e felírás jobbról balra olvasva s a két utolsó betűt felcserélve így hangzik «Co(hors) I EMESA(na)».*) Ezen Cohors I. Emesana (vagy Hemesana, vagy Hemesenorum) csakugyan előfordul a «Liber Notitiæ»-ben s más leletekből és emlékekből tudjuk, hogy tényleg Pannoniának ezen dunamenti részében állomásozott s Emesa-, syriai

*) A dunapentelei (Intercisa) castrum bélyegein is előfordul, tehát ott is volt e cohorsnak állomása.

városnak fiai szolgáltak ebben. Ugyanezen városból való volt az egyik, Várdombon elhalt római katona *) s ugyanezen Emesa városból hozzánk átplántált napisteni cultus szerint áldoztak a Szegszárdon (Bödő-hegyen) talált oltárkövön.

A negyedik téglabélyeg felírása: GELLII. Itt is, mint az előbbenin, megfordítva alkalmaztattak a betűk, az L betűt pedig kétszer nyomták reá s így olvasandó: LEG(io) II. (adjutrix), a melyet Antoninianak is neveztek, tehát ugyanaz, mint a második helyen elősorolt bélyeg.

Összesen tehát három ezred dolgozott ez épületen: a Cohors I. Noricorum, a legio II. adjutrix Antoniniana és a Cohors I. Hemesana. A két elsőről említi a Notitia — mint fentebb láttuk, — hogy ezek Aliscában állomásoztak.

E castellumból előkerült római leleteket a lelhelyek között, «Őcsény»-nél sorolom elő.

A dunamenti római védművek sorrendjében az Itinerarium szerint *Ripa alta* következik. Ennek, mint már neve is mutatja, a Duna magas partján kellett feküdnie. A legtöbb régész Ripa altá-t Tolnára helyezi. Tekintve azt, hogy a római Duna medre jobban keletre s jóval mélyebben feküdt a mostaninál — Tolnán lehetett oly magas part, melyet Ripa altának neveztek. Érthetlen előttem az, hogy míg egészen kis, névtelen római coloniákból is maradt reánk aránylag elég lelet, addig a castrummal ellátott Ripa alta helyén, Tolnán, még soha, semmiféle római leletre nem akadtam, de még egy római téglának töredéke sem található. Ha tehát Ripa alta a mostani Tolna keleti részén állott, úgy az akkori magas Dunapart már rég leomlott s maga alá temette a városnak minden emlékét. Magam is emlékszem, hogy gyermekkoromban a város északkeleti sarkán a Dunából csekély vízállás mellett romfalak látszottak ki. De,

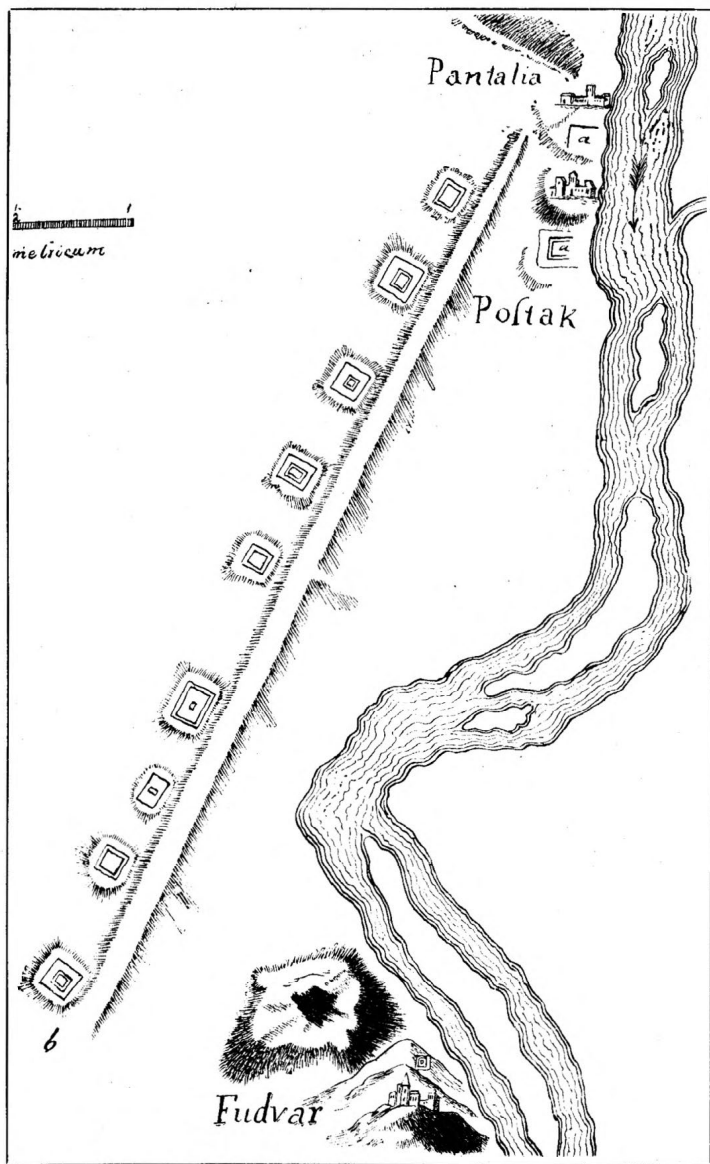
*) Sirköve a vármegyeház kertjében áll

hogy azok a középkori Tolna- vagy a római városból maradtak-e fenn, azt ma már senki sem tudja. Ripa alta castrumának nyoma tehát egészen elveszett, de a Notitiából tudjuk, hogy itt az «Equites Stablesianæ» és «Equites Dalmatæ» nevű csapat volt elhelyezve.

Lussunium castruma következik az Itinerarium adata szerint «Ripa alta» után s ez Kömlődnél az úgynevezett «Bottyán-sáncz»-on volt. E terület szőlővel van beültetve s rég kihányták már a római castrum alapfalait. Temérdek római lelet, bélyeges téglá és feliratos kő került elő innét. E leleteket a lelhelyek között Kömlődnél sorolom elő. A lussuniumi védmű egyike volt a legjelentékenyebbeknek. Valamennyi római forrásunkban említve van, így: Ptolomæusnál (2, 15, 4) «Λουσσόνιον», az Itinerariumban (245. l.) «Lussunio» a Peutinger-féle táblán «Lusiene» és «Alusione» név alatt. A Notitia dignitatum-ból tudjuk, hogy ott a Constantinusról nevezett lovasság, valamint a dalmát lovasság és a II-ik legió segédcsapata feküdt, mert ez okmányban a következőket találjuk: «Cuneus equitum Constantianorum Lusionis, nunc Intercisa — equites Dalmatæ Lussonio» (95. lap) és ismét (a 95. lapon): «Præfectus legionis II. adjutrix. Lussonio». Ez eredeti forráson kívül az e castrum helyén előkerült leletek még jobban kibővítették az itt állomásozott római katonaságra vonatkozó ismereteinket. Az itt talált egyik feliratos emlékből tudjuk, hogy itt állomásozott még az alpesi lovasság első csapata, «Cohors I. Alpinorum equitata».

A Kömlőddel szemközt fekvő imsósi félszigeten, a «Bottyán-sáncz» irányában, a Duna mostani medrében nagy római épület romja van, mely csak a 0 alatti vízállásnál látható. Évek hosszú során át lesem az alkalmat, hogy ily alacsony vízállás mellett autopsia alapján eligazodjam azon különféle állítások között, melyeket e romokról hallottam. Némelyek ép falakról beszélnek, sőt az épület alaprajzát is felvették.

CLVI. TÁBLA.

Marsigli térrajza (a mult századból) a Duna-Földvár és Apostag közötti római utról.

Mások egészen rézsutosan félig dőlt falakat láttak. Vannak ismét, kik csak összedőlt romokról beszélnek. Legfeltűnőbb, hogy tényleg a romfalakból már ismételten erősen *beleépített* római sírköveket feszegettek ki nagy munkával. Hogyan kerültek e sírkövek beleépítve a falakba? nincs-e talán későbbkori épületanyag is e falak között, hogy azt lehetne mondani, hogy későbbi időben építettek ide egy nagy épületet legnagyobb részét római anyagból, a lussuniumi castrum és környékén talált téglákból és síremlékekből? — mindezen kérdésekre nem tudok megfelelni, mert sajnos! soha sem volt alkalmam, ama ritka vízállásról értesítve, e romokat láthatni. Miután az innét előkerült bélyeges téglákon nem katonai, hanem magántéglavetők (officina Argillaceorum) műhelyeinek jegyei fordultak elő ismételten, valószínűnek tartom, hogy az esetben is, ha római korbeli az egész épület, az nem katonai védmű, hanem magánépület volt. Ez annál valószínűbb, mert a többször idézett források egyike sem tesz erről említést.

Anamatia következik most a hadiút menti castrumok topographiai egymásutánjában. *Anamatia* Duna-Földvár fölé, Baracs-pusztán állott. Duna-Földvártól D.-Pentele felé, az emelkedett római út mellett, Marsigli még a mult században egymástól kis félóra távolságban elhelyezett, kilencz kis falazott castellumot talált. Alakjuk négyszögű; egyesek, így Duna-Penteléről a 6-ik és 7-ik, kis toronynyal voltak ellátva. Sajnos, hogy Marsigli,*) ki még maga látta ezek romjait — nem jegyzett fel többet ezekről, főképp, mert ma már nyomuk is egészen eltűnt.

E kisebb castellumokkal erősített Anamatiában számos

*) Marsigli : «Præterea ex Pantalia usque Fudvár (Földvár), via elevata per rectam lineam protenditur, ad cuius latus occidentale Fortalitia novem certis intervallis sunt adstructa, figuræ quadratæ cuncta, et, sicut et via ipsa, et terra et glarea congesta. Creditur quod per illa Fortalitia integra quædam Legio sparsim fuerit collocata.» Marsigli : «Danubius» II. 5. lap.

római lelet került elő, melyeket a lelhelyeknél, «Baracs»-nál sorolok elő. Az anamatiai castrumban a «Cohors VII. Breucorum Alexandriana» és a dalmát lovasság volt elhelyezve.

A Tolnavármegyén végig vonuló, imént leírt dunamenti védvonal castrumai mögött többszörös visszavonulási állomásokról kellett gondoskodni, a hová a fővédvonalnak megtámadása s feladása esetében mindinkább visszavonulni s tömörülni lehetséges volt. Ilyen visszavonulási állomás volt megyénk alsó részén, a szegszárdi hegyek mögött Hanth, hol tekintélyes nagy castrum alapfalait fedeztem föl s temérdek római leletre akadtam. A Szegszárd fölötti nagy dunasíkságon, a Sió-Sárvíz és Duna közötti homokhegyen, lépten-nyomon római építkezések nyomaira találtam, melyek a dunavédvonallal majdnem egészen párhuzamosan, egyenes irányban vonulnak észak felé. Ezek közé tartozik: Kajmád, a tolnai szőlőhegyek, Alsó-Tengelicz, Felső-Tengelicz, Közép-Hencse, Györköny, Bikács és Német-Kér.

Találunk még megyénkben, a fentebbieken kívül, a dunavédvonaltól jó távol eső castrumokat és pedig többnyire katonai vagy kereskedelmi utak mentén. Ilyen Dombovár fölött, a megye szélén, az elég ép állapotban megmaradt helyi, a Leperd-pusztá melletti «gölösi» s az értényi castrum. Céljuk azonban nemcsak az út védelme volt, hanem sokkal fontosabb stratégiai célból emeltettek, ezek voltak a dunai hadsereg reserv állomásai.★)

★) Zosimus (Lib. 2. cap. 24.) panaszkodik, hogy Nagy Constantinus a Duna mentén fekvő s a barbár invasióknak nagyon kitett határról kivonta őrségeit s inkább a beljebb eső szárazföldi helyekre helyeztette át, hol jobban meg voltak kímélve a barbárok invasiója ellen.

A DUNA FOLYÁSA A RÓMAI KORBAN.

Miután a római hadsereg nemcsak szárazföldön, hanem vizen is működött s fentebb láttuk, hogy már Pannonia meghódítása alkalmával is szervezve volt a római dunai hajóhad, melyet Vespasianus a «Classis Flavia Pannonica»-val gyarapított — nem lesz érdektelen, ha e helyen néhány szóval a Duna régi medréről is említést teszünk.

A görögöknél «Istros» név alatt ismert Duna-folyamról már Hekataiosnál találunk feljegyzést, ki a Krisztus sz. előtti V-ik században élt. Említést tesznek még róla Hesiodos, Pindaros, Aischylos, Sophokles és Herodotos. Ez utóbbi feljegyzései sokkal megbízhatóbbak az előbbeniekéinél. O azt említi, hogy forrásai a kelták földjén vannak s a Pontos Euxeinosba öt ágú torkolatban folyik. Ir erről Ptolomæus is Nagy Sándornak dunai hadjárata alkalmából.

A Kr. sz. előtti V-ik században volt tehát már a Dunának lefolyása, habár szabályozatlan mederben s így bizonyára széles területen tette vidékét mocsarassá. A rómaiak idejében már mély medret ásott magának, melyben a római dunai hajóhad sikerrel működhetett. Folyása a természeti törvény szerint jóval odább, kelet felé volt, de mégsem oly messzire, mint azt Ptolomæus képzelte. A természet törvénye hozza magával, hogy minden északról délre vonuló folyó saját súlya s a földnek nyugat-keleti forgása folytán mindig a nyugati partokat mossa és nyugatra tör. De nemcsak sokat mosott el a nyugati partokból, hanem medrét is feljebb töltögette. Nem kotró munkát végez a Duna, hanem ellenkezőleg medrét mindinkább magasabbra emeli. Eléggé mutatja ezt a dunaszekcsői szigeten levő római burgus (vár), mely most már mélyen a Duna iszapjában fekszik. Kétségtelen, hogy megyénk területén, hol nincsen magas partok közé szorítva, hanem ellenkezőleg tágas síkságon halad ke-

resztül, a rómaiak idejében egészen másként folyt. Duna-Földvárnál a mostani felső- és alsó-sziget valószínűleg még nem volt sziget, hanem azok keleti oldalán folyt. Kömlődnél a század elején mesterséges átvágással szigetté alakított «Im-sós»-on egészen más alakja volt a medernek, mert hisz most mélyen a víz alatt van az a hatalmas római épület, melyet akkor, midőn épült, a Duna még nem veszélyeztetett. A paksi, foktői és gerjéni szigetek nyugati oldalát akkor még nem mosta víz. Szeszélyes kanyarulatokat alkotott az alantabbi részeken egészen Bajáig, de a mostanitól egészen eltérő alakban, mert hisz egyik későbbi kanyarulat Faddnál a római utat mosta el részben, s alantabb Tolnánál Ripa alta városát és castrumát temette iszap alá a megváltozott s nyugotra tört Duna-meder. Ripa alta egészen elveszett, de a faddi római útnak biztos nyomait bírjuk s az itt állott római mértföldjelző oszlop egy földnyelven találtatott, mely mélyen benyulik a mostani Duna árterületébe. Pedig a rómaiakról, e tapasztalt útépitőkről nem lehet feltenni, hogy útjokat oly helyre építették volna, hol néhány lábnyi vízemelkedés minden évben használhatlanná tette volna azt. A Baja, Bába, Duna-Szekcső mellett vonuló mostani Duna-meder nem volt meg, hanem Bajától egyenesen délre folyt a mostani Szeremlétől keletre, hol Deutova felé még most is megvan a régi meder. Ezen régi és mostani meder között fekvő nagy sziget tehát nem volt még sziget. Kétségtelenül bizonyítja ezt az, hogy e szigeten van a «Contra Florentiam» nevű castellum s a dunaszekcsői mostani Duna-meder alatt római út vezet keresztül.

A Duna további folyása — miután megyénk területén kívül esik — nem tartozik már e munka keretébe.

RÓMAI KATONAI OBSITOS LEVÉL.

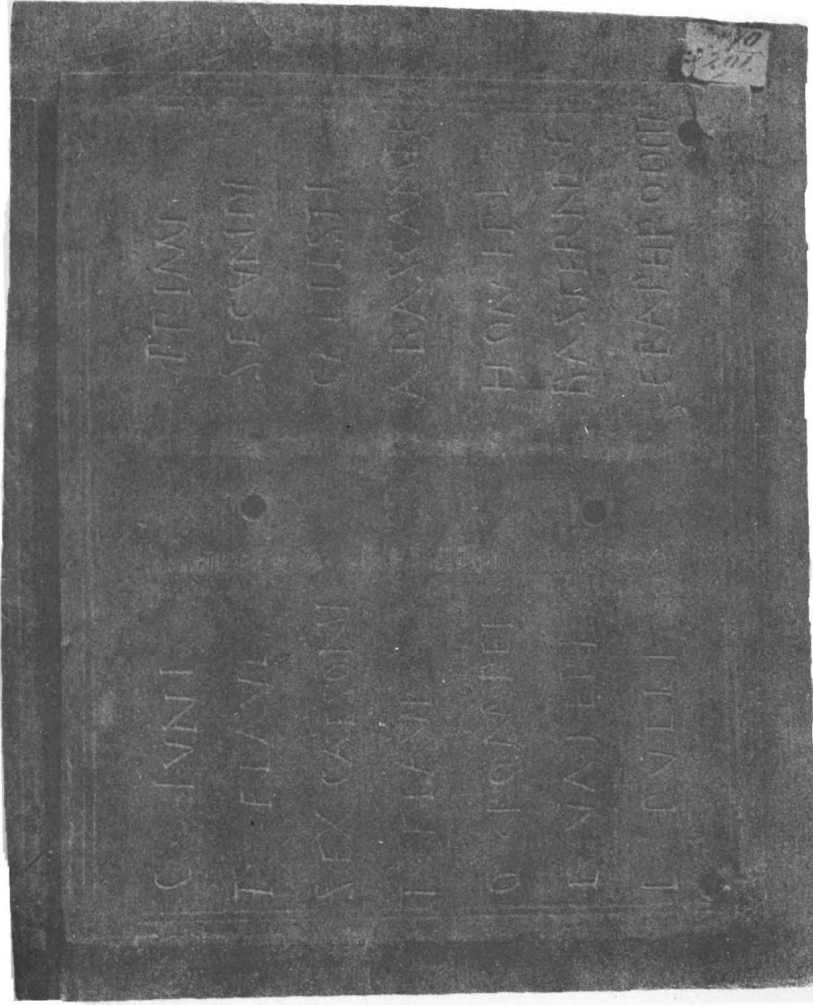
A római hadügygyel kapcsolatosan még a katonai obsitos levelekről akarok röviden megemlékezni, melyekből megyénk-

ben is találtatott egy igen szép példány. Katonai elbocsátó-leveleknek, *tabulae honestae missionis*,*) két kisebb, négyyszögű bronzlemezt nevezünk, melyek összekapcsolva, mind a négy oldalon a császári rendeletnek kivonatát bevésve tartalmazzák, melynek erejénél fogva a katonáknak, szolgálati idejük betöltése után, engedélyeztetik: 1-ör elbocsáttatásuk, *honesta missio*; 2-or a városi jog, *civitas*, azok számára, kik eddig még nem bírták; 3-or a *conubium*, azaz egy idegen nővel való házasság és a *civitas*-nak az új családra való átszármaztatása vagy azon házasságnak, mely e rendelvénnyel keletkezte előtt kötött, törvényesítése.

Ezen császári rendeletek, melyek bizonyos időközökben adtak ki és gyakran tekintélyes számú, több katonai osztályban kiszolgált egyénekre alkalmaztattak, nagyobb bronzlapokra voltak vésve és Rómában Domitianus kormányáig bezárólag a Capitoliumban, ezen fejedelem kormánya után pedig a palatini hegyen álló Augustus-templomára voltak kiségezve. Minden egyes katona számára ugyanazon rendeletek kivonatban külön két kisebb lapra vésettek, és ezen kivonatok teszik a katonai elbocsátó-leveleket. A lapokon négy kerek lyukat találunk, melyeknél fogva a lapokat réz sodrony által összekötötték, melynek végei összetekerve és a tanúk pecségei által megerősítve valának. A rendelet kivonatát a két bellap foglalta magában; a két küllap egyikén a rendelet ismételt kivonata többnyire nagyobb gondnal van bevésve, mint a bellapokon, a másikon a hét tanú neve áll, kik bizonyítják, hogy a kivonat az eredetivel megegyezik. (Nemcsak ezen okmányokhoz, hanem egyéb, tanúk előtt hitelesített iratokhoz is hét tanú volt szükséges, mint azt a *laviniumi felírás* is mutatja: *Testamenta signatis sigillis civium romanorum septem*. L. Arneth. 12. *Mil. Dipl.* 22 l. —

*) Rómer-Desjardins: «A magyar nemzeti muzeum római feliratos emlékei», 100. l.

CLVIII. TABLA.

A FELSŐ-NÁNAI RÓMAI OBSITOS-LEVÉL MÁSIK KÜLSŐ LAPJA.

A hetes szám efféle divatáról bizonyosságul szolgál más nemzeteknél is ennek gyakori fölemlítése, p. o. az Apocalypsisben, főleg az ötödik fejezetben: *vidi in dextra sedentis supra thronum librum scriptum intus et foris signatum sigillis septem.*)

A pecséteket egy fémlap védte, mely fogantyúval volt ellátva; ennek egy példánya fenmaradt; a mi tábláinkon csak a védő tolokának forrasztási nyomai láthatók.

A mi ezen emlékeket mindennek előtt érdekessé teszi, az hivatalos keltük, mely sok oly consules suffecti-vel megismertet, kikről eddig semmit sem tudtunk, vagy a kiket eddig az idősorrendbe beilleszteni nem lehetett; megörökítve van ez okmányokban a hadsereg egyes részeinek, a minők a praetori, városi (*urbanæ*), segéd- (*auxiliares*) cohorsok, a lovaság szárnyai (*alæ*), a tengerészkatonák, különféle elnevezése; följegyezvék a parancsnokok nevei, kik a hadtestet vezették, melyhez az elbocsátott tartozott, a *legatus* neve, ki azon országot kormányozta, melyben az elbocsátott hadteste állomásozott; végre megemlítve találjuk a módot is, a melynél fogva oly sok család vette eredetét a katonáktól, s miként romanisáltattak a tartományok s lakóik azáltal, hogy a bár bár vidékekbe a *civitas romana* beoltatott.

Évszázadok folyamán ezer meg ezer katona kapott ily érczbe vésett katonaelbocsátó-levelet, mégis aránylag csak igen csekély számban maradtak reánk. Ez időszerint az egész római világkörből nem ismerünk többet, mint 73 példányt s ezek közül 13 Pannoniában találtatott. Megyénkben Felső-Nánán találtak egyet, P. Insteiusét Trajanustól 98. Kr. u. februárius 20-ikáról. E példányt gróf Apponyi Sándor úr ajándékozta a nemzeti muzeumnak. Szövege *) a négy különböző lapon a következő:

*) Römer-Desjardins: «Monuments épigraphiques». No. 182. Pl. XLII. és XLIII. pag. 90.

Az egyik külső lapon:

Imp(erator) Caesar, Divi Nervæ filius), Nerva Traianus Aug(ustus) Germanic(us), pontifex maximus, tribunic(ia) potestat(e), co(n)s(ul) II^{um}, equitibus et peditibus qui militant in alis duabus et cohortibus V, quae appellantur: Siliana c(ivium) R(omanorum), — et Ia Augusta Ituraeorum: = et Ia Montanorum c(ivium) R(omanorum), — et Ia Batavorum milliaria P(ia) F(idelis), — et Ia Lusitanorum, — et Ia Augusta Ituraeorum, — et II^a Batavorum milliaria, — et sunt in Pannonia, sub Cn(eio) Pinario Aemilio Cicatricula Pompeio Longino, item dimissis honesta missione, qui quina et vicena plurave stipendia meruerunt, quorum nomina subscripta sunt, ipsis, liberis posterisque eorum, civitatem dedit et conubium cum uxoribus quas tunc habuissent, cum est civitas i(is) data; aut, si qui caelibes essent, cum i(is) quas postea duxissent, dumtaxat singuli singulas; a(n)te d(iem) X^{um} K(alendas) Mart(ias), Imp(eratore) Caesare Trajano Aug(usto) German(ico) II^{um}, Sex(to) Julio Frontino II^{um} co(n)s(ulibus). Cohort(is) I^{ae} August(ae) Ituraeorum, — cui prae(e)st L(ucius) Callidius, L(ucii) filius), Ste(latina tribu); Camidienus, — dimisso honesta missione
ex-pedite
P(ublio) Insteio, Agrippae filio), Cyrrh(estae)
Descriptum et recognitum ex tabula aenea, quae fixa est, Romae, in muro post templum Divi Aug(usti) ad Minervam.

A másik külső lapon vannak a tanúk pecsétjei:

C(aii) Juni(i) Primi,
T(iti) Flavi(i) Secundi,
Sexti Caesoni(i) Callisti,
T(iti) Flavii Abascanti,
Q(uinti) Pompei(i) Homeri,
L(ucii) Valeri(i) Basternae,
L(ucii) Pulli Epaphrodit(i).

Az egyik belső lapon:

Imp(erator) Caesar, Divi Nervae f(ilius) Nerva Traianus
 Aug(ustus) Ger(manicus), pont(ifex) maxim(us), trib(unicia) potest(ate), co(n)s(ul) I(um),
 equitibus et peditibus, qui militant in alis
 duabus et cohortibus V, quae appellantur:
 Silianiana c(ivium) R(omanorum), — et I^a Aug(usta) Ituraeor(um); = et I^a Mon-
 tanorum c(ivium) R(omanorum), — et I^a Batavor(um) milliaria P(ia) F(idelis), — I^a Lusi-
 tanorum, — et I^a Aug(usta) Ituraeor(um), — et II^a Batavor(um)
 milliaria, — et sunt in Pannonia, sub Cn(eio) Pinario
 Aemilio Cicatricula Pompeio Longi-
 no; item dimissis honeste missione,
 qui quina et vicena plurave Stipendia
 meruerunt, quorum nomina sub-
 scripta sunt, ipsis, liberis, poste-

A másik belső lapon:

risque eorum civitatem dedit, et
 conubium cum uxoribus quas tunc
 habuissent, cum est civitas iis data;
 aut, si qui cœlibes essent, cum iis quas
 postea duxissent, dumtaxat singuli
 singulas; a(n)te d(iem) X(um) K(alendas) Mart(ias)
 Imp(eratore) Caesare Traiano Aug(usto) Ger(manico) I(um),
 Sex(to) Julio Frontino I(um), co(n)s(ulibus):
 Cohortis I^{ae} Aug(ustae) Ituraeor(um), — cui prae(c)st
 L(ucius) Callidius, L(ucii) f(ilius), Ste(l)latina tribu) Camidienus,
 — dimisso honesta missione
 ex-pedite
 P(ublico) Insteio, Agrippae f(ilio), Cyrrh(estae).

Nagyon fontos ez okmány nemcsak azért, mert köz-
 vetlenül Pannoniára vonatkozik, hanem több egyéb tekintet-
 ből is. Ebből megtanuljuk, hogy Frontinus II-ik consulatusa
 98-ra esik, a mikor suffectus volt Nerva helyett, ki ezen év
 elején meghalt. Eddig egy hiányosan közlött felirat nyomán
 (l. Orelli-Hensen 6774. sz. a.) mely azonban a Corpus Inscript.
 Lat. 200. sz. a. hivebben van előadva, hibásan T. Flavius

Labeo-t tartották Trajanus társának a II. consulatusában. T. Flavius Labeo consulatusát tehát 118-ik évre kell áttennünk. Frontinus-t illetőleg azt jegyezzük meg, hogy ugyanaz a «De aquis urbis Romæ» ismeretes szerzőjével.

E lapokból azt is megtudjuk, hogy Trajanusnak I. tribuni hatalma Nerva halála után is folytattatott, és hogy ezen hatalom 98-ik év elején nem volt megújítva, mint eddig hitték. (L. Henzen id. helyen és *Bulletino* 1872. 51. l.)

Továbbá a Germanicus melléknévre nézve kitűnik, hogy ezt Trajanus előbb nyerte el, mintsem akármely más imperatori megtiszteltetésben részesült volna. Czímei közt a Pater Patriæ is hiányzik, mit ez okmányon kívül Plinius Panegyricusának 21. fejezete is bizonyít, hol mondatik: at tu etiam Patris patriæ (titulum) recusabas stb.

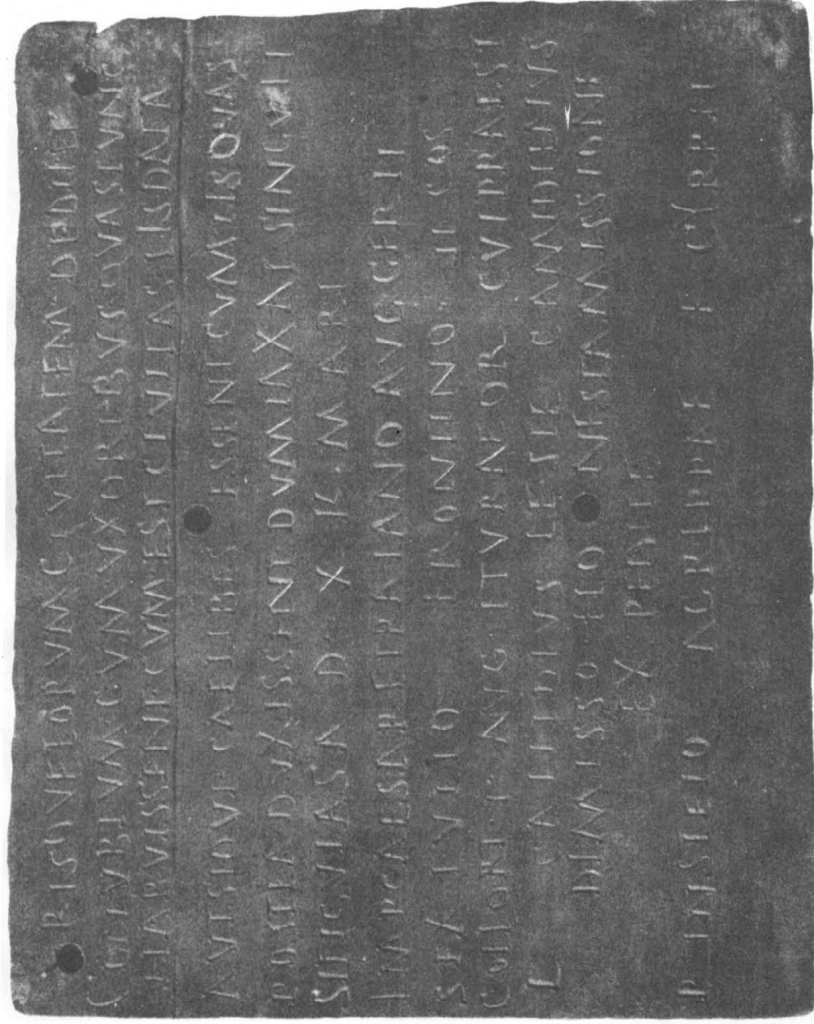
Pannonia katonai viszonyaira nézve ezen emlékből két lovasszárny és öt segélycsapat nevét tanuljuk meg, melyek 98-ban, Trajanus uralkodásának első évében itt állomásoztak. Előfordul benne azon legatus is, ki, mint főparancsnok, a római hadsereget vezénylette.

Az elbocsátott katonának, kit e szabadság-levél illet, neve P. Insteius, kinek közelebbi családi viszonya jelzése után, hogy t. i. Agrippa fia volt, ezt olvassuk: CYRRH. Ezen szó a katona vezetéknéve is lehet, de valószínűbb, hogy születése helyére vonatkozik.

Ily kezdetű helynevek ezek: Cyrrhestæ Emathiában, macedoniai tartományban (Plinius H. N. IV (XVII); továbbá *Κυρρήτις* (Ptol. V. VI. 13. Strabon XVI. II. 8); de van Cyrrhus város északi Syriában, Commagenében is, mely később a hírneves Theodoretnek püspöki székvárosa volt.

Még ezen táblákon nem fordul elő Pannonia, mint inferior- és superior-ra való felosztott tartomány, legalább az I-ső küllap 9-ik sorában erről nincsen említés; mert nem is Trajanus uralkodása első évében, hanem a dáciai harcz alatt, a 103. és 105-ik évek közt történt ezen felosztás.

CLX. TÁBLA.

A FELSŐ NÁNAI RÓMAI OBSITOS-LEVÉL MÁSIK BELSŐ LAPJA.

RÓMAI KÖZLEKEDÉSÜGY ÉS ÚTHÁLÓZAT.

Miután tudjuk, hogy mily élénk kereskedést űzött a vállalkozó római nemcsak Európa legészakibb részéig, a Balti-tengerig, a borostyánkő kedvéért, hanem Afrikában és Ázsiában Indiáig, sőt Chináig; miután ismerjük nemcsak a római magánembernek utazási hajlamait, hanem a katonaságnak s a központi kormány hivatalsseregének örökös vándorlásait — megérthetjük, hogy miért fektettek a rómaiak oly kiváló súlyt úthálózatukra.

A fontosabb utak mind kövezve voltak; a kevésbbé fontosak földből hányt, egyszerű töltésből állottak, melyek csak a posványos vidékeken emelkedtek ki magasabban a talaj felszínétől.

A mi az utak irányát illeti, ritkán vezetnek a völgyek közepén, folyók vagy patakok mentén, hanem többnyire a hegylejtőkön, még síkságon is szívesen keresik fel az emelkedések széleit, a honnét jobban áttekinthették a térséget.

Kisebb castellumok, közbeeső állomások vagy őrházak az út mellett épültek; a nagyobb castrumok az útban épültek úgy, hogy a fő katonai út (via principalis) ezeken keresztülvezetett s csak a kereskedelem számára készítettek e helyeken kitérőket.

Daczára, hogy a rómaiak utakat nem pénzen fogadott munkaerővel, hanem katonáikkal s szövetségeseikkel készítették, az anyag beszerzése, feldolgozása, a munkások és igavonók eltartása s a kész utak fentartása óriási pénzáldozatba került úgy, hogy egy-egy római út nagy tőkealapot képviselt. Maga a római is monumentális műnek tekintette azt, különben nem gondoskodtak volna az útépítő császárok arról, hogy nevök s végzett munkájuk dicsősége kőbe vésessék. Nagy összegbe kerültek az utakon kívül a közlekedési felszerelések s a posta is.

Az utak mellett állomási épületeket is találunk,*) mint korunkban a vasutak mellett, és pedig mutatiókat (lóváltási épületeket) vagy pedig mansiókat (éjjeli szállásra berendezett épületeket). A mutatióknál lovakat lehetett váltani, melyeket állami szolgálatokra közkölségen tartottak. Az állami postaszolgálat nagy kifejlődést nyert az első római császár óta. Először gyalog futárok vitték állomásról állomásra a leveleket s «Cursor» nevökhöz méltóan a fiatalság legjobb futói teljesítették e szolgálatot. Nemsokára háta és kocsi-lovak vittek az állam kormányzatában oly fontos szerepet. A császárság későbbi korszakából maradt adat szerint a nagy országutak minden állomásán legalább is negyven lovat tartottak az állam költségén, megfelelő számú lovászszal és kocsissal s különféle célra alkalmas, kisebb-nagyobb kocsival, mindezt a legjobb minőségben és rendben. Magok a császárok is váltott lovakon utaztak — s ha sietős dolguk volt, huszonnégy óra alatt kétszáz római vagyis mintegy negyven mai mértföldet haladtak. Voltak ily állomásokon teherhordásra alkalmazott öszvérek, szamarak és ökrök is a nehezebb mála szállítására.

Az utak mentén a mutatiókon kívül mansiók (szálláshelyek) is épültek. Ezen épületekben kényelmes éjjeli szállást és ellátást találtak a főtisztviselők, katonai parancsnokok, sőt néha a császárok is. A mansio volt a rangbeli rómaiaknak az, a mi keleten a karaván-szerájl mindenki számára. Alsóbb rendűek magánvendéglőket találtak. Ezekben nem volt nagy kényelem, mert csak a közrend számára voltak berendezve.

Ily óriási áldozatokkal fentartott gyors és könnyű közlekedés volt csak képes a római politikát, stratégiát s nemzetgazdaságot oly fényes diadalra vezetni. Ha most azt kérdezzük, hogy mi maradt reánk e sok közlekedési befektetés-

*) Salamon I. 232.

ből? vajmi keveset tudunk felmutatni. Megyénkből a duna-menti kövezett útnak néhány rövid részlete s néhány mértföldjelző-kő az egész repertorium. A római országutak mellett hatalmas mértföldmutató-kövek¹⁾ is álltak, melyek megmondtak az utasnak legalább annyit, meddig haladt, mennyi van hátra bizonyos nevezetesebb várakig. Az ezeken feltüntetett M. P. = mille passusok átszámítását alantabb az úthálózatnál adom. Oly sűrűen voltak e mértföldjelző-oszlopok, hogy egy mai mértföldünkre vagy öt ily kő esik. Még ezen kövek is a gyakorlati hasznon kívül kielégítették a rómaiaknak mindenben nyilvánuló historiai szenvedélyét is. Megmondták, melyik császár, s néha azt is, micsoda alkalommal csináltatta vagy ujíttatta azt az utat. S az út a maga kitűnőségénél fogva méltó volt arra, hogy egy-egy hatalmas császár nevéhez legyen kötve építésének emléke. Mértföldköveik örökösen egy helyben maradására egyszerű módot találtak ki. Oly nagy súlyú, vastag és tekintélyes kődarabokat választottak erre a célra, hogy ki ne fizesse a fáradságot annak elvitele a későbbi, tunya generációk építési céljaira. Csakugyan a hazánkban eddig talált legtöbb mértföldmutató ott feküdt, a hová állítva volt.

E mértföldjelző-kövekből megyénkben az aquincum-mursai (ó-buda-eszéki) római út mellől tizenkét példány maradt reánk és pedig Baracsról három, Bakaszállásról egy, Duna-Földváról kettő, Bölcse, Paks, Fadd, Tolna, Bátaszék és Bata határából pedig egy-egy. E fontos emlékeket az alantabbiakban közlöm:

A *Baracs*-pusztán (Duna-Földvár mellett) álló castellumban, Derecskei Lajos úr szőlejében találtatott egy mértföldmutató.²⁾ Az oszlop egészen ép, bár a kő sok természetes likacsot

¹⁾ Salamon : «Budapest története», I. 218.

²⁾ Römer-Desjardins : «A magyar nemzeti muzeum római feliratos emlékei», 53. lap.

és repedést mutat. Fehérre van meszelve, a betűk élénk-vörösek.

Méretei: egész magassága 2₄₃; átmérő: 0₅; a talapzat magassága 0₄₉, az oszloptőé 1₉₄; az első sor betűi 0₁₀ ctm., a többi 0₀₅; az utolsó előttié 0₀₈, az utolsóé 0₀₈₅.

Felírás:

IMP ꝱ CÆS

C ꝱ IVL ꝱ VERO MAXIMINO

PIO ꝱ FEL ꝱ INVICTO ꝱ AVG ꝱ

PONTꝱ ꝱ MAX ꝱ TRIB ꝱ POT ꝱ

III ꝱ IMP ꝱ V ꝱ COS ꝱ PROCOS ꝱ

PꝱPꝱEꝱCꝱIVLꝱVEROꝱMAXIMO

NOBILISSIMO ꝱ CAES ꝱ

PRINCIPI ꝱ IVVENTVꝱS

AVG ꝱ N ꝱ FILIO ꝱ GERMANꝱ

CIS ꝱ DACICIS ꝱ SARMA

TICIS ꝱ MAXIMIS

CꝱH ꝱ I ꝱ T ꝱ G

MAXIMINIANA

Aꝱ ꝱ AQ ꝱ MP

LV

Olvasás:

IMPeratori CAESari

Caio IVLio VERO MAXIMINO

PIO FELicꝱ INVICTO AVGusto

PONTifici MAXimo TRIBunicia POTestate

III. IMPeratori V. CONsulꝱ, PROCONsulꝱ

Patri Patriae; ET Caio IVLio VERO MAXIMO

NOBILISSIMO CAESari

PRINCIPꝱ IVVENTVTIS

AVGusti Nostri FILIO GERMANꝱ

CIS, DACICIS, SARMA

TICIS MAXIMIS

COHors I Thracum germanica

MAXIMINIANA

AB AQꝱneo Millia Passuum

LV

E baracsi mértföldjelző-oszlop Maximinus és Maximus császárok idejéből, 238-ból való.

A Cohors-ra nézve az ismeretesek között csak a Coh. I. Thracum Civium Romanorum és Coh. I. Tungrorum talán *Germanica*? vagy, ha két császár nevét lehetett használni, *Gordiana*, (mert II. Tungrorum Gordiana létezik) közül lehetne választani; de miután a Cohors THRACVM, bár rendesen THR-rel jön elő, alsó Pannoniában állomásozott, ezen olvasás lehet helyes: COHors I. Thracum Germanica [Civium Romanorum].

A *Baracs-pusztán* *) (Duna-Földvár mellett) fekvő római castellumban sok épületkö és egyéb római tárgyakkal még egy másik római mértföldjelző került elő. Ezen oszlop egészen fehérre van meszelve, a betűk halványvörösek.

*) Rómer-Desjardins: «A magyar nemzeti muzeum római feliratos emlékei», 53. l.

Méretei: egész magassága 2⁶⁶; a talapzat magassága 0⁸⁵, az oszlopé 1⁸¹; átmérő 0⁴⁴.

Felírás:

IMP CAES
G MESSIO QVINTO
TRAIANO DECIO
P F INVICTO AVG
PONT MAX TRIB
POT P COS PRO
COS AB AQ MP
LV

Olvasás:

IMPeratori CAESari
Gaio MESSIO QVINTO
TRAIANO DECIO
Pio Felici INVICTO AVGusto
PONTifici MAXimo TRIBunicia
POTestate Patri Patriae CONsuli PRO
CONsuli AB Aquinco Millia Passum
LV

E mértföldoszlop C. Messius Quintus Trajanus császár idejéből, 249-ik évből való.

A római út a castellumon át vezetett, míg a mai a domb alatt vonul el. E tájon sok emléket és az új út készítésénél egy római temetőt is találtak.

A *baracsi* pusztán (Dunaföldvár mellett) talált harmadik mértföldmutató Philippus császár és Marcia Otacilia császárné idejében, 244—248 Kr. u. készült. Magassága 1⁷⁹; átmérője 0⁴⁵—0⁴⁷. A betűk magassága 0⁰⁵—0⁰⁵⁵, ezek vörösre voltak festve. Szövege *) a következő:

Felírás:

IMP · CAES · M · IVL · PHIL'PPO
P · F · INVICTO · AVG · PON
TIFICI · MAXIMO · TRIB
POTES // // // COS PATRI
PATRIÆ // // // COS ET
M · IVL · PHILIPPO · NOBI
LISSIMO · CÆS N FILIO
AVG N · ET · MARCIAE
OTACIL // E · SEVERAE
SANCTISSIMAE AVG · · N
CONIVGI AVG N MATRI
CASTRORVM · EXERCITVS
AB AQ
MP LV

Olvasás:

Imperatori Caesari Marco Iulio Philippo
Pio Felici Invicto Augusto Pon-
tifici Maximo Tribuniciae
Potestatis Consuli Patri
Patriae proconsuli; et
Marco Iulio Philippo Nobis-
simo Caesari nostri Filio
Augusti nostri; et Marciae
Otaciliae Severae
Sanctissimae Augusti nostri
Conjugi Augusti nostri matri
Castrorum exercitus
Ab Aquinco
Mille Passus LV.

*) «Arch. Közlemények», 1875. X. köt. I. füz. 40. lap.

A Philippusnak, hasonló nevű fiának és nejeének neveivel ékesített mértföldmutatók közt, melyek ezen az úton eddig találtattak, ez a legteljesebb. *Mater Augustorum, castrorum, senatus et patriæ* gyakoribb; de *mater exercitus* a ritkább czimek közé tartozik.

Baracs-pusztától délre, az úgynevezett *Bakaszállások* körül, 1820-ben találtatott egy oszlop, melyről az írás egészen lekopott. Ez jelenleg Duna-Földvárott a sz. Ferencz-rendiek birtokában van.

Duna-Földvárott két kopott, olvashatlan mértföldmutató van, az egyik a városházán fekszik, a másik csonka oszlop pedig Rivnyák János háza sarkánál.

Ismét tovább délnek, *Bölcske* határában, a plébániai sessio földjén (a Duna-Földvár és Kömlőd közötti országút mellett) találtatott 1876-ban Alexander Severus mértföldmutatója, melyet Nagy Lajos sz.-andrás birtokos ajándékozott a nemz. muzeumnak. Ez mészkőből készült, hengerded alakú, 1²⁶/_m magas s a nemzeti muzeumban ⁵⁶/₁₈₈₁ 4. sz. alatt van felállítva.

E mértföldmutató *) lényeges kiegészítője a Duna mentén talált római mértföldköveknek, mert kitölti azt a hézagot, mely az LV. számú, Pusztá-Baracson talált és a Paks melletti LXXIII. számú között van.

A felirat kiegészítése nem jár nehézséggel; Macrinus császár idejében állíttatott fel és ennél fogva csak úgy egészítendő ki, mint e fejedelem sok más felirata.

Legfontosabb azonban rajta az, hogy Macrinus legatusának a nevét, mely minden más kövön tökéletesen olvashatatlan, e feliraton egészen tisztán ki lehet venni: Aelius Triccianus; csak a harmadik neve hiányzik, mert ez annyira ki van törülve, hogy csak a végén egyetlen egy betű, B maradt meg.

Triccianus azon időben, a melyben e mértföldmutató felállíttatott, Pannonia inferior helytartója volt; teljes neve

*) Dr. Fröhlich Róbert: «Római feliratok Alsó- és Felső-Pannoniából». «Arch. Értesítő», 1890. X. köt. 327., 328. lap.

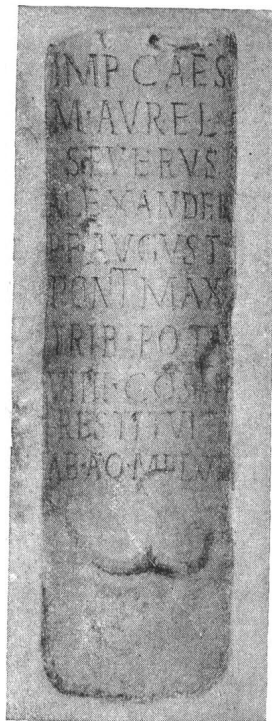
pedig Decius Aelius Triccianus lehetett, miután Dio Cassius (78. 13.) őt *Δέκιος Τρικκιανος*-nak nevezi. Mikor Macrinus Caracallát megölette, Triccianus az albaniai (Kaukaszus-vidéki) hadsereg vezére, tehát Albaniának is főparancsnoka volt. Azelőtt azonban a pannoniai seregben szolgált és valamikor a pannoniai helytartó ajtónállója volt. Macrinus őt Alsó-Pannonia legatusává tette, de nem azonnal trónra lépte után, hanem csak akkor, miután már Marcus Agrippát rendelte volt Alsó-Pannoniába. Ez okvetlenül néhány hónapig viselte e méltóságát és csak azután jöhetett Triccianus a helyébe úgy, hogy ez utóbbi szintén csak rövid ideig, még egy évig sem volt Pannonia helytartója. Maga Macrinus mindössze egy évig, két hónapig és három napig uralkodott és ha ezen időt Agrippa és Triccianus között felosztjuk, számítván ezt április 4-ikétől 217—június 8-ig 218, akkor talán nem hibázunk, ha azt állítjuk, hogy Triccianus 218 elejétől volt Alsó-Pannonia legatusa. Ezzel összevág azon körülmény is, hogy Macrinus consulnak van nevezve; e méltóságot pedig csak a 218. év elejétől fogva viselte. Felirata a következő:

Imp(eratori) Cæsari
 Marco (Opellio) Severo
 (Ma)cr(ino) pio Augusto Co(n)s(uli)
 pro co(n)s(uli) tribunitia potest(ate)
 et O(p)ellio (Dia)dum (e)n(ia)no
 (n)o(b)ili(ssimo) C(æs)ari vias
 et pontes vetustate con-
 ruptas restitue(run)t cura
 agente Aelio
 Tricciano . . . . b.
 leg(ato) Aug(ustorum) pr(o)pr(ætore) ab Aq(uinco)
 m(ilia) p(assuum) LXVI.

A paksi mértföldmutató *) magassága: 1₅₂ ctm., átmérője: 0₄₃ ctm., a betük magassága: 0₀₅₅₅ ctm. Ez oszlop a Duna

*) Rómer-Desjardins : «Monument epigraphiques», No. 99. Pl. XVI. p. 46.

medrében találtatott.¹⁾ Paksról Hőgyészre került, 1816-ban gróf Apponyi Antal a nemzeti muzeumnak ajándékozta s jelenleg ugyanott őriztetik. Egészen teljes s tisztán olvasható felirata a következő

Imp(erator) Cæs(ar)
M(arcus) Aurel(ius)
Severus
Alexander
P(ius) F(elix) August(us),
pont(ifex) max(imus),
trib(unicia) pot(estate)
VIII, co(n)s(ul) III, p(ater) p(atriæ)
restituit.
Ab Aq(uinco) m(illia) p(assuum) LXXIII

E mértföldjelző Kr. u. 230. évből kelt, midőn Alexander Severus kilenczedszer ruháztatott fel a tribuni hatalommal.

Faddon 1877. február 11-én, a községtől délnyugotra, a Duna-meder magassalatán, melyen valószínűleg az aquincumursai (ó-buda-eszéki) római országút elvonult, szintén találtak egy érdekes mértföldmutatót, mely Caius Julius Verus Maximinus császár alatt készült s

most a községben egy kereszt és nepomuki szent János szobra közé magas talapzatra emeltetett. Készítésének ideje a consul designatus nyomán 236-ik évre Kr. u. eshetik.²⁾ Felirása a következő :

1) Szele Zsigmondi «Duna-Földvár régiségei» című dolgozatában azt mondja : «Kömlődön 1820. év körül a Vak-Battyán nevét viselő sáncz leomlott Duna felőli részén, a márgás törmelék között találtatott egy oszlop, mely Severus nevét hordja és «ab Aquinco MP LXXIII jelöl». Valószínűleg egy-ugyanazon oszlopról van szó, s csak a lelhelyre vonatkozólag különbözőek a feljegyzések.

2) «Arch. Közlemények», XI. köt. I. füz. 32. lap.

Felírás

IMP · CAES
C · IVL · VERVS · MAXI
MINVS · P · F · AVG
TRIB · POT PP · COS
DESIG · AB AQ
M · P · LXXXVI

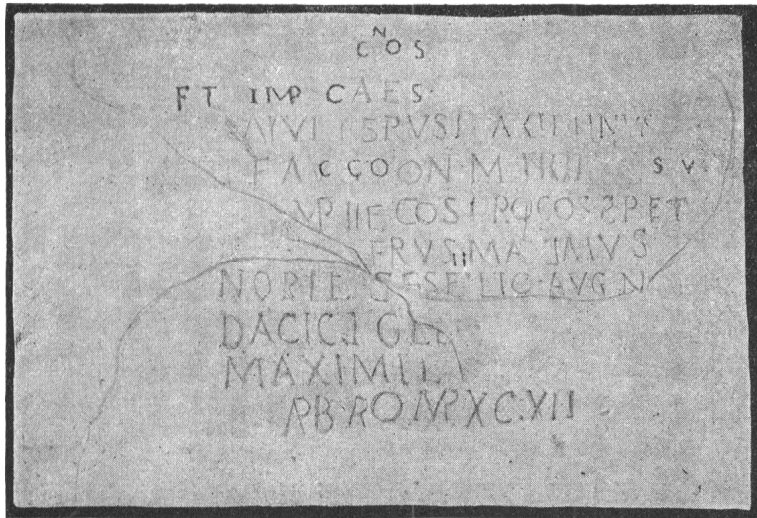
Olvasás:

Imperator Caesar
Cajus Julius Verus Maxi-
minus Pius Felix Augustus
Tribuniciae Potestatis Pater Patriae Consul
Designatus. Ab Aquineo
Mille Passuum LXXXVI.

A Tolna és Szegszárd közötti tájon (közelebbi lelhelye ismeretlen)¹⁾ találtatott egy Maximinus császár idejéről való, 235-ben emelt mértföldmutatónak két töredéke XCVII ezer passusra Aquincumtól.²⁾

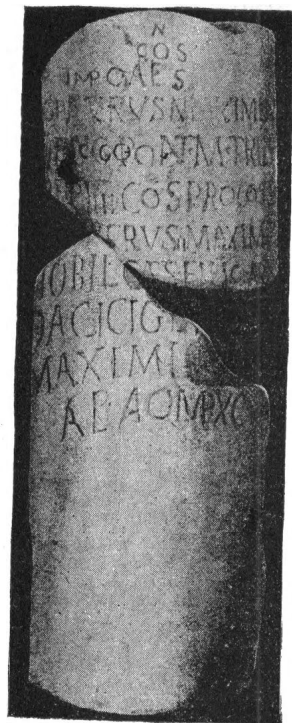
Az első töredék magassága 0^{·65}, átmérője 0^{·52}. A másik töredék magassága 1^{·10}, átmérője 0^{·54}; a betűk középmagassága 0^{·065}.

E fekete kőből készült két darab egyesítése után könnyű a hiány pótlása. A felső darabon régibb írás nyomai tűnnek fel, ezek az eredeti kővön vörös színnel vannak feltüntetve. Némelyek az újabb felírásban felhasználvák, ezeket aláhuzzuk.

¹⁾ Daczára, hogy közelebbi lelhelyét nem ismerjük, de miután az előbbinek, a faddinak lelhelyét ismerem, az LXXXVI mille passusra feküdt, a tolna-szegszárdi pedig XCVII mille passust tüntet fel, tehát az előbbenitől tizenegy mille passus, azaz 16^{·2035} kilométer távolságra volt, a mi körülbelül a váhvid tájára, a Sárvíz partjára esik, s ott kellett neki eredetileg állani.

²⁾ Römer-Desjardins: «A magyar nemzeti muzeum római feliratos emlékei», 57. lap. 108. a) b) szám XIX. tábla.

Felírás :

N ?

C O S ?

1. E ? I M P A C I A E S ?
2. G · IVL · V E R V S [MA]XIM[VS]
3. P · F · AV G P O N T · M · T R I B P o T ///
4. // M P · I I I · C o S P R O C o S · P · P · E T
5. V E R V S M A X I M V S
6. N O B I L C A S F I L I O · A V G · N
7. D A C I C I · G E I //
8. M A X I M I S //
9. A B A Q M P X C V I I

Olvasás :

1. IMPerator Caesar
2. Gaius IVlius V E R V S M A X I M I N V S
3. Pius Felix AVGustus PONTifex Maximus TRIBuniciae POTestatis
4. [his] IMPerator IIII COnSul, PRoCOnSul Pater Patrie ET
5. [Gaius Iulius] V E R V S M A X I M V S
6. NOBILissimus CAESar FILIO (sic) AVGusti Nostri
7. DACICIs GER[manicis Sarmaticis]
8. MAXIMIs .....
9. AB AQuinco Millia Passuum XCVII.

Maximus ötödször üdvözöltetett, mint imperator, midőn a tribuni hatalommal harmadszor felruháztatott. A 3-dik tribuni hivatal 237-re esik.

Furkópusztán, Bába határában, talált mértföldjelző oszlopot szintén Verus Maximinus és Verus Maximus emeltették s Aquincumtól CXIII M. P. távolságot jelzett. Ez oszlop jelenleg a bátai róm. kath. templom bejáratának bal oldalán van a földbe ásva s fölötte Rómer Flóris tanácsára a következő feliratú márványtábla van befalazva: «Ezen mértföldmutatót Verus Maximinus és Verus Maximus császárok emeltették 235-ik év körül Ó-Budától 113 ezer lépésnyi távolságban. Találtatott 1864-ben Szántó Mihály földjén, 300 ölnyire a furkói puszta utolsó házától délnek, a mostani országút mellett. 1866-ban pedig Bába városa a magyar Tud. Akadémia archaeologiai bizottmánya az enyészettől megmentette és felállíttatta Sánta András bíróságában és Csankó Károly jegyzőségében.»

Bátaszék és Szegszárd között *) is találtatott egy mért-földjelző oszlop Septimius Severus császár idejéből, 199-ik évből, mely 1770-ben a bécsi cs. és kir. Teresianumba küldetett s onnét a «k. k. Münz- und Antiken Cabinet» tulajdonába ment át. Magassága 6 láb 6 $\frac{1}{2}$ hüvelyk. Felirata a következő:

Felirás:

1. IMP · CAES · L · SEP · SEVEVERO^(sic)
2. PIO PERTENACI · AVG · ARAB · ADIAB ·^(sic)
3. PART · MAX · DIVI M · AVREL · FIL ·
4. DIVI · COMMOD FRAT · DIVI
5. ANTONINI · PII · NEP · DIVI · HADRI
6. PRONEP · DIVI · TRAIANI · PART
7. ABNEP · DIVI · NERVAE · ADNEP · IMP ·
8. . . . . TRIB POT · VII · COS · II PRO
9. . . S · IMP · M · AVREL · ANTONINO · AVG · L · SEP ·
10. . . . VERI · PI · PERTENAC · AVG · FIL · DI^(sic)
11. . . . . TONINI · NEP · DIVI · ANTONINI PI
12. . . . . EP · DIVI · HADRIANI · ABNEP · .
13. . . VI · TRAIANI · PAR · ET DIVI · NERVAE
14. P · ////////////////////////////////// CAES · AVG
15. . . . ANTE · L · BÆB · CAECILIAN · . .
16. AVGG · PR · PR ·
17. AB · AC · . . . .

Olvadás:

1. Imperatori Caesari Lucio Septimio Severo	9. consuli, Imperatori Marco Aurelio Antonino Augusto Lucii
2. Pio Pertinaci Augusto, Arabico, Adiabenico	10. Severi Pii Pertinacis Augusti filio, Divi [Septimii]
3. Parthico maximo, Divi M. Aurelii filio	11. Antonini nepoti, Divi Antonini Pii
4. Divi Commodi fratri, Divi	12. Pronepoti, Divi Hadriani abnepoti
5. Antonini Pii nepoti, Divi Hadriani	13. Divi Trajani Parthici et Divi Nervae
6. pronepoti, Divi Trajani Parthici	14. (adnepoti) (et Publio Septimio Getae) Caesari Augusto
7. abnepoti; Divi nervae adnepoti, imperatori	15. curante Lucio Baebio Caeciliano (legato)
8. (undecimum) tribunaciae potestatis septimum, consuli secundum pro-	16. Augustorum pro praetore
	17. Ab Ac (inco millia passuum ?)

*) Nagyon kár, hogy a mille passusok száma nem olvasható már rajta, mert ezek alapján ki lehetne számítani, hogy hol kellett annak eredetileg állni.

Septimius Severusnál az «Arabicus», «Adiabenicus», «Parthicus Maximus» melléknevek gyakoriak, melyeket az arabok, adiabenok és parthok legyőzése után vett fel. Ezt megerősíti Spartianus, ki Septimius Severus életrajzában azt mondja: «Circa Arabiam plura gessit, Parthis etiam in ditionem redactis, nec non etiam Adiabenis, qui quidem omnes cum Pescennio senserunt. Atque ob hoc reversus triumpho delato, adpellatus est Arabicus Adiabenicus Parthicus».

E felirat a Kr. sz. utáni 199. évtől 200-ig terjedő időszakban készült, mert ez időbe esik Severus tribuni hatalmának a feliratban említett VII-ik éve.

Ha most végig tekintünk az ezen eszék-budai útvonalban talált mértföldjelző oszlopokon, azt látjuk, hogy ezek 199, 218, 230, 235, 236, 237, 249. évről valók, tehát csak egy a II-ik századból, a többi pedig mind a III-ik század első feléből. A III-ik század második feléből már egy sincs. E szerint igen korlátolt időről (csak épen 50 évről) szólnak ezen emlékeink. Annyit következtethetünk ebből, hogy megyénk területén már a II-ik század második felében voltak kitűnő római utak, s hogy a III-ik század első felében nagy gondot fordítottak a császárok ez útvonalra.

Hártyára írt utikönyveket s térképeket is használtak már a rómaiak utazásaik alkalmával. Ugy látszik, nagy számban voltak utikönyvek, de csak egy-kettő maradt fenn korunkig. Az egyik vármegyénk területén is kalauzol bennünket. Szerzője ismeretlen, de tradíciónál fogva Antoninus Itinerariumának neveztetik. Ez utikönyvben megneveztetnek az állomások, ki vannak téve a mértföldek (mp = mille passus) egyik állomástól a másikig. Négy útvonal foglalaltatik ezen Antoninus-féle utikönyvben, mely Tolnavármegyén vonul keresztül és pedig: I. Per ripam Pannoniæ a Tauruno in Gallias (Zimonytól Galliába); II. Sopianæ-Aquincum (Pécs—Ó-Buda); III. Sopianæ-Arrabo (Pécs—Győr); IV. Sopianæ-Bregetium (Pécs—Ó-Szőny).

É négy útvonalban van összefoglalva vármegyénknek főbb római úthálózata.

Az Antoninus-féle Itinerarium-on kívül van még két másik forrásunk az úgynevezett «Tabula Peutingeriană» és Ptolomeus-nak «Geographiá»-ja. Ez utóbbi az egyes helyeknél még a csillagászati fokméréseket is felvette, a mi a megbízhatlan számokkal és méretekkal a dolgot még jobban összebonyolította.

Vegyük legelőször a Zimonytól Galliába vezető utat. Ennek címe a következő: «Iter per ripam Pannoniæ a Tau-runio in Gallias ad leg. XXX usque.

Ezen hosszú útnak egy részletét képezi a mursa-aquincumi (eszék-budai) vonal. Könnyebb áttekintés végett mind a három forrás után együtt közlöm ez útvonalat a következőkben:

Az Antoninus-féle Itinerarium szerint	A Peutinger-féle tábla szerint	Ptolomeus «Geographiá»-ja szerint
Mursa M. P.	Mursa mai. M. P.	Musia grad. lat.
Ad Novas et Aureo monte	Mursa minor --- X	Mursella 46 m. o.
Antianis --- --- XXIII	Antiana --- --- X	Passus 18750
Altino in medio		
Lugione --- --- XV	Lugione --- --- XII	Lugion 46 m. 30
Ad Statuas in medio		Passus 37500
Alisca ad latus		
Ripa alta --- XXVIII	Alta Ripa --- --- XXII	
Lussunio --- XVIII	Lusione --- --- X	Lusson 46 m. 45
Anamatia in medio	Anamatia --- --- XV	Passus 187500
Intercisa --- --- XXIII		
Vetus Salinas in medio	Vetusallo --- --- XXII	Salinum 47 m. o.
Matrica --- --- XXVI		Passus 187500
Campona in medio		
Aquinco --- --- XXIII	Aquinco --- --- XIV	Aquinc. 47 m. 30
		Passus 37500
CLXVIII	CXV	CXXXI 250

Íme, itt van e római utikönyvek egy részlete, de ezen nem oly könnyen igazodunk el, mint a mai Bædekkeren, sőt ellenkezőleg, ez egyike a legcomplicáltabb dolgoknak. Mennyi

fejtörést okozott ez már a tudósoknak! Valóságos irodalom fejlődött ki e néhány név- és számból álló utikönyvek magyarázatai fölött.

E fejtörést 1. a távolsági számok; 2. a benne előforduló «in medio» kifejezés s 3. a helynevek megállapítása okozzák.

Számnehézséget — eltekintve a különféle kiadások kisebb másolási eltéréseitől, mely eltérések okát a szakemberek különféleképen értelmezték, corrigálták és complicálták — már a laicus is talál, ha csak egy futó pillantást vet a fentebbi három forrásra, a melyeken — csupán csak a mursa-aquincumi (eszék-ó-budai) vonalon — az egyik szerint 169, a másik szerint 115, a harmadik szerint pedig 131 mille passus van számítva. De vannak útirányok, a hol már a címben az egész útvonalnak hossza is fel van tüntetve (így pl. «A Taurino Lauriacum M. P. DLXXXVII), de, ha a részleteknél feltüntetett számokat összeadjuk, azok nem egyeznek meg a címben feltüntetett végösszeggel (így a Taurinum-Lauriacum-útvonalnál nagyobb a különbség száz mille passusnál). De maga a «mille passus» (ezer lépés) átszámítása sem oly könnyű s különböző szerzőnél másként történt. A római milliare (mértföld) nyolcz stadiumból vagyis ezer lépésből állott, a mi 5000 római lábnak felel meg. A római láb azonban különböző nagyságú volt. Ha ezek közül a capitolinumi lábat vesszük alapul, akkor ez úgy aránylik a bécsi lábhoz, mint 653 a 700-hoz, vagyis, ha a mai bécsi lábat 700 egyenlő részre osztjuk, ebből 653 rész teszi ki a régi capitolinumi lábat. Ha e capitolinumi lábat vagyis a bécsi lábnak 653 részét 5000 lábbal (a mennyi egy «mille-passus-ban foglaltatik») szorozzuk, az összeg 3265000 lesz. Ha most ezt az összeget elosztjuk 700-al vagyis a bécsi lábnak egyenlő részeivel, akkor $4664\frac{2}{7}$ marad. Ez az összeg fejezi most ki bécsi lábokban az 5000 római lábat vagyis egy Mille Passust (M. P. I). Ha pedig bécsi ölekben akarjuk birni a mille passust, akkor a $4664\frac{2}{7}$ -et elosztjuk 6-al (hat lábból áll ugyanis a bécsi öl) s az ered-

mény 777 bécsi öl és $2\frac{1}{21}$ láb. Ha pedig kilométerekbe akarjuk átszámítani a mille passusokat, akkor egy római láb = 0.296 méterrel, egy M. P. (mille passus) = 1.4785 kilométerrel.

Megjegyzem itt, hogy az ó-buda-eszéki útban talált mért-földjelző köveken a mille passusok mindig «Ab Aquinco» vagyis Aquincumtól (Ó-Budától) számíttatnak folytatólagosan lefelé Mursáig (Eszékig). Így:

			kilométer
a baracsi	---	mértföldjelző Aquincumtól LV	M. P. = 81.3175
a bölcskei	---	«	M. P. = 97.581
a paksi	---	«	M. P. = 107.9305
a faddi	---	«	M. P. = 127.1510
a tolna-szegszárdi	---	«	M. P. = 143.4145
a furkó-pusztai	---	«	M. P. = 167.0705

Az Antoninus-féle utikönyvbe jegyzett mille passusok pedig alulról felfelé (Eszéktől Budáig) azon távolságot mutatják a mennyire egyik állomás a másiktól feküdt. Így:

		kilométer
Mursától (Eszéktől) Antiana (Baranyavár)	--- XXXIV	M. P. = 50.2690
Antianától (Baranyavártól) Lugio (Szekcső)	--- XXV	M. P. = 36.9625
Lugiótól (Szekcsőtől) Ripa alta (Tolna)	--- XXIX	M. P. = 41.8765
Ripa altától (Tolnától) Lussunio (Kömlőd)	--- XVIII	M. P. = 26.6030
Lussuniótól (Kömlődtől) Intercisa (D.-Pentele)	--- XXIV	M. P. = 35.4740

Áttérhetünk most, miután az «in medio» kitétel nehézségét már fentebb láttuk, az utikönyv harmadik nehézségére, a *helynevek* elhelyezésére.

Kezdjük az úthálózatot a helynevekkel kapcsolatosan délről felfelé úgy, a mint az Itinerariumban elő vannak sorolva Mursától (Eszéktől). Ezen útvonal alsó része vagyis Eszéktől Belyéig igen megérdemli figyelmünket, mert — Haas Mihály szerint *) — az északi alsó városból, a görög nem egyesült templomtól kezdve, csaknem Belyéig oly nagyszerű töl-

*) Haas M.: «Baranya földirata» 115.

tésen ment keresztül, melynek még most is fönlevő kőhal-
mazát a pór nép nem ember, hanem ördög munkájának
tartja, minthogy most is ördög útjának *) (Teufelsweg) vagy
«Teufels Steinriegel»-nek nevezi közönségesen azon hie-
delemben, hogy ennek építése emberi erőt haladó munka
volt. Volt pedig e töltés 10 párisi ölnyi széles és szintén ily
magas; maradványai még ma is másfél, néhol két, sőt három
ölnyi magasságúak. Csak egyik helyéből több, mint 1600 □ öl
kő hordatott el a mostani töltés készítésére. Továbbá azon
a helyen, hol e töltés a Dráva partján kezdődött, látható még
most is, főleg ha csekély a víz, a Dráva közepén faragott
kőből épült, hat erős oszlop, melyek kétség kívül a Dráva
két partját hajdan összekötött római hidnak maradványai.

Hogy Mursától Antiana felé merre vezetett a római út,
arra felvilágosítást ad az eszék-baranyavári országút mentén,
1744-ben Belyén alul, a mostani eszéki töltés készítése alkal-
mával talált mértföldjelző kő a következő kiegészített fel-
irattal:

Imperator Cæsar Caius Julius Verus Maximinus
Pius, Felix, Augustus, Pontifex Maximus, Tribunacia
Potestate bis, Imperator tertium, Consul, Proconsul,
Pater Patri. Et Caius Julius Verus Maximus
Nobilissimus Cæsar, Filius Augusti nostri Dacici
Germanici, Sarmatici Imperatoris maximi. Ab
Aquinco Millia Passuum centum sexaginta.

Az Itinerariumnak «Ad Novas et Aureo Monte Antianis»
szövege szerint az út Antiana-állomásig «Ad novas» és «Au-
reo Monte» helységen vezetett keresztül, melyek elseje mutatio
vagyis lóváltási hely, a másik mansio vagyis éjjeli szállás
helye lehetett. Mindkettő a baranyavári út mentén feküdt.

*) Ezen elnevezéssel az ország számos helyén találkozunk. Így a többi
között a Szegszárdtól Ócsénybe vezető római utat is «Ördögvetetés»-nek
nevezik.

Antiana a mostani Baranyavár, hol a hatalmas római castrumnak nyomai még megvannak.

Altinum-ot Katancsics, Koller és Haas¹⁾ Kölkedre teszik, hol római épület romjai vannak. Szalágyi²⁾ Altinumot Szekcsőre helyezi.

Lugio egyike volt a dunamenti katonai hadiútba eső legnagyobb római helyeknek. Ptolomæus Geographiájában a megyénk területén keresztül vonuló út mentén csak ezt és Lussuniumot tartotta felemlítésre méltónak. *Lugio* helyét Katancsics és Schönwiesner Duna-Szekcsőre helyezik; Kenner Bátaszékre teszi azt; a legtöbb régész pedig — köztük Salamon Ferencz és Haas Mihály is — Bátára, hol a szegszárdi hegyláncznak egy magas csúcsa, mélyen nyulik be a Duna-völgybe s egy erődítményre rendkívül alkalmas sarkantyut képez. Hogy Bata nem lehetett *Lugio*, azt Bata leleteinél mutatom ki, s hogy *Lugio* a mai Duna-Szekcső helyén fekszik, — ahhoz legutóbbi felfedezéseim után már kétség nem fér. *Lugio*, melyet később Florentiának neveztek, mint már fentebb a castrumok fejezeténél kimutattam, a szekcsői «Várhegy»-en állott, hol épületmaradványokat és sok egyéb római leleteket találtam. Ezeket a lelhelyek között sorolom elő. De D.-Szekcső átellenében a mostani szigeten is fedeztem fel egy római várat («*Contra Florentiam*»), melynek majd két méter vastag alapfalai még elég magasan teljesen épen vannak eliszapolva a földben. A falakban volt s most birtokomban levő feliratos kövek szerint e castrumot Septimius Severus 204-ben építtette s fia Caracalla (212—217) fejezte azt be. Az Itinerariumnak számadatai is igazolják *Lugiónak* itteni fekvését. Antiniától *Lugio* az Itinerarium szerint XXV mille passus távolságban feküdt, a mi körülbelül 37 kilométert tesz ki s tényleg ennyire fekszik Szekcső Baranyavártól.

1) Mindhárom jeles régész pécs-egyházmegyei pap volt.

2) Jeles historicus, szintén pécs-egyházmegyei pap volt.

Lugio helyének megállapítása után az itt keresztülvonult út irányára kell térnünk.

Megjegyzem, hogy Duna-Szekcsőtől át a szigeten levő római várig egy római utat fedeztem fel, mely a mostani Duna-ág medrén vezet keresztül. Azt nem állapíthattam meg, vajjon ez-e a fő hadiút, vagy pedig ugyanolyan mellékág, mint a szegszárdi Ördögvetetés, mely a fő hadiútból kiágozva, a castellumhoz vezet. Én csak azt constatálhattam, hogy a szigeten levő római vártól észak felé, a mostani Duna-ág medrén keresztül, a Duna-Szekcső fölött levő Sz.-Háromság kápolnához vezető római út nyomai megvannak.

A mennyire lehetett, végig böködtettem a halászokkal ezen irányt s a Duna medre ott kövekkel teli. A Sz.-Háromság kápolnánál, a meredek Dunapartban egy, körülbelül öles átmérőjű kőtömböt találtam, melyet apró római téglatörmelékkel kevert mészhabarc s mintegy összeolvasztott. Ez valószínűleg az úttestből maradt. A Sz.-Háromság kápolnától egy egyenes, mesterségesen alakított völgyön keresztül vezetett fel az út a magas fensíkra, a honnét folytatólagosan ismét egészen egyenes vonalban Furkó-pusztának tart, messze jobbra elhagyva a bátai hegysarkot. Furkó-pusztá utolsó házától délre, 300 ölnyire, a mostani országút mellett, Szántó Mihály földjén találtatott az Aquincumtól CXIII mille passust jelző mértföldoszlop.

Itt elvész az út nyoma, de valószínűleg nem tért le a mostani országút irányában a lapályra Bátaszék felé, hanem folytatta egyenes irányát a hegyek fölött Kövesdig, a hol egy nagy római épület alapjára s hosszú sorban (valószínűleg útmenti) római sirokra találtam. Kövesd fölött szakad be a morágyi tágas völgy a dunai nagy síkságra. Itt e morágyi völgy torkolatánál a lajviri, (leányvári) uradalmi malomnál, a réten állítólag régebben köves útnak nyomára akadtak volna. A római út innét egész Szegszárdig a hegy aljában vezetett és pedig helyenként a mostani országúttól vala-

mivel kissé kelet felé. Magának az útnak semmi nyoma sem maradt, de e mellett szólnak a topographiai viszonyok s a hegy aljában előforduló római épületmaradványok és sírok. A topographiai viszonyok olyanok, hogy a lajviri hegytől Szegszárdig nem lehetett volna az utat máshol vezetni, mint a szegszárdi hegyláncz aljában. Ugyanis ezen, a szegszárdi hegyek és Duna közötti mély lapályon az Alsó-Nyék, Pilis, Decs és Őcsény határain keresztül-kasul huzódó régi Sárviznek számtalan kanyarulata s a számos kisebb vízer nemcsak czélszerűtlenné, de majdnem lehetetlenné tett volna itt az útnak egyenes irányban való felépítését. Megjegyzem még, hogy e mély lapályon, az egyetlen őcsényi castellumot kivéve, melynek specialis rendeltetéséről már fentebb szólottam, a római építkezésnek semmi nyoma sincsen, a hegyoldalban azonban végig vannak római leletek.

E leletek között legtöbbet bizonyít az útirány mellett az 1770-ben Szegszárd és Bátaszék között talált (fentebb leírt) mértföldjelző oszlop, melyet Septimius Severus császár, a dunaszekcsői castrum építője, állíttatott. Sajnos, hogy ezen, Bécsbe került fontos emlékek lelhelyéről nem maradt reánk tüzetesebb feljegyzés. Ha legalább olvasható lenne a mille passus száma, akkor kiszámíthatnók, hogy hol kellett ennek eredetileg állania. Legtöbb lelet a hegyoldalról Várdombon került elő, de itt már ismét az Itinerariumnak egy állomására, «Ad Statuas»-ra értünk.

«Ad Statuas» állomás helyét már a fentebbiekben Várdombra tettem. Az Itinerariumban nincsen e helynél a mille passusok száma kitéve, azért elesik a távolsági számokból meríthető érv s pusztán csak a leletek alapján tehetjük Várdombra «Ad Statuas»-t. Tényleg Várdomb-község szőlőhegyében és pedig a hegyoldalnak körülbelül közepén, az egész község hosszában, különféle római leleteket s főleg sok római sírt találtak; a község északi végén pedig, az Uj-Berek-

pusztához tartozó, kissé kimagasló dombon nagy római épület alapfalai vannak. Mindezen leleteket a lelhelyeknél sorolom elő «Várdomb» és «Uj-Berek» alatt.

De hagyjuk el «Ad Statuas»-t és folytassuk utunkat a castrumon keresztül, egyenes északi irányban huzódó katonai uton. Várdomb és Szegszárd között körülbelül fele uton, az országút keleti oldalán, van az úgynevezett ebesi csárda. E helyen Bévardi őcsényi lakos magányosan álló házatól alig tíz lépéssel észak felé, tetőtéglákból rakott római sirokat és körülbelül 25 lépésnyi területen római épületek alapfalainak tégladarabjait találtam. De nemcsak e helyen, hanem környéken egészen a csatári-torok-ig találtak római leleteket s római épületanyagot. Valószínű, hogy az ebesi csárda körül nem csupán szálloda (mansio) vagy lóváltási hely (mutatio), hanem Tautantum nevű kisebb község is volt.

Az ebesi csárdától egyenes irányban vonul be az út Aliscába (a mostani Szegszárdra). Közvetlenül Szegszárd előtt, a bátaszékutcza temető előtt levő országuti kőkereszt mellett, Vesztergombi Györgynek szőlejében, a mostani országúttól alig tíz lépésnyire nyugot felé, 94 ctm. mélyen akadtam a római út kavicsozására.

Alisca. Miután az Itinerarium szövegében az van: «Alisca ad latus», Böcking *) oldalt, nyugot felé, Kölesden keresi, mely a Sió-Sárvíz völgyében hadászati szempontból egyik legfontosabb pont. Kenner Aliscát Tolnára helyezi, a legtöbb régész Szegszárdra, hol sok római épületmaradvány s egyéb római lelet találtatott. Már a castrumok fejezeténél kimutattam, hogy Alisca tényleg a mostani Szegszárd helyén állott, s a fő hadiút a városon végig a hegy tövében vezetett. Innét azonban magas töltésen egy mellékút ágazott ki az őcsényi szélmalomhoz, dr. Szigeth Gábor birtokához, hol egy római castellum állott. Bámulandó, hogy ezen «Ördögvetetés» név

*) Böcking : «Comm. not. dign.» p. 697. és 711.

alatt ismert római töltésút e mélyen fekvő árterületen, hol a Duna romboló árjának annyiszor volt kitéve, mai napig megmaradt s egészen a zsidó temetőig kivehető.

Szegszárdon túl jó darabig egészen elvész a római főút nyoma s nem tudom, mely ponton hidalta át a Sárvizet. Minden egyéb nyom hiányában azt kell feltételeznem, hogy az a mostani országútnak képezheti alapját s az áthidalás is ugyanott volt, a hol most, t. i. a vámháznál. Van egy mértföldjelző oszlopunk, mely Tolna és Szegszárd között találtatott s XCVII mille passust számlál Aquincumtól. Miután ez a faddi mértföldjelzőtől (LXXXVI M. P.) tizenegy mille passussal vagyis 16 kilométerrel lejjebb állott, valószínűleg itt, a vámház körül volt eredeti helye.

Innét valamivel odább északra, azon keresztnél, hol a kajmádi út az országútra szakad, ismét megtaláltam a római út nyomát. Ez a mostani országúttól néhány ölnyire keletre fekszik s egészen egyenes irányban, a mostani országúttal majdnem párhuzamosan, vonul egészen a mözsi állomásig. Még a figyelmes laicus is észreveszi a kissé kiemelkedő egyenes vonalat, melynek legnagyobb részén még a kavicsozás is ott van széjjel szántva a mözsi földeken. A mözsi földeken ez egyenes út egy kissé kiemelkedő halmot is érint, melyen római épület alapfalai voltak, de melyeket már egészen kiszedtek. A mözsiek e pontot «Türkisches Wirtshaus»-nak nevezték el. Mözsön túl ismét nyoma veszett ez útnak, a melyről azt tudjuk, hogy itt közelben Ripa alta római városba ért.

Ripa alta, elnevezése után, a Duna magas partján feküdt. Kenner nem talál Paksig a Duna mentén olyan helyet, melyet fekvésénél fogva méltán lehetett volna Ripa alta-nak nevezni, azért egy magas hegy tövébe és pedig a szegszárdi 870 láb magas «Cserhát-hegy» tövébe helyezi Ripa altát. Kenner itt alaposan tévedett. Eltekintve attól, hogy a «Cserhát-hegy» nem is fekszik a szegszárdi hegyláncz szélén, hanem épen annak közepén — az «alta» jelző reá illik ugyan

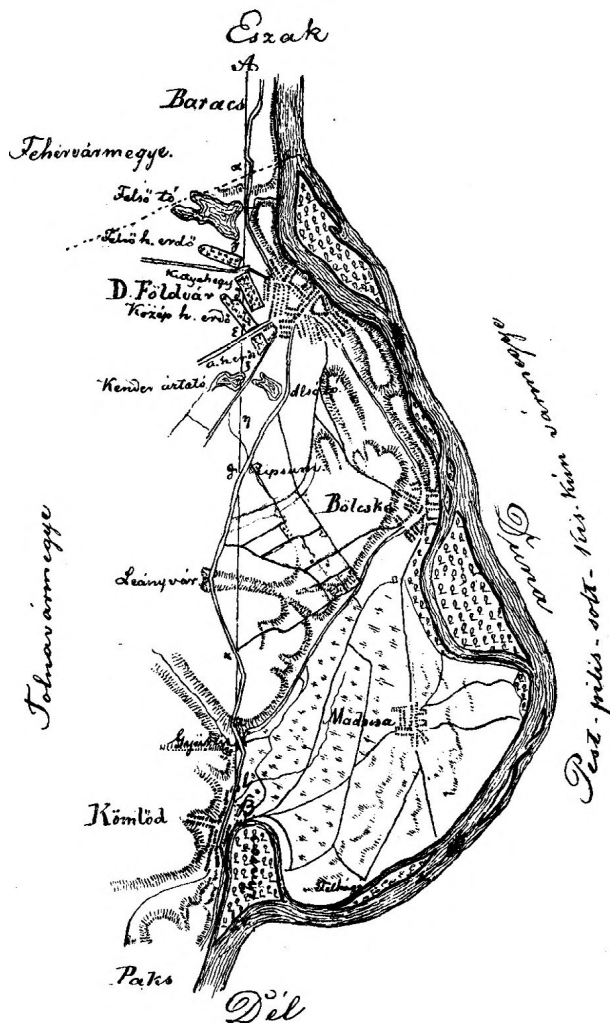
e hegyre, de a «Ripa» sehogy sem. Nem magas hegyet, hanem magas partot jelez a Ripa-alta.

Böcking Parthey és Pinder nézeteihez csatlakozik s Ripa altát körülbelül Kalocsának átellenébe helyezi. Azonban — eltekintve attól, hogy a Ripa alta elnevezés itt nem volna jogosult — ha oly magasra fektetjük Ripa altát, akkor az Itinerarium mértföldszámaival Lussuniumnál (Kömlőd) megoldhatlan conflictusba keveredünk.

Tolna fölött csak Faddnál találjuk meg ismét biztos nyomát a római katonai főútnak. Faddtól délnyugatra fekvő legelőn, egy régi vízmedernek partján, találták a fentebb leírt római mértföldjelző oszlopot, mely Aquincumtól LXXXVI mille passust számlál. Innét egyenes vonalban huzódott a római út Vetle-pusztá felé s a «Galambhegy» alatti, faddi homokszőlőkben még ma is megvan biztos nyoma. Itt ugyanis szőlőkapálás alkalmával még most is a római útnak egyenes irányban huzódó kavicsozását forgatják fel. Vetle-pusztánál, az országúttól néhány ölnyire, keletre, nagyobb területen találtam római edénytöredékeken kívül kötörmeléket és kavicsozást, mely a római útnak utolsó maradványa. E helynek egészen közelében, Duna-Szent-György-község délnyugati végén, az úgynevezett «Basahalmon», egy nagyobb római épületnek falmaradványait találtam. Római malter és tégladarabok még most is hevernek itt a föld felszínén. Ez ismét egy lóváltási állomás (mutatio) lehetett. Ugyane község északi végén a «Sánczhegy»-en is találtam római téglák töredékeit. Itt valószínűleg egy kisebb római őrtorony állott. Innét ismét egyenes irányban vezetett a római út Paks felé. A Paks előtti «Püspök-domb»-on ismét római épületek maradványait találtam. Paks fölött állítólag a Dunában találták a fentebb leírt mértföldjelző követ, mely Aquincumtól a LXXIII-ik mille passust mutatja. E mértföldjelző oszlop közelében van

Lussunium. Hogy e város a kömlődi «Bottyán-sáncz»-on és környékén állott, az az innét előkerült temérdek római lelet

alapján ma már kétségtelen. Az innét tovább vezetett római út adatait Szelle Zsigmond úrnak köszönhetem, ki már évek hosszú során át Duna-Földvár és környékének fáradhatlan s lelkiismeretes kutatója. Szelle az alantabbi hely-

szini rajzban jelezte ki a Kömlödtől (Lussunium) Baracsig (Annamatia) egészen egyenes vonalban húzódó római utat. Kömlöd fölött, a legelső hidon túl, a mostani állami út nyugati oldalán 1 pontnál, a hegyoldalon rézsutosan, de szaba-

tosan északi irányban 4—5 méter széles s kissé kidomborodó csikot veszünk észre, melyet ha ásóval megbolygatunk, előtűnik a felső humus, alatt 10—15 ctm. mélységben, az összehordott és gondosan elterített dunai kavicsréteg, mely szintén 10—12 ctm. magasságban mutatkozik és annak alapját jó tenyérnyi vastag, különféle kőnemből, köztük sok római tégladarabból, készült ágy képezi, sőt helyenként ezen utat beszélő árok nyomai jobbról és balról is észlelhető.

Ezen — kétségtelenül egykor kövezett út rézsút és szeliden emelkedik azon legmagasabb csúcsra, mely a gyűrűsi völgy nyílásának déli sarkán uralkodik. Míg a közlegelőn halad, eredeti alakjában tisztán kivehető, a feltört szántóföldeken pedig már 8—10 méter szélességben szét van szórva. Midőn a hegy csúcsát meghaladja, a völgybe hanyatlik és a hegy lejtőjének közepe táján a kavicsos út nyoma eltűnik.

Ha ezen út folytatását, mely eddig kifogástalan egyenes vonalban haladt, ugyanezen irányban keressük, az a gyűrűsi völgynek északi lejtőjén, hasonló anyagból kiépítve, újból tellhető azon különbséggel, hogy itt háborítatlan legelőterület nem lévén, az út ezen oldalon már csak szétszórt állapotban található, és a mint a lejtő felső részére ér, a jelenlegi államutat metszi, de csak igen rövid távolra s a kis könyököt áthaladva, ismét annak nyugati oldalára tér vissza, hol aztán több kilométernyi vonalban egyenesen *k* pont felé halad, hol a bölskei római kath. plébánia szántóföldjén *) keresztül az itt ismét bekanyaruló államuton átlép, — de nagyon rövid haladás után a leányvári széles és nagy völgybe hanyatlik, hol épen, mint Gyűrűsnél, megszakad s az északi oldalon ugyanazon egyenes vonalban csak oly szétszórt állapotban lelhető fel annak folytatása, hogy a vizsgálódót mál-

*) A *k*-val jelölt pontnál 1876-ban Kovács János bölskei esperes és plébános egy római mértföldmutatót talált, mely Alexander Severus nevét viseli és ab Aquinūs LXVI M. P. számlál (97.⁵⁸¹ kilométer).

tán fogja el a kétség, hogy vajjon csakugyan helyes uton jár-e? Ha azonban kitartóan követjük az egyenes vonalt, a Ripszumi szőlők külső sarkánál ismét megszállja a bizalom, mert a szétszórt kavics mindinkább sűrűbben fordul elő, úgy, hogy rövid kétése terület után η -nál már ismét követhető a nyom, de innét le a kenderáztatóig újból alig felismerhető, szétszórt állapotban van.

A kenderáztatónál ismét oly ponthoz érünk, a hol az eddig követett kavicsos kőút mintegy 200 méternyi hosszúságban megszakad és újabb bizonyítékát szolgáltatja annak, hogy a rómaiak mily szívesen ragaszkodtak az egyenes vonalhoz útjaik kiépítésénél. Így például a kenderáztatónál alig 100—150 méternyi kitéréssel megkimélhették volna a 200 méternyi hosszú hidat, mely e posványon át veretett, s ott egy alig 2 méter széles árkon, hol e tócsa vize az alsó tóba lefolyik, egy rövid, közönséges kőhid elégséges lett volna. E helyett az egyenes vonalat pedansul megtartották és a hosszú hid végén, a kenderáztató keleti oldalán, még ma is megvan a hidfő, hová a hidat kötötték és ezen ponttól kezdve a legelő területen egészen épen és tisztán kivehető alakjában az itató gémes kutig követhető, ezen túl azonban a futó homok buczkái alatt eltűnik, de az utat keresztező keéri uton túl, egészen a középső homokerdőig, ép állapotban ma is megvan. A középső homokerdő és a Kutyahegy gondosan művelt szőlő, hol a kavicsos kötörmelék 20—30 méternyi területre van már szétszórva, de azért mégis oly feltűnő tömegben, hogy a szőlőmunkások ezen csikot, hol szerszámaik eléggé romlanak, egyszerűen csak «kapaélesztőnek» nevezik. Közben-közben pedig, hol az a legelőterületre lép, ott háborítottan alakjában észlelhető *) s ha itt ásatási kísérlete-

*) Ez utóbbi években a közlegelő legnagyobb részben felosztatván, szintén megmunkálás alá került, így ma az érintetlen állapotban lévő darab az, mely a keéri út és a középső homokerdő között fut át.

ket végezünk, a kavicsréteg alatti kőágyban temérdek római tégladarabot találunk.

A Felső-Öreghegy orma és a Felsőtó közötti szoroson már nagyon szét van hordva, s a kavicsréteg már csak a Felsőtóból leömlő víz árkanát vezető államút hidjának nyugati oldalán tűnik fel, innét az árok mindkét partján.

Itt β -nál aztán ismét nyoma vész, mert mintegy 60—80 méternyire oly lapály következik, mely pár száz év előtt is még ingoványos és vízjárta terület volt, — ezután pedig egészen a mazzolai szőlőig a szomszédos Felérmegyéből átözlő futó homok buczkái temették el.

A mazzolai szőlőket szegő árok mentén azonban a régi legelőterületen kocsíút halad végig, melynek mintegy 4 méternyi szélességén ismét eredeti alakjában tűnik fel, s a kocsikerekek bevágása helyén a felső kavicsréteg előbukkan, alatta azonban a kőágy még ma is megvan. Innen azután a mazzolai szőlőkön rézsút, de mindig egyenes irányban eltéveszthetetlenül követhető ezen út — természetesen szétszórta állapotban — a határárokig α , hol aztán már a szomszédos Fejérmegye területére lép át s egyenes vonalban a Derecskey Lajos-féle szőlőben álló présház előtt leásott, két egész és egy csonka mértföldmutatóhoz vezet.*)

Itt, Baracs-pusztán érte el *Annamatia* állomást. Az ezen túl Aquincumig terjedő részlet már nem tartozik e munka keretébe. Ezzel tehát végig mentünk az Itinerariumnak legelső, dunamenti hadiútjának megyénk területére eső részén.

II. Az Itinerarium útvonalai közül megyénk területét érinti még a *Sopianae-Aquincum* (Pécs—Ó-Buda) útvonala. Ez

*) Ezen mértföldmutatók egyike Verus Maximianus és fia, a másik Decius Trajanus nevét viseli és mindkettő ab Aquinco LV M. P. (81.3175 kilométer) mutat, a harmadik, csonka oszlopnak csak alsó része van meg, felső, írásos része pedig letört. Id. Hőke Lajos szerint ez is Alexander Severusé lehetett és valahogyan innen Dunavécsére, onnan pedig a magyar nemzeti muzeumba került.

a következő állomásokkal és mille passusokkal említették: «Iter a Sopianis Acinco. Ponte Sociorum M. P. XXV. Valle Cariniana M. P. XXX. Corsio, sive Hercul. M. P. XXX. Jasulonibus M. P. XXV. Acinco M. P. XXV. (Editio Wessel. pag. 266.)

Szalágyi¹⁾ ez útirányról azt vélte, hogy az a Pécestől Tolna-megyén keresztül vezető rendes országútba esik s a «Pons Sociorum» alatt a Bonyhád mellett fekvő Hidas-községet érti.²⁾

Salamon Ferencz³⁾ az Itinerariumnak Sopianæ-Aquincum (Pécs—Ó-Buda) vonalát Pécestől Dombóvár felé (Ponte Sociorum) a Sió-völgyben fekvő M.-Komáromnak (Valle Cariniana), azután Fejérvártól délre, a bárándi pusztán Seregélyes mellett (Corsio sive Hercule), vezetí Martonvásárra (Jasulonibus). Antoninus sopianæ-aquincumi országútjának kétségkívül kerülőt kellett tennie. Kitűnik ez a mértföldek számának kiméréséből. Mert ha Budának Pécestől való egyenes távolságához a kanyarulatokra számított tizedrészt is hozzá vesszük, csak 127 római mértföldet ad a számítás — holott Antoninuskál 135-nek van írva a távolság.

Dr. Kenner⁴⁾ Ponte Sociorum-ot Dombóvárra; Valle Cariniana-t a Felső-Nyék melletti Garáb-hegyhez vagy Város-Hidvéghez vagy végre Mező-Komáromra; Gorsio vagy Her-

¹⁾ Salagijs : «De statu Ecclesiæ Pannonicæ», IV. 266.

²⁾ Salagijs erre vonatkozólag így ír : «A Sopianis Acincum proficienti proximam stationem diximus Pontem Sociorum vocatam intervallo milliarium XXV. Euntibus Budam Quinque-Ecclesiis via Regia iter est usitatum per vicum Hungaris «Hidas» dictum, cui est Hungaricum a ponte nomen; vicus hic antiquus est, distatque a Quinque-Ecclesiis intervallo milliarium Romanorum XXV. Vicus iste, cui a ponte nomen, perfecte congruit cum Ponte sociorum; est enim illic pro natura situs et soli tantum aquarum et creni, ut non nisi probe communiri pontes iter tutum præbeant, unde creditu proclive est a pontibus his et olim Pontem sociorum Romanis, et postea Hidas Hungaris locum illum cognominatum».

³⁾ Salamon F.: «Budapest története», I. 249.

⁴⁾ Dr. Fr. Kenner : «Noricum und Pannonia» 113.

culet Székes-Fejérvárra; Jasulonibust Bicskére helyezi s Pécs-től a Mecsek-hegységen keresztül vezet le ez utat Magyar-széken keresztül a Kaposvölgybe Ponte Sociorumig (Dombóvárra) s Jovia-ig (Döbröközig); itt elhagyja a Kaposvölgyet s Tamási felé egyenes vonalban északra Valle Cariniana-ig huzódik. Eldöntetlenül hagyja, vajjon ez utóbbi állomás a Garáb-hegy tövében vagy annak környékén, Város-Hidvégen vagy Mező-Komáromban feküdt-e? Innét egyenesen északra Herculiába (Székes-Fejérvárra) s odább Csákváron át Florianába (Boglár) vezetett, hol a sabaria-aquincumi fővonalra jutott, mely Jasulonibus-on (Bicskén) keresztül Aquincumba vezetett.

Nagyon támogatják ez útnak megyénken keresztül vonuló irányát a tényleges leletek. Döbrököztől egészen egyenes északi irányban fontos és nagy kiterjedésű római telepeken keresztül vezet az út. Itt találjuk Döbrököz fölött Leperd-pusztán a gölősi nagy castrumot, valamivel odább a kőkuti római építkezés nyomait, Kőkut és Kocsola között a «Fesztetics» nevű erdőrészt, hol nagy római épület nyomára akadtam; azután következik a Kocsola és Kónyi közötti egyenes, nagy völgy, mely tele van római leletekkel. Kónyi fölött az Okrád vize vezet egyenesen északra s ez útirányban a közbeeső pusztákon mindenütt vannak római leletek, így Okrád- és Muth-pusztán, feljebb Iregh mellett, Csehi-pusztá határában, százával találtam római tumulusokat.

III. A Sopianæ-Arrabo (pécs-győri) útvonal az Itinerarium szerint következő állomásokkal bírt: Ponte Mensvetina 25 mp., Tricciana 30 mp., Cimbriana 25 mp., Crispiana 25 mp., Arrabo 25 mp.

Kenner Ponte Mensvetinát ugyanazon helynek tartja, mint Ponte Sociorumot, s helyét Dombóvárra teszi. Mindkettőnek mértföldtávolsága Pécsről 25 mp.-ra van téve. Dombóvárról Döbröközre vezetett, a honnét egészen egyenes északi irányban, Felső-Ireghen keresztül, a Kis-Koppány-

völgybe nyulott s azon végig haladt, míg a Sió-völgybe szakadt. A Kis-Koppány és Sió találkozására helyezi Triccianát. Innét már megyénken kívül vonul ez út, mert Cimbriana alatt Veszprém, Crispiana alatt Varsány és Arrabo alatt Győr értendő. E szerint a pécs—győri út a pécs—ó-budai útból körülbelül Kónyinál ágazott el egészen északra tartva.

IV. A Sopianæ-Bregetione (pécs—ó-szőnyi) útvonal az Itinerarium szerint következő állomásokkal bírt: Jovia 32 mp., Fortiana 25 mp., Herculia 20 mp., Floriana 15 mp., (Tata) 22 mp., Bregetione 8 mp. (Ó-Szöny).

Ezen út Kenner szerint Döbröközig vagy Joviáig *) ugyanaz, mint előbb említettett, csak innét ágazott el, végig huzódva a Kaposvölgyön, a Kapos és Sió találkozásáig, Simontornyáig, a hová Fortianát helyezi, innét egyenes északi irányban Herculiara (Székes-Fehérvárra) s Floriana-n (Bogláron) át Ó-Szönybe vezetett.

A fentebbi négy útirányon kívül bizonyára még számos más út kötötte össze a római telepeket egymással. Így a többi között, habár okmánynyomok nincsenek is reá, valószínű, hogy Annamatia (Duna-Földvár) és Lussunium (Kömlöd) Fortiana-val (Simontornyával) mint rezervponttal összeköttetésben volt.

RÓMAI TEMETKEZÉS, SÍREMLÉKEK ÉS SÍRMELLÉKLETEK.

A *római temetkezési* szokások bizonyára mindenkit érdekelnek, s miután lépten-nyomon találkozunk római sírokkal, azért kissé behatóbban foglalkozom ezekkel.

A rómaiak különös ünnepélyes szertartásokat követtek halottaik temetése körül, mert azon hiedelemben voltak, hogy

*) A Joviáról nevezett castellumok (ilyenek a döbröközi s Apathia, Verbanovec mellett) Diocletianus császárral függnek össze, a kinek mellékneve Jovius volt.

a megholtak lelkei nem élvezhetik a túlvilági boldogság nyugalmát, ha a temetési szertartásoktól megfosztattak.

A megholtak szemeit legközelebbi rokonai csukták le s a szertartásos mosások után fehér togába burkolva, virágokkal borított ravatalra helyezték. A mint manap is keleten a mohamedánoknál cyprusfát ültetnek a gyász emlékeül a halotti ház udvarában vagy kertjében, úgy e szokást már a rómaiaknál is feltaláljuk, kik Pluto, az alvilági szellem tiszteltére szentelték a cyprusfát.

Kezdetben a rómaiak is hullatemetkezési szokást követek, később azonban s Róma alapításától számított III. század vége felé, már átvették a barbároktól a hullaégetési szokást, mely általánosan elterjedt egészen a Krisztus születése utáni II-ik század végeig. Ekkor lassanként felhagytak e szokással, a keresztény császárok alatt pedig teljesen megszűnt a hullaégetés s visszatértek a hullatemetkezéshez.

A hullaégetésnél a következő szokásokat tartották : száraz fából emeltek cyprus gallyakkal övezett, gula- vagy toronyalakú máglyát, melyet pyra-nak neveztek. Előkelőknél a máglya többnyire négy emeletből állott s az alsó részt szalmával töltötték meg. A máglya középső részét virágokkal, koszorúkkal, ruhadarabokkal s fegyverekkel ékesítették. Az illatszerekkel behintett pyrára helyezték a hullát s a legközelebbi rokonok gyűjtötták meg azt, elfordult arczczal, égő fáklyák segélyével. A lángbaborult pyrát már rokus-nak nevezték s e máglyára hányták az elhunynak ruházatát, ékszereit, fegyvereit, tömjént s illatszereket. Míg a hulla égett, emberi vért is ontottak az istenek kiengesztelésére és pedig hajdan a rabszolgák és foglyok vérért, később a gladiatorok tisztéhez tartozott e véröntás.

A hulla elégetése után borral vagy vízzel oltották el a máglya parázsát, a félig égett csontmaradékokat pedig a rokonok urnákba gyűjtötték. Vízzel hinté be még a pap háromszorosan a jelenvoltakat s «salve» vagy «vale» szavakkal

utolsó bucsut véve az elhunytól, széteszlottak a gyászolók. Az urnákba helyezték a csontokon és ékszereken kívül még a könytartó üvegcséket s a symbolicus lámpákat is, melyek római sirokból soha sem hiányoztak. Sok esetben az ékszereket nem hányták a máglyára, hanem egészen ép állapotban helyezték az urnákba. Így megyénkben a többi között Pinczehelyen egészen ép állapotban találtam az urnában az ékszereket; Hanthon és Csurgó-pusztán pedig összeolvadva találtam az ékszereket s ugyanott, a hullaégetési helyen emeltek sírhalmokat az összekotort csontok, maradékok s urnák fölé.

A gyászolók utolsó óhaját e szavak fejezték ki: «sit tibi terra levis» (legyen a föld könnyű neked), vagy «ossa tua molliter cubent» (nyugodjanak csontjaid békében), s ezt a szavak kezdőbetűivel S. T. T. L. (sit tibi terra levis) vagy O. T. M. C. (ossa tua molliter cubent) betűkkel a síremlékekre is gyakran feljegyezték.

A temetés befejeztével a szertartások még nem értek véget. Az elhunynak rokonai és barátai, hogy megtisztuljanak a halott érintésétől, fürdőt vettek előbb s így gyűltek össze lakomára halotti torra (silicernium-ra) a halottas háznál. A gazdagabbak nyers husnak kiosztásával a népet is megvendégelték s ezt «visceratio»-nak nevezték. Áldozati s gyászszertartások később is tartattak, még pedig nem csak az évfordulati napokon, hanem egyéb meghatározott időben is. *)

A rómaiak *temetkezési helye* rendszeren a városon kívül, az utak mentén vagy néha a magányos villák kertjeiben volt, de a szegényebbek számára voltak köztemetőik is. Nagyérdemű férfiakat hegyek ormán, a város közepén, köztereken, templomok mellé, sőt a templomokba is temették néha. Ki ne ismerné, ha csak leírásból is, Rómán kívül a via Ap-

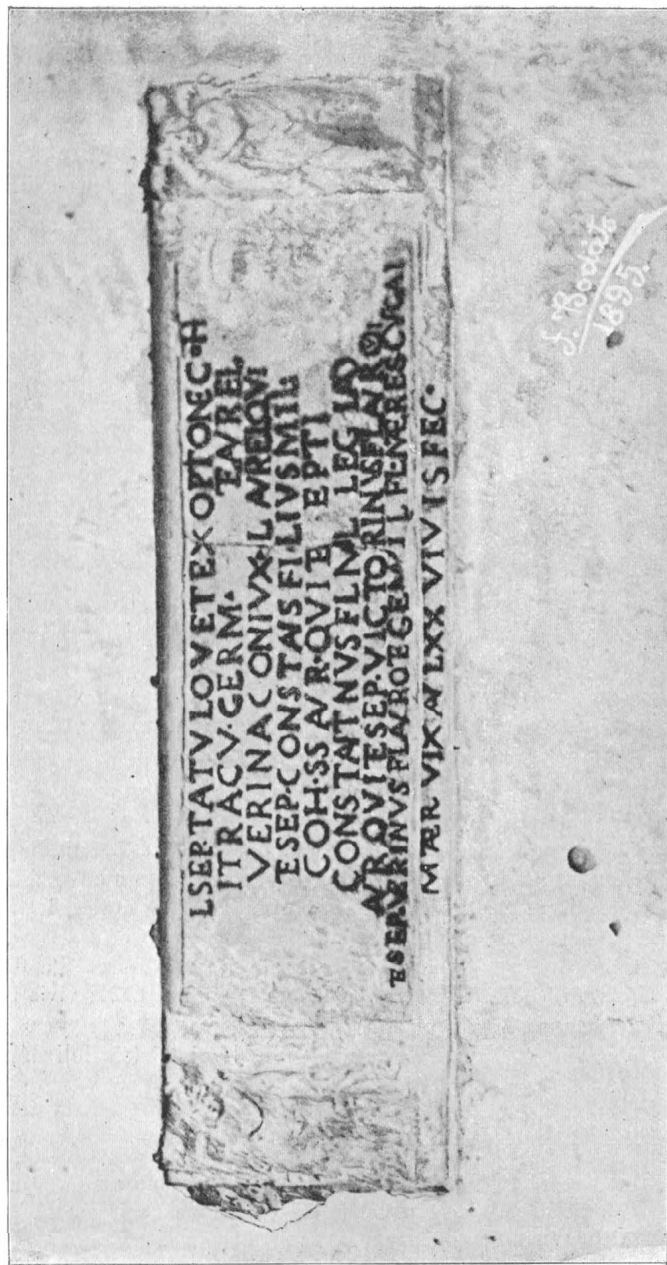
*) L. Schönwiesner István apát: «Compendium antiquitatum Romanorum», Budapest, 1825.

piát vagy Pompejin kívül az országút menti, temérdek, remek síremléket, melyek manap is eléggé mutatják, mily fényűzést fejtettek ki a hiu rómaiak sírjaik körül! A legszegényebb is, ha nagyobbyszerű síremléket nem is emelhetett kedves halottja emlékének, legalább hatalmas halmot emelt az urnasírok vagy hullák fölé. A kegyelet- vagy hiuságnak mily gazdag emléksorozata állott egykoron Pannoniának sűrű úthálózata mentén! Sajnos azonban, hogy megyénkben e temérdek síremlékből csak néhány halom maradt meg. A mausoleumok-, columbariumok- s egyéb téгла- vagy kőből emelt emlékeket elpusztították nemcsak a népvándorlás-kor barbárjai, hanem, talán nagyobb részben, a műveltségre igényt tartó epigonok. E vandalismus legfeljebb csak néhány sírtáblának darabjait hagyta meg számunkra, melyeket birkaaklok alapköveiből sze-degetünk ki vagy káposztáskövek gyanánt használva találunk.

E sírfeliratok rendszeren D. M. vagy D. M. S. (*Dis Manibus Sacrum*) *) betűkkel kezdődnek. Elmondják azután az útmentén elhaladó vándornak, hogy kinek porait takarja az emlék, nevét, melléknevét, állását, korát, néha — mint az egyik szegszárdi síremléken — szülővárosát. A «H. S. E.» betűk: *hic situs* vagy *sita est* (itt nyugszik) gyakran hiányoznak az emlékeken, mert sok esetben nem tényleges sírok fölé, hanem távol eltemetett halottak számára emelt a kegyelet síremlékeket, melyeket *cenotaphium*-nak neveztek, az előbbenieket pedig *epitaphium*-nak. A feliratok elmondják azt is, hogy ki készítette azokat, sőt sok más dologra is kiterjeszkednek, így — mint a szegszárdi síremléken — gyakrabban találjuk a «*sibi vivis*» kitételt, melylyel azt jelzik, hogy még életükben készítették ez emléket.

*) A rómaiak a «Manes»-ek alatt azon elhunytjaik lelkeit értették, kiknek földi tetemeit kiszárítva vagy bebalzsamozva, ősi római szokás szerint házaikban őrizték, részint, hogy ez által tisztességes eltakarítást nyerjenek, részint, hogy e manesek tűzhelyeiket őrizzék. Mania volt a manesek anyja — ki egyúttal Rómában a rettegett laresek (házi istenek) anyjaként is tiszteltetett.

CLXI. TÁBLA.

A böleskei ref. templomba falazott római sírkő.

Megyénkből elég számos síremléket s töredéket bírunk s ezek a következők:

Bonyhádon a plébániai folyosó ajtajánál befalazva Rómer Flóris 1866-ban igen szép betűkkel római sírfelirás-töredéket talált. Hogy honnét került e síremlék töredéke oda, senki sem tudta megmondani. A kő kivehető magassága 25", szélessége 10". A betűk 3¹/₂-től 2-ig kisebbednek. A töredék betűi a következők:

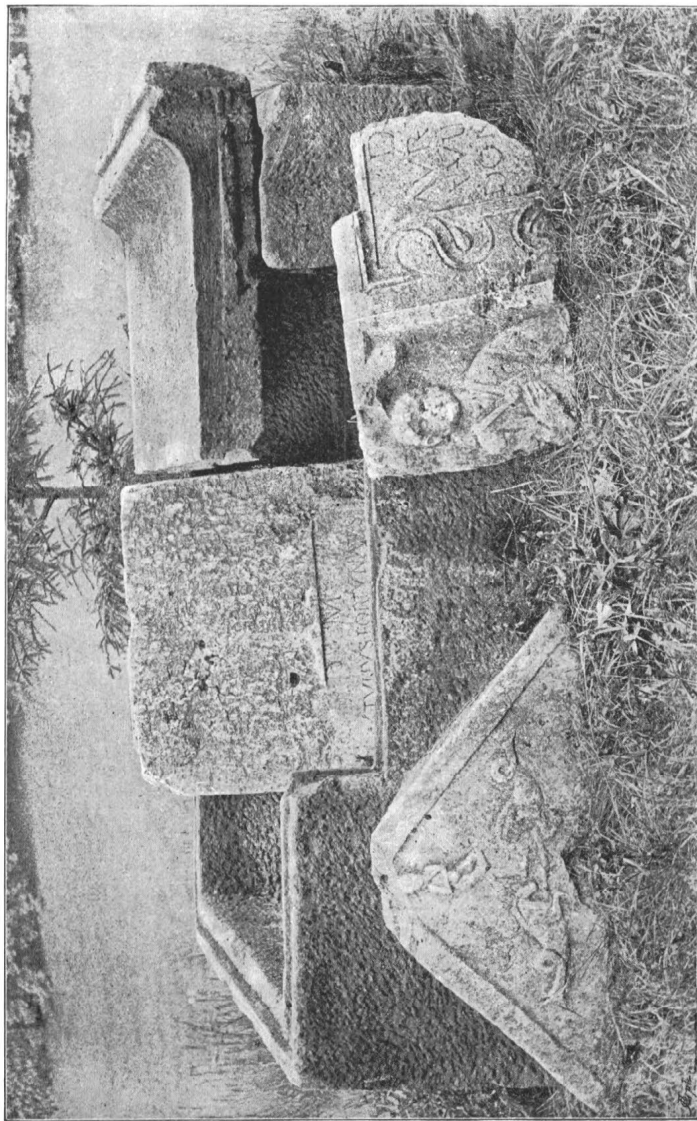
Bölcskén, a református templom oldalfalába építve, az ábrában (CLXI. tábla) bemutatott, következő sírtábla látható:

L(ucio) S(eptimio) Tatulo vet(erano), ex opt(i)one coh(ortis) I Thracu(m) Germ(anicæ) et Aurel(ia) Verina co(n)iux, L Aur(elius) qui et Sept(imius) Constans filius mil(es) coh(ortis) s(upra) s(criptæ), Aur(elius) qui et Septi(mius) Constant(i)nus fil(ius) m(iles) legionis I ad(iutricis) Aur(elius) qui et Sep(timius) Victorinus (f)il(ius), Au(relius) q(ui) et Sep(timius) Verinus f(i)l(ius), Aur(elius) q(ui) et S(eptimius) (A)emil(ius) f(i)l(ius) Mereccusa mater; vix(it) an(nos)LXX; vivis fec(it).

Bölcskén a Kurz-féle épületben levő sírkő felirása re-construálva a következő:

(Cominio Flavi)a Sirmi Maximo, quondam vet(erano)
ex sig(nifero) leg(ionis) II ad(iutricis), et Cominie
Maximillæ fil(iæ) eius, et Aeliæ Proculinæ uxori eius,
(Fl)(avius) Nov(e)llianus.

CLXII. TÁBLA.

Római sirkő-töredékek Győrkönyhöl.

*Duna-Földvár*ott ezelőtt a Szentháromság talapzatába volt befalazva, most azonban már a budapesti nemzeti muzeumban őriztetik a következő sírfelirat:

D   M
(s)EXTI · IVVENO
PRIMITIVO
DOMO AQVIL
EIA · AN · XXVII
VLP · IA · EPICHARIS
FRATRI F · C · OB M
ERITA EIVS F · C ·

Felső-Leperden a «gölösi» dülőben találtak egy római feliratos sírkövet, mely az ottani gazdatiszt káposztás hordójában — súly gyanánt alkalmazva — ma is látható.

Felírás:

Olvasás:

D. M.
TI · CLAVL
Q · MARI · F
L · H · S^p

[D(iis) M(anibus)]

Ti(berii) Claud[ii]

[Q(uinti)] Mari f[i] -

l(ii) h(ie) s(itus) e(st)

Négy síremlék töredékeit egy képre fényképeztem le (CLXII. tábla), úgy a mint azokat Csapó Vilmos tengeliczi parkjában felállítva találtam. Ezek különben *Györkönyben* találtak s dr. Novák Sándor paksi orvos gyűjtötte azokat össze.

Az egyik síremlék vastag kőből faragott sarcophag, törött tetejével.

A másik sírfelirat töredéke a sarcophagban áll. A feliraton itt találjuk a kizárólagosan csak síremlékre alkalmazott D. M. (Dis Manibus) betűket. Feliratát Mommsen közli s az a következő:

D(is) m(anibus) M. Tullius Fortunatus vet(eranus)
c(o)h(ortis quingenariæ) Mau(rorum) d(omo) Africa
vix(it) an(nos) LXX. Sep(timiæ) Dubita(tæ) con(iu)gi
et filis eorum. Fabius Baritio (v)et(eranus) coh(ortis)
eiusdem heres ei(ius) amico bene mere(n)ti tit(ul)um.

A harmadik síremlék-töredéken szintén rajta van a D (Dis) kezdőbetű és egy a mellén bullával felékesített gyermeknek mellképét ábrázolja.

A negyedik darab egy síremlék csúcsáról való a síremlékeken conventionálisan előforduló delphineekkel.

Kömlődön 1790 körül a Bottyánsáncz, hajdani római castrum alatt találtak egy sírkövet, mely később Hőgyészre, gróf Apponyi Antal kastélyába került, ki 1815-ben a nemzeti muzeumnak ajándékozta azt.

E ketté törött, de különben szépen conservált emlék Oplus Læpocus veterán katonának sírjáról való.*) Egész magassága 2⁸⁵; szélessége 0⁷⁸; a mező magassága 0⁸⁵, szélessége 0⁵³, a betűk magassága 0⁰⁷⁵—0⁰⁵ ctm.

E barbár, de különben bizonyos könnyedséggel készült emlék felső csúcsán, mélyített fülkében, farkaikkal összekapcsolt két delphinnek eléggé ismert díszítését találjuk. A középső rész az elhunytat ábrázolja durván redőzött ruhával. Az alsó részen következő felírás olvasható :

Oplus Læ-
pocus, Vols-
etis f(ilius), Aexil-
vas, vet(eranus), ann(orum)
LIII, stip(endiorum) XXIX,
h(ic) s(itus) e(st.)
L(ucius) Petillius . (Caii)
f(ilius), he(res), pos(uit)

*) Römer-Desjardins : «Monuments épigraphiques» No. 164. Pl. XXVI. pag. 80.

Kömlődről Mommsen (429. lap, 3321. sz.) a következő sírfeliratot közli:

// ERES
 //////////////////////////////////
 (ct) FLAVIAE F. FIRMINAE
 ET FL. FIRMAE FILIS
 FIRMVS VET LEG
 II AD
 PIENTISSIM

Kömlődön találtak még egy sírkövet, mely most a budapesti nemzeti muzeumban őriztetik. Felirata e töredéknek a következő:

IOMDOL
 L IVL QVIRN(a)
 PASSENIANVS
 PRAEF
 PRO SVA SALVTE
 ET MIVL CATV(l)
 I PATRIS (u) S (l. m.)

Kömlőd átellenében az imsósi szigeten, a Duna vize alatt levő nagy római épület falából már több sírkövet fessegettek ki. Egy innét előkerültnek felső részét Zavaros paksi jegyző udvarában láttam. Csúcsán — úgyanúgy, mint a fentebb leírt kömlődi sírkövön — farkukkal egymásba kapaszkodó delphineek, alantabb pedig egy férfinak domborműves mellképe látható.

Egy teljesen ép és ritka jól conservált sírkő van birtokban is, mely Mommsen szerint 1828-ban *Őcsényben*, az erdőben találtatott. Egész hossza 224 ctm., melyből a durván faragott s földbe illesztett rész 57 centimétert tesz ki. Szélessége 58 ctm. s vastagsága 26 $\frac{5}{8}$ ctm. Felső része háztetőalakú, melynek két szélét növényinda, közepét pedig rosetta ékíti. A háromszög közepén emberi fő. Az alatta levő 47 × 44 ctm. nagy mezőben csinos koszoru, közepén rosettával. Felirata a következő:

Római sírkő Ócsény határából.

D(is) M(anibus)

C(laudia) · VAL(eriana) ALPINE
 ANO RVM
 VIII HIC · SIT
 A · EST · PATER · ET ·
 MATER · FILIE (sic!)
 BENEMERENTI ·
 POSVERVNT ·
 ET · SIB(i) · VIVIS ·
 AEL(ias) RESSATVS
 EXPLORAT · ET
 VAL(eriana) AELIAS
 MATER

Szegszárdon találtatott a legszebb síremlék, de ezt a keresztény emlékek között irom le. Van azonban még a megyeházában egy sírkő-töredék, következő felirattal:

(P)OLLITIVS LAE
 (li)ANVS PRO
 SE ET FL SVIS
 V S L M
 (ser)VIANO III
 / / / / / O C(os)

Mommsen supplementuma szerint Servianus consulatusának éve alapján a Krisztus utáni 134-ik évből való.

Szegszárdon Mommsen szerint egy török fürdőnek romjai között találtatott a következő feliratú sírkő, melyről már Marsilius is említést tesz (Danubius II. tábla 43. l.):

	c	{	OHI NORC
vix. an	N		XXXV
e	T M		ACIIVO
	VIXIT ANN		
	NIA IVVS		
sibi	ET PATRI BENE		
	CXO CXO CXO		

Római sírkő Várdombról

Várdomb-község szőlőhegyén találtatott s a megyeház kertjében van felállítva a CLXIV. táblán bemutatott, 66 ctm. magas és 75 ctm. széles sírfelirat, melyen 10 ctm. széles, hornyolt keretben a következő felírás olvasható:

D(is) M(anibus)
 Aur(elio) Proculino mil(itian)
 o-vixit annos triginta quinque
 dies quinquaginta. Aurelius Proculus
 vet(eranus) leg(ionis) secundæ ad(jutricis) Antoninianæ
 syrus, domo heme-
 sacum Cl(audia) Candida
 parentes filio ka-
 rissimo posu-
 erunt cum Ae(lia) Faustina conju(ge)*

Érdekes adatot szolgáltat e sírirat arra nézve, hogy hogyan telepítette a római kormány katonáit messze világrészekből (így ez esetben Kis-Azsiából, Syriából) oda, a hol azt a politikai szükség kívánta. Még érdekesebbé teszi ez emléket az, hogy e katonának atyja, az akkor vallási szempontból oly hirneves Emesa városában született, a honnét Antoninus császár és katonái által Pannoniába is elterjedt a nap-imádás. A Krisztus születése után 218—222-ig uralkodott Antoninus császár azelőtt Emesa városában a syr napistennek volt főpapja s mint ilyen Elagabalus (Heliogabalus) nevet viselt. Szépsége, valamint papi hivatalának fénye az ott táborozó római katonák figyelmét magára vonta. Elhíresztelték róla azt is, hogy ő az elhalt Caracalla császárnak természetes fia. Nagy vesztegetéssel elérte azt, hogy a Macrinus császártól elidegenedett katonák őt kiáltották ki császárrá. Elagabalus

*) A Manes Isteneknek. Aurelius Proculinus katonának, ki 35 évig és 50 napig élt. Ezen emléket Aurelius Proculus a II. legio Adjutrix Antoniniana-nak kiszolgált katonája, Syriából Hemesa városából és Claudia Candida a szülők állították legkedvesebb fiuknak, nemkülönben (az elhaltnak) neje Aelia Faustina.

császári felmagasztaltatását a napistennek köszönné, oda iparkodott, hogy ennek tiszteletét minden vallás fölé emelje és templomokat építtetett számára, hol annak buja tiszteleténél syriai leányok segédkeztek.

E várdombi sírfelirat szoros összefüggésben van tehát a Szegszárdon talált, «Deo soli» feliratú fogadalmi oltárral.

Várdombon Neller Antal házánál találtatott egy sírkőtöredéknek szabálytalan lapja. Hossza 0₄₈; legnagyobb magassága 0₂₀. A betűk szabályosak, 0₀₄ ctm.-nyiek. Szövege *) a következő:

<i>Felírás:</i>	<i>Olvadás:</i>
V L	. . . . .
VENIMANTI I	in Veni Marco Antii ///
DOMI VELAVN	Domi Velaun /////
COH IV /////	Coh(ors) IV. /////

Várdombon Klieber Ferencz 58. számú házában is van egy sírkő töredéke:

(Au) R VALERIANVS
 (vi) XIT AN LXX M
 (a) XIMINA NEP ET
 VRNE CON FIR
 (m) VS ET FIRMANVS
 (et) A FIL PARE
 (ntibus)

A hullatemetkezésnél a gazdagabb rómaiak a hullát kőből és pedig egy darabból faragott sarcophagba helyezték. E kőkoporsók rendszeren 6 láb hosszúak, 4 láb szélesek, 3¹/₂ láb magasak, a falak pedig 4—5"-nyi vastagok. Többnyire egy, néha azonban két vagy három csontváz is fekszik e sírládákban, melyekben a fejnél fejalj-forma emelkedés hagyatott. A koporsók nyugatról kelet felé állnak; egyik hosszabb és simább oldalukat a sírírás foglalja el, mely a régibb, classicus korban szép, 3—4" magas betűkből s egyszerű keretből

*) «Arch. Közlemények», XI. köt. I. füz. 37 lap.

állott. Keskenyebb oldalaikon többnyire szép domborművek láthatók. E sírládák nehéz fedele háztető-alakú, utánózva van ezeken a cseréptető, a szegleteken pedig a homloktéglák.

A középosztály kőlapokból vagy függőlegesen álló, párkányos tetőtéglákból készített sírládát, melyet többnyire házfedél-alakra csúcsosan vagy néha vízszintesen földtek be tetőtéglák vagy lapos kőtáblákkal. Néha (így a szegszárdi kálváriai köztemetőben) nincs is oldalfala a sírboltnak, hanem csupán a tetemet fedték be házfedél-alakúan 4—6 tetőtéglával.

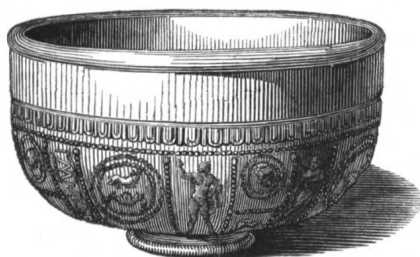
Lucianus római író (De luctu c. 14) említi, hogy mindenféle szerszámokat, rukákat, ékszereket égettetnek vagy ásatnak el a halottakkal együtt abban a hiszemben, hogy a másvilágon azokra a dolgokra szükségük lehet, vagy hogy azoknak esetleg hasznát vehetik. A halottal együtt eltemetendő tárgyak nem ritkán a végrendeletben valának tüzetesen felsorolva.

A *sírmellékletek* közül csak azon néhány tárgyról szólok, melyek épen megyénkben fordultak elő. Ilyenek :

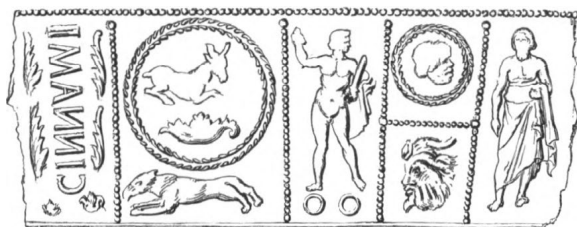
A *Terra sigillata* edények. A sirokba helyezett nagyon különféle edények között csak az oly kiválóan jellemző, terra sigillata név alatt ismert edényeket említem. A római agyagműves ipartelepek között kiváló hírnévre tett szert az etrusiai Arretium (a mai Arezzo). A provinciákat is elárasztották ezen finom agyagú s kitűnő technicájú, élénkvörös mázas edényekkel, melyek «Vasa Arretina», általán pedig «terra sigillata» néven ismeretesek. Ezrével leljük a vörös mázas, egészen sima vagy domborműves ábrázolatokkal díszített, importált edények töredékeit a legtöbb római telep romjai között. Azonban a keresett, de finomsága miatt drágább s nehezebben megszerezhető külföldi árut gyakran utánózták a provinciákban, így Pannoniában is és pedig sok esetben oly ügyességgel, hogy gyártmányaikat az itáliai műhelyekből kikerültektől alig lehet megkülönböztetni.

Ilyen terra sigillaták megyénkben is majd minden római

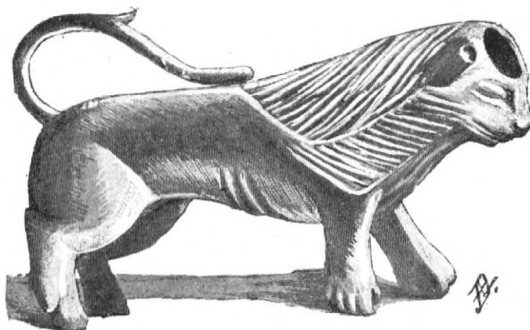
CLXV. TÁBLA.

1.

2.

3.

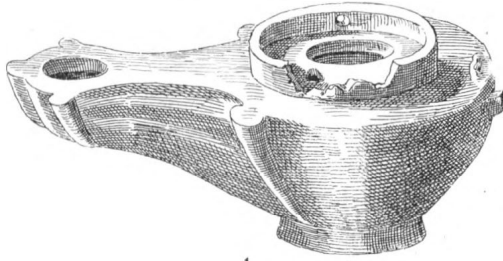
Terra sigillata edény Paksról (1. 2. sz) — Bronz-szobor Pilisről (3. sz.)

telepen előfordulnak. A Pannoniában lelt példányok legszebbike megyénkből, Paksról került elő (CLXV. tábla 1., 2. ábra). Gyürki Antal dunaföldvári birtokos találta azt paksi szőlőjében*) s később a nemzeti muzeumnak ajándékozta. A tálnak felső, fal közötti átmérője 7" 3"', a kidomborodó peremmel 7" 10". Talpa 3" 1" átmérővel bír és 5" magas. Ennek belseje üres. Oldala majdnem egyenes s csak magasságának alsó harmadánál van egy negyedkör hajlásával behuzva a peremtől mintegy hüvelyknyire 3"-nyi széles szalaggal bír, melyet alul egy gyöngysor határol. Ezen dísz majdnem kivétel nélkül minden ilyenféle cserépedénynél látható s az egész római terra sigillata-iparban általánosan alkalmaztatott. Alul a szalagot (2. ábra) egyszerű szíjtagocska futja körül. Függélyesen a díszszalagban négy, fölül 2"-nyi, alul 1" 3"-nyi, tehát keskenyedő mező áll. Szélüket gyöngyös vonal teszi. A domborodáson egy 1" 9"-nyi átmérőjű körben, melynek kerülete kettős levélkoszoruból áll, felül egy balra néző, őzféle állat fekszik, alatta pedig levélforma díszítmény terül el. Alsó mezején jobbra egy róka (?) üget. Ezen képek mind a négy szelvényben ismétlődnek.

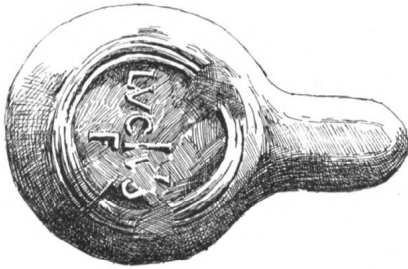
A hármas kisebb mezők elsejében két kis koszoru fölött áll egy balra tekintő, meztelen férfialak, fölemelt jobbjaiban valamit tart, baljában talán kard van, mögötte a köpeny redőzete. A középsőben felül, kettős levélkoszoruban egy balra, az alsóban pedig egy jobbra tekintő fej van. A harmadik mezőben felül meztelen alak áll, mely köpenye redőit mellén baljával összetartja, míg jobbja egyenesen lecsüng. Ezen alak helyett az egyik mezőben oldalt négy ágtól, alul két levéltől környezve, fölfelé növekedő betűkkel IMANNIO név áll, alkalmasint a gyáros neve. Ennek ismerete a római ipar történetére nézve igen becses fölfedezés, mert az ilyen alakú darabok után CINNAMUS figulus másutt is létező műveire

*) «Arch. Közlemények», V. köt. I. füz. 77. lap.

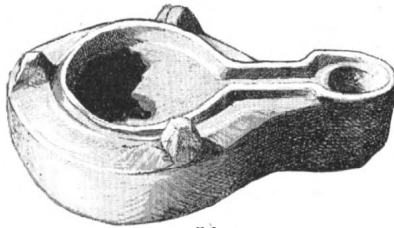
CLXVI. TÁBLA.

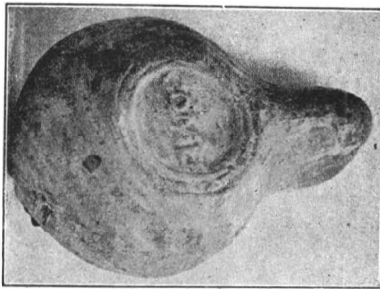
1.

2a.

2b.

3.

Római mécsesek. 1. sz. Bronzból Felső-Nyékről. —
2. sz. Agyagból Kömlődről. — 3. sz. Csurgó-pusztáról.

könnyen reá fogunk ismerhetni. Terra sigillata edényeken megýénkben még a következô bélyegek fordultak elô:

Baracs-pusztán (Duna-Földvár mellett):

1. AIBIO F = Albio fecit (Arch. Közlemények VI. 1866. 165. 1.).
2. C · IPPI · M = Cai Ippi Magistri (?) (Arch. Közl. IV. 1864. 56. 1.).
3. RESATVS FIIC = Resatus fecit (Arch. Közl. IV. 57. 1.).
4. SAN . . . (Rómer-Desjardins 571. szám).
5. AIKI II x † (Arch. Közl. IV. 57. 1.).

Barnahát-pusztán:

CRA²SIACV^s F = Crassiacus fecit (Rómer-Desjardins 553. sz.).

Gyula-Jovánázán:

M · SENTI SEX · F.

Kömlôdön:

C · IPPI · M (a nemzeti muzeumban) s egy másikon BORILLI (ugyanott), ismét egy másikon: LVCIVS F.

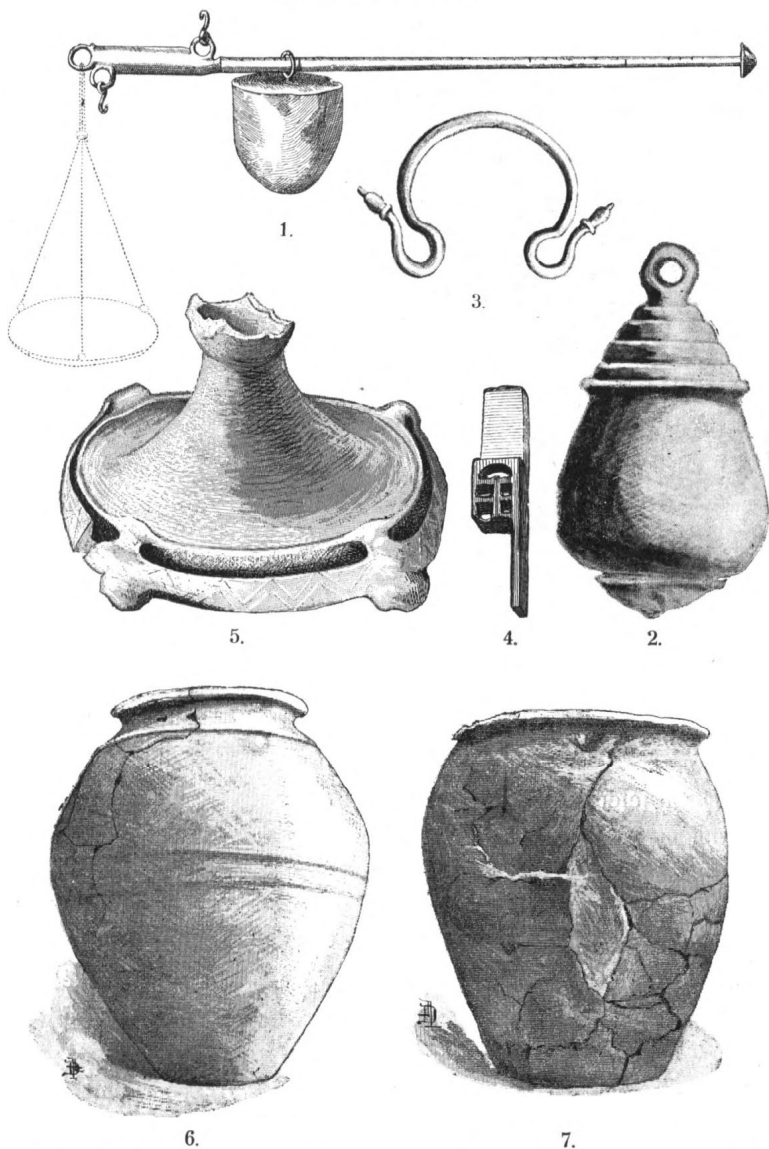
Lámpát majd minden római sírban találunk és pedig nem egyet, hanem többet is. Ezek néha bronzból öntettek, mint a felsô-nyéki szép példány (CLXVI. tábla, 1. ábra), de többnyire agyagból készültek. Az agyagmécseket mintákban préselték és pedig külön az alsó s külön a felsô részt; innét van, hogy a tökéletlenül összeillesztett s rosszul égetett példányok gyakran ketté válnak. E mécsesek többnyire igen csinos domborművekkel díszítettek vagy néha feliratosak. A pinczehelyin Mercur-alakot látunk, a csurgó-pusztain (CLXVI. tábla, 3. ábra) «Comes», az egyik kömlôdi példányon (CLXVI. tábla, 2a) b) ábra) pedig LVCIVS F (Lucius fecit) bélyeg van.

A *stylus* egyik végén hegyes, a másikon picziny, kanál-alakú fejfel ellátott, hosszú tű. Ezzel írtak a viaszlapokra s a stylus ellentett végével vakarták és egyengették ki a hibás részeket.

Megýénkben már több példányt találtam.

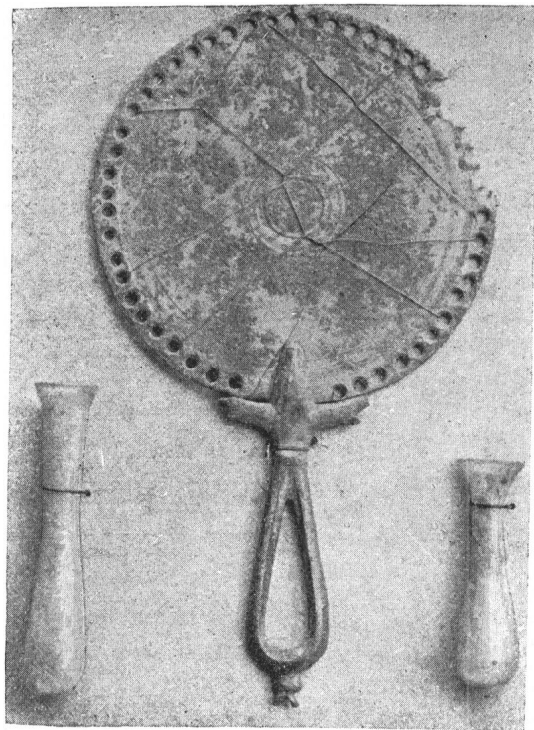
Kulcsot is találunk néha a sírmellékletek között. A CLXVII. tábla, 4. ábrában bemutatott példány Duna-Földvár mellett, Baracs-pusztán találtatott.

CLXVII. TÁBLA.

Római tárgyak: 1. sz. Mérleg Kömlődről. — 2. sz. Mérlegsúly Nagy-Vejkéről. — 3. sz. Szekrény-fogantyú Kömlődről. — 4. sz. Kulcs Paksról. — 5. sz. Edénytalp Kömlődről. — 6. sz. Urna Pinczehelyről. — 7. sz. Urna Hanthról.

Az *ércztükör* fényesre csiszolt korongból áll, melynek egyik oldala sima, a másik többnyire díszített s nyulánk fogantyúval bír. Az itt bemutatott példány a pinczehelyi sírból került elő.

Az *ékszerek* között leggyakoribbak a fibulák (melltűk) rendkívül változatos alakban. Leggyakoribbak a keresztalakú úgynevezett «*Armbrust-fibulák*» (CLXIX. tábla, 2—5. ábra). Ezek, habár a hallstatti periodus végére esnek, azon alakban — midőn szabadon mozgatható spirálissal s úgy szólván elrejtett, alul alkalmazott tűtartóval vannak ellátva — csak a késő

római korban divtak, úgy, hogy a La Tène-periodusban csak elszórtan jelentkeznek, a római császárság kezdetén egészen eltűnnek s csak körülbelül a III-ik század végén vannak ismét nagyon divatban.

Gyakoriak még a sirokban a lánczok, gyűrűk, karpereczek. Ez utóbbiak néha kigyófejben végződnek. A szekrénykéek többnyire fából készültek s így elkorhadtak úgy, hogy csak az érczpántokat és fogantyukat (CLXVII. tábla, 3. ábra) találjuk róluk.

Pénz majd minden római sírban van. Kezdetben a rómaiaknál csak cserekereskedés*) divott, később kimért, de

*) A pénznek római elnevezése : pecunia, a cserekereskedés legfőbb tárgyától, a pecus = nyájtól, vette eredetét.

CLXVIII. TÁBLA.

1.

6.

3.

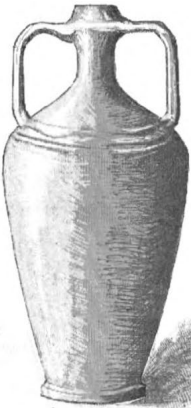
5.

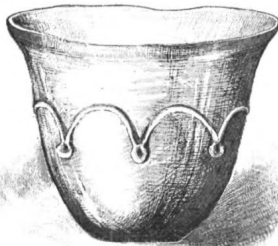
8.

4.

7.

9.

2.

1—6. sz. Római agyagedények Kányáról. — 7. sz. Kömlődről. — 8. sz. Mázas agyagedény Felső-Hencséről. — 9. sz. Üvegedény a hanthi római urnasírokból.

bélyegzetlen érczből (æs rude) állott pénzük. Csak Servius Tullius, az utolsó előtti római király veretett (Róma alapítása után a 218-ik évben) legelőször bélyeggel ellátott pénzeket.

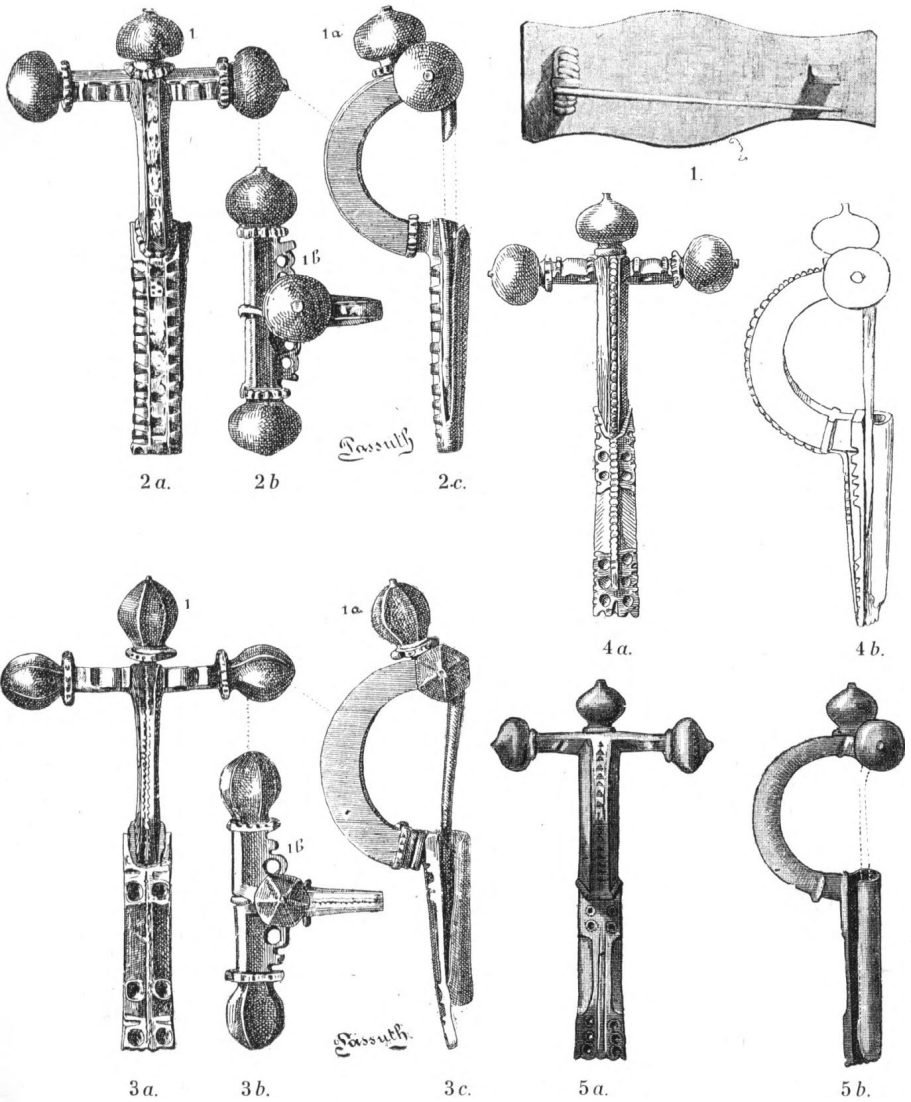
Egy bélyegzetlen «æs rude»-t Udvariban találtam. Pannoniának a rómaiak által történt elfoglalása előtti időkből is találtak megyénkben római pénzek; de Pannonia meghódítása idejétől egészen a római birodalom feloszlásáig szakadatlan láncolatban fordul elő nálunk a római pénzek minden változata.

A mythológiában találjuk meg annak magyarázatát, hogy miért adtak a rómaiak mindig pénzt a halott mellé. A mythologia szerint Charon volt a révész, ki az elhaltak lelkeit az alvilágban a «Styx»-folyón átvitte, de csak akkor, ha testeik halotti áldozattal és kellő sírmelléklettel temették. Révész szolgálatáért Charon révpénzt (naulon, portorium) kapott, azért a halott mellé vagy szájába pénzt adtak (danake), melyet Charon vett át. (Squalido seni dabis nauli nomine de stipibus, quas feres, alteram; sit tamen, ut ipse sua manu de tuo sumat ore. Apulii M. 6). A pénzmelléklet szokása még sokáig tart a népvándorlás idejében is.

A RÓMAI POGÁNY-VALLÁS EMLÉKEI.

A rómaiaknál a vallás ügye legszorosabb kapcsolatban volt a politikával, hisz a császár volt főpapja (Pontifex Maximus-a) a római államvallásnak. A meghódított tartományokban politikai egység mellett vallási egységet is igyekeztek teremteni s ezt nem meggondolatlan erőszakoskodással vélték elérhetni, hanem azzal, hogy a meghódított nemzetek isteneit azonosították a római Pantheon alakjaival, vagy ha ezek észrevehetően különböztek a római birodalom istenségeitől, akkor egyszerűen ezeket is felvették a Pantheonba, hisz a mythológiának annyiféle istensége között ezek is elfértek. Így történt, hogy távoli provinciák isteneit és cultusát elrómaiásított alakban a hadsereg egyes része nálunk is terjesztette. Így

CLXIX. TÁBLA.

Római fibulák : 1. 2. 3. sz. Kömlődről. — 4. sz. Böleskéről. — 5. sz. Lengyelről.

került hozzánk Syriából a Mythras-cultus s a heliogabali (napimádó) istentisztelet, valamint Egyiptomból Osiris tisztelete.

A római államvallást a mythológiából eléggé ismerjük. Azért e vallásnak csak azon emlékeivel foglalkozom, melyek meggyénkben előfordulnak.

Az apró háziistenekből Kömlődről hét darabot gyűjtött össze Zavaros paksi jegyző. Ezek a következők:

1. Mercurius. A szárnyak, úgy látszik, hajából nőnek elő. Nyaka körül láncz. (V. ö. Wieseler II. 314.) Jobbjában az erszény (marsupium), baljában valószínűleg a caduceust fogta. Mezitelen. Magassága 14₅ ctm. (CLXX. tábla, 1. ábra.)

2. Vertumnus(?). Fején levelekből összefont koszoru, baljában kettős bőségszarú. Köpenye alsó testére csuszott alá. Lábain csizmák. Magassága 11 ctm. (CLXX. tábla, 2. ábra.)

3. Szárnyas genius. Mezitelen. Jobb keze kinyújtott, a többi végtagjai csonkák. Mag. 7 ctm. (CLXXI. tábla, 1. ábra.)

4. Minerva. Fején sisak, testét lábíg érő chiton fedi, köpenye testének alsó részére csuszott, jobbjában lándzsa lehetett, bal kezével a ruha ránczait tartja. Magassága 9 ctm. (CLXXI. tábla, 2. ábra.)

5. Mercurius. Ez ujabbkori utánzat s csak azért vettem fel rajzát, mert mind a nyolcz szobrocska egy gyűjteményhez tartozik. (CLXXI. tábla, 3. ábra.)

6. Osiris, egyiptomi bálvány, az egyiptomi istenségeket jellemző nagy főveggel s bakszakállal. Jobbjában ostort, baljában vállról logó kötelet tart. Magassága 8₅ centiméter. (CLXXI. tábla, 4. ábra.)

7. Jupiter fej nélküli szobrocskája. Csupán chlamys van testén. Magassága 5₅ ctm. (CLXXI. tábla, 5. ábra.)

A CLXXII. táblán közölt szárnyas Genius Zombán találtatott. A CLXXIII. tábla 3. ábráján bemutatott bronz szobrocska Bikádról (Kölesd és Medina között, Jeszenszky Kálmán báró birtokáról) való. Talán áldozó papot ábrázol. Magassága 14₅ ctm. Felülvetője fejét takarja, végei pedig sallanggal há-

Római bronz-szobrocskák (házi istenek) Kömlődről.

tul és bal lábánál lelógnak. Szemei ezüstből készítvék, a pupillák kiestek. Jobb keze, melyet kinyújtott, a könyöktől fogva hiányzik, baljában nyitott, négyszögű (talán tömjénnel telt) szelenczét tart. Jobb lába kissé visszahuzódott. A bokán felül érő cipők felül, köröskörül széles hajtókával bírnak, elül csokrosak és két lelógó lefentyüvel díszítettek. Az egész testet csinos redőzetű felvető fűdi.

Kömlődről Daróczy Zoltán gyűjteményében Bacchust ábrázoló dombormű van. A Hanthon talált, bronzból öntött szőlőlevélen (CLXXIII. tábla, 1 a), b) ábra) is Bacchus van ábrázolva. Ugyancsak Kömlődről való s Daróczy gyűjteményében van egy igen primitív készítésű szobrocska, delphin hátán ülő alak. (CLXXIII. tábla, 2. ábra.) Nem tudom, vajjon a delphin hátán menekülő Arion lantost ábrázolja-e, vagy pedig Amphitritet, Neptun feleségét, kit szintén gyakran ábrázolnak delphin hátán ülve.

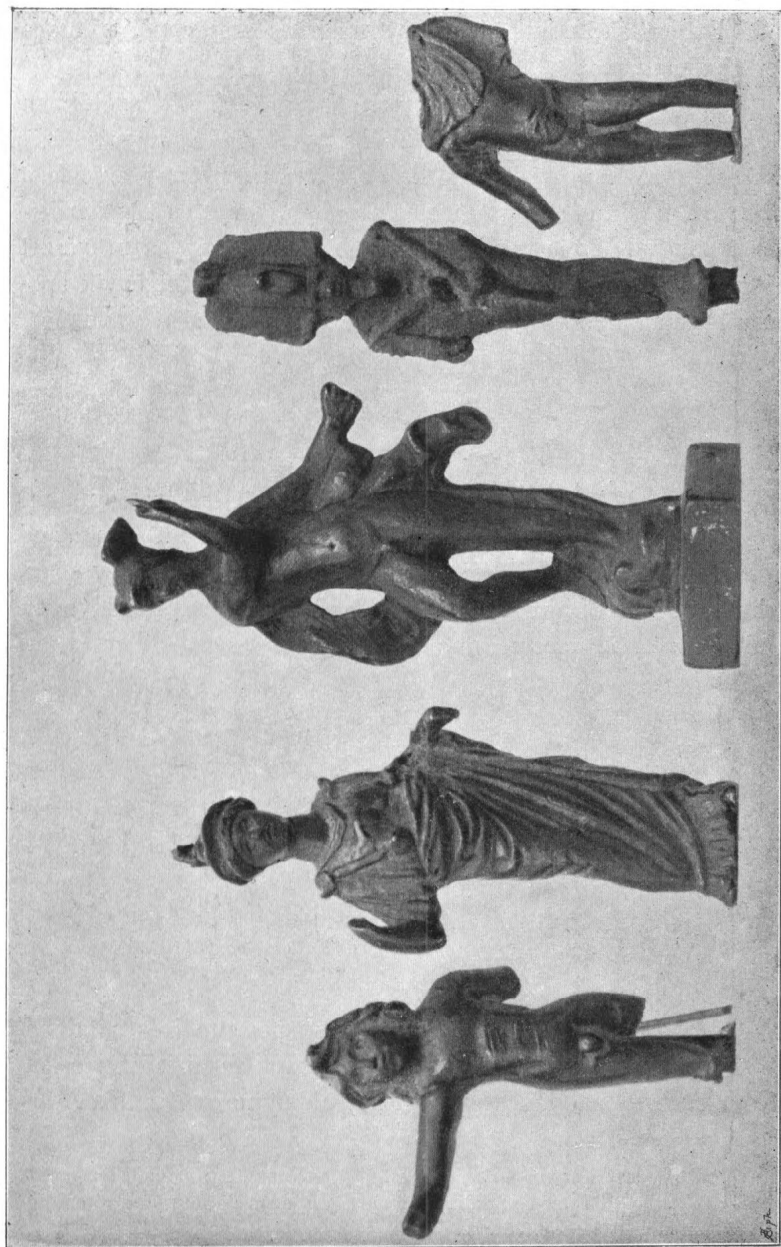
Vannak azután még megyénkben fogadalmi oltárok Aesculap, Hygieia, Jupiter, Fortuna salutaris, a Nymphák, Hercules, Mythras és a nap-isten tiszteletére, valamint két érczelemes Jupiter Dolichenusnak szentelve. Ezeket ismertetem az alantabbiakban:

Baracs-pusztán, Duna-Földvár mellett, Derecskey Lajos és Kornis Antal birtokában levő szőlőben 1864-ben két fogadalmi oltárkő töredékét találták.

Az első, igen érdekes s ritka, görög feliratú, 2' magas, talapzatánál 12"-nyi széles és 8½"-nyi vastag, kőből készült fogadalmi oltár szövege a következő:

ΘΕΟΙC   CΩTHPO
IN ACKAΛHΠIΩKA
IYΓIEAOYKIOC
OYAAEPIOCO
NHCIM...
C C .....
XAPICTHPINA
N : EΘHKEN

CLXXI. TÁBLA.

1. 2. 3. 4. 5.
Római bronz-szobrocskák (házi istenek) Kőmlőd-ről.

Ezt tehát Lucius Valerius Onesimos szentelte Aesculap- és Hygieiának.

A másik ugyanott, t. i. a köhidi csárda fölötti szőlőkben találtatott. A többi fogadalmi oltárok alakjától egészen eltérő, inkább szélesebb fejfához hasonló emlékkövön hiányzik a tagozat, a finomabb munka, sőt a betű maga is oly kezdetleges, hogy vagy a rendkívüli szegénységnek, vagy a művészet általános hanyatlásának, vagy a parlagi művészet egyik specialitásának nyomát viseli. Szövege a következő:

ASCLEPIO
ANTONIVS
BVCINATOR
V. S. L. M. (Votum solvit libens merito).

Ezt tehát Antonius nevű trombitás szentelte Aesculapnak. *)

Baracsról még két fogadalmi oltárkö került a nemzeti muzeumba. Az egyik felső pereme fölött hosszánégyszögű, durva fejezettel bír, melynek előlapján csak egyszerű vonallal jelezvék az acroteriumok. Felirata:

I · O · M
M · AVR · CEL
ERINVS · VE
LEG II · ADI
P · F · SF · II · BF ·
TRIB · VNA ·
CVM · SVIS
V · S · L · M ·
/////////
/////////
O · DIONE · COS

Magassága 108, szélessége a felső peremnél és a talpnál 48, a feliratnál 40 ctm. — A másiknak felső részén csigavonalas ormozat van s ez alatt két oldalt acroteriumok. A fel-

*) Mérete: egész mag. 0.68, széless. 0.273, vastags. 0.12; a rendetlen barbár betűk 0.022–0.017. Römer-Desjardins: «A magyar nemzeti muzeum római feliratos emlékei», 151. lap. 351. sz.

CLXXII. TÁBLA.

Római szárnyas Genius Zombárol.

irat felett levő legfelső perem levéldiszes. A kő egyik oldalán áldozati kancsó, a másik oldalon a patera látszik. Felirata:

I O M
VLIC I IVIVS
VETL' C II AD
.....
.....

A talp peremén: V S L M

Magassága 148, a talp szélessége 70, a felirat szélessége 59, vastagsága 39 ctm.

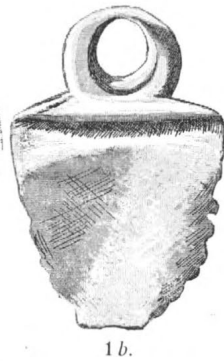
Mészkből készült s minden oldalán csonka fogadalmi oltár, találatott *Bölcskén*.*) Jelenleg a Nagy-család parkjában Sz.-Andráson van.

	I. O. M.	azaz: J(ovi) o(ptimo) m(aximo)
1.	S. DIABVS O	(di)s diabnsq(ue omnibus ?)
	RO SALVE	(F)elici(s)
	/ / ELIC	a(centuria) Vol . . . . .
5.	/ A VOL	(A)elia . . . . .
		v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Ezen oltár — Fröhlich szerint — egy katona érdekében volt felállítva, mint az kitűnik a centuriai jeléből; az illető nevéből csak egy rész van meg: ELICI, a mit bátran Felicis-re lehet kiegészíteni, s így megkapjuk az illetőnek cognomenjét, a nomen és az esetleges prænomen elveszett. Nehézséget okoz a negyedik sorban levő A, mely előtt egy másik betűnek a helye látszik. Ezen «A» nem tartozhatik már a névhez, mert ez a harmadik sorban be van fejezve, s utána csak a katona rangja lehetett megjelölve és a csapat, melyben szolgált, valamint hazája. Rangját nem jelölhette az a szó, melyhez az «A» tartozott, mert az illető közkatona volt; a mi kitűnik abból, hogy a centuria, melyhez tartozott, meg van említve, ez pedig csak közkatonánál szokott megjelöltetni. A csapatra

*) Fröhlich Róbert: «Római fölíratok Alsó- és Felső-Pannoniából». «Arch. Ért.» 1890. 152. lap.

CLXXIII. TÁBLA.

Római tárgyak: 1 a. 1 b. Bronzból öntött edényfűl. — 2. sz. Bronz-szobrocska Kömlödről. — 3. sz. Bronz-szobor Bikádról.

sem lehet az «A»-t vonatkoztatni, mert hiányzik a végső, befejező mássalhangzó. Ennélfogva a katona hazája nevéhez tartozhatik csak az «A» betű.

A centuria nevéből is csak néhány ép betű maradt meg, Vol . . . . . s ezt kiegészíthetjük Volcacijs, Voltidius, Voltilius, Volumnius stb.-re.

Az utolsó sorban annak a neve rejlik, a ki az oltárt barátja vagy rokona érdekében felállította — talán (A)elia(nus).

Kömlöd *) mellett, Bottyán-sánczban, 1815 szeptember 18-án két rendkívül érdekes ezüstözött bronzlapot találtak. Mindkettőnek oldal magassága 0₃₆; a kisebb, alapoldal hossza 0₂₇; a háromszög egyenlő oldalai 0₃₉ hosszúak. Kömlődről Kossa Magyar Samu birtokába került, ki azt a muzeumnak ajándékozta. (CLXXIV. tábla.)

A Jupiter Dolichenus tiszteletére készült emlék eredetileg kétség kívül három háromszögű, három oldalú gulát képező fémtáblából állt, melyek egyike elveszett. A kissé durva alakok és díszítmények, valamint a kivitelben való túlságos félénkség és ügyetlenség ezen művet késői korba, talán a III-ik század végére vagy a IV-ik elejére utalják.

A Jupiter Dolichenus-féle, keleten dívó tiszteletre vonatkozó emlékek közt a legtekintélyesebb helyet foglaló ezen mű valószínűleg fogadásnak köszöni eredetét.

Az első lapon az istenség van hagyományos alakjában feltüntetve. Mint Mithras rendszeren a bikán térdelve állíttatik elő, úgy Jupitert itt azon állva látjuk. Ruházata mellvértből áll, ágyékát és czombjait, valamint felkarjait tollazatos pikkelyek és foszladékok fődik. Hátra fésült, elől csimbókba szedett haján kerekded süveg ül, lábain bokán felül érő topánok láthatók, melyek szárait foszladékok ékesítik. Az izmos alak baljában a villámok nyalábjait tartja, míg jobb-

*) Rómer-Desjardins : «A magyar nemzeti muzeum római feliratos emlékei», 11—13. lap. V. és VI. tábla.

CLXXIV. TÁBLA.

Kömlödi Jupiter dolichenus.

jával a hatalmas kalapácsot vagy talán inkább a kétélű szerkerzét (bipennis-t) forgatja. A tömör alakú bika hevederrel van övezve és egy alacsony, díszített talapzaton áll, melyen két sorban, kettős, pontozott vonalakkal ezen felírás olvasható:

Felírás:

IOVI · DVLCHENO · P · AEL
LVCILIVS · 3 · COH · I · A · PE 9

Olvasás:

IOVI DOLICHENO P AEL
LVCILIVS centurio COHortis I ALpinorum PEDitae

A háromszög felső része első osztályzatában díszítményül egy lombozat-féle van alkalmazva, melynek vonalai pontozottak.

A második térségben két mellképet látunk: jobbra a nap ruhás alakja van előállítva, feje körül sugarakkal és nőileg rendezett hajzattal; balra a férfias Lunus vagy him Diana, fodros hajú feje fölött a félhold. A két mellkép úgy emelkedik Jupiter feje fölött, mint a hogy Mithras a bika leszurása alkalmával rendszeren a nappalnak és az éjjelnek jeleneitől van körülvéve.

A főosztályban Jupiter jobb oldalánál gyöngyös párkányon szárnyas, egészen öltözött nemtő van, mely jobb kezében koszorut, baljában pálmaágot tart, miért is, bár nem áll golyón, VICTORIA-nak hívjuk; Jupiternek bal kezében tartott villáma fölött pedig egy nyolcz ágú csillag tűnik fel.

A nemtő oldalán legalul jobbra, a bika tekeredett farka alatt, Herculesnek erőteljes alakja emeli a görcsös furkót; balra Minerva mellképe áll, vértézve, sisakosan, jobbájában lándzsával fegyverkezve, melyből szigony formára egy háromszög áll ki, hacsak szalagot vagy szíjat nem kell feltételezünk? Ezen istenség fölött egy kis égő oltár van alkalmazva.

A második tábla az alaphoz egyenközüen huzott gyöngyös szalagok által öt különféle teriméjű és alakú térre van felosztva. A legfelső háromszögben hasonló lombozatos díszítményt szemlélünk, mint az előbbeni tábla ugyanezen helyén. A második tért a legio vagy Jupiter sasa tölti ki. A következőben a női napot és férfi holdat látjuk az előző táblán

leírt alakban. A terjedelmesebb negyedik osztály közepén van a hármás lángú oltár, mely fölött kacskaringós szalagról nagy szőlőfürt vagy talán fordított fenyőtoboz lóg. Jobbra az oltártól a vastag nyakú bikán, melynek (helykimélésből) farka hátsó lába mögül ki kanyarodik, Jupiter Dolichenus áll, jobbjaival ismét a kalapácsot emeli, míg baljával a villámcsomót tartja; különben ezen alak mint, az előbbi táblán, öltözött és vértezett, csak hogy itt még a köpeny lebbentyűje is látható. Balra az oltártól Juno áll kecskén. A kezeiben tartott mellékleteket nem lehet tisztán kivenni.

A legalsó osztályban középett a már ismert rajzú Jupiter tűnik fel katonai sátor alatt; hasonlóan van ruházva, vértézve, mint fentebb lábain a lekonyult szegélyű cothurnus-t és a bőredőjű braccát látjuk. Jobbját a hasta pura-ra támasztja, balját a villámokkal lángoló oltár fölé tartja. Az oszlopos sátoron kívül két oldalt a legiók jelvényei fölött a győzelmes sasok fordulnak egymás felé.

A szögleteket kettős alakok foglalják el. A jobboldali testének alsó részét elfödi részben két egymást háttal érő tulok, részben egy nyolcz ágú csillagot vagy nyolcz küllőjű kereket feltüntető paizs, a baloldalon a két tulok helyett kettős szétfutó kos van. A paizsok valószínűleg a felírásban említett hadtestnek jelvényei, a minő régi rajzok nyomán a Notitia dignitatum-ban láthatók.

A jobboldali, térdig látható alak jobbjaiban koszorut emel, baljaiban villámcsomót vagy a sátor függönyét(?) tartja; a bal oldalon levő, hasonlóan öltözött és vértezett alak baljaiban pálmaágakat emel, míg jobbjaiban a nyolcz küllőjű kerékkel díszített paizsot mutatja. Már ezen jelvény után alig lehet kétség, hogy az ama hadtest czimere, melyhez P. AEL LVCILIVS tartozott; mert nemcsak ép ezen hanyatló kornak felel meg, de emlékeztet azon jelre is, melyet Septimius Colonus Attusonius öszvérhajtó sírlapján látunk (a nemzeti muzeumban).

Az alsó keret közt foglalt alakok közönséges talapzatra helyezvék, mely hosszúkás táblát képezvén, két sorban pontozott felírást tartalmaz, melyből azonban semmit sem sikerült kibetűzhetni.

Mindazt, a mi Jupiter Dolichenus tiszteletére vonatkozik, az emlékeket, s hogy ennek tisztelete mennyire hasonló a Mithraséhoz, a melyet a római katonák keletről hoztak s a birodalom egyéb részeiben így a dunai tartományokon is DEVS INVICTVS név alatt meghonosítottak, összegyűjté Seidl két fölötté érdekes munkában «Über den Dolichenus-Cult» és «Nachträgliches über den Dolichenus-Cult» cím alatt.

Jupiter ezen melléknevének írásmódja igen változó, mert majd: Dolichenius, Dolychenus, Dolochenus, Dolicenus, Doli-genus, Dulcenus, Dolcenus, Dulchenusi iratik. Ez elnevezés helyrajzi és *Δολιχηνή* syriai várostól származik. A mai föld-leirők ezen várost egyhangúlag a mai Doluk városa területére helyezik, mely az aleppoi tartományban fekszik.

Érdekes az előttünk álló emlék magyarázatánál felhozni azon heliopolisi érmeket is, melyek hátlapjain katonai jelvények fordulnak elő (lásd Seidl i. h. 13. l.). Azonban legnagyobb jelentőségűeknek látszanak a tarsusi (ciliciai) Zeusra *Ζεύς Ταρσῖος* vonatkozó érmek, melyek hátlapjukon talapzatot mutatnak és rajta gulát, mely a magyar nemz. muzeum emlékével egészen megegyez; a gula lapján emberi alak áll egy felismerhetlen négylábú állat fölött, tetejét pedig kiterjesztett szárnyú sas díszíti.

Syriában Jupiter tiszteletére a kos a bikával egyesül. Az érmeken ezen istenség gyakran egy állat fölött áll, mely bika is, kos is egyszerre; ugyanott Juno jön elő Dianával szarvason, ámbár ez utóbbi bikán is találtatik.

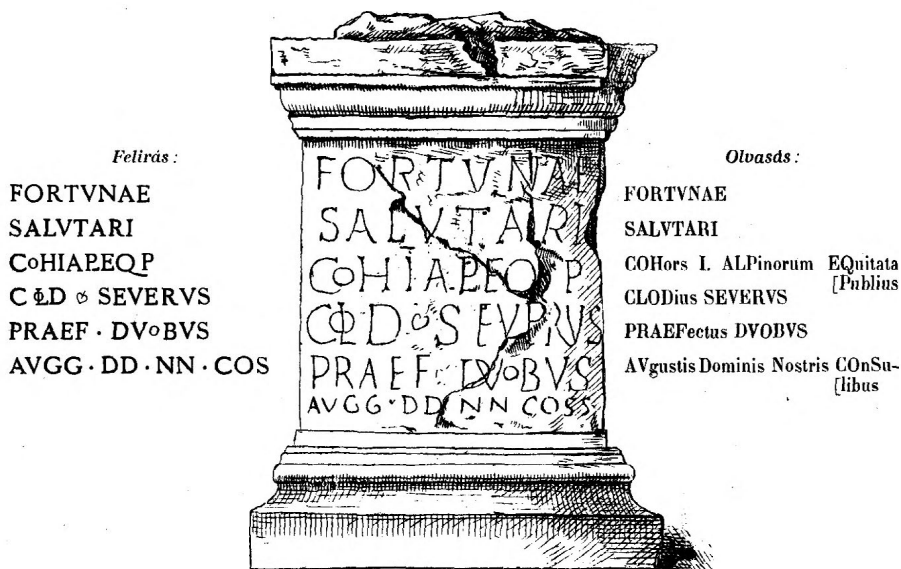
Mindezekből az következik, hogy ezen tisztelet bölcsőjét Syriában kell keresni, hol Jupiter Dolichenus tiszteletének központja is feltalálható. Ezt a legiók keletről áthozták és átültették Pannoniába is. Nyugaton annak legrégibb emléke Anto-

nus Pius korából a való, legkésőbbi pedig Licinius idejéből származik.

Kömlőd.*) Fortuna Salutaris-t illető fogadalmi kő; emelte Cohors I. Alpinorum Equitata.

Méretek: magassága egészben 0₇₀; a mező magassága 0₃₉, szélessége 0₄₀; a betűk magassága 0₀₄₅. Jankovich az országút melletti fogadó falában látta ez emléket, Koller Hőgyészen Apponyi gróf kastélyában.

Az emlék teteje hiányzik, az íráslapon át egy elágazó törés huzódik. A betűk alakja a III-ik századot sejteti; kár, hogy a consularis adat annyira határozatlan, hogy magát az évet épen nem lehet kiszámítani.

Pannoniában a Cohortes Alpinorum-ra vonatkozó emlékek gyakoriak; magában a muzeumban is több van, mely ezen I. Cohorsra vonatkozik.

*) Rómer-Desjardins: «A magyar nemzeti muzeum római feliratos emlékei», 24. lap. X. tábla, 61. ábra.

Egy másik, *Kömlődön* talált ¹⁾ fogadalmi oltárkő dr. Sárközy József kömlődi kertjében volt felállítva; szövege a következő:

NYMPHIS
SACR
L ATTIVS
MACRO
ZEG AVG

Az Attius, Attianus, Atticus nevek többször fordulnak elő pannoniai feliratokon.

Kömlődön még egy oltárkő-töredék találtatott, mely a nemzeti muzeumba került. Csonka felirata a következő:

.....
.....
— — ORES . L . — —
— EVERVS ET . M .
S . TI . TEMPLV . D .
I . F — — CO . — — V .
I . C . — — — — —

Erről az «Acta musei nationalis»-ban 1818. 230. lapon következő önkényes megfejtést találtam: «Propætores. Lucius. Severus. Et Mutius. Sacerdos. Titani. Templuus Dedicarunt. In. Foro. Consulibus. Quintum. Justa. Causa.

Pakson, körülbelül 1826-ban, igen szép Mithras-kő találtatott a Duna mellett. E követ Magyarai Kossa Sámuel a rombolástól megmentvén, a gyönki kastélya melletti park egyik mulató házának falába rakatta, hol jelenleg is látható. A kő 3" magas, 21" széles, a dombormű 10"-nyira emelkedik és ez az oka annak, hogy a kiállóbb tagok és egyéb részletek letörtettek.

Szegszárdon, a casino kertjében, két fogadalmi oltárkő ²⁾ van felállítva. Mindkettő Tolna és Mözs között találtatott, és

1) «Arch. Közl.», 1864. IV. köt. I. füz. 53. lap.

2) «Arch. Közl.», 1864. IV. 54.

Római fogadalmi oltárkö Szegzárdon

azelőtt gróf Festetics tolnai kastélya melletti kertben úgy volt felállítva, hogy egyik a másiknak talapzata gyanánt szolgált. Így festette le azt természet után B. Kotz Louisa és adta ki több más műemlékkel együtt színezett lapokon ezen cím alatt: «Römischer Denkstein» zu Tolna, Ungarn.

Egész magassága 2' 10", szélessége az írásos hasábnál 1' 6", vastagsága 14"; a tagozat felül 1' 10' széles, alul szintén annyi. (CLXXV. tábla.) Szövege a következő:

HERCVĹ
 AVGVSTI
 M-DOMIT
 SECVNĹN
 VS—E—CA.—BR—V
 S L M

Az utolsóelőtti sorban a E—CA— kétes és talán DCA Domo CAL . . . . .? vagy Decurio Alae Brigetiinek olvasható? A «V. S. L. M» a szokásos «Votum Solvit Libens Merito».

A másik oltárkö az előbbinek társa és, mint említettük, hajdan rajta állott, most a casino kertjében vele szemközt van felállítva. Magassága 2' 9", a tagozatok szélessége 1' 8"; az írásnál 1' 5½", vastagsága 11". (CLXXVI. tábla.)

A betűk igen díszesek, az első sorban 3", a három következőben 2" 10", az utolsóban 2"-nyiek. Szövege a következő:

HERCVĹ
 SACRVM
 M-VLPIVS
 GEMELVS
 V ♦ S ♦ L ♦ M

Hercules neve depulsor morborum, conservator, victor, sanctus, invictus stb. melléknevekkel gyakran fordul elő a harcziás római népnél.

Ez Mommsen supplementuma szerint 1830-ban Tolna közelében találtatott a város előhegyén.

Római fogadalmi oltárkő Szegszárdon.

Szegszárdon, a «Bödő»-hegyen, Regölyinek szőlejében találtak régebben egy fogadalmi oltárkövet, melyet Varasdy Lajos kir. tanfelügyelő mentett meg a tudomány számára s ő juttatta azt gyűjteményembe.

Ez oltárkőnek magassága 66 ctm., szélessége pedig 36 ctm. Felirata 7 ctm. magas betűkben : «Deo Soli» (a napistennek).

A feliratot tartalmazó mező 18 ctm. magas, 27 ctm. széles és felül-alul erősen kiágazó párkánynyal bír. A felső párkányból 11 ctm. magasságban egy négyszögű rész emelkedik ki, melyen az oltárlap feküdt.

Jelenleg az oltárkő felső részén egy négyszögű lyukat találunk, ez azonban újabban készült, midőn találója azt sírkereszt talapzatának akarta felhasználni. Ugyanazon célból csiszolta a felírás részét is annyira, hogy a betűk már igen csekély mélyedést mutatnak.

Kora a Krisztus születése utáni III-ik századba esik.

«Soli Deo» (Θεῷ ἡλίου) a Mithras-cultussal van összefüggésben. Hasonló ehhez a nemzeti muzeumban őrzött s Buda-Órsön talált kő:¹⁾ «Sol . Soc». (Soli Socio Mithrae) s egy másik, Ó-Szönyön talált:²⁾ «SOLI INVICT» (Soli invicto) felirással. Ó-Szönyről Schönwiesner³⁾ is publicált egyet: «Deo soli Elegabalo» felirattal. «Heliogabalus»-nak a syriaiak és phöniciaiak a napistent nevezték.

Az elegabalus-i cultus leginkább Syriának Emesa városában volt elterjedve. Rómában Julia Mæsa és Antoninus császár terjesztették, miért is ez utóbbi «Elegabalus» vagy «Heliogabalus» melléknevet nyert.

Rómából különösen a syriai katonák által a provinciákba is elterjedt e heliogabalusi, nap-cultus. Hogy nálunk Szegszárdon és vidékén, Várdombon is áldoztak ez istenségnek, azon nem csodálkozhatunk, hisz a megyeház kertjében levő s Várdombon talált feliratos kő épen a nap-cultus főfészkeből, Hemesa városából való katonának volt sírköve.

Hogy a Mithras-cultus megyénk területén nagyban el volt terjedve, azt a fentebb említett, kömlődi «Jupiter Dolichenus»-emlék s a Gyöngön Magyarai Kossa Sámuel kastélyába befalazott Mithras-kő is bizonyítja.

A KERESZTÉNYSÉG ELSŐ TERJEDÉSE MEGYÉNK TERÜLETÉN.

Az imént láttuk, hogy a rómaiak mily könnyen szaporították csupán politikából isteneiket a meghódított népek vallásából. Szaporodtak ugyan isteneik, de ez csak régi hitük

1) Römer-Desjardins : «A magyar nemzeti muzeum római feliratos emlékei», 18. lap, 45. szám.

2) Römer-Desjardins : «A magyar nemzeti muzeum római feliratos emlékei», 18. lap, 46. szám.

3) Steph. Schönwiesner : «Commentarius Geographicus», 277. lap.

fogyatkozásának bizonyítéka. A kereszténység előtti utolsó században csakugyan egyaránt panaszkodnak a római és görög írók az isteni félelem alábbszállása, a hitetlenség és valósi közönyösség miatt. A kereszténység fellépésével a pogány hit már a hanyatlás utolsó stádiumában volt s csak politikai szempontokból igyekeztek azt fentartani. Mily ellentétben állott az Üdvözítőnk tanával, melynek isteni ereje volt. Követői nem ismertek magasabb és szentebb kötelességet, mint az üdvösség tanának terjesztését. Az apostolok buzgó példája új meg új híveket szerzett mindenfelé úgy, hogy a megrémült pogányság a keresztények legkegyetlenebb üldözésével vélte létét fentartani. Ez üldözések eleinte csak Rómára szorítkoztak s csak később, Traján idejében lettek általánosakká. De addig a megtért katonák s a messze provinciákba menekült üldözöttek csodás hatással terjesztették az evangelium tanait. A római cultura nyomán terjedt el a meghódított Pannoniában is már ideje korán a kereszténység. Tudjuk, hogy maga Péter apostol, ki nem félreeső helyeket, hanem a római birodalom fontosabb városait választotta ki apostolkodása színhelyévé, megfordult Kelemen tanítványával Pannonia legfontosabb városában, Sirmiumban s itt Epenætust tette Pannonia püspökévé.*) Pál apostol Illyricumban — melyhez Pannonia tartozott — meghirdette Krisztus tanait. Megfordultak itt mindkét apostolfejedelemnek tanítványai is. Régi írók feljegyzéseiből tudjuk, hogy Apollinaris, Péter apostol tanítványa, a kereszténység terjesztése miatt Ravenából száműzetve, Pannoniába jött s száműzetésének három éve alatt a Duna partja körül sikeresen terjesztette a kereszténységet. A pannoniái püspökségben Epenætust Andronicus váltotta fel, kiről Pál apostol is megemlékszik a rómaiakhoz írt levelében. «Salutate — írja — Andronicum et Juniam cognatos et concaptivos meos, qui sunt nobiles in Apostolis,

*) Lásd bővebben Salagius : «De statu Ecclesiæ Pannonicæ» című művét.

qui et ante me fuerunt in Christo». Valószínű, hogy Titus és Lukács, Pál apostol tanítványai is hirdették Pannoniában az evangeliumot. Titusról tudjuk, hogy megfordult Dalmatiában, mert Pál apostol maga így ír Timotheushoz írt levelében: «*Demas enim me reliquit . . . . et abiit Thesaloniam, Crescens in Galathiam, Titus in Dalmatiam*». Hogy Lukács is volt Dalmatiában azt Epiphaniusnak eme szavaiból tudjuk: «*Huic prædicandi Evangelii munus est creditum, idque ipse primum in Dalmatia, Gallia, et Italia ac Macedonia præstitit*». Hogy a rómaiak pannoniai hadseregében már a II-ik században elterjedt a kereszténység, azt Thomas Mamachius¹⁾ e szavaiból tudjuk: «*Cum in castris Romanorum, qui secundo sæculo arma in Transdanubianos Quados, et marcomannos ferebant, christiani essent, non prætermiserunt, ut, quæ jam obtinebat, ea latius apud Noricos et Pannonios maneret religio, cum præsertim in Norico, Pannoniaque M. Aurelium cum exercitu aliquandiu mansisse constet*».

311-ben adja ki Galerius császár az edictumot a keresztények üldözésének megszüntetésére s két évvel később adattott ki a híres milanói rendelet, melyben Nagy Constantinus és Licinus császárok a keresztényeket hivatalosan emancipálják. A IV. század második felében a császárok már kényszerítő eszközöket használnak a kereszténység terjesztésére.

Sirmiumból, Pannonia metropolisából, indul ki a tartomány megtérítése, az egyházi coloniák és püspökségek alapítása, mi hihetőleg már a második században történt meg, azért Sirmium püspöke volt az, «*cuius inter fratres prima haberetur sententia*», ő volt a sirmiumi metropolita.²⁾ E mellett bizonyít a sirmiumi őskereszténységre vonatkozó fönmaradt több antik emlék is, különösen az előforduló Krisztus-

1) Origin. et antiqu. Christian. tom. 2. pag. 202. not. 1.

2) Lásd «Arch. Értesítő», 1889. IX. 369. l.

monogrammok, sírfeliratok, jelvények és pénzek. A sirmiumi pénzverdéből származó érmek közül hat darabon fordul elő a Krisztus-monogramm, bizonyságul annak, hogy a IV. század táján a kereszténység Sirmiumban már általánosan el volt terjedve.

A sirmiumi érsekség joghatósága kiterjedt: a) Alsó-Pannoniára; b) Saviára; c) Felső-Moesiára; d) végül az ú. n. parti Dacia-(D. ripensis) tartományokra. A sirmiumi érsek joghatósága alá tartoztak *Alsó-Pannoniában*: 1. a mursai (eszéki), 2. a cibalisi (Vinkovcze táján) és 3. a bassianæi (Zimony táján) püspökségek; *Pannonia-Saviában* pedig: a sisciai (Sziszek) és emonai (Felső-Laibach) egyházak.

A sirmiumi érseken kívül a laureacumi (lorchi) érsekek is gyakoroltak Pannoniában főpásztori jogokat, mely jogok gyakorlása visszanyulik a legrégibb időre s összefüggésben áll a kereszténység megalapításával Alsó-Pannonia és Savia tartományaiban. Ezen, a laureacumi érseknek alávetett püspökségek és főbb egyházak a következők voltak: a) *Pannonia primában*: 1. a pœtovioi (pettaui), 2. a savariai (szombat-helyi), 3. a strivoi püspökségek és a vindobonai, carnuntumi, scarabantiai, brigetoi egyházak; b) *Pannonia Valeriában* pedig: a sopianæi (pécsi), curtai (Salamon szerint Sz.-Fehérvár vidékén), carpisi (Mommsen szerint Bogdány) és az aquincumi egyházak, melyek mindegyikének létezését a történeti adatokon kívül több-kevesebb feliratos emlék is bizonyítja.

Habár a sopianæi (pécsi) püspökségről kétséget kizáró történelmi feljegyzéseink nincsenek, de a Szalágyi által felhozott érvek oly nyomatékosak, hogy a sopianæi püspökség a legnagyobb valószínűség szerint létezett s így megynék keresztény coloniái ehhez, mint legközelebbi püspökséghez tartoztak.

Az kétségtelen, hogy a kereszténység legelső századaiban az evangelium tanai nálunk már elterjedtek.

A dunamenti római útvonalban Szegszárdon, a régi

CLXXVII. TÁBLA

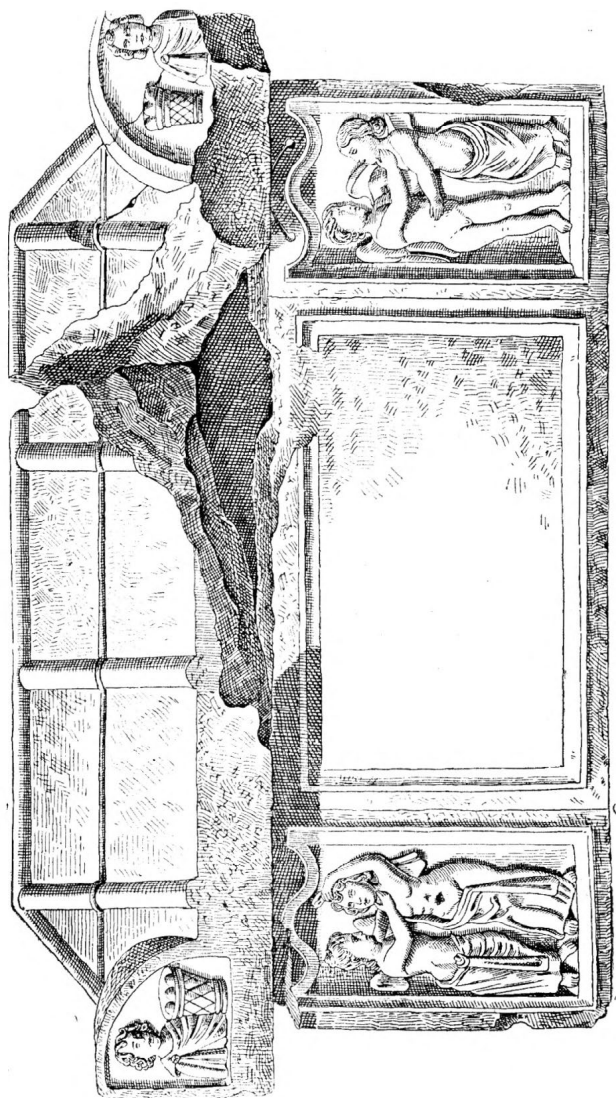
A szegszárdi «vas diatreta».

Alisca-ban, a IV. században találkozunk keresztény hitközséggel, melyben az új vallás szelleme és bensősége a classica műveltséggel és ízléssel frigyosult. Tanuskodnak erről azon nagybecsű emlékek, melyek 1845-ben a szegszárdi dologház alapjainak kiásása alkalmával két ölnyi mélységből kerültek napvilágra. E lelet egy sima s egy igen díszes kő sarcophagból s az alantabb elősorolandó tárgyakból áll.

A mi először is magát a sarcophagot *) illeti, az csaknem egészen hibátlan s igen szép, fehér márványkőből készült (CLXXVIII. és CLXXIX. tábla), csak az a nagy kár, hogy felirata nincs, a miből megtudhatnók, ki volt azon mindenesetre előkelő nő, kinek csontvázát a sarcophagban találták. De részben pótolja e veszteséget a számos s igen szép kivitelű dombormű, mely a sírláda oldalait és födelét borítja, és pedig: az előrészen jobbra és balra, a sarcophag szélén, két egyforma mezőben, vörös alapon ugyanazon jelenet, Ámor és Psyche fordul elő. A pogány síremlékeken ezen alakokat igen gyakran lehet látni, de mit keresnek egy keresztény nő sírládájában? Lehet egyszerű átvétel, pogány reminiscencia, és pedig a hitvesi szeretet jelképe. (Hasonló értelemben fordul elő a sírköveken Admetos és Alkeste vagy Protesilaos még Laodamia, mint kik a görög mythos szerint a hitvesi hűség és szeretet kiváló példányképei voltak.) Lehetséges azonban, hogy később a keresztény symbolica e pogány alakokba keresztény eszmét öltöztetett; a lélek egyesülését ugyanis az Istennel jelvényileg jobban és alkalmasabban ki nem fejezhették, mint épen Ámor és Psyche már úgy is symbolicus alakjaival. Ezen jelenetek fölött, a födél két szarván (acroterium), egy férfialak s mellette kenyeres kosár

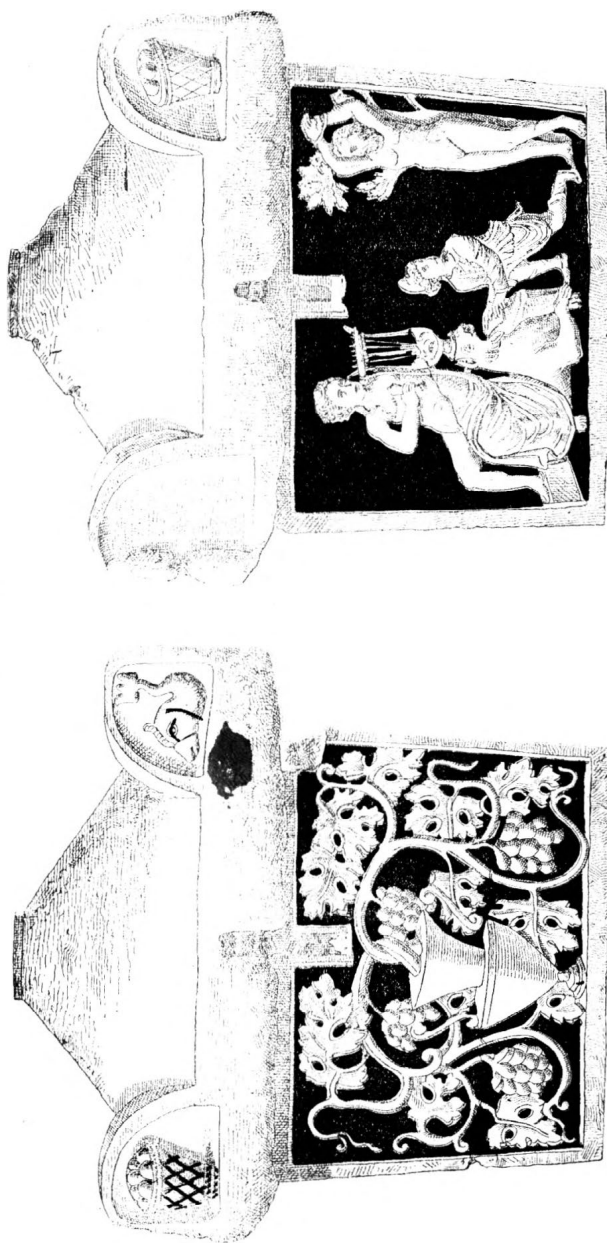
*) Ismertették a leletet: Kubinyi: «Szegszárdi régiségek», Pest, 1857; Henszlmann: «A pécsi székesegyház» 311; Czobor: «A keresztény műarchaeologia encyclopediája» 154; Fraknói Vilmos: «A szegszárdi apátság története»; Gyárfás J. T.: «Pannonia őskeresztény emlékei», 93. lap. A sarcophag- és vas diatretának ismertetését ez utóbbi szerző után közlöm.

CLXXVIII. TÁBLA.

A szegszárdi római sarkophag eleje.

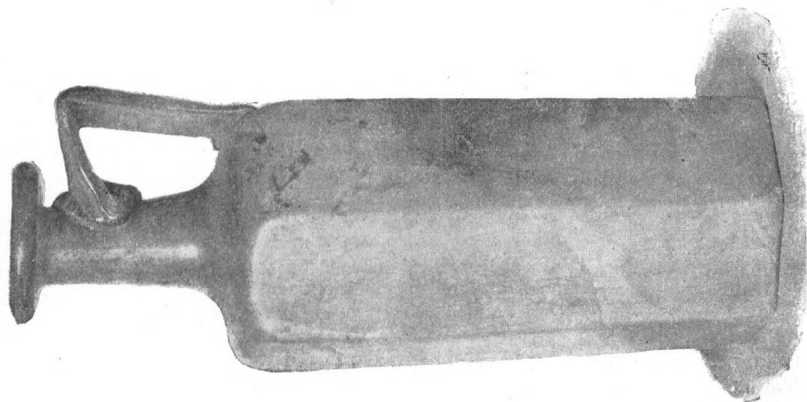
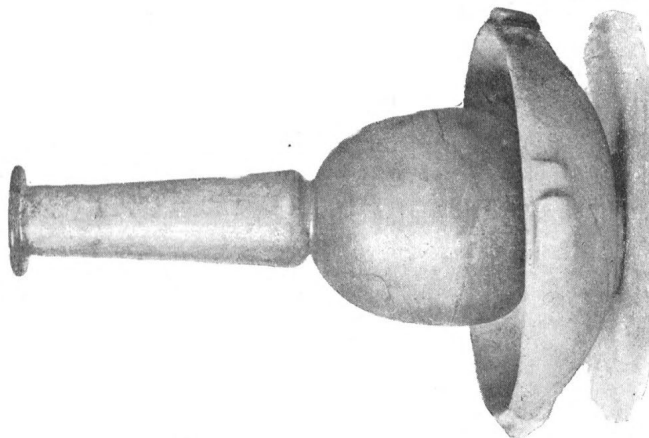
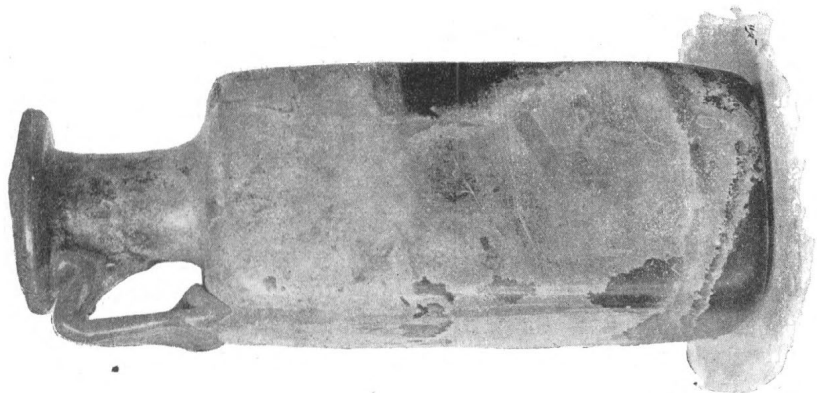

A szécsárdi római sarkofagj keskeny oldala.

CLXXX. TÁBLA.

Üveg edények a szegszárdi sarcophágból.

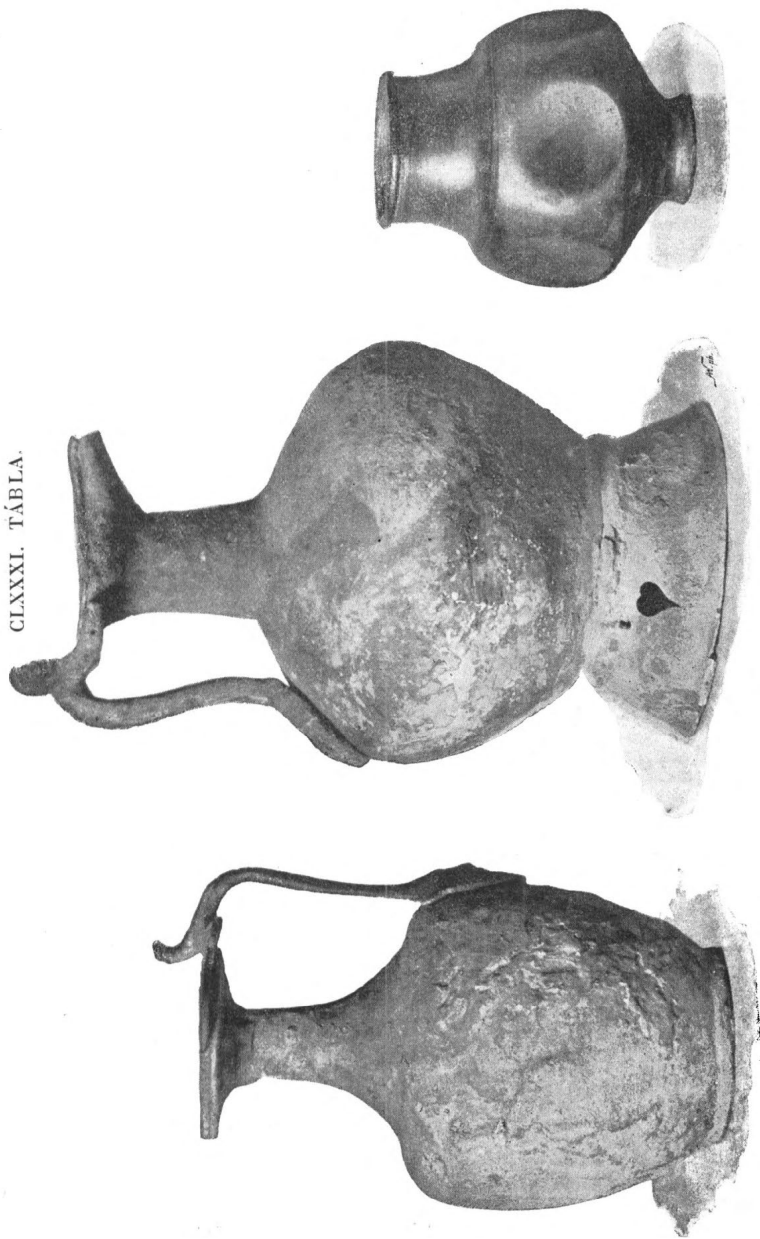

látható. Hogy a kenyeres kosár az oltári szentség jelvénye, azt mindenki tudja, a ki a keresztény symbolicával csak futólag is foglalkozott; de mit jelenthet a férfialakkal való összeköttetésben? Talán rokonértelmű azzal, mely a római szent Callixtus-catacomba ú. n. «szentség-kápolnájá»-ban fordul elő; de ha ez nem is volna lehetséges, annyi bizonyos, hogy ezen jelvény határozottan keresztény. A jobb oldal-részen igen díszes, magas edényből díszlevelű szőlőindákat látunk jobbra és balra lefutni, itt-ott elszórva fürtök is mutatkoznak az ágak között: a földélen pedig újra a kenyeres kosarat s egy delphint pillantunk meg. Ki ne ismerné fel itt az oltári szentségre vonatkozó s leggyakrabban előforduló jelvényeket: a halat (*ἰχθος*), kenyeret és szőlőt, melyekkel a catacombai emlékeken lépten-nyomon találkozunk? A bal oldalon Apollo és Marsyas ismeretes története van megörökítve; fölöttük ismét az említett jelvények, a hal és kenyér tűnnek föl. Valamint Amor- és Psyche-, úgy Apollo- és Marsyással is gyakran találkozunk a pogány emlékeken. Itt is csak azt mondjuk: lehet egyszerű utánzás, átvétel a pogányoktól; de az is lehetséges, hogy valamiképen a «jó Pásztort» helyettesíti.

A sarcophag tárgyai közt van egy, mely nemcsak hazánkban áll egyedül, hanem az egy-két eddig ismert, külföldi példánnyal is kiállja a versenyt s azért méltó, hogy vele külön és hosszasabban is foglalkozzunk. S ez nem más, mint azon egy darabból készült, áttört művű üvegedény, melyet közönségesen csak «vas diatretum»-nak (CLXXVII. tábla) neveznek. Ezen «vas diatretum»-ok nehéz készítményük miatt nagy értéket képviseltek.*) Az egész edény nem nagy s a nehézség

*) «O quantum diatrete valent et quinque comati!
Tunc, quum pauper erat, non sitiebat Aper».

Igy énekel Martialis (L. XII. 70) egyik epigrammjában. Előállítási módja mind ez ideig titok. Utánozni próbálták (ezek az ú. n. pseudo-diatretumok), de nem sikerült. Állítólag egy hazánkfiának, Pantocseknek legujabban mégis sikerült

Bronz kancsók és agyagedény a szegszárdi sarcophágából.

csak abban van, hogy az edény testétől elálló, finom, áttört művű díszítményeknek, betűknek stb. magával az üveggel egy összefüggő egészet kell alkotniok, vagyis egy darabból kifaragva, illetőleg öntve lenniök. Ilyen a szegszárdi «vas diatretum» is*), mely habár több darabban találtatott, sőt hiánysak is egyes részei, mégis igen szépen összeállítható volt. Az üveg a régiségtől már egészen opalisálva van s színeket játszik, magassága 12 ctm., alján három csiga (cerithium-féle) és három kis halacska, melyekből azonban egy már hiányzik, helyettesíti a lábakat. Ezek fölött likacsos, finom alkotású párkányzat, az oldalon köröskörül pedig elálló betűk vehetőek észre, melyek összeállítva a következő szavakat alkotják:

Λ ΕΙΒ ΙΤΙΙΙΟΙΜΕΝΙ ΞΕΙΕ ΖΗΙ ΙΙC

vagyis kiegészítve: Λ ΕΙΒ (Ε)Τ(Ω) ΙΙΟΜΕΝΙ ΞΕΙC ΖΗ(CΑ)ΙC

* latinul: Liba Pastori, bibe, vives; áldozz a Pásztornak, ígyál és élni fogsz!

Nem lehet azon kételkedni, hogy itt áldozásról, az Ur vérének vételéről van szó, mert ez az, a miről a szentírás azt mondja: «A ki eszi az Én testemet és iszsa az Én véremet, örök élete vagyon és Én feltámasztom őt az utolsó napon». De hogy mire szolgált ez edény, arra nézve eltérők a nézetek. Azon vélemény, mely szerint ez úgynevezett áldoztató edény lett volna, nem valószínű; mert ha csakugyan egyházi ténykedéseknél szerepelt, hogyan került ezen, a templom kincseihez, szereihez tartozó szent edény egy magán embernek, ki még egyházi hivatalt sem viselt, birtokába, sőt sírjába? A feliratból ezt nem lehet kimagyarázni, mert az csak annyit mond, hogy ezen «vas diatre-

volna egy ily vas diatretumot készíteni, melyet a párisi 1867-ki világkiállításon be is mutatott.

*) V. ö. az említetteken kívül: Rómer: «Képes kalauz», Budapest, 1870 és 1873; Rómer-Desjardins Acta stb. 165. l. 124. sz.; Fraknoi: «A szegszárdi apát-ság tört.», 1879; Czobor: «Egyh. műv. lapok», I. 45.

CLXXII. TÁBLA.

A szegszárdi sarcophágban talált tárgyak.

tum» keresztény számára készült, a kit minden alkalommal, valahányszor csak abból iszik, figyelmeztet azon másik italra, mely nem a testet, hanem a lelket táplálja az örök életre.

A sarcophagban s közvetlenül körülötte még a következő, most a nemz. muzeumban őrzött darabok találtattak: 1. Szivárvány színű, igen vékony, illatszer-tartó üvegcsék (fiala) nagyobb mennyiségben találtattak, de ezek a legcsekélyebb nyomásra elmálottak s nem is szállítottak be a muzeumba. 2. Egy 25 centiméter magas, négyszögű s egyik oldalán füllel ellátott üvegkorsó, melyben $\frac{2}{3}$ magasságig még most is méz-, bor- és olajból vegyített folyadék van.)* (CLXXX. tábla, 1. ábra) Az üveg földből összevert és megkeményedett dugaszszal volt bezárva, melyet azonban elhántak. 3. Egy az előbbenihez hasonló, szegletes s füllel ellátott, $16\frac{1}{2}$ centiméter magas üvegkorsó. Ez dugasz nélkül, üresen taláztatott (CLXXX. tábla, 2. ábra). 4. Egy golyó-alakú, vízszintes peremű, 11 ctm. magas üvegedény (CLXXX. tábla, 3. ábra). 5. Egy alul gömbölyű s felül hosszú nyakban végződő, üvegből készült, $18\frac{1}{2}$ ctm. magas könytartó edény (lacrimatorium) 6. Egy, oldalain hornyolatokkal ékített, $10\frac{1}{2}$ ctm. magas, szűk fenekű agyagedény (CLXXXI. tábla.) 7. Egy 16 ctm. átmérőjű s $5\frac{1}{2}$ ctm. magas márvány csésze (CLXXX. tábla, 2. ábra). 8. Egy 29 ctm. magas bronzkanna (CLXXXI. tábla, 3. ábra). 9. Egy az előbbihez hasonló, $18\frac{1}{2}$ ctm. magas

*) A rómaiak halotti szertartását historicus feljegyzésekből tüzetesen ismerjük. Miután a halottnak szemét lecsukta a legközelebbi rokon, kinek az legszentebb kötelmei közé tartozott — asszonyok vették át a halottat, kit földre terítve meleg vízzel megmosták. Ezután a polinctorok (kenők) vették át a tetemet, melyet a feloszlás hosszabb időre történt megakadályozása céljából só-, szurok-, olaj-, bor-, salétrom-, méz- és viaszból állott kenőccsel bedörzsöltek. A bebalzsamozáshoz hasonló ez eljárásra azért volt szükség, mert az előkelőknél többnyire 9 napig (novena) tették ki a halottat diszágyra s csak azután történt meg az ünnepélyes temetkezés. Ezen halotti hígkenőcs maradványát tették az imént leírt üvegkorsóban a sírládába.

bronzedény (CLXXXI. tábla, 4. ábra). 10. Márványból készült, $5\frac{1}{2}$ ctm. magas fogadalmi láb (pes votivus) (LCXXXII. tábla, 1. ábra). Ez a fentebb leírt márványcsészében feküdt. 11. Különböző alakú borostyángyöngyök (CLXXXII. tábla, 2. ábra). 12. Bronzból készült két író-pálcza (stylus). Az egyik 13, a másik 16 ctm. hosszú (CLXXXII. tábla, 3., 4. ábra). 13. Egy, a zöldrözdától keresztül mart s számtalan apró darabra tört bronzedény, melynek csak szakálás emberfővel díszített, szép füle került a nemz. muzeumba (CLXXXII. tábla, 5. ábra). 14. Egy 47 ctm. hosszú, korhadt faszekrény. Sarkain bronzpántok voltak, a zár helyén pedig bronzszegekkel odaerősített, kerek bronzpléh, a közepén L-alakú kulcs-lyukkal (CLXXXII. tábla, 6. ábra). 15. Volt még egy igen díszes, nagy bronzedény, mely azonban szétmálott s csak három darabja (CLXXXII. tábla, 7., 8., 9. ábra) került a nemzeti muzeumba. 16. A kis bronzszobrot (CLXXXII. tábla, 10. ábra) Augustus br. utólag küldötte a muzeumnak. Állítólag szintén a sarcophag környékén találtatott volna.

Őskeresztény emlékeink között e szegszárdi gazdag lelet egyike a legfontosabbnak.

Hogy minő volt a rómaiak idejében nálunk elterjedt kereszténység sorsa a népvándorlás idejében, arról mitsem tudunk, de a beözönlött népek korábbi kereszténységéről vannak adataink.

A *hunnok* a *scytha* (szittya) néphez tartoztak s már Tertullianus (született 160 körül) említi, hogy a *scythák* között is elterjedt a kereszténység. Sokat írnak az egyházi Annalesek *) Niceta nevű püspökről (370 körül Kr. sz. u.) s az V-ik század elején a *scytha* nemzetségből származott Theotimus püspökről, a *hunnok* e fáradhatlan apostolairól. Hogy a *hunnok* között azon időben, midőn Attila vezér alatt Pannoniát bírták, szintén terjesztetett volna a keresztény-

*) Lásd bőven Salagius : «De statu Ecclesiae Pannonicae», II. 33. etc.

ség — erre nincsenek irott emlékeink, de ez alig is volt lehetséges. Midőn e nép mindenfelé oly iszonyu pusztításokat vitt végbe, templomokat és oltárokat romlott, mintha csak a kereszténységet akarná kipusztítani s rettegettségbe hozta úgy szólván az akkori egész világot, ki gondolhatott volna arra, hogy a kereszténység békés tanait ily vad lelkületű barbároknek hirdesse, kik a békének még nevétől is irtóztak?

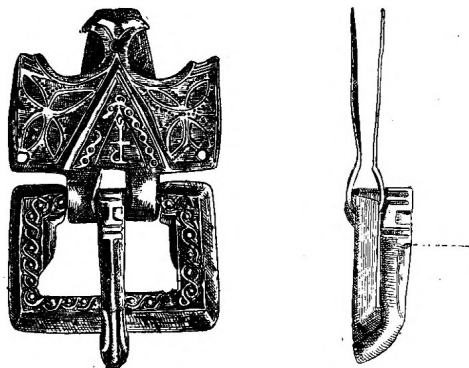
Pannoniát a hunnok után elfoglaló góthok- és gepidákról tudjuk, hogy keresztények voltak ugyan, de a szakadár ariánokhoz tartoztak. A longobardok szintén már Pannoniába történt benyomulások előtt vették fel a kereszténységet. Az avaroknál is hirdették ugyan korábban az evangelium tanait, de midőn Pannoniába értek, nem volt már közöttük egy keresztény sem. Nagy Károly azonban s általában a frankok sok eredménynyel terjesztették náluk a kereszténységet, úgy hogy vezéreik s a hadsereg nagyobb része idővel felvette azt.

E népvándorlás idejéből az egész országból alig van néhány keresztény leletünk s mi mégis megyénk területén három lelhelyet tudunk felmutatni: Dombovárt, Závodot és Ozorát.

A pannoniái őskeresztény emlékek egyik legfontosabbja a pécs-budai vasút építésénél Dombovárott *) talált népvándorlaskori csatt. Sajnos, hogy nem lehetett ennek leletkörülményeit megtudni. Ez négy centiméternyi széles szíjra való ezüst csatt volt és épségben maradt meg, csak annyi rongálás van rajta, a mennyi a csatt használatából támadt; fölületének szürkésege mutatja, hogy az ezüst oxydatiója, mialatt a földben volt, már megindult. A csatt ú. n. gyűrűje négyszögű és felső lapját bevert vonalak ékítik, melyek körded hajlású, szalagfonadékú mustrát képeznek, a mélyedéseket niello borította, mely több helyütt kikopott. A tüske végső hajlását és tövét párhuzamos vonal-mélyedések ékítik. A szíjra való pánt keskenyebb alsó lemez-

*) «Arch. Ért.», 1894. XIV. köt. 41. lap.

ből és a szíj egész szélességét borító felső lemezből áll, ennek három oldala egyenes szélű, belső széle közepett fecskefark módjára kihajlik s mellette kétfelől körszelvényidomú behajlása van. Az így keletkezett teret az ötvös három mezőre tagolta. A középső mezőt közepett háromszögűen kissé kiemelte, úgy hogy csúcsa a fecskefark közepére nyulik, míg a háromszög alapja összefut a gyűrű tövét ölelő két szalaggal. A háromszög ferde oldalait párhuzamos egyenesekkel keretelte be s ezek közé vonalas ornamentumot helyezett, mely körökből és a köröket ferdén összekapcsoló átlókból áll. A belső térbe beléhelyezte azt a késői idomú Krisztus-mo-

Dombovári csatt Krisztus-monogrammal.

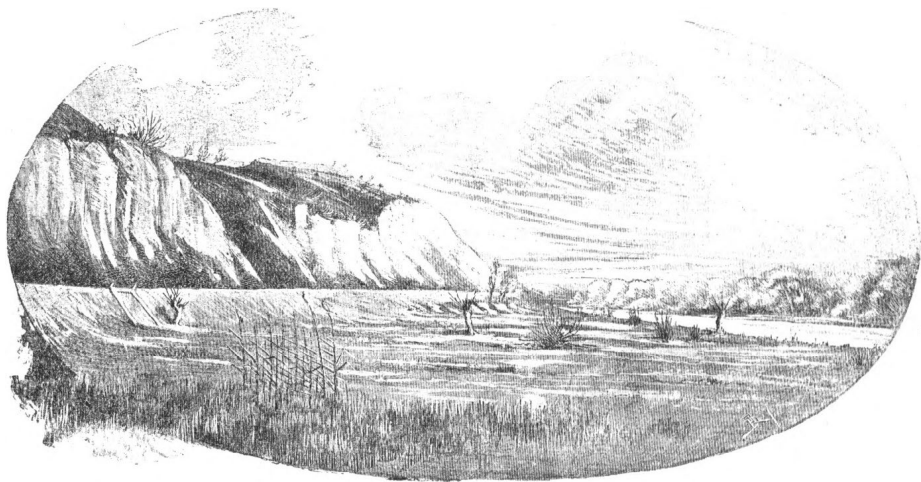
nogrammot, mely keresztből és P betűből áll. A háromszögtől jobbra-balra eső, szabálytalan idomú mezőket is vonalkerettel szegélyezte, négy-négy tojásdad levéllel ékítette, melynek egyik csúcsa mindig befelé áll s a leveleket finoman beponczolt pontsorral fogta körül; a bevert vonalakban itt-ott még niello nyoma maradt. A monogramm idoma után megállapítható, hogy a csatt kora nem előzi meg a VI. századot; a másik időhatárt még nem bírjuk elég biztosan megvonni.

A závodi nagy népvándorlaskori sírmezőben, az egyik halottnak mellén egy karikán lógó, egyenszárú, lapos bronz keresztet találtam. Hagios, hagios, hagios Christos Sabaot

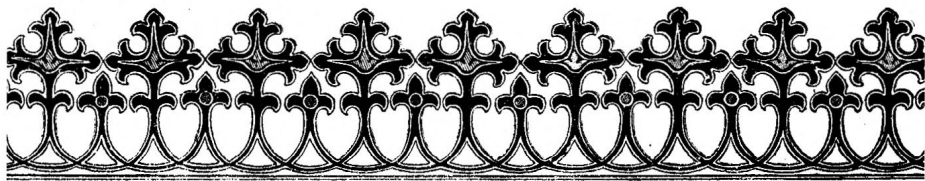

(szent, szent, szent a seregek Ura.) görög felirattal. Abráját a népvándorlaskori emlékek között közlöm.

Az ozorai VII. századi lovas-sírnak rendkívül gazdag aranymellékletei között egy aranylemezről készült, kerek kövekkel ékített kereszt is volt. Abráját a népvándorlaskori lelhelyeknél adom.

Kömlödi «Bottyán-sáncz» (Lussunium).

RÓMAI KORSZAKI LELHELYEK.

Agárd határában Constantinus-pénzek találtattak.

Apar határából a következő római pénzeket gyűjtöttem: Sept. Severus 1 db.; Aurelianus 1 db.; Diocletianus 1 db.; Constantius Chlorus 1 db.; Licinius Pater 2 db.; Constantinus I. Magnus 1 db.; Roma (város pénze) 1 db.; Constans 4 db.; Constantinus II. junior 1 db.; Constantius II. 6 db.; Constantius III. gallus 1 db.; Julianus II. Apostata 2 db.; Valens 2 db.

Baracs-pusztán, Duna-Földvár mellett, Derecskey Lajos és Kornis Antal urak birtokában levő szőlőben, egy 80 öl hosszú s 40 öl széles, nagyobb szerű római castrum alapfalai kerültek elő,^{*)} melyben számos terra sigillata és más edények töredékein kívül sok bronz tű, fibula, szobrocska, egy nagyobb bronz szobor ruházatának redői, 3 edényminta, mintegy 13-féle bélyegű téglá és temérdek bronz-érem, valamint néhány ezüst és arany érem találtatott. Ez utóbbiakból Rómer Fl. a következőket állapította meg: Nero, Vespasianus, Trajanus, Hadrianus, Antoninus, Crispina, Julia Domna, Geta, Alexander Severus, Gordianus, M. Jul. Filippus, Volusianus, Valerianus, Gallienus, Solonina, Claudius, Domitianus császároktól és császárnéktól egy vagy kettő; Aurelianus-tól 8, Probus-tól 7, Diocletianus-, Maximianus-, Licinus-tól 7, Constantinus Magnus-tól 26, Constantius Juniortól 12, Constantól 15, Vetraniótól, Constantius-tól 30, Julianus-tól 7, Jovianus-tól 3, Valentinianus-tól 32, Valens-től 28, Gratianus-tól 6, Valerianus-tól 1. — Azon kortól fogva, melyben a római császárok a praetorianusok kezeibe estek, t. i. az első század első fele végétől egész a fő hatalom hanyatlásáig, azaz a

^{*)} «Archæologiai Közlemények», 1864. IV. köt. 1. füz. 48. lap.

IV. század második felén túlig, az uralkodók majdnem nagyobb részétől találunk itt érmekeket. E 213 darab közül 160 darab s Constanti-nustól Valerianusig terjedő időszakba esik; tehát az utolsó császárok érmei az egész összegnek négyötödét teszik, miből könnyen kitálálhatjuk, mily korszakban lehetett ezen vár leginkább népesítve. Ezen arányt tüntetik fel különben nálunk mindenkor a római érmek.

E szölkben 1864-ben két fogadalmi oltár töredékét találták. (Lásd a 722. lapon.)

A baracsi római épületmaradványról Szelle Zsigmond a következőket írja: *) Koller Pál baracsi birtokos úr felkérésére, 1892., november 3-án dr. Spiegl orvossal kirándultam hozzá azon czélból, hogy birtokának keleti végén észlelt épület-törmelékes területet megvizsgáljam, s e czélra béréseit ásóval és kapával ellátva, rendelkezésemre bocsátotta. A terület, hol az építmény törmelékei jelentkeztek, a jelenlegi országúttól, mely az egykori római hadiúttal összeesik, 4₄₅ klm.-nyire van, — a baracsi castrum romjai pedig innét 12₃ klm.-nyire vannak. A törmelék egy szeliden keletnek lehajló teknőben mutatkozik, de zöme inkább a déli oldalra hág fel, — előtte keletnek pedig széles völgy vonul el déli irányban, mely még ma is kaszálóul használtatik, s évszázadokkal ezelőtt nádas és hosszúra elnyúló tó lehetett. A rézsutos árkok megvonatván, a humus-réteg alatt azonnal előtűntek a falmaradványok, melyek aztán hosszuk és szélességük irányában alapjukig kitakartattak. Ez alkalommal kitűnt, hogy a falazat északi oldala egészen a mélyedés közép-vonalába esvén, már nyomtalanul eltűnt, úgy a nyugoti falazat egy része is. Így más körülmények között az épület területe és nagysága meghatározható nem lett volna, — de ezen esetben, a hol a keleti oldal északi sarkát meghatározhattuk és konstatálhattuk, hogy a mélyedés közép-vonalán túl északi irányban építkezésnek nyoma sincs, — kimondhattuk, hogy ezen egykori épületnek alaprajza egész kiterjedésében előttünk áll.

A falazat egyenletes szélessége úgy a belső, mint a külsőknél 45 ctm. A keleti homlokzat falának hossza 8₃ méter, a déli fal hossza pedig 12₇₅ méter.

Első tekintetre úgy látszik, hogy ezen épület hosszában két, szélességében három egyenlőtlen helyiségre volt beosztva, azonban

*) «Arch. Ért.», 1893. I. f.

a hosszában nyuló falazat törmelékes folytatásának a nyugoti osztályba nemcsak hogy nyoma sincs, hanem épen azon ponton, a hol ezen középfalnak folytatását kerestük, jelentékeny mennyiségű faszenet találtunk, s ott kétségtelenül tüzelő hely volt s ezen nyugoti helyiség az épület egész szélességében terjeszkedett ki.

E falaknak az északi és nyugoti oldalon még a fundamentuma is teljesen feldulatott és legépebb alakban a délkeleti saroknál jelentkezik, a hol meglévő magassága az 0,5 métert is meghaladja, s itt találtunk már 7 db. teljesen egész római téglát is még eredeti helyén befalazva s minden valószínűség szerint itt kezdődött a földszinén felüli építkezés.

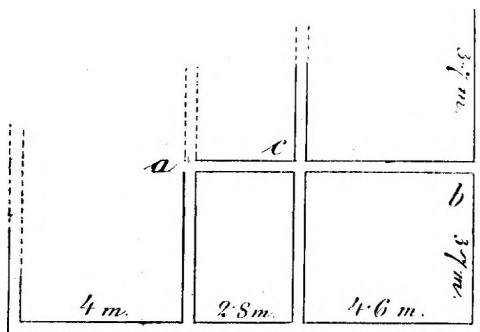
A falazat alapja a legkülönbözőbb köszemek darabjaiból áll, melyek kavicsos mészszel voltak beöntve és csak e felett következett a téglarakás. E téglák az ismert felhajtott szélekkel 49 ctm. hosszúak és 37,5 ctm. szélesek. Két darabon ezen bélyegbenyomat tisztán olvasható: LEGIIAD s a mészőntvényes fundamentumból előkerült darabokon is ugyan felirat részei találtattak, — nyilvánvaló tehát, hogy itt a «Legio secunda adiutrix» építkezésére akadunk, de ezen bélyegen kívül számos téglán és tégladarabon, azoknak egyik végén, még valószínűleg újjal benyomott, félkörös jegyeket találtunk. Megemlítésre méltónak tartom, hogy e romok kitakarásánál a munkások a keleti homlokzat fundamentuma alatt (I. ábra b) pontnál) egy régi csontvázra akadtak, mely a fundamentum árkanak megásása alkalmával épen a hasüreg táján lett megháborítva és medencze úgy, mint gerinczcsigolyái széthányattak a mellbordák nagy részével együtt. A lábszárcsontok a falazaton kívül keletnek, in situ megmaradtak, felső része az épület alatt már szétszórva volt. Nevezetes, hogy ezen egyénnek jobb, felső szárcsontján erős forradás nyomai mutatkoztak, mely e czombcsontot jelentékenyen megrövidítette, — s minthogy a forradás teljesen befejeztelett és egészen erőteljes volt, kétségtelen, hogy ezen szegény ember, jóval a Leg. II. adj. építkezése előtt, még életében hosszú ideig és nagyon erősen sántított.

Kerestünk még egyéb emlékeket is ezen épület romjai alatt, azonban sikertelen fáradozásunk maradt.

A fentebbieken kívül még a következő leletek kerültek elő Baracsról, melyek most a nemz. muzeumban vannak: Számos bélyeges téгла és bélyeges terra sigillata (lásd fentebb); — három mértföldmutató oszlop: az első Maximinus és Maximus császárok

idejéből, 238-ból való s Aquincumtól LV ezer lépésre van ; a másik Traján császár idejéből maradt s szintén Aquincumtól LV ezer lépésre van ; a harmadik Philippus császár és Marcia Otacilia császárné idejében (244—248) készült s szintén LV ezer lépést mutat. Ezek leírását lásd fenn a 670. lapon. — Római domborműves köhasáb. Előlapján kettős hossznegyszögű vonalkeretben álló férfi, tógában és tunicában. Egyik oldalán szintén az előlaphoz hasonló keretben szőlőfürtös inda. Hossza 108, szélessége 46, vastagsága 4 cm.

A két feliratos oltárkövet fentebb (a 724. lapon) irtam le.

Barnahát-pusztán (Tolna-Szántó mellett) lelt római feliratos ezüst gyűrűt ajándékozott 1873-ban dr. Kammerer Ernő úr a nemzeti muzeumnak. Az ezüst szalag szélessége 0.004 ; az igen kopott felírás : DAT · EGERIA · EGET · XC . . . (Romer-Desjardins: «A magyar nemzeti muzeum feliratos emlékei» 163. l., 413. sz.) — Ugyane pusztán találtatott egy terra sigillata edény e felirással : CR^A SSIACVS^S F. — Kammerer Ernő gyűjteményében van még egy ugyane pusztán talált római fibula.

Báta-község nevét — Haas Mihály szerint — hihetőleg Baton nevű pannon vezértől veszi, ki elég merész volt fölkelni népével, lerázni a gyűlölt római igát és Róma sasait összetörni s miután a Drávánál tönkre veretett és elfogatott, Tiberius császár azon kérésére, hogy miért lázadt fel népe a rómaiak ellen, azt felelé: «Ennek oka a rómaiak maguk, minthogy a nyájaik védelmére nem pásztorokat, hanem farkasokat küldenek.» (Dio Cassius 55., 33.) Haas Mihály a bátai határban állítólagosan talált alapfalak, római kövek, ékszerek és pénzek, valamint fekvése után következtetve, Bátát a rómaiak alatt nevezetes dunai véghelynek, a római Lugionak tartotta. Kivüle, Salamon Ferenczczel együtt, más régészek is

— kik nem helyszíni kutatás alapján dolgoztak — Bátára teszik a rómaiak «Lugio» nevű városát.

Én e feltevést tévedésnek tartom. Hogy Lugio a mostani Duna-Szekcső helyén feküdt, azt az úthálózatnál s alantabb Duna-Szekcső leletei között mutatom ki. A Pannonia határszélén végig vonuló római katonai út is egészen elkerülte Bátát, mert az a mostani duna-szekcsői szigetről a Duna mostani medrén át a szekcsői Szent-háromság-kápolnához s onnét egyenesen Furkó-pusztának vezetett. Bátán tehát, mint a főúttól messze eselő helyen, legfeljebb jelentéktelen római magántelep létezhetett.

Bátán talált római pénzek vannak saját gyűjteményemben is, többnyire Crispus-, Gallienus Alexander-, Domna Augusta- (császárnő), Philippus- és Crispustól. De ezek nevezetes római véghely mellett mitsem bizonyítanak.

Alapfalak is vannak Bátán, de nem rómaiak, hanem középkoriak. Római téglákat találtam ugyan Bátán, Szabó András bátai polgár udvarában összehalmozott épületanyag között, de ezek Szabó András háza fölötti magas hegytetőn volt «Klastrom» nevezetű romból kerültek elő a többi középkori téglákkal. A középkori épületanyag között felhasznált római téglák azonban csak azt bizonyítják, hogy a benczések, midőn szent László idejében az apátsági lakot építették, felhasználták ehhez a többi között a talán ép Duna-Szekcsőről hordott kitűnő római anyagot is.

Római emlékkő is van Bátán és pedig egy mértföldjelző oszlop a kath. templom bejáratának bal oldalán a földbe ásva, de ez a római út mentén, Furkó-pusztán találtatott.

Bátaszéken 1808-ban, a Sárvíz mentén, négy ércszobrot s ugyanannyi urnát találtak. E lelet borsodi és katymári Latinovics János helytartósági tanácsos révén a nemzeti muzeumba jutott. (Acta Musei Nationalis 1818. 94. lap. Ugyane műben, a 138. lapon is említetik: «Ioan. Latinovics de Borsod et Katymár Consil. Locumtenentialis tulit duos milites Romanos, ac genium affabre effictum in Bátaszék iuventus». Valószínűleg mindkét helyen egy-ugyanazon leletről van szó.)

A muzeum legrégibb szerzeményei között van három, Bátaszék határában lelt római urna. Ezek az «Acta Musei Nationalis»-ban (13. lapon említetnek.)

1871-ben Bátaszékről egy Diocletianus-arany érmet küldtek a nemzeti muzeumba.

A Septimius Severus császár idejében, 199-ik évben készült mért-földjelző oszlop leírását lásd fentebb.

Bátaszék határában Kövesdtől Kis-Kövesdre az út egy keskeny völgy mentén, a «Ratzenberg» nevű *) hegy tövében vezet. E szőlőkkel beültetett «Ratzenberg» hegyen, az úttól alig 20 lépéssel magasabban, Gehring János és Herbszt János bátaszéki polgárok szőleiben, az út irányában húzódó széles sávolyon római edénytöredékeket, terméskő-darabokat s igen sok római, fali és tetőtégla töredékét találtam. A szőlőtulajdonosok állítása szerint sírboltokra akadtak e helyen, melyek kivétel nélkül nagy négyszögű téglákból voltak rakva s háztető-alakúan földve. E római sirokból állítólag agyag- és üvegedények, valamint ezüst karpereczek kerültek volna elő, de már elkallódtak. Nemcsak a szőlőben, hanem az uton túl, a rétföldekben is találtam vastag edénytöredékeket, római téglák darabjait s termésköveket. Állítólag e helyen is az előbbienekkel azonos sirokat tártak fel már több ízben.

Az imént említett kövesdi siroktól valamivel odább dél felé, egy malom közelében, igen nagy kiterjedésű római épület alapfalai vannak, melyből a föld tulajdonosa sok nagy, négyszögű római téglát és faragott köveket ásott ki.

Bátaszék határából következő római pénzek vannak gyűjteményemben: Hadrianus (117—138.) 1 db.; Caracalla (211—217.) 1 db.; Gallienus (253—268.) 2 db.; Claudius II. (268—270.) 2 db.; Helena (Constantius Chlorus neje) 1 db.; Licinius Pater 1 db.; Roma 1 db.; Constantinopolis 1 db.; Crispus 2 db.; Constantius II. junior 2 db.; Constantius II. 5 db.; Valentinianus I. 3 db.; Valens 1 db.

A *bikácsi* külső majortól nyugotra, a Sárvíz keleti partján, a «marha-állási» dülön, közvetlenül egymás mellett két nagy, természetes emelkedés van.

Az első dombon præhistoricus edénytöredékeken kívül iszapolt agyagú, korongon készült, római korú szürke edénytöredékeket, vastag, abroncsos vagy lelapított és karczolatokkal díszített edényperemeket s egy római mázas edény töredékét találtam, melynek belső oldala apró szemcsékkel, mint ászfálttal volt kibélelve.

*) A község előljáróságának jelentésében semmi feljegyzést sem találtam az innét előkerült leletekről, csupán a «Ratzenberg»-dülő név után ítélve sejtettem itt lelhelyet s ennek alapján tekintettem meg személyesen.

A harmadik, most ákáczos remizzel beültetett dombon, ismétlődnek a római edénytöredékek s itt egy római peremes téglának darabját, római maltert és egy Gordianus-féle római pénzt találtam. Rómaiak is lakták tehát e kedvezően viz mellett fekvő emelkedések egykoron præhistoricus telepektől borított területét.

A *bonyhádi* plébániába befalazott római sírkő leírását lásd fenn a 700. lapon.

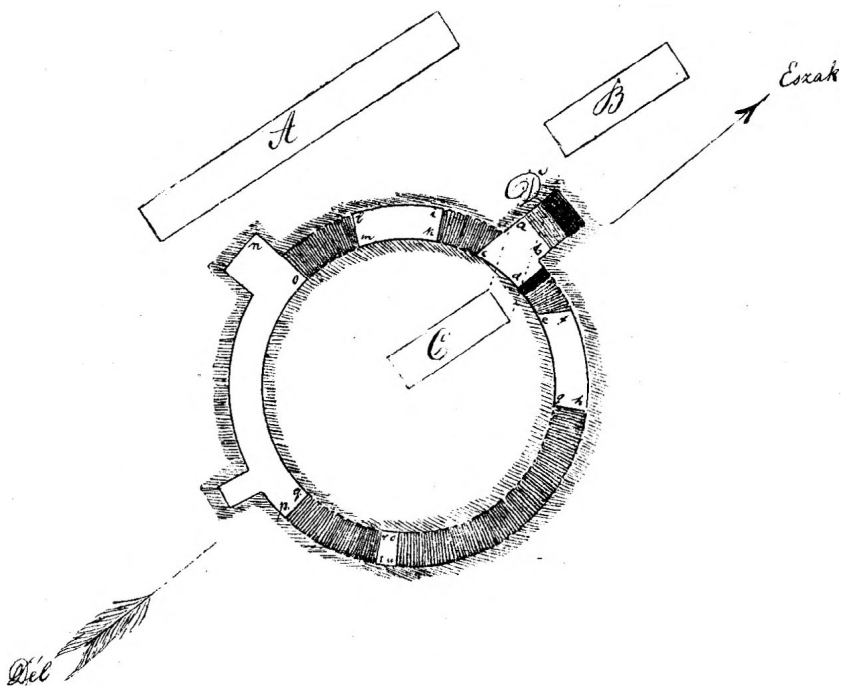
Bölcske. A Bölcskéről Kömlődre vezető megyei út nyugati oldalán elvonuló halmokon, Nagy- és Kis-Lesvölgy közt, van a védművek között fentebb leirt bronzkori sáncz, melynek déli sarkán római épület állott. E helyen Szelle Zsigmond buzgó régészünk ásott 1888-ban s ez ásatásáról írt jelentésből *) közlöm az alantabbi eredményt: E dombon egy kör-alakú építmény alapzatára akadtak; belső világosságának átmérője 6,5 méter, a falak vastagsága pedig 70 ctm. volt. Jellemző, hogy a falromok körül három ponton, észak-, nyugot és délről, támasztó pillérek nyomaira akadtunk, a melyek a körfallal összefüggésben és egyidejűleg lerakva nem voltak s így feltehető, hogy ezek csak később, mikor a falak már repedezni kezdtek, lettek az épülethez rakva, és ezek is aligha egyszerre és egy időben, mert azoknak vastagságuk is különböző, de elhelyezésök sem mértanilag pontos és szabályos. A rajzon sötéttel jelölt részek csak kőtörmelékből állanak, de azoknak határai nem szabályos egyenes vonalúak, mint a rajzon feltüntetve van, hanem a kiszögélések és bemélyedések annyi czikk-czakkos figurájával vannak ellátva, hogy azokat rajzban pontosan adni egyáltalán lehetetlen lett volna. Egyenes, mint függőlegesen levágott lapban végződő falrészt egyedül a *p qu* vonalon találtunk s ebből azt következtettük, hogy a *p qu* és *r t* vonalak között lehetett a bejáró ajtó. Hogy *s u*-tól *g n*-ig terjedő, de most már csak törmelékből álló falrészen volt-e külső támaszfal? azt semmikép sem constatálhattuk.

A kitakart és még érintetlenül talált falmaradványok építkezési anyaga kizárólag promontori, faragott mészkőből állott, de a rom körül felhalmozott törmelékben, a márgától kezdve a gránitig, majd mindenféle kőfaj darabja feltalálható volt s e törmelék között a római téglá darabjai oly nagy mennyiségben jelentkeztek, hogy a többi különböző kőfajok összevéve sem közelítették meg a római

*) «Archæologiai Értesítő», 1889. IX. kötet 353. l. ábra.

tégldarabok számát. Ezen tégladarabok közül több százat figyelemmel vizsgáltunk meg, de azokon valami felirat nyomát fel nem fedezhettük, noha felpördített szélű darabot akárhányat találtunk. Az érintetlenül talált falrészek mindkét, a külső és belső oldalon szabályosan faragott mészkövekből voltak összerakva és csak felülről nézve lehetett belül közbe-közbe rakott, alakatlan kődarabokat találni. Most ezen épületrom belsejének és külső kerületének alapos kikutatásához fogtunk, ahol barbár rombolás nyomaira bukkanunk. Ugyanis a rom belső üregében a temérdek kötörmelék a

hamu s több helyen gyermekfej-nagyságú faszén-darab annyira lazává tette a talajt, hogy míg a feneket képező nyers földig nem jutottunk, bokán felül süppedtünk a hamus törmelékbe, mely között bezuzott emberkoponyák, összetört bordák, kéz és lábszárak, alsó vagy felső fogsorok a lehető legrendetlenebbül össze-visszheverték, ugyanazon egyén csontjai majdnem a hány darabból állottak, annyi felé voltak szétszórva kívül és belül ugyannyira, hogy azokból teljes lehetetlenség lett volna egy egész csontvázat összeállítani, noha hozzávetőlegesen becslésünk szerint itt legalább 15

egyen lehetett eltemetve, csontjaik és koponya-darabjaik után itélve, a 2—3 évestől kezdve a 70—80 éves korúakig, mindkét nemből.

Kitelhető gonddal és igyekezettel kerestük a netalán fellelhető emlékeket vagy az olyan tárgyakat, melyek a szakférfiakat e romok misége iránt utbaigazíthatnák, ott azonban semmi egyebet nem találtunk, mint egy faragványnyal diszeskedő kődarabot, melynek ornamenticája vagy sarcophag vagy valami feliratos kőtábla maradványára utal, a belső, hamu- és széndarabokkal telt törmelék között pedig igen számos vas szeg került elő, 7—8 ctm.-től kezdve 24 ctm. hosszúságig.

Bölcske határában találtak még egy, Macrinus császár idejében, a 218-ik évben emelt mértföldmutató oszlopot, Aquincumtól LXVI ezer lépésre. Leírását lásd fenn az 673. lapon.

A Bölskén talált fogadalmi oltár leírását lásd a 726. lapon.

Benn Bölske-községben is minduntalan találunk római sirokat s így nagyon sok római lelet került már innét elő. Nagy László, szt.-andrásai földbirtokos gyűjteményében Bölskén lelt sok római pénzt s két római fibulát találtam. Ezek egyike az eléggé ismert gumós Armbrust-formához tartozik lapos, borda-alakú félkörívvel. E példány Szendey postamester háztelkén találtatott. (CLXIX., 4.)

A régi templom lebontása alkalmával 1844-ben találtatott azon fontos dombormű, mely tálban disznófőt tartó pannoniai asszonyt ábrázol. (CXXIV. tábla.) Nagy Lajos volt megyefőnök ajándékozta ezt a nemzeti muzeumnak.

A bölskei református templom oldalfalában is van egy római sírkő elhelyezve. Leírását lásd a 700. lapon. (CLXI. tábla.)

Bölcske határából való azon emlékkő is, mely most Nagy László szt.-andrásai parkjában van elhelyezve. Felirata a következő:

IMP CAESARI
DIVI ANTONIN
FILIO DIVI HADR
ANI NEPOTI DI
VI TRAIANI PAR
THICI PRO NEPOT
DIVI NERVAE (ab)
NEPOT
M. AVRELIO · ANTO
NINO · AVG · TRIB
POT · XVII · COS · III
COH I ALPINOR PED ·

A nemzeti muzeum birtokában van Bölskéről még egy római domborműves kő, valószínűleg sarcophagnak fedélpárkányáról való sarokdísz. Faragványait egy teljes, csigavonalba kunkorodó végű inda s ettől jobbra-balra egy hasonló inda részlete (a csigavonalas kunkorodás nélkül) képezik. Magassága 13,2 ctm., szélessége 14 ctm.

A *borjádi* szigetről eme római leletek vannak a nemzeti muzeumban: Bronzfibula. Félkörű kengyele fölül négyszögletű lappá szélesedik, melynek végén a szíjcsattok szerkezetéhez hasonló módon a tű lett beerősítve; alul szárnyas tűtokkal végződik. Hossza 3,3, magassága a kengyel közepén, 2,6 ctm. — Hasonló fibula ki egyenesített állapotban. Tüje hiányzik. Hossza 7,77 ctm.

Borjád- (Uj-Dombovárhoz tartozó) pusztán, két völgy között elterülő «Éhes-hegy» nevű magaslatnak déli csúcsán, egy rom törmelékei hevernek, melyek között igen sok a római fal és tetőtégla, valamint a keskeny s kézzel csapolt középkori téglák és terméskő. Sok emberi csont is hever e törmelékek körül. Találtam még itt őrlő-köveket, érc salakot, igen sok edénytöredéket, melyek mind iszapolt agyagból készültek.

Csehi-puszta határában, a Tengőd és Felső-Iregh közötti úton azon pontján,*) hol a Kukuk-pusztáról délre vezető út beágazik, egy völgynek mindkét oldalán százával vannak a már alig észrevehető, római hullaégetési tumulusok, melyeket a kincskeresők zavartalanul össze-vissza túrtak. Az innét előkerült sok lelet (mely között római pénzek, pilumok s tövises sarkantyúk is voltak) mind elkallódott. Én az ottani gazdatisztól csak két római bronz fibulát s egy carneol-kőből csiszolt, tojásdad alakú cameát kaphattam, melybe a közepén római sas s mindkét oldalán egy-egy labarum van vésvé.

Csibrákon, az «öregerdő» dülő alatt, kereszt-alakú (Armbrust) bronz fibulát, a «nyiresi» dülőben pedig római pénzeket találtak.

Csurgó-puszta déli oldalán, ott, hol a Tevel- és Murga-községek közötti országútról a pusztába vezet az út, három nagy halom látszik egymás mellett kelet-nyugati irányban. 1892. év őszén ásattam

*) Az út átellenében, a tumulusoktól délre, középkori épületek alapfalai között, szintén igen sok régiségeket találtak. Ezek közül Ferdinánd ezüst pénzét (1631) s egy ritka alakú, vaspáncélba kapcsolt vaslakatot kaptam az ottani gazdatisztól.

még ezen átlag 15 méter átmérőjű, most már nagyon leszántott tumulusokat.

Az első halomban, 58 ctm. mélyen, nagyobb területre kiterjedő, vörösre égett földréteget találtam. Ez volt az eredeti hullaégetési hely, melyet azonban már korábban kifosztottak. Hamu és szén között elszórtan sok calcinált emberi csontot, üvegtörmeléket, egy csiszolt csonteszköz töredékét, tiszta graphitból készült edény jellemző vastag peremét s halvány alapon vörösre festett, ugyanolyan római amphorának néhány darabját találtam, minőkre az abaligeti barlang előtti, római hullaégetési apró tumulusokban akadtam.

A második tumulusban 40 ctm. mélyen találtuk a vörösre égett hullaégetési helyet. E sír is ki volt már fosztva, mert hiányoztak az edények, a melyekből csak egy amphora magas fülét s tiszta graphitból készült edénynek egy darabját találtam. Kikerülte azonban a kincskeresők figyelmét a sírnak egyik sarka, hol calcinált emberi csontok, félig égett koponyadarabok, fogak s vastag szénréteg között a következő tárgyak találtattak: Egy több lapra hasogatott silex nucleus s egy jaspis szilánk. — Egy csontból készült, fecskefark-alakban végződő s csavarmenetes vonalakkal díszített eszköz töredéke. — Számos, apróra törött bronz lemez, melyek egyike többszörösen átlukasztott s egy préselt körrel díszítettetett. — Néhány, egy és két ctm. átmérőjű, félgömb-alakú fejjel ellátott bronz szeg. — Egy bronz lemezből készült, 5,5 ctm. átmérőjű, tölcser alakú dudor. — Egy erősen összerozsdásodott vas zabla. — Rakáson fekvő, három agyagból készült mécses. Mindhárom alakra és díszítésre nézve egyenlő, csak nagyságban különböznek egymástól. Felső részükön kidomborodó szegélylyel s három ellentett részen bütyökkel, fenekükön pedig hármassal, kidomborodó körrel díszítettek. Az egyiknek nyakában még benne volt a mécséből tisztítására használt, bronzból készült s felül füllel ellátott kampó. A másik mécshez hozzáfórt a fentebb említett vas zablának második fele. Legérdekesebb azonban, hogy a mécses egyike a fenekén levő körök között COMES bélyeggel van ellátva. A római edények bélyegei mindig az agyagműves nevét hirdetik. Ez esetben azonban a «Comes» felirat valószínűleg «kísérő», «társ», «házastárs» jelentőséggel, mint tulajdonnév szerepel. CLXVI. tábla, 3. ábra.

A harmadik, legmagasabb, nyugati halom szintén ki volt fosztva. Itt még a hullaégetési helyet sem találtuk meg. Az egész halomban

elszórta találtunk calcinált emberi csontokat, szendarabokat, tiszta graphit- és agyagból készült edények töredékeit, egy nagy vas szeget s néhány apró bronz lemezkét.

E csurgói tumulusok korát a II. vagy III. (Kr. u.) századba tehetjük.

Czeczeről, mely község megyénk határán fekszik, a nemzeti muzeumban van egy római bronz kancsó töredéke, öntő szájjal ellátott nyakkal, melynek alját körülfutó, bemélyített vonalak ékítik s mely kiemelkedő, trébelt, kerek talapzaton ül. Az edénynek nyaka alatti lapos részét, nemkülönb a test felső részének külsejét körülfutó, bemélyített vonalak ékítik. Füle hiányzik s egész oldala is talpával együtt. Magassága 19₉, szélessége 12₅ cm.

Czikó határából két római pénzem van: Claudius II. Gothicus és Constantinus I. Magnus.

Dalmand- (Uj-) pusztán, mely Uj-Dombovárhoz tartozik, a kőkuti majortól a völgy tulsó oldalán délkeletre eső magaslat tele van római és középkori téglákkal. Ez anyagot egy középkori templom építésére használták s a körül vannak a melléklet nélküli sirok.

Decs határában, a szegszárdi hegylánczban fekvő «Kuti völgy»-ben,*) egy nagyobb római épület alapfalaira akadtam. Ugyane tájon nagy, négyszögű római téglákból rakott s háztető-alakúan fődött sirokat is találtak. Néhány római pénz van innét gyűjteményemben.

Dombovárott a Kapos-bozótban egy római, massiv, nagy ezüst gyűrűt találtak, mely Dobó István dombovári ügybuzgó gyűjtőtől került gyűjteményembe.

Ugyanettől kaptam a következő, Dombovár környékén talált római pénzeket: Vespasianus (sárga réz) 1 db.; Trajanus (ezüst) 1 db.; Antonius Pius (ezüst) 1 db.; Gordianus 1 db.; Valerianus (ezüst) 1 db.; Constantinus I. 8 db.; Valentinianus I. 2 db.; Constantino-polis városi érem 1 db.; meghatározhatlan római 14 db.

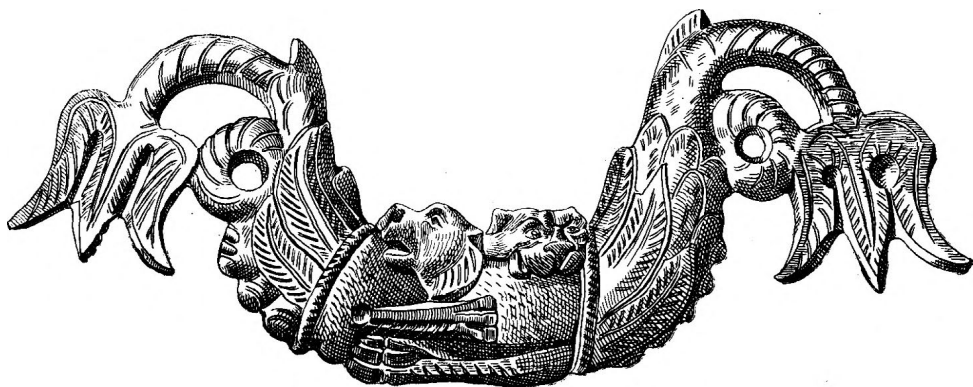
Körülbelül 1868-ban Dombovárott egy pár, tökéletesen egyenlő,

*) A kút forrásától agyagból készült, középkori agyagcsövek vezetik le a vizet egészen egyenes irányban a jó távol (Decs-község déli végében) levő «Ethe»-város romhelyére. Több helyen felbontattam e vízvezeték s mindenhol négy-négy középkori tégl közt fekdtek a henger-alakú agyag csövek.

ritka művű arany függőt találtak, mely Szalay Ágoston gyűjteményébe került; súlya 8 arany.*)

A nemzeti muzeum tulajdonában van Dombovárról: Egy római bronz tál, belülről bekarcolt alakokkal s vonaldíszszel; magassága 5, átmérője 25 ctm. — Római bronz edényfül vagy ajtókopogtató, mely két tengeri kutyából van alakítva, melyek a középén fejüket egymás nyakára nyugosztva, mellső lábukkal egymást átölelve tartják. Sásleveles, pikkelyes testük kanyarodó s egy-egy hurkot képező farkká vékonyodik, mely szigony-alakú viráguszonyban végződik. Hossza 18,2, szélessége 6,9 ctm.

Ugyancsak Dombovárról való egy népvándorláskori csatt Krisztus-monogrammal.

Döbrököz határában, a «tűzkőhegy» nevű neolith-kori telep nyugoti csúcsának átellenében, a völgyön túl levő domb tele van kötörmelékkel s malterrel. E törmelék között sok római téglát s római tetőcserepet találtam. Lehetséges, hogy e helyen római épület állott, de mert e kötörmelék között nagyon sok középkori keskeny s hosszú tégladarab is van, valószínűbb, hogy egy ide épített középkori épülethez használták fel a valahol közelben talált római építőanyagot. A község előjáróinak jelentésében ezeket találok: «A kiscörösményi rétre dülőben körülbelül egy négyszög méter nagyságú tégláknak nyomára jöttek. Szántás közben akadt meg

*) «Arch. Közlemények», VII. köt. 2. füz. 185. lap. (Nem sikerült e leletet meglátnom s így nem is tudom milyen korból valók.)

ezekben az eke». Lehetséges, hogy ez ugyanazon hely, melyről imént tettem említést.

Duna-Földvár határában, a «*postakuti*» dülőben, Kása Varga József földjén, már régóta találtak épületmaradványokat. Szelle Zsigmond 1892-ben próbaásatásokat rendezett e helyen. Kipusztított falak maradványaira akadt, melyek túlnyomólag római tégladarabokból állottak s köztük csak elvétve talált egy-egy mészkő-darabot, de a kavicscsal kevert mészbeöntés kétségtelenül mutatta, hogy itt római épületmaradványnyal volt dolguk, mely az itt átvonuló római hadiúttól nyugotra, mintegy három kilométernyire esik és a bakaszállási vizenyős rétség északnyugati sarkán, egy 10—12 méternyire kiemelkedő, csekély területű dombon állott.

Duna-Földvárnak «*Kálvária*» és «*Tudomhegy*» nevű földvárain túl Bekkernek és Ujvárynak, egymástól száz ölnyire eső, kis völgy által elválasztott szőlejében, a tavaszi tökedöntés alkalmával, egy-egy régi kőépület alapzatára akadtak, melyekből egy-egy kőbőltre menő, különféle, többnyire apró követ hánytak ki. Az alap mind-egyikben rendes és rendetlen négyszög-alakú homokkő, a többi a dunaparti lösszagból szedett, ú. n. mogyorókő, más apró kövecs, sőt római és egyéb tégladarabok, melyeket a cement oly erősen összefogott, hogy feszítésökben a csákány eltörött. E két építmény egyenlő anyaga, jellege egykorúságra mutat. Bekker szőlejében, a mult őszi és tavaszi munkálat közben, találtak több emberi csontvázat, tűzhelyet, egy 6 és egy 4 itczés urnát, több mély tálat, két csuprot; mind durva fekete agyagmű. Ujváry szőlejében is találtak egy hasonló agyagművű kis tányért. A fentebb említett Tudomhegyen is a tulajdonos, Nagy Ferencz értesítése szerint, van egy száz □ öl területű alapkő-tömeg; 1848-ban pedig partszakadás következtében egy üregből pár százra menő különféle agyagedényre akadtak, melyek akkor és azóta mind összetörték. A mult ősszel ugyanezen szőlőben a vinczellér három mély tányért — egyik füles —, egy kis füles bögrét és egy kézi malom felső követ talált. (Arch. Ért. 1870. V. 130.)

*Duna-Földvár*ról a nemzeti muzeumban van Szelle Zsigmond ajándékaként: Egy római bélyeges téglá töredéke COH III. feliratú bélyeggel. — Feliratos sirkőtáblácska, négyszög-alakú, szélén letöredezve. Előlapján bekarcsolt vonalak közé vágott, kezdetleges kiviteli felirat látszik három sorban. Az első és legfelső sor csak feléig halad, ott abban van hagyva s különben is olvashatlan. A második

és harmadik sor pedig a következő: AVKOS · BII · IV · IS. Hátlapján egy magában álló T betű körvonalai. A felirat mélyedéseiben vörös festék nyomai látszanak. Magassága 4₅, szélessége 5 ctm.

A muzeum Hőke Lajostól egy bögrét és kancsót kapott, melyről Hőke így ír levelében: «Lelték Duna-Földvárott, a Kálvárián aluli u. n. alsó-szőlőhegyen, hol — mint egy öreg vinczellér mondá — több év előtt, talajforgatáskor, nagy kőtáblát s beirt sírfödelet látott, hol a szőlőtalaj 3' mélyen csupa alapkő, mely tájon négy év előtt egy napszámos két drága füllenget talált, melyet az itteni aranyműves Eggernek 120 forinton adott el; hol két év előtt a számtartó szőlejében két római közönséges urnát leltek.» (Arch. Ért. 1870. II. 312.)

Ugyancsak Hőke Lajos adományából van a nemzeti muzeumban: Luc. Verus ezüst érme. — Ellenkező helyzetben nyugvó két oroszlány közt lépdelő alak, kőből kifaragva. — Kerek kő M jeggyel. — Réz tű, lapos lemezfejjel; hossza 12₇, a lemez átmérője 3₂ ctm. Felső végén kis karikával van ellátva. Találtatott az alsóhegyi szőlőkben egy urnában. — Ugyanaz, feje hiányzik; hossza 8₃ ctm. Lelhely ugyanott. — Réz lemez, két oldala fölfűzésre alkalmasan felgörbítve; hossza 2₄ ctm. — Ugyanaz, rongált állapotban. — A szt. Háromság előtti talapzatban volt egy római fogadalmi oltárról maradt emlékkő, jól olvasható állapotban, mely most szintén a nemzeti muzeumban őriztetik. Ez a 26 éves Sextus Iuventius Primitivusé volt, ki Aquilejából származott. — Római pénz a Krisztus sz. utáni 1-ső évtől 376-ig majdnem szakadatlan sorozatban nagy mennyiségben találtatott Duna-Földvárott s ebből sok került a nemzeti muzeumba.

A duna-földvári két mértföldjelző oszlopot fentebb, 672-lapon írtam le.

Duna-Szekcsőn, a pannoninai határszéli katonai útba eső Lugio- városban hogy temérdek a római lelet, az érthető.

Legfontosabb a szigeten levő nagy védmű (burgus) az abban lelt feliratos emlékkövekkel (CLIV. és CLV. tábla), melyeket fentebb írtam le. E castrum alapfalai között már igen sok (így a többi között keresztalakú arany fibulákat, gyertyatartókat, üvegcséket) leletet találtak, a melyek mind elkallódtak s a tudomány számára elvesztek.

A castrumon át, a Duna medrén keresztül vonuló római útról is fentebb emlékeztem meg.

A várhegyen még most is vannak római sirok és római épületek alapfalainak maradványai. E tájról temérdek római lelet került elő s valóságos kereskedés tárgyát képezték azok. Sajnos, avatatlan kezekbe kerültek vagy külföldre adattak el.

Gyűjteményembe a következő tárgyak kerültek a Várhegy- és környékéről: Körülbelül 600 római pénz különböző császároktól. — Különböző alakú, 8 bronz fibula. — Igen sok bronz törmelék, melyek között lemezek, tűk, sodronyok s öntörögök vannak. — Számos üvegpaszta és csiszolt carneolból készült gyöngy. — Egy csonthá véssett, igen csinos camea. — Számos római edénytöredék, a melyek között van terra sigillata is. — Két mázas római mécses. — Számos római téglá között két bélyeges tetőtégla. Mindkettő csonka, az egyiknek bélyegrészen . . . PANINE olvasható, a másikon pedig . . . NAP, valószínűleg az előbbeni írás megfordítottja.

1838-ban a szekesői plébánia udvarában 20 db. Constantinus-féle római aranypénzt találtak, melyek a pécsi püspöki könyvtár muzeumában őriztetnek. Ezek revers oldalán pánczélos vitéz kezében a labarum látható e felirással: «Hoc signo victor eris.»

Duna-Sz.-György határában két nagy halom emelkedik, az úgynevezett «Várdomb» s a «Basahalom»; mindkettőn római épület állott.

A «Várdomb» közvetlenül a község nyugati végén áll s körülbelül 5 kataszteri holdat foglal el. Felületén 5 római peremes s egy római domború gerincztéglának darabját találtam.

A «Basahalom» a község délnyugati végén, az egykori Duna medrének partján áll. Legmagasabb részén római épület állott, melynek falmaradványai helyenként még most is láthatók. De nemcsak itt, hanem e legmagasabb ponttól távol eső, lejtős részen is igen sok római fali téglának s római peremes tetőtéglának darabjait, termésköveket, római mészhabarcsot (malter) s egy diszített agyaggyöngyöt találtam. Állítólag sok egyéb régiség között aranyleletek is találtattak már régebben e helyen. A község délnyugati végén 1895-ik év őszén ismét találtak nagy, négyszögű téglákból rakott sirokat, melyekben a csontvázak mellett edények az agyagmécsések voltak.

A Basahalomtól egészen a Vette-pusztáig, az egykori Dunameder emelkedett lejtőjén, igen hosszú területen tele van a föld felszine terméskő- s római tégladarabokkal és cserepekkel.

Benn, Duna-Sz.-György községében is találunk római pénzeket.

Némely polgárnál láttam ilyeneket, melyek nagyobb részt Constantinus-pénzek voltak. A községben Eötvös Károly földbirtokos udvarában ásattam, hol Árpádkori sírmezőben elszórtan három római peremes téglának darabjait találtam.*)

Duzs-községben, Madarász közjegyző nagy homokszőlejének ültetése alkalmával, sok egyéb régiség között egy Honorius-féle aranyat is találtak, melyet dr. Kammerer Ernő vett meg a duzsi tanítótól.

Értény határában már sok római leletre akadtak. A község déli részén, a hegytetőn levő temetőben, fa- és sírgödör ásása alkalmával igen sok középkori cserepet s kézzel csapolt, keskeny, középkori téglát hánytak ki. De e kő- és téglatörmelék között találtam római fali és peremes tetőtégla darabjait is.

A temetőtől délre, szintén magas hegynek fensíkján, a jelenlegi legelőkön egy igen nagy terjedelmű, négyszögű védmű állott, melynek elmosódott sánczárkái még kivehetők. E védmű oldalai napirányban huzódnak. Állítólag igen sok téglát hordtak már innét el, én azonban csak egyetlen római peremes tetőtégla darabját találtam a felszínen. Nagyon lehetséges, hogy római castrum állott itt.

A község határából következő római leletek kerültek a nemzeti muzeumba: 1850-ben szántás közben talált leletből majd egy lábnyi magas réz korsó, füle s fenéke elváltak tőle. — Réz tál, melynek átmérője majd egy láb, fenéke elvált. — Kilyukasztott oldalú s fenekű réz vízvödör, fogantyúval. (Augusz, a tolnai polgári kerület cs. kir. kerületi főispánja, küldé be hivatalosan.) — Későbbi leletből dr. Kammerer Ernő ajándékozott a muzeumnak egy római kori agyagvázát. Hosszúkás felső testén hat bemélyítés ugyanannyi völgyelt és domború tagozást hoz létre, alján megvékonyodik s igen kis átmérőjű talpban fejeződik be. Vékony felső peremének és szájának egy része ki van törve. Magassága 17₉, nyílásának átmérője 7₆ ctm.

Fácánkert-pusztán (Tolnától északra) régebben két nagy római urnát találtak, melyeket Perczel Dezső belügyminiszter úrnál láttam.

A *faddi*, Maximinus császár alatt 236-ik évben emelt mértföld-

*) Duna-Szent-György határához tartozó Bankos-pusztán állítólag csoportokban elhelyezett urnákat találtak. Nem láttam ezekből mitsem s így e lelhely kora eldöntetlenül marad.

jelző kőnek, mely Aquincumtól LXXXVI ezer passusra van, leírását lásd fenn az 674. lapon.

Felső-Leperd-pusztán (Dombovártól északra, körülbelül 15 km. távolságban) a gölösi malom közelében van egy nagy kiterjedésű hely, mely tele van római téglákkal. 1887-ben Fröhlich Róbert vizsgálta meg e helyet, melyről e jelentését írta:*) Ez a hely a puszta észak-nyugati részén van, azon árok között, melynek vize a gölösi malmot hajtja és a puszta határárka között, mely azt a szakcsi határtól elválasztja, az urilakhoz körülbelül egy kilométernyi távolságban éjszakra. Az egész terület nyugattól kelet felé lejt az elébb említett árok felett és mivel azon időben, a melyben ott jártam, legelőnek volt használva, nem igen vizsgálhattam meg; csak azt láttam, hogy sok téglá, és pedig római téglá van több rakásra összehordva, mely mind akkor került ki azon földből, mikor azt szántóföldnek használták. A tégladarabokat körülbelül 300 m. hosszúságban lehetett észlelni és ezenkívül állítólag rengeteg építőanyag van a föld alatt vagy 40 holdnyi területen. Erről magam is meggyőződtem nemcsak a talaj külső formájából, hanem a határárkokban, és pedig ennek egész hosszában látható téglá-, kő- és ragacsdarabokból, melyek több helyen még az árkot keresztben metsző falakban vannak összerakva. E határárkok ki lévén rendesen hánypva, azt mutatta, hogy a földalatti romok a szakcsi határhoz tartozó szántóföldekre is kiterjednek és e szántóföldeknek csak futólagos áttekintése arról győzött meg, hogy a római telepnek egy jelentékeny része a szakcsi földeken van. E földekbe gabona volt vetve és már le is aratva; a tarló barázdáiban nemcsak mindenütt számos tégladarabot látni, hanem helylyel-közzel annyi a téglá, hogy több, mint a föld. A téglá- és kődarabok, úgy mint a gölösi dülőben, vagy 300 méter hosszúságban terjednek észak-déli irányban; a szélessége e területnek szintén annyit teszen, a mint kivehettem, meglehet, hogy még többet. Habár nagyon szerettem volna, ha bélyeges téglára tudtam volna akadni, mégis hiába kerestem, a béresektől azonban hallottam, hogy bélyeges, illetőleg betűs téglá már több ízben fordult elő. Hasonlóképen hiába kerestem a sáncz és árok nyomait, a melyekből arra lehetne következtetni, hogy római tábor állott e helyen; ennek valószínűleg azért nem lehet a nyomára akadni, mivel a szántás következtében mind az árok,

*) «Archæologiai Értesítő», 1890. 235. lapon.

mind a sáncz már eltűnt. Másnak, mint római tábornak, nem lehet e romokat tartani, mert csakis ilyennél magyarázható meg az a nagy mennyiségű építőanyag, melyet századok nem tudtak elhordani és valószínűleg ezután sem fogják eltávolítani.

A római nyomok azonban még tovább észak felé is fordulnak elő a szakcsi határban; innen, mint megbízható forrásból értesültem, egy szakcsi ember kocsiszám hordta haza a római téglát.

A felső-leperdi római táborhely, ha csak magában fordulna elő, azon állomások egyike lehetne, melyek az Itiner. Anton. szerint Sopianae és Herculia között voltak. De a számadatok nem igen engedik, hogy valamelyik ismert római nevű állomással azonosítsuk Felső-Leperdet.

A felső-leperdi «gölösi» dűlőben már régebben akadtak egy sírkőtöredékre, melyet a pusztán jelenleg is káposztás-kőnek használnak; feliratát a sírköveknél közlöm.

Gerenyásról a nemzeti muzeum birtokába került: Egy kora római agyagedény. Az egész edény be van festve. Alapszíne fekete. Szája szélét kívül-belül széles, vörös sáv, testét ott, hol a nyakkal találkozik, szintén széles, vörös sáv fedi. Talpát pedig nagy, vörös négyszög díszíti, melynek mind a négy sarkába egy-egy kisebb, szintén vörös négyzet olvad bele, melyek az edény testének négy helyét díszítik. Magassága 12₂, nyílásának átmérője 10 ctm. Nyakának egyik oldala ki van törve. — Őskori agyagöblöny töredéke. Korongon készült égetett, munka. — Őskori égetett, korongon készült agyagedény töredéke. Csészének a darabja. Hossza 7, szélessége 6₆ ctm.

Gyapán, a Györköny és Németskér között fekvő «Salamonpusztán», egy Venus-szobrot találtak, mely állítólag a nemzeti muzeumba került.

Györköny-község határából való s Daróczy Zoltán gyűjteményében Pakson van a CLXVIII. tábla, 7. ábra alatt bemutatott, igen csinos alakú, vörös római edény. Magassága 28 ctm., legnagyobb átmérője 13 ctm., alsó átmérője 7 ctm.

Itt találtatott a Kapuvári János tulajdonát képező «Diósi rész»-ben, fairtás alkalmával, 1820 végén a tengeliczi parkban álló sarco-phag, mely dr. Novák birtoka volt az előtt. (CLXII. tábla.)

Gyula-Jováncza határában, a «Pölöske» vagy másként «forrási»-dűlőben, négy völgy találkozásánál, a nyugati lejtőn már rég óta kerültek felszínre tégladarabok s edénytöredékek. Megvizsgálva a

helyet, a tégladarabok nagy részében római fali s tetőtéglákra ismer-tem, vannak azonban keskeny, hosszú s kézzel csapolt, középkori téglák is. Az edénytöredékek is részben rómaiak, részben pedig középkoriak. Találtam még azonfelül a föld felszínén egy nagy, római bronzérmét s egy bronzból készült, levél-alakú, áttört díszítésű, középkori mentecsattot. Egy helyen sok emberi csontot s koponyadarabot találtam s itt a törmelék kizárólag csak római téglákból állott, valószínű tehát, hogy itt római sirok voltak.

Néhány, állítólag magában a községben talált, Constantinus- és Constantius-féle érmet az ottani tanítótól kaptam.

Ugyane község határának délnyugati részén, a «méhesi csihar»-dülő végében, nem rég nagyobb vízmosság alkalmával, a szántóföldek alatt, körülbelül egy méter mélységben, egy rendkívül erősen épített vízcsatorna mutatkozott, melynek iránya felfelé, a közeli («csihari») szőlőhegybe vezet. A község előljárósága próbaképen több helyen leásatott ezen egészen egyenes vonalban huzódó vízcsatorna irányában s 80 meter hosszúságban constatálta annak jelenlétét. Tovább nem nyomozhatták, mert ott már igen mélyen feküdt a földben. Megtekintve e helyet, csakhamar reá akadtunk s körülbelül egy öl hosszúságban kitisztítottam azt. Első pillanatra meggyőződtem arról, hogy itt egy hatalmas római vízvezetékre találtunk. E vízvezeték 57 ctm. széles vályu, melynek felül félköríves oldalfalaira 22 centiméter, magának a szintén félköríves vályunak belső átmérőjére pedig 13 ctm. esik. Első pillanatra az egész vízvezeték kőből faragottnak látszik. Kifejtettem belőle egy darabot s így tüzetesen meggyőződhettem annak készítési módjáról, mely a következő volt: legalul a lössrétegben előforduló mészszivag-darabokból raktak szabályos medret, melyre 9 ctm. vastagságban homok- és mésztörmeléből álló keveréket öntöttek, erre egészen apróra törött téglatörmelék- és mészből álló keverék következett, mely elpusztíthatatlanul forrott össze s a vályu mélyedésében ép úgy, mint a kimagasló oldalfalakon kőhöz hasonló, egészen sima felületet képez. A vályunak félköríves, sima mélyedése fekete színű, jeléül annak, hogy eredetileg ólomcső feküdt abban, melyet idővel kiszedtek onnét. Ugy látszik, hogy nagyon messzire kell e vízvezetéknek szolgálnia, mert itt a csihari és hályagosi dülő (hol a neolith-kori telep van) táján római téglának már darabja sem látható.

Hanth-község határában, ugyanott, hol már korábban prähistoricus telep létezett, a rómaiak is megletelepedtek s messze terjedő

épületek romjait hagyták reánk. Szántás alkalmával e völgy körül minden irányban akadtak téglákra s falmaradványokra. Midőn az apari plébániába helyeztettem át, melyhez Hanth tartozik, nem-sokára megkezddtem ott a kutatást, annál is inkább, miután sokan az egykori apari apátság nyomait vélték e téglamaradványokban felismerhetni. Ásatásaim alkalmával azonban kizárólagosan római építkezési anyagra találtam. Csak a legelőrészt volt alkalmam átkutathatni s itt két, párhuzamosan haladó fal alapzatára akadtam, melyekből azonban több helyen már egészen ki volt a téгла és kő szedve. (Emberemlékezet óta hordták innét az építkezési anyagot.) Az egyik, téglából rakott fal 45 ctm. széles s 40 méter hosszú volt, a másik 68 ctm. széles s 15 méter hosszú. Itt-ott egy-egy téglából rakott pillér alapja s egy kőből faragott ajtóküszöbnek része maradt meg. E legelőrészen a következő apró tárgyak találtattak: Csontfésű, melynek felső, félköríves részében négy bronz szeg van. — Két, egymásba kapaszkodó bronz karika. Mindkét karikát öt-öt erős bütyök disziti. — Egy hosszú, csiszolt csontszár (valamely eszköznek fogantyuja lehetett), melynek mélyen bevágó disztítése a falevél bordáihoz hasonló, t. i. a középső, egyenes vonalon jobbra-balra sűrű, rézsutos rovátkák vannak. — A római provincialis fibulának egy nagyon ismert alakja. — Néhány össze-visszahajlított bronz pléh darabja s öntésből fenmaradt idomtalan bronz rögök. — Egy bronzból öntött szőlőlevél. Tövénél kikopott füllel bír. Felületén egy, erősen kidomborodó repkénnyel koszorúzott Bachus alakot találunk, jobb kezében a thyrsust (hosszú pálcza végére tűzött fenyővirág), balban pedig szőlőfürtöt tartva. (CLXXIII. tábla, 1 a, b), ábra.) — Ezüst-, bronz- és sárgarézből vert római pénzek már rég óta nagy mennyiségben találtattak.

A hanthi «ítatókút» melletti castrum körül talált római pénzekből a következőket gyűjtöttem: Vitellius 1 db.; Trajanus 2 db.; Antoninus Pius 1 db.; Commodus 1 db.; Septimius Severus 1 db.; Elagabalus 1 db.; Julia Maesa (Elagabalus nagyanyja) 1 db.; Severus Alexander, Nicæa Bithyniæ 1 db.; Gordianus III. Pius, Viminacium Moesiæ Sup. 2 db.; Nicaea Bithyniæ 1 db.; Philippus Arabs, Viminacium Moesiæ Sup. 1 db.; Aemilianus-féle ezüst denár MARTIPROVGT (sic!) hátlati felirattal 1 db.; Claudius II. Gothicus 2 db.; Aurelianus 1 db.; Probus 2 db.; Carinus, mint Caesar 1 db.; Galerius Maximianus 1 db.; Licinus Pater 2 db.; Helena (Constantius Chlorus neje) 1 db.; Constantinus I. Magnus 5 db.;

Constantinopolis (város pénze Nagy Constantinus idejéből) 1 db.; Constans 1 db.; Constantius II. junior 1 db.; Constantius II. 13 db.; Constantinus III. Gallus 2 db.; Julianus II. Apostata 1 db.; Valentinianus I. 2 db.; Valens 2 db.; Gratianus 1 db.

Nemcsak a legelőrészen, hanem a völgy túlsó, déli oldalán levő szántóföldeken is találtak régebben római téglákat s magam is gyűjtöttem onnét sok római edénytöredéket már a föld felszínéről. Ugyanitt eszközölt ásatásaim alkalmával egy helyen vörösre égett föld és kevés szén között egy vastag peremű, henger-alakú római edényt, egy másik helyen pedig hamu s állati csontok között egy összetörött római edény részeit találtam, melynek két darabja drótozás céljából át volt lyukasztva. Ismét egy másik helyen a sárga löss-rétegben fekete foltot vettem észre, mely humussal beiszapolt, 1½ méter átmérőjű, kerek üreg volt. Egy ölnél mélyebben hatoltunk ebben s még mindig szén-darabkák, római cserepek s köztük terra sigillata-darabok mutatkoztak. Nagyon vizes lévén már a talaj, abban kellett hagynunk a munkát. Találtam ugyane tájon is római tégladarabokat, fálnak nyomára azonban nem akadtam. Ugyane részen taláztatott Kriszt nevű polgár dülőjében egy arannyal plakirozott, óriási bronz szobor töredéke, mely egy ló hátsó két lábának részét s nemzőszervét ábrázolja. A szobor, aranyai után ítélve, a kettős természetes nagyságnál nagyobb volt.

A legelőrészen, az egyik faltól 53 méter távolságban, a nyugati irányban, két hanyattfekvő, nyújtott csontvázra akadtunk, melyek egyikénél egy átfurt, szürke agyagkorongot találtunk. Ezek azonban nem a római telephez tartoznak, mert annak urnatemetőjét a forrásokon túl, a nyugati lejtőn, Reit János nevű hanthi polgár földjén találtam meg. Szántás alkalmával temérdek urnadarab kerül innét elő, melyek között szűk nyakú s kettős fülű amphorák is vannak. Próbaásatásaim alkalmával két urna-fészekre akadtam. Az egyiknél calcinált emberi csontokkal teli öblös urnában egy kis tálat, egy római mécsest, elrozsdásodott vasdarabkákat s egy picziny bronz fibulát találtam. Az agyagtárgyak mind összetörték, megjegyzendő azonban, hogy a cserepek agyagja nagyrészt nem iszapolt, hanem durva szemcséssel kevert. A másik, épen maradt, öblös urnában a calcinált csontok között egy retek-alakú, vastag peremű, kisebb edény, valamint egy egészen ép s vastagon kiálló, függőleges bordákkal diszített, igen csinos üvegcsésze taláztatott. (CLXVIII. tábla, 9. ábra.)

Ugyanezen dülő nyugati végén, a hanthi és mányoki földek között, van egy hatalmas tumulus, mely — daczára annak, hogy felületét már szántják — még most is körülbelül 4 méter magas s átmérője 25 méter. Szándékom volt ezt is megásatni, de teljesen szavahihető hanthi polgártól hallottam, hogy kincskeresők már régebben elvégezték e munkát; az illető maga is látta a kifosztott üreget, melyben még nagy téglák (melyeket akkor kályhafiókoknak nézett) heverték. Valószínű tehát, hogy ez egy előkelőbb rómainak sírja volt.

Hanth-község határában még a prähistoricus telepek között elősorolt «Mühlgraben lange Akker» nevű dülőben s ugyanazon lejtő tövében csergedező «Steinbründel» nevű forrásnál találtam római tégladarabokat s edénytöredékeket.

Hegyes-pusztáról került a nemzeti muzeumba egy római, bronz-fibula, spirál fejjel. Tűtokjának felső lapját négy sorban négy-négy kör, közepén ponttal, díszíti. Kengyelén két gombos, zárt karika. Hosszúsága 11₅, magassága a kengyelnél 4₅ ctm.

Hencse (Közép-Hencse vagy tulajdonosa után Bartal-Hencse) nevű pusztán, a Felső-Hencsétől dél felé vezető főút jobb oldalán, a *templom-domb* nevű dülő tele van középkori téglákkal és cserepekkel, de találtam ezek között római cserepeket is. Régebben egy bronz fibulát találtak itt. Gyakran akadnak e dülőben római pénzekre is. Én a hencsei tanító szives figyelméből 7 darabot kaptam ezekből és pedig: Hadrianus (117—138), Marc Aurelius (161—180), Gordianus III. Pius (238—144), Diocletianus, Constantius II., Constans és Constantius III. Gallus idejéből való egy-egy példányt.

Az előbbeni lelhely átellenében, az út nyugati oldalán, a «*bárány-legelő*» nevű dülőn sok csont és középkori cserepek között néhány római edénytöredéket találtam s állítólag itt is akadnak római pénzekre. A mellette levő kútát «*Rác-kút*»-nak nevezik.

Az előbbi lelhelyektől kissé délre, Közép-Hencsének legelső házában lakik a tanító. E ház kertje majd minden arasznyi téren tele van vastag peremű, római edénytöredékekkel.

Ugyane pusztá határának keleti részén, a «*diófa-csapás*» nevű dülőben, emberi csontváz maradványai mellett egy római, háromfülű, mázas edényt (CLXVIII. tábla, 8. ábra) s egy másik, hordó-alakú edényt találtak. Az előbbenit megvettem a találótól. Az edény alakja igen ritka és csinos. Máza világos-sárga s picziny fenekét kivéve,

az egész edényt borítja. Arányosan elosztott három fülét vékony agyag pálczák képezik s majd az egész edény hosszában függőlegesen nyulnak. Ezen, több hosszú füllel ellátott edényeket (carchesium) a rómaiak bor és tej számára ivóedények gyanánt használták. (Lásd Macrob. Sat. V. 21. — Virgil Georg. IV. 380. — Ovid. Met. VII. 247.)

Helény-pusztán (Dombóvár fölött) elég jól conservált hatalmas castrum áll. Innét már igen sok római lelet került felszínre, de mind elkallódott.

Hidja-pusztán az urasági parkban római pénzek találtattak.

Hidvégen, Kölesd mellett, br. Jeszenszky birtokán találtak két római denárt. — Ugyancsak Hidvégről, Bánó Józseftől kapott a muzeum két ezüst érmet.

Igar (Simontornya mellett). A «Galásta-vár»-on két egészen ép s csinos bronz fibula találtatott.

Izmény határában lelt római pénzekből következőket kaptam: Hadrianus (117—138), Licinius I. és Constantius II. pénzeiből egy-egy darabot.

A *jovánczai* berekből Bubicz Zsigmond eme római kori tárgyakat ajándékozta a nemzeti muzeumnak: Cseréptál-töredék, halvány-sárga, finoman égetett agyagból, a belseje kovaszemcsékkel van hintve. Széles peremén kiöntésre alkalmazott csücsök s ennek két oldalán benyomott római bélyeg van. Magassága 0₀₆, átmérője 0₂₄ ctm. — Arezzoi edénytöredék. Egy tál alsó része, felső felületén két párhuzamos, 0₀₁₄ m. széles, kör-alakú mezővel díszítve, melyek benyomott sugár-alakban elhelyezett hullámvonalak kal vannak átnyalva. A két kör között e bélyeggel. — Arezzoi edénytöredék. — Római edénytöredék. — Lapos tál vagy fedő töredéke, olajjal áthatott, fekete anyagból. — Edénytöredék, olajjal áthatott, lyukacsos s apró kovaszemcsékkel kevert agyagból. — Faltöredék fehérre meszelve. — Vakolat-darab vörösbarna alapon halvány-sárga rajzokkal. — Mozaik-töredék, mészrétegre rakott, négyszögletes hasáb-alakú kődarabokkal. — Öntött vasdarab. (Spiegeleisen.)

Kajdacs. A kajdacsi (nagy-) Lófejhegy futóhomokjából került napfényre s most a nemzeti muzeumban van: Egy római bronz-fibula. Egy öntött, domború rózsa rövid szárral képezi a felső fedőlapot, mely a tűszerkezetet takarja. A fej a rózsa száránál foglalt helyet. (Letört és így szerkezete nem tudható.) A fej alatt ivelt

nyújtvány halad, mely középén hegyesszöget képezve, a tűtartóba megy át. Hossza 4₆ ctm. — Római bronz fibula. Hasonló az Uzdón találthoz, de a láb egyenszárú háromszög-alakúlag kiszélesedő lemez, melynek alapjánál foglal helyet a tűtok. Teljesen ép. Hossza 4 ctm. — Római bronz votiv láb. Hossza talpa alatt 7₁, magassága 5 ctm. Talpa a saroknál kilyukasztva, a lábszár végén letörve.

Kánya-község határában 1885. táján, a «kismalomi» dűlőben, Csósz György kányai polgárnak földjén, téglákból rakott római sírkamrákra akadtak. A község házánál még magam is láttam egyet e bélyegnélküli téglákból. Méretei: 50 ctm. hosszú, 32 ctm. széles és 7 ctm. vastag.

A kányai határban lelt hat római edényt Szarvas Hermann vásáros-dombói bérlőnél láttam. (CLXVIII. tábla, 1—6. ábra.)

Katalin-pusztán (Kölesd mellett) római pénzeket s egy római bronz szobrocskát találtak. (CLXXIII. tábla. 3. ábra.)

Kéty-község határában, az előbb leírt csurgói hármias római tumulusok szomszédságában, a hosszú-odányi præhistoricus védmű átellenében fekvő szőlőkben, már többször akadtak római leletekre és sírokra. 1879-ben ismét találtak e szőlőkben egy római sírt. A gazdatiszt által értesítve, azonnal siettem a lelhelyet megvizsgálni, hol a nagy, római téglákból rakott s háztető-alakúan fődött sírt csak egyik sarkában találtam megbontva, de mellékleteitől már megfosztották. Az agyag- és üvegedények töredékeit még a sír körül találtam. A sírbolt kelet-nyugati irányban terjedt s 211 ctm. hosszú volt. E helyről időnként római pénzek is kerültek már elő. Innét délkeleti irányban, a völgyön túl levő lejtőn (lásd az odányi védmű térképét), régebben gyakran akadtak égetett csontokkal teli urnákra. Állítólag egy innét előkerült óriási nagyságú, egészen ép urnát több évvel ezelőtt az alispáni hivatalhoz szolgáltatnak be. Nem láttam ugyan ezekből egy darabot sem, de a leírás után ítélve, lehetséges, hogy a rómaiak idejéből valók ez urnasírok.

Kocsola-község határában, a Gyula-Jovánczától Kocsolyára vezető út mellett, a «Festetics» vagy másként «görbe lénia»-nak is nevezett dűlőben, egy tágas völgy hosszában, nagy területen igen sok római fali s tetőtégla darabját s római edénytöredékeket találtam. Különösen tele van ilyenekkel Eszterházy herczeg erdészének ugyanezen dűlőben levő földje.

Kocsolán, ugyanazon völgyben, a hol a mostani község épült, római telep volt, mert a beltelkekben (így a többi között a posta-

mester házában is) igen sok római pénzt találnak. Innét kaptam a következő darabokat: Sev. Alexander (222—235) 2 db.; Aurelianus (270—275) 1 db.; Diocletianus 1 db.; Maximianus Hercules 1 db.; Constantius Chlorus 1 db.; Licinus Pater 1 db.; Constantinus I. Magnus 3 db.; Crispus 1 db.; Constans 1 db.; Constantius II. 3 db.; Magnentius 1 db.; Valentinianus 2 db.; Valens 3 db.; Antoninus Pius (picziny ezüst) 1 db.

Kölesden, az úgynevezett rácztemetőben, egy római bronzból való zárónyelvvet találtak, melynek hossza 7₇, szélessége 1 ctm., s egy ugyanolyannak töredékét vasból, hossza 5₄, szélessége 1₃ ctm. Mindkettő a nemzeti muzeumé.

A Kölesd határában lelt római pénzekből kettőt kaptam; az egyik Constantius II., a másik Jovianus pénze.

Komlósi-pusztán (Bedeg-községtől délkeletre) talált római ércztükör van dr. Kammerer Ernő gyűjteményében. Alakja ugyanolyan, mint a Pinczehelyen talált példányé, korongjának széle köröskörül átlukasztott s fogantyúja fecskefark-alakban végződik. A tükörkorong átmérője 7₅ ctm., nyele 5₅ ctm. hosszú.

Kömlőd határában, az «Erdzeiselsberg» nevű dűlőben (jelenleg szőlőhegy), prähistoricus edénytöredékeken kívül terra sigillatát is találtam. A község előljáróságának jelentése szerint régebben római urnasirokat találtak itt, a mellékleteket a nemzeti muzeumba küldték. Ugyane hegy aljában Schmidt Albert kömlődi polgár a földjén terméskőből rakott alapfalakat talált.

1893-ban átkutatván Kömlőd határát, a «Bottyán-sáncz»-on (a régi Lussunium helyén) részint magam találtam, részint pedig vétel útján a következő tárgyakat szereztem meg: Temérdek római edénytöredék, köztük sok terra sigillata. — Calcinált csontokkal teli, óriási urna. Magassága 65 ctm., kerülete a közepén 138 ctm., átmérője a szájánál 29 ctm. Vastag pereme felül lelapított s párhuzamos vonalakkal díszített, öblös részén pedig hullámvonal futja körül. — Egy szekrénynek bronz fogantyúja s egy bronz pityke. — Néhány vastag bronz lemez s egy tömör bronz karika. — Egy egészen egyszerű, de nagyon ritka bronz fibula. Hossza 11, szélessége a közepén 4 ctm. Az egész egy hullámvonalosan kivágott, vastag bronz lemezből áll, melynek hátán kampóra hajlított tűtartót s sodronytekercsben végződő tűt alkalmaztak. (CLXIX., 1. ábra.) — Közepén átlukasztott vaslemez, vasszegek s egyéb vastárgyak. — Egy bélyeges tetőtégla töredéke. — Egy feliratos kő töredéke. — Két agyagmécses.

Az egyik a fenekén hármaskör között LVCIVS F (ecit) bélyeggel (CLXVI. tábla, 2. ábra) van ellátva, a másik is bélyeges, de már annyira kopott, hogy olvashatlan. — Bronzból öntött, tömör, csipkézett (7 ctm. hosszú s 5,5 ctm. széles) szőlőlevél, felső részén erősen kikopott füllel (hasonló a hanthi római telepen talált példányhoz, CLXXIII. tábla, 1. ábra), közepén sodrott szalaggal övezett mezőből bal kezében szőlőfürtöt emelő, tánczó Bacchus domborodik ki. Felső része mélyített pontsorokkal s körökkel díszített. Hátsó részén mélyített csatorna húzódik a levélen keresztben. — Római pénzek, még pedig Constantinus M. 4, Valentinianus 6, Constantius II. 5, Valens 1, Julia Augusta, 1, Gordianus 1, Constans 1, Probus 1, meghatározhatlan 20 db.

Régebben a «Bottyán-sáncz»-on talált s Jupiter Dolichenus tiszteletére készült bronz lapok, a Cohors I. Alpinorum Equitata által emelt, Fortuna Salutarist illető fogadalmi kő s OPLVS LAEOPVS hadastyán sírkövének leírását lásd fentebb, a Jupiter Dolichenus tiszteletére készült két domborműves bronz lapot pedig a CLXXIV. táblán.

A «Bottyán-sáncz»-on találtatott: A CLXVII. tábla, 1. ábrájában bemutatott gyorsmérleg (libra) is.*) A kar hossza $18\frac{1}{2}$ ctm., a jugum-é 5 ctm., tehát a mérleg teljes hossza $23\frac{1}{2}$ ctm. A jugum lapos s három lyukkal van ellátva, melyek közül a felső a mérleg felakasztására van szánva; a jugum végén levőből lógott le a csésze mely a folyadékok, míg az alsó és harmadik lyukba volt helyezve a kapocs, mely a száraz tárgyak mérésére szolgált; sajnos, hogy mind a csésze és az azt tartó láncz, mind pedig a kapcsok elvesztek. Hogy ezen mérleg gyakran volt használatban, bizonyítják a nagyon is kikopott karikák. A mérleg karja gömbszerű s a végén létező gomb felé keskenyedik. Ezen hosszabb karon van a tojás-alakú ólomsúly elhelyezve, melynek súlya 1 libra és 1 uncia (1 libra = 327,45 grm.). A karnak kétféle felosztása van: az egyik kisebb, a másik nagyobb. A kisebb a belül levő kapocsra akasztott, a nagyobb a csészébe helyezett tárgyak mérésére szolgált. A felső skálán minden 10 pont egy vonallal lehetett megjelölve, melyek közül kettő most is látható. Az alsón pedig láthatni egy római V-t, mely a quincunx, és egy X-t, mely a dextans jele volt. — Igen csinos dombormű, melynek

*) E mérleg Daróczy Zoltán úr gyűjteményében van Pakson. Ugyanő közölte annak leírását az «Arch. Értesítő»-ben (1893. XIII. köt. 287. lapján).

hátlapján vörös festék nyomai láthatók. Magassága 30 ctm. A felső Satyr-alak 12⁵/₅ ctm., s az alsó törött Bacchus-alak 17⁵/₅ ctm. Szélessége 11 ctm. A Satyr ülő helyzetben van s lólábai keresztbe vannak téve. Jobb kezével melléhez szorítja sipját. Az alsó Bacchus-alak szakálas s szembe néz, teste balra fordult s kezeiben szőlőfürtöt tart. — Három bélyeges téglaföredéke.*)

A nemzeti muzeumban van Kömlődről: 10 db. vörös cserépedénytöredék. Fenékbélyeg CIPPI - M. s egy másikon BORILLI. — Temérdek római érem.

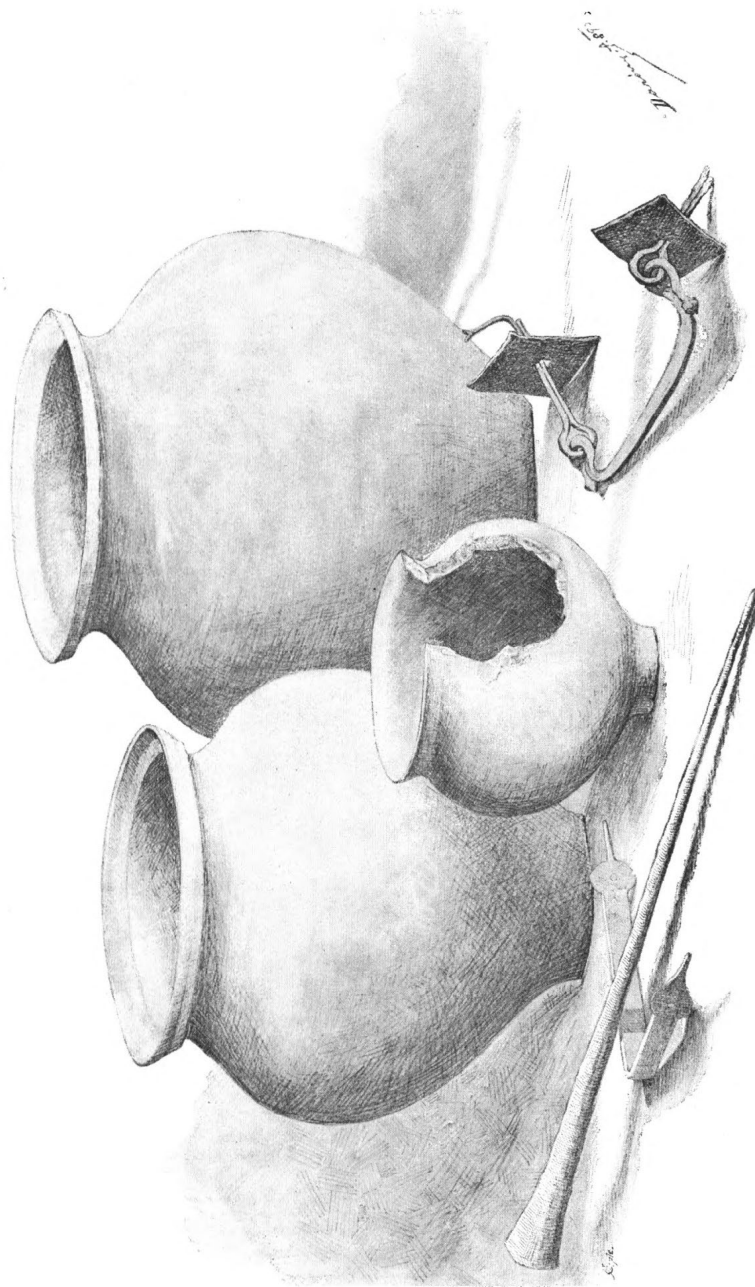
Dr. Zavaros paksi orvos gyűjteményében van: Bronz szobrocska. Árion lantos a delphin hátán menekül a halálból. (CLXXIII. tábla, 2. ábra.) — A CLXX. és CLXXI. táblán bemutatott hét bronz szobrocska. — Hat darab bronzból készült Armbrust-fibula. — Néhány, szilva-alakú, fehéreskék üvegből készült gyöngy és számos agyag gyöngy.

Kovácsi (Tevel mellett) határában, a «Kleinacker» nevű dűlőben, Narr József földjén római téglákból rakott s háztető-alakúan fődött római sirokra akadtak. Ezek egyikéből két ezüst fibulát kaptam.

Kurdon, a Jováncza felé vezető út melletti sáncz közelében, az úgynevezett kenderföldeken, nagyon sok római tégladarabot találtam, minek folytán csekély próbaásatást is tettem e helyen. Messze terjedő, római téglákból rakott falak alapjaira akadtam itt, melyek azonban több helyen már egészen felszedettek. Miután a szomszéd birtokosok az ásatást nem engedték meg, az épület nagyságát és beosztását nem állapíthattam meg. A vastag s sokszor nagy darabokban előkerült, erős vakolat legnagyobb részét festett volt és pedig pompéji vörös, barna s kékeszöld színekkel; egyszerű vonalzási decoratiót találtam ezeken. Állítólag ugyane tájon már számos, római téglákból rakott s háztető-alakúan fődött római sirok is kerültek napfényre. Ugyanilyen római sirokra a község beltelkein is gyakran akadnak. Római pénzeket itt minduntalan lelnek.

Leányvár a bölcskei határban, a szentandrás útnak a duna-földvár-kömlődi országúttal való találkozásánál, egy keskeny völgy mellett fekszik; a dombháttól egykoron mély bevágással volt elválasztva, melynek nyoma most is látszik. E kör-alakú, emelkedett várhely fensíkja 45 méter átmérőjű s egész felületén terméskő-

*) E két lelet is Daróczy Zoltán gyűjteményében van.

darabok találhatók.¹⁾ Erre vonult az aquincum-mursai római út s lehetséges, hogy ennek védelmére épült kis váracsk állott itt. Én azonban, csak futólagosan tekintve meg e helyet, a föld felszínén termésköveken kívül mitsem találtam.

Lengyel-község 1892-ik évben amerikai szőlőtelep számára a Szárász-pusztára vezető út mentén, a lengyeli szőlők aljában, körülbelül egy holdnyi területet rigoloztatott s ez alkalommal számos római leletre akadtak, melyeket a munkások részint elhántak, részint széthordtak. Csak a reá következő év tavaszán kaptam Aparon e leletből három (9, 12 és 15 ctm. magas) edényt. Mind a három szemcsés agyagból korongon készült; alakra nézve valamennyi öblös s igen picziny fenekű. Utána járva a leleteknek, sikerült még két római pénzt, egy tövén vastag s ellentett végén igen hegyes, 26 ctm. hosszú vas eszközt²⁾ s egy korhadtt fa-kasettának vas pántjait és fogantyuját megszerezni. A különböző nagyságú s hajlított vaspántok lándzsa-alakban végződnek, melyeknek kerek része átlukasztott. A szintén vasból készült kasetta-fogantyú középső részén négyszögűre kovácsolt, S alakban hajlított két vége pedig pyramis-alakú fejben végződik s úgy kapaszkodik a fába erősített szegek fűleibe. A szegek sarkaikon kipontozott, négyszögű vaslemezeket át nyultak a fába.

Megtekintve a lelhelyet, a már átforgatott szürke agyagú területen számos nagyobb, fekete foltot láttam, hol széndarabok, hamu s égett csontok voltak elszórva. Valószínű tehát, hogy e foltok a hullaégetési sirok helyét jelezték. Az edények típusa azt mutatja, hogy római kori, barbár népek temetkeztek e helyen. (CLXXXIII.)

Lengyel határában lelt római pénzekből következők vannak gyűjteményemben: Faustina junior (Marcus Aurelius neje) 1 db.; Constantinopolis 1 db.; Valentinianus I. 1 db.; Valens 3 db.

Mözs közelében, Tolna és Szegszárd között, Maximinus császár idejéből való, 235-ben emelt mértföldmutató XCVII ezer passusra van Aquincumtól.

A Mözs és Tolna között talált s Szegszárdon a casino kert-

¹⁾ Aljában még nemrég közveszélyes csárda állott.

²⁾ Ugyanilyen eszközt találtam 1893-ban Gerényesen (Vásáros-Dombó mellett) a római kath. iskolaépület fundamentumának ásása alkalmával és pedig pusztán a földbe, nyújtott helyzetben temetett római csontvázak mellett, Constantius-pénzek, két ritka szép mázas korsó, csinos bronzgyűrű s bronzból készült Armbrust-fibula kíséretében.

jében felállított két fogadalmi oltárkö leírását lásd fentebb CLXXV. és CLXXVI. tábla.

Mucsi határából egy Constantius II.-féle pénzt kaptam.

Muth-pusztán (Felső-Ireg alatt) állítólag nagy tumulusok vannak, de hogy mely időből valók, azt még nem állapíthattam meg.

Nána (Felső-). Traianus császár által Kr. u. 97-ik év február 20-ról P. Insteius részére kiállított katonai obsitos levélnek leírását lásd fentebb (CLVII. tábla).

Nyéken (Felső-) számos római leletet találtam, a nélkül, hogy csak a legcsekélyebb építkezési maradványt constatálhattam volna. Valószínűleg a mostani község helyén volt a római telep, mert a legtöbb római lelet a beltelkeken fordul elő. Így Király János felső-nyéki jegyző úrtól kaptam egy, Alsó Szabó Sándor nyéki polgár kertjében talált római bronz-mécses. (CLXVI. tábla 1. ábra.) Hossza 12, magassága 4,6, szélessége 6,7 ctm. Öntése igen tökéletes, de a nyak tövénél és végén alkalmazott függőleges, vastag bordákon kívül semmi díszítéssel sem bír. Alacsony, kerek talpon áll s vastag füle letörött. Az olajtartónak egyik oldalán kicsorbult s másik oldalán átlukasztott pereméhez eredetileg egy fődő tartozott, mely azonban most hiányzik.

Ugyanazon utcában, a róm. kath. plébánia udvarán, találtak régebben egy, Antoninus Pius-féle aranyat, melyet a plébános a nemzeti muzeumnak ajándékozott.

A róm. kath. kántortanító beltelkén is találtak már sok római érmet, melyek Hadrianus és Constantinus korából valók.

B. Horváth Ferencz földműves gazda «farkasházi» dülőben fekvő szántóföldjén állítólag már számos alkalommal találtak régiségeket. Itt találtak egy római ezüst érmet is, melynek avers oldalán egy koszoruzott fő TITUS VESPASIANUS körirattal, revers oldalán pedig egy szomorú fűzfa alatt ülő helyzetben levő s jobb karjával állára támaszkodó, busongó alak szemlélhető JUDEA CAPTA körirattal.

A 34. házszám alatti ref. lelkeszi lakáshoz tartozó kertben pincze ásás alkalmával talált Pap Sámuel ref. lelkesz az 50-es években egy fekvő helyzetben eltemetett emberi csontváz s a mellén egy aranyból készült fibulát (?), mely a Gyönkön lakott Magyar Kossa Sámuel régiséggyűjteményébe került.

Felső-Nyék határában talált rovátkolt szakálú s másik végén szív-alakú, 12 ctm. hosszú római kulcs gyűjteményben van.

Nosztány- (Uj-Dombovárhoz tartozó) pusztán, a «Hanzli» nevű dűlőben, egy széles völgy nyugati végénél, négyszögű földsáncz áll s ugyanazon völgy kanyarulatánál, néhány terebélyes fától beárnyékoltt helyen, római téglák darabjait találtam. A körülötte elterülő szántóföldeken nagyobb területen hevernek iszapolt agyagú s korongon készült edények töredékei, melyek egyikén hullámvonalas díszítést találtam. Állítólag ugyanitt nagy, faragott kőveket, ezüst és réz pénzeket, valamint rézből készült sodronytekercseket találtak volna.

* *Odány-*pusztán nagy római urna, hamu- és calcinált csontokkal, találatott, elszórtan pedig római pénzek kerültek elő.

Az *Ozora* határában lelt római pénzekből következők vannak gyűjteményemben: Traianus (98—117) 1 db.; Antoninus Pius (138—161) 11 db.; Marcus Aurelius (161—180) 1 db.; Elagabalus (210—222) 1 db.; Gordianus (244) 1 db.; Probus (276—282) 1 db.; Volusianus 1 db.; Viminatium Moes. sup. 1 db.; Claudius II. Gothicus 1 db.; Maximianus Hercules 1 db.; Constantinus I. Magnus 3 db.; Constans 1 db.; Constantinus II. jun. 5 db.; Constantius II. 3 db.; Valentinianus I. 3 db.; Valens 4 db.; meg nem határozható 11 db.; Róma város érme 1 db.; Crispus 2 db.; Philippus I. arabs (ezüst) 1 db.

Öcsény-község határában fekszik a dr. Szigeth Gábor pusztáján levő római castellum, hol római alapfalak, fentebb leírt bélyeges téglák, sok római sír, római pénzek s következő tárgyak (CLXXXIV. tábla) kerültek elő: Két, fehér márványból készült edény. (Az egyik 8₅ ctm. magas, a másik pedig 11 ctm.) Mindkettő felfordított csonkakúp-alakú s pereménél négy ellentett oldalon erős nyujtványnyal bír. Valószínűleg mozsár gyanánt használtattak, mert a fenék vastagsága majdnem felét teszi ki az edény magasságának. — Egy szabad kézzel idomított, egészen durva edényke. Magassága 6 ctm. — Egy szűk fenekű s szűk szájú, 18 ctm. magas, öblös edény. — Egy korongon készült, felfordított csonkakúp-alakú tál. — Egy agyagmécsestnek alsó fele s egy nagy vas csatt.

Legérdekesebb egy párkány-részlet, mely eléggé mutatja, hogy e hatalmas vár minő diszes is volt egyszersmind. E párkány-résznek hátulja apró tégladarabokkal kevert, jellemző római mészhabarcból áll. A fölötte levő réteget apróra törött, fehér kristálykővel, kevert tiszta mész képezi s ebbe mélyítették a tojásdad alakú köröket, csavarmenetes vonalakat és patkó-alakú díszítéseket.

Öcsény-község határában, a castellumon kívül, még több helyen akadtak római leletekre. Így a «strázsahegyi» dűlőben, 1886-ban szüretkor, a föld felszínén talált P. Deák József a szőlejében két, Marcianus- és Theodosius-féle római aranyat.

A szegszárd-bátaszéki országút mentén, az «ebesi» csárda alatt áll Bévárdi öcsényi lakos magányos tanyája. E körül egy természetes magaslaton, az országút keleti részén, római épület állott, valószínűleg a római hadiút menti «mansio». Az eke most forgatja ki az épület alapfalainak utolsó maradványát. 25 lépés átmérőben kizárólag római téglák töredékeit s római mészhabarcst s valamivel odább római téglasírokat találtam.

Ugyanezen «országúti dűlő»-ben Császár István a szőlejében (nyugatról a harmadik pásztában) nagy, négyszögű római téglákból rakott sirkamrában egy fej nélküli csontvázat talált. A sirkamra nem volt lefedve. Kétségtelen tehát, hogy egy korábban kifosztott római sír volt.

Ugyane határban a szegszárdi hegyekben, a «Tóth-völgy»-ben, Kalló István szőlejében egy Probus-féle ezüst pénzre akadtak.

E határban gyakrabban találtak Constantinus-, Contans- és Maximinus-pénzeket. A községi temetőnél is találtak római ezüst pénzt.

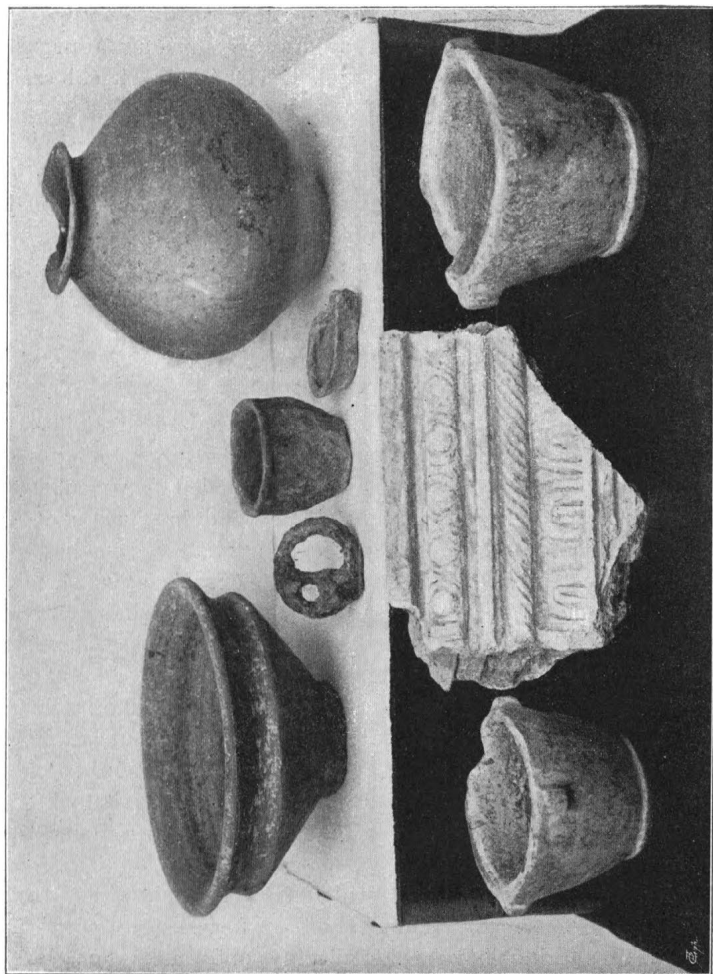
Benn a községben, a ref. lelkész kertjében, majd egy öl mélységben egy tállal leborított urnát találtak, mely tele volt égett emberi csontokkal. Magam nem láthattam s így nem tudom, mely korból való e hullaégetési sír.

A nemzeti muzeumban 4 darab római érem van Constantinus Jun. (317—337) és Valens (364—378) idejéből.

Paks határában, a kömlődi «Bottyán-sáncz» aljában, a Duna-partján találtatott egy fentebb leírt mértföldjelző köoszlop.

Paks határában sok helyen akadnak római leletekre. Ezek között első helyen áll «Sáncz-hegy», mely nagy mennyiségben szolgáltatja azokat. Az «uj út» készítése alkalmával a Sánczhegyből leásások történtek s ekkor cserép-mécseseket, vastag csészéket s számos római korsót találtak, melyeket vagy összetörtek vagy szét-hordtak a nap számosak. Az egyik, 16—18 literes, ép példány Zavaros paksi jegyző gyűjteményébe került. Ez tojásdad alakú, felül szűk nyakkal s különtagozott talppal, két oldalán erős füllel bír s hasas részét egy, körökből s alatta egy másik, zig-zug vonalakból alakított koszoru futja körül. Az alantabb elősorolandó gyűjtemé-

CLXXXIV. TÁBLA.

Római leletek a Szigeth-pusztai castellumából.

nyekben őrzött római tárgyak legtöbb darabja szintén a Sáncz-hegyen találtatott.

A «Vörösmalom»-ban, a kömlödi «Ürgehegy» dülövel határos déli lejtőn, embercsontok nyujtott helyzetben, edénytöredékek s római pénzek találtattak.

A «Plébánia»-hegyen, benn a városban, találtak a negyvenes években egy kőkoporsót csontvázzal. E lelet állítólag lejebb szállítva ismét befemettelett.

Az «öreg forrási» dülőben döntés alkalmával egy 14—15 literes, ép római urnát találtak.

Az imsósi «Kőrom» terméskövekből s római téglákból áll. A víz alatt még e romok nagy alapzata megvan. Számos bélyeges téglá került már ebből elő. Zavaros gyűjteményében az egyik ugyaninnét előkerült téglán e felirat olvasható: OF MAXENT AR.

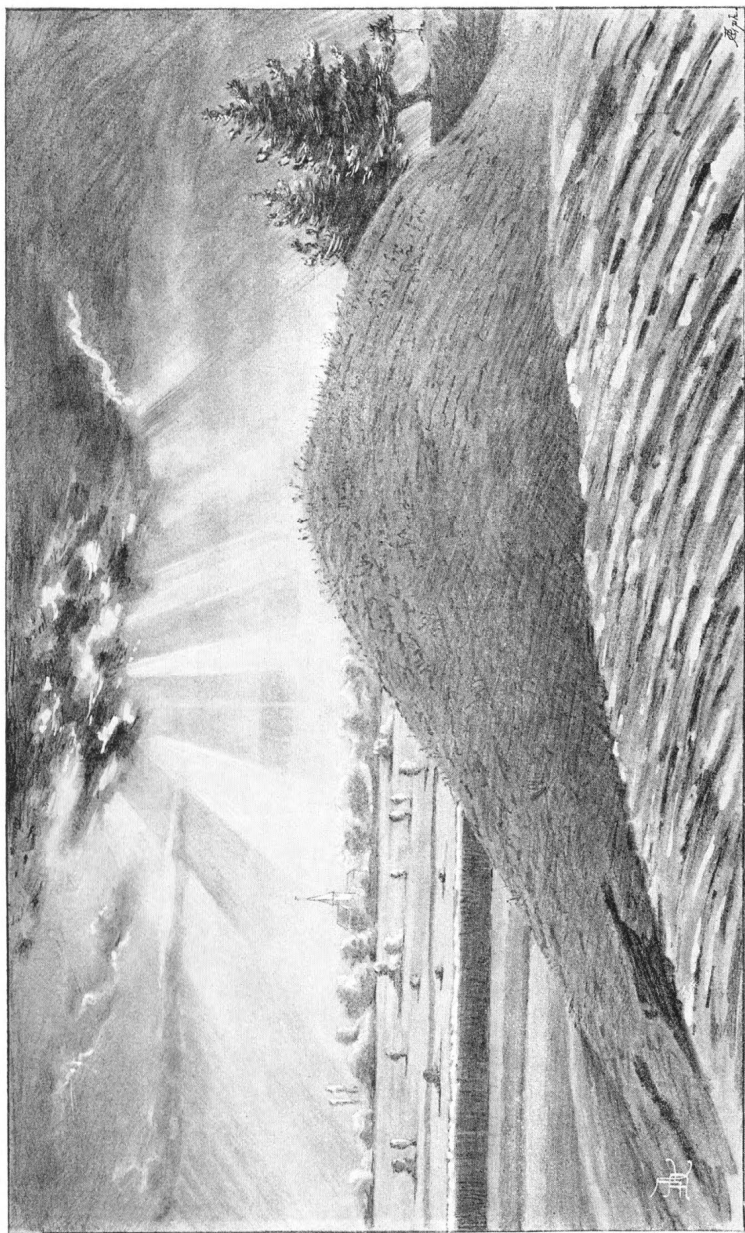
Ugyane romok között találtak egy OFARNMAXENT...AR bélyegű téglát és egy másikat APLYO ORD bélyeggel.

A Duna mellett talált Mithras-kő leírását lásd fentebb.

Pakstól délre, a Duna-Szent-György felé vezető állami útnak keleti részén, a Duna egykori medre mellett egy szabálytalan homokmagaslat emelkedik ki, mely «Püspökdomb» név alatt ismeretes. E magaslatnak a völgy felé lejtő munkált részén, nagy területen elszórtan, számos prähistoricus edénytöredéken kívül, hét római peremes téglá darabját, termésköveket, római mészhabarcot (malter) s sok római edénytöredéket találtam. Állítólag alap-falakra is akadtak, de mélyen vannak a földben.

A paksi szőlőkben (Gyürki Antal dunaföldvári lakos szőleijében) 1865-ben találtak egy remek terra sigillata tálat, melynek külső oldala körül: cinnami fölirat, körbe foglalt állatok, ember-fejek és álló emberi alakok egymást váltva domboruan ábrázoltatnak. Leírását lásd fentebb (CLXV. tábla, 1. ábra). — Most a nemzeti múzeum tulajdona.

Dr. Zavaros paksi orvos gyűjteményében Paks határában talált következő tárgyak vannak: — Egy nagy ezüst gyűrű, melynek fehéres színű kövébe két picziny álló alak van vésve. — Bronzból készült két csonka szobrocska. — Két bronz armbrust-fibula. — Bronzból öntött, tömör, nehéz kanál, melynek közepén kidomborodó dülény-alak látható. — Bronzból készült mérleg, melynek két könyöke ac pontnál csuklóba hajlik, s mindkét végén

Faks előtt fekvő «Püspök-domb».

bronzkarika lóg. *ab* hossza 12 ctm.; *ac* 8,5 ctm.; *de* 3,5 ctm.; az *e* csúcsból valami kevés letörött.¹⁾

Pálfán az úgynevezett «rácztemető» valószínűleg római sírmező. Egy teljesen ép, csinos fibulát találtak itt. Alakja ugyanolyan, mint a keltáknál kedvelt fibuláké, melyeknél a tűtartó-lemez sűrűen átlyukasztott. E példány tűtartója csak kétszeresen van átlyukasztva.

A budapesti nemz. muzeumba következő tárgyak kerültek, *Pálfáról*: Római talpas bronzkarika, lószerszámról. Alsó végnyujtványai letörték. Magassága 4,5 ctm. — Római zárnyelv bronzból. Hosszúsága 6,6, szélessége 1,7 ctm. — Ugyanolyan; hosszúsága 7, szélessége 1,5 ctm.

Papdon (Mucsi közelében), gróf Apponyi Sándor jelenlegi szőlőtelepének helyén, római téglából rakott s háztető-alakúan földött sírt találtak.

Paradicsom-pusztának a szegszárdi országút mentén fekvő, IV. számú dűlőjében római peremes téglák darabjai találhatók. A pusztai déli oldalán levő fővölgy lejtőjében régebben indigót termesztettek s e mélyen munkált földben elszórtan sok római pénzre akadtak.

Pilis-községben Nagy János a háztelkén házépítés alkalmával csekély mélységben egy bronzból öntött, oroszánt ábrázoló szoborcskát talált. (CLXV. tábla, 2. ábra.) A községben — mely a rómaiak alatt még posványos ártér volt, — római telepnek semmi nyoma sincs s így e tárgy csak a közeli hegyekben levő római telepről kerülhetett ide későbbi korban, talán azon földdel, melylyel e házhely környékét feltöltötték.²⁾

Pinczehely fontosabb római telep lehetett. Már sok római lelet került a község határában elő, melyeknek azonban most már nyomuk veszett. Az iskolás gyermekektől Hangyály Mihály esperes plébános váltja be már évek hosszú során át a római pénzeket s már sok ízben nagyobb mennyiségben ajándékozott ilyeneket a

¹⁾ A Pakson talált többi római régiségekről lásd Koller: «Proleg. in Hist.» 53. — Horvát István a «Szlavinok» című munkájához azon érdekes római régiség hű rajzát csatolta, mely a Paks és Kömlőd közötti régi vár (Bottyán-sáncz) körül 1815-ben találtatott.

²⁾ A községház udvarában, hol jégverem ásása alkalmával emberi csontvázat és egy bronz csörgőt találtak, megkísérlettem az ásást, de ölnyi mélységben is feltöltött földet találtam, melyben szemcsékkel kevert agyagú edénytöredékek s állati csontok voltak itt-ott elszórtan. A község mostani temetőjében igen keskeny téglából épült középkori kápolnának alapfala van.

nemzeti muzeumnak. Az itt lakott rómaiak temető helye a községtől nyugotra, a vasuton túl fekszik s három magas tumulus (halom) jelzi annak helyét. E tumulusok is bizonyára kiválóbb személyiségek temetkezési helyei. Az egyiket megkísérlettem felásatni. Egy ölnél mélyebbre hatoltunk már a középen keresztben vont árokkal, de tölcser-alakú irányban megforgatott földre találtam s mélyebben az elszórtan heverő római cserép- s tégladarabok meggyőztek arról, hogy már korábban feldúlták e halmot s így abban hagytam a fáradságos munkát. E nagy tumulusok körül római urnatemető van. Egy sírleletet sikerült innét megszereznem. A szürke agyagú, lefelé konyult, vastag peremű, óriási (legalább egy akó ürtartalmú) urnában calcinált csontok között következő tárgyak voltak: Egy igen csinos, bronzból készült nyakláncz, egyszerű kapocschal. — Egy bronzból készült római stylus. — Egy bronz fogantyúval ellátott, csinos ércztükör. Egyik lapja sima, másik lapján concentricus körök vannak s széle köröskörül kerek lyukakkal van sűrűen áttörve. Kár, hogy találója ezüstnek vélvén e fehér, fénylő korongot, ketté törte azt. — Két, henger-alakú, illatszertartó üvegcsse. — Egy fül nélküli, egyszerű agyagcsésze. — Két, agyagból készült lámpa. Az egyiknek felső részét kidomborodó pontok veszik körül, a másikat pedig egy Mercur-alak díszíti.

A község háza mögött, római falmaradványok mellett, domborműves virággal díszített, terra sigillata edényt találtak.

1866-ban Hangyály Mihály plébános a következő tárgyakat ajándékozta a nemzeti muzeumnak: Két és fél hüvelyk hosszú ezüst fibula, három végén szegletes gombbal, pöczke vagy tűje kitörve. Három hüvelyk hosszú bronz fibula, két végén laposdad, kerek gombbal. Két hüvelyk hosszú, sima, vékony bronz fibula. Három hüvelyk magas, öblös, füles cserépbögre, füle alatt, az öble körül, pontozott vonallal díszítve.

Ugyane községhez közel, az úgynevezett Papszigeten, sok római pénz találtatott. Ezekből 58 darabot (Domitianustól Gratianusig) ajándékozott Hangyály plébános az Akadémia éremtárának.

Regöly præhistoricus földérődtményét a rómaiak is elfoglalták s magán a sánczon úgy, mint a község egész határában, nagyon sok római lelet került már napfényre, de ezek a regölyi professionatus kincskeresők útján ezer felé kallódtak. Az egész templomdomb római urnatemető, a honnét már igen sok hamveder került elő. Vasútépítés alkalmával a regölyi hídnál akadtak római sírokra.

Dr. Zavaros paksi orvos gyűjteményében van egy Regölyben talált, hullámvonallal díszített római edény.

Sár-Szent-Lőrincz határából a nemzeti muzeumban van egy római ezüst gyűrű, fejében kék intaglióval. Belső átmérője hosszában 1₅, széltében 1₇ ctm. Az intaglio hossza 1₂, szélessége pedig 1 ctm. A gyűrűfej alsó lapjába bekarcolva e monogrammm látszik $\overline{P}B$. Valószínűleg egy későbbi tulajdonos névrajtó betűi. — Vas lándzsacsúcs, levélalakú, középgerinczes csúcscsal. Töredék. Hossza 15₂, a penge szélessége 5 ctm.

A «csetényi sáncz»-ról három római pilum töredéke. Az egyik 49 ctm. hosszú s csak a hegye törött le.

Simontornyán, délkeletre a fejevári út mellett, a «Halom-hegy»-en, 1861-ben egy római sírban több cserépkorsó, rézmécses és nagyobb füles korsó, bronz sarkantyú és sok más tárgy találtatott nagyobb mennyiségben.★)

Szabaton-puszta bitófai dűlőjéből az alábbi tárgyak kerültek a nemzeti muzeumba: Római bronz fibula, kézijj-alakú, félkörös kengyellel. Hosszasága 5, magassága a kengyel közepén 2 ctm. — Római bronz fibula felső lemeze a tűtokkal, melynek vége spirálszerűleg felcsavarva. Hosszasága 5₈ ctm. — Római bronz fibula. Feje vízszintes pálczára csavart spirális által képeztetik még pedig oly módon, hogy a kengyeltől kinyuló, rövidebb nyak két részre válik. Az egyik kerek sodronynyá nyulik, melyből a spirál készül, a másik pedig egy felfelé kanyaruló kampót képez. A spirálsodrony, miután az egyik oldalon négy csavarodást tett, felkerül és a csavarodások felett beléfogózva a felfelé kanyaruló kis kampóba, vízszintesen átmegy a másik oldalra és ott újabb négy csavarodás után alul a tűbe megy ki. Nyakát a kengyeltől vízszintes pálcza választja el. A kengyel majdnem háromszög-alakú, ívelt, tömör bronzlemez, melyet dombordízes bütyök választ el a fokozatosan vékonyuló lábtól, mely végül felfelé álló, kettős bütyökbe végződik. A tűtok a lábálján levő széles, szárnyalakú lemezből képeztetett. Az egész fibula külső körvonala fél körte keresztmetszetét mutatja. Tűje és öt spirálcavarodása letörött. Hosszasága 5 ctm. — Hasonló az előbbihez; tűje s az egyik oldalon volt négy spirálcavarodása le van törve. Hossza 4₁ ctm. A spirálon keresztül húzott pálcza hiányzik. Szabatonról egy, Antoninus Pius-féle pénz van gyűjteményemben.

★) «Arch. Közl.» VI. köt. 2. füz. 180. lapon.

A *Szakál* határában talált római pénzekből a következők vannak gyűjteményemben: Probus (276—82) egy darab, Constantius II. egy darab s Constantius III. Gallus egy darab.

Szántó-község határában, a «Csádi» völgyben, római téglákat, a «Gesztenye» völgyben római pénzeket, a Török-Koppány felé eső dülőben pedig két, egészen egyforma római fibulát találtak. Ez utóbbiak dr. Kammerer Ernő gyűjteményében vannak.

A Török-Koppány felé eső dülőben talált «Armbrust»-fibula a bedeghi r. k. plébános tulajdonában van.

Szántó és Török-Koppány határában lelt következő római pénzek vannak gyűjteményemben: Hadrianus (117—138) 2 db.; Philip-pus arabs (244—249) Viminatium mcs. sup. 2 db.; Licinius Pater 1 db.; Constantinus I. Magnus 2 db.; Constantinopolis 2 db.; Crispus 2 db.; Constans 2 db.; Constantius II. 6 db.

Szarvasd-(Uj-Dombovár-községhez tartozó) pusztán, a «bánya-völgyi» dülőben, egy keskeny völgy keleti oldalán kimagasló dombon, körülbelül 1000 □ ölnyi területen nagyon sok római tégladarabját s edénytöredéket találtam. Ez utóbbiak között domborművesen díszített római «terra sigillata»-edény töredékei is voltak. Benn a pusztán, az újabban épített gazdatiszti lakást körülvevő árokban is találtam római fali téglák darabjait.

Szegszárd. A rómaiak elfoglalván a kelta «Alisca» várost, megtartották annak idegen elnevezését. Miután Alisca a római birodalom pannoniai provinciájának határszélére esett s ugyanitt vezették keresztül a Rómából Eszéken át Ó-Budára vezető hadiutat — csakhamar virágzó várossá fejlődött. A római Alisca fejlődéséhez sokban hozzájárult fontos stratégiai fekvése. A katonai erő zömét leginkább a határvonalra kellett összpontosítani s így a birodalom belseje vajmi kevéssé volt hadászatiilag védve. A Sió-Sárvíz völgye nyílt kaput képezett s ha sikerült a Duna túlsó részén lakó barbár népnek betörnie, a Sió-Sárvíz völgyén át akadálytalanul hatolhatott a birodalom belsejébe. Ezért építettek Aliscánál a fő hadi útból kiágazó, magas (most «ördögvetetés» nevű) töltésen egy szárnyutat messze be a dunai árterületbe Őcsényig, dr. Szigeth Gábor pusztájáig, a hol hatalmas védvárat emeltek.

A kelta Alisca helyén, a csatári völgy torkolatánál volt, az első római colonia, de később, talán az út Szigeth-pusztai szárnyvonalának építése alkalmával, a tulajdonképeni római város a kelta Aliscától feljebb, az útkiágazás közelében épült. A római Alisca a

református városrész s a Béla-tér környékére terjedt ki. A mostani város mélyebben fekvő részében, a bátaszéki- és fő-utca alatti részekben, semmi nyoma sincs a római városnak. Szélső határát a remete-kápolna és a vármegyeház képezték.

A kelta Alisca környékén a legtöbb római nyomot a csatári völgy torkolatánál, a bal-csatári hegyen, az «Istipán-gödör»-nél s a csatári völgyből beágazó «Porkoláb-völgy»-ben találtam. A bal-csatári hegyen Hauszknacht József szőlőjében római téglákból rakott alapfalak vannak. Találtak e helyen különféle régiségeket, melyekből három római edény s Valens császárnak egy pénze került gyűjteményembe. Az egyik, 10 ctm. magas, picziny fenekű, öblös edénynek hornyolt füle van; a másik sárgásbarna mázzal van bevonva. Csatáron talált római pénzekből sokat gyűjtöttem s ezek többnyire Antoninus Pius, Carus, Maximianus, Constantinus I, Constantius, Valentinianus és Valens idejéből valók. Az «Istipán-gödör»-nél római sirok is vannak; így Vesztergombi Ferencz lóheres földjén prэшáz-építés alkalmával három római sírt bontottak fel. Ezen leletből 9 Constantius-, 2 Diocletianus-, 1 Hadrianus-, 1 Constantinianus-, s 1 Valentinianus-pénzt, valamint egy csiszolt serpentín-követ láttam, melynek egyik oldala a mellette volt római pénzek patinájától zöldre festett, a másik oldalán pedig rozsdavagy vérfoltok látszanak. A Porkoláb- és csatári völgyek találkozásánál római mellék-útra is akadtam, mely Boda Vilmos országgyűlési képviselő, Sághy György, Vesztergombi György és Simon János szőleín vezet keresztül egyenes vonalban. Az egyiknek gyöpös gyümölcsösén keresztül még most is látszik a kissé kiemelkedő, egyenes vonal. A többi részen 65 ctm. mélyen fekszik, de egy, itt keresztül vonuló horhó partjából kilátszanak a terméskövek és a római téglák. Ezen környéken római épületek is állottak, mert próbaásatás alkalmával nemcsak Boda Vilmos, hanem Simon János szőlőjében is találtam római téglákat és római maltert. Boda Vilmos szőlőjének átellenében, Kovács Pál csötönyi szőlőjében a hegytetőn 1895 őszén rigolozás alkalmával egy csontváz mellett két nagy aranyfüggőt és hét hosszú aranygyöngyöt találtak. A leletet én vettem meg. A függők három milliméter vastag aranyhuzalból állanak, melynek egyik végét 1.2 ctm. átmérőjű négyszög ékíti. A négyszög belső részét kén tölti ki, külső négy oldalán pedig szögleten nyugvó négyszögű keretek vannak, melyek eredetileg ékköveket foglaltak, de most hiányoztak a függőkből. A négyszögben

még most is benn levő kén arra szolgált, hogy ehhez forrasztották az ékköveket. A függő karikájának átmérője 4 ctm. Az aranygyöngyök 1,5 ctm. hosszúak, tojásdad-alakúak s mindkét végükön kifelé kanyarult peremű csőben végződnek. Ugyanezen környéken sok római pénzt találnak, a melyekből én a következőket kaptam: a Porkoláb-völgyből (Kecskeméti János szőlejéből) egy Probus-pénzt; a Gyűszű-völgyből (Vesztergombi Ádám szőlejéből) egy Valentinianus-pénzt; a baranyai völgyből (Jani Tóth Ferencz szőlejéből) egy Licinius Augustát, egy Julia Macsát, négy Maximinust, egy Constantiust, négy Valentinianust.

A tulajdonképeni római városból a legtöbb s legszebb lelet a Béla-tér környékéről került elő. A vármegyeház börtönhelyiségének építése alkalmával talált s fentebb leírt, két sarcophag s a bennük volt tárgyak hazánk legszebb s legfontosabb római leletei közé tartoznak. *) Közvetlenül mellette, a mostani közjegyzői

*) Nem lesz talán érdektelen, ha e helyen felelevenitem e lelet feltalálásának körülményeit, a mint azt Kubinyi 1847-ben leírta: «1845. évi ápril hó 14-én Tolnamegye rendi rendelkezéséből a megyeház mellett tervezett rabdolgoztató intézet alapításakor, az épülethez szükségelt talap kiásatása alkalmával, a földszintől két ölnyi mélységre az ott dolgozó rabok egy egyszerű kőkoporsóra akadtak, erről a földel levétetvén, abban egy hat lábnyi hosszú, szép alakú és fejfelé északra fekvő emberi csontváz, mely fogai után ítélve 40—50 éves férfiué lehetett, találtatott. A koporsóban azon testen kívül más nem találtatott. Ugyanaz nap a koporsó mellett egy réz késecske ásatott ki. A koporsó hét darabból állott, melyek egyike a fedelét, kettő oldalait, egy a fej, másik a láb melletti széleit, kettő pedig az alját tették. A sarcophag fehér, kék erekkel vegyült mészkőből állott, hasonlóból azon kövekhez, melyek néha Bátán töretnek. Hossza 6' 6'', szélessége 3' 2'', vastagsága 1'. Meg kell itt jegyeznem, hogy ezen koporsó birtokába muzeumunk nem jutott. 1845 ápril hó 23-án és így 8 nappal később, a fentérintett koporsótól 4 öl távolságra, ugyanazon irányban, de két lábbal mélyebben, dr. Tormay Károly, megyei főorvos szorgalmas kutatása következtében, ismét egy nagyszerű sarcophagra akadtak, mely a ns. megye által akkori főispán Ürményi József cs. kir. kamarás és br. Augusz Antal alispán tevékenységével nagy pontossággal és vigyázattal kiásatván, minden ehhez tartozandókkal együtt, hajón Pestre szállított, s a dicsőült József főherczeg nádorunknak előre tett jelentés után Clark Ádám szivességéből nagy gondnal az akkor épített új lánczhid udvarán a 110 mázsát nyomó ó-kori jövevény, ahhoz való gépek segítségével a hajóból kiemeltetvén, nagy nép tömeg csudálkozása kíséretében a muzeum udvarába hozatott s ideiglenesen a középkapuban állíttatott fel. Az ehhez tartozó egyéb régiségeket s illetőleg eszközöket a főherczeg nádor kezéből vevén személyesen át, szinte

lakás udvarán, néhány Valentinianus-pénzt találtak. Ugyane sorban, a régi kismegyeház melletti Pap-féle házban, az udvar lejtőjén szintén számos római sírra akadtak. Csak egy csontváz feküdt kő-sarcophagban, melynek darabjai a lelhelyen még most is láthatók. A többi nagy, négyszögű peremes téglából rakott s háztető-alakúan földött sírokban találtatott. A sírmellékleteket agyag- és üvegedények tették ki. Ugyane téren a régi takaréktári épület udvarán, az itt volt casino nyári helyiségének építése alkalmával, sok római téglát találtak, melyekből néhány darab még most, ott hever. Mellette, a plébánia-ház kertjében, egy méter mélyen római cserepeket, írisáló római üvegedény töredékeit s igen korhadt, szétszórt emberi csontokat találtam. A városházán túl levő Domsits-féle sarokház udvarában, hol sok csontvázra akadnak, régebben állítólag nagy kincsleletet találtak volna, a kertben pedig gyakran találunk római téglákat. A közvetlenül fölötte, a Kálvária-hegy oldalán levő Korbonits-féle szőlőben magam is sok római téglát láttam. Itt már számos római sírt bontottak fel, melyek mind háztető-alakúan fedve, téglából voltak rakva. A sírmellékletek sajnos mind elhányódtak s a mellettük talált edényeket is mind összetörték. Az innét előkerült leletekből csak egy, szűk nyílásánál csorba, öblös edény s 25 db

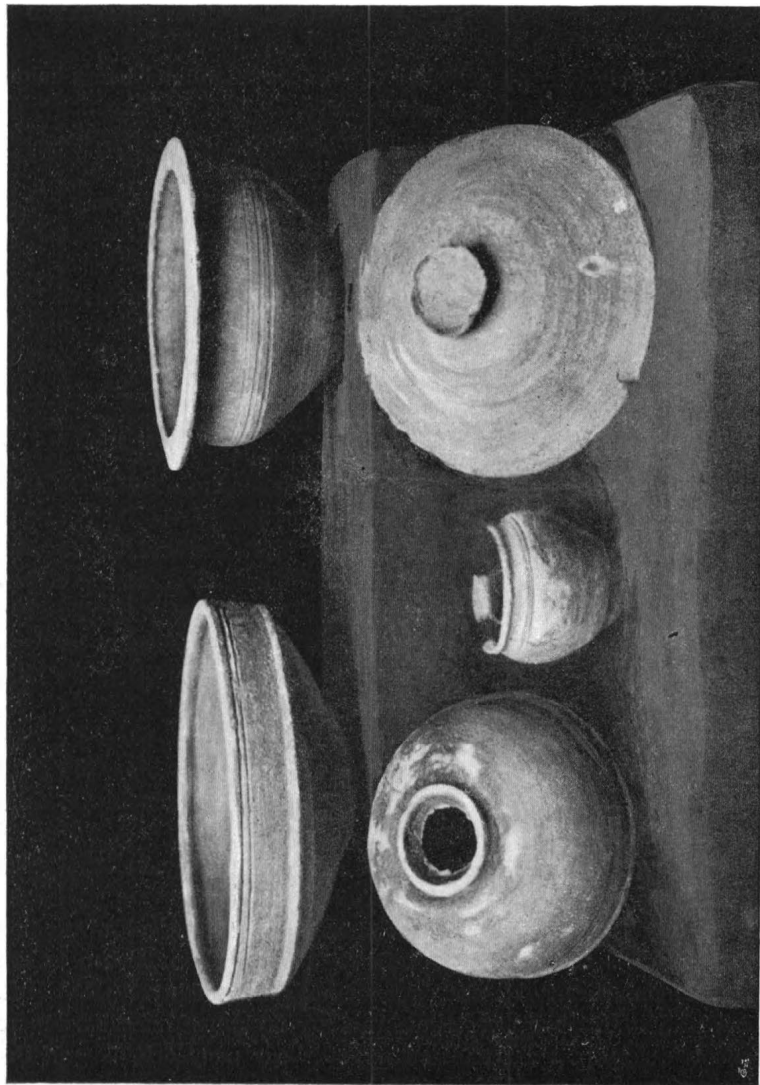
muzeumunk birtokába jutottak. A sarcophag fehér márvány, hihető nem carrarai, hanem pharosiból készült. Mert a carrarai márvány finom szemcsés (feinkörnig), vagy mint a szobrászok mondják, kislevelű (kleinblättrig); a pharosi pedig durva szemcsés (grobkörnig) s sarcophagunk inkább ehhez hasonlít. Meg kell még itt jegyezni, hogy a Ferenczy István szobrászunk által felfedezett krassói márvány szintén a pharosihoz hasonlít. A sarcophag két részből áll, úgymint valódi koporsóból és fedeléből s ezek az északi és déli részen, erős vas-karmokkal és ónnal beöntve a pereme körül mészvegyitékű ragaszszal összefoglalva voltak. A fedélen a jobb sarok felé egy háromszögű, nagy hézagot lehet látni, melyen egy vékony ember könnyen beférhetett a sarcophagba, mi nagy erővel vitetett véghez, s kirablásra mutat. Hogy pedig ezen hézag későbbi betörés által eszközöltetett, leginkább abból következtethető, hogy a hányt földnek fekvéséhez képest nyugatról sirba bocsátott koporsónak említett hézaga felé, keletről mintegy négy lábnyi újabb leásás volt feltűnőleg észrevehető. A betöréskor ezen hézag körül a föld csak hat ujjnyira a koporsó peremétől leásva s ott több csontdarabok találtattak, melyek egy csontvázhoz tartoztak s asszonyéi voltak. A csontok mellett a koporsó pereme mögött mintegy maroknyi szén cserfából s egy kis puska-tűzkő, milyen most is használtatik, találtatott, mi arra látszik mutatni, minekutána a koporsó előlapjának alja elhozatalakor füstös volt, hogy az erőszakos betörés illetőleg kiraboltatás éjszakának idején történhetett.»

I. Valens-, Valentinianus-, Constantius- és Constans-féle római pénz maradt meg, melyet Korbonits Elek árvatári pénztárnok 1872-ben a nemzeti múzeumnak ajándékozott. Korbonits szőlőszomszédjánál, Mozolán István szőlejében, 1895. év őszén 7 római téglásírt bontottak fel, melyekben Valentinianus-pénzek, mázos korszó, kereszt-alakú (Armbrust) fibula s vasszegek találtak. A Kálvária-hegy ez oldalán még mindig akadnak termés-kövekre, római téglákra s emberi csontokra. A Kálvária-hegy tetején, közvetlenül a keresztek mellett, valamint a Kálvária előhegyének (Bartina) déli tövén is találtam római téglák darabjait.

A református városrészbe nyulott római Aliscának maradványai nem a völgyben, hanem a két oldali hegylejtőn találhatók. A Bődő-hegyen, azelőtt Regölyi József, most Kelemen József-féle szőlő helyén, a nap-isten temploma állott. Ebből való a fentebb leírt s ábrában is közölt, «Deo Soli» feliratú fogadalmi oltárkö. Temérdek római téglát szedtek ki innét (nálam is van belőle több). Midőn az egyik alapfalát kibontani akarták, az leszakadt s azóta abban hagyták az ásatási munkát, de még most is vannak ott alapfalak. A Remete-utca 1155. számú (jelenleg Sárközy István tulajdonát képező) ház udvarán szintén találtak római téglákból rakott falra, melyből nálam is van néhány téglá. A református városrész északi hegylejtőjén, az előhegy aljában, dr. Szigeth Gábor szőlejének alsó részében, égett ember-csontokkal s hamuval teli római urnát találtak. Ugyanitt, a kocsuiút szélén római tégladarabokat láttam. Ugyanezen oldalon a Mérey-utczában, a Marosy-féle ház kertjében, egy 8—10 éves leánynak nagy, római téglákból rakott sírjára akadtak, a melyben egy bronz fibula, üveggyöngyök s egy terra sigillata-edény találtatott. Ismét a közelben, Schandl Imre építőmester házánál (a Kelemen-féle emeletes háztól a második), szintén találtak római téglákból rakott sirokat. A Mérey-utca keleti folytatásában minden felé vannak római maradványok egészen a Kis-Kadarka-utczáig, Kamarás nyugalmazott uradalmi számtartó házáig. Ennek telkén is már számos, római téglákból rakott sírt bontottak fel. Az azokban talált edényekből Kamarás még egy-két példányt ereklve gyanánt őriz. Ismét tovább a pinczesorban, Fejős Imre és Schneiderbauer József szőllejében, már csak római pénzeket találtam. Római pénzek általában nagy mennyiségben találtnak Szegszárdon, melyeket legnagyobbbrészt a Sétpatak vize hoz a református városrészből. Krammer János

CLXXXVI. TÁBLA.

Római edények Felső-Tengeliczről.

polgári iskolai igazgatónak és Bati János tanítónak szép gyűjteménye van római pénzekből, melyeket Szegzárdon gyűjtöttek. Hozzám is már jó néhány száz darabot hoztak becserélésre a gyermekek.

A *Székely* (Nagy-) délkeleti végén (közvetlenül a hármaskút előtt) levő téglavetőnél két csontváz s 80—100 darab pénzt találtak. Ez utóbbiakból 5 darabot láttam, és pedig: Constantius II.-től 2 darabot és Constantius III. Gallustól 3 darabot.

E község határának nyugati részében, a «Csillagmajor» melletti «Basahalmon» egy, a hátán igen csinosan díszített bronz fibulát találtak.

Szemcse-pusztáról Philippus pat. érme van a nemzeti múzeumban.

Szent-András-pusztán (hölcskei határ), a Nagy család parkjában s annak közvetlen környékén, igen sok római edénytöredék s terra sigillata (köztük domborműves darabok is) találtatott, melyek Nagy László úr gyűjteményében vannak.

Szt.-Gál- (Zombával határos) pusztán Maximinus és Trajanus pénzei találtattak.

Ugyane pusztán, a gazdasági épületektől északra, az országút melletti völgy lejtőjén az úgynevezett «Nyilasi» dűlőben, egy edényben ezrivel találtak római pénzeket. Ezekből (még forgalomban sem volt, rendkívül szépen conservált darabok) 1063 darabot kaptam, még pedig 582 darab Maximinus-, 309 db. Diocletianus- és 172 db. Constantinus-féle nagy bronz pénzt.

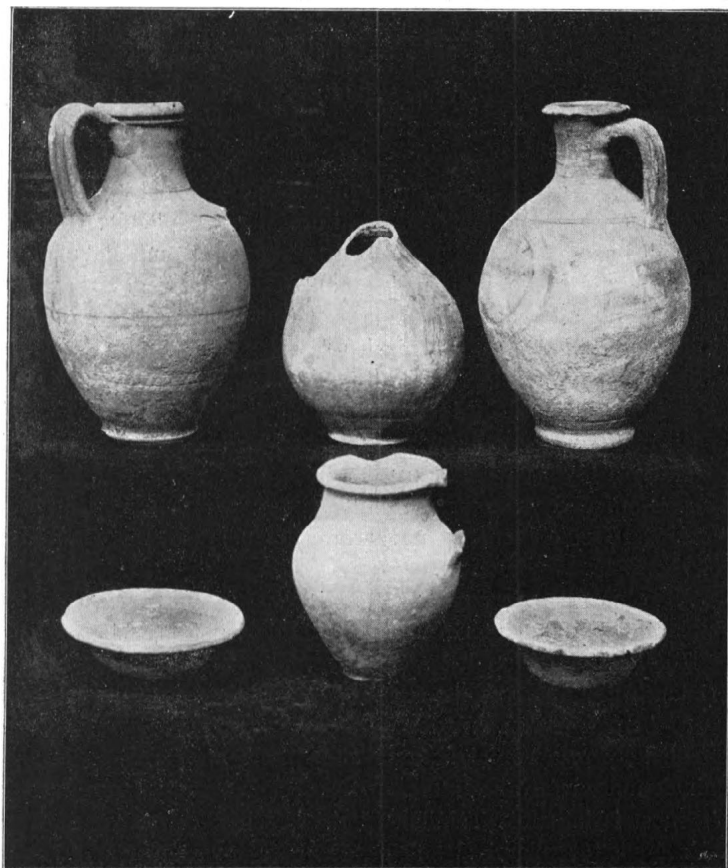
Tápé-pusztán (Bikács mellett) a «dinnyehegy» nevű dűlőben találtak egy szépen conservált Maximinus- (235—238) féle ezüst pénzt, a «parragi» dűlőben pedig 2 db. Constantinus- s 1 db. Constantius- s egy Valentinianus-érmet.

Az ugyane pusztához tartozó «Kis Tápén» négy, mesterségesen összehordott tumulus vár még felásásra.

Tengelicz- (Alsó-) pusztához tartozó szőlőnek rigolozása alkalmával 1891-ben, körülbelül 2 holdnyi területen, homokkőből rakott épület alapfalaira, sok csontváza, számos római edényre (CLXXXVI. és CLXXXVII. táblán), vastárgyakra s egy Trajanus-kori ezüst pénzre akadtak. Az innét előkerült edények és egy nagy örlőkö gróf Benyovszky felső-tengeliczi kastélyában őriztetnek.

Állítólag Felső-Tengeliczen is találtak volna régebben nagy, négyszögű (római) téglákból rakott alapfalakat.

CLXXXVII. TÁBLA.

Római edények Felső-Tengeliczről.

Tengeliczről eme római kori tárgyak vannak a nemzeti muzeum birtokában: Bronz serpenyő, nyéllal (sartago). — Gömbszelet-idomú nyílása körül lapos szegély fut, mely a nyél melletti részen mindkét oldalon vésett levéldísz mutat, mely a végeken visszahajtvá, hegyénél felhajlik. Széle lapos, nyele közepén domboru gerincz fut végig, két oldalán pedig domboru, profilozott s a tönél és felső végén vésett díszű szegély fut. Végén kiszélesedik a nyél, majd ismét hirtelen keskenyedő, lefelé görbülő véggel záródik, melynek szélei vésett díszűek. A serpenyő több helyen kilyukadt és megrepedt; az egész ki van egyengetve s ketté tört füle egybe van forrasztva. Átmérője 28, a nyél hossza 14₅, szélessége 4 ctm. — Bronz fibula. Tüszervezete egyszerű spirálrugós, melyet a kengyel kupos koronggá szélesülő aljából kinövő kampó, illetőleg az ezen keresztül huzott pálcza tart. A kengyelt egy félgömb-alakú díszítmény választja el a lábtól, mely utóbbinak végét kettős korongra ültetett gömböcske ékíti. Tütokja a láb aljából kinövő s alul felhajlított lemez. Hossza 5₃, a spirálrugó szélessége 3₂ ctm. Ez utóbbinak egy csavarulata ketté van törve. — Hasonló, de háta és lába együttvéve stilizált delphint utánoz. Fejét hosszsnégyszögű gerenda képezi, mely zeg-zug ékítményes és melyből a spirálrugó a vele egybefüggött tüvel együtt hiányzik. Hossza 4₉, szélessége 4 ctm.

A *tolnai* régi szőlőkben azelőtt sokszor akadtak régiségekre. Link József szőlejében egy nagy római urnát talált, mely most Perczel Dezső birtokában van.

A Tolna és Szegszárd között talált, Gaius Julius Verus Maximinus által készített mértföldjelző leírását lásd fenttebb.

Tót-Kér határában lelt számos római pénz van Dáxner tótkéri tanító gyűjteményében.

Uj-Berek-pusztán, Várdomb-község északi végénél, egy emelkedettebb helyen, a római katonai út mentére eső római épület alapfalainak maradványai vannak, melyből a peremes téglák darabjai még most is láthatók. Találtak itt már edényeket s egyéb régiséget is. Ez épülettől valamivel keletre, benn a pusztán, az uradalmi gazdatiszti épület alapjának ásása alkalmával, egy terra sigillata-edényt találtak, melyen kidomborodó alakokban a négy időszak volt ábrázolva. E szép példány állítólag a nemzeti muzeumba küldetett.

Uzdról több, római korból való lelet van a nemzeti muzeum tulajdonában, u. m.: Bronz fibula. Szárnyas tütokja felmegy egészen a kengyel bütykéig, hátán két felálló s egymás tetejébe hajli-

tott díszítópánt foglal helyet, melyek közül a felső a vége felé át van lyukasztva, az alsónak ugyanazon helyén pedig a lyukasztási kísérlet nyoma látszik. A fej spiráltekerceinek egyik oldala a tüvel együtt hiányzik. A spirálisokon keresztülhuzott pálcza megvan. Hossza 6₅ ctm. — Hasonló az előbbihez, de a fej spirálsavarodásai nem a nyakból képeztetnek. A nyak csak egy, majdnem kerek nyujtványt képez, mely azonkívül, hogy a kengyel felé visszahajló kampót képezi, közepén vízszintesen át van furva s ebbe a furásba dugatott a spirálsavarodások magját képező pálcza. Maguk a fejet képező spirálsavarodások külön sodronyból készítvék, melyből aztán a tű is készül. A tű hiányzik. Hossza 4₆ ctm. — Hasonló az előbbihez, a fej spirálsavarodásainak fele a tüvel együtt hiányzik. Hossza 5₂ ctm. — Hasonló az előbbihez. Tüje hiányzik. Hossza 4₃ ctm. — Hasonló az előbbihez. Feje s tüje hiányzik. Hossza 5₄ ctm. — Hasonló az előbbihez, de a kengyelnyaknál domboru, tömör koronggá szélesedik. A fejet mindkét oldalon hat-hat csavarodás képezi. Az egyik oldalról ezek hiányzanak. A tű le van törve. Hossza 5₅ ctm. — Bronz tárgyak töredékei. — Bronz díszítő pityke, lapos széllal s közepén bemélyített, kerek gombbal. Füle nincs. Átmérője 3₃ ctm. — Bronz edényfűl; a fűl alját Medusafej, felső hajlását pedig sphynx ékíti.

Udvariban, a Báni-réti dűlőben, Pfaff Péter udvari lakos talált egy Gordianus-féle római érmet, szomszédja, Szűcs Ignác pedig egy kereszt-alakú s gumókkal díszített, késő római kori fibulát (Armbrust-fibel). Ugyanezen dűlőből Kéhl N. nevű polgár állítólag egy egész kocsi-ra való vasszerszámot ásott ki.

Ugyanezen község határában, a «bikádi» dűlőben is találtak állítólag nagy, négyszögű római téglákat, valamint egy római téglából rakott sírládát.

Udvariban és környékén lelt következő római pénzek vannak gyűjteményekben: Hadrianus (117—138) 1 db.; Marc. Aurelius (161—180) 1 db.; Constantinus I. Magnus 1 db.; Constantinopolis 1 db.; Crispus 1 db.; Constantinus II. Jun. 1 db.; Constantius II. 1 db.; Constantius III. Gallus 2 db.; Valens 1 db.; meg nem határozható Viminatiumi 2 db.

A *várdombi* terrasozott hegy lejtőjén nemcsak bronzkori nép lakott, hanem a rómaiak alatt is «Ad Statuas» nevű castellum állott. Évek hosszú során át találtak itt római leleteket, melyek mind ezer felé kallódtak el, csak a hasznavehető kövek és téglák maradtak a

községben. Több polgár udvarában nagy rakásokban találtam római téglákat, melyeket mind a szőlőjükben lelt római sirokból nyertek. Két polgár folyosójában s egy harmadiknak sertésóljában római feliratos kövek vannak befalazva, de hozzáférhetlenek. Tárgyak közül csak két darabot sikerült Schmidt Lőrincz nevű polgártól megszerezni: egy igen csinos üveg csészét s egy agyag korsót. Mindkettő Schmidt Lőrincznek az alsó hegyi dűlőben levő szőlőjében egy téglából rakott s háztető-alakúan földött római sírból került elő. Az üveg csésze felfordított kúp-alakú s középső részén erősen kidomborodó, nyolcz félkörív veszi körül. Magassága 7₅ ctm., átmérője a szájánál 8 ctm. A korongon készült agyagkancsó barna mázas, nyaka szűk, tágas öble picziny talpon áll s egyik oldalán a nyak és öblös része között erős füllel bír.

Évekkel ezelőtt Német János, volt központi járási szolgabíró, egy ugyanezen szőlőben lelt sirleletet foglalt le hivatalos uton, mely egy agyagedényből, több római pénzből s egy koponyából állott, mely utóbbiba állítólag réz szeg volt ütve.

Szegszárdon a megyeház kertjében felállított négyszegletű feliratos kő szintén a Schmidt Lőrincz-féle szőlőben találtatott. (CLXIV. tábla.)

Várdombon, Neller Antal házánál talált római sírkő felirását lásd fentebb.

Találtak még itt egy «Lucius Marcianus Tribunus» bélyeggel ellátott római téglát. (Lásd Uj-Berek.)

Varsád-község határában, a «Lustig-Thal» nyugati oldalán levő szőlőkben találtak: egy Antoninus Pius-féle nagy, sárga réz, egy Alexander Severius-féle sárga réz, egy Licinius- s egy Septimius Severus-féle pénzt.

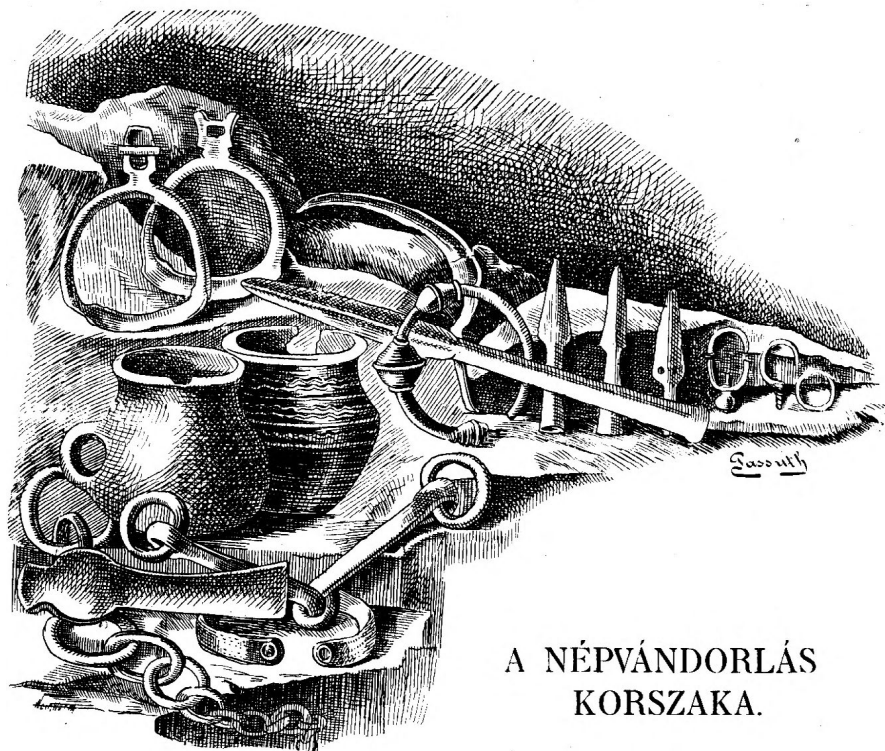
Vejke (Nagy-) határából egy római mérlegsúly van a gyűjteményemben. (CLXVII., 2.)

Závod határában lelt következő római pénzek vannak gyűjteményemben: Claudius I. (41—54) 1 db.; Claudius II. Gothicus (268—70) 1 db.; Maximianus Herculeus 1 db.; Galerius Maximianus 1 db.; Licinius Pater 1 db.; Constantinus I. Magnus 2 db.; Constantinopolis 1 db.; Constans 2 db.; Constantinus II. Jun. 2 db.; Constantius II. 3 db.; Valentinianus I. 1 db.; Valens 1 db.

Zomba-község határában találtatott a 60-as években egy 5 $\frac{1}{2}$ láb magas, bronzból készült, szárnyas Genius, három ágú üstökkel. Az alak bal lábán áll, jobbját lebegésre emeli. Két rövid szárnya ki

van terjesztve; jobbjában törött tárgyat, mintegy falevelet tart, baljának alkarja el van törve. Nyakgyöngysora pontokkal van kiverve, valamint köldöke is. A mellbimbók és a szárnyak tollazata pedig nem egészen ügyetlen kézzel van karczolva. Fejéke sajátos. A font és arczát keretképen körülvevő hajzat a fej tetején három ágba van összeszorítva; a középső, egyenesen álló ágtól valami farkocs-féle fonadék terjed a kétrétű fondorokig, melyek nyakát fődik és a szárnyakig nyulnak. Az egész mű durva ugyan, főleg a végtagok ujjai, de azért még a legrosszabb ízlésű korba nem helyezhetjük. Magyar Kossa Sámuel gyönki birtokos ajándékozta a nemzeti múzeumnak. (CLXXII. tábla.)

A NÉPVÁNDORLÁS KORSZAKA.

A RÓMAI birodalom sírásói a keletről nyugatra tört bár népek voltak. Ismerkedjünk meg előbb e népek, t. i. a góthok, hunnok, gepidák, longobardok s avarok történeti adataival s egészítsük ki azokat a régészeti leletekből vont következtetésekkel.

A NÉPVÁNDORLÁS TÖRTÉNETI ADATAI.

A *góthok* *) Scandiviából eredtek s keleti Európában csak időszámlálásunk második századától fogva laktak. Hazájukból belháboruk következtében kiköltözvén, odahagyták a scandinav partokat a gepidák kíséretében, kik utócsapataikul szolgáltak. A Balt-tenger azon pontjától, hol kikötöttek,

*) A népvándorlaskor történeti adatait Thierry Amade : «Attila» című történelmi tanulmánya után közlöm.

keletnek tartva, neki vágtak a szlávok nagy síkságának s hosszas fáradoalmak és folytonos csaták után eljutottak oda, hol a Borysthenes vagy Dnieper a Fekete-tengerbe szakad. A góth nemzet azon része, mely a folyótól keletre tanyázott, ostrogóth azaz keleti góth, a másik visigóth azaz nyugati góth nevet nyert; ez volt a két külön állam csirája, mely különböző törvények és főnökök alatt gyarapodott és fejlődött. Az ostrogóthok királyaikat az Amálok, a visigóthok a Baltok családjából választották. Mindkettő, mint értelmes, tevékeny, nagyratörő nép sokat hódított.

Az ostrogóthok a legbarbárabb fajok ellen szakadatlan és kegyetlen háborukban edződve, lassan-lassan meghódították Sarmatia és Scythia síkjait északra a Tanaisig, nyugatra a Balt-tengerig. Királyaik egyike, Hermanarikh, hosszú uralkodását s hosszú életét háboruk- és hódításokra használta s egészen meghódította a szláv fajokat. Hermanarikh híres birodalmát 374-ben a Balambér vezérlete alatt felkerekedett hunn tömeg hódította meg.

A visigóthok Daciában egészen a Dunáig hódítottak. Mint rettegett ellenség vagy drágán fizetett segédfél jókor beavatva a rómaiak ügyébe, tevékenységüket egészen itt merítették ki. A rómaiakkal való érintkezésökből vették fel a kereszténységet is. Mint a zivatar széthordja a legnemesebb gyümölcsök magvait, úgy harcz és zsákmánylás vitte a góthokhoz a kereszténység csiréit, a fogságba hurczolt római családok adták első apostolaikat. Ilyen családból származott Ulfilas, ki a góthok apostolai között legnagyobb hirnévre tett szert. Góth földön, a barbárok közt születve, keresztény és római apa szeme előtt növekedve, egyesíté szívében a keresztény¹ Róma hitvallását új hazája iránti buzgó szeretetével. Ő fordította le a szentírást góth nyelvre s minthogy a góthok írást nem ismertek, számukra ábéczt szerkesztett görög és más, talán run betűkből. Munkájának nagyobb hatása volt mint reménylé: egész forradalom keletkezett a góthok erkölcsében; honfi-

társai új Mózes címre méltatták őt. Midőn az egész góth nemzet minden ingó vagyonával társzekereken a Duna-hoz ért Moesiánál, az előkelő góth követséget Ulfilas püspökük vezérelte a rómaiak elé, kérve őket, hogy engedjenek nekik földet s ők ígérik, hogy ott, a császárt hiven szolgálva, csendesen fognak élni. A keleti császárság akkor Valens kezében volt, I. Valentinianus testvérében, ki kinyilatkoztatta, hogy befogadja a góthokat, de csak azon feltétel alatt, ha ariánokká *) lesznek.

Valens (Valentinianus testvére) kétségbe vonhatatlan hősiessége mellett is sokkal veszedelmesebb volt a római világra, mint a leggyávabb császárok bármelyike; a kereszténységre pedig veszedelmesebb volt még Julianus apostatánál is. Valens mindent romba döntött, úgy a vallási, mint a politikai egységet, sőt még a terület biztosságát is. Most, midőn a hunnok elől menekülő góth nemzetet a Duna jobb partjára átbocsátotta, se tisztességes vendéglátást nem bírt

*) Arius 313-ban szenteltetett pappá Alexandriában. A Szentháromság dogmája ellenében esett tévtanba, melylyel a három isteni személy egyenlő természetét tagadva, lényeges különbséget állított fel az Atya- és Fiuisten (Logos) személye között. Tévtanát, mely csak egy «i» betű különbségben állott, a *ὁμοουσιος* ellenében a *ὁμοιουσιος* szóban, 320-ban már nemcsak Egyiptomban, hanem Syrában s Kis-Ázsiában is terjesztette, úgy hogy 321-ben az alexandriai zsinat kiközösítette az egyházból. 323-ban tartatott a bithyniai zsinat, a hol már több püspök Arius érdekében szólalt fel. Nagy Constantin, a mint a római birodalom császári trónját elfoglalta (314), véget akart ez egyházi viszálynak vetni s e célból Corduba (Hispania) püspökét, Hosiust küldé ki Alexandriába. De a Hosius jelenlétében megtartott újabb alexandriai zsinat ismét kárhoztatta Arius tévtanát. Erre Nagy Constantin Nicäába hívott össze zsinatot 325-ben, a hol már csak két püspök maradt Ariussal konok tagadásban s Arius tana ismét anathemára került. Nagy Constantin azután Ariust Constantinápolyba hívatta, hol 336-ban meghalt. A következő évben meghalt Nagy Constantin is s fia Constantius, Constans és ifjabb Constantin között oszlott meg a római birodalom. A két utóbbi ragaszkodott a katolikus orthodox hitnek a nicäai zsinaton kimondott határozatához, de Constantius, kinek épen a keleti római birodalom jutott, az arianizmusnak volt hive. Ő úgy, mint későbbi utóda Valens, mindent elkövetett az arianizmus terjesztésére.

számára biztosítani, se erőhatalommal nem tudta azt a számára kijelölt tartózkodási helyen marasztalni. A legbadarabb vagy legigazságtalanabb rendszabályok egész sorozata felázította végre e barbár népséget, a mely aztán az alázatosan könyörgő vendég szerepéből a követelőző s dölyfös parancsoló szerepébe csapott át, és csakhamar azt látta a világ, hogy ez egész nép, a melynek saját külön királyai, törvénye, papjai és nyelve van, ott kóborol a római földön, sarczot vet arra az országra, a mely neki menedékhelyet adott s fenyegeti annak fővárosát, császárával egyetemben. Valens politikája ilyen gyümölcsöket termett.

Vallási tekintetben az arianismus iránt tanúsított túlzó részrehajlása a keleti egyházat döntötte zavarba, úgy hogy mikor Valens a drinápolyi ütközetben, 378-ban, a góthok fegyvereinek csapásai alatt meghalt és unokatestvére Gratianus, a nyugoti császár, Theodosiust a keleti birodalommal megkínálta, ez utóbbi sokáig habozott s csak azért engedett, hogy a keresztény katolikus egyház ügyét szolgálhassa.

Theodosius tehát a konstantinápolyi birodalmat teljesen felbomlásnak indult állapotban vette át. Midőn Theodosius a góthokat megfékezte, barátaivá tette s bezárta őket Alarik *) fenhatósága alatt Pannonia egyik kerületébe, Mœsiába; midőn így a keleti birodalomban a rendet ismét helyreállította s elindult arra az itáliai hadjáratra, melyből a végzet visszatérni nem engedte: kelet kormányzását a fiatal Arcadiusra való felügyelettel együtt teljhatalmú miniszterére, Rufinusra bízta; a nyugati birodalmat pedig a Honorius felett való gyámsággal

*) Alarik a Duna torkolatánál fekvő Pence-szigetén született s a «Balth»-oknak vagy bátraknak azon megszentelt családjából származott, melyből a kelet góthok királyait választották és gyermekségtől fogva, mintegy jelezni akarva a benne fejlődő kalandszomjazó szellemet, nem is nevezték másnak, mint a Balth-nak, a kiváló értelemben vett bátornak. Még mint egészen fiatal ember részt vett nemzete szomorú eseményeiben, a hunnok előli futásában, a római földön való átvonulásában, nyomorában, leveretésében, egészen addig, míg azt Theodosius hatalmas karja Pannonia egyik kerületébe internálta.

együtt Flavius Stilicon jeles hadvezérére bízta, ki a vandalog azon törzsből eredt, a melyet Constantinus császár vendég és szövetséges címmel Pannoniába fogadott.

A IV-ik század hatalmát és szellemerejét a kereszténység megszilárdításának nagy munkája foglalkoztatta. E századot Constantinus, az első keresztény császár nyitotta meg s Theodosius a nagy keresztény császár zárta be, ki nemcsak nyugaton, hanem keleten is — hol mindennemű eretnokség, de különösen Valens óta az arianismus mételye terjedt — azon fáradt, hogy nyilvános, hivatalos istentisztelet más ne legyen, mint keresztény katolikus.

Midőn Theodosius Milánóban meghalt (395 nov. 19-én temették el Konstantinápolyban, a keresztény Rómában), elsőszülött fia, *Arcadius* már keleti császár volt, a nyugati császárságot másodszülött fiára, *Honorius*ra hagyta. *Arcadius* — kit már 10 éves korában lett atyja trónjának osztályos társává — testileg úgy, mint szellemileg elsatnyult s nem volt csoda, hogy helyette palotája heréltjei s később felesége *Eudoxia* *) kormányzott. A nyugati birodalom császára *Honorius* bátyjánál sem értelmesebb, sem férfiasabb nem volt.

A keleti birodalom határszélén a Meotis tava és Kaspi-tenger között szomszédok gyanánt barbár népségek tanyáztak. E néptörzsek a nagy *hunn* népszövetséghez tartoztak, melynek főszékhelye az Uralnál volt ugyan, de a mely nyugaton már egész a Pruth és Duna partjáig kiterjeszkedett. Ezek bekalandozták Armeniát, Pontust, Cappadociát, Ciliciát, még az Orontes partjai mellett is látták dőcözni nomád kocsijaikat. Az egész római Ázsiát kimondhatlan rémület fogta el; Syria elpuhult népségei dámvadként futottak ez ép oly rút, mint kegyetlen ellenség elől, a keletnek széléből, hosszából kétségbeesett jajkiáltás hatott *Arcadius* császár füleibe, a ki se pénzzel, se katonákkal nem tudott reá válaszolni.

*) A rajnai frank nemzetségből származott Bauthó vezérnek leánya

A hunnok, alánok és szarmaták számos főre menő csapatai majd nappal, majd éjjel próbálgatták a Dunán való átkelést, azt mondva, hogy Alarik hívja őket, és hogy a góthokhoz akarnak csatlakozni Mœsiában valami hadi vállalatra, a melyből nagy zsákmányra tehetnek szert. Roppant mennyiségű rabló népség, még pedig egyik vadabb a másiknál, sorakozott ekkép a góthok zászlói alá. Alarik ezekkel Thraciára csapott, azután Macedoniába és Thessaliába özönlöttek úgy, hogy az európai Görögország csakhamar ép oly pusztulás és romlás látványát nyújtotta, mint az ázsiai.

Midőn ez a hír Milánóba (a nyugati birodalom keresztény császárainak székhelyébe) és Rómába érkezett, az udvar, a senatus, az egész nép rendkívül felháborodott s Stilikont küldte Alarik megfékezésére, a ki Spárta közelében, az Eurotas partjánál meg is verte a góthokat.

A keleti császár teljhatalmú miniszterének, Rūfinusnak meggyilkoltatása után, a palota heréltje, Eutropius ragadta magához a kormányt. E heréltnek ravasz ármánykodása folytán, daczára hogy Alarik megveretett, Arcadius császár mégis békét kötött vele, sőt «magister militum»-i, katonai legfőbb méltóságra emelte Alarikot, ki oly hálátlan volt, hogy erre keleti Illyria kormányzójává kiáltatta ki magát.

A 396-ik évnek e sajnos eseménye után minden hazafi megátkozta azt a napot, a melyen Valens a góthokat a Duna jobb partjára bocsátotta a helyett, hogy veszni hagyta volna őket a folyó és a hunnok között.

A 400-dik év őszén Alarik, a kit az Alpeseiken minden akadály nélkül keresztülhatoló hunn bandák sikere felizgatott, szintén Italiára tört, Aquilejáig hatolt előre, ott megkísérlett némi rablást, de midőn látta, hogy a vidéket elég jól őrzik, ismét saját tanyahelyére tért vissza Görögországba. Eleget látott arra, hogy a további előhaladást meg ne kockáztassa; de rövid kirándulásából azt az elolt-hatatlan vágyat hozta vissza magával, hogy Görögországot

csakhamar minden áron oda hagyja. Előkészült tehát a háborúra, iszonyú mennyiségű fegyvert és élelmiszer-készletet szerzett össze Epirusban és Thessaliában, úgy hogy ezzel egészen tönkre tette ezt a vidéket s ebből állott bucsúvétele Görögországtól. Erre hozzánk jött át Pannoniába, hogy a Duna völgyében foglalkozás nélkül heverő karokkal hadseregét erőssé tegye. A góth király Pannoniában való időzését még arra használta, hogy a Felső-Duna barbárjait felizgatta, a kik Noricum és Vindelicia (az Inn, Rába, Duna és Száva folyók között fekvő) síkságain fegyvert ragadtak s a rhetiai Alpesek hegyi lakóit magok előtt üzték, úgy hogy a minden oldalról ostromlott római helyőrségek nemsokára fogoly módjára váraikba zárattak.

Alarik, miután hadseregét nálunk felfrissítette, még a 402. év őszén utnak indult a Száva völgye felé, hogy Italiát még a nagy hidegek beköszöntése előtt elérhesse. Az út, a melyen haladt, a rendes római hadi út volt, mely Emona és Nauport (a mai Laibach és Felső-Laibach) városokon vezetett át s az Alpesek déli lábainál az Isonzó rétségeibe torkollott. Alarik hadiszállását Venetiában ütötte fel, a hol mindent pusztítani kezdett. Jóllehet, a góthok teljesen urai voltak annak a vidéknek, de azért helyzetük nem volt ment sem a fáradalmaktól, sem a veszedelemtől: minden lépten-nyomon mély folyókra, zárt városokra, vízzel elárasztott síkságokra bukkantak, a melyeknek segítségével a lakosság néha meg bírta magát védelmezni. Midőn kocsijaik zsákmánynyal megteltek s a tavaszi meleg érezhetővé kezdett válni, a hadsereg egy része kedvét vesztette s szeretett volna Illyriába visszatérni, de Alarik nem tágitott, bátran előre ment. Az alpesvidéki Liguriában, Polentiánál (hol a Tanaró-folyó a Sturával összeszakad), útját állotta Stilikon vezérlete alatt a római sereg s megverte Alarikot a 402. év április 5-ikén. A barbárok összes zsákmánya a győző hatalmában maradt: arannyal, ezüsttel, drága szövetekkel, diszedényekkel, szobrokkal megrakott kocsikból állott

ez, nem is csoda, mert hiszen Görögország kirablásának képezte gyümölcsét. A győzelem daczára Stilikon jónak látta Alarik békeajánlataira hallgatni. Abban egyeztek meg, hogy Alarik ugyanazon az úton vonul ki Italiából, a melyen oda bejött, a nélkül, hogy a legcsekélyebb kárt tétetni engedne. A győző legionariusok kísérték ki a góthokat az országból.

Az 405-ik évben nem keletről, hanem északról kiinduló veszély feledtette el a rómaiakkal Alarikot s a pollentiai ije-delmet. A hunnok, a Dnieper pusztaságainak urai, a honnét a keleti góthokat elkergették, ellentállhatatlan erővel haladtak a birodalom határai felé. Szekértáboruk, a melyben királyuk székel, minden évben egy-egy lépéssel előbbre haladt a Duna mentén. Ezúttal a Kárpátok által képezett nagy amphitheatrumban tartózkodtak s a Tisza mocsarai között azt az uralmat alapították, mely oly sokáig csapáskép súlyosodott Európára. Mindenki hátrált vagy megfutott ez utálatos hordák előtt. A hátra szorított, helyeikből kitolt, mindenféle fajú népek összezsufolódtak és sarkát tiporták egymásnak. Mint a háborgó tó, mely magának utat váj: úgy a nemzeteknek ez a keletről és északról szorongatott tömege is nyugat- és dél-felé szaggatta át gátjait. A kivándorlásnak két nagy folyama képződött: az egyik, mely Pannonián keresztül, az Alpések felől fenyegette Italiát, s a másik, mely a Duna mindkét partján, nyugatra haladva, Gallia felé törekedett.

Az első áradat a tridenti Alpéseken át Liguriára rontott, még pedig oly hirtelenül, hogy az átjárók elzárásáról sem intézkedhettek idejében. Ez férfiak-, nők- és gyermekekből álló, mindenféle népfajhoz tartozó s mindenféle barbár nyelvjárást beszélő, zürzavaros néptömeget képezett. Némelyek szerint kétszázezerre, mások szerint négyszázezerre rugott volna köztük a fegyveres férfiak száma, a kiket kétszáz főnök kormányzott, a kik viszont Radagais nevű hadi királynak engedelmeskedtek. Radagais meg sem pihent Felső-Itáliában, hanem egyenesen annak az útnak tartott, a mely az Apen-

nineken és Etrurián át Bolognából Rómába vezet. A Firenze melletti Fesulæ-nél azonban teljesen szétverte azt a római sereg. Radagais maga is elfogatott s lefejeztetett.

A másik áradat, mely alánok-, svékek- és vandalokból állott, 406-ban a Duna völgyén hatolt nyugatra s átkelve a Rajnán, egész Galliát elhódította a rómaiaktól.

Alarik csakhamar kiheverte Pollentiánál szenvedett vereségét; a barbárok könnyen felednek s Radagaisnak egész Florenczig, csaknem Róma szomszédságáig tett gyors előnyomulása sokkal inkább ösztökélte a dunamelléki kalandorok kívánságát, mint a mennyire két leveretés bátorságukat lelohasztotta. Alarik ismét lázasan készült a háborura. Alvezérét és nőtestvérének férjét, Ataulf-ot, a Duna partjaira küldte, hogy ott a pannoniai góthokból és hunnokból második hadsereget toborozzon számára. Tábor a nemsokára megtelt a római helyőrségekből megszökött barbárokkal. Alarik most nagy sietséggel tört Itáliára, Aquilea mellett úgy elvonult, hogy annak ostromlását meg sem kísérelte; Concordia, Altinum, Cremona szintén nem tartóztatták fel; ez utóbbi város mögött átkelt a Pón a nélkül, hogy egyetlenegy ellenséges katonával találkozott volna. A Pó jobb partján, Bologna közelében, bevette és lerombolta Oecubaria fellegrvárát. Ravennát bal felől hagyva, Ancona felé kegyetlenül pusztította a vidéket, úgy hogy leégetett, kirabolt s szétrombolt mindent, csak-hogy ne maradjon semmi utána, a miből az ellenség magának ételmet szerezhessen. Ezután az Apennin azon szorosán haladt át, mely a Nera völgyébe, innét pedig a Tiberisébe vezet, hol Róma kapui előtt ütött táborn. Az ostromot csak akkor szüntette meg, midőn az örök város megrémült lakosai a legsúlyosabb békefeltételeket is elfogadták. A góth király, csak-hogy nemeslelkűségét fitogtassa, a kikötött díj lefizetése előtt megszüntette az ostromzárat s Etruriába (Felső-Olaszországba) vonult, hogy ott várja be teljes kielégíttetését mind a váltságdíj kiegészítő részére, mind a kezesek átadására

vonatkozólag. A 409-ik évben hagyta el az örök várost, magával vive társzekerein annak kincseit és isteneit.

A következő évben — miután Honorius császár nem teljesítette hiven a szerződési föltételeket — Alarik másodszor jelent meg Róma falai alatt. Megérkezésekor izenet útján azonnal tudtára adta a szenatusnak szándékát. Azt rendelte, hogy Honorius császár letétessék, és hogy a szenatus a trónvesztett császárnak azonnal hadat izenjen, mert különben a góthok követ kövön nem hagynak abban a városban, a mely magát öröknek hirdeti. A legünnepélyesebb alakba öltöztetett szenatus-végzés Honorius császárt csakugyan trónvesztettnek nyilvánította s ez a fennálló szabályok szerint a kerületi népgyűlések elé terjesztetett, a melyek azután helyben is hagyták. Az új császár választása már komolyabb nehézségeket támaszthatott volna, de Alarik azokat is gyorsan elsimította az által, hogy a szenatusnak kijelölés végett a város praefectusát, Attalust ajánlotta, mint olyan jelöltet, a ki a legfőbb rangra legméltóbb s a ki neki is bizalmas összeköttetés folytán kedves embere. A római nép tehát Priscus Flavius Attalust kiáltotta ki császárául. Ez események hallatára Afrika kormányzója, a Honorius császárhoz hű Heraclius elkobozta a római gabonaszállító-hajókat s minden néven nevezhető kereskedelmi összeköttetést eltiltott Afrika és Itália között. Ez volt a rómaiakra a legsúlyosabb csapás, mert Afrika élelmezte már rég óta a római népet. Csakugyan ki is tört az éhinség, mely a város több kerületében zavart támasztott: a szenatust árulással vagy tapasztalatlansággal vádolták s Attalus nevét csak átok, szitok s fenyegetés kíséretében ejtették ki. Az éhség megakadályozására csak egyetlen egy eszköz mutatkozott, tudniillik Afrika meghódítása. Alarik vállalkozott is erre, de Attalus érthető féltékenységből ellenezte ezt. Ehhez járult még, hogy a Ravennában tartózkodó Honorius császár udvara s a hű rómaiak Attalust csak «szinpadi császár»-nak, bábnak tartották, sőt Honorius rablóbandákkal

szövetkezett, mely szövetségnek zálogául Alarik fejének kellett volna szolgálnia. A vérig sértett Alarik most harmadszor jelent meg Róma előtt és megesküdött, hogy azt most felpörkölt s teljesen lerombolja. A császári jelvényekbe felöltöztetett szerencsétlen Attalust tábora elé állíttatta, a szenatus szemelátára saját kezüleg tépte le róla a császári jelvényeket, ezzel a császárságról lecsapta s elkergette környezetéből. Ezután látott csak hozzá 410 augusztus 24-én Róma feldúlásához, melyről hajmeresztő részleteket jegyzett fel a történelem.

Alarik azután Itália délvidékeit is elpusztította. At akart kelni Siciliába, hogy onnét Afrikába juthasson: átkelő seregének nagy részét azonban a tenger hullámaiba temette a vihar Rhegiumnál, mit ő, az átkelésre felügyelve, egy hegytetőről szemlélt. Alarik nem élte soká túl e catasztrófát, mert valami hirtelen kerekedő, komoly betegség támadta meg, a melynek lefolyását a búbanat még inkább siettette. Még arra is alig maradt ideje, hogy végintézkedését megtegye, mert rövid néhány nap alatt halott volt (410-ik évben).

A góthok, a kik benne nemcsak nagy emberöket, hanem nagy királyukat is siratták, hozzá és magukhoz méltó temetéssel kívánták megtisztelni emlékezetét. Ennélfogva attól való féltőkben, hogy a rómaiak, kincsvágyból vagy gyűlöletből, megtalálják becssteleníteni Róma megbecstelenítőjének földi maradványait, sírját Cosentia közelében bizonyos Barentin nevezetű kis folyó medrébe ásatták, melyet azután ismét természetes ágyába bocsátottak vissza, úgy hogy az, a ki a hegyi zuhatag erőszakosságával és zajával kalandozta be a világot, örökké hallja feje fölött dörgni az Apennin fékevesztett vizeit. A királyi kincsek egy részét letették mellé sírjába; és hogy a hely titkát megőrizték, mindazon foglyokat leöldösték a góthok, a kiket a sír ásására felhasználtak.

Alarik megmaradt népének vezérletét sógora, Athaulf vette át. Ennek az eszes és hű barbárnak, ki őszintén akarta a

békét, Honorius császár 411-ben átengedte Aquitania és Novempopulania (Aquitaniától délre a Garonne és a Pyrének közt fekvő vidék) egy részét. Athaulf itt telepítette le góthjait és átment Hispániába. Ugy látszik, hogy ettől kezdve azt a szerepet választotta magának, hogy a legműveltebb, a rómaiakhoz legközelebb álló barbár nemzetnek legyen főnöke. A többi barbárokkal szemben a birodalom képviselője- és érdekeinek legbuzgóbb védőjeképpen viselte magát. A nyugati góthok, némely benső meghasonlás daczára, Athaulf halála után is folytatták ezt a politikát. A Pyrének északi oldalán több nyugati góth király Athaulf méltó utódának bizonyította magát. Vallia, a birodalomnak erélyes szolgája, békében tudta kormányozni Aquitaniát. Utóda, Theodorich tudományosan művelt ember volt, ki fiaival Virgiliust olvastatta, magát jogtudósokkal vette körül s udvara inkább egy akadémiához, mint barbárok tanácsához hasonlított.

Ez volt sorsuk a hunn szövetségből már a keleten kivált s a hunnok elől megfutamodott *visigóthoknak*. Ez volt a barbárvilág képe, midőn Attila vette kezébe a hunnoknál a királyi hatalmat.

★ ★ ★

A *hunnok* *) nagy népszövetségéről időszámításunk II-ik századából vannak történelmi feljegyzéseink. Ptolomæus, ezen kori földíró ugyanis egy hunn törzs föltüntéről értesít bennünket a Dnieper melléki szlávok közt s egy más földíró a Kaspi-tó és a Kaukaszus közt tanyázó hunokról emlékszik, honnan rablásaik Perzsiáig s Kis-Ázsiáig terjednek, sőt Perzsia ékirataiban is feltaláltnak hiszik e rettentő nevet a nagy király által legyőzött népek közé sorolva.

Nekünk elég annyit tudni, hogy a hunn szövetség a IV. században az Ural- és Kaspi-tó egész hosszában elterült,

*) Lásd Thierry Amadé : «Attila» cz. munkáját.

mint egy élő korlát Azsia és Európa közt, egyik végével a méd hegyekre támaszkodva, míg a másik Szibérián keresztül észak pusztá tájaiba vészett. A hunnok két nagy ágra oszoltak: a keleti vagy a kaspiai ág «fehér hunn» nevet viselt ellentétben a nyugati vagy urali ággal, melynek törzsei mint barnák vagy inkább feketék vannak feltüntetve. E két ágat ugyanazon szövetségnek a IV. és V. században csak igen laza s szinte szétszakadt kötelék fűzte egymáshoz.*) A hunnok vadászat-, rablás- és nyájaik jövedelméből éltek. A fehér hunn kizsákmányolta a kereskedő karavánokat, melyek Indiával üzerkedtek, a fekete hun nyusztolt, rókát, medvét vadászott Szibéria erdeiben s kereskedést üzött bőrökkel. Azonban csak remegve merészelt bárki is e vad népek közt járni, melyeknek ocsmányságuk visszataszító volt.

Legelső föltűntöknek a Duna partján tanuja volt Ammianus Marcellinus, történetíró s tudnivágyó katona. Ő a hunnok nyugati ágának szokásairól s jellemvonásairól a következő érdekes adatokat jegyezte fel: «A hunnok — írja — mindent fölülmulnak, mit legbarbárabb- és legvadabbnak képzelhetünk. Csecsemő gyermekeik arcját mélyen behasogatják, hogy a forradások a szakál szőrszálaikat elfojtsák; valóban álluk késő vénségökig csupasz és szőrtelen, mint a herélteknél. Alacsony termetűek éktelen felső tagjaikkal s aránytalanul nagy fejökkel szörnyeteg tekintetet ad; kétlábú vadállatoknak vagy durván faragott faképeknek mondhatnátok, melyekkel a hidkorlátokat szokás díszíteni. Különben is ezek oly lények, kik emberi alakkal baromi állapotban élnek. Étkeikhez fűszer és tűz használatát nem ismerik, eledelök vad növények gyökereiből s czombjaik és lovuk háta közt megpuhított husból áll. Ekével bálni nem

*) Az ural-altái népcsalád nyelveinek s köztük a magyarnak a mongollal való rokonsága gyanítani engedi, hogy a hunn-magyar faj, mielőtt őslakából Európába költözött, sokkal szorosabb és közelebb viszonyban állt a mongol fajjal.

tudnak, nem laknak házban vagy kunyhóban, mert falak közé zárkozni előttük sírnak tetszik s fedél alatt nem hinnék magukat biztosságban. Mindig bolyongva a hegyek és erdők közt, szállásaikat szüntelen cserélik vagy inkább szállásaik nincsenek is s gyermekségöktől fogva hozzá vannak törődve minden bajhoz, hideghez, éhséghez, szomjúsághoz. Követik őket költözködéseikben barmaik s vontatják szekereiket, melyekben családjaik tanyáznak. Itt fonják és varrják a nők a férfiak öltönyeit, itt fogadják férjeik öleléseit, itt hozzák világra gyermekeiket s nevelik fiatalságig. Kérdjétek ez embereket: honnan jönnek, hol fogantattak, hol születtek, s nem fogják megmondani; nem tudják. Öltözetök vászonköntösből s nyestbőr-mentéből áll. A köntös barna színű s testükön rohad el; nem váltják fel, míg le nem szakad róluk. Lapult süveg s szőrös lábszáraikra tekergetett kecskebőr egészíti ki viseletöket. Idomtalan s roppant lábbeliök annyira terhőkre van, hogy nem gyalogolhatnak, miért is teljességgel alkalmatlanok gyalogcsatára, ellenben azt hinnéd, hogy rá vannak szegezve kicsiny, csunya, de fáradhatlan s szellőgyors lovaikra. Lovon töltik életöket, részint lovagosan, részint oldalt ülve, mint az asszonyok; lóháton tartják gyűléseiket; lóháton adnak, vesznek, lóháton esznek, isznak, sőt lovaik nyakára hajolva alusznak is. Csatában rend és terv nélkül rohannak külön-külön főnökeik buzdítására s rettentő ordítással ütnek az ellenségre. Ha ellentállásra találnek, elszélednek, de csak hogy szintoly sebességgel térjenek vissza, utjokban mindent összedöntve és tiporva. Mind e mellett erősség ostromához, sem sánczolt tábor bevételéhez nem értenek. Nincs fogható azon ügyességhez, melylyel bámulatosan messze lövik csonttal hegyezett nyilaikat, melyek oly kemények és öldöklők, mint a vas. Közélről egyik kezökben karddal, másokban pányvával harcolnak, melyet ellenségekre hurkolnak, míg az csapásaik elhárításával foglalkozik. A hunnok állhatatlanok, hitetlenek, minden széllel változók s egy pillanatra feldühödők. Mi illendő, mi nem,

épen úgy nem tudják, mint az állatok. Nyelvök homályos, csürt, csavart, képes kifejezésekben gazdag. A mi a vallást illeti, vallásuk nincs, vagy legalább mi szertartást sem követnek: uralkodó szenvedélyök az arany . . . . .»*)

374-ben történt, hogy a nyugati hunnok tömege fölkerekedve, átkelt a Volgán Balambér főnök vezérlete alatt. Először az alánokra, egy pásztor népre ütöttek, mely a Volga és Don közötti lapályt birta. Ezek látván, hogy sokkal gyengébbek, egyesültek ellenségeikkel. Azután hunnok és alánok átkelven a Palus Mœotis gázlóján, Hermannarik királyságára rontottak s a meghódított ostrogóthokat is magukkal sodorták. Mint a tenger, midőn partjain áttör s egy pillanat alatt előzőnli a védtelen sikot, úgy borították el csakhamar Balambér csapatai azon egész földet, melyet az előlük megfutamodott népek pusztán hagytak. A hunnok a Duna roppant medréhez érve, megdöbbenve állapodtak meg s nem háborgatták a római birodalmat, hanem folytatták a csatázást a barbár népek ellen. Az európai polgárosult vagy barbár nemzetekre nézve a hunnok előnyomulása nagy esemény volt. A megszállott vidékeken azonnal minden más színt öltött; a műveltség nyomai, melyek a nyugati góthoktól eredtek, elenyésztek; a települt élet eltűnt, a nomád élet egész durvaságában visszajött, s azon egész tájkör, mely az Al-Dunától a Fekete-tenger hosszában a Kaspi-tóig terül, nem volt más, mint egy hordák- és nyájaktól szünetlen hemzsegő országút. A hunnok királyi

*) Sok sajátságot, szokást és jellemvonást találunk e rajzban, melyet a régi, sőt nagy részben a mai magyarban is kiismerhetünk. Így a valóban lóra tett és némi töredékében maig is csaknem pusztailag élő alföldi magyarságnál a féloldalt ülve lovaglás, a csikósoknál a pányvavetés maig is divatos; a prém a magyar öltözék fődiszét tette és teszi; a hideg, meleg, éhség, szomjúság könnyen türese, heves és bátor roham a magyarnak, mint katonának maig is jó tulajdonai közé tartozik; valamint e vérmes reményű, könnyen jobbra-balra hajtható, hirtelen haragra lobbanó, de épen oly hamar s minden közbenjáró nélkül kiengesztelődő hunnok jellemvonásait mintha a magyarokról látnók véve.

törzse a Dunánál szállott meg. Királyaik deszkapalotája minden évben előbb nyomult a Duna folyó dereka felé.

A Duna jobb oldalának, Pannoniának meghódításáról nincsenek egykorú, hiteles történeti feljegyzéseink, erről csak jóval későbbi chrónicások, így a XIII. századi Kézay Simon s az azután dolgozott Turóczy János ellenmondó s megbízhatlan elbeszéléseiből értesülünk. Sokat foglalkoztak e forrásokkal a történészek, megkísérlették az ellentmondásokat kiegyenlíteni, a valótlanyságot kiküszöbölni, sőt a szigorúbb critica a hunnok e legelső betörésének történetét egyszerűen a mesék sorába helyezi.

Theodosius római császár, kinek rendszere volt a segéd-barbárokat egymás által tartani zabolán, a hunnokat zsoldjába fogadta s a góthok ellensúlyozására használta. Fiai hasonlóan ezen politikát követték. 405-ben bizonyos Uldin hunn királyt látunk Honorius császár szolgálatában Radagais csapatai ellen, ki könnyű lovasságának rohamával a firenzei győzelmet eldönté. Ugy tetszik, hogy a hunnok, valahányszor a visigóthokkal kellett mérközniök, kik szerintök szökevény alattvalóik voltak, dühöket kétszeresen éreztették. A birodalom zavaraival növekedett a hun hadilletőség, mely már Honorius és Arcadius császárok alatt számos volt. Még inkább nőtt s 60,000 főnyi roppant számra emelkedett Placidia *) kormányja alatt. Ily helyzetben, mely kincstáraikba pénzt hozott, a hunn királyok kimélve bántak az oly tartományyal, mely jobban gazdagította őket a béke által, mint rablások által tehették volna. Azért a Duna mellé telepedésök első 50 esztendejében magukat igen békésen viselték.

A Duna völgye, minden fajú barbár törzsekkel borítva, melyek útjukban egymáson keresztül-kasul törtek, egymásra torlódtak s egymást taposták, felizgatott hangyabolyhoz ha-

*) Placidia, a kormányra alkalmatlan III. Valentinianus császár anyja, fia helyett vezette a nyugot-római birodalom ügyeit.

sonlított. Ezen torlódások közepette mintegy két ellenirányú folyam alakult, melyeken ezen csordultig telt nemzettömeg kiözönlteni igyekezett. Egyik az illyr havasokon át Itáliának irányzott s Radagais berohanását idézte elő, a másik a Felső-Duna mentén nyomult elő, hogy Galliát elborítsa.

A hunnok mindig előbbre nyomultak, s elfoglalva a bujdosóktól üresen hagyott tájakat, sátraik csakhamar a Közép-Dunánál emelkedtek. Itt egy ízben a burgundok támadták és verték meg a hunnokat. Oktár hunn király, ki a csata előtti estét dobzódva töltötte, éjszakára szörnyet halt. Ezen Oktár király testvére volt Mundzukhnak, Attila atyjának; volt még két testvére: Oibars és Rof, kik független főnökök voltak, úgy hogy ezen királyi vérből eredt család kezei alatt volt a hunn hordák nagyobb része. Rof 434 vagy 435-ben halt meg s trónját két unokaöccse Attila és Buda (Priscus és Jornandes szerint «Bleda») örökölte. Attila testvéröccse volt Budának, de bár közösen uralkodtak, a kormány tényleg az ifjabb Attila kezében nyugodott. Ő ekkor 35—40 éves lehetett, mert a történetírók feljegyzéséből tudjuk, hogy 451-ben, galliai hadjárata korában, haja már őszbe keveredett. Ezen feltevésszerint születése a IV. század utolsó éveibe esik, 20—25 évvel a hunn hordák Európába telepedése után. Az Attila vagy Athel név, melyet Mundzukh fia viselt, s mely nem más, mint a Volga régi neve,*) némi okot ad gondolnunk, hogy ő a napot ezen folyó partjain, a hunnok eredeti szállásán, pillantotta meg. Minden esetre férfiúvá a Duna partjain nőtt; itt tanulta a háborút s jókor beavatva az európai világ-eseményekbe, itt ismerte meg Aetiust, ki nagybátyjánál Rof-nál a rómaiak kezeje volt.

A történelem Attiláról oly képet hagyott reánk, mely után ezen híres barbárt igen pontosan élénk állíthatjuk.

*) Atel, Etel, Itel vagy Idel jelentése annyi, mint folyó; használják az Idel szót a folyók neveihez mellékelve, mint Jaik Idel (Jajk- vagy Ural-folyó), Tana Idel (Don-folyó), de egyedül Idel- vagy Etelnek csupán a Volgát nevezik.

Alacsony termetű, széles vállú, nagy fejű, apró mély szemű, ritka szakállú, lapult orrú s arczsine szinte fekete volt. Hátravetett feje, nyugtalanul s kíváncsian körülhordott tekintete tartásának némi daczos és parancsoló kifejezést adott. Öltözete egyszerű, de nagyon tiszta, élelme hús volt fűszer nélkül s ezt fatálon hordták elé, általában szerény életmódja ellentétben állt a fényüzéssel, melyet maga körül kifejtve szeretett látni. Részezségig ivott s nők után szenvedélylyel járt: bár Jornandes kifejezése szerint «számtalan neje volt», mindennap ujat vett «s fiaiból szinte nép telt». Vallásos hitet nem ismert, szertartást nem követett; csupán a jósok, kik, mint a mongol uralkodóknál a samán-ok, mindig mellette voltak, tanakodtak szemei előtt a jövődőről. Kegyetlenségét eléggé mutatja bátyjának meggyilkolása. A történetírás elrejté előlünk azon borzasztó családi tragœdia részleteit és bonyodalmaikat, melyeknek csak catastropháját tünteti elénk. Attila megölte Budát «csellel és orvul», mondják a történetírók *) s egyik állítja, hogy e testvérgyilkolás csak előjátéka volt az emberi nem gyilkolásának.

Attila, miután hat-hét év óta nyugton hagyta a római birodalmat, 441-ben újra a birodalom ügyeibe avatkozott. A folyó partjait beszáguldva, kizsákmányolta a nyílt városokat

*) A magyar hagyomány szerint, melyet hazai évkönyveinkben legelőször a XIII. századi Kézainál s utána többeknél találunk, Attila bátyját, Budát, a mai Ó-Budán ölte meg saját kezével s testét a Dunába vettette. E testvérgyilkosságnak okául azt adják, hogy Buda az alatt, míg Attila nyugaton harczolt, osztályrészének határait, melyet öcsce a Tiszától a Donig szabott, áthágván, uralkodását odább akarta terjeszteni, nevezetesen pedig azon várat, melyet Attila a XI. századi Béla király névtelen jegyzője szerint a Duna mellett egy régi római város (Aquincum) romjaiból építtetett újra, s melyet a későbbi írók Sicambriának neveznek, a maga nevére Buda várának nevezette. Utána vetik, hogy Attila Buda halála után kemény parancsot adott ki, hogy e várost senki többé Budának ne merje nevezni s csakugyan, mondja Kézai (Chron. 26 l.): «Teutonicum interdictum formidantes, eam Echulbure (Ettelburg) vocaverunt, Huni vero curam parvam illud reputantes interdictum, usque hodie eandem vocant Oubudam (Ó-Buda) sicut prius».

s lerombolta a várakat; így vette be Viminatiumot is, Felső-Moesia nagy városát. A barbár király mindennap új ürügyet talált, majd az adófizetés késett el, majd nem küldte át hiven a római kormány a szökevényeket s minden követelőzése súlyául lángba borította Moesia egy-egy vidékét. Ratiaria nagy és népes városát rohammal vette be, Singidont rommá tette; azután a hunnok átkeltek a Száván s bevették Sirmiumot, Pannonia régi fővárosát s ezzel Thraciának fordulva, Naissus (ma Nissa) vidékeig hatottak, öt napi távolra a Dunától. Ezen várost, Constantinus szülőföldét, tökéletesen lerombolták, Sardiciát (ma Szófia) kirabolták és porrá égették.

Azon néhány évi haladék, melyet Attila házi viszáljai következtében a rómaiaknak engedett, a hunnokra nézve csak nyugidő volt, rablásaikat 446-ban újra kezdék. Hetven feldult város, Thessaliának Thermopyleig bebarangolása, két római hadseregnek egymásután tönkre tétele jelölte az ezen és a következő évi hadjáratokat. Theodosius császár az ellentállásban elfáradva, békét ajánlott, mely megkötött azon föltétel alatt, hogy Attila azonnal 6000 font aranyat kapjon hadi költségeinek kárpótlásául, s hogy ezen fölül 2000 font évenkénti adót fizessenek, s hogy a római terület örökre zárva legyen a hunnok előtt. Hivatalosan kiküldött követségek útján tartották fenn a hunok az összeköttetést Konstantinápolylyal. A keleti birodalomnak egy ilyen követségében vett részt Priscus, görög történétíró s ennek köszönhetjük az V. század történetének legtanulságosabb lapjait. E történétíró rendkívül érdekesen írja le utját, melyet Konstantinápolyból Attilának a Duna és Tisza között fekvő lakába *) tett. Itt csak néhány

*) Priscus szerint Attilának több lakása volt s ezek között legfényesebb volt a Duna és Tisza közötti. Hazai történétíróink is több lakát emlegetik, melyekben több vagy kevesebb ideig időzött. Így tudjuk a XI. századi Béla király névtelen jegyzőjéből, hogy Attila a mai Ó-Buda helyén feküdt romladozó, régi római várost, Aquincumot körülkerítette s a maga nevére nevezette, mely várat a német mondák és énekek «Etzelburg» név alatt gyakran emlegetnek.

érdekes részletet közlök ebből Attila udvarára vonatkozólag, mely bizonyára mindenkit érdekel. A barbár fejedelem palotája, egy halomra építve, uralkodott az egész város fölött s égre emelkedő magas tornyaival már messziről magára vonta a figyelmet. Így neveztek egy nagy kerített tért, mely több lakot foglalt magában, mint a királyét, a királynéét, fiait s hihetőleg az őrlakot is; fakerítés övezte e tért, a belső lakok is fából voltak. Attilának középre helyezett s tornyokkal szegélyezett laka gyalult s oly tökéletesen összeeresztett, nagy deszkaszálakból volt összeállítva, hogy az egész egy darabnak tetszett. A királynéé könnyebb és ékeesebb építészeti modorban minden oldalról dombormetszetű faragványokkal volt díszítve, melyekben a kellem nem hiányzott. Fedele, gondosan metszett négyszögű oszlopokon nyugodott, melyek közt egész sor, oszlopocskákon nyugvó, fából metszett ívezet uralgott, mintegy boltozott folyosót képezve. Attila lakában az étterem egy nagy, hosszú szoba volt, köröskörül székekkel és sorjába rakott kis asztalokkal, melyek mindegyike mellé négy-öt személy férhetett. Közepett egy emelvényen állott Attila asztala és kerevete, melyen ő már helyet foglalt; kissé hátrább állt egy más kerevet, miként az előbbi, fehér szalagokkal és tarka kendőkkel ékítve, hasonló a Görögországban és Rómában menyegzők alkalmával divatos díszágyhoz. A követeknek, mihelyt beléptek, a pohárnokok, kik az ajtófélnél voltak elhelyezve, boros kupákat nyújtottak, melyekből a királyra köszöntve inniok kellett. Ez kötelező szertartás volt, melyet minden vendég megtartott, mielőtt székét foglalt. A tiszteleti helyet az emelvény jobbján Onegesius *) foglalta el,

Ugyancsak Kézai mondja, hogy Attila Szönyben is tartott udvart (tandem in Sceven curiam solemnem celebrare procuravit) s így a székek között volt lakását is — melyről a székelő hagyomány élénken emlékszik — nincs okunk kétségbe vonni.

*) A félgörög «Onegesius» név nem személynév, hanem vezért, nagyvezér-t jelent.

kivel szemközt ült a király két fia. A követeknek a bal asztalt adták, mely másodrangú volt; itt is előttük ült egy nemes hunn, Bere (Berikh) nevezetű, tekintélyes férfiú, ki Hunniában több falvakat bírt. Ellák, Attila legidősebb fia, atyja kerevetén foglalt helyet, de sokkal lentebb, szemeit lesütve s az egész ünnepély lefolyása alatt magát tiszteletteljes szerényen viselve. Midőn mindenki leült, Attila pohárnoka egy borral telt kupát nyújtott urának, ez azt a vendégre köszönté, ki azonnal fölkel, a háta mögött álló pohárnok kezéből a kupát átvette s visszaköszöntötte a királyt: Ezután a követekre került a sor, kik kupával kezökben hasonlóan viszonzák a király köszöntését; minden vendég rangsor szerint egymás után fel lett köszöntve s valamennyi ugyanúgy válaszolt, mindegyik mögött tele kupával egy-egy pohárnok állt.

A köszöntés végeztével az udvarmesterek léptek be, kezeikben hússal rakott tálakkal, melyeket az asztalokra helyeztek. Attila asztalára csak húst adtak fatálakon, kupája is fa volt, míg a vendégeknek kenyeret és mindenféle ételt ezüst tálakon hordtak s kupáik is ezüst- vagy aranyból voltak. A vendégek kényelmesen vehettek az eléjük rakott tálakból a nélkül, hogy messze kellett volna értök nyulniok. Midőn az első teríték elfogyott, a pohárnokok visszajöttek s a köszöntés újra kezdődött és ugyanazon szertartással ismét végig ment minden helyen az elsőtől az utolsóig. A második teríték után, mely szintoly bő volt, mint az első, de egészen különböző ételekből állt, harmadszori köz-ivás következett, melyben a már fölhevült vendégek kupáikat mind jobban-jobban ürítették. Este felé, midőn már fáklyákat gyújtottak, két költő lépett be, kik Attila előtt hunn nyelven önkészítette dalokat énekeltek, melyekben hadi erényeit és győzelmeit magasztalták. Dalaik a hallgatókban őrzöngéssel határos elragadtatást idéztek elő, szemeik villogtak, arcuk rettentő kifejezést öltött, sokan sírtak — mondja Priscus —, az ifjak

az epedés, az öregek a keserv könyeit. Hunnia ezen Tyrtæusait egy bohóc váltotta fel.

Theodosius keleti császár 450-ben lováról leesvén meghalt s három hónappal később meghalt Placidia is, ki a nyugati birodalom kormányát fia, a már ekkor 31 éves III. Valentinianus helyett vitte. Theodosius halála nagy szerencse volt keletre nézve; de Placidáé, a mennyiben Valentinianust a gyámság alól fölmentette, nyugotra orvosolhatlan szerencsétlenséget hozott. Attila az új keleti császártól a Theodosius által ígért adót kívánta; de az új császár Marcianus, egy régi illyr katona, a Probusok és Claudiusok erélyes fájából, azt felelte, hogy aranya barátjai s ellenségei számára vasa van. Ezen felelet, sereggyűjtéssel és jó védelmi rendszabályokkal támogatva, visszatartá Attilát, ki szemeit nyugotra vetette. Ezen oldalra roppant hadsereget fordíthatott, melyet 15 év óta tartalékban tartott, türelmesen várva az alkalmat, melyen azt használhassa. Placidia halálával megérkezettnek hitte annak idejét.

Carthago és Afrika akkor Genzerich vandal király uralma alatt volt, kit utálatosságra és lángészre a hunn királyhoz lehet hasonlítani. Ez Attilával szövetségzett s abban állapodtak meg, hogy a római birodalmat észak- és délről egyszerre rohanják meg. Attila a visigóthokat és Galliát választá. «A visigóthok — mondá — a hunnok uralma alól megszökött alattvalók, kik fölötti jogaikról a hunnok nem mondtak le.» Attila nagy sietéssel rendelé seregeit táborba szállani. Mindig csak a visigóthokról beszélt, de úgy látszott, hogy valódi célja Gallia megrohanása volt.

A történelem szomorú részletezését hagyta reánk e hadseregnek, melynek tömegei nemcsak a Duna partjait, hanem a szomszéd sikokat is elborították. Európa Xerxes óta nem látott ennyi ismert és ismeretlen nemzetet egy tömegben. Ott szerepeltek Ázsia legutálatosabb és legvadabb képviselői: a fekete hunn és kozár hosszú tegzekkel, az alán roppant

lándzsájával és szarvlemezes sisakjával, a neür, a bellonot, a festett és pontozott képű gelon, ki fegyverül kaszát s díszül emberbőr-kaczagányt visel. Ilyen volt e hadsereg, mely mintegy kiüríteni látszott a barbár világot. Ennyi nép megindulása mintegy forradalmat szült Észak-Európa nagy síkján; a szláv faj leszállt a Fekete-tenger felé elfoglalandó ott az ostrogóthok által elhagyott téreket, melyeket már előbb is bírt; a fekete hunnok hátvéde a fehér hunnok, avarok bolgárok, hungarok, törökök előcsapata egy lépéssel előbbre nyomult Európa felé.

Attila Galliába vonuló seregét két részre osztotta: egyik a Duna jobb partján a hadi utat követve, a római erősségeket rohanta meg s utjában mind lerombolta, mialatt a másik a bal parton fölvonulva útközben magához csatolta a quadok és markomannok maradványait a nyugoti Kárpátokban és a svéveket a Schwarzwaldban. E két hadoszlop a Duna forrásainál egyesülvén, megállapodott a rengeteg erdők közelében, melyek Galliába átkelésükhöz minden szükséges anyagot megadtak. A neckárparti frankok Attila közeledtére a hunn zászlók alá állottak. Ugyanezt tették a thüringi törzsek, sőt még a rajnántuli burgundok is. Így mindig új segédhadakkal szaporodva, a hunn hadsereg készüléteket tőn a Rajnán átkelni. Az hercyni ős erdő, mely Cæsart és Julianust látta, Attila révgyárává alakult. Százados tölgyei és bükkjei ezrenként hullottak a fejsze alatt, hogy durva bárkákká alakítva, a folyó két partját hajóhidakkal kössék össze. A római gyenge helyőrségek nem tarthatván föl ily rohamot, visszavonultak a falakkal védett helyekre. A rómaiakkal szövetséges többi barbárok is. követték a római helyőrségek hátráló mozdulatait. A hunn hadsereg homloka egyszerre foglalta el Galliát egész szelvében a Jurától az Oczeánig.

Attilának az volt terve, hogy egyenesen déli Galliának tart, hogy a visigóthokat tönkre tegye még a római hadsereg megérkezése előtt. A visigóthok leverése után Aetius, a római

hadsereg vezére elé ügyekezett volna, hogy őt az Alpok kapujánál megtámadhassa. Terve azonban nem sikerült, mert hosszú időbe tellett, míg szekerekkel nehezített hadseregét összevonhatta s így történt, hogy a gyorsan megérkezett itáliai hadsereg egyesülve a visigóthokkal, Aetius s Theodrik visigóth király vezérlete alatt Orleans táján, a chálonsi (catalauni) síkságon tönkre tette Attila seregét. E véres ütközetről a legborzasztóbb részleteket jegyezte fel a történelem. Attila nem kívánt egyebet, csak távozni; Aetius felénél kevesebbre olvadt seregével okosabbnak tartotta tiszteletben tartani a hátráló oroszlánt. A hunnok útjokat betegekkel s halottjaikkal hintették be. Attila e hadjárata megghiúsult s Gallia meg volt mentve. Meg volt-e győzve Attila? Ő azt állította: nem, s népe szemében csakugyan nem volt. Tűzhelyéhez épen, egészségben, csapatainak s zsákmánynyal rakott szekereinek egy részével visszajutni náluk nem a legyőzést jelentette, s hogy e látszatot bebizonyítsa, Attila a következő tavasszal pihent s azután teljes számú sereggel ütött Itáliába.

Itáliai hadjáratára a tél derekán indult meg székhelyéről s a római katonai utat választotta Sirmiumtól Aquileáig. Egész Itáliának Aquilea volt legnagyobb és legerősebb városa s a félszigetnek bástyául szolgált. Három hónap telt el, míg be tudta azt venni. Attila e várost, mely vele így daczolni mert, borzasztó romhalomba döntötte, melynek példájával ellenére akart hatni. A példa hatott. Egész Veneciában menekültek előle. Concordia, Altinum, maga Padna megnyitá kapuit: lakosaik nagyrészben megszöktek. Ezen és más szomszéd városokból azon parti szigetekre menekültek, melyek tengerdagálykor megközelíthetlen csoportozatot képeztek, hova csak a tenger madarai s némely nyomorult halász vetődött. E menekültek nem tértek többé vissza a szárazra, a lagunák lakói maradtak a tenger védelme alatt. A veneciai tartománynak lángba s vérbe borítása után a hunnok Liguriába keltek át, melylyel szintén nem bántak szelidebben. A tör-

ténetirat Milanó és Ticinumnak (a mai Paviának) földulásáról beszél. A megrémült Róma sietett alkudozás végett követséget küldeni eléje. A követség fejévé magát Szent Péter utódját, Leó pápát választották, mellé két híres senatort adtak, Genadius Avienust és Sindonius Apollinariust. A követek nagy sietve utaztak, hogy Attilához érjenek, mielőtt a Pón átkel; vele Mantuánál valamivel alább, az úgynevezett Campus Ambuleuson találkoztak, hol a Mincio egyik réve állt. Komoly pillanat volt ez Róma városának létezésében, de nem kevésbé komoly volt Attila életében. A hunn királyt, bármily kincsszomjazó volt is, jobban izgatta a becsület, mint a pénz. Azon gondolat, hogy lábainál látta esedezni Rómát, remegés közt várva szájából az élet- vagy halálítéletet, megalázva a Valeriusok tógáját s Péter utódainak tiaráját az előtt, kit oly sokáig nyomorult barbárnak tartott — örömmel tölté el, melyet titkolni nem tudott. A teljes ornatusban megjelent pápa tehát sikerrel végezte követségét. Attila megadta neki, a miért jött: a békét évenkénti adó fizetése mellett s megígérte, hogy elhagyja Itáliát. Az egyesség július 6-án történt, egy héttel Péter és Pál apostolok ünnepe után.

Hazatértében nem vette utját, mint jövet a Juli-havasoknak, hanem Adige-folyó mellett fölvonulva, a noricum-i havasoknak tartott. Katonái a békekötés daczára kirabolták Augusta (Augsburg) városát, melyet útfokban találtak. Katonái megütközéssel nézték, hogy egy római pap megnyerhette királyuktól, mit saját kapitányai előterjesztésére oly makacsan megtagadott s visszaemlékezvén, hogy mult évben Troyes kirablását Lupus (Saint-Loup) püspök kérelmére meggátolta, goromba élczczel mondák, hogy Attila, ki emberrel szemben győzhetetlen, papok által meg hagyja magát szelídíteni.

Hazaérkezvén, Marcianus keleti császárnak azt izente, hogy jövő tavaszon konstantinápolyi palotájában fogja fölkeresni, ha a II. Theodosiussal egykor kialkudott adót hala-

déktalanul ki nem fizeti. Attila a telet a Duna partján nyugodtan töltötte, nagy előkészületeket téve a 453-ik évre, de a gondviselés czéljai szerint ez esztendő már nem élte át.

A hunnok székhelyén, Attila deszkapalotájában nagy ünnepélyt ültek. A díszteremben élénkebben sűrögtek a pohárnokok, gyorsabban keringtek a kupák, mint valaha. A hunn költők, a góth scáldok munkához láttak, megzendült ismét a fiatal lányok éneke, de most szerelmi dalokat zengtek, mert Attila nősült. Ez új nőt, kivel feleségeinek számát növelé, Ildikónak vagy az északi hagyomány szerint Hiltgundnak vagy Hildegundnak hívták. Ildikónak ritka szépsége elbájolta Attilát s a menyegző-ünnepély alatt — mint Jornandes mondja — a hunn király határtalan élvnek adta át magát. A fakupa, melyet a királyi pohárnok töltögetett, szokottnál gyakrabban telt és ürült s midőn Attila a díszteremből násztermébe vonult, feje — ugyanazon történetíró kifejezése szerint — bor- és álmotól nehezült. Másnap reggel nem látták őt kijönni, a nap nagy része minden nesz nélkül mult el, szobájában, melynek ajtai belül zárva voltak, semmi hang. A palotatisztek nyugtalankodni kezdenek, kiáltoznak, szavaikra semmi felelet. Ekkor az ajtót betörvén, Attilát ágyán elterülve vértengerben látják, ágya mellett gyönyörű nejét lesütött fővel, hosszú fátyola alatt könyben uszó szemekkel. Rettentő riadás hangzott rögtön a palotában, melybe mindnyájan egyszerre kitörtek; dühös, csaknem őrzöngő fájdalomtól eltelve némelyek gyászuk jeléül hajokat vagdalták, mások arcaikat tűreik hegyével hasogatták, mert — mint az idézett író mondja — «nem női könyeket, de férfiúi vérkönyeket kellett sirni ilyen halálért»; a palota köréből villámsebességgel terjedt el a hír a királyi székhelyen, azután az egész hunn birodalomban s az összes nemzet a Duna partjától az Ural-hegyekig csakhamar kimondhatatlan bánat keserveinek adta át egészen magát.

Mi történt e végzetes éjjel? A hírek, melyek erről a

palotán kívül keringtek, különfélék és ellentmondók voltak; de maga azon gondos eljárás, melylyel a hunn főnökök be akarták bizonyítani, hogy királyuk halála természetes volt, hihetővé tesz egy gyászosabb ármányt. Állították, hogy Ildikó végezte ki elaludt férjét egy tőrdőfessel. Némelyek hozzá tették, hogy őt a király egy apródja segítette vétke végrehajtásában, s hogy e merénylet Aetius ösztönzésére lőn elkövetve. A latin okmányok udvari összeesküvést engednek gyanítanunk. A német hagyomány az ifjú nőnek e tettére indokul egyedül boszúvágyát s azon ember iránti mély gyűlöletét adja, ki családját kiölte és megrabolta. A hunnok megállapított eltérő előadása az volt, hogy a királyt guta ütötte, hogy orra vére, mely gyakran szokott folyni, hanyatt fektében véletlen megeredt s nem találván rendes útját, a torkára tolult és megfojtotta. Ezt hirdeték mindenfelé Attila fiai, a főnökök s udvarnagyok eszélyből, politikából és büszkeségből; ez lett kimulásának bevallott és hivatalosan előterjesztett oka.

A barbár világ e hatalmasságának temetése életéhez méltó vad pompával lőn ünnepeelve. A királyi székhely kapujánál egy nagy síkra vont selyemsátor fogadta tetemét, mely díszes ágyon nyugodott. Az egész nemzethől gondosan válogatott lovagok futottak körülötte versenyt s tartottak a római circusok színlett csatáihoz hasonlítható játékokat. Ugyanakkor megzendült hunn nyelven a költők és vitézek gyászéneke. A hunn hadsereg e kardalt siralmas jajgatással ismétlé. A fájdalom e kifejezéseire következett a tor vagyis halotti lakoma, melyen kicsapongásig ettek és ittak, mert e népnél szokás volt dobzódással vegyíteni a temetkezési szomorúságot. Ez után a király temetéséhez fogtak. Testét egymás után három koporsóba zárták; az első arany volt, a második ezüst, a harmadik vas, ezzel jelentve, hogy a hatalmas fejedelem mindent bírt: vasat, melylyel más nemzeteket meghódított s aranyat és ezüstöt, melylyel nemzetét meggazdagította. Az

éj homályát választák temetésére, melléje fegyvereket, drága kővel kirakott tegzeket s egy ilyen királyhoz méltó becses ékszereket helyeztek. Azután, hogy ennyi kincset az emberi kincsszomj elől elrejtessenek, a munkásokat, kiket sirásánál és temetésnél alkalmaztak, megfojtották.*)

A hunnok hatalma Attila halálával megtört. A történetírás Attilának hét fiáról emlékezik meg, kik férfikort értek el, ezek: Ellákh, Denkhizikh, Emnedzár, Uzindur, Uto, Iscalm és a legifjabb, a kegyencz Irnákh. Attila Ellákhot (ki kedvencz nejétől, Krékától született) jelölte ki többször, mint törvényes utódját s a család leendő fejét; de a többi fiúk nem egyeztek bele. Alig, hogy atyjokat eltemették, már is versengésök dühösen tört ki. Ellákh kénytelen volt elszánni magát, hogy a birodalmat mindnyájok közt egyenlően felosztja. Települt népeknél a hódítmányokon osztozás korántsem jár annyi nehézséggel, mint pusztai népeknél. Az elsőknél a föld mutat bizonyos határokat; egy folyó, egy hegláncz von természetes határt két tartomány között. Az utóbbiaknál a horda vitézeivel, nejeivel, nyájaival és hordozható lakaival képezi a tartományt; a kormány itt az embert fejenként számlálja, mint egy ba-

*) Attila temetéséről egyedül Jornandes és Kézai emlékezik. Kézait másolták későbbi évkönyviróink. Jornandes e helyről, hol a temetés végbement, mitsem ír. A XIII. század Kézai ellenben, hihetőleg régibb kéziratok nyomán, melyekből munkáját szerkesztette, vagy még hihetőbben a hazai hagyományt követve, így ír: «eltemették őt a főntebb említett helyen Bélával (a Chron. Budense változéka szerint: Bélával, Kadicsával, Kevével) és más hunn kapitányokkal». Kézainak e szavai vonatkoznak az I. könyv 2. fej. 4. §-ra, hol a Dunántúlt is meghódítandó hunnoknak a veronai szász Detre és a rómaiak pannoniai parancsnoka Macrinus ellen a Tárnok-völgyben (Fejérmegye) vívott csatája részletesen le van írva s utána van vetve, hogy a hunnok e csata másodnapján az ellenség által elhagyatott csatatérre visszatérvén, halottjaikat a kőút közelében scytha módon eltemették elesett kapitányjok-, Kevével együtt, kiről aztán azon vidéket Keveházának (Cuve azoa) nevezték, mely név *Kajászó* (*Keázo vagy Keveháza*)-Sz.-Péter helység melléknévében maig is fönmaradt. Az érdi és batai határookban a régi római kőút mellett elterülő, több mint száz nagy sírhalomból Érdy János többet felásatott, de itt nem hunn, hanem praehistoricus hullaégetési sírokat talált.

romcsordát. Ezen eljárás, mint Azsia erkölcsével megegyező, épen nem volt sértő a hunnok ázsiai és fél-ázsiai vazalljaira nézve, de föllázítá a germánok büszkeségét, kik a hunn királyoknak alattvalói igen, de vagyona lenni nem akartak. Ezzel ismét egy lépéssel előbbre haladt a bomlás, mely Attila birodalmát fenyegeté.

A gepidák királya Ardarik, a hódítónak e bölcs és hű tanácsosa, adta a jelt a fölkelésre annak fiai ellen. Boszankodással látván, hogy ennyi derék nemzettel úgy bánnak, mint rabszolgacsoporttal, felszólítá Germania fiait, szerezzék vissza szabadságukat. Az ostrogóthok beleegyeztek, mint hihetőleg a herulok és svévek is; a többiek a sarmát-törzsekkel és alánokkal a hunnok mellé állottak. Mintha a Duna bal partja nem nyújthatott volna elegendő csatatért, átkeltek Pannoniába. Rémitő látvány volt ez a rómaiaknak, látni ennyi népet vesztőkre dühödve; fehér és fekete hunnokat, góthokat, alánokat, gepidákat, herulokat, rugokat, scyrokot, turcilingeket, sarmatákat, svéveket, quadokat, markomannokat egymásra tolulva, egymást tapodva s vad dühvel öldökölve. Egy döntő ütközet a Netao-folyó mellett a győzelmet a gepidák kezébe adta; 30,000 hunn és hunnokhoz hű vazall borítá a csatatért; ott veszté életét Ellákh is.

Ekkor e népek mind szétoszlottak. Denghizikh Attila fiainak legnagyobb részével a Palus Mæotis és Dniester mellékére vonult, hol egy ideig folytatá atyja birodalmát a keleti vidékeken. Hernákh négy testvére kíséretében Dacia Riparia és Kis-Scythia római tartományokba hatolt, ott magát a keleti császár alá vetette s földet kapott, melyen megtelepültek a hunnokon kívül az alánok, scyrok és más különböző fajú törzsek, melyek sorsához csatlakoztak. A kivert hunnoknak maradtak azonban némi maradványaik, melyeket a Kárpátok mély völgyei védelmeztek. A kis székely nép ez, mely azt állítja, hogy Attila hunnjainak maradványaiból származik.

A hunnok kiveretése után a Dunának és mellékfolyóinak

völgyeiben darab ideig a nemzeteknek borzasztó zürzavara gomolygott egymással dulakodva, egymáson keresztül-kasul törve, hogy most az egyik, majd a másik párton telepedjenek meg. Lassan-lassan lecsillapodott végre a zürzavar s midőn az egész tömeg letelepedett, ime ez a látvány lepte meg, sőt mondhatni, méltó joggal ijesztette meg a bámuló rómaiakat.

A nagy folyótól északra, azon színekör szerű síkon, melyet a Kárpátok összehajló végeikkel alkotnak, Attila hajdani birodalmának elrablói, a gepidák táboroztak a hódító fővárosában (a Tisza környékén) deszkából készült palotájának romjai felett. Ezekkel szemben, a nyugati parton, táboroztak a keleti góthok, de onnét jó távolra kiterjeszkedtek. E nép három nemzetre oszlott három király: Theodemir, Valemir és Videmir kormányja alatt, a kiket nemcsak a vér, hanem a szeretet is igazi testvéreivé tett egymásnak. Ezek a két pannoniai tartományban telepedtek meg a Száva kanyargós folyásától fogva a Cetius (Kahlenberg) hegy déli lejtőjéig. A testvérek legidősebbike s leghatalmasabbja Theodemir a Pelsod (Balaton) tava táján, a mai Bécs város közelében ütötte fel sátorait. Valemir pedig azon síkokon, melyeket a Száva öntöz, míg Videmir, a legifjabb, a góth törzsek legkevésbé népes töredékével a kettő közé telepedett. Tolnavármegye tehát ez utóbbinak birodalmához tartozott. Ilyen volt a keleti góthok uradalma.

A Duna bal partján s a Kárpátoktól nyugatra a rugi népet tette a hadi szerencse a gepidák szomszédjaivá. Mind-ezen népeknek, nagyoknak úgy, mint kicsinyeknek, nem volt egyéb megélhetési eszközük a kardon, dárdán vagy fejszén kívül. Folyton harczolva egymással, folyton éhezve, folyton zsákmány után járva, egymás kezéből ragadták ki azt a vidéket, a melynek élelmet kellett volna szolgáltatnia.

A mi a keleti góthot illeti, ez Pannoniában levő tanyáján kettős szerepet játszott, melyből kettős hasznot huzzott.

Mint a birodalom szövetségesének *) s a rómaiak védőjének a barbárokkal szemben, s mint a barbárok pártfogójának a római világ ellenében mindig volt ok reá, hogy az egyik vagy a másik részen fosztogasson, s a kínálkozó alkalmat nem is szalasztotta el soha. A germánoknak, hunnoknak, szarmatáknak, egyszóval a Duna mindkét partján lakó barbároknak egymásután meggyült velök a bajuk. Az elkeseredés utóvégre szövetkezésre ösztönözte e népeket, a mikor viszont ők törtek be Pannoniába, a hol azután busásan visszafizették üldözőiknek az okozott pusztításokat. Több ízben egyenlő szerencsével mérkőztek meg a szövetkezettek s a góthok. A Száva partjai mellett vívott egyik csata alkalmával, midőn Valemir király csapatai előtt végig nyargalt, hogy azokat a csatára feltüzelve, lova felbukott s lovagját földre terítette. Valemirnek annyi ideje sem maradt, hogy fölkelhessen, mire az ellenséges lovasság átnyargalt fölötte s dárdáival keresztűlszurta. A góthok csatarendje áttöretett s már közel voltak a szétszóratáshoz, midőn királyuk holttetemének megpillantására bátorságuk visszatért s kétségbeesett erőlködéssel visszafoglalták a csatát. Ez a csatanap a dunamelléki barbárok évkönyveiben méltán híressé vált. A következő évben a svévek, rugiak, gepidák és szarmaták újabb szövetkezete jelent meg Pannoniában s a góthokat végső tusára szólította fel, a melynek sorsa a Bollia vize mellett dőlt el. Győztesek a góthok maradtak. Jornandes történetíró borzadályos részle-

*) A keleti góthok a római keleti birodalommal a szövetségre lépés alkudozásait már Marcianus császár uralkodása alatt kezdték meg, de a formászerű szövetség csak Leó császár alatt kötött meg Konstantinápolyban. Ennek értelmében kötelezték a góthok magokat : hogy nem mozdulnak ki többé pannoniái állandó tanyáikról, hogy csakis a keleti császár szolgálatában fognak fegyvert, hogy csak annak a barátait tekintik barátaiknak, ellenségeit pedig saját ellenségeiknek. A szövetkezési szerződés hűség-esküjének biztosítésként a góth királyok legidősbbsikének : Theodemirnek Theodorik nevű fiát (ki később Italia királyává lett) kellett a konstantinápolyi udvarhoz túsul adni, hol a császári család tagjaként neveltetett föl.

teket közöl ez ütközetről, mely leirhatlan örömmel töltötte el a góthokat, mert ezen páratlan öldökléssel fényes boszút állottak királyuk legyilkoltatásáért s a nemzetükön elkövetett sérelmekért.

Ennyi harcz és pusztítás után csakhamar nem akadt már rabolni való a szomszédságban, s a mint a háboru nem táplálta többé a góthokat, lassanként beköszöntött az elégedetlenség, azután a nyomor s végre az éhség. Kifogytak élelmi szereikből s ruházatukból — mondja e nép történetírója, Jornandes — úgy, hogy átkozni kezdték a békét. Mindenfelől panaszok hallatszottak királyaik ellen s végre egyik napon az éhező sokaság nagy fegyvercsattogás és kiabálás között követelte Theodemir királytól, hogy rögtön vezesse őket termékenyebb országba.

Minthogy az egész keleti góth népségnek egy tömegben, ugyanazon az uton s ugyanazon helyek felé való haladása a kivándorlást nehezé, sőt veszedelmessé tehetné volna: abban egyeztek meg, hogy külön válnak s mindegyik különböző irányban vezeti el a maga népét, az egyik Itáliába, a másik Görögországba. Theodemir, mint erősebb fél, az erősebb görög birodalmat választotta osztályrészeül, Videmirnek Itália jutott.

Legelsőben Theodemir indult utnak. A Pelsod tava (Balaton) mellől a Száva felé törekedett, a melyen minden akadály nélkül átkelt. Jó eleve tudokra adta ugyanis a római őrtanyák katonáinak s a folyam mentén megtelepült szarmáta gyarmatosoknak, hogyha a legkisebb ellentállást mutatnak, az utolsó emberig levágatja őket. A rómaiak és szarmaták egyaránt értettek a mondott szóból s különben is meg levén győződve a felől, hogy esztelenség lenne ily roppant nagy sokaságnak ellentállni: ezek karókkal megerősített táboraikba, azok várerősségeikbe zárkóztak s a góthok minden bántalmazás nélkül huzódtak el mellettök. A Száva partjaitól Theodemir egyenesen Görögországnak indult.

A góthok második csapatával Videmir útját Itáliának vette. Az ő hadoszlopát azonban minden lépten-nyomon lesben álló ellenség tartóztatta fel, úgy hogy mindennapi élelme egy-egy csatájába került. Az Alpesek átjáróiba érkezve, e fékevesztett tömegben a kicsapongások oly betegségeket idéztek elő, melyek számukat megtizedelték. Videmirt mindjárt az elsőik között ragadta el a nyavalya. Ő meghalt s még jóformán serdülő korban levő — szintén Videmir nevű — fiára hagyta néptörzseinek kormányzását s a háboru folytatását. A gyáva római császár, hogy Rómát megmentse az elpusztítástól, békeajánlatot tett a góthoknak s Galliát jelölte ki nekik állandó telepedésül, hol már korábban Alarik góthjai is letelepítették. Miután Videmir ily rögtönösen Róma szövetségesévé lett, Itália költségén jó karba hozta hadseregét s azután a császári cancellariának szabályszerűen kiállított, kifogástalan utasításaival útnak indult Gallia felé. A nyugati góthok tárt karokkal fogadták őket, mint testvéreiket. A keleti és nyugati góthok, kik különválva éltek az óta, hogy a Dnieper partjain együtt laktak, most újra kezét fogtak egymással a gall városok romjai felett. Ez időtől fogva azután ismét egy néppé váltak.

A Theodemir vezérlete alatt Görögországba költözött góthok pedig annak fia, Theodorik alatt Itáliára csaptak s a már feloszlott nyugatrómai birodalomban góth királyságot alapítottak 488-ban.

A római birodalom bukásával csak lassan-lassan szűntek meg nálunk a római telepítvények.

A közigazgatás gépezete mindenütt vagy megakadt vagy szétmállott. A magasrangú katonai és polgári tisztviselők, a császári helytartók, a tartományok praesidensei, a határőrségek vezérei (duces limitum) elvonulva a barbárok betörése elől, a helyőrségek nagyobb részével visszatértek Itáliába, úgy hogy a kormányzás egészen a városi tisztviselők nyakába szakadt. E tisztviselőknek a középponti kormánynyal való

minden rendszeres összeköttetését csakhamar megszakították a barbárok, kik az Alpeselek felső völgyeit lépésről-lépésre elfoglalva, mintegy ostromzár-vonalat húztak a dunai tartományok és Itália közé.

A katonai rend állapota még rosszabbra fordult. A régebbi helyőrségek katonaságának maradványa szétszóródott a zárt városok és várkastélyokba, hogy ott a lakosokból alakult véderő magvaul szolgáljon; de ezen kis csapattestek mindegyike saját esze szerint járt el, sem kölcsönös egyetértés, sem közös hatóság nem állt fenn közöttük. A fővárossal való összeköttetés megszakadása következtében a katona nem kapta meg többé pontosan zsoldját, később pedig egyáltalán meg se kapta. Ily körülmények között maguknak a városoknak kellett az élelemszer és a zsold fizetéséről gondoskodniok, ha azt nem akarták, hogy védelmezőik éhen haljanak, a miből a lakosok és katonaság között ismét újabb bajok támadtak. Ez utóbbiak soha sem találták elégnek a szállítmányt s rablással kárpótolták magukat; sokan a barbárokhoz szöktek, mások meg rablóknak csaptak fel. Hivásukra közéjük álltak a kiéhezett parasztok s mindenféle nemzetek csavargói s ekkép keletkeztek belőlük a «skamarok» nevezete alatt ismert, szervezett rablóbandák.

Csupán a városokban maradt meg a szervezetnek némi árnyéka, a falukon még az is hiányzott, azok csak napról-napra tengődtek. A falusi lakosság butorával, barmai-val együtt a megerősített városok falai közé menekült a veszedelem közeledtére s mikor a baj elmúlt, ismét visszatért foglalkozásához. Ily alkalmakkor igen gyakran tapasztalta, hogy gabonáját learatták, magtárait kiürítették, kunyhóit hamuvá égették a barbárok. Szabályszerűen fölállított, törvényes hatóság hiányában tényleges hatóságok alakultak a városokban, a hol minden ellenőrzés nélkül majd a nép józan esze, majd pedig szeszélye uralkodott.

Tudjuk Theodorik-, bölcs goth királyról, hogy Itáliában

nem szüntette be a római törvényeket s a magistratusnak régi formáját; ugyanúgy cselekedett Pannoniában is, hol még az ő uralkodása alatt is maradtak rómaiak, a kikhez ő még egy «universis barbaris et Romanis Pannoniam constitutis» feliratú levelet intézett. Innét érthető, hogy megyénkben a római birodalom megszűnte után is még jó sokáig találunk római életnek nyomára, mely csak nagyon lassan veszett ki nálunk. Nagy Theodorik góth király trónját a csak 10 éves Athalarik örökölte, a kit rövid uralkodás után *Theodatus* váltott fel. Ez alatt elkeseredett háboru fejlődött ki a góthok és görögök között. A görögök 535-ben Belisár hadvezér élén betörték a góthok olaszországi területére, de Dalmatiában is folyt közöttük harcz. Míg a góthok a görögökkel voltak, elfoglalva, Pannoniát a *longobardok* és *gepidák* foglalták el. E foglalásukat donatio útján is megerősítette Justinianus († 565-ben) keleti császár, úgy hogy a longobardok Felső-Pannoniát, a gepidák pedig Alsó-Pannoniát kapták.

Tolnavármegye területe tehát a góthok uralma után a *gepidák* birtokába került, kiknél Justinianus keleti császár idejében Thorisinus, Justinus keleti császár idejében pedig Cunimundus gepida fejedelem uralkodott. Szakadatlan harczból állott a gepidák uralma longobard szomszédaikkal. Menander Protector*) régi író szerint a longobardok ellenségeskedése Alboinus királyuk alatt mindinkább elkeseredettebbé vált a gepidák ellen s azért küldöttséget menesztettek Baján avar vezérhez, hogy lépne velük fegyverszövetségre a gepidák ellen. Baján csak a legszigorúbb feltételek mellett volt hajlandó a longobardok kérését teljesíteni. Kikötötte magának siker esetére a longobardok barmainak tizedét, a hadi zsákmány felét s a gepidák egész birodalmát. A gepidák hiába fordultak segítségért Justinus keletrómai császár-

*) In excerpt. legat. pag. 110 edit. Reg (Id. Salagi I. 119).

hoz. Ez egyenlőtlen erejű véres ütközetben Paulus Diaconusnak *) elbeszélése szerint a gepidák serege teljesen felkoncizoltatott úgy, hogy hírmondó is alig maradt abból. Fejedelmük, a bátor Cunemund is megöletett s koponyájából ivó-serleget készítettett magának a vérszomjas Alboin. A gepidáknak így megfogyott népe nem is választhatott magának többé királyt, hanem az avarok igája alá vetette magát.

Tolnavármegye területe tehát a rómaiak, hunnok, góthok, gepidák uralma után most (Justinus keleti császár idejében) *avar* iga alá jutott. A longobardok csak 22 évig levén Pannoniában, 568-ban Olaszországba vonulva Felső-Pannoniát is átengedték szövetséges társaiknak, az avaroknak. Kivonulásuk azonban pusztítóbb volt, mint telepedésük. Paulus Diaconus elbeszélése szerint mindent felégettek, a mit magukkal nem vihettek.

Az avarok, eltekintve kisebbszerű hadakozásaiktól, békében bírták Pannoniát egészen Nagy Károlyig (768—814). A frankok e nagy fejedelmének számos hadjárata közül legnevezetesebb a 791-ben az avarok ellen kezdett háboruja, melyben az utóbbiakat megverte. A Pannonia felső részében lakott avarok, hogy megmeneküljenek Nagy Károlynak zaklatásaitól, küldöttséget menesztettek hozzá Thudun vezetése alatt azon ígérettel, hogy alávetik birodalmukat a frankoknak s felveszik a keresztiséget. E nagy küldöttség csakugyan megkeresztelve tért vissza hazájába. E miatt az elégedetlen avarok lázadásba törtek ki. Nagy Károly felhasználva ez alkalmat, többszörösen megverte az avarokat s az egész avar birodalmat hatalma alá vetette. E sok háboru és betörés folytán Pannonia úgyszólván néptelen birodalommmá lett s ekkor telepített be ide Nagy Károly szláv népeket (kik addig csak a Duna túlsó részében laktak s oda is csak az V-ik században kezdtek északról lassan bevándor-

*) De gest. Longob. lib. I. cap. 27.

rolni), melyek kormányzatát apró dinastákra bízta. Ilyen volt a fentebb említett Thudun, ennek halála után az avar nemzetségű, de már szintén keresztény Theodorus s ennek halála után a szintén megkeresztelt Ábrahám fejedelem.

Nagy Károly után 814-ben Jámbor Lajos következett († 841-ben). Utána megoszlott birodalma három fia: Lothár, Károly és Lajos között. Ez utóbbihoz tartozott Pannónia, melynek kormányzását «Comes»-ek végezték. Lajosnak még életében vette át fia, Carolomannus Pannónia kormányzását. 876-ban halt meg Lajos király. Fia, Carolomannus atyja halála után csak négy évig uralkodott. Ez Alsó-Pannoniának uralmát egyetlen, de törvénytelen fiának, Arnulfnak kormányzására bízta, ki azonban csak 887-ben, Kövér Károly halála után választatott királylyá. Ekkor Pannónia kormányzását törvénytelen leánya férjének, Engiskalkusnak engedte át. Ez azonban visszaélve hatalmával, Luitbaldus és Arbo Comesekre bízta Pannónia kormányzását. Arnulf 890-ben békét köt Pannoniában Szwatopluk morva vezérrel, mivel sokat hadakozott. Szwatopluk meghalt 894-ben. A halála után egy évre támadt lázadásban már a magyarok foglalják el birodalmát. Arnulf 899-ben halt meg. Arnulf halála után elfoglalják a magyarok hazánk egész területét s Pannoniában fejezik be a honfoglalást.

A NÉPVÁNDORLÁS-KOR RÉGÉSZETI SZEMPONTBÓL.

Az imént közölt történelmi adatokból eléggé megismertük a népvándorlás-kor nemzetiségeit és culturájukat. E korszaknál már nincs többé szükségünk arra, hogy e népek reánk maradt tárgyairól olvassuk le azok szokásait s culturalis állapotaikat. Bőven adnak erről felvilágosítást a történelmi feljegyzések. A fentebbiekben közölt történelmi adatokból tiszta képet alkothatunk magunknak e kor népeinek

culturájáról. A régészeti leleteknek itt csak az a feladatuk, hogy apró részleteiben egészítsék ki a történelmi feljegyzésekből nyert képet.

A mint az előbbi korszakoknál az általános culturkép ecsetelése után kissé behatóbban szólottam a lakásviszonyokról, a temetkezési szokásokról s a leletekről, úgy e kornál is mindezekről röviden meg akarok emlékezni.

A népvándorlás-kor népeinek **lakásaiból** semmi sem maradt reánk s ez érthető. A történelmi feljegyzésekből tudjuk, hogy voltak faházaik, de ezek — az akkori fogalmak szerint paloták — csak a fejedelmi család vagy azok legfőbb tisztviselői számára készültek. Fentebb közöltem épen Priscus görög történetírónak adatát, melyben Attila palotáit írja le. E palotacsoportot fakerítéssel vették körül. E faalkotmányokból természetes, hogy nem maradhatott meg semmi sem. A nagy néptömegnek még faházai sem voltak, de nem is volt erre szüksége, hisz hosszú időre nem volt maradása egy helyen. Sátrak és földött szekerek alatt laktak. Évezredes elődeik legalább putri-lakásokat ástak maguknak a földbe a téli időszakra, ezekben laktak, tüzeltek, dolgoztak. Az idő folytán beszakadt üregben megtaláljuk még évezredek után is tűzhelyeiket, azok körül a konyhahulladékokat, edénytöredékeket s egy-két ott felejtett vagy ott veszett szerszámukat s eszközüket. A kocsijában vagy sátora alatt telelő czigánycsalád, ha a tavasz beálltával felszedi sátorfáját és odább áll, mi marad utána elenyészhetetlen dolog, mi századok multán is jelezhetné ottani tartózkodását? Semmi! Ugyanez áll a népvándorlás-kori telepekről is. Tűzhelyeik körül a föld felszínén maradt tárgyaikat rég elmosta a víz és eső, de elhordta még a földet is, a hol tanyáztak. Lakóhelyüknek tehát teljesen nyoma veszett, úgy hogy megyénkben sok

népvándorlás-kori sírmező mellett egyetlenegy lakótelepet sem tudunk e korszakból felmutatni; de ugyanígy vagyunk az egész országban.

Ha még szorosabb értelemben vett lakásaik sem voltak, annál kevésbbé gondolható, hogy telepeiket védművekkel, várakkal erősítették volna. A népvándorlás-kori védművekre vonatkozólag Claudianus hagyott reánk némi feljegyzést, leírván mint védte Alarik góth seregét Görögországban a Stilikon által vezérelt nyugati római császárság hadseregének támadásai ellen. Alarik kettős árokkal vette körül táborát, melyet még kétsoros sánczkarókkal is megerősített, belül pedig, az árokkal párhuzamosan, nyers ökörbőrökkel bevont kocsisort állíttatott fel sáncz gyanánt.*) Kocsijait azért vonatta be nyers ökörbőrökkel, hogy az ellenség fáklyákkal fel ne gyujthassa a tábort, a kocsikban pedig, mint megannyi tornyokban, nyilakkal, parittyákkal s hajító dárdákkal fölfegyverkezett harczosokat szándékozott elhelyezni. Fentebb a védművek fejezeténél említettem, hogy vannak megyénkben földvárak, így a többi között Tevelen és Murgán, melyek az őskori földvárak mintájára készültek ugyan, mégis azon különbséggel, hogy ezeknél két oldali leásás után fenmaradt föld-falakat találunk elválasztó akadály gyanánt s ezeken népvándorlás-kori edénytöredékeket találtam. E földvárak azonban az edénytöredékek technicája és díszítése után következtetve csak a népvándorlás legvégsőbb szakából valók.

***

A népvándorlás-kori **temetkezésről** már több feljegyezni valónk van. A népvándorlás korszakában a halottakat mindig

*) Tum duplicem fossam, non exsuperabile vallum
Asperat alternis sudibus, murisque locata
In speciem cæsis obtendit plaustra juvencis.

Claud., in Ruf. II. v. 127. s. követk.

Népvándorláskori csontváz a czikói sírmezőből.

külön e célra rendelt *sírmezőkbe* temették, a hol pontosan kimért sorokban találjuk a sírokat. A föld felületén nincsen soha semmi olyan jel, mely a sírokat mutatná. Valószínű azonban, hogy minden sír fölé, ép úgy, mint manap, halmokat emeltek, sőt lehet, hogy valamely faemlékkel is megjelölték a sírt, mely azonban csakhamar elenyészett. Köemléknek nálunk egyetlen népvándorlaskori *sírmezőben* sincs nyoma.*) A sírhalmok vagy elenyészett fajelek alkalmazása mellett bizonyít azon körülmény, hogy e *sírmezőkben* gyakran fordul elő az az eset, hogy a korábban eltemetettnek sírjába egy később elhunyt családtagot temettek, a mely esetben csak úgy találhatták meg a korábban elhunyt családtagnak sírját, ha azt halommal vagy más emlékkel megjelölték. De továbbá az e *sírmezőkben* mindenütt tapasztalt rendes sorokat is csak úgy tarthatták be, ha a felszínen a sírok helye meg volt jelölve.

A *sírüregeket* az ásatásnál a talaj színekülönbözete jelzi. Ezek hossznegyszög-alakban többnyire függőlegesen, kivételes esetekben (így Czikón és Bölcskén) kissé rézsutosan nyulnak lefelé. Csak oly szélesek, hogy a tetem szorosan elfért bennök, de valamivel hosszabbak a csontváznál, úgy hogy a fejnél és lábnál egy-egy arasznyi tér szabadon maradt, Eredetileg igen mélyre ásták a sírokat, magam is többször találtam három méter mélyen a csontvázat. Jelenleg

*) Régi cronicások, így Rubruquis Vilmos szerzetes 1253-ról a kunokról azt írja: hogy nagy halmot készítenek az elhunyt fölé s erre szobrot emelnek, mely arczzal kelet felé fordul és a köldöke táján csészét tart a kezében. Dél-Oroszországban, a Felső-Kaukázusban számtalan ilyen emléket láttam, a legnagyobb részét le is fényképeztem s ezekről egy későbbi dolgozatomban kimerítően is fogok értekezni. A XIII. századi Kézai Simon cronicájában a hunokról is azt említi, hogy közsobrot emeltek sírhalmukra. «Huni . . . sociorum cadavera quæ poterant invenire Cuwemque capitaneum prope stratam, ubi *statua est erecta lapidea*, more Scitico solemniter terræ commendarunt». («Arch. Ért.» XIII. 106.) E helyen csak azt említem, hogy hazánk területén ezen jellemző köemlékekből egyetlenegy sem fordult elő soha.

nagyon különböző mélységben találjuk a sírok fenekét a szerint, a mint a föld felülete azóta többé vagy kevésbbé fogyott.

Koporsókat ha nem is használtak általánosan a népvándorlás korszakában, de a gerjeni és varasdi sírmezőkben akadtam egyes esetekben vasszegek nélkül fakoporsók *) nyomára. Téglákból rakott vagy kőből faragott sarcophagokat — minőket a rómaiak használtak — a népvándorláskorban sohasem alkalmaztak.

A *temetkezési mód* a következő: Hosszában kinyújtott kezekkel és lábakkal hanyatt fekszenek, néha jobbra vagy balra hajolt fővel. A láb kelet felé, a fej pedig nyugotnak van. Ezen fekvési helyzet és irányítás minden népvándorláskori sírmezőben egyenlő s csak nagyon csekély ettől az eltérés. Többnyire delejtűvel vizsgáltam meg a csontvázak irányát s csak annyiban találtam eltérést, hogy a lábak néha kelet s ismét néha délkelet felé nyulnak, valószínűleg a szerint, a mint télen, nyáron vagy az a közötti időszakban temették a halottat s így szorosan ügyeltek a téli és nyári napkelet irányára úgy annyira, hogy nagyjában megmondhatjuk a fekvési irányból, hogy az évnek melyik időszakában temették. Szóval a nap kelte volt a sírok irányítója s a holtak birodalmát a nap lenyugvásának irányában képzelték.

Megyéink mindegyik népvándorláskori sírmezőjében többszörösen találunk két csontvázat egy sírban és pedig: vagy anyát karján keresztbe fektetett gyermekével; vagy pedig két felnőttet közvetlenül egymás mellett s ugyanazon színvonalban fekvő, tehát egyszerre temetve; vagy végre későbbi hozzátemetkezés esete fordul elő s ilyenkor többnyire egymás fölött feküdtek a csontvázak.

*) Joinville: «Mémoires ou historique et chronique de Saint-Louis» czimű művében egy kun főúrnak temetését írja le a XIII. században, hol a tetem fölé helyezett gyalult deszkákat említ. («Arch. Ért.» XIII. 108.)

CLXXXIX. TÁBLA.

Népvándorláskori lovas-sír a czikói sírmezőből.

Több krónikás arról értesít bennünket, hogy a népvándorlás egyes népeinél szokásban volt az úr halálával kedvencz kutyáját, lovát s szolgáit is élve vagy leölve hozzátemetni. A kutya- és lóval történt temetkezésről alantabb szövegek, itt csak az emberi áldozatról akarok néhány szóval megemlékezni. Csak megyénkben körülbelül 1000 népvándorláskori sírt bontottam fel s ez elég tekintélyes szám arra, hogy az ezekből vont tapasztalatok alapján a cronicások emberáldozatokra vonatkozó feljegyzéseinek teljes hitelt ne adjak. Megyénk ennyi népvándorláskori sírjában egyetlen egy esetben sem constatálhattam azt, hogy az úrhoz leölt lovát és *szolgáit* temették volna. Lóval történt temetkezést megyénkben többet ismerünk,*) de ezeknél, Ozorát kivéve, a ló mellett mindig csak *egy* emberi csontváz feküdt, tehát nincsenek leölt szolgálkból álló emberáldozatok. Ozorán a ló mellett két csontváz volt, de azok egy férfi és nő csontváza s mindkettő a leggazdagabb arany-ékszerrel volt ellátva, szolga tehát itt sem volt. Miután a lóval temetkezés elég ritka, valószínű, hogy ez csak előkelő személyeknél történt, de épen ezeknél kellene találnunk az állítólagosan leölt s hozzátemetett szolgálkat is. Továbbá, a felnőttek kettős sírja igen ritka. Igaz ugyan, hogy ilyen esetekben azt tapasztaltam, hogy az egyiknek sírmelléklete rendesen igen szegény. De ha e kettős sír későbbi hozzátemetésből származik, úgy elszedhették a sírmellékleteket akkor, midőn a későbbi halott számára felbontották a régi sírt. Találtam ilyen esetet Czikóban, hol egy sírban egymás fölött két csontváz feküdt. Az alsó vagyis a korábban oda temetett mellett nem volt semmi sírmelléklet, a fölötte fekvőnek pedig egy arany ékszere is volt. Ha tehát nem is akarom a cronicásoknak az emberáldozatokra vonatkozó feljegyzéseit egészen tagadásba venni —

*) Előfordult : Bölcskén, Högyészen, Kajmádon, Mányokon, Ozorán, Odánpusztán, Öcsényben, Závodon és Czikón.

kétségtelen, hogy az ilyen eset csak a legritkábbak közé tartozott.

Hogy kutyát is temettek néha a halott mellé, azt megyénkben csak a gerjeni és bölcskei sírmezőkben láttuk.

Felszerszámozott lóval való temetkezést már jóval korábban, a keltáknál is találunk, de előfordul az a népvándorlási korszak majd minden népcsoportjánál. E költséges fényűzés azonban egyik korban s egyik népnél sem emelkedett általános szokássá, mindig csak ritka kivétel volt. Így megyénk 14 népvándorláskori sírmezője közül csak 8-ban volt lovassír s ezekben is igen csekély számban. Czikónak 600 sírjára csak hét esett. Ezek közül egy esetben az eltemetett lónak magasra emelt feje kétségtelenül bizonyította, hogy élve volt eltemetve.

A halottakat ruhástul,*) ékszerekkel, néha pénzekkel s egyéb eszközökkel ellátva fektették a sírba s melléje ételt, italt raktak edényben vagy a puszta földre téve. Minden egyes sírmezőben találtam ételekből fenmaradt csontokat,

*) E korszak egyes népeinek viseletére vonatkozólag vannak némi történelmi adataink. Így egykorú feljegyzésekből tudjuk, hogy Konstantinápoly fiatal gavallérjai a hunnok viseletét majmolták: rövidre nyírt haját, nehézkes lábbelit hordtak, mely szinte akadályozta őket a járásban s egyik lábukról a másikra imbolyogtatták libegő és bő ujjú tunicájokat. A góthok ruházatáról Claudius római költőnél találunk némi feljegyzést, mely szerint a góth főemberek mellét bőr-ködmén borította, nehéz puzdra függött vállukról, jobbjukban pedig óriási kezivet csóváltak, a mely szinte zengett, mikor megrázták. (... Revocat falvas in pectore pelles. — Frenaque et immanes pharetras, arcusque sonores. — Assimullat. . . . Claud. In Ruf. II. 79.) Midőn Alarik 409-ben Róma városát legelőször ostromolta, a drágán vásárolt béke feltételei között négyezer selyem tunica s háromezer bibor színre festett olyan juhbőr is szerepel, a melyet mellvért gyanánt a góth tisztek viselni szoktak. A sírokban a ruházatból csak nagyon aprólékos emlékek maradtak reánk s ezeket is csak a véletlen körülmények conserválták, Durva vászon-, bőrdarabokból s igen ritkán a gyöngyökbe szorult lenfonál darabokból áll az egész repertorium. Vas tárgyakhoz odarozsdásodott, vastagszálú vászondarabkákat majd minden sírmezőben találtam. Bőrdarabkák csak igen kivételes esetekben fordulnak elő s ezek is többnyire érc-szíjvégekbe csiptetve, a hol a bronz vagy rozsz ezüst zöldrözdája (patinája) conserválta azokat.

egész szárnyasok csontvázát, halszállkákat s tojáshéjakat. Az a szokás különben, hogy a halottal annak legszükségesebb tárgyait: a katonával fegyvereit, az iparossal kézi szerszámaikat, a nővel pipere-tárgyait, a gyermekkel játékszereit is eltemették — megszakíthatatlan folytonosságban megmaradt a kőkortól kezdve a népvándorláskorig. Nemcsak a halottat látták el étellel és itallal, hanem a visszamaradtak is tort csaptak a sír fölé. Ez a szokás is a legősibb korszak maradványa. Láttuk ezt a fentebbi már a kőkorszak lakóinál. A rómaiaknál is szokásban volt a sír mellett többnyire bab-, lencse-, tojás- és sóból álló lakomát adni, melynél a borral történt «libatio»-t törött korsókból végezték azaz ez edényeket a tor helyén szántszándékosan összetörték.¹⁾ Megmaradt e pogányoktól öröklött szokás a kereszténység első századaiban is.²⁾

A népvándorláskori temetkezési szokásra vonatkozólag megemlítem még, hogy a gerjeni, závodi, varasdi és czikói sírmezőkben számos esetben a sírok fenekén úgy, mint magán a csontvázon kevés hamuréteget, igen apró szénmor-

¹⁾ Lucianus római író (De luctu c. 14) azon hitről ír, mely szerint a halottak tényleg azon ajándékokból és lakomákból táplálkoznak, melyeket nekik a hátramaradtak följárlanak.

²⁾ Az arles-i zsinat (314. évben) «De sacrilegiis super defunctos» fejezetében szigorú intézkedéseket tartalmaz a sírok fölé tartott halotti torokra vonatkozólag. Ennek alapján Rhegino apát (Rhegino in ordine ad dandam poenitentiam) így intézkedik: «si aliquis super mortuum nocturnis horis carmina diabolica canat et bibit et manducat, et quasi de ejus morte gaudet et gratulatur . . . viginti dies poeniteat» vagyis: ha valaki az éjjeli órákban a halott fölé ördögi dalokat énekel, eszik, iszik és mintegy örvend az elhunyt halála fölé, az husz napig bűnhődjék. — Éltet és italt a sírokra hordani és ott elkölteni — általánosan elterjedt szokás volt szent Ágoston idejében (IV. század). Ő maga említi szónoklataiban, hogy hogyan kellett a milanói keresztényeknek saját anyját, Monikát e szokástól visszatartani. Még III. Gergely pápának (732—741) is tiltania kellett egyik levelében a halotti torokat («ut a sacrificiis mortuorum omnino devitatis»). A nyílt sírok mellett tartott torokat beszüntette ugyan az egyház, de a halottas házban sok helyen még ma is megtartják azokat. (V. ö. Chlingensperg-Berg: «Gräberfeld von Reichenhall».)

zsákat vagy még több esetben elégett növénytől eredő szénfoltokat találtam, melyeket ujjal könnyen le lehetett a csontokról törölni. Akárhányszor tisztán kivehettem e szénfoltokon az elégett szalmának structuráját. A bölcskei sírmezőben is néha vörösre égett foltokat látott Szelle Zs. a sirok fenekén. Ezt észlelte Lipp Vilmos is a keszthelyi sírmezőben s ebből azt következtette, hogy a tetemeket részben tökéletlenül elégették. En e nézetet tévedésnek tartom. A hullaégetés a népvándorlás korában már rég kiment a szokásból s így a sirokban gyújtott tűz nem a hullának részben-való vagy tökéletlen égetését czélozta, hanem valószínűleg csak szertartásos (talán a betegség vagy a földben sejtett rossz szellemek elűzésére irányuló) füstölést czélzó csekélyebb tűznek maradványait találjuk e sirokban. Én nagy figyelemmel voltam e hamu- és apró szén-morzsákra. Néha a szemüregbe s szájba is behatoltak azok, de a legparányibb nyomát sem találtam annak, hogy a tűz a csontot is megtámadta volna, a mi pedig majdnem kikerülhetlen, ha a hulláknak habár csak tökéletlen égetését akarták volna a tűzzel elérni. De találtam e sirokban néha rozsdá által conservált szövet-darabokat is, ezek pedig bizonyára elégtek volna a hullaégetés tűzénél. Nincsen kizárva azonban, hogy a sírban gyújtott tűz a hullaégetés tradíciójából fenmaradt szokás volt.*)

Feltűnő még, hogy népvándorlási sírmezőkben legnagyobb részt csak öregeket, nőket és gyermekeket találunk. Ennek magyarázatot nem azon tény ad, hogy öregek és gyermekek adják rendesen a legnagyobb halálozási százalékot, hanem inkább az, hogy a harczképesek állandóan a harcztéren levén, ott estek el. A sírmezőkbe csak a családi

*) Sok helyen még ma is szokásban van, hogy a halott alatt volt szalmát a templom elé vagy a temető árkába vagy a községi határ szélére viszik s ott imák között elégetik. A halotti szalmát s az erre vonatkozó nagyon elterjedt szokást illetőleg sokat ír Rochholz: «Deutscher Glaube und Brauch im Spiegel der heidnischen Vorzeit», (p. 167) czimű művében.

tűzhely körül elhaltak temették s ezek közé tartoztak az öregek, nők, gyermekek, a fegyverképtelenek és betegek. Ezt látszik bizonyítani azon körülmény is, hogy a leletek legnagyobb része ékszer s tulajdonképeni támadó fegyvert csak kivételesen találunk egy-két sírban.

***

Az e korszakból származó **leletekre** csak a legutóbbi időben fektettünk nagyobb súlyt s a millenium ünnepe adott impulsust arra, hogy főleg ezen kor lelhelyeit aknáztuk ki. Még csak 15 évvel ezelőtt alig ismertünk néhány népvándorláskori lelhelyet; megyénkből pedig csak egyetlen egyet, az ozo-rait. Azóta egyedül magam 1000-nél több népvándorláskori sírt bontottam fel s *negyven* népvándorláskori lelhelyet tudok megyénkből felmutatni.

Sajnos, e rövid idő alatt nem jutottunk még annyira, hogy biztosan kijelölhetnénk e leletekből, hogy melyik a hunn, góth, avar stb. A részletekben vannak ugyan már biztos kapaszkodó pontjaink. Így a többi között vannak fibulák, függők, melyeken kétségtelenül római vagy byzanci ízlés nyilvánul. A gránátokkal kirakott rekeszműves ékszerek a góth leleteket jellemzik. A szív-alakú csüngők, kidomborodó virágornamentummal díszített boglárók, melyek ezüstműből készültek s többnyire aranyozottak, csak a pogány-magyar leletek között fordulnak elő. De az eddigi eredmény még csak apró részletek meghatározására szorítkozik. Megnehezíti e leletek helyes szétválasztását azok nagymérvű összekeveredése. Hisz minduntalan egymás nyomában voltak, részint mint ellenségek, részint mint szövetségesek; majd csereviszonyban vannak egymással, majd meg rabolva fosztogatták egymást. De különben is e különféle barbár népek műizlése nemcsak nálunk, hanem egész Európában igen sok közös jelleggel bír. Nem csoda tehát, ha a népvándorláskori leleteink

osztályozására irányult törekvések még csak kétséges eredményre vezettek s azt az új meg új meglepetést okozó sírleletek halomra döntik. De ha annyira rokonizlésű is a népvándorlaskor különféle népeinek fegyvere, eszköze, ékszere s agyagművészete — typicusan magán hordja mindez a barbár jelleget s teljesen elüt a római kor leleteitől. A népvándorlaskor első szakából feltárt sírmezőkben csak pénzeket s elvétve egy-egy rabolt s könnyen felismerhető tárgyat találunk a rómaiaktól.

Megyénkben a népvándorlaskori leletek között a következő tárgyak fordulnak elő:

I. **Fegyver** aránylag igen csekély számban fordul elő, a minek magyarázatát imént adtuk. A fegyverek kivétel nélkül mindig vasból készültek. A *kard* nagyon ritka. Megyénkben csak egyetlen egyet találtam Nagy-Mányokon. Ez igen hosszú, egyenes és kétélű (CCXLI. tábla, 8—11. ábra).

A *nyílhegyek* néha kétszárnyúak, laposak s alul köpüvel vannak ellátva; néha hosszúkás mandula-alakúak, melyek alsó végéből fába illesztendő tövis nyulik ki. Találtam azonban néha (így Varasdon és Czikón) néhány, mindkét végén hegyes, egyszerű szeget. Lehetséges, hogy ezeket is nyílhegyek gyanánt használták. Ezek rendszeren több példányban hevertek egy rakáson.

A *hajító dárdák* háromszárnyúak s fába erősített hosszú, erős tövissel bírnak. A tövist burkoló fasejtek majd mindegyik példányon meglátszanak. Néha a szárnyak alsó része az elvérzés elősegítése céljából át van lyukasztva. Kettő-három van rendszeren egy rakáson és pedig a jobb térd táján. (CLXXXIX. tábla, 6—8. ábra.)

A *lándzsák* többnyire levél-idomúak, felső részök lapos, s kétélű, alul pedig erős köpüvel vannak ellátva (CCXXXVI. tábla, 4. ábra).

A *Kopja* a lándzsának egy faja. Igen hosszúak s eredetileg zászlócskával voltak ellátva. Csak egyet találtam Czikón és

pedig egy lovas-sírban. A zászlócska egyik végét a köpű tövében levő kis karikába erősítették. (CCI. tábla, 7. ábra.) *)

A népvándorláskori *fokos* hasonlít a mostanihoz, csak-hogy ezeknél jóval hosszabbak, pengéjük keskenyebb s fokuk a fejnél jóval kisebb gombba vagy négyszögű nyujtványba végződik. Mindkét alak képviselve van a czikói (CCII. tábla) és bölcskei (CLXXXIII. tábla, 11. ábra) sírmezőben. Mindkét alaknál a nyél lyuk a tompa fok közelébe esik.

A *bárd* (lásd a högyészi leletet) lefelé nyuló, széles pengével bír s tompa foka hasonló a kalapácséhoz.

Van még egy eredeti alakú fegyver (CLXXXIII. tábla, 4. ábra), melyet kapa módjára használtak. Széles, élével ellentett részét köpű-alakra kalapálták s ebbe illesztették a derékszögű nyelet. Ez az alak Varasdon és Bölcskén fordul elő.

A hadi felszereléshez tartozik a kengyel és zabla. A *zablák* mindig középen összekapcsolt két tagból állanak s mindkét végükön egyszerű vagy kettős karikába végződnek. Ha kettős a karika, akkor a belső nagyobbikba díszített, agancs-pálczákat, a külső, kisebb karikába pedig a gyeplőszárt fűzték. A czikói sírmezőben találtam egy agancs-szárral ellátott zablát (CCIII. tábla, 10. ábra). Már a bronzkorszakból birunk néhány keresztben átlukasztott, csinos csont- és agancsdarabot, melyekről sejtettük, hogy zablához tartoznak. Kétségtelenné teszi most azok rendeltetését a czikói zablának analogiája.

A kengyelvasak nagyon különböző alakúak. Czikón (CCIII., 1. — CCVII., 1., 2. — CCXXXVI., 1., 2.), Bölcskén (CLXXXIII., 1., 2., 3.), Nagy-Mányokon (CCXLI., 1., 2.), Szent-Andráson (CCXLV., 2.) képviselve vannak az egyes típusok.

*) Kopjákat találunk a III., IV., V. század emlékein ábrázolva. Használták a hunnok és avarok is. Az avarok kopjáiról történelmi feljegyzésekből tudjuk, hogy azok ugyanolyanok voltak, mint a byzanci lovasság lándzsái, t. i. közé-pütt szíjjal és kis lobogókkal ellátva (V. ö. «Arch. Ért.» 1890. 295. l.)

Néha egy-ugyanazon sírban más az alakja s más a nagysága a két kengyelvasnak.

A *kés* nem tartoznék ugyan a tulajdonképeni fegyverekhez, inkább házi eszköz volt, de mert egyes példányok oly hosszúak, hogy fegyver gyanánt is kényelmesen használhatók — e helyen óhajtók róluk szólni. A kés az egyedüli eszköz, mely majd minden sírban, nőknél úgy mint férfiaknál egyaránt előfordul, néha ugyanazon sírban két példányban is. Pengéjük egyenes és egyélű. A penge vége lapos nyújtványban folytatódik, mely fanyélbe erősített. A penge alját néha keskeny vaspánt választja el a nyéltől. Minden kés fahüvelybe van rejtve, csak egészen kivételes esetben találtam azt vashüvelyben. Alig van egy-két példány, melynek pengéjét vasrozsa által conservált fasejtek ne borítanak. A kés hüvelyét vagy nyelét néha bronz vagy ezüst pánt vette körül. Egyenlő alakjuk mellett, nagyságuk nagyon különböző s 5 egész 30 ctm. között váltakozik. A nők kése rendszeren picziny, de ez általános szabály alul van több kivétel. A legtöbb esetben a jobb kéznél vagy a jobb felső-lábszárnál találjuk azokat s hangsúlyoznom kell, hogy ritkán hiányzik a kés mellett egy nagyobb vaskarika. Ennek rendeltetését nem tudom másként megmagyarázni, minthogy azt hiszem, hogy az övhöz erősített vagy a ruhához varrt vaskarikán lógott a kés hüvelye.

II. Használati eszközök: *Aczél és tűzkő* (CLXXXVII., 1. — CLXXXIX., 2. — CCV. 9.), gyakori a népvándorláskori sírmezőkben és pedig a férfiaknál úgy, mint a nőknél. Mint sírmellékletnek értelme az: hogy a halott a túlvilági sötétségbe érve, tüzet éleszhessen s világíthasson magának. Rendszeren bal kezében, kivételesen mindkét kezében tart aczélt s vele együtt tűzkövet. Az aczél mellett rendszeren koromfekete színű, korhadtt anyagot találunk, mely valószínűleg tapló vagy más, könnyen tüzet fogó anyag volt. Az aczél háromféle: C, E és 8 alakú, azonban sokszor széles vaspenn-

gének töredékét is használták e czélra. Tűzkő gyanánt silex, jaspis s quartz szabálytalan darabjait használták; néha azonban kőkori telepeken talált szabályos pengék is előfordulnak. A tűzkő, miután mindig az aczél mellett fekszik, rendesen vasrozsdától foltos.

Orsógombok (CLXXXIV., 8. — CCVIII., 9. — CCXI., 1., 2.) női sírokban többször találtattak. Ezek agyagból készültek, többnyire díszítettek s rendesen a bal kézben fordulnak elő.

Stylusokat (CLXXXVI., 7. — CCXVI., 7.) csak Czikón találtunk, még pedig kettőt bronzból és egyet ezüstből. Mind a három díszített. Kettő a csontváznak bal kezében volt, a harmadik pedig a mell felső részén, a két kulcs-csont között. Alakjuk teljesen megegyezik a rómaiak író-eszközével. Előfordultak ezek a keszthelyi sírmezőkben is. Lipp fülkanalaknak vagy közönséges tűknek tartotta ezeket. Eldöntetlenül hagyom azt a különben nagyon fontos kérdést, hogy csakugyan íróeszközök-e e tárgyak s inkább csak a tények elősorolására szorítkozom, melyek később érvek gyanánt felhasználhatók.

1. A czikói példányok legszebbike, az ezüstből készült s nagy gonddal díszített példány, vastagabb végén nem kanálszerű, hanem kampó-alakú s így fülkanál gyanánt nem lehetett azt használni. Különben, ha még ma is megvagyunk a nélkül, hogy e czélra külön eszközre volna szükségünk, alig hiszem, hogy a népvándorlaskor embereinek primitív igényeik s kulturájuk mellett erre szükségük lett volna. Hányat találunk ma is a legnépesebb faluhelyek romjai között, pedig aránylag nem oly nagyon ritkák ezek a népvándorlaskori sírmezőkben. De ha csakugyan e czélra készültek volna, alig érthető, hogy ezen æstheticátlan rendeltetésű tárgyak ritka kivétellel a leggondosabban díszítettek s nem vasból, hanem nemesebb érczből készültek.

2. Közönséges tűknek sem tekinthetjük ezeket, mert az

eszköznek csak alsó, hegyes vége sima, egész hosszának legnagyobb része vagy négyszögű vagy pedig keresztben alkalmazott mély gerezdek vonulnak azon végig. Mindkét esetben teljesen ki van zárva annak lehetősége, hogy ezek tű gyanánt használtattak.

3. Fekvési helyük is inkább íróeszközre vall. Két esetben kézben, a harmadik esetben a nyak alatt, a mellen találtam azt. De épen a nyaknál talált példány vastag, keresztben kiálló gerezdekkel díszített s így tű gyanánt épenséggel nem lehetett azt használni. Különben íróeszközt mellen hordani nem is feltűnő; zseb nélküli ruházatnál pedig az annak legcélszerűbb helye. Kereskedők, katonák nem ugyanott hordják-e jegyzőkönyvüket s írónukat?

4. Különösnek tartom azonban azon körülményt, hogy leginkább női sírokban fordulnak ezek elő. Czikón három sírban találtam ilyen eszközöket. A két első sírt bizonyosan, a harmadikat pedig csak valószínűség szerint tartom női sírnak. Nagyon fontos e kérdésnek végleges megállapítása s azért kétségbevonhatlan érvek gyűjtésére nagyon ajánlom mindenkinek az általam követett módot. Ugyanis a lelet-hez csatoltam nemcsak azon (patinától zöldre festett) csontot, a mely mellett feküdt ez eszköz, hanem a csontváz nemének megállapításához szükséges koponyát, kulcsesontot és medenczesontot is.

A gazdasági eszközök közé tartozik még a *vaskolomp*, nagy *vas-sarló* (CCXXV. tábla) s kétnyelű *vakarókés*, minőt a timárok a bőrkidolgozásnál használnak. A kétnyelű vakarókés egészen ismeretlen volt eddig s Czikón találtatott az első példány. A kolomp és sarló is igen ritkán fordul elő.

III. Ékszerek. A népvándorlaskori sírmezőkben mindig legtöbb az ékszer, talán azért, mert a sírmező halottjainak legnagyobb részét nők és gyermekek teszik ki. Anyagra nézve ezek aranyból, ezüstből, bronzból, ólomból, vasból, kagylóból, csontból és üvegből készültek. Rendeltetésük nagyon

különböző. Vannak: fővedgdiszítések, függők, nyakékszerek, amulettek, átlukasztott pénzek, fibulák, karpereczek, gyűrűk, övedgdiszítések, szíjvégek, csattok és lánczok.

Fővedgdiszre vonatkozólag csak három csekély adattal rendelkezem a czikói sírmezőből, de ezek a legfontosabbak közé tartoznak, mert tudtommal eddig még senki sem figyelte meg azokat. A 301. és 307. számú sírban találtam ezüstből és bronzból készült, négyszögű, nagyobb és kisebb lemezeket. A kisebbekből kettő-kettő tartozik egybe. Az alsó lapos és síma; a felső domboru és trébeléssel díszített. Ezek néhány centiméternyire a fej fölött s a koponya jobb és bal felén találtattak. Miután nem közvetlenül a koponya mellett feküdtek — valószínű, hogy a süveg ékítményéhez tartoztak. A 306. számú sírban egy öreg asszony fejének hátsó részén, az «os occipitis»-en, egyik végén füllel ellátott vaskampót találtam. Valószínűleg ezzel erősítették a fejdísz a ruhának hátsó részéhez. Mind a három sírban női csontváz volt. (CCXI., 4., 1. — CLXXXV.)

A *függők* nagy változatosságot mutatnak alakra úgy, mint nagyságra. A függők között vannak egyszerű, nyitott karikák (CLXXXV., 13. — CCX., 12. ábra); néha három oldalán sodronyt csavartak a karikára (CLXXXVIII., 1., 2. ábra); néha ismét a karika egyik vége tekeres-alakban nyulik le (CCXX., 1., 2. ábra); néha a karika egy, két vagy három helyen belül üres golyóval van ellátva s ezek felületét filigran ezüst sodronyból alakított spirális ornamentumok borítják. Ezek igen csinosak s néha feltűnő nagyságban fordulnak elő Czikón (CC., 4., 5.) — CCVI., 1., 2. — CCVIII., 1., 2. — CCX., 1., 2.) és Závodon (CCXLVI., 10., 11. ábra). Leggyakoribbak azok, melyeknek karikájáról többnyire színes üveggyöngyök csüngnek. (CCXI., 1., 2.) E csüngők néha hosszú érczhengerekből (CCL., 4., 5. ábra) vagy pedig szőlőfürtöt utánzó, belül üres ércgolyócskákból (CCXII., 3. — CCXXIX., 1., 2.) vagy ismét apró pyramisokból (CCLIII., 1., 2.) állanak. Általánosan elter-

jedtek s így nálunk a gerjeni sírmezőnek majdnem kizárólagos típusát képezik azon függők, melyeknek karikáin egy forgó sodronytengely mindkét végén (tehát a karikán belül és kívül) gyöngyöket alkalmaztak. (CCXVII. tábla, 1., 2. ábra.)

A *nyakékszert* gyöngyfűzések képezték, melyeken üveggyöngyök között néha borostyán darabokat, igaz gyöngyöt, csinosan kipontozott tengeri kagylókat és csigákat vagy átlukasztott római pénzeket találunk. Az üveggyöngyök alakja, nagysága s színe nagyon változatos. Gyakran egyszínűek és simák, ezek többnyire golyó- vagy lapított golyó-alakúak. Nagyon gyakran négy ellentett oldalon egyszerű, kidomborodó sárga pöttytel vagy kidomborodó s más színű concentricus körökkel díszítettek. (CC., 1—27.) Néha egész üveghuzalt találunk, mely rovátkolva egész gyöngysort imitál. Ugyanilyen huzalok ólomból is készültek. Van ólomból gerezdes gyöngy is. Vannak olyan gyöngyök is, melyeknek mindkét végére folytatásképen vékony üvegszálak sodortattak; ezeknél is magában a gyöngyben bronzcsövecskéket találunk. Vannak dinnyemag-alakú, lapos példányok majd minden népvándorlaskori sírmezőben s ezek kivétel nélkül mindig bronzcsövecskéket rejtenek magukban. A czikói és závodi sirok mellékletei igen izléseesen összeállított nyakékszerrel ismertetnek meg bennünket, hol apró lánczocskák karikáiba szorítottak függőleges irányban a dinnyemag-alakú gyöngyök (CC., 9—12. ábra).

A *gyöngyfűzértartók* agyagból vagy üvegből (CCXVI., 6.) készültek s arra valók, hogy a nyakékszer fonalait egyenlő távolságban tartsák egymástól.

Az *amulettek* rendesen igen csinosan díszített bronzkorongokból állanak, melyek fával voltak kítölve. Ilyeneket a gerjeni és czikói sírmezőkben találtam (CCXXXII., 5., 6. — CCXVI., 3. ábra).

Fibulákból megyénk népvándorlaskori sírmezőiben csak nagyon keveset találtunk s ezek a késő római kornak nagyon

ismert alakjaihoz tartoznak (CCIV., 4. — CCVIII., 5. — CCXXXVII., 1., 2. ábra).

A *karpereczek* vagy széles lemezből vagy vastag huzalból készültek. Mindkét alak gyakran sűrű, apró körökkel díszített. Üvegkarpereczeket csak töredékben találtam. Rendesen csak az egyik karon fordulnak azok elő még pedig többnyire két példányban. (CC., 1., 2. — CCXVI., 11. — CCXXXII., 1., 2.)

A *gyűrűk* karikára hajlított lemezek (a CLXXXXV., 9. — CCXVI., 5. ábra) vagy sodronyok (CCX., 3., 4. ábra), néha síma, zárt karikák s csak egy esetben találtam vésett koronggal ellátott, tömör gyűrűt. Rendesen csak egyik kéznek ujján fordulnak elő, egy esetben azonban mindkét kéznek egyik ujján volt egy-egy gyűrű. Általában elég ritkák.

Az *övdisek* (CCIV., CCIX., CCXIII., CCXXVII.) igen változatosak s rendesen csinosan díszítettek. Vannak egyszerű pitykék, trébelt lemezek, bronzból öntött s szegekkel a szíjhoz erősített, különböző alakú, apró darabok, valamint két tagból álló s csuklóban hajló darabok. Az övdisek, karpereczek és szíjvégek ornamentuma sűrű kis körökből, fonás- és növény-motivumokból, madár-, főleg griffmadáralakokból áll (CLXXXXVII., 3. — CCXVII., 2. — CCXXVIII., 4. — CCXXXIII., 1—6. — CCXXXIV., 1—6. ábrák). Az apró övdisek között előfordul a tulipán, sylisált lilium a czimerpaizs alakja (CCXXVII., 6—15., CCXXXVIII.)

A *szíjvégek* ezüstműből, bronzból s vasból készültek, az ezüst szíjvégek mindig két-két (többnyire díszített) lemezből állanak s a lemezek közötti tér Mátyokon ólommal, Gerjenen és Czikón CLXXXXVII., 1—3. — CCIX., 7—10. — CCXV., 1.) fával volt kitöltve, de nem egész hosszában, hanem úgy, hogy felső végén a szíjnak egy kis része beilleszthető volt s azt erősítették oda szegekkel. A hosszú szíjvégeknél nem egészen 1,5 ctm. hosszú a béleletlen rész, melybe a szíjat csiptethették. Nemcsak az ólom-, de a fa-béletis több esetben egészen épen megmaradt. A bronz szíjvégek öntöttek s vagy

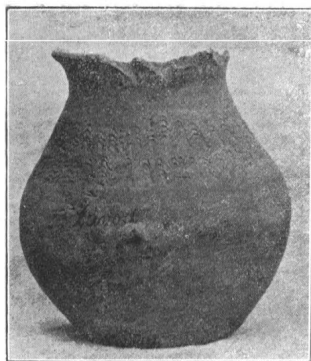

egészen tömörek (CCXXVIII., 4. *a, b.*) vagy két (többnyire áttört művű) lapból állanak (CCXXVII., 2. *a, b*) s néha (mint a kömlődiek) aranyozottak. (CCXXXVII.) A vasszíjvégek a legritkábbak s díszítés nélküliek, vagy legfeljebb szélein többszörösen átlukasztott s összehajlított vaslemezről készültek.

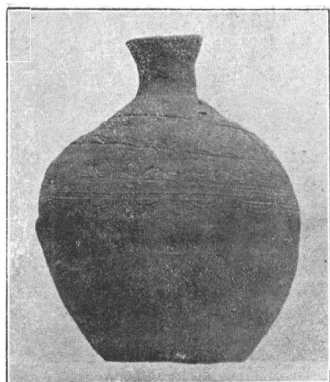
Csatt csak kevés csontváznál hiányzik. Rendesen egyet, több esetben kettőt találunk s mindig a medenczeesonton feküdtek. Rendesen vasból készültek (CCI., 6.). A bronzcsattoknak többnyire igen csinosan díszített nyujtványuk van (CCIX., 9. — CCIV., 3.), a mi a vascattoknál csak a legritkább esetekben fordul elő. Vannak ezüstből készült, aranyozott s rekeszekbe foglalt gránátokkal ékített csattok (így a murgai sírleletben). Ezek a góthok ékszereit jellemzik (CCXXXIX. tábla).

Lánczok és karikák vasból és bronzból készültek. Az egyszerű, nagy vaskarikák (CCXXIV. tábla) igen gyakoriak s rendesen a vaskés nyelénél fekszenek. Apró tagokból álló lánczokat (CCXXIII., 8.) a nyaknál találtam. Bronzsodronyból készült, pálczás tagú láncz előfordult Czikón és Závodon. A bronz- és vasból készült, igen apró karikákból álló lánczok az üveggyöngyökből összeállított nyakékszerhez tartoznak. Vannak azután nagy vaskarikákból álló lánczok, melyeknek egyes tagjai többnyire fokozatosan kisebbednek (CCVI., 4. ábra). Miután a závodi sírmezőben figyeltem meg ezeket legelőször s ott néhány esetben egy tojásdad alakú bronz félgömböt (CCXXXVIII., 4.) találtam az összerozsdásodott lánczszemek között, melynek rendeltetését még nem tudtam — nagy gondot fordítottam a czikói sírmezőben e lánczokra. Czikóban 9 sírban találtam ilyen lánczokat s ezek között az egyikben a závodiakkal azonos, tojásdad alakú, bronz félgömböt. Nagyon fontosnak tartom annak constatalását, hogy mind a kilencz sírban női csontváz volt. A lánczszemek vagy a has táján keresztben feküdtek vagy pedig a jobb oldalon

CLXXXX.
TÁBLA.

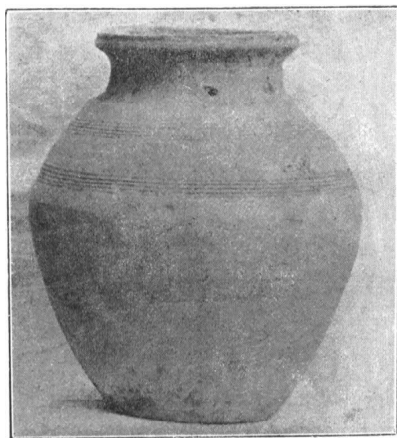
3.

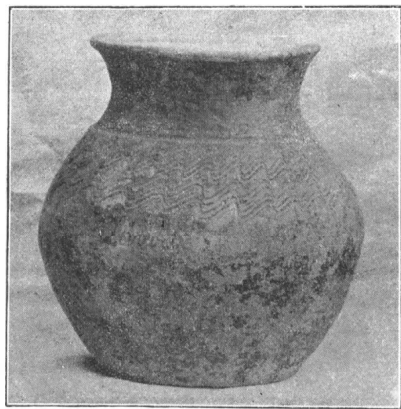
4.

5.

1.

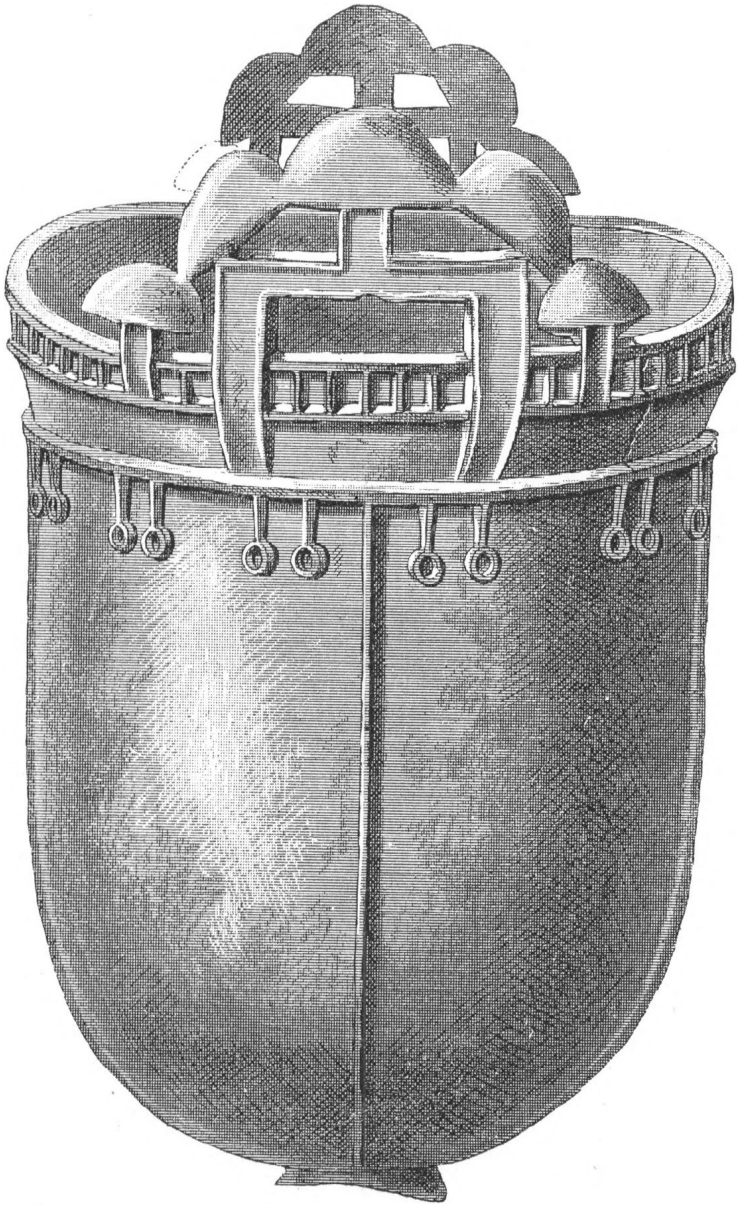

2.

Népvándorláskori edények. 1. sz. Varasdról. — 2. 3. 4. sz. Závodról. — 5. sz. Hőgyészről.

vagy a két felső lábszár között voltak. Már a závodi leletek leírásánál azon nézetemnek adtam kifejezést, hogy e lánczokkal az állatbőrből készült nehezebb ruhadarabot tartották össze. A czikói leletek csak megerősítették s kibővítették e nézetemet, melyet a következőkben foglalok össze: a) Csakis női ruházatnál használták e lánczot. b) Sohasem ér az az egész derekon át, hanem egyik oldalon a ruhához varrták. c) A láncz alsó végén vaskampó van, melyet használat alkalmával a ruha másik oldalához varrt, egyszerű vaskarikába kapcsoltak, különben pedig függőlegesen lelógott. d) A tojásdad alakú, öntött bronzfélgömb nem más, mint a lánczkampó díszítése. E bronzfélgömbök nincsenek átllyukasztva, hanem belül üres részökön úgy forrasztották vagy kovácsolták azokat a vaskampóhoz.

Edényeket e korszakból csakis sirokból ismerünk. Ritkán hiányoznak az edények a sirokban s eredetileg a halott mellé adott ételt vagy italt tartották azokban. Többször találtam bennök feltört állati csontokat, halszálkákat, szárnyasok csontjait s tojáshéjat. A technikai kivitelről illetőleg két-félék: vagy iszapolatlan agyagból szabad kézzel idomítottak s tökéletlenül égettek, vagy pedig iszapolt agyagból korongon készültek s jól kiégettek. Alakjuk nem igen változatos s főbb típusaik a következők: a) Széles fenék, öblös test s a tágas száj alatt kissé összeszorult nyak (CLXXXX., 3. ábra). b) Egészen közönséges, alacsony henger-alak. c) Széles fenék, öblös test s felül cső-alakú, szűk nyak (CLXXXX., 4., 5. ábra). Ezen három alakkal a leggyakrabban találkozunk s feltűnő, hogy *fül soha sincs* rajtuk. Füllel ellátott népvándorláskori edények a legnagyobb ritkaságokhoz tartoznak. Én csak a murgai sirleletben (CCXXXX. tábla) találtam egyet s a czikói sírmezőben néhányat (415. és 531. sir, CCXXII., 5. és CCXXXI. táblán); de ezeknél nemcsak az edény-alak eltérő az imént leírt három alaktól, hanem a hasas részre vízszintes irányban alkalmazott karika-alakú *fül* is egészen elűt a korábbi kor-

Bronz-üst a Kaposvölgyből.

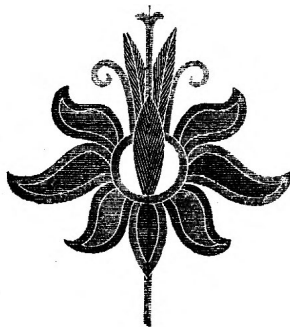
szakok edény-füleitől. A czikói sírmezőben lelt felfordított csonkakúp-alakú edényre (525. sír, CCXXXI., 1. ábra) eddig még nem találtam analógiát.

A mily kevés változatosság van az alakban, ép oly szegény a népvándorláskori edények díszítése, mely kizárólagosan csak karcolatokból áll s azt vagy csak vízszintesen párhuzamos (CLXXXX. tábla) vagy pedig hullámvonalakban alkalmazták. Ez utóbbi a leggyakoribb.

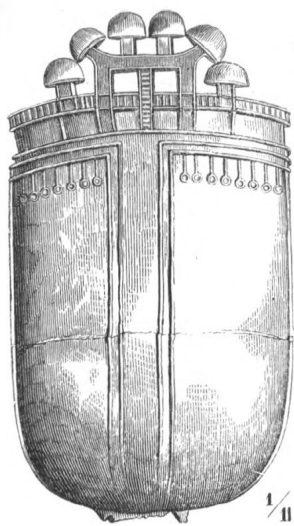
A sírba adott edényeket különböző helyeken találtam: a csontváz lábánál, szájánál, mellén vagy a két felső lábszár közé szorítva.

A közönséges agyagedényeken kívül előfordulnak még, habár ritkán, fából készült vasabroncsos csöbrök, félköríves vasfogantyúval (CLXXXIII., 17. — CCXIV. — CCXLVII., 1—6. ábra). Találtam ilyeneket a závodi és czikói sírmezőkben.

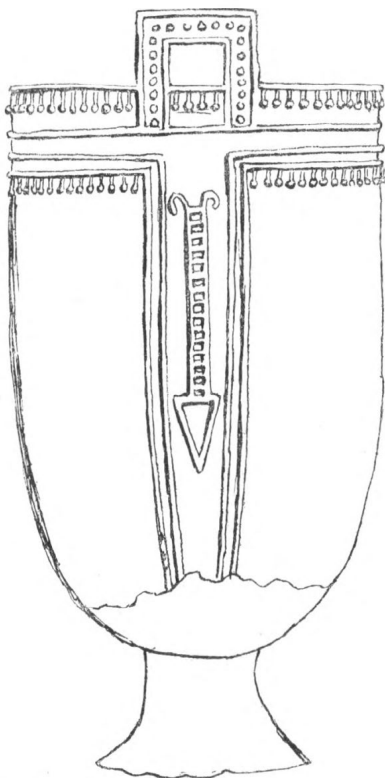
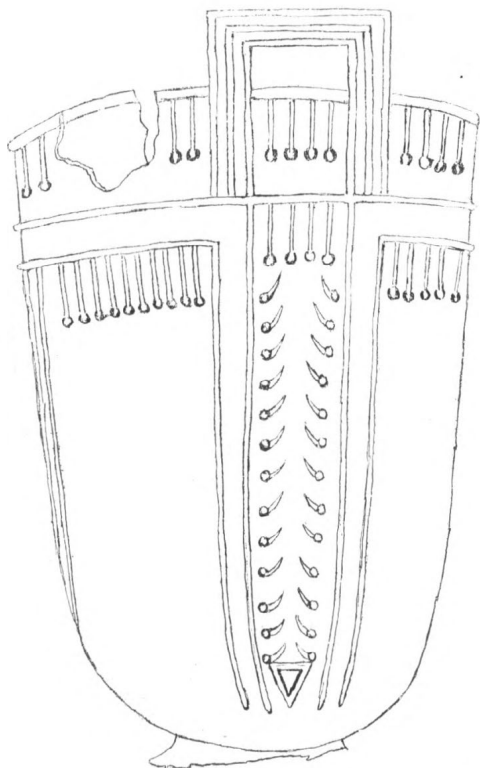
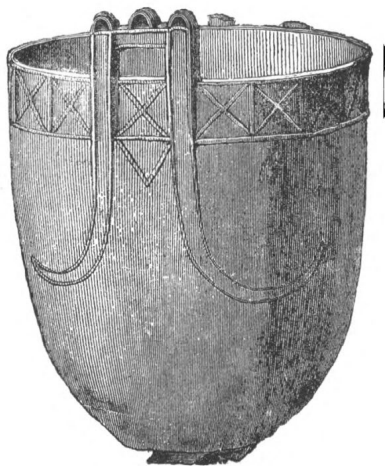
A népvándorlással került hozzánk egy bronzból öntött, kiválóan fontos, nagy scythia üst (CLXXXI. tábla), mely Högyész körül a Kapos-bozótban találtatott. Ezen, nálunk igen ritka edényről és rendeltetéséről a lelhelyek között («Kapos-völgy»-nél) irok. E helyen csak a szives olvasó figyelmét hívom fel e fontos leletre.

CLXXXII. TÁBLA.

1/II

Oroszországi analógiák a Kaposvölgyi bronz-üsthöz.

NÉPVÁNDORLÁSKORI LELHELYEK.

Alsó-Nyék határában, a «szőlőskert» nevű, magányosan álló dombon, melyen bronzkori lakások és urnatemető van, néhány népvándorlaskori edénytöredéket is találtam, melyek némi érdekes adatot szolgáltatnak e kor keramikájához. Az egyik próbaárokban találtam a halom déli végén egy helyet, mely népvándorlaskori tanyának bizonyult. Itt vastag vesszők közé tapasztott s keményre égett sártapasz-darabokat, egy vasból készült (12 ctm. hosszú), köpüs lándzsát, egy átfurt állati hátgerinczet, egy kúpalakú gombban végződő fődőnek csúcsát, két agyag gyöngyöt s temérdek edénytöredéket találtam. Ez utóbbiak mind iszapolt agyagból korongon készültek, néha ujjnyi vastagságúak s óriási terjedelműek. Az egyik nagy edénynek agyagja graphittal kevert s felületét sűrű hálózatu karczolatok borítják. Az egyik ujjnyi vastag edénynek oldala átlukasztott. Többnek darabja hullámvonallal díszített. Találtam még több, ugyanolyan alacsony és erősen kifelé kanyarodó peremű tálnak darabját, minők a hallstatti periodusban oly gyakran fordulnak elő, azon különbséggel, hogy az itt talált példányok finoman iszapolt agyagból korongon készültek s egyiknek belső részén tompa eszközzel benyomott, hullámvonalas díszítés van. Érdekes tehát annak constatalása, hogy ezen, a hallstatti periodusban divott tálnak alakja még a népvándorlaskorban is fentartotta magát, de már technicailag tökéletesebb kivitelben.

A *bátaszéki* vasuti állomás melletti, de még az alsó-nyéki határhoz tartozó téglaegetőnél már régebben találtak csontvázakat s edényeket. Egy alkalommal dr. Kovács Bálint bátaszéki orvos is jelen volt, midőn e helyen egy nyújtott helyzetben eltemetett csontvázra akadtak, melynek mellékletében edénytöredékeket s egy

elrozdásodott vas kardnak darabjait találták. E csontváznak makrocephal (torzított) koponyáját a budapesti anthropologiai muzeumnak küldték be. E helytől egy lépéssel odább, 2 méter mélyen, ismét egy nyújtott helyzetben hanyatt fekvő, nagyon elporladt csontváz került elő, melynek jobb kezében két oldalról csontpántokkal erősített csontfésűnek darabjai s állítólag hullámornamentummal díszített edénytöredékek voltak. E lelhely körül állati csontokat s ujjnyi vastag edénytöredékeket folyvást találnak.

Bikácsról a nemzeti muzeumban egy népvándorláskori vaskengyel van félköralakú, négyélű vaspálczából, mely a talpnál lemezzé szélesedik. A talp külső lapját közepén átvonuló, domború lap két részre osztja. A szíjtartó hossznegyszögű nyújtvány, melyben az ugyanily alakú bevágás látszik. Magassága 19⁵/₅, szélessége 13 ctm.

Bölcske határának kedvező fekvését nemcsak, mint fentebb láttuk, a bronzkori nép laktá, hanem utána a kelták s később a rómaiak telepedtek ide, sőt a népvándorláskorból is tekintélyes leleteket birunk innét. Eddig (az ugyane határba tartozó szt.-andrási sirokon kívül) két népvándorláskori sírmezőt ismerek e határban.

Az egyik benn a községben van, a postamester telke körül, hol már több ízben találtak nyújtott helyzetű csontvázat. Nagy László gyűjteményében láttam egy, e helyen talált népvándorláskori függőt dinnyemag-alakú üveg gyönggyel.

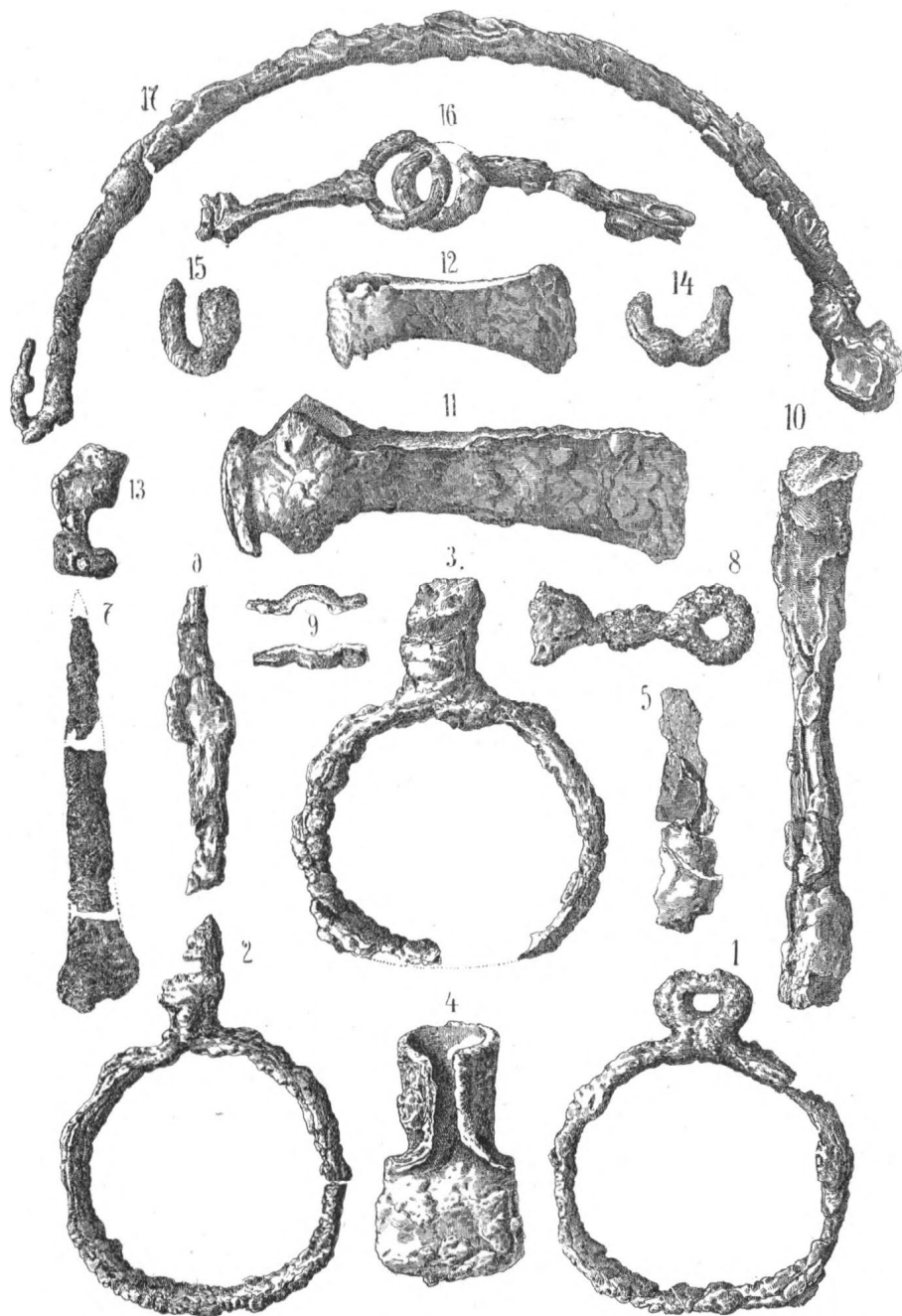
A másik nagy sírmező a kömlődi út mentén, a hegyoldalban fekszik. Itt Nagy László és Szele Zsigmond ásattak négy éven keresztül. Ez ásatások eredményét Szele Zsigmond értekezése *) után közlöm az alantabbiakban:

I. év 1887. A terület, hol ásatásainkat 1887. évi július 7-től aug. 10-ikéig végeztük, a Bölcskéről Kömlődre vezető közlekedési út mentén, az úgynevezett «Gabonás» és «Hideg-aszalói» völgyek közötti nyergen, az úttól nyugatra eső halmok keleti lejtőjén terül el. A sírmező hossza mintegy 400, szélessége 20—30 méter. Ezen útvonalnak 1886-ban történt mindkét oldali felárkolása alkalmával a nyugati oldalon csekély mélységben ember- és lócsontokkal vegyesen telt gödrökre akadtak, melyekből kengyelvasakat, zablákat és apró bronz csontokat és ptykéket emeltek ki. A munkások ezen

*) «Arch. Ért.» 1891. XI. köt. 239. lap

tárgyakat széthordták, összetördelték, a csontokat pedig a csontszedő zsidónak adták el. Ennek híret vevén Nagy László, p.-szt.-andrásai birtokos, néhány munkással még ugyanazon év őszén a hely színére rándult, hol egy pár gödörnek kibontása után meggyőződött arról, hogy itt régi temetővel áll szemben, s erről engem értesítvén, a próbaásatás megejtésére folyó 1887. évi július hó 7-ikét tűztük ki. E napon tisztán az útmenti árokra szorítkozáván, összesen 11 sírűreget bontottunk ki a következő eredménnyel: 1. űreg. A sír fenekét égetett földréteg borította, de annak éppen dereka esvén az árokba, teljesen üres volt. — 2. űreg. Összehányt-vetett ember- és lócsontok heverték benne s feldult állapotban lévén, további kutatása abban hagyatott. — 3. űreg. Egy 12—13 éves gyermek csontváza találtatott benne, de lábai az árokba kerülvén, mindkét alsó lábszár-csontja a térd alatt ásóval levágva, koponyája a föld súlya által szétnyomva volt. Egy rozsdаетte késnek darabjai találtattak mellette. — 4. űreg. Az árokban összehányt-vetett lócsontokon belül emberi csontváz lábfeje mellett egy durva, kézzel gyúrt, mintegy literes ételes bögre és rozsdаетte kés apró darabjai találtattak. E sírban két csontváz és két bögre volt, azonban a másik bögre, valamint a két csontváz koponyája már összezuzott állapotban volt. — Az 5. és 6. űregben összehányt és emberi csontokkal kevert lócsontokon kívül semmi egyéb tárgy nem találtatott. — 7. űreg. Ez is az árkolás alkalmával már megbolygatva volt, mindazonáltal e sír arról nevezetes, hogy ebben a lókoponya fogai közé szorítva találtuk a zablát, a kengyelvasban pedig az emberi váz lábfejcsonthait. A vas-kés darabjai széthullottak. — 8. űreg. Ebben is nyugatnak az összezuzott koponyájú emberi csontváz, lábainál keletnek a ló feküdt. Itt sok apró bronz lemezecke és ólomdarabon kívül ismét egy ételes edény találtatott, mely amannál öblösebb és korongon készült volt. A kés csak apró darabokban volt kivethető. — 9. űreg. Összehányt-vetett csontokon kívül ebben semmi egyéb nem találtatott. A 10. űreg teljesen üres volt. — 11. űreg. Ez ép és háborítlan lévén, benne keleti végén megtaláltuk a lovat s mellette a kengyelvasakat, melyekben az emberi láfej csontjai voltak. Az apró bronz pitykék és csattok darabjai s feljebb a lókoponya összeszorított fogai között a zabla is előkerült. Az emberi csontváz jobb lába mellett volt öblös, ételes edénynek csak összetört darabjai szedethettek ki. A hasüreg felett egy összehajlott s mintegy 50 ctm. átmé-

Leletek a bölcskei népvándorláskori sírmezőből.

rőjű bronz lemez találtatott; ennek helyreállított idomát adja az idezárt ábra. Alatta egy harczi csákány és egy véső-alakú vaseszköz volt. Végül pedig 9 darab színes és más színű berakással ellátott gyöngyszem szedetett össze a gondosan kikotort földből. A koponya összetört állapotban volt.

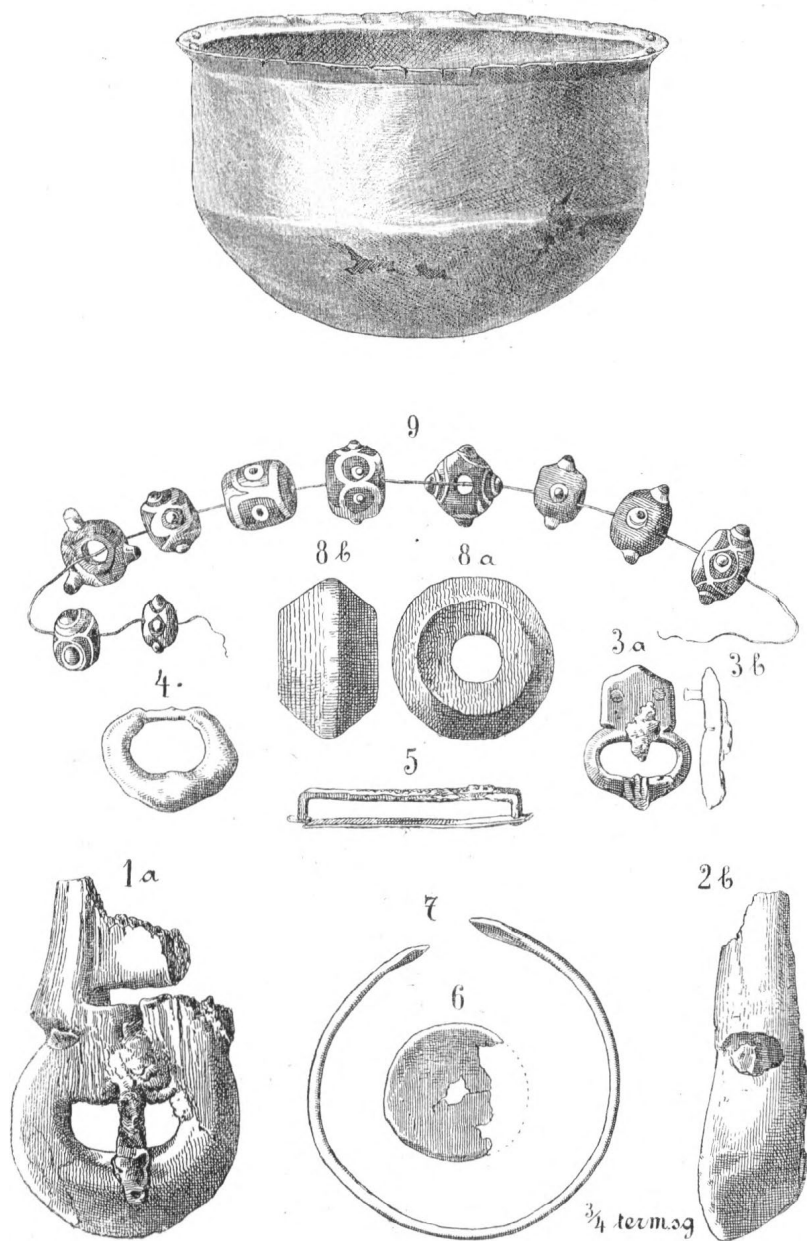
1887. évi augusztus 10-én már nem többé az útmenti árokban, hanem e felett egy tarló földön vontunk egy 25 lépésnyi hosszú árkot, hol teljesen háborítlan sírokat véltünk találni. Ezen árokban mindössze három sírt találtunk.

12. üreg. Ebben egy gyermek szétszórt csontjai alatt egy idősb női csontvázat találtunk mintegy másfél méternyi mélységben; sírjában semmi egyéb nem volt, mint egy rozsdáette késnek darabjai. —

13. üreg. E sírban egy szélesebb késsel vagy vas törrel rézsút a balfültől a jobb szemüreg irányában átdöfött, korhadtt emberi koponyán kívül semmi egyéb nem találtatott. Az emberi testnek egyéb csontrészei teljesen hiányoztak. — 14. üreg. Ebben is több, mint egy méter mélységben előbb összehányt-vetett, igen korhadtt emberi csontok heverték, alattuk pedig az erős, magas testalkatú férfi hatalmas csontjait teljesen normális állapotban fekvé találtuk és e sírban a 11. üregben talált bronz üsthöz teljesen hasonló, de már két szélén behajlott bronz üstlemezt, egy dárdavas végét, egy kisebb baltát, végül egy görbe vas rudat találtunk. E sírból a ló és ennek szerszáma, valamint a bögre is teljesen hiányoztak.

Minthogy ekkor az idő előhaladott és egy újabb árok nyitása tanácsos nem volt, ismét lementünk az útszéli árokba s ott még néhány kikutatlan sírt kerestünk. — A 15. és 16. üreg már feldult állapotban találtatott. — 17. üreg. Ebben egy erős férficsontváz találtatott, melynek ép koponyáját is kiemeltük, de a sírban egyetlen rozsdáette csatton kívül, melyben két sötétkék üvegyöngy-betét látszik, semmi más nem találtatott. — A 18. és 19. üreg teljesen üres volt. — 20. üreg. Feldult sír, a csontok egymásra hányva heverték, még pedig lócsonttal keverve, benne egy félig ép zabla és egy, a 11. gödörben talált gyöngyökhöz mindenben hasonló gyöngyszem. — A 21., 22. és 23. üregek üres, feldult sírok. — 24. üreg. Feldult, üres sír, melyben csak a késnek rozsdáette darabjai találtattak. — 25. üreg. E sírban egy 30—40 éves, de gyenge testalkatú nő csontváza találtatott egy kisebb állat, valószínűleg kutyának csontjaival együtt. Jobb karján egy vékony bronz sodrony-karperecz volt, nyakán pedig egyetlen, diónyi nagyságú

CLXXXIV. TÁBLA.

Leletek a bálcskei népvándorláskori sírmezőből.

agyag gyöngyöt viselt. A vas kés csak darabokban volt kiszedhető. — 26. üreg. Teljesen üres.

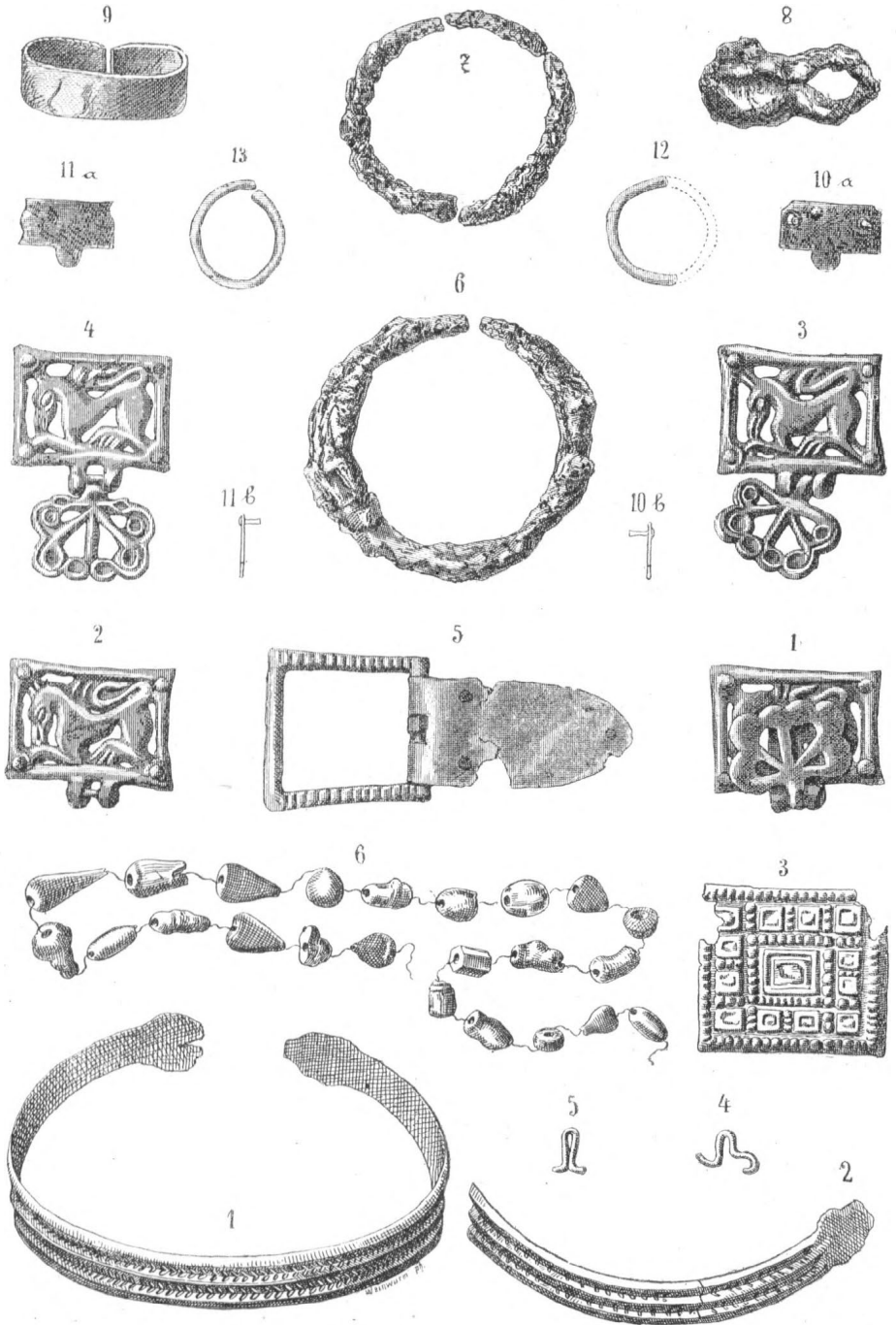
A két rendbeli ásatási kísérlet között azon lényeges különbség tűnik ki, hogy míg a július 7-én végzett ásatásnál a lóval való temetkezés általános jellegül volt tekintendő és az ételes bögre minden ép sírban előfordult, addig az augusztus 10-iki kísérletnél ezek egyike sem találtatott, mert a 20. üregben lelt szétszórt és hiányos lócsontok, valamint a fél zabla is, árkolás alkalmával egy más szét-dult üregből is keveredhetett ide.

Mint igen lényeges körülményt, szükségesnek vélem kiemelni, hogy több sírban, mint a 4., 9., 12. és 14. sz. üregekben, az ép állapotban levő csontváz fölött különböző magasságban szétszórt embercsontok találtattak, a mi azon meggyőződést érlette meg bennünk, hogy ezen helyen már azon időt megelőzőleg, midőn a lovakkal temetkező népfaj itt tanyázott, egy már régebben megtelt s elhagyott temető volt, s midőn a lovasok számára a sirok ásatattak, a korábban ott eltemetve volt egyének csontvázai megbolygatattak s azok aztán a betemetésnél bizonyos vastagságú földréteg után ismét visszahányattak.

A sirok nem hosszas négyszögben és függélyes irányban, hanem nyugatról keletnek rézsút voltak leásva, s keleti végükben pandalyszerű beásás történt, hová a halott lábbal tolatott be, a feje pedig a rézsutos lejárásra esett, tehát jóval magasabban feküdt, mint a lábak.

II. év 1888. Az 1888. év október 8. és 9-én fogatosított ásatásainkat Nagy László költségén az Osváth Dániel és Bordács József tulajdonát képező két kisebb birtokrészen vettük munkába, melyekhez utóbb még Kovács Ferencz csekély lóheres területe járult, hol is összesen 14 sírt kutattunk fel a következő eredménnyel: 1. sír: Egy férficsontváz teljesen elkorhadt állapotban, a dereka táján egy rozsdáette vas öv darabjait szedtük össze; a mellkas felső részénél pedig egy dió-nagyságú, lyukas agyag gyöngyöt találtunk. — 2. sír: Ebben egy összetört s hányt-vetett csontváz volt, melynek törmelékei közül csak egy bronz gombot szedhettünk ki. — 3. sír: Gyermekcsontváz lelet nélkül. — 4. sír: Itt egy teljesen ép csontvázat találtunk, mely körül apróra tördelt csatt-daraboknál egyéb nem volt, koponyáját azonban határozott dolichocephal alakjánál fogva kiemeltük és az anthropologiai muzeumba küldöttük. — 5. sír: A sirok közötti rendes, mintegy két méternyi

CLXXXV. TÁBLA.

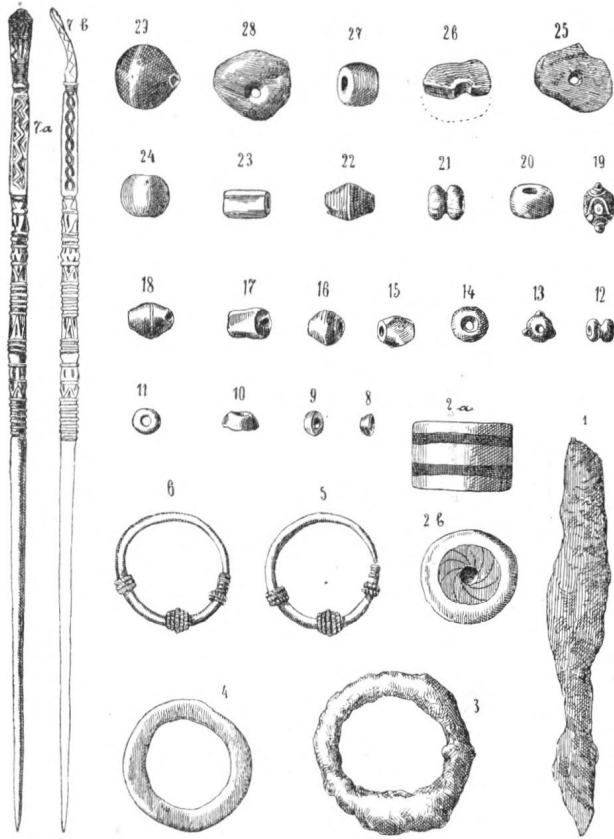

Leletek a bölcskei népvándorláskori sírmezőből.

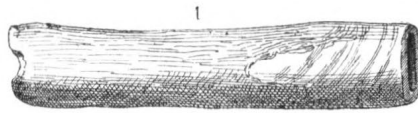
távolság itt nem ütött be, mert ezen csontváz a 4. számú sírban találtak közvetlen közelében volt s a temetkezés nyomai arra valának, hogy ezek, ha egyszerre nem is, de igen kevés időközben temették egymás mellé. E sírban egyébként egy összenyomott, kék agyagból készült cserépbögre darabjai és egy szétmorzsolódott vas kés találtatott. Az edényke graphittal (?) fényezett, díszítés nélküli, kisebbfajta csupor volt. — 6. sír: Egy ép csontváz mellett a vas kést megtaláltuk, azonfelül kiemeltünk belőle egy teljesen ép és vörös agyagból készült edényt, de egy másik, kék agyagú bögrének csak összeállíthatatlan darabjait szedtük ki. Volt benne még egy vas karika, több apró bronz pityke, vascatt és egy agyag gyöngy. A bronz díszítmények talán lószerszámról valók, de a ló csontvázának nyoma sem volt. — 7. sír: Itt egy erősen megsérült koponyájú csontvázon kívül egyéb semmi sem volt. — 8. sír: Egy satnya csontváz lelet nélkül. — 9. sír: Ebben erős férfi csontváza mellett már ott volt a ló is, de ez utóbbinak hatalmas kosorrú koponyája a munkások ügyetlenkedése miatt összetört. Az emberi csontváz mellett ott volt az agyag gyöngy, dereka táján pedig egy csatott találtunk. A lószerszám, zabla vagy kengyelvas hiányzott. — 10. sír: Gyermeccsontváz minden lelet nélkül. — 11. sír: Itt az erőteljes férfi csontvázát ismét lovával együtt eltemetve találtuk, de abban a fegyverzet, zabla vagy kengyelvas darabjait ismét hiába kerestük. Kiszedtünk ugyan néhány vasdarabot, melyekből a kés és pár csatott véltünk összeállíthatni, de érdekesebb volt a ló koponyájánál talált, jó tyuktojásnyi elefántcsontgömb. E gömb párhuzamos, spirális vonalakkal van díszítve, mely vonalak helylyel-közzel egy ponttal ellátott apró köröcskékkal ékeskednek. A munka meglehetősen primitív, azonban érdekesebbé teszi azon körülmény, hogy a lónak dereka körül egy 2,5 ctm. széles és mintegy 10 ctm. hosszú csontlemez is találtatott, mely alatt az elrothadt vastag bőrnek félreismerhetlen nyoma fedeztetett fel s épen oly díszítésű volt, mint a fentebb leírt gömb, és minden valószínűség szerint a nyeregszerszám díszítménye volt. — 12. sír: Gyermeccsontváz lelet nélkül. — 13. sír: Női csontváz egy agyag gyöngygyel. — 14. sír: Egy fiatal és gyenge férfi csontvázával, melynek dereka körül csak egy rozsdátt csatt darabjait találtuk.

III. év 1889. A rendelkezésre álló terület ezzel kimerítve lévén, ásataink folytatását 1889. évre kellett halasztanunk, mely évben a munka megkezdését szeptember 9-ikre tűztük ki. Rendelkezé-

CLXXXVI. TÁBLA.

33. sír.

35. sír.

48. sír.

sünkre ez évben két terület állott: egy kised sarok a hideg-aszalói út kiágazásánál és egy nagyobb, kidomborodó tarlóföld, a hol legalább 50—60 sírra reméltünk találkozni. A kitűzött határidőben először is a kisebb terület felbontását vettük munkába és csak ennek kimerítése után tértünk át a nagyobb területre. A kisebb területen:

1. sír: Ebben egy erős férfi csontvázát találtuk, azonban teljesen elkorhadt állapotban, de azért mellette a kis kést egy darabban kiemelve megtaláltuk, melyen kívül aztán egyéb abban nem is volt. —
- 2 sír: E női csontváz sirjában már a bőgrére is ráakadtunk, de ennek felső része darabokra hullott és csak az alját sikerült úgy a hogy kiemelnünk. Találtunk azonban a koponya mindkét oldalán egy-egy ép bronz függőt díszítményével együtt, a nyakcsigolya darabjai körül pedig egy egész és egy ketté tört, fehér üveg gyöngyöt, végül a balkéz ujjcsontjainál darabokra tört bronz gyűrűk darabjait szedtük össze. —
3. sír: Itt egy erős férfi csontváza mellől kiszedtünk egy vas csattot, a vas kést darabokban, egy bronz sodronyt, négy darab bronz szíjvéget, három félkörű és három szöggel ellátott bronz díszítményt, úgy az elkorhadt szíjról előkerült, 4 db. négyszögletű bronz lemezkét mindnégy sarkán egy-egy szeggel, közepén pedig átlukasztva, végül néhány apró bronz lemezkét. Ezen túl 4—5 méter távolságban tovább már sírra nem akadtunk, de a területnek jelentékeny ellaposodása is arra mutatván, hogy itt a sírmező déli végét elértük, áttértünk a magasabban fekvő nagyobb területre. —
4. sír: Ebben már ezüst díszítményekre akadtunk, mert a rendes vas késen kívül s egy vörös agyag karika mellett egy elkorhadt fahordócskának darabokra tört abroncs-darabjait, egy díszítettlen ezüst szíjvéget, egy kettős lappal bíró ezüst szíjvéget találtunk. —
5. sír: E férfi csontváza mellett már megtaláltuk a kengyelvasat is, de lova nem volt vele együtt eltemetve, azonban a szíjszerszámról apró köröcskéekkel díszített, 4 db. kisebb méretű bronz szíjvég és egy bronz pityke került napfényre. —
6. sír: Gyermek-csontváz lelet nélkül. —
7. sír: Itt ismét lovával együtt volt eltemetve az egykori harczos s nyughelyén megtaláltuk a zablát és kengyelvasakat is. A szerszámról előkerült két ezüst szíjvég díszítéssel, több ónnal beöntött pitykedarab és egy homoruan meghajtott bronz lemezke, egy bőgrének összeállíthatatlan, de nagyon primitív módon díszített néhány darabja. Az emberi, valamint a lócsontváz is teljesen korhadt állapotban volt. —
8. sír: Ebben egy gyenge, 15—20

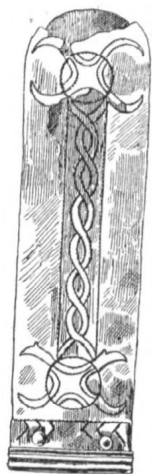
CLXXXVII. TÁBLA.

42. sír.

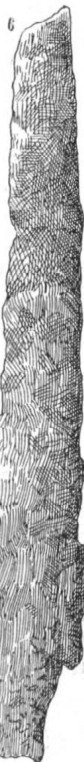
43. sír.

3a

3b

6

4

4

5

2a

2b

1a

1b

51. sír.

59. sír. (4).

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

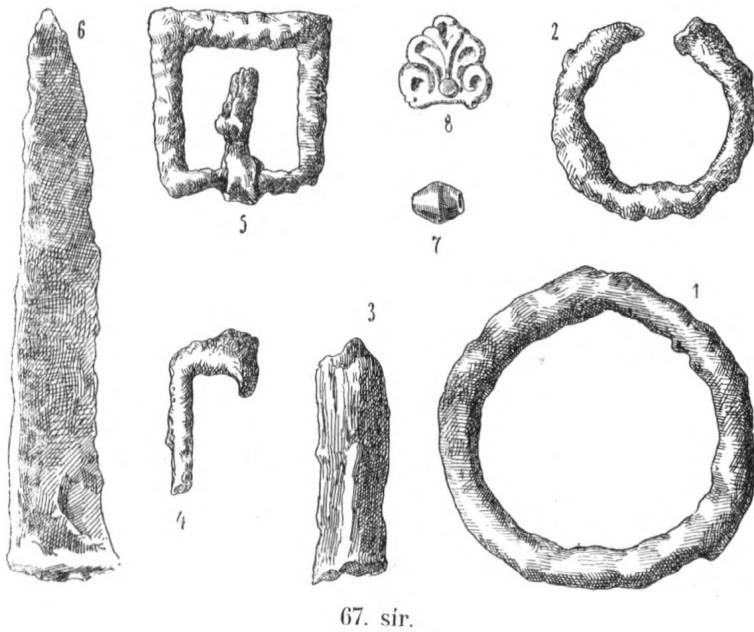
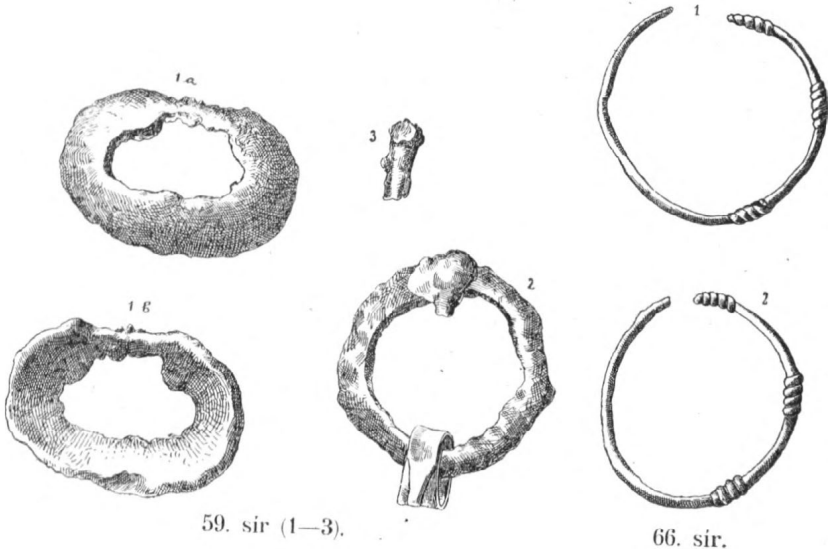
éves női csontváz mellett egy bronz függő találatott, melynek azonban üveg vagy kődiszitménye hiányzott. Volt azonban benne még egy bronz szíjvég. — 9. sír: Egy gyermeké volt, melyben semmi emlék nem találatott. — 10. sír: Ezen élemedett korú férfi csontváza mellett a vaskésnél egyéb semmi sem volt.

A bekövetkezett zordon, esős idő megkezdett és szép reményekkel kecsegtető munkánkat megszakította és annak folytatását bizonytalan időre elhalasztotta.

IV. év 1890. Már ez év tavaszán elkedvetlenedve értesített Nagy László p.-szt.-andrásí birtokos arról, hogy a bölcskei sírmező területének azon közbeeső területei is, melyek eddig gabona vagy kapás vetemények alá használtattak, kivétel nélkül mind szőlővel ültetettek be és így évről-évre részletenként végzett ásatásaink folytatása vagy befejezése lehetetlenné vált, a mi reám is annyival inkább leverőleg hatott, mert az elmúlt 1889. évi munkálat eredménye bennünk a legvérmesebb reményeket keltette arra nézve, hogy a leggazdagabb és a legérdekesebb emlékeket rejtő sírokat még csak ezután bontjuk fel. A dolgok ily állásában Nagy László hogy a folyó év se muljék el munkálkodásunk nyoma nélkül, a régészeti emlékekben oly gazdag Bölcske és P.-Szt.-András határában újabb helyek kinyomozásán fáradozott s az ásatás céljaira a hadai hegy keleti nyulványainak déli ágát, egyúttal a bölcske-kömlődi útvonalra dülő halmok alsó lejtőit találván alkalmasoknak, annak foganatba vételére az 1890. évi szeptember havának 11. és 12-ik napját tűzte ki.

Az első nap reggelén Nagy László és István urakkal a helyszínére menvén, a hadai hegy alsó nyulványának tarlós felszínét szemügyre vettük, hol az őskori cserépdarabok jelentékeny mennyiségét találván, kijelöltük a megnyitandó árok vonalát, mely hat munkás ásója alatt a homokos talajba csakhamar egy méternyire mélyedt, hol azonban a felszíntől lefelé a cserépdarabok mindinkább gyérebben jelentkeztek s már 40—50 ctm. mélységben végkép eltűntek. Minthogy azonban itt még mindig hányt és kevert földet találtunk, tovább folytattuk az ásást, míg 1³ méter mélységben a háborítatlan talajt elérvén, azon hitben, hogy újabb kísérlet talán eredményre vezetne, az árkot 6 méter hosszúságban megnyújtattuk, — minthogy azonban ezen újabb kísérlet is teljesen sikertelen maradt, e helyen az ásatást abban hagyván, kutatásunk színterét az útmenti lejtőkre helyeztük át s az úgynevezett itató-

CLXXXVIII. TÁBLA.

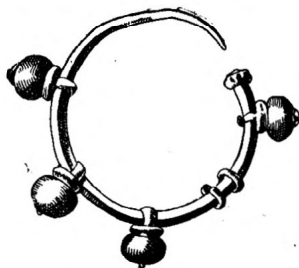
Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

kúttól kezdve Kömlőd irányában a megyei közmunkások által újabban lemélyített árok falait vettük tanulmányozás alá, hol a kiégett és szerfelett kemény agyagos lössben, 10—12 méter távolságban egymástól, 15—18 oly termő földdel telt gödör nyomait fedeztük fel, melyek hossza 4—5 méter között ingadozott, mélységre nézve pedig a 2 métert meghaladták. Ezen gödrök egyikét, mely úgy alakjára, mint elhelyezésére nézve a legtypicusabbnak mutatkozott, kibontottuk, még pedig akként, hogy az ásatást szorosan a falak mellett a fenékig vezettettük, hogy az üreg belső világosságának méreteit pontosan megkapjuk. A kitisztított üreg teljesen barna termőfölddel volt megtöltve, melyből elszórva őskori cserépdarabok, ló- és juhcsontdarabok kerültek elő, egyéb semmi. Az üreg alakja ovális volt s annak hossz tengelye délnyugatról északkeletnek irányult. Az útmenti árok széle ezen tengelyt rézsutosan metszi mintegy 45° szög alatt s ily állapotban ezen keresztmetszet hossza, illetőleg az üreg rézsutos szélessége 3,8 méter. Mélysége éppen két méter. Az üreg felül nyílt volt, de annak nem egyenes, hanem teknős alapján széndarabok között oly égettellen agyagdarabok találtattak, melyek nyilván arra vallanak, hogy ez üreg sövényfélével volt befedve és besározva, mert az agyagdarabokon a sövényfonás kétségsbevonhatlan nyomai tisztán kivehetők voltak.

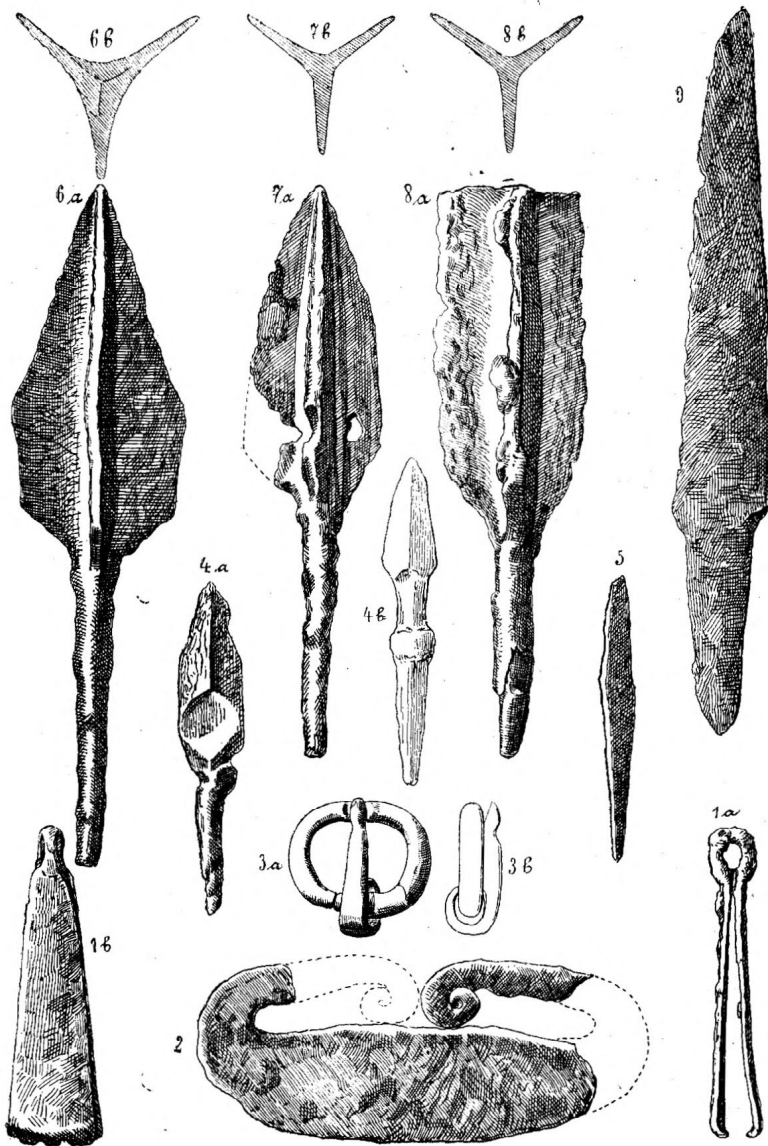
Az eddigi eredménynyel meglegedve egyáltalán nem voltunk és bár nagyon gyenge eredménynyel, embereinket az innét 500 lépésnyire eső és már szőlővel beültetett sírmezőre rendeltük, hol annak déli határán, hol a múlt évben már a legszélsőbb sírt is kibontottuk, feljebb, tehát a lehajló orom közvetlen közelében, két 10 méter hosszú és párhuzamosan futó, rézsutos árok vonalát jelöltük ki s evvel az első nap teendőit be is fejeztük, mert semmi kilátásunk sem lehetett arra, hogy ezen kiégett, kemény agyagos lössben az 1,5 egész 2 méter mélységben fekvő csontvázakig még e napon lehatolhassunk.

Másnap, szeptember 12-én reggel a felső árokban jelzett sírnak kibontásához fogtunk.

1. sírgödör: Ezen tetem a 10 méter hosszú ároknak felső végén találtatott, közvetlenül a szőlővel beültetett terület déli részén. A csontváz erőteljes, felnőtt egyéné volt s korára nézve a 30 és 45 év között lehetett, mert fogai hiánytalanok és oly épek voltak, hogy a kopásnak nyomai azokon még alig voltak észrevehetők, a csontok azonban a száraz, kőkeményiségű, agyagos lössben annyira elkor-

79. sir.

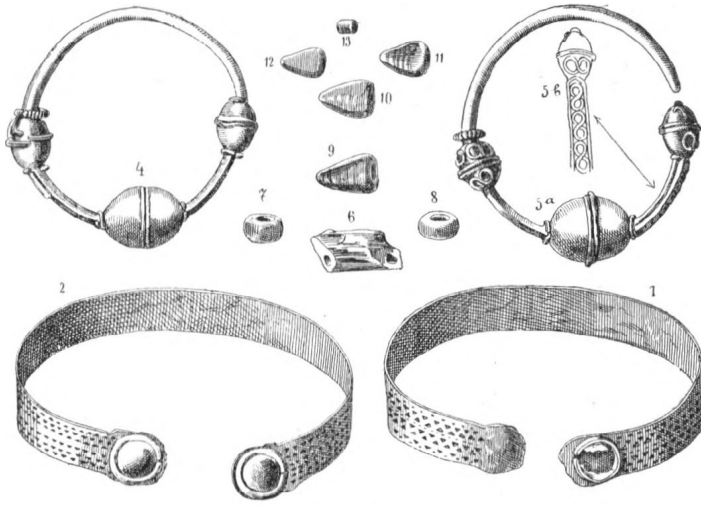
86. sir.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

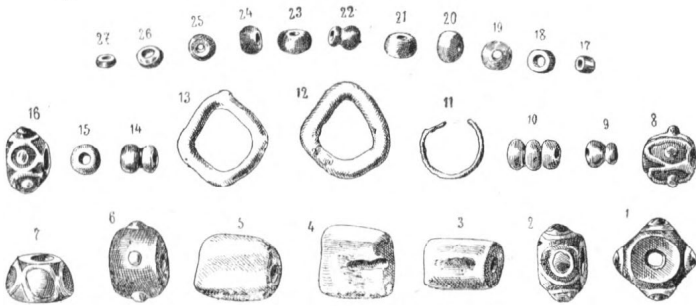
hadtak már, hogy a koponya a leggyengébb érintés alatt darabokra hullott. A fej mellett jobbról találtuk meg a félliteres öblű és kék agyaghól készült bögrét, mely azonban már a földben szétnyomott állapotban, darabokban hevert. Az apró cserepeken a díszítésnek semmi nyoma sem fedeztetett fel s összeállítására gondolnunk sem lehetett. A koponya mindkét oldalán megtaláltuk a függőt, melyek egyike teljesen ép, a másiknak azonban csak a fele került elő. Az ép függő nyilásától 1 ctm.-nyire nyoma látszik annak, hogy arról ott valami letört s így feltehető, mikép annak valamiféle alakú díszítménye is volt. (Ezek hasonlítanak a nemesvölgyi sírletetnek az Arch. Ért. 1886. évi VI. köt. 4. sz. füzetében XI. tábla 15., 19. és 24. sz. alakjaihoz, ha díszítményüket hozzáképzelve.) A derék-táj volt a leggazdagabb, hol először is egy 5 $\frac{3}{8}$ ctm. átmérőjű vaskarikát egészben, egy másik vas karikát és vas kést darabokban találtunk. Ugyancsak a derékon találtunk négy pár bronz övdísz, melyek közül az egyik csukott, a mennyiben a kisebb rész a nágyobbra ráhajolva van, a második nyitva, de ferdére görbülve van, kettőnek kisebb része levált, de az egyiké megtaláltatott. Ezen áttört övdísz-darabok analog példányai igen jelentéktelen módosulással a nemesvölgyi sírletekben is előfordulnak (u. o. XVII. tábla 24. és 25. sz.). Ugyancsak ezek között volt egy bronz csatt, melynek valószínűleg vasból készült peczke már szétmállott. A szíjat összeszorító pántnak felső lapja már elpusztult, de alakjára nézve hasonlít a nemesvölgyi leletből előkerült hasonló tárgyakhoz. (U. o. XIII. tábla 6. és 9. sz.) Ehhez tartozhatott továbbá egy szíjszorító bronz pánt, mely közvetlen mellette hevert. Végül ugyanitt találtatott két kisméretű szíjvég a bennük levő szögekkel együtt. Ezzel ezen sír összes emlékei kiemeltetvén és kitűnvn, hogy ezen 10 méter hosszú árokban több sír nincsen, átmentünk az ezzel párhuzamosan megnyitott alsóbb, hasonló hosszúságú árokba, hol a munkások ismét két sír jelenlétét jelezték.

2. sírűreg: Ebben ismét egy kifejlett, de idősebb egyén korhadtsontváza feküdt, melynek nyakánál egy sor különböző színű és alakú üveg gyöngyöt találtunk, de a melyekhez hasonlók úgy a csornai, mint a lébényi, nemesvölgyi és keszthelyi leletekben is előfordulnak. Ezen gyöngysorhoz tartozik még két apró kapocs és egy 11 $\frac{55}{100}$ □ ctm. nagyságú, díszített táblácska bronzból, melyhez hasonlótt eddig nem találtam. A jobb félkar csontja mellett találtatott egy díszítményes karkötő, mely azonban lelhelye és 9 $\frac{3}{8}$ ctm. legnagyobb

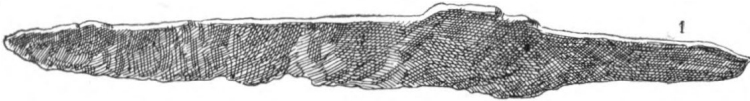
CC. TÁBLA.

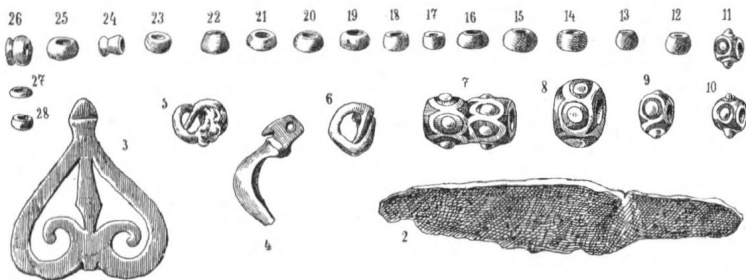
91. sír.

110. sír.

115. sír.

116. sír.

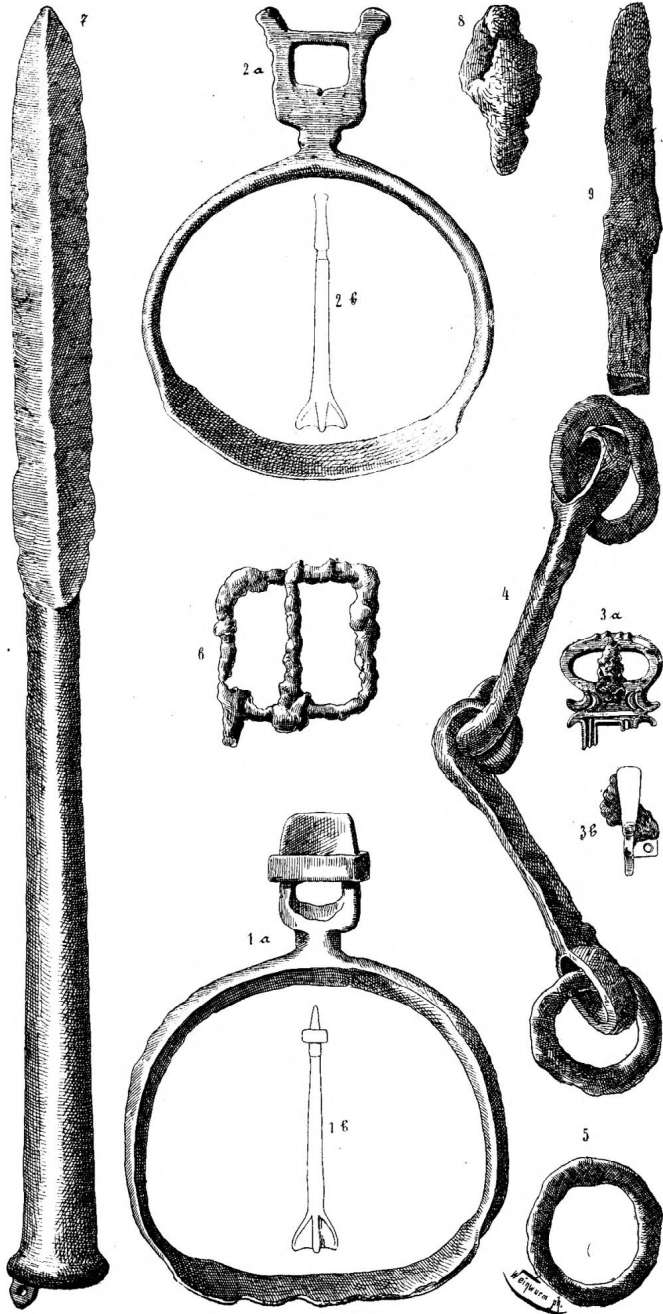
Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

átmérője után ítélve, a felkaron viseltetett, a csontváz bal oldalán ugyanily karkötő egyik ága került elő, melynek többi darabját hiába kerestük s azok valószínűleg az ásóval széttörve, a kihányt föld közé keveredtek. Ehhez hasonlót talált Lipp Vilmos a keszt-helyi sírmezőn (Arch. Ért. 1880. évi III. füz. XV. tábla 2. sz.) azon különbséggel, hogy ez az alkaron, míg az általunk talált a felkaron hordoztatott és a díszítése is különbözik. Ennek közelében feküdt a darabokban kiemelt vas kés is. A csontváz jobb térde közelében újból vaseszköz nyomaira bukkanván, daczára a legnagyobb óvatosságnak, azt csak darabokban szedhettük ki, de mivel az egyik darabon a nyélnek elkorhadt fa-részcscskéi tisztán felismerhetők, s a darabok lehetőleg összeillesztetvén, az tünt ki, hogy ez a keszt-helyi sírmezőn talált (Arch. Ért. 1880. év III. f. XIV. t. 2. sz.) csatabárdhoz hasonlít. Végül a váz lábfejénél a bal oldalon egy halomba rakott zabla és egyéb szíjszerszám darabjai emeltettek ki s evvel a sír tartalma kimerült.

3. sírűreg: A második, 10 méter hosszú árokban, a most leírt 2. számú sirtól déli irányban, 8 méter távolságban akadtunk ismét egy sírra, mely ezen sírmezőnek déli határvonalán kétségkívül a legszélsők közé tartozik. Ezen sírban az 1. sírűregben talált csontvázhoz hasonlóan tetem igen magas fokú korhadtságban találtatott, mivel a talaj ahoz teljesen hasonló minőségű volt és alig három méternyi távolságban alább feküdt. Itt a koponya mellett egy teljesen ép högrére akadtunk, melyet azonban a munkások egyike ásójával a kemény talajban megsértett, minek következtében egyik oldala letört. A levált rész két darabja a csonka högrével kiemeltetett, de a hiányzó csekély rész apróra töredezvén, kikutatható és összeállítható nem volt. A jobb kar mentén megtaláltuk a késpenge töredékeit és még egy hajlott, bajosan megállapítható czélra használt vasdarabot, mely olyan, mint egy fél körtefa levél, melynek még ereit is feltünteti, sőt élesebb részén még a csipkézet is kivehető rajta. A bordák mellett találtatott egy üres, két darabból össze forrasztott és négy különböző alakú és elhelyezkedésű lyukkal bíró bronz gomb átlukasztott füllel; valószínűleg csörgő lehetett. Jelenlegi tölteléke nem tiszta föld, hanem abban valami bőrnemű anyag elrohadt maradványa van s a csörgést előidéző ércdarab talán még abból kifejthető lesz. Végül a jobb kéz ujjainak pereczsontjai közül egy bronz gyűrű került elő.

Minthogy ekként a több, mint 1000 □ méter nagyságú sírmező-

109. sír.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

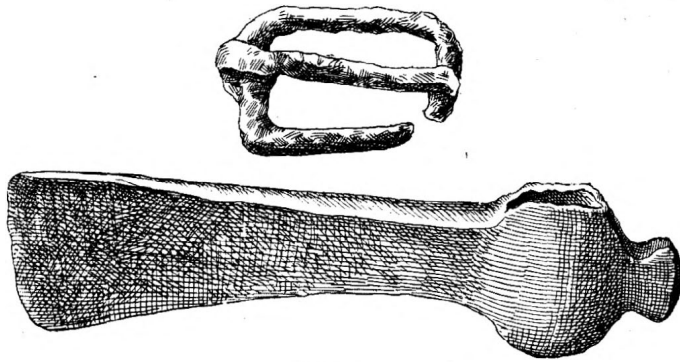
ről a szőlő ültetvények által immár teljesen kiszorultunk s az ez-
úttal kitakart három sír, melyekkel együtt eddig 48 sírűreget bon-
tottunk ki, már a déli határvonalon kívül, elszórva, a rendes
távolság megtartása nélkül volt elhelyezve, ekként az amúgy is
jelentékeny fáradsággal és áldozattal végzett munka eredménye,
mert a kemény agyagos talajban majdnem két méter mélységben
feküsznek a csontvázak, most már épen csak a véletlen szerencsé-
től függene — a további ásatás abban hagyatott, míg kínálkozó
alkalom azok folytatásának újból való felvételét kedvező kilátással
nem kecsegteti.

Általában pedig az ezen sírmezőn gyűjtött emlékek határozot-
tan a népvándorlás korára vallanak s főbb vonalaikban a nemes-
völgyi, keszthelyi sírmezőkkel egykorúaknak látszanak.

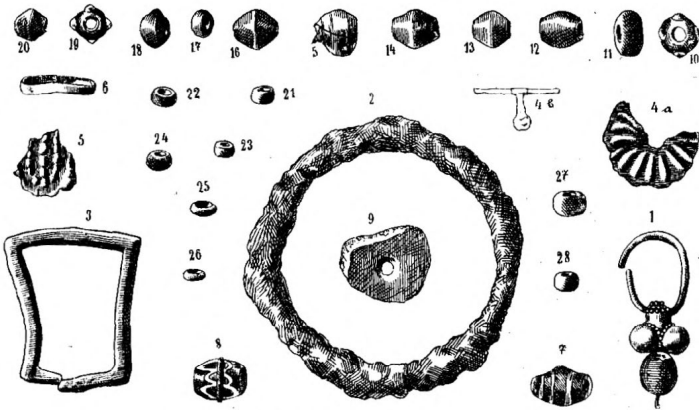
1892-ben ugyane sírmezőn Szelle Zsigmond ismét néhány sírt
bontott fel. Ezen ásatás eredményéről így ír: *) A lejtőre eső terü-
let felső részén megújított széles árokban négy, az alsó részen
rézsút, a kikutatott árokkal párhuzamosan vont árokban pedig
három sírra akadunk, s feltűnő volt, hogy felső részén a csont-
vázak 50—60 ctm., az alsók pedig 1-80 méter mélységben feküdtek,
a mi azt igazolja, hogy az idő e halmok ormait jelentékenyen
lekoptatta s a völgyeket feltöltötte. A felső gödörben talált négy
teljesen kifejlett és 40—60 év közötti időt élt egyén sírjai felette
szegények voltak, mert míg az elsőnek mellcsontjai között semmi
egyebet sem találtunk, mint egy élesen berovátkolt agyag gyöngyöt,
addig a többi három váz mellett csak az apró darabokra nyomott
bőgrék cserepei heverték. Még a szokásos kés rozsdáette darabjai
sem voltak felfedezhetők. Az alsó árokban kitakart három sírt sem
mondhatjuk gazdagnak, mindazonáltal ezeknél mégis két ép és
egy megcsonkult, fül nélküli bőgrét, a kések darabjait és néhány
bronz pityke maradványát emelhattuk ki több vas csatt és egyéb
vas eszköz darabjaival. Ezek közül az 5. számú sírban a 40—50
év közötti korú váz mellett, egy csinos bőgre került elő, mely kül-
alakjára nézve nagyon hasonlít a mártélyi lelet C. tábláján 16. sz.
alatt látható tört edényhez, mely szintén díszítés nélküli; a váz de-
rék tájáról pedig vas csatt és egyéb vas eszköz darabjai szedettek
ki, köztük egy késpenge darabja. — A 6-ik számú sírban már egy
bronz szíjvég is került napfényre, mely a bölcskei sírmezőn kiásott

*) «Arch. Ért.» 1893. 353. lap.

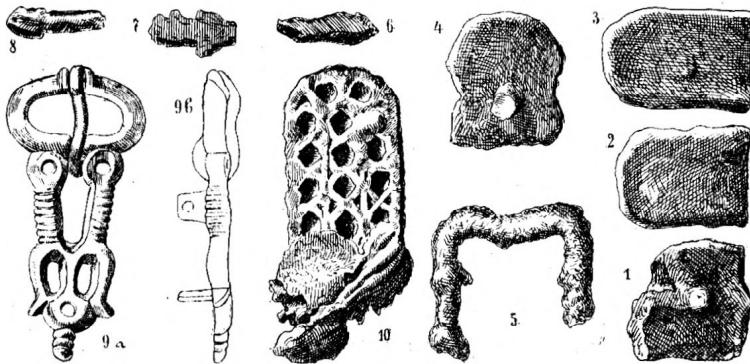
CCII. TÁBLA

117. sír.

143. sír.

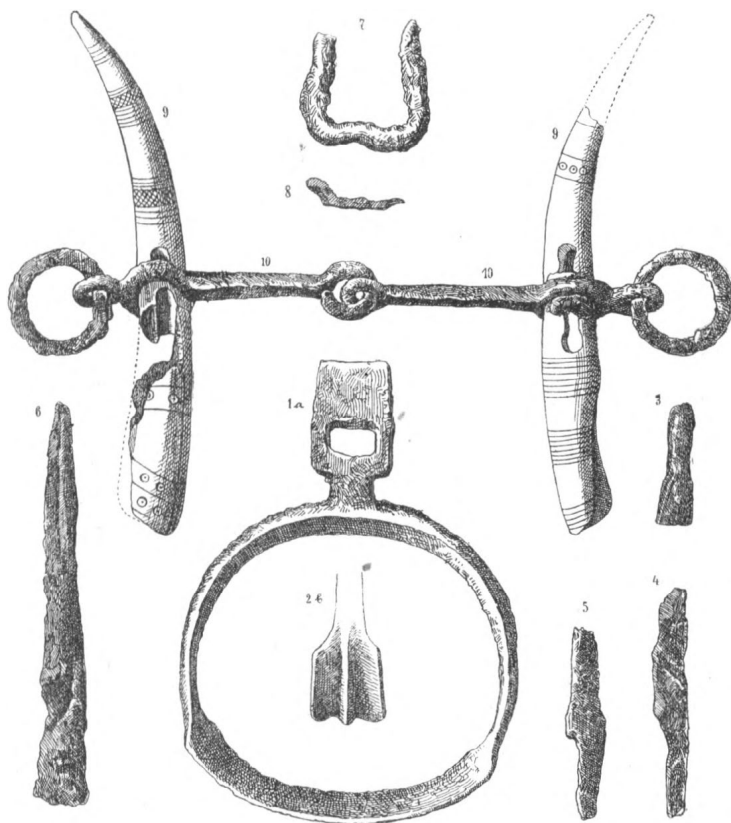
167. sír.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

hasonló tárgytól alig különbözik, díszítése is teljesen rokonnemű az Arch. Ért. 1891. évi XII. köt. 3. számában közölt bronz tárgyak ornamenticájával, melynek typicus alakja a 6-ik táblán, 3. sz. alatt látható. Apró, gömbölyű, gyöngyszerű és egymás mellé egyenes sorokba helyezett dudorok s a gyöngysoros dudorok keretei között négyszögű, kivert vonalak, ezek közepén az egyébként apró darabokra tördelözött bronz díszítmények között három darab, ezüst 10 kros pénzdarab-nagyságú pitykének alsó füles része, egynek felső, díszített része találtatott. A díszítmény ezen is apró gyöngysoros dudor, de itt már a pityke alakjához alkalmazkodva, körökben elhelyezve, a közepén pedig egy nagyobb díszdudor büszkélkedik. Az apróbb bronz lemezek közül még több díszítményes szeletke kerestetett ki, de az ornamentica mindegyiknél hasonló motívumot árul el. Végül a legépebb késpengén kívül még ezen sírból emeltetett ki azon ép, ételes bögre, mely minden eddigi itt talált edénykének alakjától elüt és feltűnően hasonlít egy közepes nagyságú virágcserephöz, de a melyen mégis a felső 4—4 bevájt, párhuzamos vonalból két soros díszítmény észlelhető. — Végre a 7-ik sírban egy jó közép termetű és élemedett korú férfi csontváza mellől a szokásos késnek egy megmenthető darabja, egy csinos, ételes bögrével került elő, mely a mártélyi leletnek F tábláján 23. sz. alatt bemutatott edényéhez külalakra nagyon hasonlít, ornamenticája azonban azért lényegesen elüt, mert a bögre közép, hasas táján 4—5 soros párhuzamos vonalakban meginduló díszítmény spirális alakban csavarodik felfelé s e csavarodások közötti űrt 5—6 párhuzamos habvonalból álló dísz tölti be. Ezen meglehetősen csinos compositióval kieszelt ékítmény a közepe táján megszakad és összezavarodik, de aztán újból folytatva, a legfelső csavarodással nyer befejezést. Ehhez hasonló díszítésű edény a bölcseki sírmezőről eddig nem került elő. — A leletet néhány alaktalan vas darabka egészítette ki. Ha tehát az eddigi eredmények szerint analogia tekintetében a nemesvölgyi és keszthelyi sírmezők emlékeire hivatkozhatunk, most bátran melléjük sorozhatjuk az újabb mártélyi leleteket is (Arch. Ért. XII. köt. 5. sz.), mert az itteni emlékeknek a bölcseki sírmező kincseivel való egykorú voltát számos lelet, de még az ételes bögrék alakjainak szembetűnő hasonlatossága is bizonyítja.

A *czikói* népvándorlási sírmező két (a vasútmenti és a mostani község lakta) tágas völgy találkozásánál, egy hegyláncznak északi

CCIII. TÁBLA.

172. sír.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

végén fekszik, honnét remek kilátás tárul az egész környékre, s a völgy legalsó részétől egészen a hegytetőig terjed. E hely emberemlékezet óta még nem volt földművelés alá véve s jelenleg is alig használható kopár legelő.

A hegylánczon több igen tágas, öbölszerű, természet alkotta kanyarulatot találunk, melyek jól védett helyzete igen kedvező lakóhelyül szolgált az egykoron itt élt nagy népcsoportnak. De itt ismét ugyanazon tapasztalatra jutunk, mi a megye legtöbb lelőhelyein ismétlődik, hogy tudniillik az utódok leginkább az elődeiktől kiválasztott kedvező s lakályossá tett helyeken telepedtek meg legszívesebben. Ugyanezt tette az egykoron itt lakott népvándorláskori népcsoport, midőn a majdnem egy évezreddel korábbi, bronzkorszaki nép telepén üttötte fel sátraít. Ugyanis közvetlenül a sírmező keleti oldalán terjedő nagy öbölben bronzkori telep volt, honnét már igen sok bronzlelet került napfényre. Ugyanitt a temető közvetlen szomszédságában lakott valószínűleg a népvándorláskori nagy népcsoport is, hol védett helyet, vizet, kitűnő legelőt, ősi erdőt, vadat s a környék római telepein elég zsákmányt talált. Nagynak kell az itt lakott népcsoportot tartanunk, mert az igen terjedelmes sírmező vagy kisebb népcsoportnak hosszú ideig vagy nagy népcsoportnak rövidebb ideig való tartózkodására enged következtetni. Az utóbbi eset a népvándorláskor legelső betörő s hódító népénél valószínűbbnek látszik.

Nem kevesebb, mint 552 sírt bontottam fel e terjedelmes sírmezőből, s ezeknek mellékleteit sorolom elő sironként a következőkben :

1. sír. A csontváz bal kezében : acél és három tűzkő (kettő jaspis, egy silex), egy felül fülben végződő s hegyénél kampós vas szeg, két sima vas szeg, három római pénz (egy nagy és kettő kicsiny). Bal felső lábszáranál a nagy vas kés.

2. sír. A csontváz füle tövének egy-egy sima, nyitott bronz karika ; a medenczecsont közepén nagy vas csatt ; bal felső lábszáranál (13 ctm. hosszú) vas kés.

3. sír. A két felső lábszár között, egymás mellett : egy picziny vas

kés, sima csontnyél, melynek egyik vége a patinától zöldre festett, s egy tömör, sima bronz karika. A bal felső lábszárnak külső oldalán egy másik nagyobb kés feküdt.

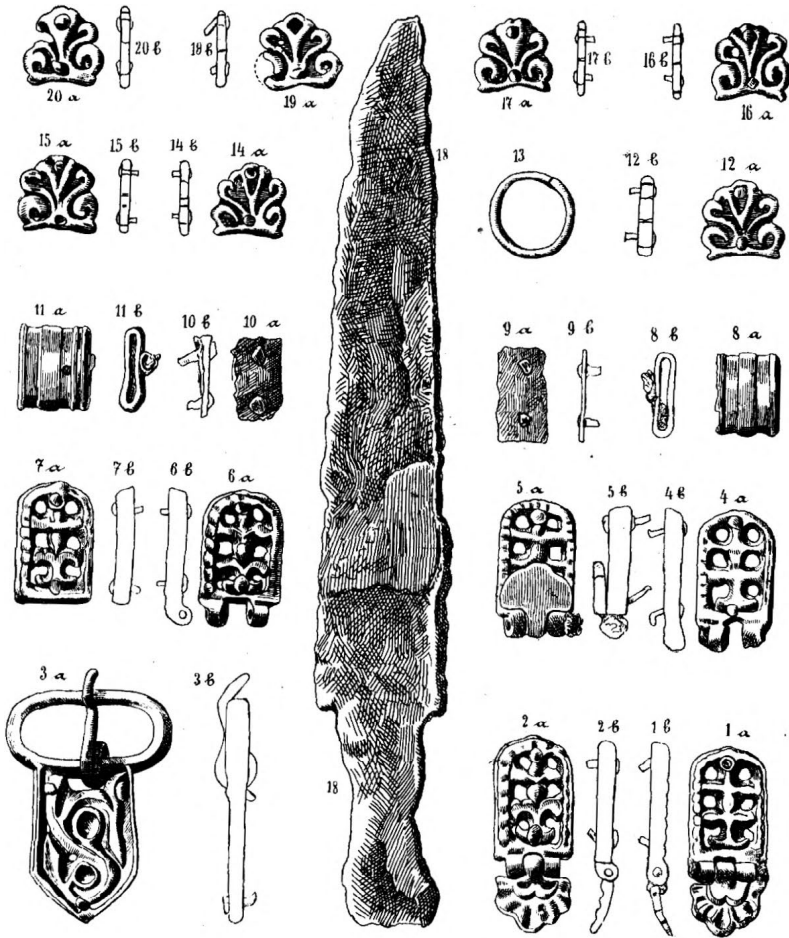
4. sír. A medenczecsont közepén vas csatt, a bal felső lábszár mellett vas kés.

5. sír. Bal felső lábszáranál vas kés ; bal kezében acél és tűzkő.

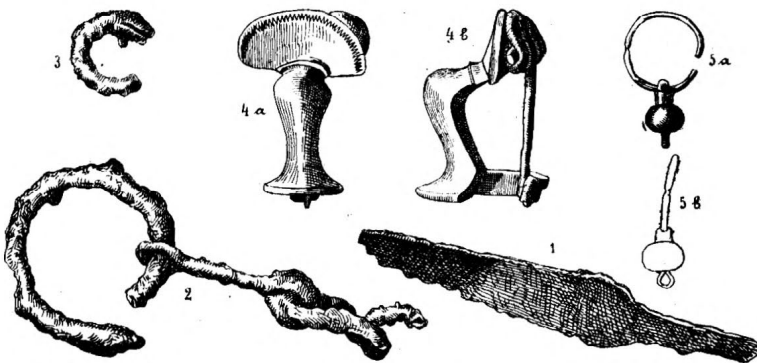
6. sír. A medenczecsont közepén vas csatt.

7. sír. A sírba hányt föld között egy római peremes tetőtégla

CCIV. TÁBLA.

183. sir.

188. sir.

Leletek a czikói népvándorláskori sirmezőből.

darabja találtatott. Sírmelléklete a csontváznak nem volt.

8. sír. Csontváz sírmelléklet nélkül.

9. sír. A sírba hányt föld között egy római téglának kis darabja fektült. A csontváz lábánál egy római pénznek fele s egy hullámvonallal díszített edény találtatott.

10. sír. Nyakánál tarka üveggyöngyök, melyek némelyikében bronz csövecskék vannak; bal vállánál négyszögű fejben végződő bronz tű, mely a fej alatt 2 ctm. hosszúságban négyszögű, a többi részén pedig gömbölyű. Bal kezében egy agyagból készült, szétmálolt orsó-gomb volt.

11. sír. Csontváz, sírmelléklet nélkül.

12. sír. Bal kezében vas kés.

13. sír. A medenczezsont jobb felén két egymásba illesztett bronzpánt és öt római pénz. Jobb felső lábszáránál nagy vas kés és két bronzból készült, ugyanolyan hossz-négyszög-alakú csüngő, minők a nyakékszer gyöngyei között szoktak előfordulni. Az egyik csonka, a másik ép s felül kicsiny füllel bír.

14. sír. Állkapczájapatinátólzöldre festett, de nem találtunk mellette mást, mint egy szélein csipkézett bronz amulett töredékét.

15. sír. A medenczezsont közepén vas csatt, a jobb felső lábszár mellett vas kés.

16. sír. Fültövénel egy-egy sima, ezüst fülkarika s egy-egy belül üres ezüst golyó. Nyaka körül különböző alakú s nagyságú tarka üveggyöngy.

17. sír. A medenczezsont balfélén kis vas kés.

18. sír. A medenczezsont közepén vas csatt.

19. és 20. sír. E sírűregben közvetlenül egymás mellett két női csontváz. A bal oldalon fekvő, felnőtt csontváz bal kezében picziny vas kés s egy agyagból készült s párhuzamos karczolatokkal díszített orsó-gomb találtatott. A jobb oldalon fekvő fiatalnak vékony koponyája alatt csak néhány üveggyöngy feküdt.

21. sír. Csontváz, sírmelléklet nélkül.

22. sír. Jobb kezében vas kés, a medenczezsonton csattnak töredéke.

23. sír. A medenczezsont bal felén nagy vas csat, jobb kezénél picziny vas kés, két tűzkő és aczéljából egy töredék.

24. sír. Jobb kezében két tűzkő és egy nagy «C» alakú aczél. Bal kezében ismét tűzkő s a medenczezsont közepén egy kis vas csattnak töredéke.

25. sír. Nyakán két közép-nagyságú üveggyöngy.

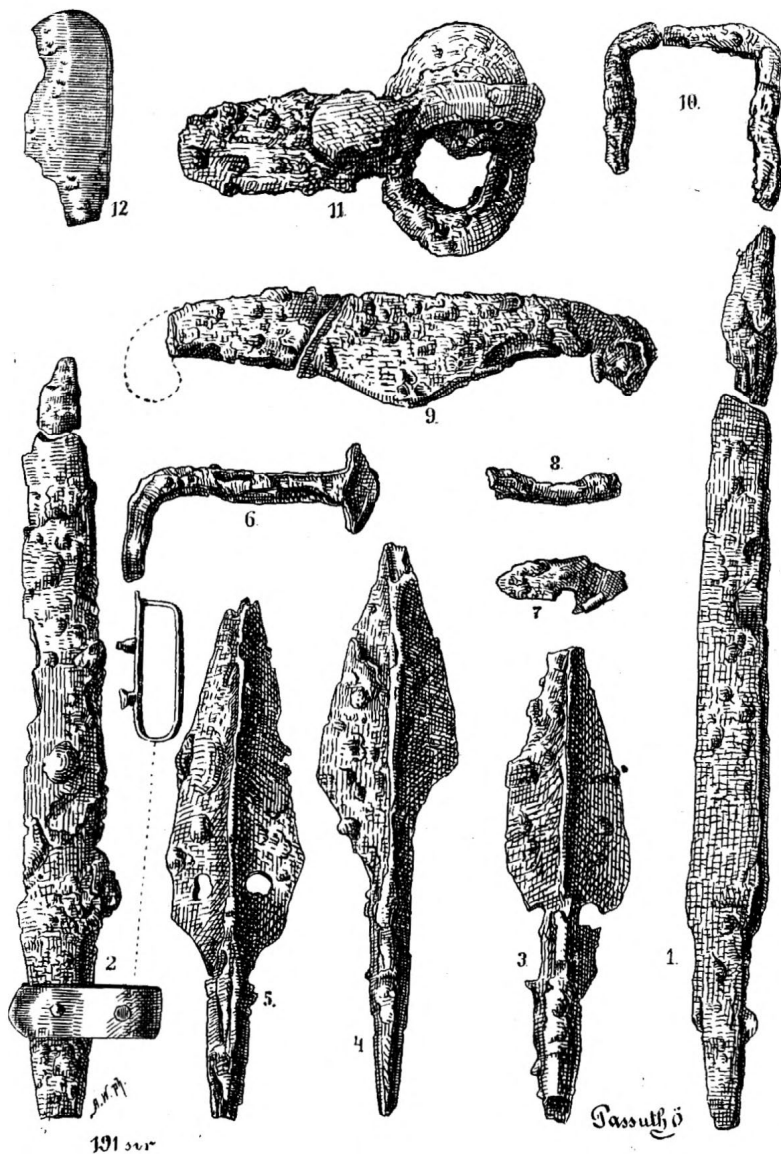
26. sír. Egyik fültövéen egy picziny, sima bronz karika.

27. sír. A medenczezsonton egy nagyon elrozsdásodott vas csatt.

28. sír. Patinától zöldre festett fültöveiben bronzból készült két fülkarika gyöngy-csüngővel. Jobb felső lábszáránál kis vas kés.

29. sír. E csontváznak feje hiányzott és lábai feltűnően szét voltak terpesztve. Balkezében hosszú vas kés s a medencze-

CCV. TÁBLA.

191. sir.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

csonton nagyon elrozsdásodott vas csatt.

30. sír. Nyakán különféle alakú és nagyságú tarka üveg gyöngy, melyek között egy picziny bronz karika tapad.

31. sír. Bal fülén belül üres ezüst golyóval ellátott ezüst függő. A golyót filigran ezüst szálak díszítik.

32. sír. Egyik fültővén sima bronzkarika.

33. sír. (CLXXXXVI-dik tábla.) Két fülén egy-egy tömör, nehéz arany függő (5 és 6). Mindkettő egészen egyenlő. Egyik vége belül kivájt hengert képez, melybe a karikának másik, hegyes vége záródik. A függő alsó részén három sodrony-tekercs között eredetileg két-két gyöngy volt alkalmazva, de ezeket nem találtuk meg. A sodrony-tekercs mindkét függőn egyenlően 2, 5 és 3 soros. Nyakán gyöngy-füzér, mely idomtalan alakú, átlukasztott, vérvörös borostyán-darabokból (25, 26, 28), vörös korálokból, belül üres s átlukasztott ezüst golyókból (29), valamint különféle színű és alakú tarka, szép üveggyöngyökből állott (8–24, 27). A medenczecsonton bronz karika (4) s vas karika (3), jobb kezében picziny vas kés (1), egy hengeralakú, csinos orsógomb (2. a, b). s egy 16₂ ctm. hosszú, remek ezüst stylus. (7. a, b). Az orsógomb színes üvegpasztából készült, felső része sötétbarna, külső része sárgásbarna s oldalán körbenfutó sötétzöld sávolylyal van berakva. Átlukasztása csak picziny s az is alul nagyobb, mint

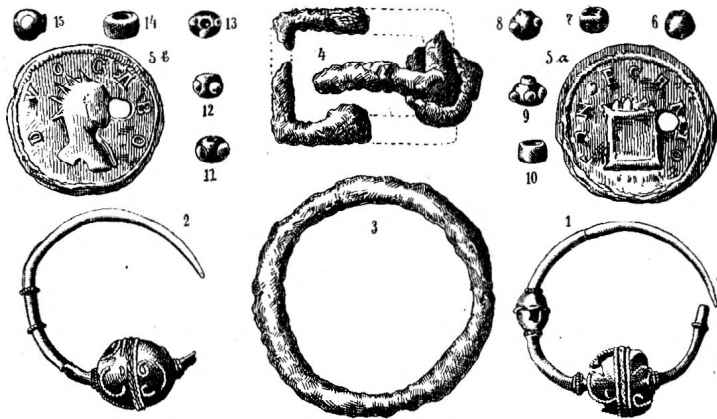
felül. Orsógombnak csak alakjánál fogva nevezem, de mert a közönséges orsógomboknál jóval kisebb a lyukja — lehet, hogy más rendeltetése volt. A stylus felső, kissé kampóra hajlított vége lapos, alsó vége hegyes. A kampó alatti részén (ugyanúgy, mint a 10-ik számú sír bronz tűjénél) 2 ctm. hosszúságban négyszögű, a többi részén pedig gömbölyű. Épen fele hosszúságban remek, változatos vésés borítja minden oldalát, alsó fele pedig sima.

34. sír. Fejénél néhány nagyon apró szétmállott bronz gyöngy. Bal kezében tűzkő és az aczélnak töredéke. Jobb felső lábszáránál bronz karika és közép nagyságú vas kés.

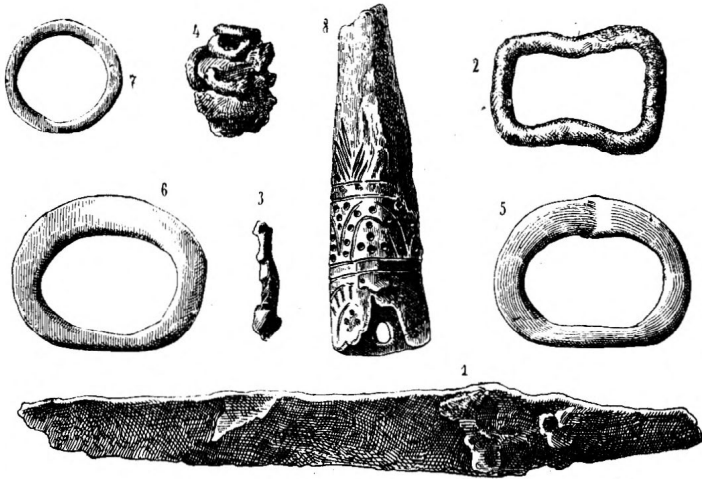
35. sír. (CLXXXXVI-dik tábla.) Fejénél egy bronz függő (3). Ez egy tojásdad alakú karikából áll, mely két nyitott végével ellentett zárt oldalán gyöngysor imitációval díszített, s alul úgy, mint felül, bronz szálon lógó üvegcsüngővel bír. A medenczecsonton két egymásba kapaszkodó vaskarika ((2) s egy római pénz. Jobb kezében egy 8 ctm. hosszú, sima csontnyél (1), melynek felső végénél vasrozsdanyoma látszik, de az eredetileg benne volt kis vaseszközt nem találtuk meg. Jobb lába végén vörösreégett agyagedény. Alakja csonkakúp, szűk szájának pereme kissé kifelé hajlott s egyik oldalán nagy, félköríves füle van. Agyagja finoman iszapolt, de krétához hasonlóan porladozó, s korongon készült.

36. sír. Nyakánál különféle színű

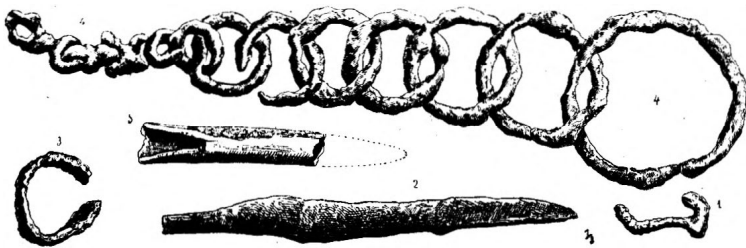
CCVI. TÁBLA.

193. sir.

202. sir.

205. sir.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

s alakú tarka üvegyöngy, melyek között egy átlukasztott római pénz s egy picziny bronz pánt is találtatott.

37. sír. Jobb felső lábszáránál hosszú vas kés.

38. sír. Jobb kezénél párhuzamos karczolatokkal, díszített 8 ctm. hosszú csontnyél, melynek egyik vége patinától zöldre festett, de nem találtunk mellette semmit.

39. sír. Fejénél két, négyszögű bronz huzalból készült fülkarika. Medenczecsonton vas csatt; bal felső lábszáránál nagy vas karika töredéke és két agyagból készült orsó-gomb. Lábánál hengeralakú, fekete, fületlen bögre.

40. sír. Nyakánál egy vörös és fehér színű üvegyöngy. A medence jobb oldalán csatt. Bal kezében kis vas kés.

41. sír. Jobb fülénél sima bronz karika.

42. és 43. sír. Ugyanazon sírűregben közvetlenül egymás mellett két csontváz. Az egyiknek patinától zöldre festett állkapczája mellett bronzból készült fülönfüggő, mely egyik oldalán párhuzamos vonalakkal díszített, hosszúkás, vastag dudorral bír; egyik kezénél fekete üvegből készült karperecznek töredéke (3). A másik csontváz kezében nagy aczél (1) tűzkő és egy kerek, sárga üveglap találtatott, melynek egyik oldalára kigyóhajú Medúsa-főt préseltek. (CLXXXVI-dik tábla, 2). Az üveglap körszegélye a préselés folytán erősen kidomborodó s felső szélén törést mutat, mely valószí-

nűleg onnét eredt, hogy egész szalagokat készítettek ilyen üveglapokból egyszerre, melyekről az egyes darabok letörettek. A sárga színű üveggel az aranyt utánozhatták. Előfordultak ezek a keszthelyi sírmezőkben is.

44. sír. Egyik fülén sima bronz karika.

45. sír. Medenczecsonton vas karika töredéke.

46. sír. Egyik fülén bronzból készült, gombban végződő fülönfüggő.

47. sír. Nyakán patkó-alakban hajlított bronz sodrony, különböző alakú tarka üveg gyöngyök s egy gyöngysort utánzó ólomcsövecske.

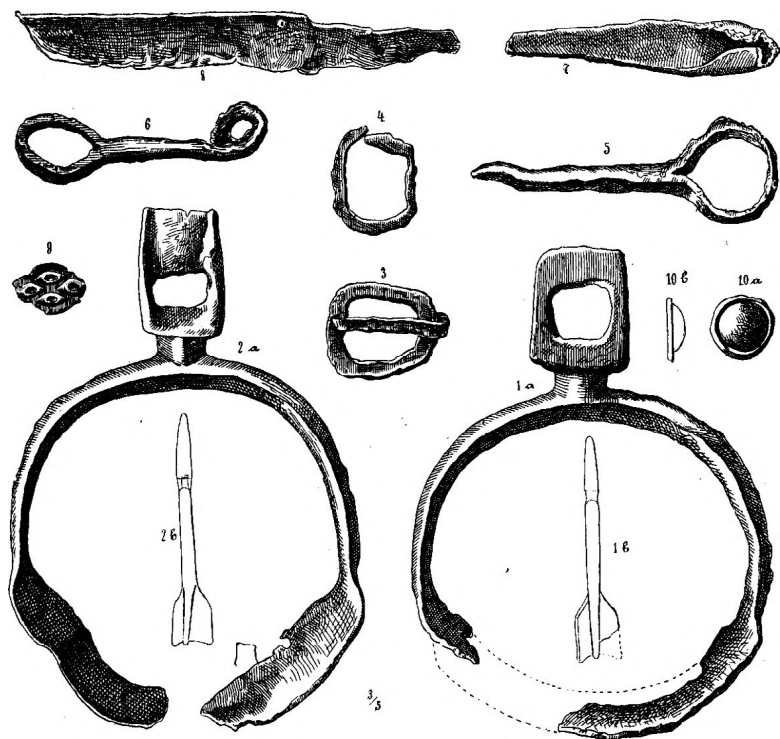
48. sír. (CLXXXVI-ik táblán.) Gyermekcsontváz fültövén két picziny fülkarika (ábra) csüngőjén szép fehér gyönggyel.

49. sír. Gyermekcsontváz két különböző nagyságú, bronz karikával s két gyönggyel.

50. sír. Bal kezében elrozsdásodott aczél töredéke és tűzkő.

51. sír. (CLXXXVII-dik tábla.) Mellénél egy bronz sodronyból készült spirális korong (5). A medenczén s körül egy csattnak bronz nyelve (2 a, b), 4 kisebb, díszítés nélküli ezüst szíjvég, (1. és 2.), melyekben még benne van a fa-béllés s a szíjat megerősítő szegek. Jobb kezében nagy vas kés (6). Bal kezében két római pénz. Bal felső lábszárának közepén egy 9,2 ctm. hosszú s 2,5 ctm. széles, ezüsthől készült szíjvég (3 a, b), melyben szintén benne van a két lemez és keret közé szorított

CCVII. TÁBLA.

228. sír.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

fa-bélelés. Az egyik lemez sima, a másik felül és alul körök- és körszeletekkel, egész hosszában pedig két vonal között fonást utánzó motívumokkal díszített.

52. és 53. sír. Egy sírban két csontváz egymás fölött, tehát későbbi hozzátemetkezés. Az alsónak nem volt sírmelléklete, a felsőnél pedig csak a szokásos vas kés találtatott.

54. sír. A medenczecsonton ép vas csatt.

55. sír. Nyakcsigolyájánál egy átlukasztott, idomtalan, alakú, vörös borostyándarab s két zöld üvegyöngy.

56. sír. Csontváz, sírmelléklet nélkül.

57. sír. Gyermekecsontváz. Fejlővénél két átlukasztott római pénz, melyben még benne van azodarozásodott, sodrott len-fonál.

58. sír. Csontváz, sírmelléklet nélkül.

59. sír. (CLXXXVIII-dik táblán.) Nagyon tisztán kivehető volt az 52 centiméter széles sírűreg. A medenczecsonton egy nagy s egy jóval kisebb vas csatt (1. a, b); jobb kezében nagy vas karika, melybe egy bronz pánt van fűzve (2 és 3); jobb felső lábszáránál egy 25 ctm. hosszú vas kés, melynek korhadt fahüvelyén durva vázsonnak lenyomata tisztán kivehető volt.

60. sír. Gyermekecsontváz. Mindkét fülén egy-egy picziny, sima bronz karika, melyről nagy, zöld és fehér üveg golyó lóg le. A medenczecsonton vas csatt.

61. sír. Csontváz, melléklet nélkül.

62. sír. Csontváz, sírmelléklet nélkül.

63. Gyermekecsontváz, két picziny ezüst fülbevalóval.

64. Gyermekecsontváz. Jobb kulcsontnál egy bronz sodronyból készült, egyszerű fibulának töredéke. A medenczecsonton bronz pitykének töredékei s egy vas csatt. Jobb kezében picziny vas késnek elrozásodott darabjai.

65. sír. Teljesen fogatlan öreg. Állkapczáján a fogüregek henőttek. Bal kezében vas kés.

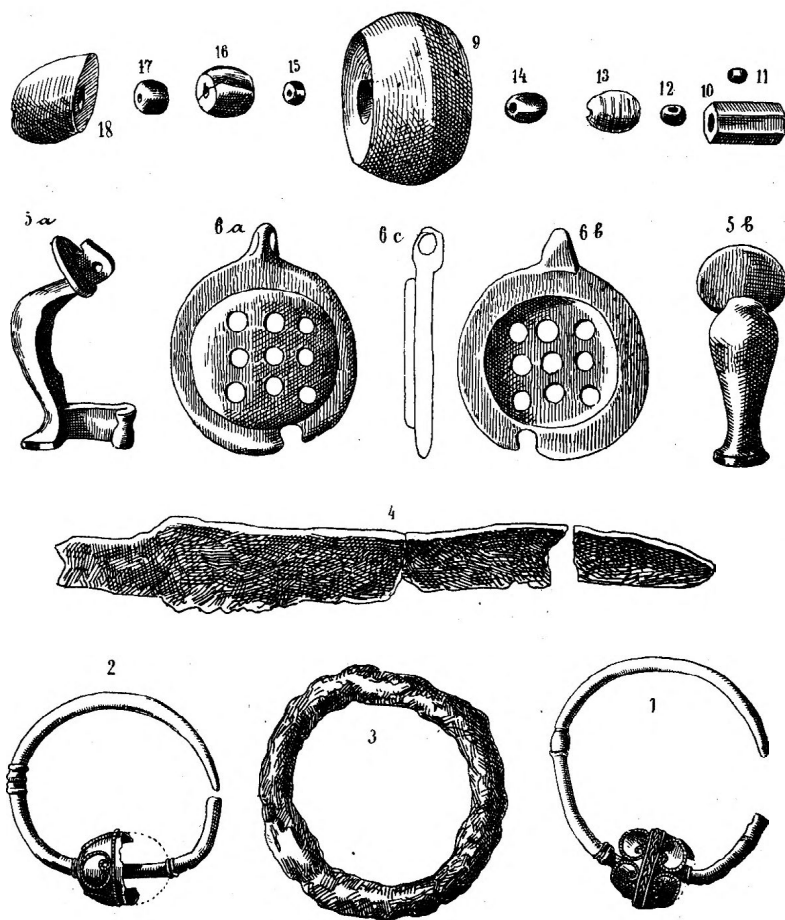
66. sír. (CLXXXVIII-dik táblán.) Feje mindkét oldalán, bronz sodronyból készült, 4,5 centiméter átmérőjű, nagy fülönfüggő (1 és 2). Mindegyiken három helyen sodronytekercset találunk, alakja tehát ugyanaz, mint a 33. számú arany függőé. Két térde között agyagból készült orsógomb darabjai heverték.

67. sír. (CLXXXVIII-dik táblán.) Nyakánál egy zöld üvegyöngy (7). A medenczecsont körül két vas csatt (4, 5), két vas karika (1, 2) s szegekkel az övhöz erősített, öntött bronz ékitmény (8). Jobb kezében vas kés (6).

68. sír. Csontváz, sírmelléklet nélkül.

69. sír. Nyakán nyolcz tarka üvegyöngy.

70. sír. Gyermekecsontváz. Pofacsontja, állkapczája s az os occipitis patinától zöldre festett s még sem találtunk mellette mást, mint egy picziny, sima ezüst karikát. Jobb kezénél vaskarika volt.

239. sír.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

71. és 72. sír. Ugyanazon sírban közvetlenül egymás mellett két csontváz, egy felnőtt s egy gyermek. A gyermekcsontváznál csak egy bronzból készült, picziny, sima fülkarika volt. A felnőtt medenczecsontján egy picziny vas csatt s két felső lábszára között nagy vas kés találtatott.

73. sír. Jobb kezénél fekete színű csontkarperecz töredéke s jobb felső lábszáránál vas kés.

74. sír. Jobb kezénél picziny vas kés.

75. sír. Sírmelléklet nélküli csontváz.

76. sír. Gyermekcsontváz, sírmelléklet nélkül.

77. sír. Medenczecsonton vas csatt. Jobb kezénél nagy vas karika s hosszú vas kés.

78. sír. Gyermekcsontváz. A fej két oldalán két picziny, sima ezüst karika. Nyakán különböző alakú s nagyságú tarka üveggyöngy. Ezek között volt egy belül üres ezüstgolyó, melynek két ellentett oldalán gyöngysort utánzó kör között négy picziny gömböt találunk.

79. sír. Egyik fülén ritka szép, nagy függő (CLXXXIX-dik táblán). A négyszögű bronz sodronyból készült, 3.4 centiméter átmérőjű nagy karika egyik végén gomb van, a másik vége hegyes. E karikára egyenlő távolságban bronz sodrony és pánt segítségével négy üveggyöngyöt erősítettek és pedig úgy, hogy e gyöngyök mind a karikán kívül nyulnak volt azon felül eredetileg még a függőkarika alján egy nagyobb csüngő, melyet

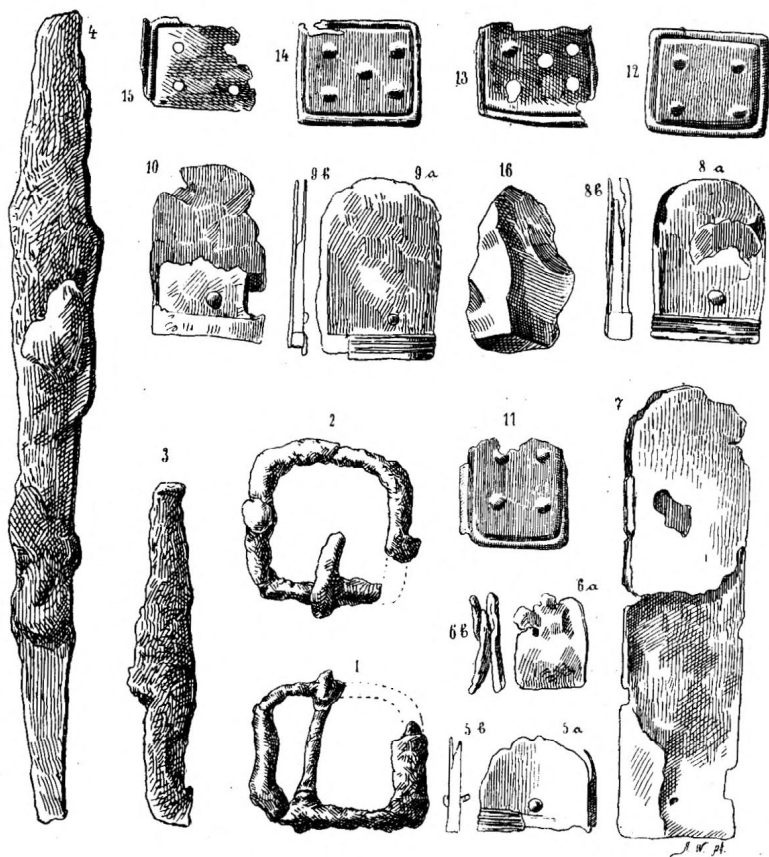
két bronz gomb közé szorítottak, mely azonban már hiányzott. A medenczecsonton egy elrozsdásodott vas csatt darabjait találtam.

80. és 81. sír. Ugyanazon sírűregben két csontváz: egy felnőtt picziny gyermekkel. A felnőtt medenczecsontján elrozsdásodott vas csatt darabja s jobb kezében picziny vas kés volt. A gyermek csontváza mellett csak néhány tarka üveggyöngy találtatott.

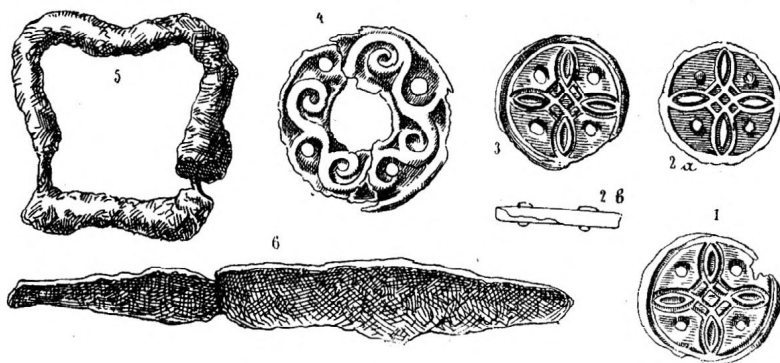
82. és 83. sír. Ugyanazon sírűregben két csontváz egymás fölött, úgy azonban, hogy a felső csontváz koponyája az alatta fekvőnek bal vállcsontjához ért. Az alsó csontváznak medenczecsontján vas csatt feküdt, bal felső lábszára mellett pedig vas karika s egy nagy vas kés. A felette volt csontváz sírmelléklet nélkül lett eltemetve.

84. és 85. sír. Ugyanazon sírűregben két csontváz egymás mellett. A bal oldalon fekvőnek medenczecsontján nagyon elrozsdásodott vas csatt. Jobb kezénél néhány rozsdás vasdarab. Bal kezében aczél éstűzkő. A jobb oldalon fekvő csontváznak nem volt sírmelléklete.

86. sír. (CLXXXIX-dik táblán.) A medenczecsont bal oldalán egy rakáson: 14 centiméter hosszú vas kés (9); 10 ctm. hosszú s a közepén 2.5 ctm. széles, «C» alakú aczél (2); tűzkő s egy jaspiskavics; egy igen csinos bronz csatt (3) és egy vasból készült, felül picziny füllel ellátott 6 ctm. hosszú szőrcepietlő (1. a, b). Jobb kezében egész köteg hajító fegyvert tartott, melyek vas-

247. sír.

257. sír.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

részei a jobb térdnél feküdtek és pedig egymáshoz rozsdásodott három, nagy, háromélű hajító dárda (6, 7, 8), melyek egyike a szárnyak tövében az áldozat könnyebb elvérzése céljából át van lyukasztva. Ugyanitt találtam még egy 6 ctm. hosszú nyílhegyet, melynek felső fele hosszúkás mandola-alakú (4. a, b), alsó felét pedig a fanyélbe illesztendő tövis képezi. Mellette feküdt egy 5.5 ctm. hosszú s mindkét végén hegyes vas szeg (5), melyek egyik feléhez fasejtek rozsdásodtak s így lehetséges, hogy ezt is nyílhegy gyanánt használták.

87. sír. Gyermekecsontváz. Egyik fültövén picziny, sima bronz karika, a másikon pedig üveggyönggyel ellátott, picziny bronz karika talált.

88. sír. Sírmelléklet nélküli csontváz.

89. sír. Medenczecsonton vas karika és vas kés. A jobb felső lábszárnak baloldalán vas kés.

90. sír. Sírmelléklet nélküli csontváz.

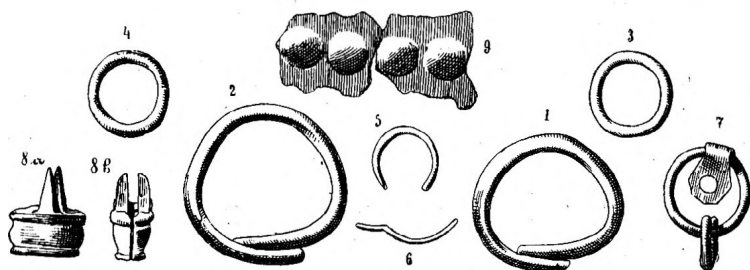
91. sír. (CC-dik táblán.) A fej két oldalán két egészen egyenlő, remek, nagy (5 centiméter átmérőjű) ezüst függő találatott (4, 5. a, b). A nagy ezüst karikának egyik vége hegyes, másik, végén, valamint az ezzel ellentett zárt oldalon, egy-egy babnagyságú, tojásdad alakú golyó van. A kettő között ismét egy harmadik mogyoró nagyságú golyó. A két-két félgömbből alakult, belül üres golyók felülete tele van ragasztva nagyon vékony ezüst sodronyból

készült ékitményekkel, melyek körspirális- és pápaszem-alakból állanak. Azonfelül a függőnek alsó felén, a három golyó közötti részen, ∞ alakú sodronydíszszel borított lemezeket erősítették a karikára. A nyak körül különféle alakú és nagyságú tarka üveggyöngy találatott (6—13). Ez utóbbiak között van egy zöldszínű üvegedény átlukasztott vastag peremének darabja. A bal alsó karcsonton bronz abroncsból készült s egész felületén pontokkal sűrűen bevert, két egészen egyenlő karperecz (1, 2), melyeknek mindkét nyitott végét bronzsodronyba foglalt üvegfélgömb díszítette. Ez üvegdíszből csak kettőt találtunk meg, de mind a négynek helye meglátszik a karpereczeken.

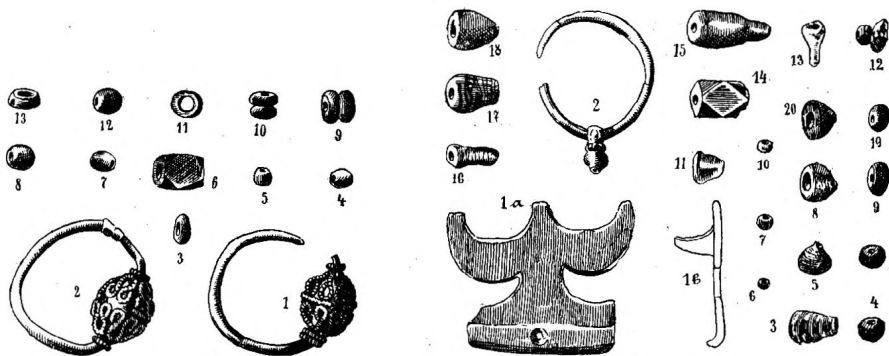
92. és 93. sír. Ugyanazon sírűregben egy felnőtt csontváza és fölötté keresztben fektetve egy már fogakkal bíró gyermek. A gyermekecsontváznál nem volt sírmelléklet. A felnőtt csontváz medenczecsonján vas csatt; jobb kezében 10 ctm. hosszú tűzverő acél és tűzkő (jaspis), valamint sok igen picziny kavics és tűzkő-szilánk, jobb felső lábszáranak bal felén nagy vas kés.

94. sír. Két felső lábszára között egy rakáson: «C» alakú tűzverő acél, tűzkő (silex), két vas csatt, hosszú vas kés, melynek tövénél — valószínűleg a fanyelet díszítő — átlukasztott, vékony bronz lemez találatott.

95. sír. A fej mindkét oldalán két egészen egyenlő, szép fülbevaló.

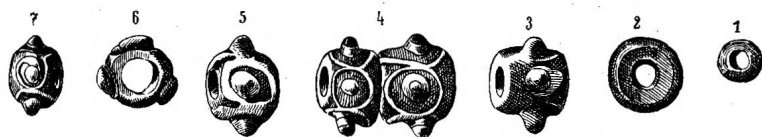

263. sir.

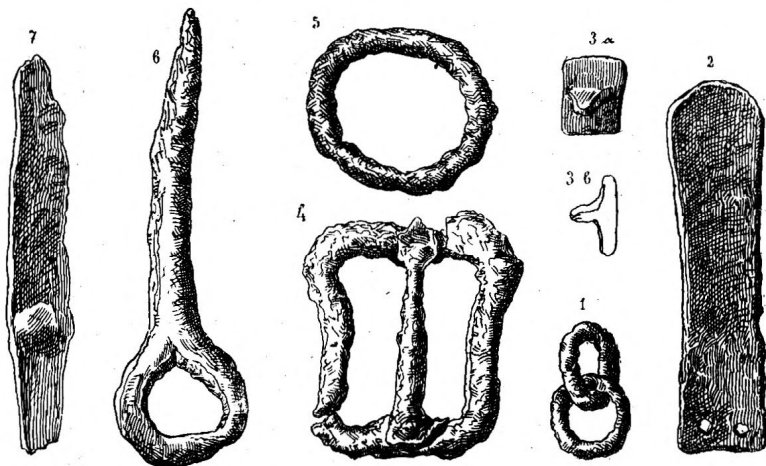

265. sir.

271. sir.

279. sir.

284. sir.

Egyik végén, valamint az azzal ellentett zárt oldalon, csillag-alakú bütyök van. A függő alsó részén kék gyönggyel ékített csüngő forog, mely nemcsak a karikán kívül, de azon belül is nyulik. Bal kezében kis vas kés és egy 9 ctm. hosszú csontnyél.

96. sír. Gyermekecsontváz. Egyik fülén picziny, aranyozott ezüst függő, melynek alsó fele gyöngysort utánzó három bütyökkel díszített.

97. sír. Egészen öreg egyén, hátsó fogüregei már benőttek. Egyik fülénél sima bronz karika és egy picziny bronz gyöngy; a medenczecsonton két vas csatt; jobb felső lábszáránál vas kés.

98. sír. Medenczecsonton vas csatt töredéke és bal kezében vas kés.

99. sír. Fejénél egy bronz függőnek fele része s egy kampóra hajlított bronz sodronynak töredéke.

100. sír. Medenczecsonton vas csatt s jobbájában vas késnek töredéke.

101. sír. Fiatal egyénnek nagyon korhadtt csontváza. Jobb fülén ezüst függő, nyaka körül három a közepén átlukasztott ezüst félgömb. A fülbevalónak picziny ezüst karikájáról három picziny ezüst gömb s az alatt egy nagyobb, belül üres ezüst golyó lóg le.

102. sír. Jobb kezében nagy vas kés, a medenczecsonton vas csatt, melyhez durva vászondarab tapad.

103. sír. Nyakánál három vékony bronz sodronyból csavart s

kampóra hajlított tekercsnek töredéke.

104. sír. Bal kezében szép, nagy aczél, melyhez odarozsdásodott a tűzkő (silex). A medencze jobb és bal szárnyán egy-egy vas csatt. A jobb felső lábszárnál vas hüvelybe picziny vas kés. Ugyanitt vékony s kidomborodó lencsékkel díszített ezüst lemezből készült szíjvég.

105. sír. Nyakánál egy kopottrómai pénz; négy kidomborodó ponttal ékített nagy üvegyöngy s bronz sodronyból készült karikának töredéke. A mellkas táján zöldes színű üvegedénynek töredéke s vörös vasoxyd-festék, melynek több oldalán dörzsölés nyoma látszik. A medenczecsonton vas csatt. Bal kezében egyélű, vastag, görbe hátú, 3,5 centiméter széles vas pengének hegye, melyet tulajdonosa aczél gyanánt használt, két tűzkő (silex) darab hozzározsdásodva találtatott mellette. Jobb kezében hosszú vas kés volt.

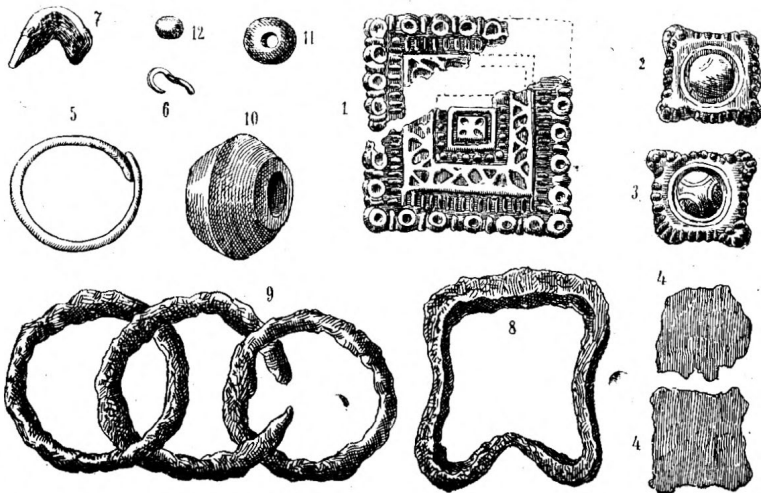
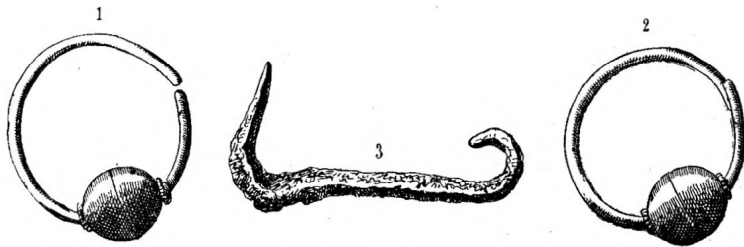
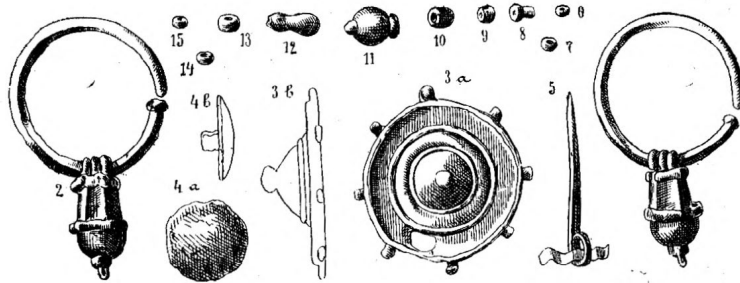
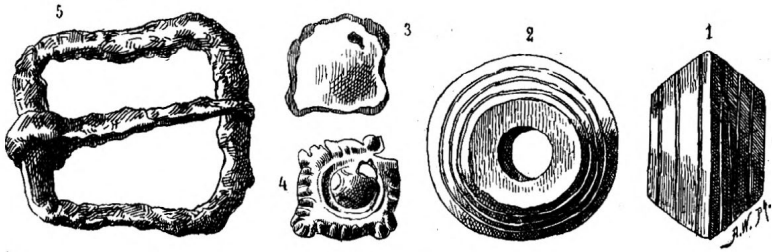
106. sír. Jobb fülében 3,2 átmérőjű ezüst függő, melyet alsó felén három oldalon reá csavart ezüst sodrony-ékített. Jobb kezében 13 ctm. hosszú vas kés.

107. sír. A sír egész hosszában széndarabok és hamu találtatott a nélkül azonban, hogy a csontokon legcsekélyebb égési nyom látszott volna. A csontváznak nem volt sírmelléklete.

108. sír. Igen korhadtt gyermek-csontváz, sírmelléklet nélkül.

109. sír. (CCI-dik tábla.) Lóval temetett csontváz. Az emberi csontváz rendes helyzetben ha-

CCXI. TÁBLA

Leletek a népvándorláskori sírmezőből.

nyatt feküdt, lábbal kelet s fejfel nyugotnak. Feltűnő csak az volt, hogy míg a kinyujtott láb-száruk rendesen egymás mellé szorítva találtnak, ez esetben erősen szét voltak terpesztve. Az emberi csontváz jobb oldala mellett feküdt a ló, még pedig úgy, hogy feje kelet felé, hátsó része pedig nyugoti irányban találtatott. A lónak két első lába kinyujtva feküdt a fej alatt. Az emberi csontváz medencecsontján egy vas nyelvvel ellátott, szép bronz csatt (3 *a*, *b*), a jobb felső lábszárnál vas karika (5), vas kés (9) s egy felismerhetetlenségig elrozsdásodott vasdarab találtatott (8). Jobb kezében kopját tartott, melynek hosszú fanyele elkorhadt, vas része pedig messze kinyulott úgy, hogy a kopja köpűjének töve közvetlenül a lófejből oldalán, azzal párhuzamosan feküdt. E vashból készült kopja 39 ctm. hosszú, melyből a lándzsára 48 ctm., a köpüre 21 cmt. esik. A köpű tövében egy, a közepén átlukasztott, kis nyujtvány van, mely valószínűleg a kopja-zászló egyik végének megerősítésére szolgált (7). A lócsontváz szájában egy egyszerű, úgynevezett «törött» zabla találtatott (4), melynek mindkét végében egy-egy erős vas karika van. A ló hasánál erős vas csatt (6) s mindkét oldalán más-más alakú s nagyságú kengyelvas találtatott (1. *a*, *b*. 2. *a*, *b*). Mindkettő talpán kiszélesedő, gömbölyű vas pálczából készült, csakhogy az egyiknek talprésze sima, a másiké pedig mindkét szélén s a közepén

hosszában bordás. Az egyiknek karikája tojásdad alakúan hosszúkás s folytatásában felső részén úgy hajlíttatott, hogy egy széles fület képez. A másiknak karikája alma-alakúan kissé nyomott, a szíjtartó füle pedig különállóan tagozott s lant-alakú.

110. sír. (CC-dik táblán.) Fülénél egy sima kis bronz karika (11), nyakánál három átlukasztott nagy, borostyándarab (3, 4, 5), számos, igen csinos betétekkel díszített üveggyöngy (1, 2, 6, 7, 8—10, 14—27) s ezek között két ólomból készült karika (12, 13).

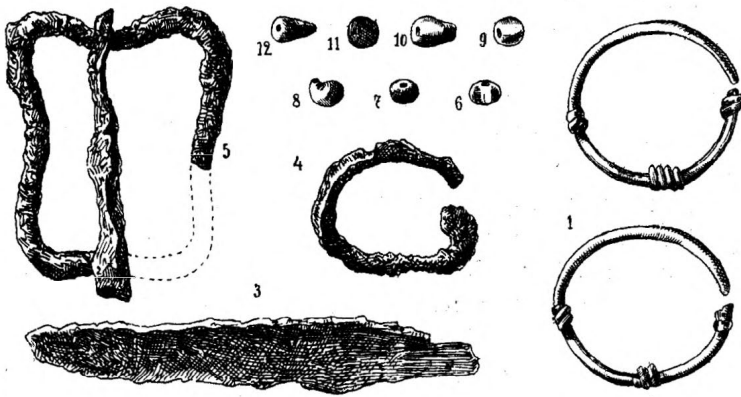
111. sír. Gyermekecsontváz, sírmelléklet nélkül.

112. sír. Egyik fülén sima ezüst fülkarika.

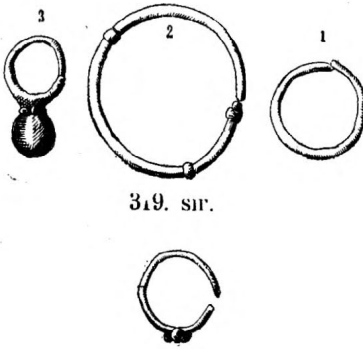
113. és 114. sír. Közvetlenül egymás mellett két csontváz. A jobb oldalon fekvőnél gyöngyöcsüngővel ellátott picziny-fülbevaló s nyakánál néhány üveggyöngy. A bal oldalon fekvő csontváznak nem volt sírme éklete.

115. és 116. sír. (CC-dik táblán.) Ugyanazon sírban, közvetlenül egymás mellett két csontváz. A jobb oldalon fekvőnek nyaka körül színes betéttel díszített, igen csinos üveggyöngyök (7—28); bronzból öntött, szív-alakú ékítmény (3); bronzból készült s tövében átlukasztott fibulának háta (4). A törés régi s így csak mint ékítményt hordozta tulajdonosa a gyöngyfűzér között. Bal kezében picziny vaskés (2), melynek pengéje csak 5 ctm. hosszú. A bal olda-

CCXII. TÁBLA.

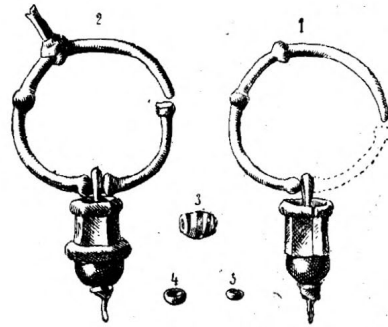

318. sír.

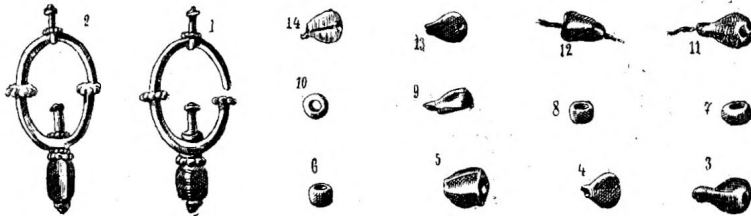

319. sír.

320. sír.

331. sír.

335. sír.

Leletek a czikói népvándorlaskori sírmezőből.

lon fekvő csontváznak jobb kezében hosszú vas kés találtatott (ábra).

117. sír. (CC-dik táblán.) A medenczecsonton vas csatt (ábra). Bal kezében tűzkő s nagyon elrozsdásodott aczélnak darabja. Jobb kezében csákány nyelét tartotta, maga a vas csákány jobb térdénél feküdt (ábra). A csákány 14 ctm. hosszú; tompa fokánál két négyszögű nyujtványnyal bír; a nyél számára készült lyuknál oldalfalai erősen kiszélesednek, a lyukban a nyélnek odarozsdásodott fasettjei láthatók; a csákány éle 3,2 ctm. hosszú.

118. és 119. sír. Ugyanazon sírban 2 csontváz közvetlenül egymás mellett. A jobb oldalon fekvő csontváznak nyaka körül számos, csinos betéttel díszített, tarka üveggyöngy találtatott. A bal oldalon fekvőnek jobb kezében vas kés volt.

120. sír. Jobb kezénél egy nagyobb s egy kisebb vas karika s egy hosszú vas kés.

121. sír. A medenczecsonton vas karika s egy felismerhetlen vasdarabka.

122. sír. Gyermekcsontváz, sírmelléklet nélkül.

123. és 124. sír. Anya, mellén keresztbe fektetett, picziny gyermekével. A felnőtt csontváznál gyönggyel ellátott bronz fülönfüggő. Nyaka körül különféle alakú, számos üveggyöngy, melyek nagyobb része lapos, dinnyemag-alakú. Már a gerjéni és závodí sírmezőkben találtam az e fajtájú gyöngyök kö-

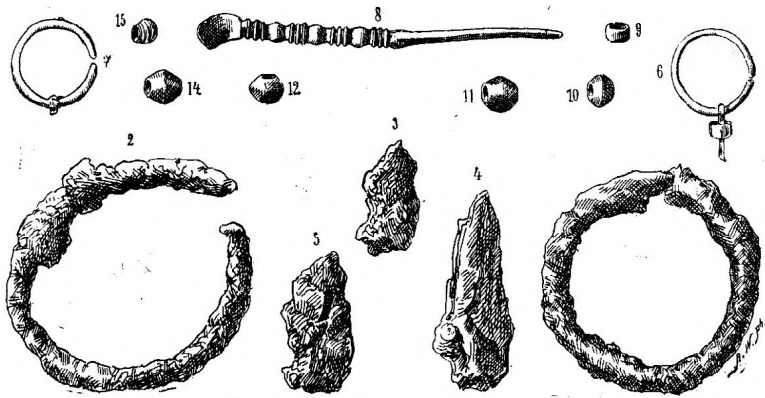
zött vékony bronz pántokat s apró bronz karikákat. Ez eset a jelen sírban is előfordult s felvilágosítást ad e kis bronz tagok rendelkezésére vonatkozólag. Ugyanis az egyik dinnyemag-alakú gyöngynek felső, vékonyabb részét egy kis bronz pánt fogja át, a melybe egy bronz láncszem kapaszkodik. Ennek alapján egy igen csinos nyakéket rekonstruálhatunk. A dinnyemag-alakú gyöngyszemek tehát a bronz lánczocskáknak minden második szemébe függőlegesen voltak beékelve, de miután azokból könnyen kihullottak, a gyöngyszemek bronz csöveibe helyezett fonál erősítette még egyiket a másikhoz. A 135-ik sírnál nem közönséges fonállal, hanem gyöngyök bronz csövein keresztül huzott bronz sodronnyal erősítették a nyakékszer gyöngyeit egymáshoz s ilyenkor a bronz csövecskék végei is van egy kis bronz pánt. Az imént leírt nyakékszer gyöngyei között egy bronzból öntött, felül füllel ellátott, 3 ctm. hosszú trapez-alakú csüngő is találtatott. E lemez egymás alatt kétszeresen átlukasztott s fülébe még egy kis üveggyöngy szorult.

125. és 126. sír. Közvetlenül egymás mellett két csontváz. Az egyiknek jobb kezénél vas karika és hosszú vas kés volt, a másik csontváznak nem volt sírmelléklete.

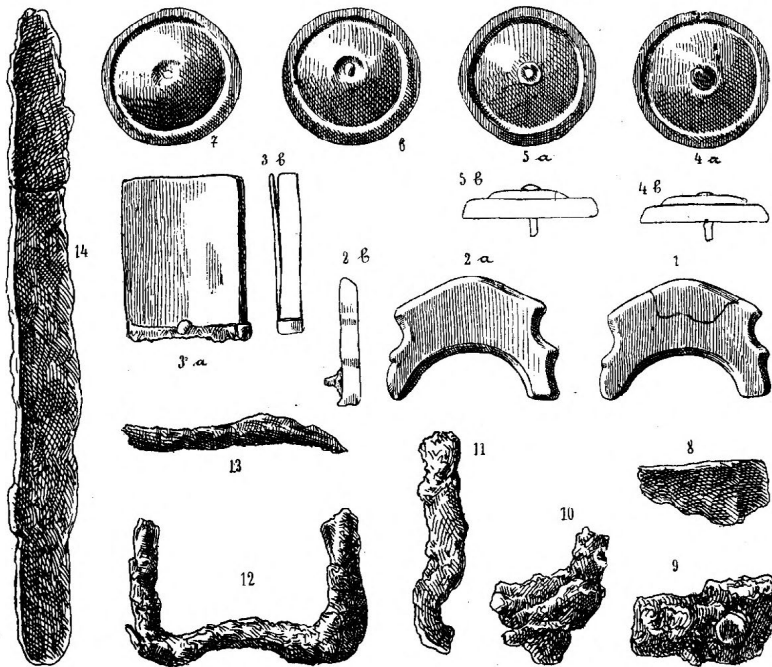
127. sír. Nyakán különféle alakú ésszinű üveggyöngy, közöttük között van egy ólomból készült s hosszában rovátkolt gyöngy is.

128. sír. Állkapczája patinás, de

CCXIII. TÁBLA.

339. sir.

345. sir. A.

nem találtunk mellette mást, mint egy sima bronz karikát.

129. és 130. sír. Közvetlenül egymás mellett két csontváz. Az egyiknek jobb kezénél vas karika és vas kés, a másik csontváznak nem volt sírmelléklete.

131. sír. Nyakán csinos betéttel díszített, nagy üveggyöngyök. Melén vasból készült fibulának sodronytekercse, melynek közepéből a tű nyulik ki. Bal kezének ujjai között egy, felül karikában végződő, 20 ctm. hosszú vas szeget tartott, mellette egy vas karika, egy trapezalakúra hajlított vas sodrony s két más, ismeretlen rendeltetésű vas-eszköz darabja feküdt. Jobb felső lábszáránál vas kés találtatott.

132. sír. Fültövén egy-egy bronzból készült fülönfüggő, melyek karikáira — felül úgy, mint alul — üveggyöngyök erősítették.

133. sír. Gyermekcsontváz, két picziny ezüst fülbevalóval, melyekről belül üres, nagy ezüst golyó lógott.

134. sír. Egyik fülén sima bronz karika.

135. Mindkét fültövén sima bronz karika, nyakán különféle alakú, tarka üveggyöngyök, melyek között többszörösen összesodrott, fekete színű lenfonálnak darabja maradt. Itt ismét feltaláltam a 123-ik sírban leírt rendkívül kényes nyakékszernek töredékét azon különbséggel, hogy itt igen picziny vas láncszemekbe voltak erősítve a bronz csövecskékkel ellátott üveggyöngyök.

136. sír. A medenczecsonton vas csatt.

137. sír. Fiatal egyénnek csontváza. Fültövein egy-egy ezüst fülönfüggő volt, melynek egyetlen díszes kúp-alakban elhelyezett, négy aranyozott ezüst golyócskából áll.

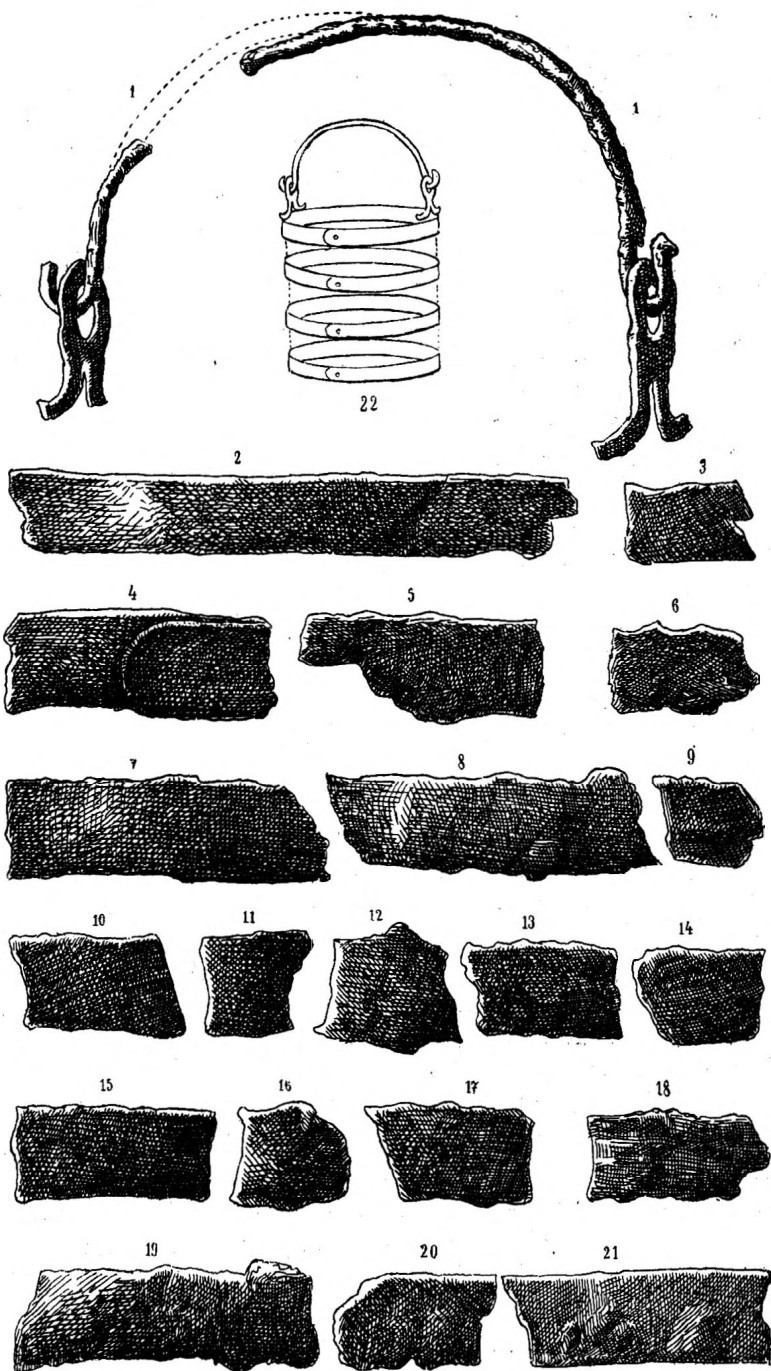
138. és 139. sír. Anya, jobb karjában tartja testével párhuzamosan nyuló picziny gyermekét. Az anyának nem volt sírmelléklete, a gyermek nyaka körül azonban színes üveggyöngyök találtattak.

140. sír. Gyermek csontváza. Fültövein két sima bronz karikával.

141. és 142. sír. Közvetlenül egymás mellett felnőtt csontváza gyermekkel. A felnőtt jobb fülénél két ezüst félgömb s bal kezében tűzkődarab találtatott; a gyermeknek nem volt sírmelléklete.

143. és 144. sír. (CC-dik táblán.) E csontváznak helyzete csak annyiban volt kivételes, hogy bal karját feje fölé emelte. E felemelt karnál vas karika (2), nyakán számos tarka üveggyöngy (7, 8, 10—28) s egy átlukasztott borostyándarab (9); egyik fülén egy arany fülbevaló találtatott (1). Ez utóbbi igen csinos munka. A nyitott, tömör arany karikának alsó részéről gyöngysorutánzáttal körülvett három arany golyó s az alatt bronz csöveskével bélelt üveggyöngy lóg le. Bronzból több hasonló példányt találtunk e sírmezőben, hol kúp alakban elhelyezett golyócskák díszítik a karikát. A medenczecsonton bronz csatt volt (3). Közvetlenül alatta egy másik csontváz feküdt, melynek nem volt sírmelléklete.

145. sír. A medenczecsonton vas

345. sír. b.

Leletek a czikój népvándorláskori sírmezőből.

csatt. Jobb kezénél vas karika és kés.

146. sír. Gyermeccsontváz, egy picziny ezüst fülönfüggővel.

147. sír. Csontváz, sírmelléklet nélkül.

148. A medenczén vas csatt és egy kis vas karika.

149. és 150. sír. Felnőtt egyén jobb karján keresztben tart egy 3—4 éves gyermeket úgy, hogy ennek hátgerincze a felnőttnek jobb karját érinti. Egy vas karika volt e kettős sírnak összes melléklete s ez a felnőtt fejénél feküdt.

151. sír. E csontváz fekvése annyiban volt kivételes, hogy öszszehajlított lábszárai térdel felfelé álltak; többi testrészei a fejtől a medenczéig rendes helyzetben feküdtek. Sírmelléklete nem volt.

152. sír. Fültővein két sima bronzkarika.

153. sír. Fogatlan öreg. Állkapczáján a fogüregék már benőttek. Medenczecsontiján vas csatt s jobb kezénél vas kés találtatott.

154. sír. A bal felső lábszár mellett vas karika és vas kés.

155. sír. A medenczecsonton elől és hátul egy-egy vas csatt. Bal kezében aczél gyanánt használt, sarló-alakú, görbe vas pengének töredéke, melyhez tűzkő-(silex) darab rozsdásodott.

156. sír. A medenczecsonton vas csatt, jobb kezében aczél gyanánt használt vas darab és tűzkő-penge.

157. sír. Jobb kezében vas kés, a medenczecsonton vas csatt.

158. sír. Jobb kezénél nagy vas

karika töredéke s vas kés, a medenczecsonn alatt vas csatt.

159. sír. Jobb kezénél nagy vas karika és vas kés; a medenczecsonton vas csatt, a bal kezében vas láncszemen lógó aczél, melyhez tűzkő-darab rozsdásodott; a medenczecsonn alatt nagy üveggyöngy.

160. sír. Jobb felső lábszáránál egy, vastag végén átlukasztott s ellentett végén hegyes, 16 ctm. hosszú szarvasagancs s hosszú vas kés; bal kezében egy 7.5 ctm. hosszú vas ár, mely vastagabb végén nyélbe volt illesztve, miután ott fasejtek rozsdásodtak hozzá; a medenczecsonton vas karika és vas csatt.

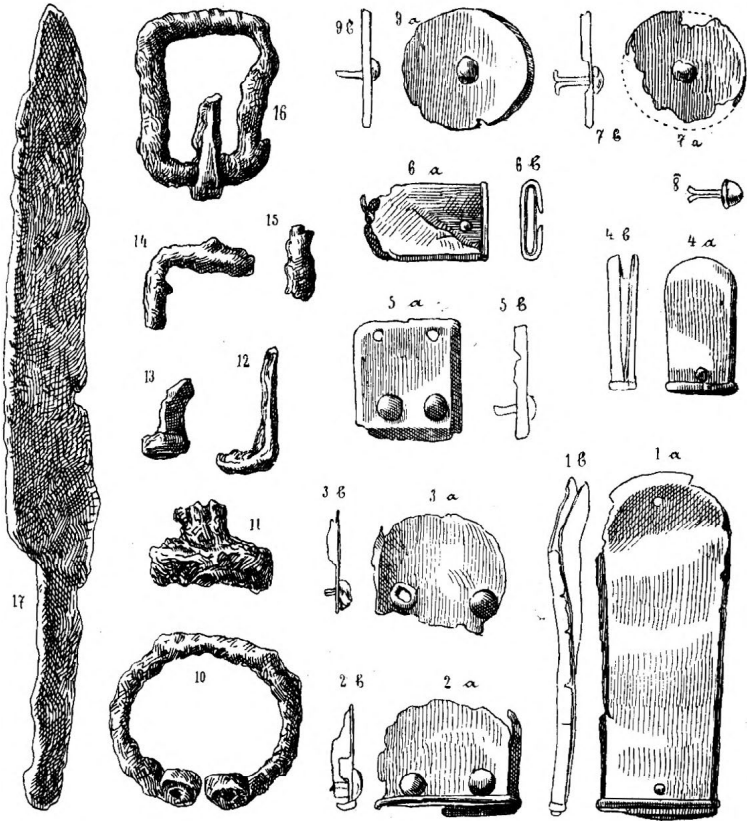
161. sír. Bal fülénél két egymásba kapaszkodó, sima bronz karika, a jobb fülénél csak egy egyes bronzkarika találtatott.

162. sír. Gyermeccsontváz, két kis ezüst függővel, melyekről gyöngysor-utánzattal ékített, nagy ezüst golyó lóg le; nyakánál néhány üveggyöngy.

163. sír. Gyermeccsontváz két picziny bronz függővel, melyek mindegyikéről nagy üveggyöngy lóg le.

164. sír. Nyakán különféle alakú s nagyságú üveggyöngy, melyek között egy mogyoró-nagyságú s bronz csövecskével keresztül furt igaz gyöngy találtatott. Egyik fülénél aranyozott ezüst függő volt, melynek nagy ezüst golyóját gyöngysor-utánzat s szőlőfűrthöz hasonló, kidomborodó ékítmény díszíti.

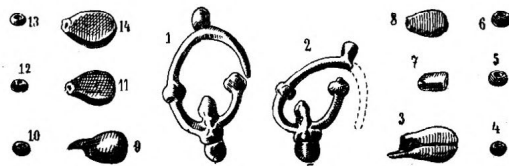
CCXV. TÁBLA.

351. sír.

352. sír.

354. sír.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

165. sír. Jobb kezénél két egymásba kapcsolt vas karika s egy hosszú vas kés.

166. sír. Csontváz, sírmelléklet nélkül.

167. sír. (CC-dik táblán.) E sír-
üregben a fej- és medencze-
csont — felül úgy, mint alul —
ujjni vastagságú szén- és hamu-
réteggel volt körülveve. A meden-
czecsont bal szárnyán vas csatt (5),
jobb szárnyán pedig az (9. a, b)
ábrában bemutatott, nagyon eredeti
éki tményű bronz csatt találtatott. Ez
utóbbit hátsó részén ügyesen alkal-
mazott három átlukasztott nyújt-
vánnyal erősítették a szíjhoz. A
felső lábszárak körül vasból ké-
szült öt szíjvég feküdt. Négy ezek
közül picziny és sima (1—4), az
ötödik jóval nagyobb s szélein több
átlukasztással díszített (10).

168. sír. Gyermekecsontváz, két pi-
cziny ezüst fülönföggővel s néhány
apró üveggyönggyel.

169. sír. Gyermekecsontváz, sírmel-
léklet nélkül.

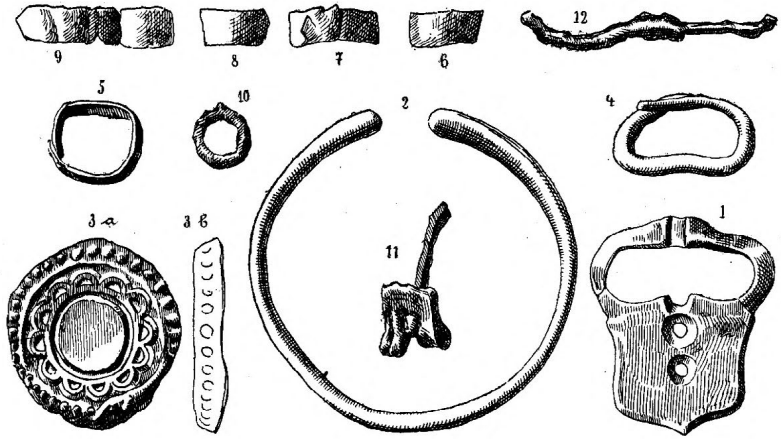
170. sír. A medenczecsont bal
szárnyán vas csatt, jobb szárnyán
vas karika, jobb kezében vas kés.

171. sír. Gyermekecsontváz, a fej-
nek mindkét oldalán bronzból ké-
szült, sima fülönföggővel, nyaka
körül üveggyöngyök s ezek között
egy felül fülre hajlitott bronz le-
mezke, lába végénél egy szűk s
magas nyakkal ellátott, hasas ré-
szén párhuzamos karczolatokkal
díszített, golyó-alakú edény.

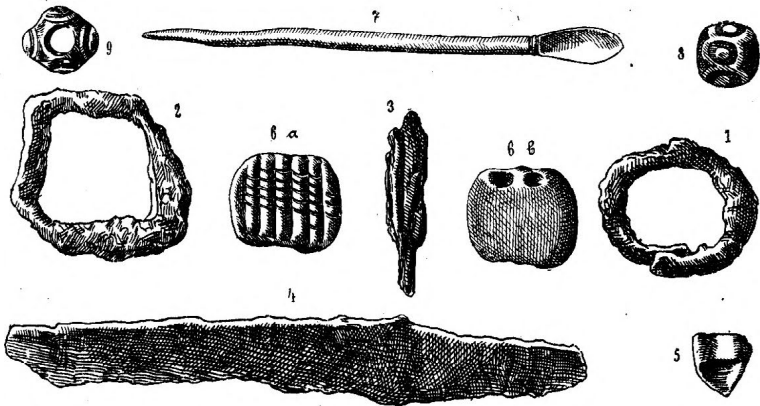
172. sír. (CCIII-dik tábla.) Ló-
val temetett csontváz. — Ez
ugyanoly irányban feküdt, mint a

109-ik sír-üregben leírt csontváz. Az
emberi csontváz benne volt a sírok
rendes sorában s lábbal keletnek,
fejjel pedig nyugatnak feküdt. Köz-
vetlenül az emberi csontváz mel-
lett s annak jobb oldalán volt a
ló és pedig fejével kelet felé, hátsó
részével pedig nyugotnak. A ló-
csontváz oldalt feküdt és pedig a
jobb oldalán. Mind a négy lábának
izmai keresztülmetszetek s csak
így volt lehetséges a felső s alsó
lábszárakat közvetlenül egymásra
hajlítani, a mit azért tettek, hogy
azt így könnyebben lehessen a sír-
üregbe szorítani. A lónak oldalbor-
dái s hátgerince már teljesen el-
korhadt, hasa táján feküdt a vas
csatt (7) s valamivel alantabb bal
oldalán a kengyelvas (1. a, 2. b),
melynek nem volt párja. Szája tátva
volt s benne találtuk a mindkét
végén díszített agancsokkal felsze-
relt vaszablát (10). Az emberi csont-
váz jobb kezében három kis kés
s jobb felső lábszáránál egy na-
gyobb kés volt. A ló- és ember-
csontváznak közvetlen közelsége
sok szemlélőre azon benyomást
tette, mintha az ember a ló hátára
lett volna kötözve, de ennek lehetősé-
ge ki van zárva, mert a ló oldalt, az
ember pedig hátán hanyatt feküdt.
A kengyelvas négy élő vas pálczá-
ból készült, kiszélesedett talpa külső
felén bordás, karikája alma-ala-
kúan kissé nyomott, füle pedig
hossznégyszög-alakú. A vasból ké-
szült zabla alakja az úgynevezett
«törött» zablákhöz tartozik s mind-
két oldalán kettős karikában vég-
ződik. A belső nagyobb karikába

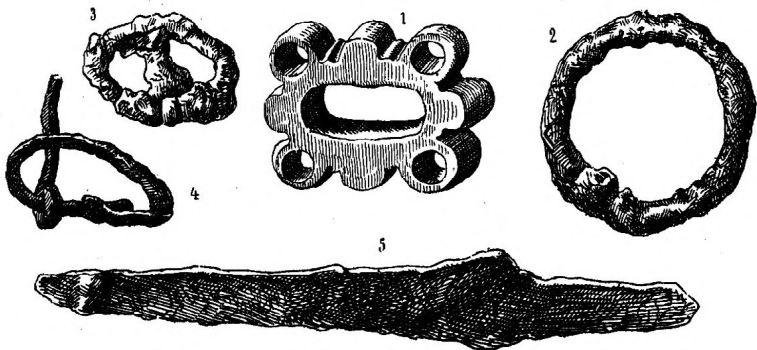
CCXVI. TÁBLA.

356. sir.

366. sir.

367. sir.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

díszített szarvasagancsok tűzettek, a külső kisebb karikába pedig vas karika van kapcsolva. A szarvasagancsok hegyes végükkel felfelé, függőleges helyzetben szorítottak a zabla szélének karikájába úgy, hogy mindkét végük erősen kifelé kanyarodik s ott, hol a karikába érnek, felül s alul át vannak lyukasztva. Bekarczott díszítésük különböző. Az egyiken párhuzamos vonalak között concentricus köröket, a másikon párhuzamos vonalakból alakított szalagokat s ezek között háló-alakú díszítést találunk.

173. sír. Jobb kezében vas kés.

174. sír. A medenczecsonton vas csatt.

175. sír. Gyermekecsontváz, sírmelléklet nélkül.

176. sír. Feje s ágyékafelül — úgy, mint alul — ujjnyi vastagságban apró szén- és hamurétegben feküdt, mely még a szemüregeket is betöltötte, anélkül azonban, hogy a csontokon égési nyomok látszottak volna. Egyik fültövén sima bronzkarika találtatott, másik oldalán jóval nagyobb bronz függő, melyre ólomgyöngyöt erősítettek. Nyakán különböző alakú üveggyöngy, medenczecsontján vas csatt, jobb kezénél picziny vas karika, csontnyél és vas kés volt.

177. sír. Felnőtt csontváz, sírmelléklet nélkül.

178. sír. Gyermekecsontváz, sírmelléklet nélkül.

179. sír. Az egész csontvázat fél ujjnyi rétegben szén és hamu borította. Sírmelléklete csak egy vas

csattból állott, mely a medenczecsonton feküdt.

180. sír. Lába végénél hengeralakú, durva edényke.

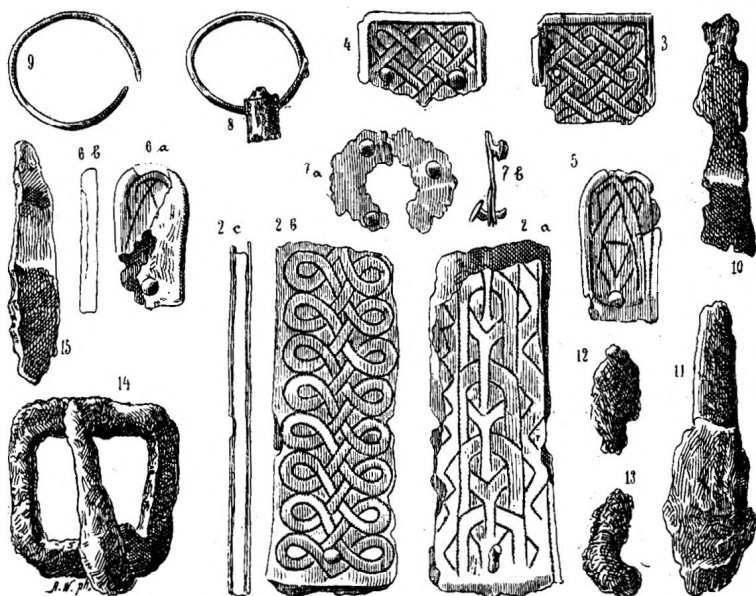
181. sír. Öregegyének igen korhadt csontváza. Sírmelléklete nem volt.

182. sír. Fültövein két sima bronz fülönfüggőnek töredéke; jobb kezénél vas karika, picziny vas kés és egy ismeretlen rendeltetésű vas tárgy.

183. sír. (CCIV-dik táblán.) A medenczecsonton köröskörül: egy bronz csatt (3. *a*, *b*), nyujtványán S alakú díszítéssel, ez három szeggel volt a szijhoz erősítve; 5 darab bronzból öntött, csuklóban hajló övdísz (1, 2, 4—6), melyeknek kisebb, félköríves részek növény-ornamentumot mutat, másik, hosszabb részek hatszorosan van áttörve s ez két szeggel volt a szijhoz erősítve; 8 darab növény-ornamentumot mutató bronz ékítmény (12, 14—17, 19—29), melyeknek minden egyes darabjuk két-két szeggel volt a szijhoz erősítve; egy hatszorosan áttört, ugyanolyan ékítmény, mint a csuklóban hajló övdísznek hosszabb fele (7. *a*, *b*); 2 hosszánégszög alakú s két-két szeggel ellátott bronz lemez (9, 10); 2 picziny bronz pánt (8, 11); egy kisebb vas csatt töredéke; jobb kezének egyik ujján sima bronz sodronyból készült gyűrű (13); jobb kezében egy igen szép vas kés (18).

184. sír. Teljesen fogatlan öreg, állkapczáján a fogüregek egészen benőttek. Feje tetején babnagyságú lyuk, mely azonban nem trepanatio, hanem halálos sérülés következté-

CCXVII. TÁBLA.

373. sir.

388. sir.

Leletek a czikói népvándorláskori sirmezőből.

ben támadt. Medenczecson tján vas csatt feküdt.

185. sír. Gyermekcsontváz, fültövein 2 sima bronz karikával s nyakán néhány üveggyönggyel.

186. sír. Medenczecson ton vas csatt.

187. sír. Medenczecson tján vas csatt s jobb kezében egy 26 ctm. hosszú vas kés.

188. sír. (CCIV-dik táblán.) Valószínűleg lóval vagy más kisebb állattal eltemetett gyermekcsontváz. Az állati csontok teljesen elkorhadtak, nem találunk azokból semmit s csak a gyermekcsontváz mellett feküdt kis vas zabla (2) enged lóval vagy más állattal való temetkezésre következtetni. A gyermek esontváza is igen korhadt volt. Bal vállánál egy a késő római korszakból elég ismert bronz fibula feküdt. (4. a, b). Sodronytekercsét félköríves, díszített korong takarja, háta S alakú s tűtartóját magas kampó képezi. Jobb kezénél kis vas karika (3) s egy picziny vas kés (1), jobb fülén gyönggyel ellátott, picziny bronz fülönfüggő volt (5. a, b).

189. sír. A medenczecson ton vas csatt, jobb kezében kis vas kés volt.

190. sír. A medenczecson t jobb és bal szárnyán egy-egy vas csatt s jobb kezében vas kés.

191. sír. (CCV-dik tábla.) Bal kezében acél és rozsdafoltos, nagy tűzkő. A medenczecson ton két vas csatt (10, 11), az egyiknek alakja közönséges, a másik ritka alakú. Tojásdad alakú kerete lapos nyujtványban folytatódik,

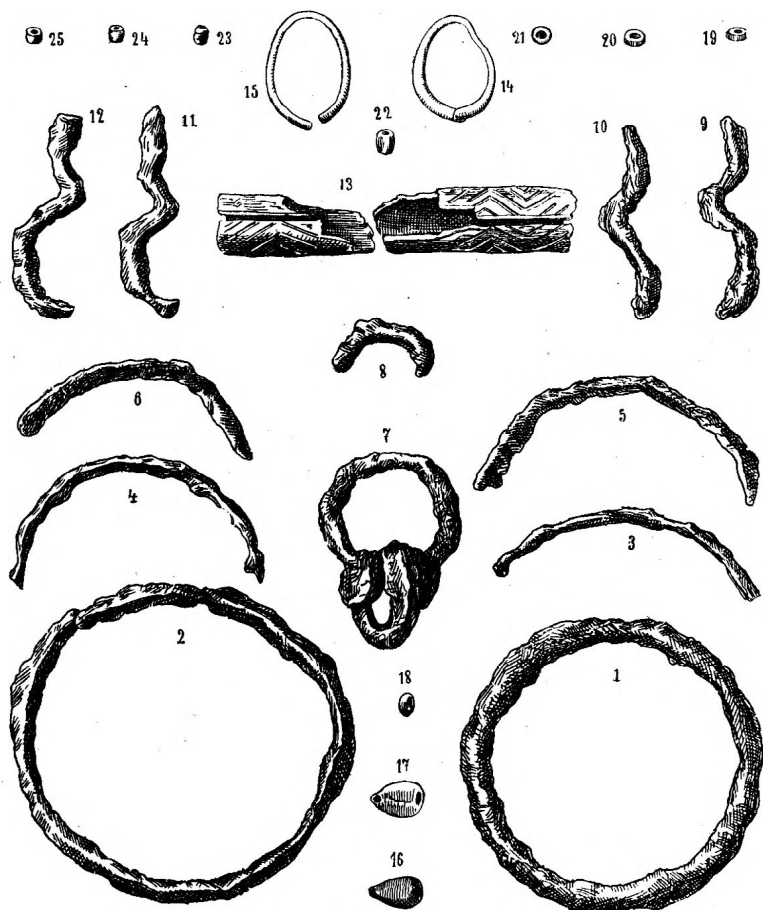
kampós nyelve majdnem ujjnyi vastag s korongban végződik. A medenczecson t jobb- és baloldali szélén egy-egy hosszú vas kés (1, 2). Az egyikén rajta van még fahüvelyének ezüst pántja, melyet két szeggel erősítettek a szíjhoz. Jobb felső lábszárának közepén sima ezüst lemezekből készült szíjvég (12), melynek belsejében egészen épen megmaradt a béllelés gyanánt szolgált falemez. Ugyane jobb lábszár alsó végén találtunk egy kampóra hajlított, fejes vas szegget (6) s egy rakáson 3 darab háromlű hajító dárdát (3—5), melyeknek tövisein még rajta van a faburkolat. Kettő ezek közül a szárnyak tövében átlyukasztott. Hosszúságuk: 9.5 és 11.5 ctm.

192. sír. (CCVI-dik táblán.) Egyik fülén sima bronz karika s a medenczén vas csatt.

193. sír. Fültövein egy-egy igen nagy ezüst fülbevaló (1, 2), melyek nagy ezüst gombjai vékony ezüst sodronnyal ékítettek. Nyakán különféle alakú tarka üveggyöngy (6—14) szekek között Carus (282—284) császárnak halála után vert érme. Előlapján: DIVO CARO (az 5. sz. rajzon hibásan CABO) s koronázott feje jobbról. Hátlapján: CONSEC-RATIO. A csontváz medenczecson tján vas karika (3) és vas csatt (4), melyen durva vászonnak lenyomata látszik.

194. sír. Egyik fülén üveggyönggyel ellátott bronz fülbevaló, bal kezében agyagból égetett és függőleges vonalakban kipontozott orsógomb és kis vas kés találtatott.

CCXVIII. TÁBLA.

390. sir.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

195. sír. Gyermekecsontváz, sírmelléklet nélkül.

196. sír. A csontváz lába végénél tágas szájú, öblös edény, melyben tojás héja találtatott.

197. sír. Összes sírmelléklete egy vas karikából állott.

198. sír. Felnőtt csontváza, sírmelléklet nélkül.

199. sír. Egyik fülénél gyöngy-sor-utánzattal díszített, bronzgömbbel ellátott fülönfüggő; a fej másik oldalán sima bronz karika. Nyaka körül különféle alakú és nagyságú tarka üveggyöngy. Bal kezében kis vas kés.

200. sír. Medenczecsonton vas karika. Bal kezében aczélnak töredéke s tűzkő. Ez utóbbi szabályosan hasogatott, őskori silex-penge volt, melyet tulajdonosa úgy találhatott. Jobb kezében hosszú vas kés.

201. sír. Fültövein két sima bronz karika. Nyakán üveggyöngyök. Bal kezénél egy római pénz.

202. sír. (CCVI-dik táblán.) A medenczecsonton vas csatt (2) s körülötte három bronz karika (5—7), egy kisebb kerek s két nagyobb: lapos, tojásdad alakú. Jobb kezénél picziny vas láncz (4); egy félkörívvel, pontokkal s párhuzamos vonalakkal és tövéből átlukasztott szarvasagancs (8), melynek egyik oldalán vasrozsa látszik. Jobb felső lábszáránál vas kés (1).

203. sír. A medenczecsonton vas csatt.

204. sír. Fültövein két kis bronz fülönfüggő.

205. sír. (CCVI-dik táblán.) Bal felső lábszáránál különféle nagy-

ságú vas karikából alakított láncz, (1, 3, 4), csontból készült nyél (5) és egy nagy vas kés találtatott (2).

206. sír. Medenczecsonton vas csattnak karikája.

207. sír. Jobb felső lábszáránál nagy vas kés, a medenczecsonton vas csatt.

208. sír. Feje körül sok apró széndarab és hamu volt. Egyik fültövében gyöngyös csüngővel ellátott bronz fülbevaló s nyaka körül apró üveggyöngyök találtattak.

209. sír. Csontváz, sírmelléklet nélkül.

210. sír. Jobb kezénél vas karika és hosszú vas kés.

211. sír. Medenczecsonton vas csatt.

212. sír. Gyermekecsontváz, sírmelléklet nélkül.

213. sír. Jobb kezénél vas karika, hosszú vas kés és egy felismerhetetlen vasdarab.

214. sír. Nyakán néhány kis üveggyöngy.

215. sír. Gyermekecsontváz, sírmelléklet nélkül.

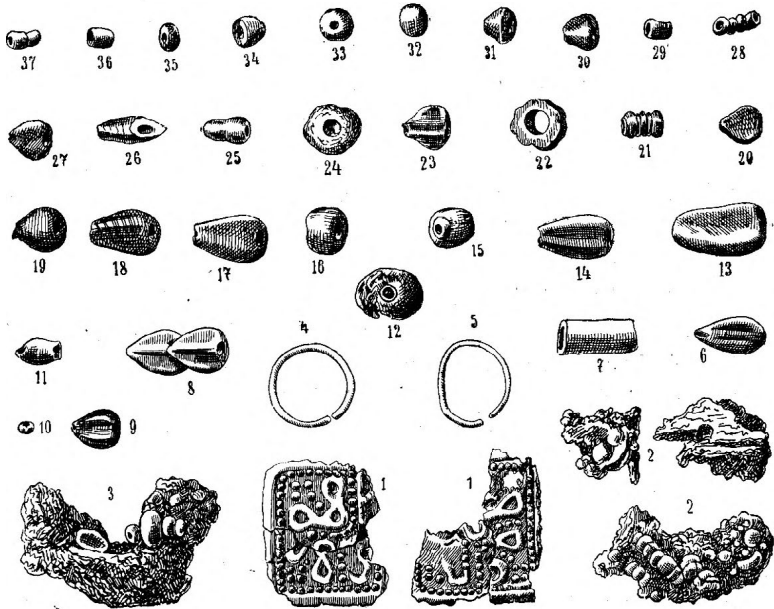
216. sír. Medenczecsonton vas csatt. Jobb kezénél kis vas karika és kis vas kés.

217. sír. Lába végénél szabad kézzel idomított durva edény.

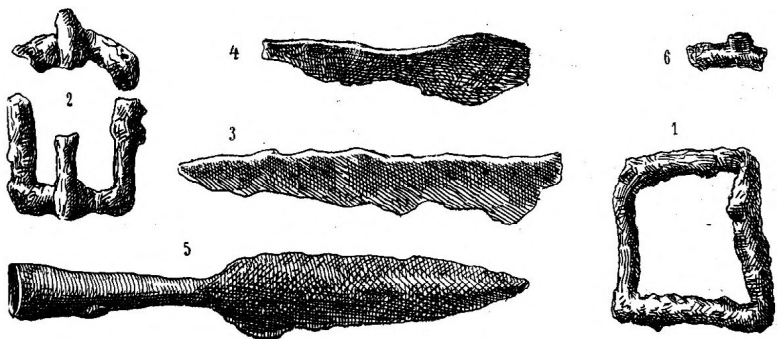
218. sír. Jobb kezénél kis vas karika és kis vas kés.

219. sír. Medenczecsonton vas csatt. Jobb kezénél vas karika és vas kés. Lába végénél a két lábfej között korongon készült s vízszintes párhuzamos karcolatokkal díszített edény. Pereme kissé befelé konyult.

CCXIX. TÁBLA.

393. sír.

394. sír.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

220. sír. Felnőtt csontváza, sírmeléklet nélkül.

221. sír. Gyermekcsontváz, egy sima bronz fülbevalóval s néhány bronz gyönggyel.

222. sír. Gyermekcsontváz, sírmeléklet nélkül.

223. sír. Fültövein egy-egy sima bronz karika, nyakán néhány apró üveggyöngy.

224. sír. Felnőtt csontváza, sírmeléklet nélkül.

225. sír. Gyermekcsontváz, egyik fülén nagyon picziny sima bronz karikával s nyakán néhány apró üveggyöngy.

226. sír. Néhány picziny gyöngy sárga üvegpasztából.

227. sír. Nyakán néhány üveggyöngy; a medenczecsonton vas csatt; jobb kezénél egy nagy s egy kisebb vas karika s egy hosszú vas kés.

228. sír. (CCVII-dik tábla.) Lóval temetett csontváz. Itt a ló helyzete és irányítása eltérő volt a 109. és 172-dik sírokban megfigyelt esettől. A lócsontváz nem egészen párhuzamosan feküdt az emberi csontvázsal. Az emberi csontváz feje északnyugotnak volt, lábai pedig délkeletnek, a lócsontváz azonban egészen nyugotkeleti irányban feküdt, és pedig úgy, hogy feje nyugoti, hátsó fele pedig keleti irányban volt. A ló valószínűleg élve lett eltemetve, mert magasra emelt fővel, nem oldalvást elterült testtel, hanem a lovak rendes nyugvó helyzetében taláztatott. A lócsontváz ez esetben teljesen ép állapotban volt. Lehetséges, hogy e jól conservált állapo-

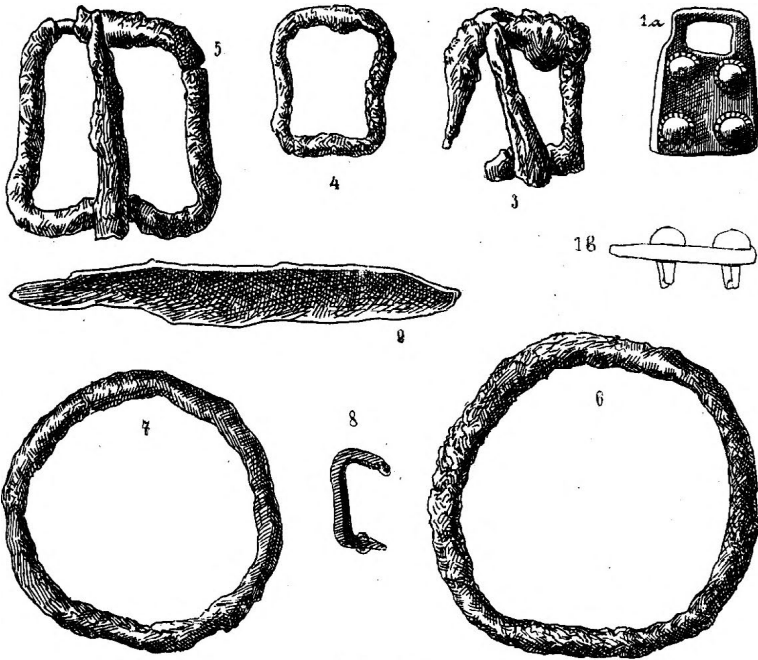
tát annak köszönhette, mert még most is két méternél mélyebb volt a sír, míg a többi lovas sírok aránylag jóval csekélyebb mélységben taláztatnak. A ló homlokát és alsó állkapczáját zöldre festette a szerzőszám dísz patinája, de csak egy picziny, trébelt bronz lemezt (9) taláztunk ebből. Szájában vas zabla (5, 6), hasánál vas csatt (3) s hasa alján két kengyelvas taláztatott (1, 2). A kengyelek karikája a talpon kiszélesedik és kívül bordás, szíjtartó-fülük pedig hosszánégyszög alakú. Volt még azonfelül a lócsontváz körül: egy vashól készült, kis szűrő eszköz (7), melynek pengéje köpüre kovácsolt, s egy simára faragott oldalborda, mely valamely eszköznek foglalatja lehetett. A meglehetősen korhadtt emberi csontváz medenczecsontján vas csattnak karikája (4) és egy bronz pityke (10); jobb kezében vas kés (8) s lába végén egy durva edény taláztatott, mely azonban a kivevésnél darabokra törött.

229. sír. Fültövéen egy-egy bronzból készült s üveggyöngyös csüngővel ellátott fülbevaló, nyakánál egy vashól készült, vékony tű.

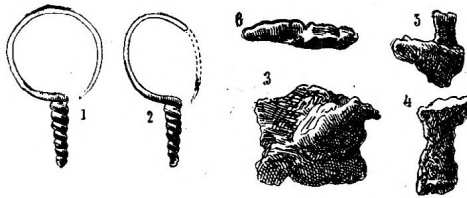
230. sír. Jobb kezénél hosszú vas kés.

231. sír. Fejénél két sima, vastag bronz karika; nyakán bronz csövecskékkel bélelt üveggyöngyök; a medenczecsonton vas csatt töredéke.

232. sír. Vas kés és vas csatt töredéke, lába végén pedig korongon készült s vízszintesen párhuzamos karczolatokkal díszített edény.

396. sír.

399. sír.

400. sír.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

233. sír. Egyik fülön bronzból készült, ugyanolyan függő, mint a 143. sírüregben talált arany függő.

234. sír. Jobb kezénél tűzkő és vas kés töredéke, melynek pengéje vékony ezüstsálakkal van berakva.

235. sír. Gyermekecsontváz, egyik fülén picziny ezüst függővel, mely gula-alakban elhelyezett, négy picziny gombbal díszített.

236. sír. A medenczezsont körül sok apró széndarab és hamu volt. Ugyanitt taláztatott egy vas csatt s jobb kezénél picziny vas kés.

237. sír. Jobb felső lábszáránál vas szíjvég, vas gyűrű s egy igen picziny vas kés.

238. sír. Lovassír csekély mélységben. E sírban a csontvázak vagy nagyon elkorhadtak vagy pedig fel voltak már dülva. Néhány lófog, lóborda, nagyon korhadt emberi csontok s egy hosszú vas kés volt e sír összes melléklete.

239. sír. (CCVIII-dik tábla.) Két nagy ezüst függő (1, 2), ezüst sodronynyal díszített nagy gömbökkel. Az egyik függő jobb fültővénel feküdt, a másik egészen benne volt a szájában úgy, hogy felső állkapczájának belső fele a patinától zöldre festett. Nyakán különféle alakú s színű üveggyöngyök (10—17). Bal vállánál késő római, ugyanolyan bronz fibula (3. a, b), milyen a 188-ik sírban fordult elő. A medenczezsont baloldalán egy lócsülök-alakú, függőlegesen átlukasztott agyaggyöngy (18), egy másik szintén agyagból készült, nagy

orsógomb (9) és egy pipafödél-alakú, alul homoru, felül domboru, szélén picziny füllel ellátott, bronzból öntött, ismeretlen rendeltetésű eszköz (6. a, b). Ez közvetlenül az orsógombon feküdt s patinája azt zöldre festette. Bal felső lábszáránál egy négyszögű vas lemez s vas kés (4), melynek nyéltővében vas karika volt (3).

240. sír. Felnőtt csontváza, sirmelléklet nélkül.

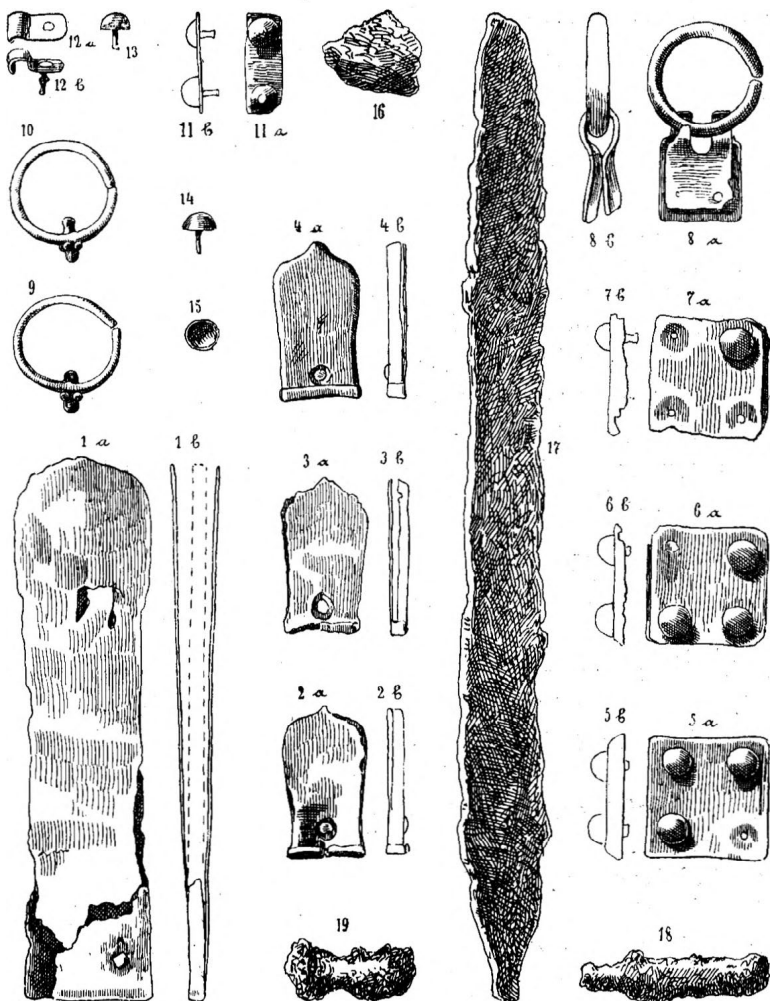
241. sír. Fültővein egy-egy ezüst függő, melyek tojásdad alakú, nagy gömbjei vékony ezüst sodronynyal ékítvék. Nyakán üveggyöngyök. Bal kezének egyik ujján bronz sodronyból összehajlított nagy gyűrű, melynek egyik vége hegyes, másik vége laposra kalapált. Bal kezében igen picziny vas kés.

242. sír. Lovassír. Egészen fogatlan öreg egyénnek csontváza, egyik fülén sima bronz karikával. Balján csupa penészes föld között néhány nagyon korhadt lócsontot találtam.

243. sír. Valamivel a medenczezsont fölött az övöt díszítő pitykéknek olombélelése s picziny bronz szegei. A medenczezsont közepén igen szép bronz csatt, áttört művű lemezzel, mely alján három átlukasztott nyujtványnyal volt a szíjhoz erősítve. Bal kezében igen picziny vas kés, egészen ép aczél és tűzkő. Az aczél és tűzkő mellett koromfekete volt a föld, a mi valószínűleg a tapló- vagy más gyűanyagnak korhadásából eredt.

244. sír. Gyermekecsontváz, sirmelléklet nélkül.

CCXXI TÁBLA.

409. sír.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

245. sír. Felnőtt csontváza. Alsó állkapczája s fejének hátsó része patinától zöldre festett, de a munkásnak figyelmetlensége folytán a melléje adott bronztárgyat nem találtuk meg.

246. sír. Gyermeccsontváz. Jobb kezében kis vas karika és vas kés.

247. sír. (CCIX-dik táblán.) Bal kezének alsó szára s a medenczecsontról bal fele patinától zöldre festett s itt találtunk vékony ezüst lemezből készült s fával bélelt nyolcz szíjvéget: az egyik 9 ctm. hosszú (7), öt darab 3 ctm. hosszú (8—10) s kettő 2 ctm. hosszú (5, 6). Jobb kezében tűzkő és 17 ctm. hosszú vas kés, bal kezében egy 8 ctm. hosszú vas kés (4) s a medenczecsontról közepén vas csatt (1, 2) volt. Övét köröskörül szélein vonallal szegélyezett s négy kidomborodó ponttal díszített, néyszögű ezüst lemezek ékítették (11—15).

248. sír. Gyermeccsontváz egyik fülén sima bronz karikával.

249. sír. Jobb kezénél vas kés töredéke.

250. sír. Felnőtt csontváza, sírmelléklet nélkül.

251. sír. Fültővein egy-egy gyöngy-csüngős fülbevaló bronzból s több apró üvegyöngy a nyakán.

252. sír. Bal kezében vas kés.

253. sír. Közvetlenül a medenczecsontról fölött durva agyag edény.

254. sír. Bal kezében tűzkő, a medenczecsontról picziny vas csatt, és egy ólommal bélelt picziny ezüst szíjvég, mely patkó-alakú mélyítéssel díszített.

255. sír. Jobb kezében egymásba kapcsolva egy nagy és egy kis vas karika s egy kis vas kés.

256. sír. Felnőtt csontváza, sírmelléklet nélkül.

257. sír. (CCIX-dik táblán.) A medenczecsontról körül négy oldalról félkörökkel díszített három bronz korong (1—3), melyek mindegyike négy szeggel volt az övhöz erősítve; egy másik szintén bronz lemezből készült, négy helyen átlukasztott s a közepén kelek alakúan kimetszett korong (4). A medenczecsontról nagy vas csatt (5). Bal kezében tűzkő és picziny vas kés (6).

258. sír. Jobb kezében hosszú vas kés.

259. sír. Nyakánál két üvegyöngy, a medenczecsontról picziny vas csatt.

260. sír. Felnőtt csontváza sírmelléklet nélkül.

261. sír. Fültővein egy-egy sima bronz karika.

262. sír. A medenczecsontról vas karika.

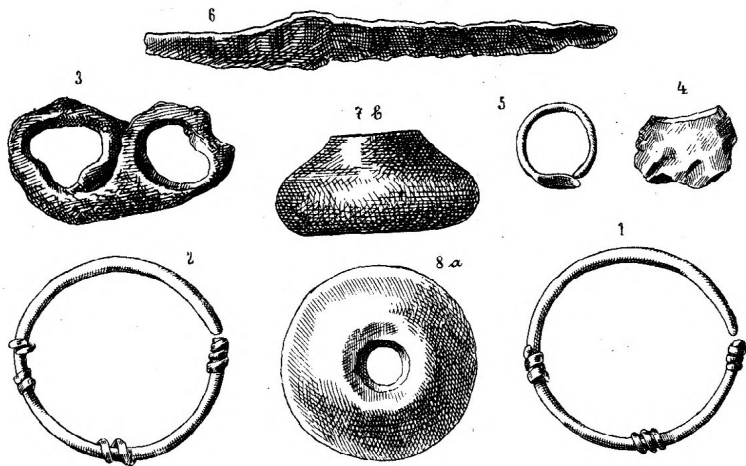
263. sír. (CCX-dik táblán.) A medenczecsontról lencse nagyságú dudorokkal ékített két bronz lemez töredéke (9); kis bronz pánt, melynek alsó végéből két hegyes nyujtvány nyulik ki (8. a, b); három picziny, zárt bronz karika (3—5); vastag bronz sodronyból hajlított két nagyobb karika (1, 2); egy kisebb bronz karika, melyről egy átlukasztott bronz lemez s egy igen picziny bronz karika lóg (7).

264. sír. Lába végénél egy porladó edény.

CCXXII. TÁBLA.

415. sir.

418. sir.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

265. sír. (CCX-dik táblán.) Fültővein egy-egy szép, nagy ezüst függő (1, 2), melyeknek gombjai rovátkolt ezüst sodronnyal pápaszem-alakban vannak kirakva. Nyakán különféle alakú üveggyöngy. (3—13).

266. sír. Gyermekcsontváz, nyakán tarka üveggyöngyök.

267. sír. Jobb kezénél nagy vas karika töredéke s egy 23 ctm. hosszú vas kés.

268. sír. Nyakán üveggyöngyök. Lába végén körte-alakú, szűk nyakú, hullámvonalakkal díszített edény.

269. sír. Egyik fülénél sima bronz karika, jobb kezénél vas kés.

270. sír. Két felső lábszára között egymásba kapaszkodó két vas karika.

271. sír. (CCX-dik táblán.) Egyik fültővénel gyönggyel ékített, egyszerű bronz fülbevaló (2). Nyakán különféle alakú s színű üveggyöngy (3—18), ezek között egy igen szépen csiszolt karneol gyöngy; egy felismerhetlen, átlukasztott római pénz s egy ketős szarv-alakú bronz tárgy (1. a, b), mely szélesebb végénél átlukasztott s a szarvak mögött tövisel bír.

272. sír. Bal kezében tűzkő (jaspis), egy egészen elrozsdásodott aczélnak töredékei s hosszú vas kés. A medenczecsonton vas csatt.

273. sír. Felnőtt csontváza, sírmelléklet nélkül.

274. sír. Jobb kezében 22 ctm. hosszú vas kés.

275. sír. Gyermekcsontváz, sírmelléklet nélkül.

276. sír. Fültővein egy-egy sima bronz karika.

277. sír. Gyermekcsontváz, nyakán tarka üveggyöngyök.

278. sír. Gyermekcsontváz, sírmelléklet nélkül.

279. sír. (CCX-dik táblán.) Nyakán picziny vas láncz s mogyorónál nagyobb üveggyöngyök, melyek igen tarka betéttel és dudorokkal díszítettek (1—7).

280. sír. Felnőtt csontváza, sírmelléklet nélkül.

281. sír. Feje hátsó részén vasrozsdának s zöld patinának nyoma látszott, de csak néhány apró, elrozsdásodott vasdarabot találtunk ott. Jobb kezében 27 ctm. hosszú vas kés volt.

282. sír. Bal kezében aczél és tűzkő (silex), a medenczecsonton egy nagy vas karika és két vas csatt.

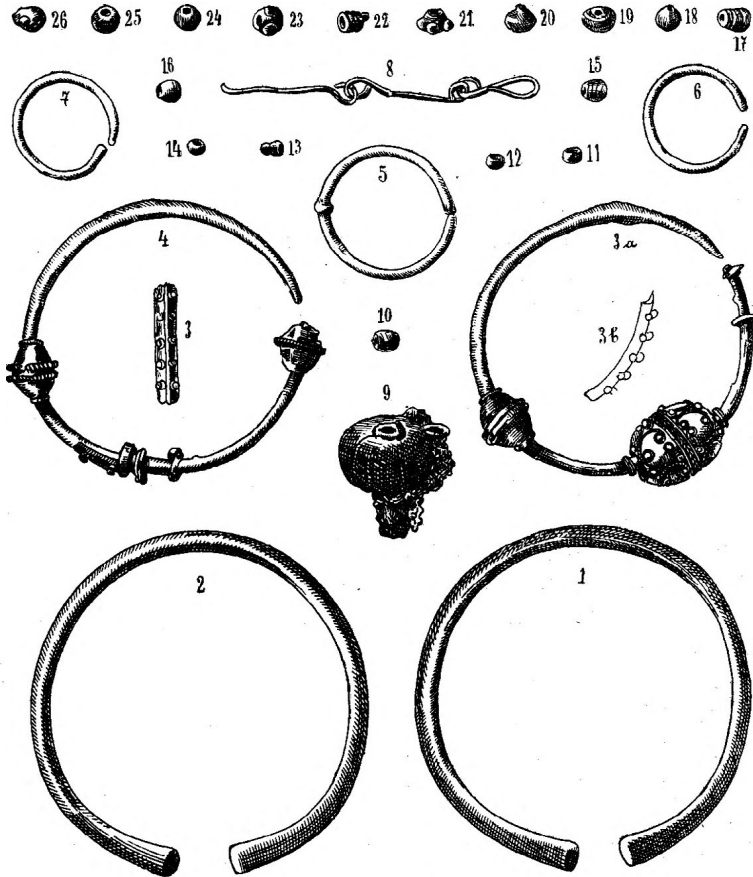
283. sír. A medenczecsonton elrozsdásodott vasdarab durva vázsonlenyomattal.

284. sír. (CCX-dik táblán.) A medenczecsonton nagy vas csatt (4) s hátulsó részén tövissel ellátott, négyszögű vas lemez (3. a, b). Két felső lábszára között: karikafejjel ellátott nagy vas szeg (6); különböző nagyságú s egymásba kapcsolt vas karikák (1 és 5); picziny vas kés (7) és egy vasból készült, tövénel kétszeresen átlukasztott, nagy szíjvég (2).

285. sír. Egyik fültővén egyszerű bronz fülbevaló s nyakán néhány üveggyöngy.

286. sír. 257 ctm. mély sírban ölesnél nagyobb csontváz fej nélkül találtatott. A megbolygatásnak

CCXXIII. TÁBLA.

423. sz. A.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

eshetősége ki van zárva. Medencze-csontján vas csatt töredéke s jobb kezében vas kés.

287. sír. Erősen tátott szájú csontváz. A medencze-csonton vas csatt, bronz korong a közepén gombos szeggel, néhány ezüst lemezből készült szíjvég töredéke. Jobb kezénél nagy vas karika és vas kés.

288. sír. Egyik fültövéen picziny, sima bronz karika. A medencze-csonton két vas csatt. Jobb kezénél vas karika és picziny vas kés.

289. sír. A csontvázak irányításában ez volt a legelső kivételes eset. Ez ugyanis megfordítva feködt: fejjel keletnek, lábbal nyugotnak. Fültöve patinától zöldre festett ugyan, de nem találtuk a függőjét. Medencze-csontján vas csatt s egy picziny köpüből folytatódó, csavarmenetes vas pálcza találtatott.

290. sír. Nyakán néhány üveggyöngys medencze-csontján vas csatt.

291. sír. Gyermekecsontváz. Egyik fültövéen sima bronz karika, nyakán üveggyöngyök s kis vas karika.

292. sír. Igen picziny gyermekecsontváz, sírmelléklet nélkül.

293. sír. Fültövéen sima bronzkarikák, melyekre belül üres bronz golyók erősítették. Bal kezében vaskarika és kis kés.

294. sír. Jobb kezében picziny vas kés.

295. sír. Gyermekecsontváz, sírmelléklet nélkül.

296. sír. Gyermekecsontváz, két picziny, sima bronz fülbevalóval.

297. sír. Medencze-csont körül néhány elrozsdásodott vasdarab s egy kis tűzkő.

298. sír. Felnőtt csontváza, sírmelléklet nélkül.

299. sír. A sír alja tele volt apró széndarabokkal s hamuval. A medencze-csont bal felén vas csatt s egy bronz pityke.

300. sír. Gyermekecsontváz sírmelléklet nélkül.

301. sír. (CCXI-dik táblán.) A fej körül: négy négyszögletű ezüst lemez (3, 4), kettőkettő illik össze, a felső csinosan trébelt, az alsó lapos. A medencze-csonton nagy vas csatt (5); párhuzamos karcolatokkal díszített agyaggyöngy (1, 2).

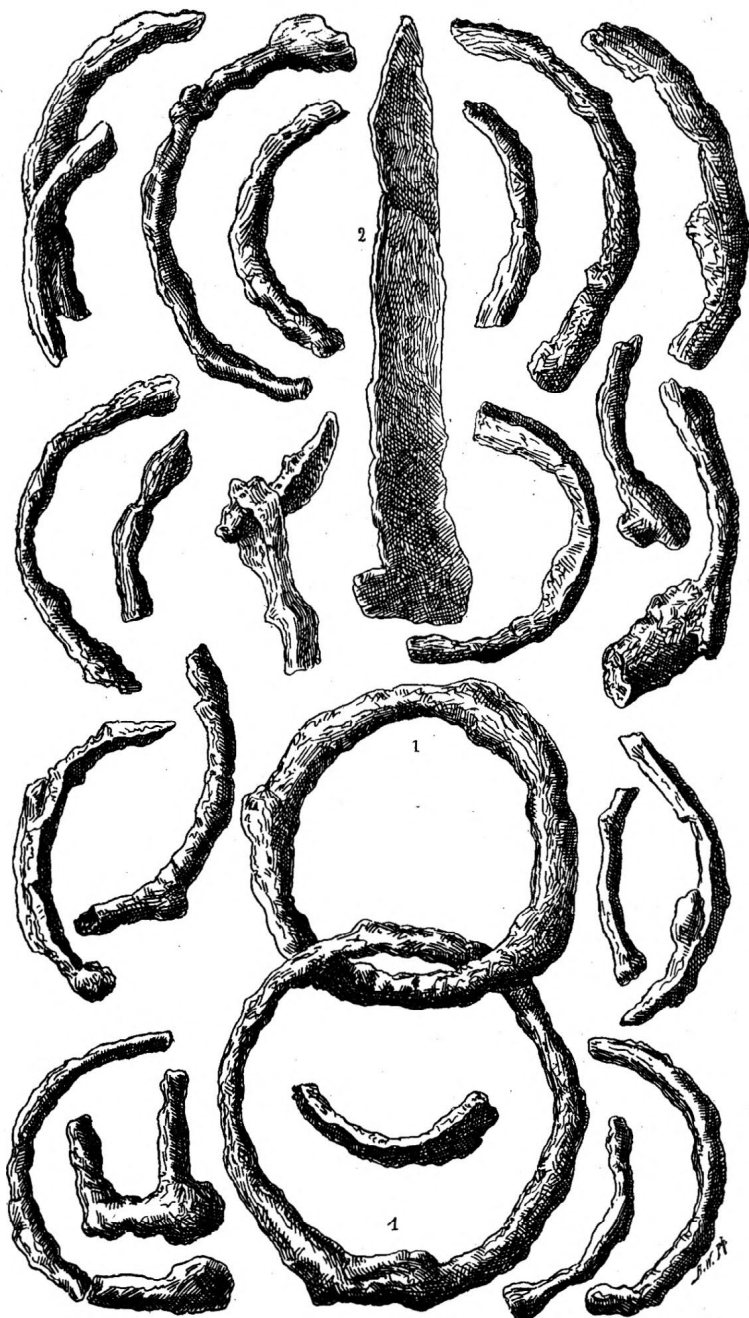
302. sír. A medencze-csont jobb és bal szárnyán egy-egy nagy vas csatt, jobb kezénél hosszú vas kés.

303. sír. Felnőtt csontváza, sírmelléklet nélkül.

304. sír. (CCXI-dik táblán.) Fültövein két egészen ép, nagy fülbevaló (5). Mindegyikről bronz tubusba félig rejtett, nagy üveggyöngy lóg le. Nyakánál üveggyöngyök (6—14) között: bronz egy tű (5), melynek felső fülébe egy kis bronz lemez kapaszkodik, s kúp alakú bronztárgy (3 a, b), mely szélein elhelyezett, nyolcz picziny büttyökkel, három kidomborodó körrel s tetején kis gombbal ékített, egyik oldalán pedig átlukasztott. Valószínűleg ez utóbbi tárgyhoz tartozik a tű is. A medencze-csonton egy tövissel ellátott bronz pityke találtatott (4 a, b).

305. sír. Barna gyönggyel ellátott két bronz fülbevaló.

306. sír. (CCXI-dik táblán.) Öreg egyénnek csontváza. Összesen

423. sír. b.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

csak 6 foga volt hátul, a többi foghelyek már benőttek. Feje hátsó részén, az «os occipitis»-en, egyik végén füllel ellátott vas kampó (3), mely valószínűleg a fejdísz megerősítésére szolgált. Jobb és bal fültővén mogyorónagyságú golyókkal ellátott nagy ezüst fülbevaló (1, 2).

307. sír. (CCXI-dik táblán.) Ecsontváznak feje fölött, körülbelül 10 centiméternyi magasságban, egy 4 centiméter átmérőjű s ritka szép motívumokkal trébelt négyszögű bronz lemez találtatott (1). A fejtől jobbra és balra 9 centiméter távolságban, de a fejfelé egy színvonalban, egy-egy nem egészen 2 ctm. átmérőjű, négyszögű bronz-ékszermű volt, melyek alul egy lapos s felül egy domború, trébelt lemezből állottak (2, 3, 4). Ugyanilyenek már a 301. számú sírban találtattak. Kétségtelen, hogy e bronz lemezek süvegnek ékszerműveihez tartoztak. Nyakán néhány üveggyöngy (11—12) s egyik fültővénél bronz fülönfüggő (6). A medenczecsonton vascsatt (8), bal kezében picziny orsógomb (10) s öt különböző nagyságú, egymásba kapcsoló vas karikából álló láncz (9).

308. sír. Jobb kezénél egy félgömb-alakú, átlukasztott, gerczes üveggyöngy; egy kis vas karika s egy 8-as alakúan hajlított vas kampó.

309. sír. Egyik fültővén sima bronz karika s egy üveggyöngy.

310. sír. Egyik fültővén kúpalakban elhelyezett, négy gömbszelvényből álló, kis ezüst függő.

311. sír. Egyik fültővén sima bronzkarika.

312. sír. A medenczecsonton vas karika, vas csatt. Lábánál durva, fekete, kis agyagedény.

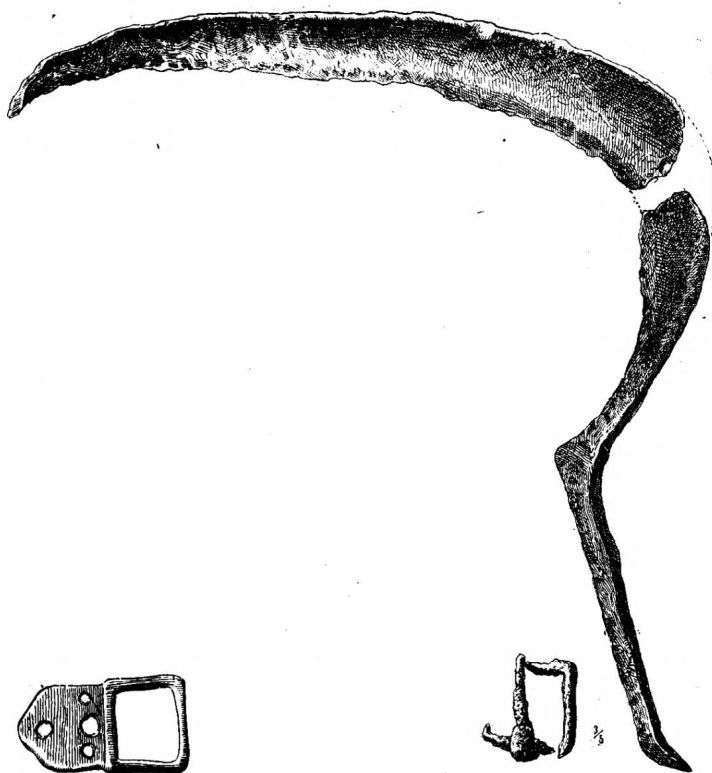
313. sír. Egyik fültővén üveggyöngyös csüngővel ellátott bronz fülbevaló, másik fültővén picziny, sima bronz karika. Nyakánál picziny vas láncznak két darabja. Lábánál agyagedény.

314. sír. Nyakánál néhány tarka picziny üveggyöngy; egyik fültővén sima bronzkarika; mellén picziny vas láncz és három négyszögű ezüst lemez. Medenczecsontjánál kétsima ezüstlemezéből készült szíjvég.

315. sír. Jobb kezénél két, egymásba kapaszkodó vas karika, vas kés s egy vas sodronyból csavart karikának töredéke.

316. sír. Picziny gyermekesontváz, sírmelléklet nélkül.

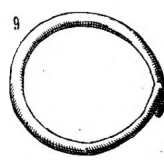
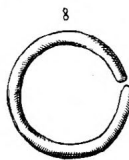
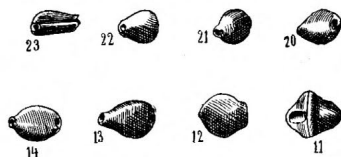
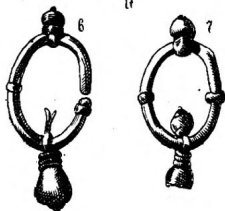
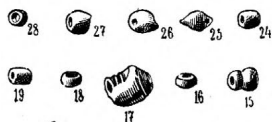
317. sír. Fültővein pontozott, hosszú hengerrel ékített, két bronz fülbevaló. Nyakán különböző nagyságú üveggyöngy, ezek között van ismét egy igen szépen íriszáló üvegdarab, mely picziny edénynek belül üres, vastag pereme volt. Ilyent találtunk már a 105. számú sírban. E gyöngyök között volt még egy átlukasztott bronz lemez s három átlukasztott római pénz, az egyik két helyen volt átlukasztva. Bal kezénél egy picziny vas láncz volt, melyhez három kis bronz karika s egy durva vászondarab rozsdásodott; ugyanitt találtuk még nagyobb vas karikának néhány darabját, egy kis vas kést s a medenczecsont bal szárnyán egy vas csattot.

439. sir.

435. sir.

427. sir.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

318. sir. (CCXII-dik táblán.) Fültővein két egészen egyenlő, nagy bronz függő (1, 2), melyek karikája három oldalon sodrony-tekercscsel ékített; nyakán néhány üveggyöngy (6—12); a medenczecson-
csont bal felén nagy vas csatt (5); bal kezében kis vas karika (4) és kis vas kés (3).

319. sir. (CCXII-dik táblán.) Feje körül két egyenlőtlen alakú és nagyságú bronz fülbevaló (3) s egy sima, zárt bronzkarika (1). Az egyik függő picziny s üveggyöngyös csüngővel ékített, a másik négyszer akkora karika (2), mely három oldalon bütökökkel bír. Bal kezénél vas csatt és-vas késnek nagyon elrozsdásodott darabkái.

320. sir. Egyik fülén kis bronz függő (CCXII-dik tábla, 2-dik ábra), mely egy csoportban elhelyezett, három kis golyóval ékített.

321. sir. A medenczecson-
csont s jobb kezében vaskés.

322. sir. Teljesen fogatlan öreg, sírmelléklet nélkül.

323. sir. A medenczecson-
csont jobb és bal szárnyán egy-egy vas csatt; jobb kezében acél gyanánt használt egyenes vasdarab s rozsdafoltos tűzkő (silex); bal kezében 20 ctm. hosszú vas kés.

324. sir. A medenczecson-
csont vas csatt, jobbában vas kés.

325. sir. Fogatlan öreg. Fültővein két kis bronz függő, melyek üveggyöngyös csüngővel ékítvék; bal kezénél nagy vas karika; a medenczecson-
csont vas csatt.

326. sir. Fültővein két egyenlőtlen nagyságú, sima bronz karika.

327. sir. Fogatlan öreg csontváza, a medenczecson-
csont vas csattal.

328. sir. Öreg egyén, hátulsó fogai hiányoznak. A medenczecson-
csont vas csatt; jobbában 19 ctm. hosszú vas kés; hátának végén a farcsontnál egy másik, csak 8 ctm. hosszú vas kés.

329. sir. Fültővein két nagy, nyitott bronz karika, melyeken eredetileg bronz csüngő volt, de az már elveszett; a medenczecson-
csont vas csatt; bal kezénél agyagból égetett orsógomb, vas karika és kis vas kés.

330. sir. Egyik fültővén sima bronz karika. Jobb kezénél vas karika, vas kés s két, színes betéttel díszített, nagy üveggyöngy, melyek 16 ctm.-nyi távolságban feküdtek egymástól s az egyikben vas pálczának rozsdája maradt.

331. sir. (CCXII-dik tábla.) Feje körül két nagy bronz fülbevaló (1, 2), melyeken pántokkal erősített bronz hengerekbe nagy üveggyöngyök erősítettek. E nagy csüngővel ellentett felső részre is volt ékítmény erősítve. Nyakánál sárga üvegpasztából készült néhány kis gyöngyszem találtatott (3—5.)

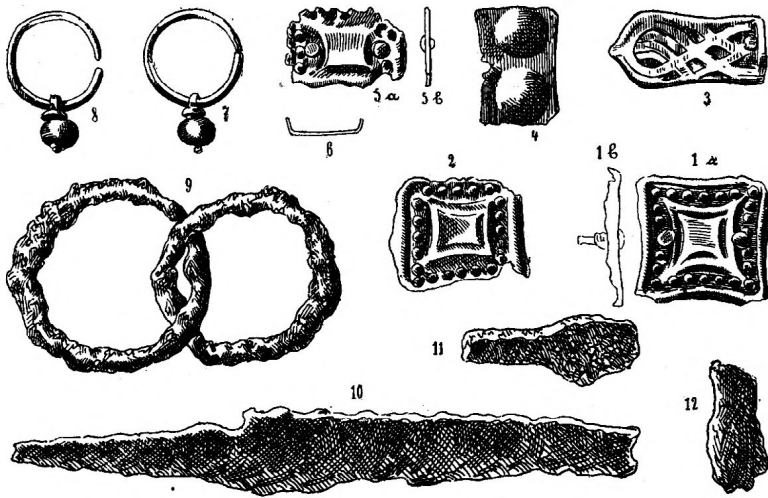
332. sir. Fogatlan öreg egyén csontváza sírmelléklet nélkül.

333. sir. Picziny gyermek korhad-
csontváza, sírmelléklet nélkül.

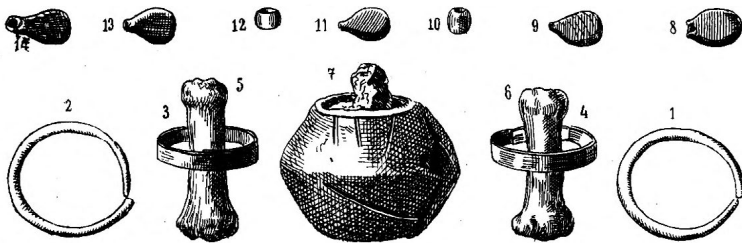
334. sir. A medenczecson-
csont két szárnyán egy-egy vas csatt s jobb kezében 22 ctm. hosszú vas kés.

345. sir. (CCXII-dik tábla.) A fej mindkét oldalán egy-egy igen csinos bronz függő (1, 2). E függők

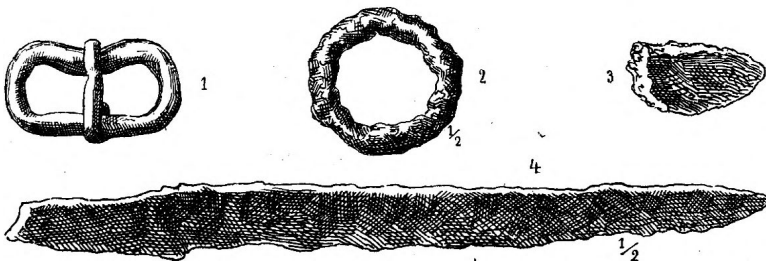
CCXXVI. TÁBLA.

442. sír.

444. sír.

447. sír.

négy ellentett oldalon csillag-alakú karikával s azonfelül üveggyöngyös csüngővel díszítették, az alsó csüngő a karikán kívül és belül nyulik. A nyak körül különféle alakú és színű üveggyöngyök találtattak (3—14). A dinnyemag-alakú gyöngyök bronz csöveiben a lenfonál még jól conserválódott (11, 12).

336. sír. Bal kezénél fokozatosan mindinkább kisebbedő s egymásba kapcsolt nyolcz vas karikából álló láncz, mely a bal felső lábszárral párhuzamosan nyulott; ugyanott volt egy picziny vas kés, a medenczecsonton vas csatt s lába végén agyagedény.

337. sír. Lába végénél hullámvonallal díszített agyagedény.

338. sír. Két lábfeje között porladó agyag edény.

339. sír. (CCXIII-dik táblán.) Női csontváz. Fejének mindkét oldalán üveggyöngyös csüngőkkel ékített, picziny bronz függők (6, 7); nyakán néhány üveggyöngy (9—15), ezek egyike kagylóból készült. A nyak alatti részen a mell közepén, a kulcsontok tövében, melyek a patinától zöldre is festettek, egy bronzból készült, 7,3 ctm. hosszú, rovátkolt stylust (8) találtunk. Első pillanatra azt hittem, hogy e nőnem ismerve ez aquirált tárgy eredeti rendeltetését, tű gyanánt használta. De ez ki van zárva azért, mert a stylusnak hegyes vége csak 2,5 ctm. hosszúságban sima és gömbölyű, a többi része azonban jóval vastagabb, négyszögű és rovátkolt úgy,

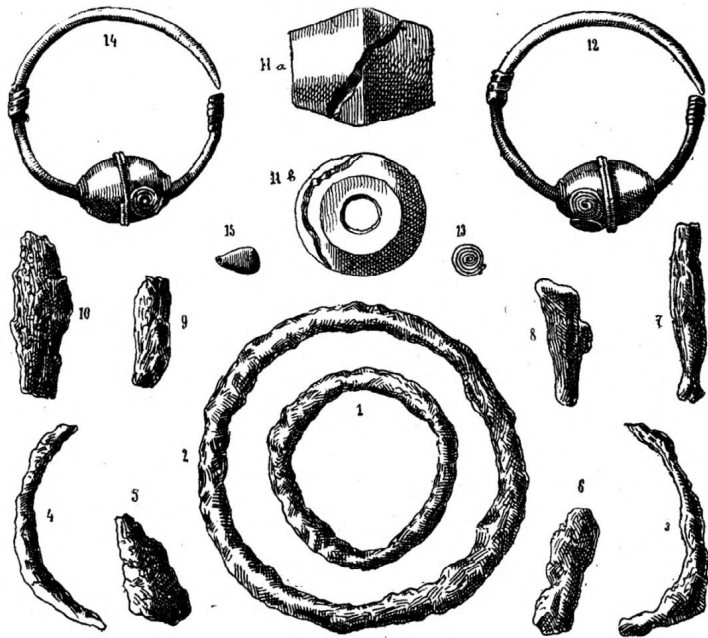
hogy tű gyanánt nem lehetett azt használni. Jobb kezénél két vas karikát s egy picziny vas kést (4), lába végénél pedig párhuzamos karczolatokkal díszített, korongon készült edényt találtunk.

Miután fontosnak tartom kétséget kizárólag constatálni azt, hogy női vagy férfi csontvázak s minő csontok mellett fordulnak elő e stylusok — a lelethez csatoltam e csontváz koponyáját s a stylus patinájától zöldre festett kulcsontokat.

340. sír. Fiatal egyénnek rendkívül korhadt csontváza, sírmelléklet nélkül.

341. sír. Jobb karjánál fekete színű üvegkarperecznek töredéke; a medenczecsonton nagy vas csatt; jobb kezénél vas kés és egy fültre hajlított s mindkét végén laposra kovácsolt vas darab, mely talán a kés fahüvelyének füle volt.

342. sír. Nyakánál apró, tarka üveggyöngyök s kis vasdarabkák; bal kezében vas kés és agyagból égetett orsógomb; lábánál, de nem a csontokon, hanem azok fölött körülbelül egy tenyérynyi magasságban, egy bronzból készült, kereszt-alakú s három gombbal díszített, «Armbrust» név alatt ismert római fibula. Alsó lábszáranál, de már a csontokon: bronzból készült, doromb-alakú csatt, hosszánégyszög-alakú s kivágott nyujtvánnyal. A vas nyelv hiányzik ugyan belőle, de a nyelv tövének helyén csekély vasrozda tapad a karikához. A nyujtvány töve két kis dudorral ékített, alsó

448. sir.

490. sir.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

felén pedig vászondarab tapad. Ugyane helyen találtunk még egy három gombbal díszített, nagy vas karikát; nagyon picziny vas karikából álló lánczot, melyhez egyenes vas pálcza rozsdásodott; rozsdá között megmaradt fapálczának sejtjeit. A lábfejnek végén szabad kézzel idomított, henger-alakú edényke állott.

343. sír. Gyermekecsontváz sírmelléklet nélkül.

344. sír. Felnőtt csontváza, a medenczecsonton nagy lapos vas karikával.

345. sír. (CCXIII. és CCXIV-dik táblákon.) Öregnek csontváza. Elöl 7 foga volt, a többi foghelyek már benőttek. Az öv körül 6 egyenlő bronz pityke (A 4—7), a közepén szeggel, a szeg körül s a szélén kidomborodó körrel ékítve. Az öv közepén a pitykét körülövező két, félhold-alakú ékítmény bronz lemezből (A 1, 2), melyeknek hátsó részében az övnek bőrdarabjai fennmaradtak. Az öv jobb oldalán a jobb könyöknél, két bronz lemezből álló, hosszúnégyszög alakú szíjvég (A 2, 3). A medenczecsont mindkét szárnyán egy-egy vas csatt (A 9—13). Bal kezében vas kés (A 14) s egy vastagabb vasdarab. A lába végénél vasabroncsos s vasfogantys fabödöny (B 1—22). A félköríves vas fogantyu mindkét végén gombba végződik s visszahajlított kampót képez. A fogantyu vasból készült, fecskefark-alakú fülbe kapaszkodik. Az abroncsok 1.7 ctm. szélesek.

346. sír. Öregnek csontváza. Jobb

felső lábszárának bal oldalán 18 ctm. hosszú vas kés.

347. sír. Bal kezében picziny (7.6 ctm. hosszú) vas kés.

348. sír. A medenczecsont mindkét szárnyán egy-egy vas csatt, bal kezében széles pengéjű vas kés.

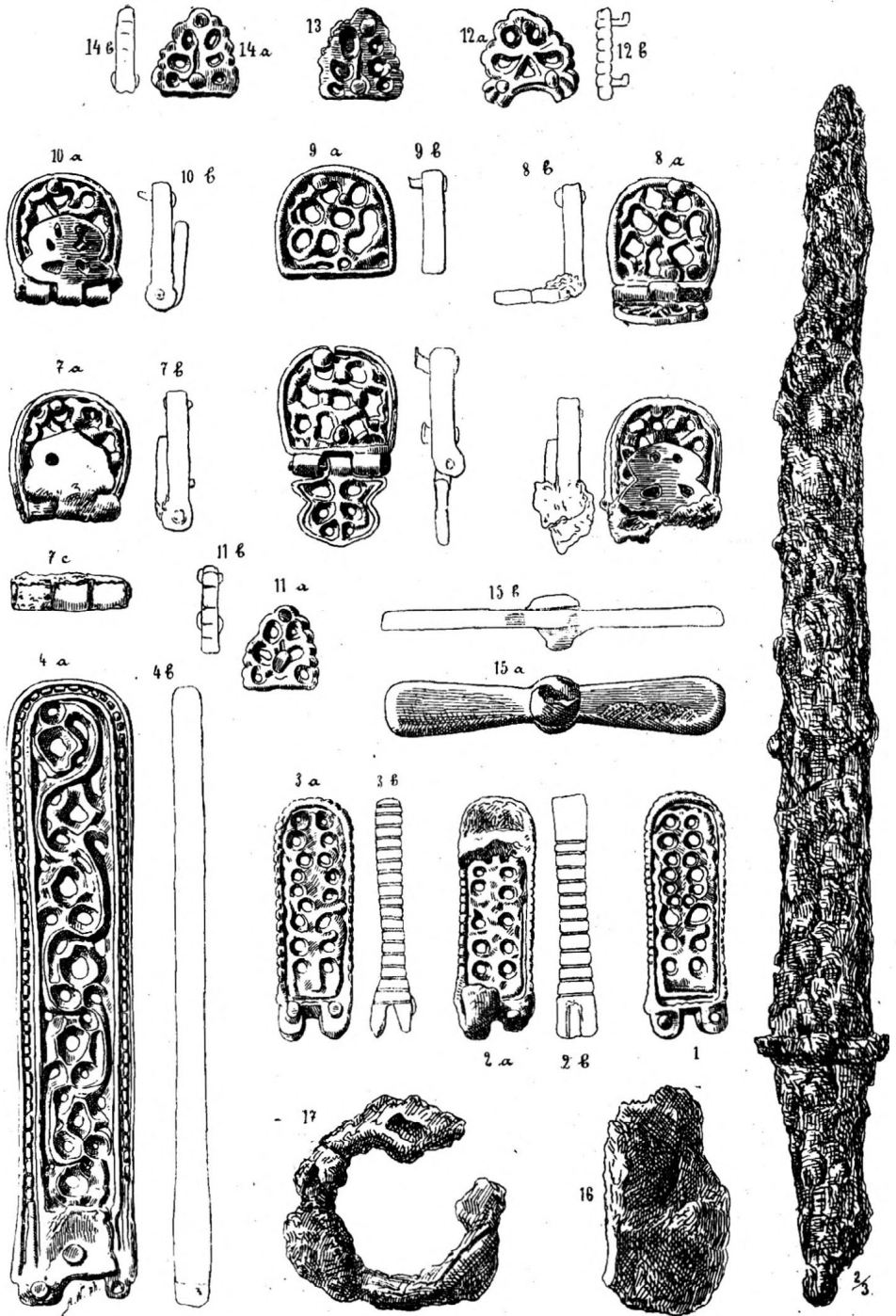
349. sír. Öregnek csontváza, a fej mindkét oldalán egy-egy sima bronz karikával.

350. sír. Öregnek csontváza, bal fülén nagy bronz fülönfüggővel.

351. sír. (CCXV-dik táblán.) Az öv körül: négy sima ezüst pityke (7, 9), közepén hólyagos szeggel; egy négyszögű ezüst lemez, négy sarkán szeggel (5); két (2 centiméter hosszú s 2.4 centiméter. széles) félköríves ezüst szíjvég (2, 3) nyitott végén pánttal és két szeggel; két (2.5 ctm. hosszú s 1.5 ctm. széles) hosszúkás ezüst szíjvég (4, 6), nyitott végén pánttal és egy szeggel. Jobb kezében nyitott vas karika (10), melynek egyik vége visszahajlítva fület képez, másik vége gombba végződik; egy, hullámvonalas betéttel díszített, nagy üveggyöngy; vas kés (17) s valamivel lejjebb a (7 ctm. hosszú s 2.5 ctm. széles) nagy ezüst szíjvég (1). A medenczecsonton két vas csatt (12—16).

352. sír. (CCXV-dik táblán.) Öregnek csontváza 5 darab négyszögű övdíszszel (1—5), melyeknek minden oldala két félkörívre s azok között szögre van kivágva, mind a négy sarkon szegekkel vannak ellátva s azonfelül még a közepén is átlukasztották. Lábánál agyagedény.

504. sír.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

353. sír. A medenczecsontról mellélt egy füllel ellátott vas szeg, melybe csavarmentesen díszített, nagy vas karika van kapcsolva.

354. és 355. sír. (CCXV-dik táblán.) Anya, jobb karján tartva mellén keresztül fektetett, picziny gyermekét. Az anya fejének mindkét oldalán bronzból öntött két, masszív fülbevaló (1, 2), melyek négy oldalon csillag-alakú bütyökkel s felül és alul csüngőkkel ékítvék azon különbséggel, hogy a többi ugyanilyen alakú ékítmények külön készítve erősítették a karikához, míg a csüngők-nél minden, még a csüngők gyöngyei is, masszív öntés által utánóztattak. Az anya jobb karjának könyökénél találtuk a gyermeknek üveggyöngyökből álló nyakékszerét (3—14).

356. sír. (CCXVI-dik táblán.) Mellette ismeretlen rendeltetésű vas eszköz, nagyon picziny vas karika és egy 3 centiméter átmérőjű, trébelt, aranyozott ezüst korong, melyen a középső, tojásdad alakú mezőt kör és félkörökből alakított koszorú veszi körül, szélét pedig gyöngysorúttal szegélyezi. Jobb karján végein vastagodó, nyitott karperecz bronzból, melynek egész felületére durva vászon tapad s egy tojásdad alakúan hajlított bronz karika van bekapcsolva. Jobb és bal kezének ujján sima bronz lemezből összehajlított gyűrű. A medenczecsontról bronzból öntött csatt, kétszeresen átlukasztott, paizs-alakú nyújtvánnyal.

357. sír. Gyermekcsontváz. Nyakánál egy üveggyöngy és mag-nemű; jobb kezében kis vas karika és kis vas kés.

358. sír. A medenczecsontról nagy vas karika s egy vas lemezből készült szíjvég töredéke.

359. sír. Bal kezében három nagy vas karikából álló láncz s egy II. Constantius-féle római pénz.

360. sír. Jobb kezében nagy vas kés; a medenczecsontról vas csatt.

361. sír. A fej mindkét oldalán gyöngy-csüngős bronz függő; bal kezében agyagból égetett orsógomb.

362. sír. Gyermekcsontváz, a fej mindkét oldalán üveggyöngyös csüngővel ékített bronz függő s a nyakán üveggyöngyökkel.

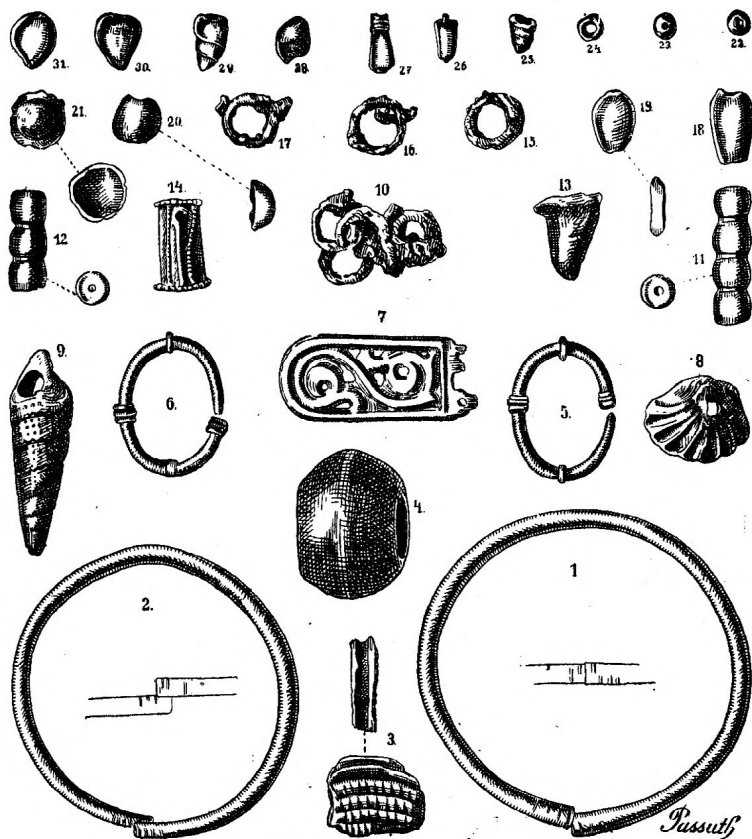
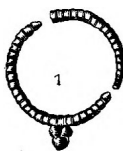
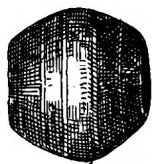
363. sír. A fej mindkét oldalán üveggyöngyös csüngővel ellátott nagy bronz fülbevaló; jobb kezében s a medenczén egy-egy vas kés.

364. sír. A fej mindkét oldalán két egyenlő bronz függő, melyek mindegyikén, a karika végén és annak ellentett zárt oldalán, bütyök, a karika felső részén egyszerű, alsó részén pedig kettős (a karikán kívül- és belülnyúló) üveggyöngyös csüngő van erősítve. Nyakán különféle színű s alakú, sok üveggyöngy.

365. sír. Felnőttek egészen ép csontváza, sírmelléklet nélkül.

366. sír. (CCXVI-dik táblán.) Nyakánál színes betétrel díszített két nagy üveggyöngy (8, 9) és egy fekete színű üvegből készült s hosszában kétszer átlukasztott (1, 7

CCXXIX. TÁBLA.

Passuth,

Leletek a czikói népvándorlaskori sírmezőből.

centiméter hosszú s 2 centiméter széles) gyöngyfűzértartó (6, *a*, *b*), melynek felülete vízszintesen egymás alatt elhelyezett 7 sodrott fonalnak utánzatát tünteti fel. Jobb kezében vas karika (1), vas kés (4) s a kés hüvelyéhez tartozó bronz pánt (5). A medenczecsontról közepén vas csatt (2). A medenczecsontról bal szárnyán egy 9,5 ctm. hosszú, sima bronz stylus (7), melynek összes díszítése a kanál-alakú vakaró alatt alkalmazott három, körben futó vonalból áll. A csontváz nemének s a stylus fekvési helyének constatálására mellékelve van a lelethez a csontváz feje s a stylus patinájától zöldre festett medenczecsontrólja.

367. sír. (CCXVI-dik táblán.) Jobb kezében vas karika (2), melyhez kis kampó rozsdásodott, vas kés (5) s a kés nyeléhez vagy hüvelyéhez tartozó, gipsz masszából való (4 ctm. hosszú, 3 ctm. széles, 1,4 ctm. vastag) díszítési tárgy (1). Ez utóbbi tárgy a közepén tojásdad alakúan van kivágva s ebbe illett a kés fahüvelye vagy fanyele. Négy sarkán átlukasztott körökkel s azok között félköríves nyujtványokkal bír. Egyik oldalán rozsdafoltot mutat. Ugyanilyen ornamentumot tüntetnek fel a 352-ik sírban talált ezüst övdiszek, azon különbséggel, hogy ott a körök közötti nyujtványok nem félkörívesek, hanem szögletesek. A medenczecsontról jobb és bal szárnyán egy-egy kis vas csatt (3, 4).

368. sír. Gyermekecsontváz, nyakán sárga színű üvegpassztából ké-

szült, néhány porladozó, apró gyönggyel.

369. sír. Fogatlan öregnek csontváza, sírmelléklet nélkül.

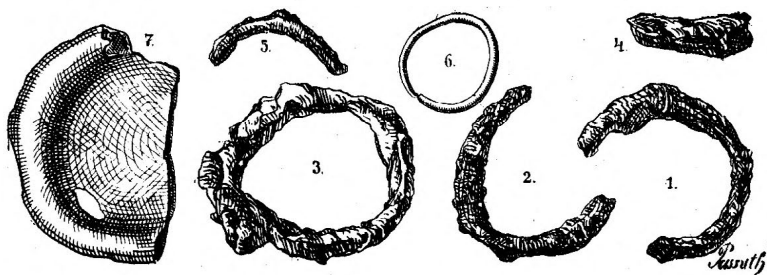
370. sír. Egyik ujjá patinától zöldre festett, de a gyűrű egészen elporladt. A medenczecsontról vas csatt.

371. sír. E sírűregben az egész test, de főleg a fej körül, apró széndarabkákat s hamut találtam, melyek a szemüregbe is behatoltak a nélkül, hogy a csontokon az égésnek legcsekélyebb nyoma látszanék. Egyik fültővén üvegyöngyös csüngővel ellátott bronz fülbevaló. Jobb vállcsontján vas csatt. Bal kezében 17 ctm. hosszú vas kés.

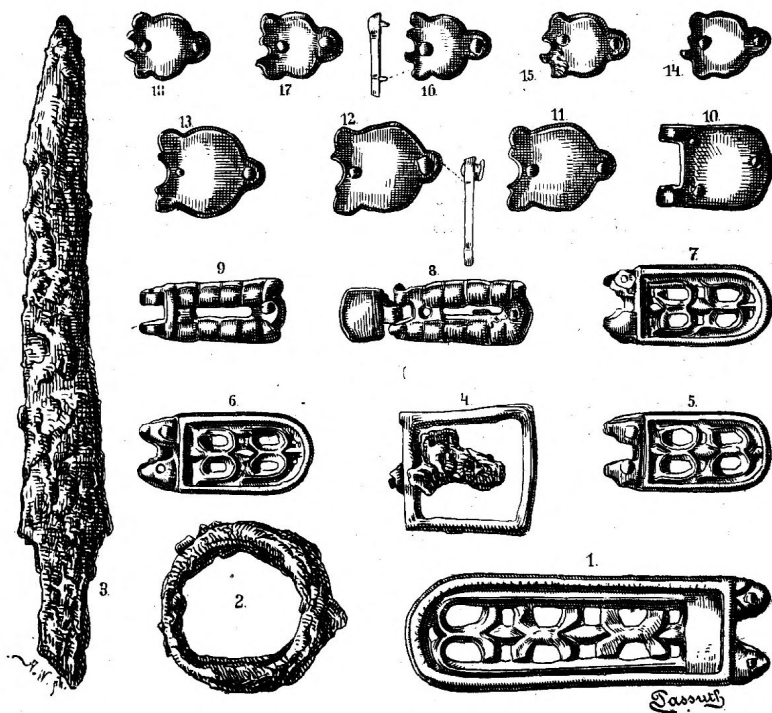
372. sír. Felnőtt csontváza, sírmelléklet nélkül.

373. sír. (CCXVII-dik táblán.) Fejének mindkét oldalán egy-egy ezüst függő (8, 9). Az egyik függőn a gyöngy befogadására készült ezüst tubus aranyozott s gyöngysort utánzó rendkívül apró pontokkal díszített, maga a gyöngy hiányzik belőle. A másik függő ugyanilyen volt, de hiányzik róla a tubus is. A medenczecsontról egy kerek, a közepén kivágott s három szeggel ellátott ezüst lemez (7. *a*, *b*); 3 darab négyszögű ezüst övdisz, két-két szeggel s derékszög alatt vont szíjfonásos motívummal díszítve (hátsó részében a szíj még conserválódott) (3, 4); 3 darab (3 ctm. hosszú s 1,5 ctm. széles) ezüst szíjvég, melyek egy szíjfonásos motívummal díszített s egy sima ezüst lemezből készültek (5, 6). Bal karjánál egy (7 ctm.

CCXXX. TÁBLA.

503. sír.

519. sír.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

hosszú s 2,4 ctm. széles) ezüst szíjvég (2. a, b, c). Az egyik lemez 5 alakban vont szíjfonásos motivummal díszített. A másik lemeznek nagyon különös motivuma van, ugyanis: hosszában hatszorosan vonalzott, mindkét szélén zig-zug vonal húzódik végig, a közepén pedig egyenes törzsből jobbra-balra ágazó vonalakat s azok fölött lefelé konyult íveket találunk. A két lemezt a széleiken körülhúzó vékony lemez-foglalat s felül egy szeg tartja össze. A medencze-csonton két vas csatt (14) s bal kezében vas karika (13) és vas kés (15) találtatott.

374. sír. Jobb felső lábszáránál vas karika és vas csatt, a bal felső lábszárnak jobb oldalán (16,5 ctm. hosszú) széles pengéjű, erős vas kés.

375. sír. Két és fél méter mélységben jól conservált csontváz sírmelléklet nélkül.

376. sír. A medenczecsonton vascsatt, bal kezében egy 24,5 ctm. hosszú vas kés.

377. sír. Igen mélyen fekvő, jól conservált csontváz, sírmelléklet nélkül.

378. sír. Egyik fültővén sima ezüst fülbevaló s nyakánál picziny, tarka üveggyöngyök.

379. sír. Jobb kezében acél, tűzkő, vas kés.

380. sír. Egyik fültővén sima bronz függő; nyakán üveggyöngyök; a medenczecsonton vas csatt.

381. sír. A medenczén vas csatt, jobb kezében kis vas kés.

382. sír. Egyik fültővén üveggyönggyel ékített, picziny bronz

függő, a másik fültővén jóval nagyobb, sima bronz karika.

383. sír. Fogatlan öregnek csontváza, sírmelléklet nélkül.

384. sír. Fogatlan öreg. Egyik fültővén sima bronz karika. Bal kezében egy 7,5 ctm. hosszú, sima csontnyél, melynek egyik vasrozsdás végében vékony vas sodrony tapad. Ugyanitt találtunk még két kis vas sodronydarabkát, kése nem volt.

385. sír. Fiatal egyén csontváza, sírmelléklet nélkül.

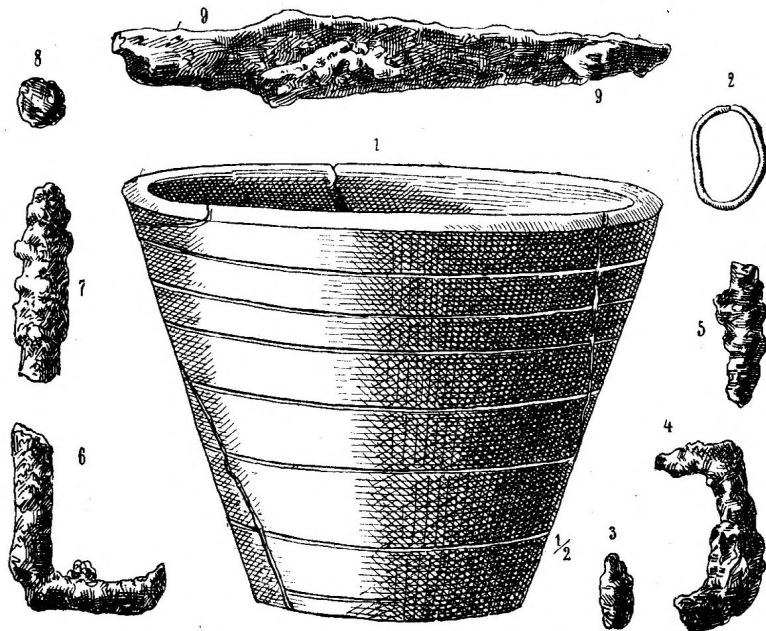
386. sír. E sírban az egész csontvázat hamu és apró széndarabok borították. Egyik fültővén üveggyöngyös bronz függő. Nyakánál különféle alakú s színű üveggyöngyök s három picziny bronz félgömb. Jobb térdénél egy rakáson sok vas karika, vastag vas lemez, egy kampóban végződő, vastag vas pálcza, melynek kampóján volt egy (hosszában 3 ctm. s szélességében 2,2 ctm. átmérőjű) bronzból öntött, tojásdad alakú félgömb, a milyent a závodi sírmezőben ugyanilyen lánczokon ismételtén találtam. Rendeltetése eddig ismeretlen előtem.

387. sír. Egészen fogatlan öreg. Medenczecsontiján egy vas csatt.

388. sír. (CCXVII-dik táblán.) A fej mindkét oldalán egy-egy nagy bronz függő (1 és 2), a karikán kívül- és belülnyúló üveggyöngyös csüngővel. A medenczecsont közepén nagyobb vas karikán lógó kis bronz karika (3), melyhez vászon-darab rozsdásodott.

389. sír. Egyik fültővén picziny

CCXXXI. TÁBLA.

525. sír.

531. sír.

Leletek a czikói népvándorlaskori sírmezőből.

bronz függő, kúp-alakban elhelyezett, négy igen picziny gombbal. Nyakán dinnyemag-alakú üveggyöngyök. A medenczecsonton vas csatt. Bal felső lábszáránál két nagy vas karika, összerozsdásodott vastomb; keskeny, hosszú vas kés s egy félkör-alakban végződő, tömör vas pálcza. Lehetséges, hogy ez utóbbi darab a vas késnek tömör nyele volt.

390. sír. (CCXVIII-dik táblán.) Feje mindkét oldalán egy-egy sima bronz karika (14, 15). Nyakán üveggyöngyök (16—25). Mel-lén vörösre festett s zig-zug vonalakkal ékített csontnyél (13) (kés nem volt mellette). Bal kezében négy egyenlő, kettős vas kampó (9—12), melyeknek közepe szöget képez s mindkét vége felfelé konyult. Ugyanitt (a bal kéznél) volt nyolcz fokozatosan kisebbedő s egymásba kapcsolt vas karikákból álló láncz (1—8).

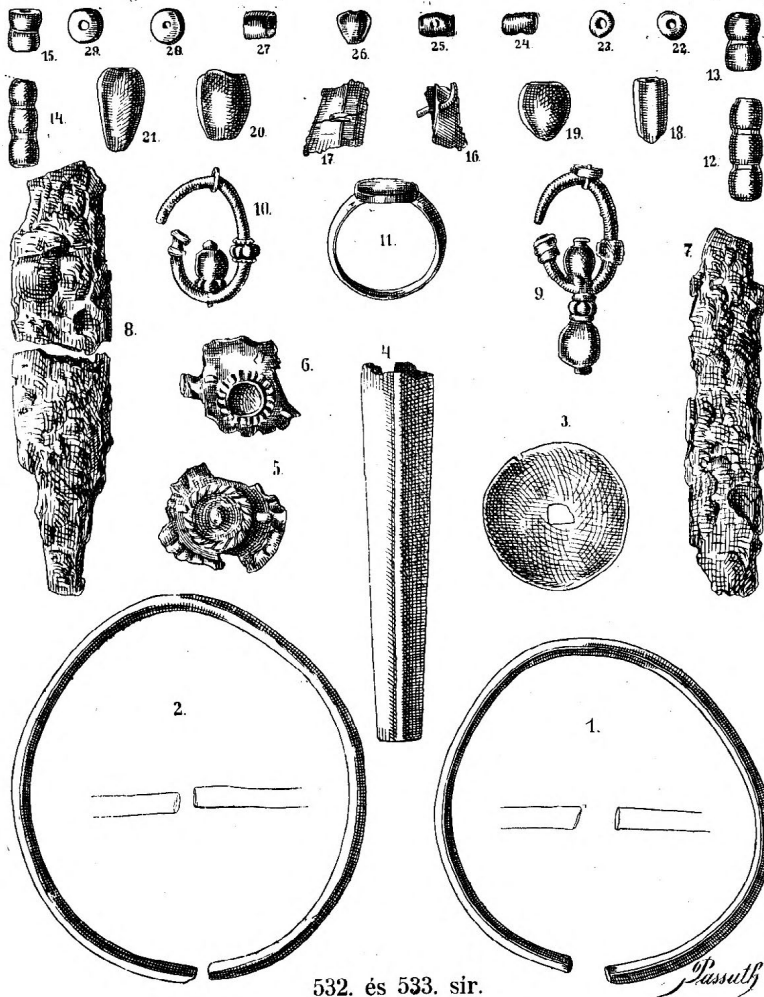
391. sír. Egyik fültövéen bronzból készült, 4 ctm. átmérőjű, nagy fülön-függő, melynek három oldalára ezüst sodrony csavartatott; a másik fültövéen jóval kisebb (2,5 ctm. átmérőjű), sima bronz függő, zárt oldalának közepén kis bütyökkel. A medenczecsont körül alig felismerhető, elrozsdásodott vasdarabok. Van ezek között: vas karika, egy másik karikába kapaszkodó, széles vas pánt, kampós szegben végződő vas lemez.

392. sír. A fej mindkét oldalán különböző nagyságú, sima bronz karika. Nyakánál egy kis bronz csövecske s szeggel ellátott bronz

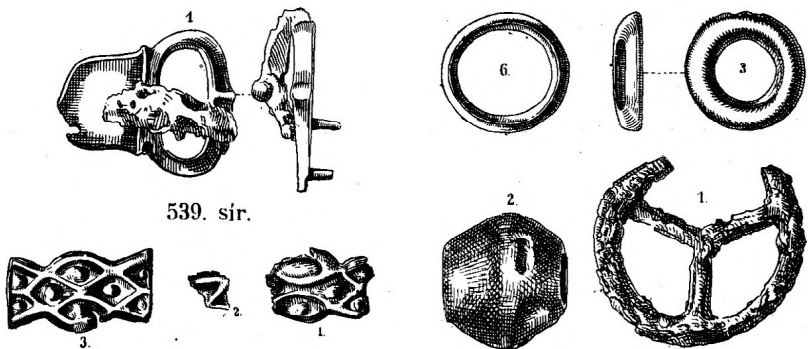
lemez darabja. Bal kezében vízszintesen párhuzamos karczolatokkal díszített orsógomb s egy picziny (9,5 ctm. hosszú) vas kés.

393. sír. (CCXIX-dik táblán.) A fej mindkét oldalán egy-egy picziny, sima bronz karika (4, 5). Nyakán három átlukasztott római pénz, két csinosan trébelt bronz lemez (1), picziny vas karikák és 218 darab üveggyöngyből álló nyakékszer. A pénzek egyikén vasrozsa tapad, a másiknak lyukjában picziny üveggyöngy van. A sok apró vas karika és vas sodrony egészen összerozsdásodott, de ezek között igen sok gyöngy tapad. A gyöngyök (6—37) igen nagy változatosságot mutatnak, de nagyobb részük dinnyemag-alakú. Van közöttük mindenféle színű, üvegből, pasztából, csontból s ólom-ból készült. A 2,5 ctm. átmérőjű, négyszögű bronz lemez (1) valószínűleg összetartozik, belső részét bőr töltötte ki s egy szintén megtalált, picziny bronz fülön lógott, mint amulette. Trébelt díszítése igen csinos. Széleín gyöngysor-utánzattal szegélyezett s szintén gyöngysor-utánzat osztja azt egyenlő mezőre, melyek mindegyikében pápaszem-alakú motivumot s pontokat találunk.

394. sír. (CCXIX-dik táblán.) Jobb kezében 12,5 centiméter hosszú s a közepén is csak 1 centiméter széles pengéjű vas kés (3), valamint egy egészen ép, köpös és kétélű nyílhegy (5). Alakja ugyanolyan, mint a nagy lándzsáé. Hossza 10 ctm., melyből köpűjére 4 ctm. esik.

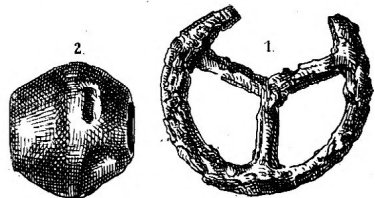
532. és 533. sír.

539. sír.

543. sír.

546. sír.

Leletek a czikói népvándorlaskori sírmezőből.

A medenczecsonton két vas csatt (1, 2), mindkettőhöz durva vászon-darab rozsdásodott.

395. sír. Felnőttnek jól conservált csontváza. Apró széndarabkák és hamu borítja egész arcát. Sírmelléklete nem volt.

396. sír. (CCXX-dik táblán.) Fel-tűnő nagyságú csontváz. A mellén nagy vas csatt (5). Jobb kezében 6 centiméter átmérőjű vas karika (6) és egy 9 centiméter hosszú vas kés (6), hüvelyéhez tartozó picziny vas pántjával (8). A medenczecsonton ismét egy vas karika (7) s négy hólyagos szeggel díszített bronz kapocsnak egyik tagja (1. a, b), mely hátsó részén két átlukasztott nyujványnyal volt a szíjhoz erősítve. A medenczecsonton elől és hátul egy-egy vas csatt (3, 4).

397. sír. Három méter mélységű sírban fél ujjnyi vastagságban hamuval kevert szénréteg borította az egész csontvázat. A medenczecsonton jobb és bal oldalán talált vas csattok képezték összes sírmellékletét.

398. sír. A medenczecsonton egészen elporladt vas csatt töredéke.

399. sír. (CCXX-dik táblán.) Gyermekecsontváz. A fej mindkét oldalán egy-egy csinos bronz függő (1, 2), melyeknek egyik vége csavarmenetben hosszan nyulik le. A medenczecsonton vas csatt (4, 5, 6) s felismerhetlen, elrozsdásodott vas darab (3).

400. sír. (CCXX-dik táblán.) Nagyön picziny gyermeknek teljesen elkorhadt csontváza. A sír-üregben ugyanis csontokat nem

találtunk, de ott voltak a következő sírmellékletek: ép agyagedény (17); néhány elrozsdásodott vas darabka; különféle alakú üveggyöngyök (3, 5—16) s egész gyöngysort utánzó ólomöntvény (4); sima bronz függő, melyről a csüngő-dísz letörött (2); három vékony bronz sodronyból csavart, 33 ctm. hosszú sodronytekercs (1), mely mindkét végén füllel bír.

401. sír. Gyermekecsontváz, sírmelléklet nélkül.

402. sír. Ismét gyermekecsontváz, sírmelléklet nélkül.

403. sír. Jobb kezében vas karika s erős vas kés.

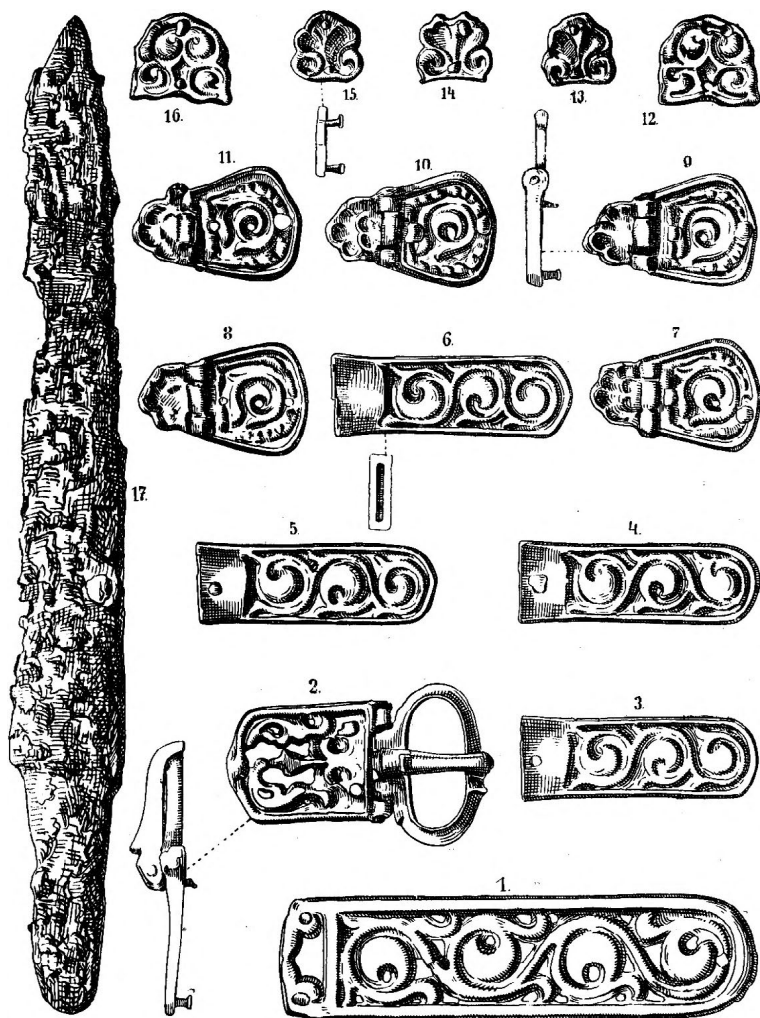
404. sír. Egyik fültövén sima bronz karika, a másikon a karika fűrt-alakban elhelyezett négy kis bronz golyócskával ékített. Nyakán üveggyöngyök s egy átlukasztott római pénz.

405. sír. Három méter mélységben fekvő, jól conservált csontváz. Feje körül hamut és széndarabkákat találtunk, melyek még szájába is behatoltak. Habár a fején patinának zöld foltja látszik, nem találtunk mellette semmit.

406. sír. Egyik fültövén sima bronz karika; jobb kezénél vas karika s vas kés; a medenczecsonton vas csatt töredéke.

407. sír. A fej körül hamuval kevert széndarabkák találtattak. Bal alsó karjának jobb oldalán (de nem a csontra fűzve) s ugyanúgy a jobb alsó karnak bal felén egy-egy nagy vas karika. A medenczecsonton vas csatt; bal felső lábszárájánál 21 ctm. hosszú vas kés.

CCXXXIII. TÁBLA.

548. sir.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

408. sír. A fej mindkét oldalán egy-egy sima bronz karika s két kis bronz golyócska.

409. sír. (CCXXI-dik táblán.) A fej mindkét oldalán egy-egy aranyozott bronz függő (9, 10). A medenczecsont közepén vas csatt (18, 19) s körülötte az öv-diszító 3 darab négyszögű s négy hólyagos szegfejjel díszített ezüst lemez (5—7), valamint 3 darab (2,8 ctm. hosszú s 1,5 ctm. széles) alul paizsalakban végződő ezüst szíjvég (2—4). A medenczecsont jobb felén egy (2,3 ctm. átmérőjű) bronz karika (8 a, b), mely egy (1,5 ctm. széles) összehajlított s két hólyagos szeggel összetartott ezüst lemezbe van fűzve, s a karika másik oldalába, egy szeggel a szíjhoz erősített ezüst lemezből készült kampó kapcsolódik. Ugyanitt feküdt még egy picziny, hosszúnégyszög-alakú s két hólyagos fejű szeggel erősített ezüst lemez (11). Mindezen apró darabok egy övkapocsnak képezték részeit. A jobb felső lábszárnál két sima ezüst lemezből készült, fával bélelt s felül két szeggel összetartott, 10,5 ctm. hosszú szíjvég feküdt (1). Bal kezénél 20 ctm. hosszú vas kés találtatott (17).

410. és 411. sír. Közvetlenül egymás fölött fekvő két felnőttnek csontváza. Az alul fekvőnek feje fejtetőre állítva találtatott. Valószínűleg a fölötte fekvőnek hozzátetkezése alkalmával lett e fej megbolygatva. Az alul fekvőnek nem volt sírmelléklete. A felül fekvőnek jobb felső lábszáranál egy 19 ctm. hosszú vas kést találtunk.

412. sír. A medenczecsont mindkét oldalán egy-egy vas csatt. Bal kezénél egy 8 ctm. átmérőjű, nagy vas karika s egy 13 ctm. hosszú vas kés.

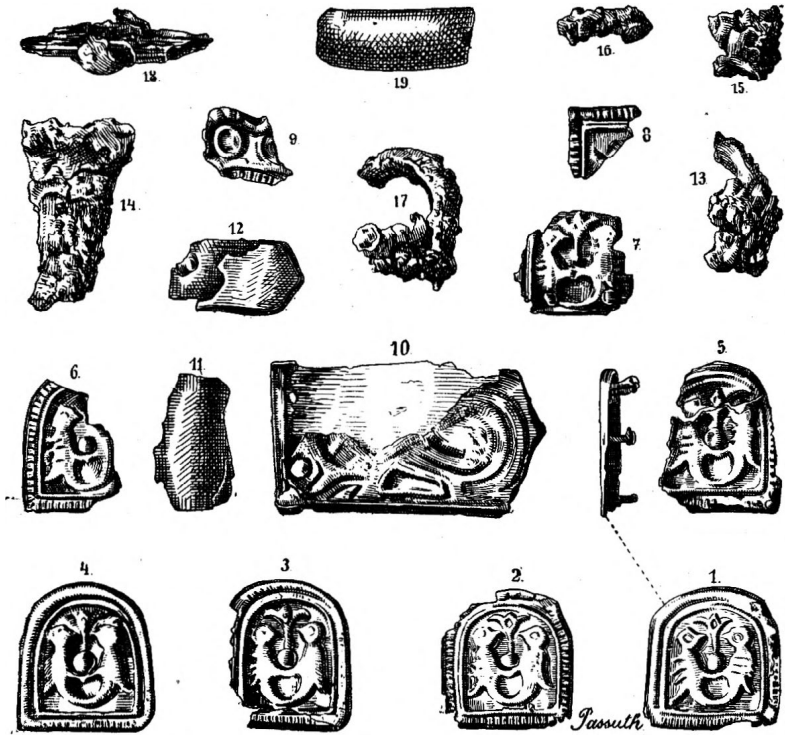
413. és 414. sír. A felnőtt fejének mindkét oldalán egy-egy csinos nagy bronz fülbevaló. A fülbevalók egyik végükön s ellentett zárt oldalukon bütyökkel, felül egyszerű s alul kettős (a karikán kívül és belül nyúló) üvegyöngyös csüngővel vannak ellátva. Bal kezénél kis vas karika s 12 ctm. hosszú vas kés. Második csontvázat nem találtunk ugyan e sírban s csak annyiban hiszem, hogy kettős sír volt, mert e felnőtt mellén még két igen picziny bronz fülbevalót találtunk. Az egyik bronz karika egészen sima, a másikat fűrt-alakban elhelyezett bronz golyócskák díszítik. Valószínűleg teljesen elkorhadt, picziny gyermeknek fülbevalói voltak.

415. sír. (CCXXII-dik táblán.) Felnőtt csontváza, erősen tátott szájjal. A fej mindkét oldalán sima bronz karika (1, 2). Nyakánál néhány üvegyöngy (3, 4). Jobb lábának végén korongon, iszapolt agyagból készült, csonka kúp-alakú, sárga színű edény, magasságának közepén erős füllel. Magassága 12 ctm. Átmérője alul 12 ctm., felül 9 ctm.

416. sír. A medenczecsont mindkét szárnyán egy-egy vas csatt.

417. sír. A sírűreg egész hosszában vékony rétegben hamuval kevert, apró széndarabkák láthatók. Sírmelléklete nem volt

CCXXXIV. TÁBLA.

549. sír.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

418. sír. (CCXXII-dik táblán.) Itt is az egész sír hosszában vékony rétegben hamuval kevert széndarabkákat találtam. Maga a sír különben 3 méter mélyen volt. Fejének mindkét oldalán egy-egy 4 centiméter átmérőjű, nagy bronz függő (1, 2), melynek három oldalára bronzsodronyt csavartak. Nyakánál egy zárt bronz karika (5). Bal kezében 8 alakú aczél (3) és tűzkő (4), valamint egy igen keskeny pengéjű, picziny vas kés (6) és egy agyagból égetett, nagy orsó-gomb (8. a, b).

419. sír. Medenczecsonton nagy vas csatt. Bal kezében hosszú vas kés.

420. sír. Három méter mélységű sírban felnőtt csontváza sirmelléklet nélkül.

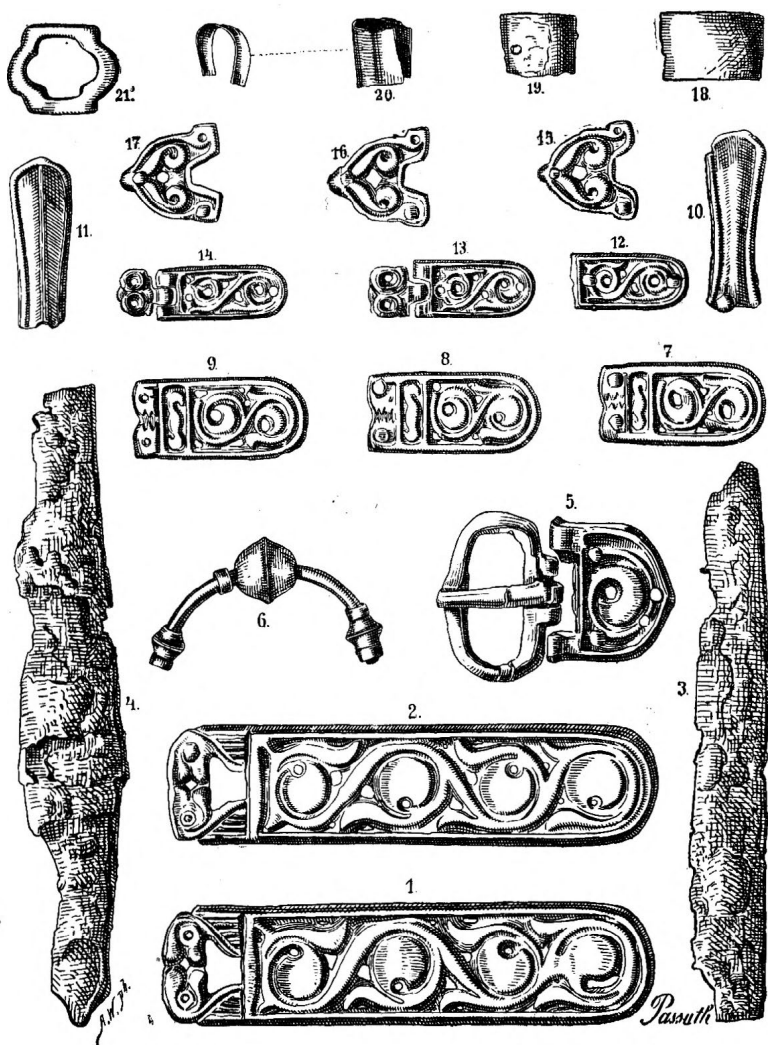
421. sír. A medenczecsonton s jobb kezénél felismerhetlenségig összerozsdásodott vasdarabok, melyek elé vászondarabok tapadnak. Jobb felső lábszárának közepén vas kés és szeggel ellátott picziny bronzlemez.

422. sír. Feje mindkét oldalán üveggyöngyös csüngőkkel ellátott bronz fülbevalók. Nyakán üveggyöngyök s ezek között picziny bronz lemez darabja s igen picziny bronz karikák, melyek a dinnyemag-alakú gyöngyökből alakított nyakékszerhez tartoznak. Jobb kezének egyik ujján picziny körökkel (e díszítés a karpereceken is előfordul) díszített, bronzlemezből készült gyűrű. Bal kezénél vas karika; csontból négyszögűre faragott, 6 ctm. hosszú nyél, mely egyik végén

vasrozsdának foltjaival bír, s egy 13 ctm. hosszú vas kés. A medenczecsonton vas csatt.

423. sír. (CCXXIII-dik táblán.) A fej körül hamuval kevert széndarabkák, melyek a koponyaüregbe is behatoltak. A fej mindkét oldalán egy-egy 6 centiméter átmérőjű, nagy ezüst függő (3, 4). A függők egyik végén s ezzel ellentett zárt oldalon rovátkolt sodronnyal ékitett, egy-egy borsó nagyságú gomb, ezek között pedig egy mogyorónál nagyobb ezüst gömb van, mely két sorban pápaszem-alakban elhelyezett, vékony ezüst sodronyokkal van ékitve. Azonfelül a nagy karikának egész alsó felét két sorban kidomborodó pontokkal díszített ezüstlemez borítja. E nagy ezüstfüggőkön kívül még két sima bronz fülbevalót (6, 7) találtam az alsó állkapczánál. Anyakékszerhez tartozott: két átyukasztott római pénz; bronz lánczocskának része (8), melynek egyes tagjai mindkét végén karikára hajlított, 2 ctm. hosszú sodronyokból állnak (ugyanilyen láncz a závodi sírmezőben is ugyanilyen nagy ezüst függővel találtatott); különféle alakú s nagyságú üveggyöngyök (10—26). Egy igen szépen írisáló, csillag-alakú, nagy üveggyöngyhöz vasrozsdá s ahhoz 2 picziny bronz karika és számos vékony lenfonál tapad (9). Jobb kezének egyik ujján sima, nyitott bronz karika (5), mely eredetileg fülönfüggő volt. Bal karján két egészen egyenlő, 7 ctm. átmérőjű, tömör bronz karperecz (1, 2), me-

CCXXXV. TÁBLA.

551. sír.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

lyek felülete két sorban picziny körökkel díszített, és tíz egymásba kapcsolt, 7 ctm. átmérőjű nagy vas karikákból álló láncz (1), melynek utolsó tagjához egy kettős kampó erősítettett. A medenczén vas csatt. Bal felső lábszáránál 12 ctm. hosszú vas kés (2), melynek fele félhold-alakban végződik.

424. sír. Gyermekcsontváz, nyakán néhány üveggyöngygel.

425. sír. Gyermekcsontváz, sírmelléklet nélkül.

426. sír. A fejnél széndarabkák. A fej mindkét oldalán két egyenlőtlen nagyságú, sima bronz karika. Nyakánál üveggyöngyök. Bal kezében 10 ctm. hosszú vaskés s egy agyagból égetett, csinos orsógomb, mely oldalain két sorban concentricus körökkel s felül pontokból alakított körrel ékített.

427. sír. (CCXXV-dik táblán.) A fej mindkét oldalán egy-egy csinos bronz függő (6, 7), felül egyszerű s alul kettős (a karikán kívül- és belülterjedő) gyöngyékítménynyel. Nyakánál: üveg gyöngyök (11—28); néhány átlukasztott bronz lemez s egy római pénz, melynek lyukjában kampóra hajlított bronz sodrony van.

428. sír. Jobb kezében hosszú vas kés. A medenczecsonton vas csatt, melyhez vászondarab rozsdásodott.

429. sír. Felnőtt csontváza sírmelléklet nélkül.

430. sír. Egyik föltövéen nagyon elrozsdásodott, picziny vas karika, melynek rozsdája a csontot is megfestette.

431. sír. A medenczecsonton nagy vas karika.

432. sír. Jobb kezében picziny vas kés.

433. sír. Bal kezében széles pengéjű vas kés.

434. sír. Fogatlan öregnek csontváza, jobb kezében hosszú vas kés-sel s a medenczecsonton vas csattal.

435. sír. A medenczecsonton vas csatt (CCXXV-dik táblán). Bal kezében egy egészen jól conservált nagy vas sarló, mely a testen keresztben feküdt úgy, hogy a felső test felé konyult hegye a jobb felső lábszárhoz ért. A sarló egész hossza 54 centiméter, melyből nyelére 14 centiméter esik. Nyelének alsó vége kampóra hajlított. Faburkolat fődte eredetileg nyelét, melynek sejtjei a rozsdához tapadtak. Pengéje nem félkörív, hanem inkább tojásdad alakban hajlott, s hegye veremelő-alakúan kovácsolt. A penge legszélesebb részén 3,5 centimétert mér.

436. sír. Fogatlan öreg. Mellén tojásdad alakúan hajlított, sima bronz karika.

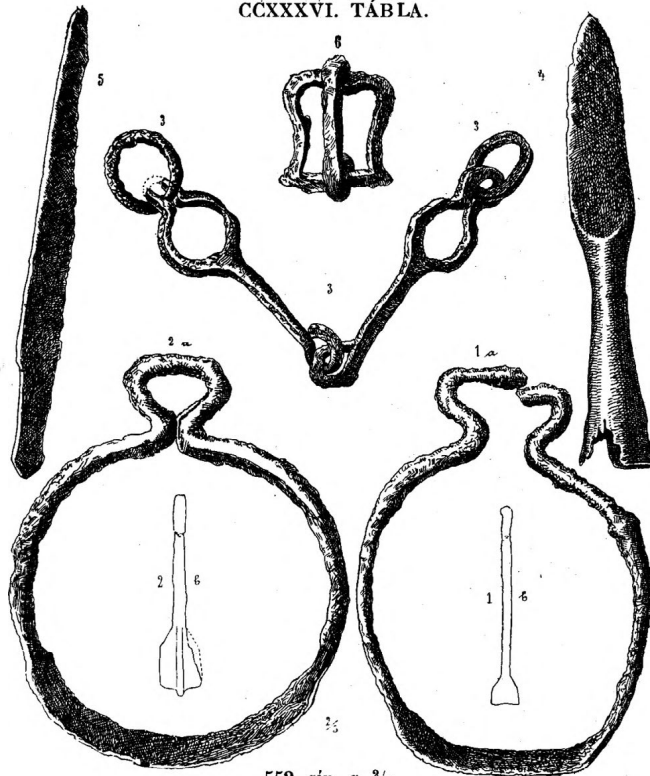
437. sír. Gyermekcsontváz, egyik föltövéen sima bronzkarikával.

438. sír. Bal kezében egészen elrozsdásodott acél és tűzkő. A medenczecsonton vas csatt.

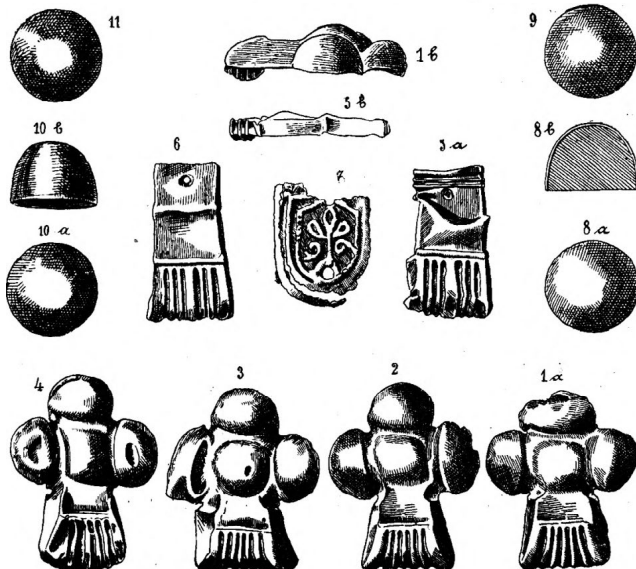
439. sír. A medenczecsont bal szárnyán bronz csatt (CCXXV-dik táblán), négyszeresen átlukasztott paizs-alakú nyujtványnyal.

440. sír. A medenczecsonton vas csatt. Jobb kezénél fokozatosan kisebbedő vas karikákból álló láncz és vas kés.

CCXXXVI. TÁBLA.

552. sir. a. $\frac{2}{5}$.

552. sir. b. $\frac{7}{11}$.

Leletek a czikói népvándorláskori sírmezőből.

441. sir. A medenczecsonst jobb oldalán tojásdad alakú, zárt bronz karika.

442. sir. (CCXXVI-dik táblán.) A mély sírban a test körül hamuval kevert, apró széndarabokat találunk. Feje mindkét oldalán üveggyönggyel ékített fülbevaló (7, 8). Hasa táján két négyszögű övdísz (1, 2) trébelt bronz lemezekből. Középső négyszögű mezőjét gyöngysor-utánzat szegélyzi s két szeggel volt a szijhoz erősítve. Ugyanitt találtunk még két hossz-négyszög-alakú bronz lemezt, az egyik két nagy dudorral díszített (5), a másikban két bronz szeg van (4). Jobb alsó karcsontjától paizs-alakban végződő kis ezüst szíjvég (3), mely szíjfonásos motívummal díszített. Jobb felső lábszárának alsó felénél 12₅ ctm. hosszú vas kés (10), a jobb felső lábszár tövében bal oldalon egy másik, egészen picziny vas kés (11, 12). A két felső lábszár között két egymásba kapcsolt vas karika (9). Bal alsó karcsontja is patinától zöldre festett, de ez valószínűleg az övdísztól ered.

443. sir. E csontvázat, mint ritka épen conservált példányt, lefényképeztem. Fejénél két egészen egyenlő bronz függő, melyeken fűrt-alakban elhelyezett, kis bronz golyócskák vannak. Nyakánál üveggyöngyök s medenczecsontiján vas karika találtatott.

444. sir. (CCXXVI-dik táblán.) Fejénél két, egészen egyenlő, üveggyönggyel díszített bronz függő (1, 2). Nyakán üveggyöngyök. Jobb és bal kezének egyik ujján sima

bronz lemezből készült gyűrű (3–6). Bal kezében, közvetlenül a gyűrű mellett, feküdt egy agyagból égetett orsógomb (7) s itt egy fehér színű, picziny szövetdarab maradt meg.

445. sir. Gyermekecsontváz. A medenczecsonst körül vas karika, vas csatt s a felismerhetlenségig összerozsdásodott sok vasdarab. Jobb alsó lábszárának jobb oldalán hullámvonallal díszített agyagedény, melynek belső részét szénréteg borítja.

446. sir. Fejénél két egészen egyenlő bronz függő, felül egyszerű s alul kettős (a karikán kívül- és belülnyuló) gyöngyékítménynyel. Jobb térdénél kis vas kés.

447. sir. (CCXXVI-dik táblán.) A medenczecsonst jobb szárnyán tojásdad alakú bronz csatt (1). Felső jobb lábszáránál vas karika (2) s egy 23₅ ctm. hosszú vas kés (3, 4).

448. sir. (CCXXVII-dik táblán.) Fejénél két, egészen egyenlő, 4₅ centiméter átmérőjű, nagy bronz függő (12, 14). A karikának egyik végére s az azzal ellentett zárt oldalára bronz sodronyt csavartak; galambtojás-nagyságú gömbjét bronz spirálisokkal ékítették. Nyakánál egy-két üveggyöngy (15). Bal kezében agyagból égetett orsógomb (11). Bal felső lábszárának jobb oldalán felülről lefelé a térdig terjedő (1–4), fokozatosan kisebbedő karikákból készült vas láncz. Bal kezében picziny vas kés (10).

449. sir. Fejénél két egészen egyenlő bronz fülbevaló üveggyönggyel.

Nyakánál egy kis bronz karika, két átlukasztott, II. Constantius-féle érem s üvegyöngyök.

450. sír. Fogatlan öreg. Bal és jobb kezénél egy-egy vas karika.

451. sír. Felnőtt csontváza erősen tátott szájjal, sírmelléklet nélkül.

452. sír. Fejének mindkét oldalán egy-egy sima, nagy bronz függő.

453. sír. Gyermekcsontváz sírmelléklet nélkül.

454. sír. Egyik fültővénel gyöngygyel ékített bronz fülönfüggő. Bal kezénél vas karika és vas kés. Közvetlenül a medence jobb szárnya fölött egy rakáson temérdek magnemű. Megvizsgálandó, nem recens-e?

455. sír. Fogatlan öreg. Jobb felső lábszáránál hosszú vas kés.

456. sír. Fogatlan öreg, a medenczecsont bal szárnyán vas csattal.

457. sír. Felnőtt csontváza a rendes helyzetben azon különbséggel, hogy jobb karja meghajlítva a mellén fekszik. Sírmelléklete nem volt.

458. sír. Gyermekcsontváz. Egyik fültővénel sima bronz karika. A fej jobb oldalán magnemű. Nem állat hordta-e ujabban össze?

459. sír. Gyermekcsontváz. Egyik fültővén sima bronz karika s nyakán néhány üvegyöngy.

460. sír. Gyermekcsontváz. Nyakán néhány üveg gyöngygyel.

461. sír. Fejénél két sima bronz karika.

462. sír. Gyermekcsontváz sírmelléklet nélkül.

463. sír. Fogatlan öreg, erősen tátott szájjal, mely tele van szögletes, sárga maggal. A medencze-

csont bal felén vas csatt, jobb kezénél kis vas kés.

464. sír. Jobb fültővénel két átlukasztott római érem. Bal fültővén vékony bronz huzalokból sodrott fülbevaló, zárt részének közepén bütökkel. Nyakán sok, dinnyemag alakú, igen nagy üvegyöngy. Bal kezében, két sorban picziny, mélyített körökkel díszített orsógomb. A medenczecsont jobb és bal szárnyán egy-egy vas csatt.

465. sír. Csontváz nélküli, nyugotnak fordult, magányos fej.

466. sír. Gyermekcsontváz, egyik fültővén sima bronz karikával s a medenczecsonton vas csattal.

467. sír. Gyermekcsontváz sírmelléklet nélkül.

468. sír. Gyermekcsontváz picziny vas késsel.

469. sír. Trepanált (agyafurt) fej, mindkét fültővén gyöngygyel díszített bronz függővel s a medenczecsonton vas csattal.

470. sír. A fej mindkét oldalán sima, nagy bronz függő. A medenczecsont mindkét szárnyán egy-egy vas csatt.

471. sír. Gyermekcsontváz két kis sima bronz függővel.

472. sír. A fej mindkét oldalán igen csinos bronzfüggők három oldalon csillag-alakú bütökkel s a karikán belül is terjedő üvegyöngyös csüngővel. Nyakán különféle alakú, tarka üvegyöngy. Bal kezében egy 8,5 ctm. hosszú s egész hosszában párhuzamosan rovátkokkal díszített csontnyél.

473. sír. Felnőtt csontváza sírmelléklet nélkül.

474. sír. Bal kezénél széles pengéjű, erős vas kés s annak közepén vas csatt.

475. sír. Gyermekecsontváz sírmelléklet nélkül.

476. sír. A medenczecsontról jobb oldalán, vas karikára fűzve, egy vas csipetű s egy 8 alakú kis aczél, mellette vasrozsdától foltos tűzkő (jaspis).

477. sír. Gyermekecsontváz. Egyik fülén sima bronz függő; nyakán néhány üveg gyöngy s egy átlukasztott bronz pénz.

478. sír. Bal fültővén egy üveggyöngyös csüngővel díszített bronz függő. Nyakán üveggyöngyök. A medenczecsontról közepén vas csatt. Bal kezénél nagy vas karika.

479. sír. Gyermekecsontváz sírmelléklet nélkül.

480. sír. Egyik fülén üveggyöngyös csüngővel díszített bronz függő, s nyakán üveggyöngyök.

481. sír. Felnőtt csontváza sírmelléklet nélkül.

482. sír. Egyik fültővén bronz karika, melynek egyik vége (a halánték gyűrűkhöz hasonlóan) S alakúan hajlított; a másik fültővén sima bronz karika s nyakán gyöngyök voltak.

483. sír. A medenczecsontról bal felén vascsatt. A két felső lábszár között vas kés.

484. sír. Gyermekecsontváz, a fej mindkét oldalán egy-egy sima bronz függővel.

485. sír. Gyermekecsontváz sírmelléklet nélkül.

486. sír. Bal felső lábszáránál 17 ctm. hosszú vas kés. Jobb térdénél

két 13 ctm. hosszú nyéllal ellátott, félköríves vakarókés, minőt a timárok bőrkidolgozásnál használnak. Jobb oldali nyele gömbölyű fába van szorítva, mely vasrozsdától átmarva conserválódott. Baloldali nyelét is fasejtek burkolják s ez a végén kampóra hajlított, ugyanúgy, mint a 435. számú sírban talált sarlónak nyele.

487. sír. Egyik fülén sima nyitott, bronz karika, a két térd között vas csatt.

488. sír. A medenczecsontról közepén ép vas csatt.

489. sír. Nyakánál sárga üveg-pasztából készült, de egészen elporladt, picziny gyöngyök; a medenczecsontról közepén két nagy vas karika s egy S alakú vaskampó; bal felső lábszáránál kis vas kés.

490. sír. (CCXXVII-dik tábla.) Nagyon korhadtról csontváz. A medenczecsontról körül 14 darab bronzból öntött övdísz találtatott. Valamennyi áttört művű s nővényindás ornamentummal bír. A négy nagyobb darab (4—6) csuklóban hajlik, felső kisebb része félköríves, alsó nagyobb fele paizsalakú s hosszában két szeggel voltak a szíjhoz erősítve. Van azután kúp-alakú két egyes darab (7, 8) három szeggel és nyolcz picziny, tulipán-alakú, szintén hosszában két szeggel (9—15). Ugyanitt a medenczecsontról feküdt még több, a felismerhetetlenségig elrozsdásodott vasdarab és egy 3,5 ctm. hosszú, áttört művű, bronzból öntött, tömör szíjvég (1, 2). A bal karnak

bal oldalán kétszeresen átlukasztott, s egész felületén sűrűen alkal-mazott apró körökkel díszített bronz pánt (16). A bal felső lábszárnak jobb oldalán bronzból öntött, 8 ctm. hosszú szíjvég (3). Ez szintén áttört s motívuma ugyanaz, a mi az övdíszé.

491. sír. Bal kezénél nagy vas karika és vas kés; a medenczecson-t mindkét szárnyán egy na-gyobb és egy kisebb vas csatt.

492. sír. Gyermekcsontváz. A fej egyik oldalán gyöngygyel ékített, picziny bronz függő, másik olda-lán pedig sima bronz karika volt.

493. sír. Gyermekcsontváz sír-melléklet nélkül.

494. sír. Jobb kezénél nagy vas karika és vas kés. A medenczecson-t jobb oldalán vas csatt.

495. sír. Gyermekcsontváz sír-melléklet nélkül.

496. sír. A medenczecson-t jobb oldalán feltűnő nagy vas csatt.

497. sír. Felnőtt csontváza sír-melléklet nélkül.

498. sír. A medenczecson-ton vas csatt. Bal kezében agyagból égetett, nagy orsógomb és kis vas kés.

499. sír. Jobb kezénél: 13 ctm. hosszú vas kés, melyre vászonda-rab rozsdásodott; tizenkét kis vas karika, melyek mindegyikébe fűles vas szeg van fűzve s e vas szegeken fasejtek tapadnak; egy 9 ctm. hosszú s 2,5 ctm. átmérőjű vas cső, melyben vas szeg van, a másik végén látszik, hogy fa töltötte ki, mert a cső belső részére fasejtek tapadnak; egy kolomp alakú vas-tárgy (hossza 9 ctm., átmérője alul

4,5 ctm.; felül pedig 2,5 ctm.) felül félköríves füllel, belső részében a föld között vas szeg (talán a ko-lomp nyelve) van.

500. sír. A medenczecson-ton vas csatt és felismerhetetlenségig elroz-sdásodott vasdarabok; jobb kezénél 22 ctm. hosszú vas kés.

501. és 502. sír. Két csontváz ugyanazon sírban, de különböző magasságban. 126 ctm. mélyen pi-cziny gyermeknek csontváza volt sírmelléklet nélkül. 222 ctm. mélyen a felnőttnek csontváza. Fejénél két üveggyöngyös bronz függő; nya-kánál üveggyöngyök s bal kezénél elrozsdásodott vas késnek töre-déke.

503. sír. (CCXXX-dik táblán.) Egyik fültővénél sima ezüst ka-rika (6); mellén egy üvegedény (4,5 centiméter átmérőjű) feneke (7); jobb kezénél 3 vas karika (1—5).

504. sír. (CCXXVIII-dik táblán.) 220 centiméter mély sírban a mellékletek következő darabokból állottak: 1 bronzból készült, nagy szíjvég (4); 3 kisebb szíjvég bronz-ból (1—3); 6, csuklóban hajló bronz övdísz (5—8, 10); 4 darab három-szög-alakú bronz övdísz (11—14); egy, az övhöz tartozó, piskota-alakú tag bronzból (15); egy 27 ctm. hosszú vas kés (szám nélküli ábra); egy vas karika (17) s acél gyanánt használt széles vas penge (16). Az összes bronztárgyak öntöttek, áttört művűek s díszítésük növénymoti-vumokból áll, csak a legnagyobb szíjvégen találunk a növényindák közé font három meandert s ugyane

szíjvéget két vonal közötti gyöngy-sor-utánzat szegélyzi, a három kisebb szíjvégek széle pedig rovátkolt. A szíjvégek egy tömör darab-ból állanak s a szíjat felső végükön négy picziny nyujtvány közé szegezték. A nehéz, nagy szíjvégnak nyujtványai kikopván, egy oda-szegezett bronz lemezzel erősítették a szíjat hozzá. A nagy szíjvégnak hossza 12,5 ctm., szélessége 2,5 ctm. A kisebb szíjvégek 4,6 ctm. hosszúak s 1,5 ctm. szélesek. A csuklóban hajló s így két tagból álló övdiszek félköríves, nagyobb-fele hosszában két szeggel volt a szíjhoz erősítve. A háromszög-alakú, picziny övdiszek egy végükön egyenes vonalban végződnek s hosszában két szeggel voltak a szíjhoz erősítve s csak az egyik darab felül félkörívben végződik s három szeggel volt megerősítve. Az öv piskota-alakú, 7 ctm. hosszú tagjának a közepében még benne van a hólyagos fejű, nagy bronz szeg s felületéhez vászondarab tapad. Az övdiszek legtöbbször még szíjdarabok tapadnak.

A tárgyak következő helyzetben találtattak:

A medencze jobb oldali szélén a csuklóba nyíló övdísz, a piskota-alakú tag, alatta a háromszög-alakú övdísznek azon darabja, mely felül félkörívben végződik, és az egészen elrozsdásodott vas csatt. — A medenczecsontról bal oldalának szélén az óriási szíjvég. — Hasa körül a többi 5 darab, csuklóba nyíló övdísz s ezek alatt a 3 darab egytagú (háromszögű) övdísz. —

Jobb felső lábszárának bal oldalán az egyik kisebb szíjvég. — A medenczecsontról a másik két szíjvég. — Jobb felső lábszárának jobb felén az óriási nagy kés és vas karika. — Bal kezében az acél gyanánt használt vas penge.

505. sír. Majd három méter mélyen fekvő csontváz, sírmelléklet nélkül.

506. sír. Gyermekecsontváz, nyakán néhány üveggyönggyel.

507. sír. A medenczecsontról jobb és bal szárnyán egy-egy nagy vas csatt.

508. sír. E csontvázat a milleniumi kiállítás számára (in situ), földröggel együtt vettem ki. Bal kezében vas kés volt, bal lábfejének bal oldalán (a lábujjak közöttlen közelében) pedig egy korongon készült, felfordított csonkakúp alakú s vízszintes karczolatokkal díszített edény. Magassága 10 ctm. Átmérője felül 9,5 ctm., fenekén pedig 5,5 ctm.

509. sír. Az egész test hosszában hamuval kevert, apró széndarabkákat találtunk. Egyik fültővén sima bronz karika; a medenczecsontról bal szárnyán vas karika.

510. sír. (CCXXIX-dik táblán.) Fejénél két egészen egyenlő, picziny bronz függő üveggyönggyel. Jobb könyökénél vízszintes karczolatokkal díszített orsógomb (ábra).

511. sír. (CCXXIX-dik táblán.) Gyermekecsontváz. Fejénél aranyozott bronz függők (1, 2). Mindkettőnek karikája végig rovátkolt s fűrt-alakban elhelyezett, pi-

cziny golyócskákka díszített. Az egyik igen picziny (1,5 ctm. átmérőjű), a másik majd még egyszer akkora (2,5 ctm. átmérőjű). Nyakánál egy henger-alakú, nagy üveggyöngyöt találtunk (4).

512. sír. Gyermekcsontváz, sírmelléklet nélkül.

513. sír. (CCXXIX-dik táblán.) Fejénél két egyenlő nagyságú, tojásdad alakú bronz függő (5, 6). Az egyikken üveggyöngyös csüngő, a másikon pedig rovátkolt, vékony sodronyokkal ékített s félgömbökkel fődött bronz henger (14) van. Nyakán rendkívül sok s igen változatos alakú és nagyságú üveggyöngy (11, 12, 18—31), melyek közül némelyekben bronz sodrony, másokban pedig lenfonál van; egy tölcser-alakú kagyló (9), felül átfurva skipontozott szalaggal csigavonalban végig díszítve; egy másik szintén átfurt, teknős kagyló (8), melyhez még egy dinnyemag-alakú üveggyöngy tapadt; igen picziny, nem egészen egy ctm. átmérőjű karikákból álló hosszú vas láncz (15—17); fekete üvegből készült, hosszában kétszer átlukasztott s felületén sodrott fonalakat utánzóan díszített, ugyanolyan gyöngyfűzértartó (3), milyent már egy előző sírban találtunk. Jobb könyökén vastag bronz sodronyból készült karperecz (1, 2) (átmérőjük 5,5 és 6 ctm.), melynek kissé vastagabb vége négy, körben futó vonallal díszített. Jobb vállánál egy áttört művű és S alakú indamotivummal díszített bronz szíjvégnek egyik lemeze (7). A jobb alsó lábszárnak

jobb oldalán agyagból égetett orsógomb (4). A fej alatt apró széndarabkákat, a kis lánczhoz (10) s a függőhöz tapadva vászondarabkákat találtam.

514. sír. Gyermekcsontváz, sírmelléklet nélkül.

515. sír. Gyermekcsontváz egy kis sima bronz karikával (CCXXIX-dik táblán), egy kis gyönggyel.

516. sír. Egyik fültövében bronz függő üveggyönggyel. Jobb karján bronz sodronyból készült, nyitott karperecz. Jobb kezének egyik ujján sodronygyűrű bronzból.

517. sír. Gyermekcsontváz, egyik fültövében sima bronz karikával.

518. sír. Felnőtt csontváza, sírmelléklet nélkül.

519. sír. (CCXXX-dik táblán.) Három méter mélyen talált csontváz következő sírmelléklettel: 1 nagy szíjvég bronzból (1); 3 kisebb bronz szíjvég (5—7); 8, csuklóban hajló övdísz (8, 9); 15 kisebb, egytagú övdísz (10—18), mind bronzból; egy bronz csatt vas nyelvvel (4); egy vas karika (2); egy vas kés (3). A szíjvégek tömör öntésűek s egy tagból állanak, felül négy picziny, átfurt nyujtványnyal a szíj megerősítésére. Szélein vastag kerettel bírnak, díszítésük áttört művű és stylisált liliomokból áll. A nagyobb szíjvég hossza 7,2 ctm., szélessége 2 ctm. A kisebb szíjvégek 3,3 ctm. hosszúak s 1,7 ctm. szélesek. A két tagból álló s csuklóban hajló övdíszek hossz-négyszög-alakúak, felül picziny félköríves taggal, mely azonban már csak egyen maradt meg. Az egy-

tagú kisebb övdíszek czimerpaizs-alakúak, felületük egészen sima, hosszában két szeggel voltak a síjhoz erősítve s kétféle nagyságúak. 12 darab 1,5 ctm. hosszú, 3 darab pedig 2 ctm. hosszú. A csattnak bronz kerete négyszögű s vas nyelvéhez vászondarab rozsdásodott.

Fekvés helyzetük a következő: A hosszú síjvég a bal felső láb-szárnak jobb oldalán feküdt; az összes többi bronzok a medencze körül találtattak; jobb kezénél a vas karika és vas kés volt.

520. sír. Gyermekcsontváz, sírmelléklet nélkül.

521. sír. A medenczecsonton fel-tűnő nagy vas csatt.

522. sír. Gyermekcsontváz. Fejénél két egészen egyenlő, sima bronz függő.

523. sír. Gyermekcsontváz, sírmelléklet nélkül.

524. sír. Fiatal egyén csontváza, a medenczecsonton vas csattal.

525. sír. (CCXXXI-dik táblán.) Jobb térdének jobb oldalán oldalt fordult edény agyagja, iszapolt, szürke színű, korongon készült, vízszintes vonalakkal díszített, s alakja felfordított csonkakúp (1.) Magassága 12 ctm., átmérője felül 14 ctm., fenekén 7 ctm. Az edény alatt volt a picziny vas kés (9). Medenczecsontján vas csatt s egyik fültővén sima bronz karika (2) találtatott.

526. sír. Teljesen fogatlan öreg, egyik fültővén gyönggyel ékített, egyszerű bronz függő.

527. sír. Fogatlan öreg. A körtealakú, szűk nyakú edény kissé

balra fordultan, épen a csontváz szája előtt volt. Bal kezében vas kés.

528. sír. E csontvázat a millenniumi kiállítás számára «in situ», földröggel együtt emeltem ki. Jobb kezében 10 centiméter hosszú vas kés volt.

529. sír. Fiatalnak csontváza, sírmelléklet nélkül.

530. sír. Bal kezében kis vas kés.

531. sír. (CCXXXI-dik táblán.) Porladozó, iszapolt agyagból korongon készült, sárga színű s magasságának közepén karikás füllel ellátott, ugyanolyan edény (ábra), minő a 35-ik és 415-ik sírban találtatott. Ez egy edény volt a csontváznak összes melléklete.

532. és 533. sír. (CCXXXII-dik táblán.) Három méter mélyen, közvetlenül egymás mellett ugyanazon színvonalban, arczczal egymás felé fordult két felnőttnek csontváza. A női csontváz jobb oldalon feküdt, a férfi csontváz pedig bal oldalon. A nőnek sírmelléklete a következő: két igen csinos bronz függő (9, 10); sok üveggyöngy (12—15, 20—29); egy átlyukasztott római pénz; fával bélelt, vastag amulette (2), bronzból (3); korongos gyűrű (11); picziny vas lánczon két bronz korong (5, 6); két bronz karperecz (1, 2). Mindkét függő egészen egyenlő. A tojásdad alakúan hajlított bronz karikának egy végén s az azzal ellentett, zárt részén csillag-alakú bütyök, a függő alsó részén pedig lapos gyöngyházból vágott korongokkal díszített kettős (a karikán kívül- és belül-

nyuló) csüngő van. Az amulettnek felső és alsó lemeze közötti tér 1 ctm. vastag fával volt kitöltve. Szélességi részét a bronz lemez vette körül s az ebbe erősített picziny bronzfülön lógott az egész. Az amulette felső lapjának közepén bronz rekeszbe foglalt gyöngyházból készült kis korongot, azonfelül négy ellentett oldalon picziny gyöngyfüzér volt erősítve. Az egyik fülben még benne is van a kis gyöngy. A gyűrű korongján már nem lehet kivenni, hogy mit ábrázol a pyramis-alakú mélyedés. A korong két oldalán még két nyujtvány díszíti a gyűrűt. A picziny vas lánczhoz két ezüst korong rozsdásodott, mely ugyanolyan amulettnek képezhette részét, minőt a nyaknál találtunk. Az alsó korong 2,8 ctm. átmérővel bír, egészen sima, a közepén átlukasztott s hátsó felén vasrozsa van. A felső korong közepét rézsutos rovátkákból álló, kidomborodó koszu díszíti s körülötte itt is megvannak a gyöngysort tartó picziny fülek. Ilyen amulettet eddig a gerjén népvándorlaskori sírmezőben is találtam. A függők, gyöngyök, római pénz és fával bélelt amulett a fej és nyak körül feküdt. A sima, vastag bronz sodronyból készült, nyitott karpereczek a jobb karon találtattak. A korongos gyűrű, a kis karikából álló vas láncz s a hozzározsdásodott második amulett a jobb kéz ujjainál volt. — A férfi csontváz bal kezében vas kést (7, 8) s jobb alsó lábszáránál egy 7 centiméter hosszú, négy-

szögű s belül üres csonteszközt (4) találtunk.

534. sír. Gyermekecsontváz, sírmelléklet nélkül.

535. sír. A három méter mélységű sír egész hosszában találtam hamuval kevert, apró széndarabokat, de a fej alatt és fölött arasznyi volt e réteg. Kulcsesontja patinától zöldre festett, de a függőt vagy nyakékszernek darabját nem találtuk meg. Jobb könyökénél nagy vas karikákból álló láncz, melynek egyik tagjához vas kampó erősítetett. Jobb kezénél (9 centiméter hosszú) picziny vas kés. A medencecsont egyik felén vas csatt, a másik felén bronz csattnak négy-szögű kerete.

536. sír. Gyermekecsontváz. Egyik fültővén sima, nyitott bronz karika, a másik fültővén a sima, vékony bronz karikából készült függőnek laposra kalapált vége kétszeres S alakúan hajlított. Ilyen, «halánték-gyűrű» név alatt ismert függőt már találtunk egyet e sírmezőben. Nyakán néhány üveggyöngy s jobb kezében agyagból égetett orsógomb volt.

537. sír. Felnőtt csontváza, sírmelléklet nélkül.

538. sír. A fejnél két egészen egyenlő, nagy ezüst függő, melyeknek mogyoró-nagyságú golyóik két sorban rovátkolt, vékony ezüst sodronnyal kirakott, pápaszem-alakú motívumokkal díszítettek. Nyakán különféle alakú és nagyságú, tarka betétekkel díszített üveggyöngyök. Ezek közül a legnagyobb félkör-alakú s oldalán gerezdes.

539. sir. A medenczecsonton vas nyelvvel ellátott bronz csatt paizs-alakú nyujtvánnyal, mely hátulsó részén három bronz szeggel volt a szíjhoz erősítve. (CCXXXII-dik táblán.)

540. sir. Egyik fültövéén gyönggyel díszített bronz függő. Nyakán néhány dinnyemag-alakú üveggyöngy. Lába végén porladozó, durva agyag edény.

541. sir. A medenczecsonton vas csatt, jobb kezénél vas karika s vas késnek töredékei.

542. sir. A medenczecsontról körül az övdíszhez tartozó, két trébelt bronz lemez (1—3).

543. sir. (CCXXXII-dik táblán.) Fejénél két egészen egyenlő, igen csinos bronz függő. Kúp-alakú, csiszolt üveggyönggyökkel ékítve.

544. sir. A fej mindkét oldalán egy-egy sima ezüst függő. Nyakán néhány üveggyöngy. Az egyik rovátkolt gyöngy ólomból készült. Jobb kezénél egy egyenes vas pálcának töredéke, nagy vas karika s picziny vas kés.

545. sir. Nyakán különféle alakú, tarka üveg gyöngy; jobb kezében kis vas kés; a medenczecsontról körül két kis ezüst szíjvégnek töredéke.

546. sir. (CCXXXII-dik táblán.) A medenczecsontról alsó részén bal felől: agyagból égetett orsógomb (3); egy 2,4 ctm. átmérőjű, sima bronz karika (6); egy 2,4 ctm. átmérőjű, felső felén domború s alsó felén lapos bronz karika (3), melynek egyik szélén két kis mélyedés látszik; ólomból készült, 4 ctm. átmérőjű, három küllős kerék (1).

547. sir. Gyermekecsontváz, sírmelléklet nélkül.

548. sir. (CCXXXIII-dik táblán.) A medenczecsontról körül: egy kopott bronz pénznek fele része; 5 darab, csuklóban hajló, ezüsből készült övdísz (7—11); 7 darab egy tagú, ezüstözött övdísz (12—16); 4 darab (4,5 centiméter hosszú s 1,5 ctm. széles) ezüstözött bronz szíjvég (3—6); egy paizs-alakú dísztaggal ellátott csinos bronz csatt (2). Jobb felső lábszáránál (9,5 ctm. hosszú s 2,4 ctm. széles) ezüst szíjvég (1) és egy 19,5 ctm. hosszú vas kés (17). Az összes bronzok és ezüst tárgyak növény-motivumokkal díszítettek. Csak a csatt és a nagy szíjvég áttört művű, a többi nem. A kisebb szíjvégek egy tömör tagból állanak, a nagy szíjvég azonban két öntött lapból áll.

549. sir. (CCXXXIV-dik táblán.) Jobb karjánál fekete üvegből készült karperecznek töredéke (19). A medenczecsontról körül: felismerhetlen vasdarabok (13—18), 4 szíjvég-lemez (10) s 8 félköríves övdísz (1—7) bronz lemezből. Két-két lemez tartozik egy szíjvégre. A kisebb szíjvég (12) sima; a nagy (5 ctm. hosszú s 2,8 ctm. széles) szíjvégre egyik lemeze S alakú szíjfonás-motivumot tüntet fel. Nagyon érdekesek a félköríves, trébelt övdíszek. Szélük rovátkolt s azon belül kidomborodó ív alatt, felül kétfelé ágazó fa alatt csőrükkel egymás felé fordult madarakat látunk.

550. sir. Jobb kezénél ép vas kés.

551. sir. (CCXXXV-dik táblán.) Az ezen szám alatt elősorolt sír-

lelet nem saját ásatásomból ered, hanem úgy vettem azt a czi-kói népvándorláskori sírmező alján levő téglavető tulajdonosától, ki az égető kemenceze építése alkalmával találta ugyanott, egy igen mély sírban. A vett tárgyak között van egy ugyanezen korú, nagy bronz fülbevalónak töredéke (6), de ez nem tartozhatik a férficsontvázat jellemző sírleletek közé. Az összes tárgyak, a hosszú vas kés kivételével, ezüstözött, öntött bronzból készültek.

E sírlelet tárgyai a következők: Egy 24 ctm. hosszú vas kés (3, 4, 20), fahüvelyéhez tartozó bronz pánttal. — Két (9.5 ctm. hosszú s 2.2 ctm. széles) szíjvég-lemez (1, 2). — Nyolcz darab (3.3 ctm. hosszú s 1.5 ctm. széles) szíjvég-lemez (7—9, 12). — Hét darab (3 ctm. hosszú s 1 ctm. széles) csuklóban hajló övdísz (13, 14). — Három szív-alakú s félkörives, egy tagú övdísz (15—17). — Az övdíszhez tartozó (7 ctm. hosszú), piskóta-alakú tagja (10, 11). — Igen csinos bronz csatt díszítő taggal (5). — Egy diszes karika (21).

A pánt, karika és piskóta-alakú tag kivételével az összes darabok áttört művek s növényinda-motivummal díszítettek. Csak a nagy szíjvégnek felső végén találunk az inda-motivumon kívül hét egymás felé fordult, tátott szájú állatfőt. A szíjvégek párosával képeznek egy darabot s felül két szeggel voltak egymáshoz erősítve.

552. sír. (CCXXXVI-ik táblán.) E lovas-sír lelete véletlenül ke-

rült elő, midőn elhullott tehén számára gödröt ástak s e hozzá jutott sírlelet folytán kezdetem meg e sírmezőben a rendszeres ásatást.

A közvetlenül egymás mellett fekvő ló- és embercsontváznak tüzetes fekvési helyzetére nem ügyeltek. A sírban következő tárgyak voltak: Tört-alakú vas zabla (3), melynek mindkét tagja a külső végén egy nagyobb s egy kisebb karikára kovácsoltatott. A nagyobb karikákban agancs-pálcza volt, ezek azonban elhányódtak, a kisebb karikába különálló vas karika van fűzve. Az egész zabla 24 ctm. hosszú. — Vas csatt (5.5 ctm. hosszú (6) a ló hasánál. — Két, egyenlőtlen nagyságú kengyelvas (A 1, 2). Négyyszögű vas pálczából készült karikája felül fület képez s alul (talpánál) szélesre kovácsolt. A talpnak külső oldalán bordával bír. — Egy 18 ctm. hosszú, ép vas kés (A 5). — Egy 17 ctm. hosszú vas dárda (A 4). Belül üres köpűje 7 ctm. hosszú. — Három ezüst szíjvég lemez (B 5, 6, 7). Kettő ezek közül összetartozik, felül egy szeggel voltak egymáshoz erősítve, s alsó részük ugyanolyan gerezdekkel díszített, mint az alantabb elősorolt kereszt-alakú díszítési darabok. E két lemezből álló szíjvég hossza 3.6 ctm. szélessége 1.7 ctm. A harmadik, félkörives szíjvég-lemez trébelt s növény-motivummal ékített. — Ezüstből készült négy darab. erősen domboru, kereszt-alakú szerszámdísz (B 1. a, b—4) vagy övdísz. A keresztnek felső

része négy, belül üres golyóból s alsó része gerezdekkel díszített, négyszögű nyujtványból áll. A kereszt középső tagjának hossza $4\frac{5}{8}$ ctm. s 2 ctm. széles. Ugyanilyen darabokat találtam a nagy-mányoki lovas-sírban, s előfordultak még megyénkben a bölskei sírmezőben. — A lószerszámot még 20 darab 2 ctm. átmérőjű ezüst pityke díszítette (B 8—11). Ezek belül üres félgömbökből állanak s kampóban végződő, picziny szegek voltak belső részük közepéhez forrasztva.

Dombovárott igen fontos keresztény emlék találtatott, egy VI—VII. századi csatt Krisztus monogrammal. Leírását fentebb az őskeresztény emlékek között adtam.

Duna-Földvár-ról a nemzeti muzeumban van egy népvándorláskorbeli fibula rossz ezüsthől, előrésze félkör-idomu öt küllővel, ezután domboru háta következik, míg hátsó (alatta a peczektartó) része ötszögűleg van idomítva, szögletein kövek számára loculusokkal, vége csonka; elő és hátrészén bevésett lombdíszítménynyel, mely aranyozva van; alsó fele sima; tűje hiányzik; hossza 8 ctm., legnagyobb szélessége $5\frac{1}{4}$ ctm.

1869-ben a szőlőkben találtak vas lándzsacsúcsot embercsontok között. Hossza 25 ctm., melyből az alul 3 ctm.-ig kitáguló köpüre $12\frac{1}{2}$ ctm. esik. Látható még a lyuk, melybe vas szeg veretvén, a lándzsa a nyélbe erősítettet (Arch. Ért. 1870. II. 47.). Ez szintén a nemzeti muzeumban van.

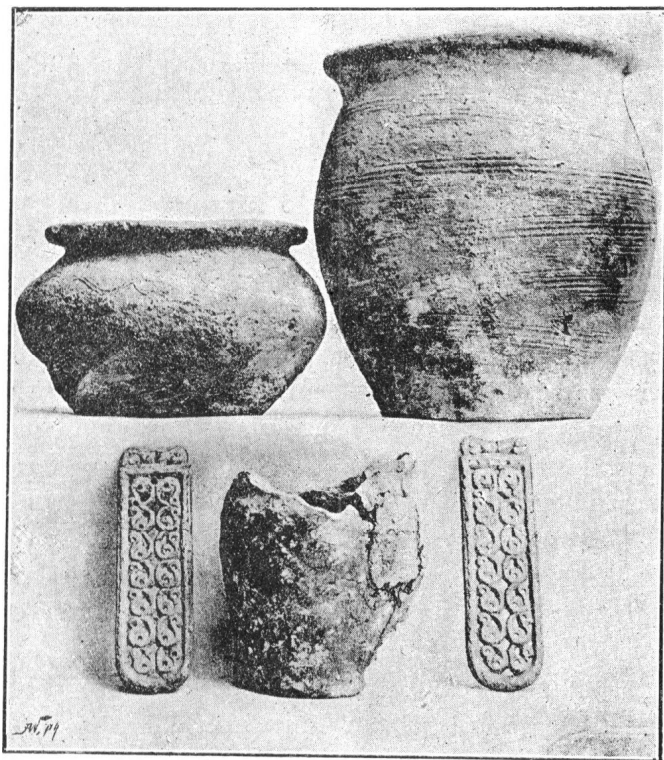
Duna-Szekcső. A «Várhegy»-ről oly sok, korábbi korból eredő lelet között van gyűjteményemben néhány népvándorláskori darab, így: csont- és üveggyöngyök; egy csontkarperecz töredéke; bronz pitykék; övdísznek csüngői és bronz szíjvégek.

Duna-Sz.-György határában, a községtől keletre, a Daróczy- és Jeszenszky-pusztá között (nem messze a várads-pusztai népvándorláskori sírmezőtől), a Duna árterületéből kissé kiemelkedő, «Falu-hely» nevű dűlőben szemcsés agyagú, præhistoricus és sok középkori edénytöredék között hullámvonallal díszített népvándorláskori edénytöredékeket is találtam.

Értényben, a cigányvár nevű városrészen, ifj. Ábrahám György telkén ház épült. Ez alkalomból egy hanyatt-nyujtott helyzetben fekvő csontvázra s mellette egy edényre akadtak. Ugyanezen udvar partjában, hét méter távolságban egymástól, két teknő-alakú, beiszapolt lakóüreget találtam, melyben vörösre égett föld és hamu között iszapolt agyagból, korongon készült, apró cserepek voltak. Valószínű, hogy népvándorláskori sír volt e ház helyen.

A *felső-nyéki* róm. kath. templomdomb népvándorlaskori temetőt rejt magában. E dombnak oldalában van a községi koresma, melynek udvarán már több csontvázat találtak. Az itt legutóbb feltárt, nyújtott helyzetben eltemetett két csontváznak három edényből s egy bronzból készült szíjvégből álló melléklete gyűjteményembe került.

A két teljesen egyforma, áttört művű, 8,5 centiméter hosszú

s 2,5 centiméter széles bronz lemezből álló szíjvég ábráját itt mutatom be.

A legkisebb edény szabad kézzel készült, igen durva s idomtalan munka henger-alakú, kissé kifelé kanyarodó peremmel. Magassága 7,5, átmérője 6 cm.

A másik edény alacsony, öblös bögre, vízszintes peremmel. Öblös részét két sorban a népvándorlaskori edényeket annyira jellemző hullámvonalas díszítés veszi körül. Ez már elég ügyes

technicával korongon készült. Magassága 6,5, átmérője az öblös részen 12 cm.

A harmadik, legmagasabb edény szintén korong nélkül készült. Alakja ugyanolyan, mint a legelsőé, csak hogy valamivel ügyesebb munka. Felületét fésűhöz hasonló eszközzel párhuzamos vonalakkal álló, vízszintes szalagokkal díszítették. E szalagok szabálytalanul ferdén húzódnak, jelölül annak, hogy nem korong segítségével állították elő e díszítést. Magassága 12 cm., átmérője felül 11 cm., alul 7 cm.

E lelhelyen 1894 őszén tettem próbaásatást, de csak négy bolygatatlan sirra akadtam. Ezek hanyatt nyújtott helyzetben, testhez szorított kezekkel úgy feküdtek, hogy fejük délkelet, lábuk pedig északnyugot felé volt. Sírmellékletök nagyon szegény volt. Az egyiknek lába végénél egy durva edényt, a másiknak bal medenczecsontjánál korhadt vastokban levő két vas kést, a harmadiknál a medenczecsont közepén egy vascsattot találtam. Volt ugyan több csontváz is, de mind feldult állapotban. Midőn arról győződtem meg, hogy e helyen egykoron épületek állottak s így alig van kilátás bolygattatlan sirra akadni, abban hagytam az ásatást.)*

Gerjen-község határában, Bernrieder Józsefnek «Várad» nevű majorjában, nagyobb kiterjedésű terramare-domb van (leírását lásd a bronzkori leleteknél), melyet a népvándorlás korában temető gyanánt használtak. Szabályos, soros temetkezést követtek az egész dombon. A csontvázak nyújtott helyzetben hanyatt fekszenek testhez szorított kezekkel. Az összeszorított lábak kelet felé nyulnak, a fej pedig nyugati irányban van s rendesen felfelé tekint, csak kivételes esetben fordul jobbra vagy balra. Mindegyik hulla számára szabályos s aránylag elég keskeny sírgödröt ástak. E sírgödrök a legtöbb esetben egészen tisztán kivehetők, de nagyon különböző mélységűek. A domb közepén jó mélyen, sokszor 180 centiméternyire fekszenek a csontvázak, míg a domb délkeleti végén sokszor csak 30—40 centiméternyire. Több koponya hátsó részén, az «os occipitis»-en, sárgásbarna sejtek tapadnak, melyek szabad szemmel úgy látszanak, mintha fascjtek volnának. A sírok mellékletei a következők:

*) A községtől délkeletre fekvő téglavetőtől körülbelül 200 lépésnyire, a völgyben beljebb, a magas partban körülbelül egy öl mélyen egy csontvázat túrtak ki a sertések, melyen bronzsodronyból készült karperecz s egy bronz spirális találatott. Itt is tettem próbaásatást, de eredménytelenül.

CCXXXVII. TÁBLA.

Népvándorláskori lovas-sír melléklete Kömlődről.

1. sír. A csontváz 118 ctm. mélységben hanyatt fekvő, nyújtott helyzetben volt testhez szorított, szintén nyújtott karokkal, feje északnak, lábai pedig délnek nyultak. Melléklete egy vasból készült, nagyon elrozsdásodott késpenge darabjaiból s egy korongon készült, fül nélküli edényből állott. E 19 ctm. magas edény szürke agyagja jól iszapolt és tökéletesen kiégett, öblös, egyszerű alakja kissé kifelé kanyarult, szűk nyakban végződik; díszítése sűrűen egymás alatt párhuzamosan körülfutó karczolatokból áll, melyeket ily szabályosan csakis korong segítségével lehetett előállítani. Mindenki előtt elég ismeretes a népvándorlási korszak edényeinek ezen alakja és díszítési módja.

2. sír. Az előbbeni csontváztól 6 méterrel odább, az előbbinek mélységében, nyújtott helyzetben hanyatt fekvő, igen korhadtt gyermekcsontváz feküdt. Melléklete: számos edénytöredék között széndarabkák s felhasogatott állati csontok; rovátkolt szélű, gombban végződő edény-födőnek töredéke; amulette gyanánt használt, 4,5 ctm. átmérőjű s a közepén átlukasztott agyag korong, minő a népvándorláskori sírokban gyakran fordul elő.

3. sír. 114. centimeter mélyen hanyatt fekvő s nyújtott helyzetben eltemetett gyermekcsontváz, melynek koponyája hiányzott. Körülötte ujjbenyomásokkal díszített, durva edény sok apró darabja hevert, de semmiféle más mellékletet nem találtunk.

4. sír. 115. ctm. mélységben nagyon korhadtt gyermekcsontváz. Körülötte sok széndarab — egy kutyafej — vízszintes vonalakkal díszített agyag gyöngy; átfurt, magas agyag kúp, kifelé kanyarodó peremű tálnak s ujjbenyomásokkal díszített edényeknek nagyon sok apró töredéke találtatott.

5. és 6. sír. 122 ctm. mélyen egy felnőttnak nagyon jól conservált, hanyatt fekvő s nyújtott helyzetű csontváza, közvetlenül mellette pedig egy egészen picziny gyermekcsontváznak részletei. A felnőttnak feje északnak, lába pedig délnek feküdt s semmiféle melléklettel sem bírt.

7. sír. 147 ctm. mélyen jól conservált csontváz. Feje észak felé, lába pedig délnek feküdt. Melléklete egyetlen egy, korongon készült, egészen épen maradt edényből állott. Alakja a népvándorláskori edények nagyon kedvelt mintája, t. i. egyszerű, öblös teste kifelé hajlított. picziny peremben végződik. Öblös részét egyenletes közökben korong segítségével előállított, párhuzamos vonalak futják körül, a párhuzamos vonalak közötti térben pedig a népvándorlási korszakot annyira jellemző hullámvonal-díszítést találunk. Magassága 14 ctm., átmérője a fenekén 6 ctm., a szájánál 8 ctm.

8. sír. Az előbbeni halottól két méterrel odább magánosan fekvő koponyára akadtam.

9. sír. 60 ctm. mélyen egy felnőttnak csontváza. Ez is hanyatt feküdt s nyújtott helyzetben volt

eltemetve úgy, hogy lába délnek, feje pedig északnak feküdt. Körülötte apró edénydarabok kevertek. Agyéka táján két, ezüst lemezből készült szíjvéget találtunk. Mindkét lemez egyenlő, 2 ctm. széles s 7,5 ctm. hosszú, egyik végén ék alakúra vágott, a másik végén pedig egyenes s itt két lyukkal van átlukasztva. Díszítés egyiken sincs. Kétségtelenül ugyanazon szíjvégnak képezte kétoldali lemezét.

10. és 11. sír. 90 ctm. mélyen egy felnőttnek hanyatt nyujtott csontváza s mellette egy, egészen picziny gyermeknek nagyon korhadt csontjai. A felnőttnek feje nyugati irányban feküdt, egymáshoz szorított lábai pedig kelet felé nyulottak. A test közepe táján, bal oldalon, szabad kézzel nagyon kezdetlegesen idomított s száján négy oldalon csatornázott peremű edényt, a nyak körül egy egyszerű agyag gyöngyöt, lábánál egy retek-alakú, felfelé kanyarodó peremű, korongon készült s hullámvonallal díszített edényt találtunk. A halott alatt s körülötte igen sok szenesedett makk, szárnyas állatnak csontjai s ugyanolyan apró, lyukacsos anyag darabjai hevertek, minőket a lengyeli telep lakásaiban találtam s a szakszerű vizsgálat strontiumot constatált azokban. E csücskös edény ugyanazon systemára készült, mint az ugyan ezen telepen talált kétcsücskű, bronzkorszaki edények melyekben szintén szenesedett makkot találtam. Eddig még ilyen edény nép-

vándorlási sírban soha sem fordult elő. Nagyon fontosnak tartom ez esetet arra, hogy mennyire ovatosnak kell lennünk az edények technicájából vont következtetéseinkkel. Nemcsak hogy ugyanazon sírban találunk itt lehető legprimitívebben, szabad kézzel idomított edényt korongon készült edényekkel, hanem, ha e csücskös peremű edényeket összehasonlítjuk egymással, úgy a bronzkoriakon nagyon lökéletes technicát s igen izléeses díszítést találunk, míg e népvándorlási, csücskös peremű edény a lehető legprimitívebb s minden díszítést nélkülöz.

12. sír. 115. ctm. mélyen nyugat-keleti irányban hanyatt nyujtott helyzetű gyermekcsontváza s mellette egy kutyacsontváza akadunk. Körülötte áttört nagy állati csontok, madárcsont s széndarabkák, egy lapos agancs-eszköz, lábánál pedig egy szabadkézzel igen durván idomított, henger-alakú s pereme alatt kissé szűkebb edény találtatott.

13. sír. Nyugat-keleti irányban hanyatt-nyujtott csontváz, a medenczecsont tövében két lába közé szorított, henger-alakú, durva edénynyel.

14. sír. 162. ctm. mélyen nyugat-keleti irányban nyujtott helyzetben fekvő csontváz. Itt a hossznegyszög-alakú sírgödör helyét tisztán kilehetett venni. A sírgödört ugyanis még a fekete korhanyrétegbe ásták, de szürke-fehér iszapréteggel töltötték ki. A csontváz mellett rozsdás vasdarabok (valószínűleg kés-

pengének töredékei), széndarabok s szárnyas állatok csontjai találtattak.

15. sír. 60 ctm. mélyen hanyatt fekvő csontváz, sirmelléklet nélkül.

16. sír. 70. ctm. mélyen egy fiatal egyén vékony koponyája s porladozó oldalbordái találtattak. Ezek minden melléklet nélkül sártapaszos tűzhelyen feküdtek s altestének csontjai hiányoztak.

17. sír. 160. ctm. mélyen nyugatkeleti irányban hanyatt fekvőcsontváz, körülötte sok széndarab, fejénél egy rakás szenesedett makk s ágyékánál bronzból készült, egészen ép szíjvég volt. Ez utóbbi két, a tövénél szeggel egymáshoz erősített (9 ctm. hosszú és 2 ctm. széles) bronz lemezből s azokat összetartó vékony keretből áll. A lemezek egyike nagyon ritka díszítéssel bír. Ugyanis mindkét szélén egész hosszában római egyeseket s azok között háromszögeket tatálunk beverve.

18. sír. 170. ctm. mélyen egy fiatal nő csontváza. Feje trepanált, egyik oldalbordájára bronz pityke tapad, mely valószínűleg ruháról ered. A csontváz körül sok hal-szálka, alatta állati csontdarabok s füle tövénél egy-egy bronz fülbevaló. Ez utóbbiak prismaticus bronz sodronyból készültek, nyitott karikák, melyekre egy meghajlított bronz szeg s picziny bronz karika segítségével irisált világos-kék üveg kláris erősített. Nyaka körül még elrozsdásodott vas sodronynak darabja volt s egy aranyszíjcső töredéke.

19. sír. 65. ctm. mélyen hanyatt fekvő csontváz, melynek baloldali medencze-csontján, henger-alakú, igen durva edényke s fanyélbe s fahüvelybe illesztett 21 ctm. hosszú egyélű, egyenes vas tör találtatott. A fasejtek a rozsdá között tisztán kivehetők.

20. sír. 125. ctm. mélyen nyugatkeleti irányban hanyatt fekvő csontváz. Feltűnő volt, hogy koponyája a lába végénél feküdt, feje helyén pedig széndarabok voltak. Ágyéka táján több apró, elrozsdásodott vas darab, két ezüst szíjvég, hat négyszögletű ezüst lemez s az utóbbiakhoz tartozó három ezüst keret találtatott. Az egyik szíjvég két, 11,5 ctm. hosszú s nem egészen 3 ctm. széles ezüst lemezből s ezeket minden oldalról összefoglaló vékony ezüst keretből áll. A két ezüst lemezt s azok között a szíjat még egy picziny ezüst szeg tartotta össze. Mindkét lemez egyenlően S alakú szalagfonással díszített. A szalagok mindkét szélét csipkézett kerékkel vésték. A másik szíjvég csak 2,7 ctm. hosszú s 1,4 ctm. széles. Ez nem vált széjjel s benne van még a szíjat odaerősítő szeg is. Ezen is szalagfonást ábrázol a díszítés, de az előbbienektől kissé eltérő alakban. A négyszögletű ezüst lemezek a hozzátartozó kerettel az öv ékítésére szolgálhattak. Ezek díszítése is szalagfonás, csak hogy derékszögben érintik egymást a csipkézett szegélyű szalagok. A nagy és kis szíjvég, valamint a négyszögű lemezek hasonmását feltaláljuk

ugyanilyen alakban és díszítéssel a keszthelyi sírmezőben is.

21. sír. 72. ctm. mélyen gyermekcsontváz, sírmelléklet nélkül.

22. sír. Ismét gyermekcsontváz, melléklet nélkül.

23. sír. 95 ctm. mélyen lesározott s keményre égett tűzhelyen, nyugatkeleti irányban, nyújtott csontváz feküdt, de a csontokon az égésnek legcsekélyebb nyoma sem látszott. Körülötte sok madárcsont, lábánál pedig egy kúp-alakú orsógomb találtatott, mely párhuzamosan körülfutó mélyedésekkel díszített.

24. és 25. sír. 110 ctm. mélyen kettős sír volt, melyben egy felnőtt csontvázát s egy píziny gyermek nagyon korhadtt csontjait találtuk. Lába végénél két edény állott. Az egyik 22 ctm. magas, 47 ctm. körfogatu öble tojásdad-alakú s felül 5 ctm. átmérőjű, szűk nyakkal bír. Agyagja iszapolt s korongon készült. Korong és fésű segítségével előállított, párhuzamos vonalak három csoportban díszítik az edény felső felét. A másik edény henger-alakú (magassága 12 ctm., átmérője 9 ctm.), agyagja kőtörmellekkel kevert, szabad kézzel a legidomtalanabbul készült s pereme ujjbenyomásokkal csipkézett. E, két. oly különböző technicájú edény nagyobb rakás madár csont és szenesedett makk között állott. Madárcsontokat s egyéb állati csontokat az egész test körül találtunk elszórtan. Ujján bronz lemezből készült gyűrű volt, melynek egész hosszában mély barázda vonul s mindkét vége egymásra hajlott.

Válla táján aranyozott bronz lemezek darabjait s egy igen csinos bronz csatot találtam. Ez utóbbinak tövét növényornamentum ékíti s hat lyukkal van áttörve. Az egész darab, a csat nyelvét kivéve, öntés által készült, medencze csontja mellett egy kissé hajlott pengéjű, egyélű vas kés volt, melynek töve eredetileg fanyélbe volt illesztve. A korhadtt fa nyoma még meglátszott. Hossza a nyéllal együtt 14 ctm.

26. sír. 110 ctm. mélyen hanyatt fekvő csontváz. Lábánál szabad kézzel idomított, szokásos, henger-alakú edényt s ágyékánál nagyon elrozsdásodott egy élű vas kés töredékét találtam. E tulajdonképeni sírmellékleten kívül, a halott ágyékánál egy egészen ép, golyó-alakú s tágas szájú bronzkori edényke s egy másik fényes felületű, bronzkori edénytöredék volt, közvetlenül a csontváz állát pedig fekete, fényes s mészbetéttel díszített (szintén bronzkori) edénytöredék érintette. E bronzkori edény s töredékek bizonyára sírásás alkalmával kerültek felszínre s ismét visszahányattak az üregbe.

27. sír. 151 ctm. mélyen jól conservált csontváz. Lábánál a szokásos, durva készítésű, henger-alakú edény, a másik oldalán pedig tojásdad-alakú s szűk nyakú edény állott. Ez utóbbi azonban a munkások vigyázatlansága folytán egészen összetörődött. A csontváz két alsó lábszára között egy hajlított pengéjű vas kést találtam.

28. sír. A 180 ctm. mélyen fekvő csontváz lábánál a szokásos, durva,

henger-alakú edényt s vállánál egy 22 ctm. hosszú, egy élű vas tört találtam. Ennek nyele és hüvelye fából készült, melynek sejtjei a vas-rozsdához tapadtak.

29. sír. Az 52 ctm. mélyen fekvő csontváz koponyáját vörösrre égett föld vette körös-körül, de magán a koponyán nem látszott az égésnek semmi nyoma. Szája erősen tátott volt. Mindkét füle tövéen függőt találtam. Ezek prismaticus sodronyból kerekre hajlított gyűrűk, melyekre meghajlított bronz szeg s apró bronz karika segítségével egy-egy üveg gyöngyöt erősítettek. Az egyikről az üveg gyöngy letörtött. Az egyik függő karikájának átmérője 1₆ ctm., a másiké 2₄ ctm.

30. sír. A 130 ctm. mélyen fekvő csontváz mindkét füle táján csinos függő. Mindkettő más-más alakú s nagyságú. Az egyiknek gyűrűjén két gomb van s egy hosszabb bronz sodrony végére tojásdad alakú üveg gyöngyöt forrasztottak. A másik függő gyűrűjéhez, vízszintes irányban, forgatható bronz lemezt erősítettek, melynek mindkét végére üveg gyöngyöt fűztek, úgy, hogy e forgatható bronz lemezen az egyik gyöngy lefelé lógott, a másik végén levő gyöngy pedig a gyűrűbe befelé irányul s a fülczimpát érintette. A gyöngyöket tartó bronz rud két gomb közé van erősítve, úgy, hogy foroghat ugyan, de nem csúszhat a gyűrűn odább. Van azonfelül még a gyűrű felső részén is ugyanilyen gomb. Találtam még e csontváz vállánál egy nagy agyag gyöngyöt, a lába végénél pedig

szabad kézzel idomított s három picziny bütyökkel díszített edényt. Alakra nézve csak annyiban tér el az eddigi, szokásos, henger-alakú edényektől, hogy pereme alatt kissé behorpasztott nyaka van s feneke is kissé szűkebb középső részénél. Nagyon fontos ez edény azért, mert a picziny bütykök a neolith-kor végének voltak kedvencz díszítései, de népvándorláskori edényeken eddig még soha sem fordultak elő.

31. sír. 134. ctm. mélyen jól conservált csontváz, sírmelléklet nélkül.

32. sír. 90 ctm. mélyen, nyújtott helyzetű csontváz, mely körül rákason sok madárcsont, halszállkák s feltört állati csontok heverték.

33. sír. A 110 ctm. mélyen fekvő csontváz mindkét füle tövéen egy-egy, alakra és nagyságra egészen egyenlő, szép bronz függő. Ezek teljesen azonosak a nemesvölgyi sírmező legtöbb függőjével. Karikájuk prismaticus, vastag sodrony, melynek felső részét egy, alsó részét pedig két sötét-kék üveg gyöngy ékíti és pedig úgy, hogy az egyik a karikán belül, a másik pedig a karikán kívül van. E kettős gyöngytől jobbra és balra, egyenlő távolságban a karikán bütyköt találunk s a bütykök egyike a karika végére esik. A csontváz alsó állkapcsa a patinától zöldre festett s találunk is ott két, 4 ctm. átmérőjű, kerek bronz lemezt, melyek mind egyikén egy kapocsra hajlított bronz szeg van, s ezek egymásba voltak kapcsolva, úgy, hogy kétségtelenül összetartoztak s a csüngő

ékszernek két oldalát képezték. Mindkettőnek díszítését egyszerre préselték, úgy, hogy ugyanazon díszítési motívum az egyik korongon homorúan, a másikon domborúan jelentkezik. A concentricusan alkalmazott díszítési motívum gyöngy sorokból s trapezekből áll. Ez e sírmezőnek legérdekesebb s legritkább darabjai közé tartozik. A csontváz egyik ujjá mellett sima, nyitott bronz karikát s kerek, picziny bronz boglárt találtam, melyet egy középső, valamint körben kivert dudorokkal ékítettek. Ugyanilyenek többszörösen fordultak elő a keszthelyi sírmezőben. A másik kezének egyik ujján lapos lemezből készült bronz gyűrű volt. A medenczecsontnál néhány nagyon elrozsdásodott vasdarab, korongon készült s hullámvonalakkal díszített edény (munka közben apró darabokra törött) és a körül egy rakáson madárcsontok s halszálkák voltak. A sír fenekén a föld vörösre égett.

34. sír. 35 ctm. mélyen gyermekcsontváz, mely két egyenlő, vékony s picziny függővel bírt. A prismaticus sodronyból készült karikára (a többi függő mintájára) eredetileg még gyöngyöt erősítettek, mely azonban letörött s nem taláztatott meg.

35. sír. 103 ctm. mélyen ismét nagyon korhadt gyermekcsontváz, melynek feje alatt s az egész sír hosszában széndarabok s vesszőfonásra tapasztott tűzpad-darabok heverték, de tulajdonképeni sírmelléklete nem volt.

36. sír. 110 ctm. mélyen felnőtt csontváza, melynek egyik fülén kerek sodronyból készült (3 ctm. átmérőjű), nagy bronz függőt találtam. A karika egyik oldalán ketős bütyök van, s azok között volt eredetileg a lecsüngő gyöngy, de elveszett róla. A melle táján egy igen nagy halszálka 5 ctm. átmérőjű gerinczecsontra, melyről a szálkák letördeltettek.

37. sír. 145 ctm. mélyen felnőtt csontváza, melynek koponyáján krajezár nagyságú lyuk volt, a koponya a testtől elváltan, kissé odább s nyugotnak fordulva feküdt. Lába végénél a rendes, henger-alakú durva edény s a körül egy rakáson sok madárcsont volt.

38. sír. A rendes irányban és helyzetben fekvő csontváz medenczecsontrjának jobb oldalán egy eredetileg fa hüvelybe helyezett, egy élű, hosszú vas kés s lába végénél egy rakáson sok madárcsont.

39. sír. 75 ctm. mélyen kis gyermeknek csontváza, sírmelléklet nélkül.

40. és 41. sír. Egy méter mélyen egymás mellett két felnőtt csontváza. Az egyik lábánál a szokásos, durva, henger-alakú edény állott, a másiknak két fültővén két egészen sima s nyitott bronz karikából álló függő, valamint egyik ujján sima, zárt bronz gyűrű volt.

42. sír. Felnőtt csontváza, sírmelléklet nélkül.

43. sír. Felnőtt csontváza, medenczecsontrján vas csattal.

44. sír. 170 ctm. mélyen fekvő

csontváz, egyik fülén csinos, nagy fülbevalóval. A prismaticus sodronyból készült karikának egyik vége bütykös. A karikán kettős bütyök között forgatható bronz tengely van, melynek mindkét végére sötét színű üveg gyöngyöt erősítettek.

45. sír. 185 ctm. mélyen fekvő csontváz ágyékánál néhány igen picziny bronz pitykét, három hossz-négyszögű bronz lemezt, egy tojásdad alakú vas csattot s egy 17 ctm. hosszú vas kést találtam. A vas csatt rozsdája között durva vázsondarabkák maradtak fenn.

46. sír. A csontváz fejénél állati s különösen sok madárcsont, a lábak végén egy korongon készült, 13 ctm. magas, egész felületén hullámvonalakkal díszített edény, mely peremén a folyadék kiöntésére csúcsos szájjal bír; egyik füle tövében egy egészen ép fülönfüggő. A függő karikáján két mozdíthatlan üveg gyöngy között van a szabaddon mozgatható bronz henger és nagyobb üveg gyöngyből álló csüngő. A sír fenekét czölöp kunyhó hulladéka képezte, hol hamu és szén között bronzkori edénytöredéket, egy ansa lunatát s mészbetéttel díszített edénytöredéket találtam.

A 47. sír 108 ctm. mélyen találtatott. Itt a csontváz nem a rendes nyújtott helyzetben volt. A csontok fekvése eleinte azon benyomást tette rám, mintha ülő helyzetű temetkezés volna, mert a koponya arczczal lefelé, alsó állkapczája pedig valamivel távolabb feküdt, az

oldalbordákat, a gerinczesigolyákat s a medenczecsontot egy rakáson találtam. Lábszárai egészen hiányoztak. A csontok között egy gyöngysor utánzattal szegélyezett, három- és négyszögekkel díszített, bronzból préselt szíjvégnék lemezdarabját találtam. A sír fenekén sok hamú és széndarabok között lazán fekvő sártapasz darabokat, egy őrlőkövet, állati csontokat, egy bronzkori picziny ép edénykét s ugyanilyen edények töredékét találtam. A csontokon az égésnek legcsekélyebb nyoma sem látszott s ez alsó réteg a terramare-telep maradványa volt.

A 48. (101 ctm. mély) sírnál tisztán látszik a fehér kemény rétegbe ázott s fekete humussal betöltött 72 ctm. széles sírgödör, melyben nyújtott helyzetben feküdt a csontváz. Sok szárnyas csonton kívül egyéb melléklet nem találtatott.

A 49. sír 130 ctm. mélyen. A koponya hátsó részén bőr- vagy fasejtek nyoma látszik. Medenczecsontján erős vas csatt, teste körül állati csontok s igen nagy halszállakák. A sír fenekén a terramare-telepről származó edénytöredékek s egy munkált szarvasagancs.

Az 50. sír 95 ctm. mélyen. A fej hátsó részén bőr- vagy fasejtek láthatók. Mellénél szárnyas állatnak sok csontja egy rakáson. A sír fenekén a terramare-telepről származó edénytöredékek s egy edényföddő.

Az 51. sír 112 ctm. mélyen. E nagyon korhadt csontváz mellett sírmelléklet nem találtatott.

Az 52. sír 116 ctm. mélyen. A koponyán hosszúkás lyuk s hátsó részén bőr- vagy fasejtek láthatók. Az alsó állkapcsa jobb fele patinától zöldre festett s ott egy egyszerű bronz karikát, teste körül pedig feltört állati csontszilánkokat s szárnyas állat csontjait találtak.

Az 53. sír 140 ctm. mélyen. A koponyának bal halántékán bőr- vagy fasejtek tapadnak. Az alsó állkapcsának töve mindkét oldalon a patinától zöldre festett s ott két bronzból készült fülönfüggőt találtak. E két függő alakra és nagyságra elütő egymástól. A nagyobbik karika csak egyik végén bütykös, testen pedig sima s egy picziny henger és üveg gyöngy erősített hozzá mozdíthatatlanul. A másik kisebb karika nemcsak egyik végén, hanem közepén is bütykös, felső részén egy bronz karika s picziny üveg gyöngy van, alsó részén pedig egy nagyobb üveg gyöngyben végződő csinos bronz csüngő van, mely a karikán belül is nyúlik.

Az 54. sír 157 ctm. mélyen. A medenczecsontról körül egy fasejtekkel borított, 26 ctm. hosszú, egy élű kis vas kés és egy vas csatt találtatott.

Az 55. sír 182 ctm. mélyen. A koponya hátsó részén fasejtek láthatók. A medenczecsontról közepén egy ép vas csatt, bal oldalán pedig

egy hosszú vas kés találtatott, melyet fasejtek vesznek körül. Lábánál egy szabad kézzel idomított igen durva, henger-alakú edény.

Az 56. sír. 52 ctm. mélyen. Koponyája összenyomott. Medenczecsontról egy vas csatt, vas karika s egy vas kés, lábánál pedig egy disznófej találtatott.

Az 57. sír 62 ctm. mélyen. A koponya bal halántékán s az os occipitis-en fasejtek láthatók. Fejénél és jobb kezénél egy-egy rakás madárcsont, bal kezében pedig egy összetett csontkakúp-alakú s körben futó párhuzamos vonalakkal mélyített agyag gyöngy, valamint egy az agyag gyöngyhöz hasonlóan rovátkolt, de egyszersmind tarkán festett csontszár találtatott, melyen a színeket következő sorrendben találjuk: fekete, fehér, cynober-vörös, fehér, barna, fehér, cynober-vörös, fehér, fekete és sárga. E belül üres s ily tarkán díszített csontszár az analógiákból következtetve, picziny késnek nyele volt s valószínű, hogy az agyag gyöngy a nyél végét képezte. Ugyanilyen csont nyél és agyag gyöngy előfordult a keszthelyi ¹⁾ s a lébenyi ²⁾ és pásztói (Heves m.) ³⁾ népvándorláskori sírmezőben. Az utóbbi lelhelyen a picziny vas kés is benne van e csontnyélben, s az agyag gyöngy is mellette találtatott. A mi leletünknel valószínűleg egészen elrozsdásodott s elkorhadott a kés

1) «Archæologiai Értesítő», 1881. I. köt. 155. lap. 10., 11. ábra.

2) «Archæologiai Értesítő», 1885. V. köt. 204. lap. 2. ábra.

3) «Archæologiai Értesítő», 1890. X. köt. 87. lap. 22., 23. ábra.

úgy, hogy csak nyele maradt meg. A sír fenekén, a fej táján, a terramare-telepről egy patakkavics s egy vastag falazatú mészbetétetes edény-töredék találtatott.

Az 58. sír 80 ctm. mélyen. E nagyon korhadt csontváz lába végén állott a sirmelléklet gyanánt hozzá adott henger-alakú, durva, díszítés nélküli edény, mely azonban a kivetésnél összeomlott. A sír fenekén a terramare-telepről edénytöredékek s egy ansa lunata hevert.

Az 59. sír 82 ctm. mélyen. E nagyon korhadt csontváz állkapczájának jobb töve patinától zöldre festett s ott egy tojásdad alakra hajlított bronz fülönfüggőt találtunk. A sodrony egyik vége hegyes, a másik végén csillag-alakú bütyök van; eredetileg a függő közepéhez és alsó részéhez gyöngyöt erősítettek, melynek nyoma most is látszik, de letörött. Bal kezén karperecz volt, mely keresztmetszetében háromszögű s kétsoros körökkel díszített bronzhuzalból áll.

A 60. sír. 95. ctm. mélyen. A koponya fültöve mindkét oldalán a patinától zöldre festett s itt két egészen egyenlő, igen csinos fülönfüggőt találtunk. A keresztmetszetében négyszögű bronz sodrony egyik végén s ellentett zárt oldalán csillag-alakú bütyköt, felső részén egy mozdíthatatlanul oda erősített üveg gyöngyöt, alsó részén pedig egy mozdítható csinos bronz csüngőre erősített hosszúkás, sötétkék üveg gyöngyöt találunk. Nyaka körül ezüst színű többnyire dinnyemag-alakú lapos üveg gyöngyök

heverték, melyek mindegyikében picziny bronz csővecske van. Ugyanilyen alakú gyöngyök a keszthelyi sírmezőben is találtattak. A fej bal oldalán hullámvonalakkal díszített agyag gyöngy, lábánál pedig egy nagy tojás találtatott.

Az 61. sír 62 ctm. mélyen. A koponya két fültöve táján két, alakra és nagyságra egészen különböző fülönfüggő találtatott. A jobboldali függő sima karika, csak egyik végén és ellentett zárt oldalán van egy picziny bütyke. A baloldali függő jóval nagyobb az előbbeninél, felső részéhez egy gyöngy erősített, alsó részén pedig két picziny bütyök között egy forgatható tengely mindkét végére gömbölyű üveg gyöngy erősített. Már a processus sygomaticus (pofacsont) üregeiben is találtam üveg gyöngyöket, melyek sűrűebben mutatkoztak a nyak körül. Ezek szintén legnagyobbbrészt dinnyemag-alakúak, laposak s belsejükben ércsővecskét rejtegetnek. Agyékánál egy agyag gyöngy, jobb kezénél egy rakáson sok madárcsont, térdénél egy vas kés s egy korongon készült és párhuzamos szalagok között hullámvonallal díszített 12 ctm. magas ép edény találtatott. Medenczecsonjtja alatt fakéreg vagy fasejtnek nyoma látszott.

A 62. sír 116. ctm. mélyen nagyon korhadt csontváz. A koponya hátsó részén fasejtek tapadnak, egyik füle tövéénél fülönfüggő gyanánt használt sima nyitott bronz karika, teste körül madárcsontok és halszálkák, lábánál pedig egy

henger-alakú durva edény találtatott.

A 63. sír 50 ctm. mélyen. A csontváz patinától zöldre festett, bal felső lábszárának közepén egy tömör nehéz szíjvégnak töredéke feküdt. Az öntött szíjvégnak mindkét egyenlő lapja növénymotivummal díszített s felső végén négy kiálló madárfej közé volt a szíj csiptetve. A medenczecsontról bal oldalán hosszú vas kés (scramassax) s egy erős bronz pánt találtatott. Ez utóbbin négy kiálló bronz szeg van, a melyek az öv szíjához erősítették e késszorítót. Nem tekinthetjük ezt a késtok pántjának, mert akkor a szegeknek befelé kellene terjedniök. Ugyanilyen késszorító a keszthelyi¹⁾ sírmezőben is fordult elő. A hátgerincz legalsó csigolyája alatt három bronzból öntött növénymotivummal díszített egészen egyforma övkapocs hevert. Ezek egy pajzs-alakú nagyobb s egy félkör-alakú kisebb tagból állanak, melyek forgóval vannak egymással összekötve. Mindegyik nagy tagban bronz szeg van, melylyel a szíjhoz erősítettett. Az egyik kisebb tag visszahajlítva rozsdásodott a nagyobb taghoz. Ugyanilyen övkapcsokat találunk a keszthelyi,²⁾ szegedsővényházi,³⁾ szeged-öthalmi,⁴⁾ lebényi,⁵⁾ s nemesvölgyi⁶⁾ sírme-

zőkben. A csontváz lábai végén, egy henger-alakú durva edény, mely azonban összetörött. A sír fenekén a terramare-telepről egy edénynek fele része találtatott.

A 64. sír 94 ctm. mélyen, egy nagyon korhadtt gyermekcsontváz, melynek mellékletéből mitsem találtunk. A csontok a terramare-telepnek egy hamurétegén feküdtek, melyben néhány sártapaszdarab (kiegészített vastag ágak nyomaival) s egy picziny bronz-kori edény volt.

65. sír 52 ctm. mélyen, sírmelléklet nélkül.

66. sír 72 ctm. mélyen. A nagyon korhadtt csontváz mellett két igen csinos fülönfüggő találtatott. Mindkettő nagyságra és alakra egyenlő, azon különbséggel, hogy az alsó gyöngysoros csüngők egyikéhez egy dinnyemag alakú lapos, a másikhoz pedig egy hosszánégyszög alakú üveg gyöngy erősítettett.

67. sír 80 ctm. mélyen. A csontváz medenczecsontról alatt korhadtt bőrnek sárga sejtjei között egy bronz csatnak keretje találtatott. A csatt nyelve vasból volt, de lerozsdásodott.

68. sír 90 ctm. mélyen. Nyaka körül néhány, bronz csatornával bélelt dinnyemagalakú üveg gyöngy, medenczecsontról pedig egy vas nyelvű csinos bronz csatt s egy,

¹⁾ Dr. Lipp Vilmos : «A keszthelyi sírmezők». 203. ábra.

²⁾ Lipp. u. o. 183., 102., 112. ábra.

³⁾ «Archaeologiai Értesítő», 1881. I. köt. 151. lap. 8., 9., 10.

⁴⁾ «Archaeologiai Értesítő», u. o. 153. lap. 4., 12., 13.

⁵⁾ «Archaeologiai Értesítő», V. köt. 205. lap. 1. ábra.

⁶⁾ «Archaeologiai Értesítő», V. köt. 313., 314., 315. lap.

párhuzamos vonalak között, két sorban kipontozott zig-zug vonalakkal díszített agyag gyöngynek töredéke hevert.

69. sír 80 ctm. mélyen. Nyaka körül egész nagy füzért kitevő különféle alakú, de mind bronz csövecskével bélelt üveg gyöngy; fültővein két egészen egyenlő, fentebb leírt csinos alakú fülönfüggő s egyik újján egyszerű bronz lemezből készült gyűrű.

70. sír 44 ctm. mélyen sírmeléklet nélkül, de a reá hányt föld között bronz-kori edénytöredékek találtattak.

71. sír 136 ctm. mélyen. Koponyája alatt szenesedett makk között egy egyszerű fülönfüggő, melyhez csak egy gömbölyű üveg gyöngy erősített; nyakánál néhány hullámvonalas sárga betéttel díszített kék üveg gyöngy.

72. sír 164 ctm. mélyen. Melléklete: két egészen egyenlő, a fentebb leírt csinos alakú fülönfüggő hosszú csüngőkkel; nyaka körül bronz csövecskékkal bélelt különböző alakú sok üveg gyöngy; mellén egy ketté törött vas kapocs.

73. sír 120 ctm. mélyen melléklet nélkül.

74. sír 52 ctm. mélyen, nagyon korhadt gyermekcsontváz, nyakánál néhány üveg gyönggyel s teste körül sok állati csonttal.

75. sír 110 ctm. mélyen egy nagyon korhadt gyermekcsontváz. Melléklete: fejénél egy rakáson halszálkák; két egyszerű fülön-

függő, az egyik egészen síma karika, a másiknak közepén csak egy picziny bütök van; jobb kezének egyik újján bronz lemezből készült egyszerű gyűrű.

76. sír 130 cm. mélyen; medencecsontján egy vas csatt.

77. sír 60 ctm. mélyen, korhadt gyermekcsontváz. Melléklete: két fülönfüggő, felül gyönggyel s alul csinos csüngővel, mindkettő ugyanolyan, mint e sírmező többi díszes példányai. Állkapczája alatt, egy 3,5 ctm. hosszú tojásdad alakú, nagyon ritka, csinos, bronz-bulla, belseje fával van bélelve, mely most is benne van, kerületét gyöngy-soros szegély között áttört művét fonadék képezi, mindkét oldali lapját kettős körben elhelyezett, erősen kidomborodó rosetták díszítik az egész bulla két picziny fülönfüggőt. Juvenális (5. 165.) az etrusk gyermekről mondja: «Etrusco puero si contigit aurum vel nodus tantum et signum de paupere loro», később a római gyermekek emlékein is találunk ilyen nyakon hordott bullákat; úgy látszik tehát, hogy e divat még a népvándorlaskor gyermekeinél is fentartotta magát. E csontváz nyaka körül még igen sok különböző alakú, de mind bronz csövecskével bélelt üveg gyöngyöt, s jobb kezében egy ezüst csörgőt találtunk. Ez utóbbi összesodrott ezüst sodrony végén lóg s két félgömbből van összeállítva, az alsó félgömbön öt lyukat törtek keresztül. A keszthelyi *) sír-

*) Lipp V.: «A kereszthelyi sírmezők». 39. lap. 326. ábra.

mezőben is fordult elő egy gyermekcsontváz mellékletében egy vas lánczon lógó bronz csörgő.

78. sír 47 ctm. mélyen, sírmelléklet nélkül. A behányt földdel a terramare-telepről egy égett csont karikának fele része s edénytöredékek kerültek a sírgödörbe.

79. sír 132 ctm. mélyen. Feltűnő volt, hogy e különben bolygattatlan csontváznak nem volt meg a koponyája, sírmellékletet sem találtunk itt. A sírgödör fenekén a terramare-telepről eredő hamuréteget találtunk, melyben sok edénytöredék hevert.

80. sír 95 ctm. mélyen. Nagyon korhadt csontváz, melynek még koponyája is egészen porladozó. Melléklete: két egészen egyenlő fülönfüggő, egyik végén s az ellentett zárt oldalon gyöngy soros bütyökkel, eredetileg felső részén is volt gyöngy s alsó részén csüngő dísz, de ez most mindkettőről hiányzott. Nyaka körül igen sok, különböző alakú, üveggyöngy bronz csövecskékkel bélelve. Ágyékának bal felén sok állati csontszilánk. Ágyékánál két lábszára közé szorítva a szokásos henger alakú durva edény, mely azonban a kivevésnél összetörött. A sír fenekén terramare-réteg, melyben hamu s kiegészített vastag faágak nyomait feltűntető sártapaszdarabok között egy rakáson temérdek édesvízi kagyló, sok edénytöredék s egy öröklő hevert.

81. sír 105 ctm. mélyen. Jobb kezében egy lapos fehér kavics s jobb oldali alsó lábszára mellett vas scramassax.

A 82. sírban tisztán kivehető volt a szürke kemény földrétegbe ástott s lazább fekete humussal kitöltött sírgödör, melyben 58 ctm. mélyen egy arczczal lefelé fordult koponyát s azon két nyakcsigolyát, de semmi más csontot nem találtam. Lejebb ásva e sírgödört, annak fenekén 132 ctm. mélyen feküdt a rendes nyujtott helyzetben eltemetett csontváz, melynek feje hiányzott. Az egész sírban melléklet nem fordult elő.

A 83. sír úgy látszik, hogy fel volt dülva, mert egy rakáson hevert a koponya, oldalbordák és lábszárcsontok. Csak a vas késnek egy darabját találtuk a sírmellékletből.

84. sír 96 ctm. mélyen. Fejénél egy feltűnő nagy halgerincz s lábánál egy rakáson sok madárcsont találtatott.

A 85. sírban tisztán kivehető volt a kemény rétegbe ástott s csak 80 ctm. széles sírgödör. A csontváz bal lábának térdénél egy rakáson sok madárcsont feküdt, de más melléklete nem volt.

A 86. igen gazdag sírban is tisztán kivehető volt a csak 50 ctm. széles sírgödör, melyben 125 ctm. mélyen a csontváz bal lábának végénél egy a keskeny s hosszú feje után következtetve, agárnak látszó kutyacsontváz feküdt s mellette egy szegekkel ellátott nagyon elrozsdásodott vasdarab, melyen fasejtek tapadnak. Alsó bal lábszáranak közepénél madárcsontok s egy nagy tojás, medenczezsontjának tövéénél ismét két nagy tojás.

Patinától zöldre festett bal, felső lábszárának közepén egy 7 ctm. hosszú s 2 ctm. széles tömör szíjvég, mely két egészen egyenlő, növényornamentummal díszített, öntött bronz lemezből áll, s ezek felső végébe volt a szíj csíptetve; egyik oldalán durva vászon tapad a ragyas patinára. Agyéka körül az övdísznek egy teljes garnitúráját találtam, mely egy egyenes dísztagból, öt övdíszből, három picziny szíjvégből s egy bronz csattból állott. Az egyenes dísztag 6 ctm. hosszú, 1 ctm. széles, kiálló szegélye rovátkolt, közepén egy bronz szeggel volt a szíjhoz erősítve, melynek nyoma a szeg tövében látható. Ugyanilyen egyenes tagokat és pedig mindég csak egy példányban találunk a keszthelyi, szegedsövényházi, nemesvölgyi s pásztói sírmezőkben. A három picziny szíjvég egészen egyenlő 3,4 ctm. hosszú s 1,2 ctm. széles; két-két növényornamentummal díszített, öntött bronz lemezből állanak, melyek felső végébe nem szíjat, hanem háromszorosan összetett vászonszalagot csíptettek, a mi az egyik példányon tisztán kivehető. Durva vászon tapad ez utóbbi példány mindkét oldalán is. Az öt övdísz szintén egészen egyenlő, csak az egyikről hiányzik a felső kisebb rész. Alsó, paizs-alakú részük növényornamentummal díszített s két-két szeggel erősítettett a szíjhoz, a forgón felüli rész háromszög alakú, alul két karikával, fölötte pedig csúcsban elhelyezett hat kidomborodó ponttal díszített. Há-

rom példánynak díszített oldalán durva vászon tapad. A csatt nyelve, karikája és töve bronzból készült, csak a forgószeg volt vasból. Egyszerű vonallal szegélyezett 2 ctm. hosszú töve három bronz szeggel volt a szíjhoz erősítve; nyelvének vége kampós.

87. sír 82 ctm. mélyen. Lába végénél egy rakáson madárcsontok feküdtek, de egyéb melléklete nem volt.

88. sír 120 ctm. mélyen. Bal tér-dénél aszokásos henger alakú durva edény, lába végénél pedig egy rakáson madárcsontok.

Az eddigi sírok a birkaakol déli részén levő, nagy szabad térről, a dombnak körülbelül közepéről kerültek elő. Átforgatva egészen a területet, most a major keleti oldalán levő kocsi-út mellett, a fasorokon belül, tehát a dombnak szélén kezdtem meg az ásatást. Itt is szabályos sorokban fekszenek a csontvázak, de feltűnően csekély mélységben.

89. sír 29 ctm. mélyen, nagyon korhadt gyermekcsontváz. Medenczecsontjánál egy nagyon elrozsdásodott vas kés, melyen fasejtek tapadnak, lábánál pedig egy korongon készült, párhuzamos vonalakból álló, vízszintes szalagokkal díszített, fül nélküli edény találtatott.

90. sír 30 ctm. mélyen. Lábánál a szokásos henger alakú, szabad kézzel idomított, durva edény s egy rakáson madárcsontok.

91. sír 30 ctm. mélyen. Bal fülén egy egészen síma bronz sodronyból álló fülönfüggő, bal vállán egy vas

késnek darabja, jobb kezének egyik ujján egy egyszerű bronz lemezből hajlított gyűrű volt.

92. sír 30 ctm. mélyen. Lábánál egy kutyafej s egy szabadkézzel idomított durva edény találtatott, melynek pereme rovátkolt, öblös részén pedig párhuzamos vonalakból álló, hármass vízszintes szalaggal díszített.

93. sír 110 ctm. mélyen. Medencsecsontján egy vas csatt s két lábfeje között egy rakáson sok madárcsont.

94. sír 30 ctm. mélyen, nagyon korhadt gyermekcsontváz, melléklet nélkül.

95. sír egy méter mélységben, fejénél madárcsontok.

96. sír 82 ctm. mélyen, nagyon korhadt gyermekcsontváz, mellén egy agyag gyöngy, lába végénél henger alakú durva edény.

97. sír 85 ctm. mélyen; lába végénél henger alakú durva edény.

98. sír 30 ctm. mélyen, két bronz függővel. Az egyiknek csak töredékét találtuk meg s az síma bronz sodrony; a másik is igen egyszerű, alsó részén csillag alakú bütyke van.

99. sír 90 ctm. mélyen, nagyon korhadt gyermekcsontváz, lábánál egy henger alakú picziny durva edényke.

100. sír 85 ctm. mélyen. A csontváz állkapczájának jobb töve a patinától zöldre festett s itt egy nagy bronz függőt találtunk. A karika átmérője 3,5 ctm., tehát jóval nagyobb az eddig talált függőknél. Alakja is elütő az előbbeniektől, az egyszerű nagy karikára csak

két üveg gyöngy erősítettett. A csontváz jobb kezében egy kis ép vas kés találtatott.

101. sír 56 ctm. mélyen. A csontváz térdénél madárcsontok.

102. sír 106 ctm. mélyen. A csontváz jobb lábszáránál egy 21 ctm. hosszú egészen ép vas-scramassaxot s ágyékánál egy övdísznek szíjvég-, csatt-, négy korong- és három lemezből álló ezüst garnitúráját találtam. A 8 ctm. hosszú s növény-motivumokkal díszített ezüst szíjvég annyiban különbözik az eddigiektől, hogy nem két, hanem egy lemezből áll, melynek vastagabb vége belül üres s ebbe szorították a két szeggel megerősített szíjat. A csatt 5 ctm. hosszú, melyből 3 ctm. esik tövének lemezére. Ez utóbbi szintén növény-motivummal díszített s négy szeggel erősítettett a szíjhoz. A csatt tojásdad alakú karikája s kissé kampós nyelve is ezüstműből készült, csak a forgószeg volt vashól. A négy ezüst korong egyenlő, körközötti sugarakkal díszítettett s közepén egy szeggel erősítettett a szíjhoz. A három hosszánegyszög alakú ezüst lemezek mindegyikében két-két szeget találtunk. Valószínűleg a négy korong közötti részekben alkalmazták ezeket az öv díszítésére. A medencsecsonton egy vidéki koponyának töredéke feküdt.

103. sír 67 ctm. mélyen, melléklet nélkül.

104. sír 90 ctm. mélyen, jobb térdénél henger alakú durva edény.

105. sír 110 ctm. mélyen. Medencsecsontján egy vas csatt; jobb tér-

dénél egy kis vas kés s egy henger alakú durva edény.

106. sír 60 ctm. mélyen. Lába végénél egy korongon készült s hullámvonallal díszített edény, mely azonban összetörött.

107. sír 35 ctm. mélyen. Mellén egy lapos agyag gyöngy, lába végén pedig madár csontok s egy nagy tojás.

108. sír 52 ctm. mélyen. Jobb kezében egy vas kés s egy átlukasztott csontnak töredéke találtatott, mely valószínűleg a vas késnek nyeléhez tartozott.

109. sír 103 ctm. mélyen. Jobb kezében egy 30 ctm. hosszú vas scramassax, melyen tokjának faszajtjai tapadnak. A kés tövében volt egy picziny (3 ctm. hosszú s 1 ctm. széles) egy darabból készült s növény motívumokkal díszített ezüst szíjvég. A bal felső lábszárcsontnak tövében egy 9 ctm. hosszú s 1,9 ctm. széles, egy darabból készült s nagyon csinos növény motívumokkal díszített ezüst szíjvég. Medenczecsonthja alatt és körül: az övnek magányos dísztagja, mely ezüstműből készült s madárfejjel díszített; három hosszánegyszögű s két-két szeggel ellátott ezüst lemez; négy ezüstműből készült s növény motívumokkal díszített úgynevezett «övkapocs». Ez utóbbiak mindegyike két-két szeggel volt a szíjhoz erősítve. Sajátságos, hogy a forgó fölötti kisebb rész egyikénél

sem volt meg, sőt az egyik darabra még forgót sem készítettek.

110. sír 95 ctm. mélyen. Mellélete: három igen csinos bronz dísz, melyek két-két szeggel erősítették a bőrhöz, egy átlukasztott farkasfog s egy tojás.

A fentebb elősorolt sírleleteken kívül találtunk még elszórtan egy ugyanezen korba tartozó tojásdad alakú bronz korongot. Ez ékszer erősen kidomborodó kétsoros rosettával díszített, közepén pedig bronz keretbe foglalt sötétzöld színű kő van. A két rosettakör között négy picziny fület találunk, mely valószínűleg egy külön hozzáillesztett gyöngysort tartott. Hátsó részén két füles szeggel bir s ezek szegélyével volt ez ékszer a ruhához vagy övhöz erősítve. Találtunk azonfelül a domb nyugati szélén 60 ctm. mélyen egy tűzhelyet, a hol lesározás nélkül, a föld vörösre égett, s sok hamu és szén között egy igen durva egészen ép népvándorlás-kori edény állott. Ugyanilyen alakú és technikájú edény a sírokban is fordult elő azon különbséggel, hogy mint konyhai cizla használt edénynek füle van, míg a sírokba adott edények egyikének sincs füle.

E sírmezőnek negyedrésze sincsen kiaknázva s így még elég érdekes adatot fog szolgáltatni a népvándorlás-kor emlékeihez.

Gerenyásról eme népvándorlaskori leletek kerültek a nemzeti muzeumba: Népvándorlaskori övpánt bronzból, aranyozva, felső lapjának közepén üreges, kerek gomb díszíti, melyen csillag-alakú

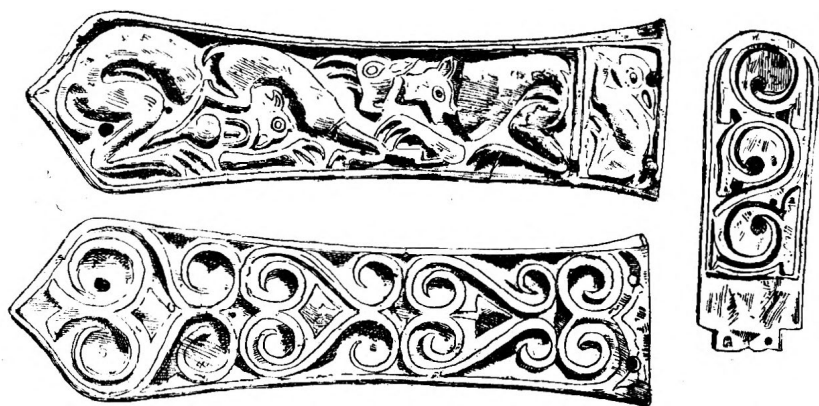

vonaldísz látszik. Hossza 6 ctm. — Bronz diszkorong, hornyolt peremmel, közepén homoru, ágyban kerek gombbal díszítve. Töredék. Átm. magassága 4-7 ctm. — Népvándorlaskori bronz láncz, lapos, kerek szemekből. Hossza 69 ctm. — Népvándorlaskori díszítő lap tükörfémből. Szív-alakú, áttört munka, a csúcsnál félhold-alakú talppal s alján három szögeccsel. Hossza 3,1, szélessége 3 ctm. — Népvándorlaskori gyöngy. Átmérője 1,2 ctm.

Győnről a nemzeti muzeum birtokában van egy népvándorlaskorbéli bronz karperecz, tojásdad, filigrános köröcskével ékített fejjel s két oldalon filigrános pántocskával. Átm. magassága irányában 4,1, szélességében 4,8 ctm. Karikája az egyik oldalpántnál, valamint a fej az egyik oldalon törött. Ezüst fibula, felső lapja aranyozva s fekete zománczcal cizellirozott geometricus díszszel ékítve. Hossza 7,1 ctm. — Népvándorlásokori sima vaskarika vékony, gömbölyű pálczákból. Végei egymásra feküsznek. Átmérője 6,8 ctm. — Népvándorlaskori egyenes vaskés. Csavart nyéllel bír és hegye felé konyul. Hossza 12,7, a penge szélessége 1,3 ctm.

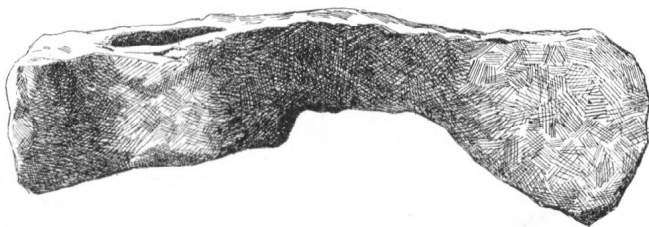
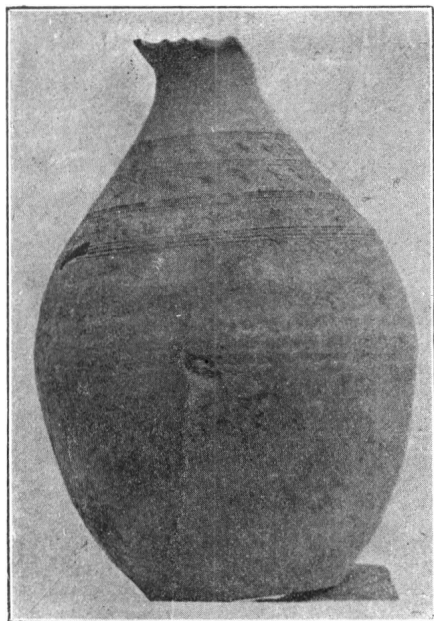
Hangos-pusztá Pósta-dülőjéből a nemzeti muzeum megszerzett egy népvándorlaskori bronz szíjvéget közepén tengely körül járó tüvel s végén egy lyukkal. Hossza 9,6, szélessége 1,5 ctm.

Harcz-község határában népvándorlaskori sírmezőnek is kell

lenni. Dr. Hollós László az itt bemutatott csinos szíjvéget vette egy harczy kereskedőtől. E darab a kereskedő állítása szerint a harczy határnak egyik vízmosásában találtatott volna, de közelebbi lelhelyét nem sikerült kipuhatolni.

Egyik oldala növénykaes motivummal van ellátva; ily növény-motivummal díszített szíjvéget láss. «A régibb középkor emlékei» I. köt. Keszthelyről CXIII. 2. és 4. — Nemesvölgyről CXXXIV. 1. — Mártélyről CLV. 10. sír. 1a) Másik felén állati alakok láthatók. Nevezetesen felső végén egy kis, külön mezőben ülő nyúl, (?) majd az egész nagy térben két, egymás felé fordult ragadozó griff, köztük

egy térdre bukott szarvas. A nyúl mezeje alatt, belül egy 14 mm. széles és 2,5 mm. keskeny nyílás van, melybe a szíj két fejes bronz szegecskével lehetett beerősítve (az egyik még megvan). Hossza 10 ctm. súlya 50 grm. Hasonló állatharczot föltüntető szíjvégeket.

Högyész-község északkeleti vége fölötti magas szőlőhegy nép-vándorlaskori temető. Baumgartner högyészi takaréktári hivatalnok az udvarára nyúló hegynek magas partját hosszú időn át ásatta

téglavetés czéljából. Ennek alkalmából számos sírt bontottak fel, melyek között lovas-sírok is voltak. Az innét előkerült leletekből néhány edényt s vas tárgyat kaptam. Az edények egyikét az előző lapon rajzban közlöm. Agyagja sűrűke színű, körte-alakú s szűk nyakkal bír, oldalfalai pedig hullámvonalakkal díszítettek. A vas tárgyakból egy csakányt mutatok be.

Högyésztől délnyugotra, a «Csefő-Thal» nevű rétek lejtőjén hullámvonallal díszített, óriási edényt találtak. E népvándorlaskori edénynek egy díszített töredéke hozzám is elkerült. Állítólag ott nagyon sok edénytöredéket találnak. E völgy fölött van a «Ratzen-Gippl» nevű hegy, melyen már számos csontváz, függőket és gyűrűket vetett ki az eke. Magam is ásattam e helyen, s a hanyatt sorban fekvő csontvázak mellett, csak sima bronz gyűrűket s halánték-gyűrűket találtam. Itt tehát Árpádkori keresztény temető lehetett.

Kajdacs (Nagy-) eme népvándorlaskori leletekkel gazdagította a nemzeti muzeumot: Fibulák, karikák és egyéb vastárgyak töredékei, összesen 22 darab. — Bronz gyűrű töredékei, vékony sodronyokból filigránszerűleg gombkötő-munka mintájára alakítva. — Bronz fibula. Hossza 4₆, szélessége 2 ctm. — Bronz fibula; spirálcavaródásainak fele letört. Hossza 3₃, szélessége 1₂ ctm. — Bronz fülönfüggő. Előoldalát lapos korong képezi, melynek mezejében a közepén római II. látszik. Zárótagja félkörű sodrony, mely a korong alsó részére van forrasztva s mely az ugyanannak felső részére forrasztott karikába illik bele. Hossza 2₅ ctm. — Bronz szíjvég. Hossznégyszögű, egyik oldalon kerek végződésű lap, melynek másik szeglete végében 6 ctm. mélységű bevágás van a szíj beerősítésére. Ezen rész közepében egy bronz szögecs van átütve. Hossza 4₇, szélessége 1 ctm. Áttört bronz szíjvég, kicsiny ellenlappal, mely csuklótag segélyével volt a szíjvéghez csatolva, de jelenleg külön áll, mért a keresztül huzott vas szegecs eltörött. A szíjvég S-alakú áttörést, az ellenlap vésett díszítést mutat. Hossza a két darabbal együtt 3₅, szélessége 1₂ ctm. A szíjvégben kis kerek fejű szögecsesek vannak, melyek egyikének feje letörött. — Hasonló szíjvég ellenlap és csuklótag nélkül. Hossza 2₄, szélessége 1₃ ctm.

A *Kaposvölgy* tözegében Högyész és Regöly között, 1891-ben az eke egy nagyon ritka leletet hozott felszínre egy bronz, vagy vörös színe után ítélve valószínűleg rézből öntött, 16 kilogramm súlyu nagy üstöt (CLXXXXI. tábla).

Alakja felfordított méhkishoz hasonló. Pereméből két nagy fül emelkedik ki s feneke egy $1\frac{1}{2}$ ctm. magas s 8 ctm. átmérőjű, kerek talpon nyugszik. E talpnak fele része kicsorbult ugyan, de a még épen maradt fele kétségtelenül mutatja, hogy eredetileg sem volt nagyobb. Egész magassága 52 ctm., de ebből 12 ctm. a pereméből kiemelkedő fülekre esik. Átmérője 33 ctm. Oldalfalainak vastagsága $0\frac{8}{8}$ ctm. Barnazöldes palinája tele van növény-lenyomatokkal s a díszítések mélyedéseit sok helyen fekete tőzegföld tölti ki, a melyben találtatott. Eltekintve a talp csorbulásától s a már az öntésből eredt három repedéstől, mely a szélétől vonul 4, 6 és 12 ctm. hosszúságban — az üst ép állapotban került ki a földből, találója azonban leverte az egyik fülét, melyet ismét reá olvasztattam. Eltávolítva a fenekére erősen tapadó tőzeget, két egymással ellentett oldalon szabálytalan lyukat találtam a fenéken, mely a hosszú használat folytán támadt. A törésrészen, valamint az egész edény felületén látható, hogy az öntés nagyon lyukacsosan sikerült.

A két ellentett oldalon levő magas fülek hosszénégyszög-alakú, tömör, vastag (még egyszer oly vastag, mint az edény oldalfala) fogantyuk, melyeket öt, a közepéig mindinkább nagyobbodó, gombafej-alakú díszítés ékit. A két szélső s a középső gombafej-díszítmény szárral bír, a másik kettőnek feje pedig a fülek sarkaira támaszkodik. A gombafejek magassága 3 ctm., $4\frac{5}{5}$ ctm. és 5 ctm. A négyszögű tulajdonképeni fül 10 ctm. magas, melynek fele az edény pereme fölé emelkedik, másik fele pedig az edény oldalfalaiból domborodik ki. Az edény peremét kockákból álló s erősen kidomborodó szalag veszi körül. A kockák nem egyenlő nagyságúak s magasságuk egy és két centiméter között váltakozik. A peremétől $5\frac{5}{5}$ centiméterrel mélyebben egy $0\frac{7}{7}$ centiméternyire kiemelkedő abroncs futja körül az edényt, melyen arányos távolságban s páronként elhelyezett 24, erősen kidomborodó szalag s azok végére alkalmazott karika csüng. Ugyanezen abroncsból, négy ellentett oldalon függőleges irányban, erősen kidomborodó borda vonul a fenékig.

Első pillanatban ez üst a Skandináviában oly gyakran előforduló s Koppenhágában és Stockholmban látott, úgynevezett függő urnákra emlékeztetett, melyek szintén kivétel nélkül peremből kiemelkedő, hosszénégyszög-alakú, nagy fülekkel bírnak, fenekük néha — mint a Fionieban (Dánia) lelt példány — picziny talpon nyugszik s szintén öntéssel és nem kovácsolással készültek. Azon-

ban a skandináviai függő urnák, melyek különben a bronzkorszakból valók — jóval kisebbek, rendesen földökkel bírnak, díszítésük mindig vésett s díszítési motívumaik a mi üstünkötől teljesen elütők.

Üstünk tehát csak némikép hasonlít a skandináviai urnákhoz, de nem sorozható azokhoz, analógiáit s eredetüket Dél-Oroszországban s az Ural- és Altai-hegység táján találjuk.

Aspelin már az 1874-ben Stockholmban tartott nemzetközi congressuson megemlékezett hasonló bronzedényekről s «*L'âge du bronze Altaico-Ouralien*»¹⁾ című értekezésében azt mondja: «*On rencontre assez souvent près du Jénissei, dans l'Altai et l'Oural, de grands vases hémisphériques, généralement posés sur un pied élevé, en forme de cylindre s'élargissant par le bas; sur les bords de ces vases sont deux anses surmontées chacune de clous à tête de champignon*». Ezekhez tartozik a Tobolsk-ban (Ischim)²⁾ talált példány, melyen a pereméből kimagasló fülek szintén három gombafej-alakú díszítéssel bírnak s maga az edény alacsony talpcsövön áll ugyanúgy, mint az Etelä Wenäjä-ben (Dél-Oroszország a Don partjain)³⁾ talált példány. A Guilovsk-ban (Dél-Oroszország a Don partjain)⁴⁾ lelt példány alacsony talpcsövön áll, de füle félköríves. A Teletskoie-ban⁵⁾ talált példány alacsony talpcsövön áll s hosszénégyszög-alakú füle szintén három szegfejalakú díszítéssel bír. Az imént felsorolt négy oroszországi példány csak a fülek- s az alacsony talapzatban hasonlítanak a mi példányunkhoz, testök azonban nem felfordított méhkas-hoz hasonlít, hanem félgömb-alakúak, s díszítésük habár domborműves, de elütő a mienktől. Van azonban két oroszországi példány, melyekhez üstünk sokkal közelebb áll, azért ez utóbbiak ábráit szintén a CLXXXII. táblán közlöm. A 2-ik számú, állítólag rézből öntött példány Osoka- és Zagarina-községek között (Simbirsk-kormányzóságban, Jizrane-járásban) 1884-ben egy picziny folyó homokos medrében találtatott. Ennek (felfordított méhkas) alakja

1) *Compte-rendu du Congrès international d'Anthropologie et d'Archéologie préhistorique* Stockholm. 1876. p. 574.

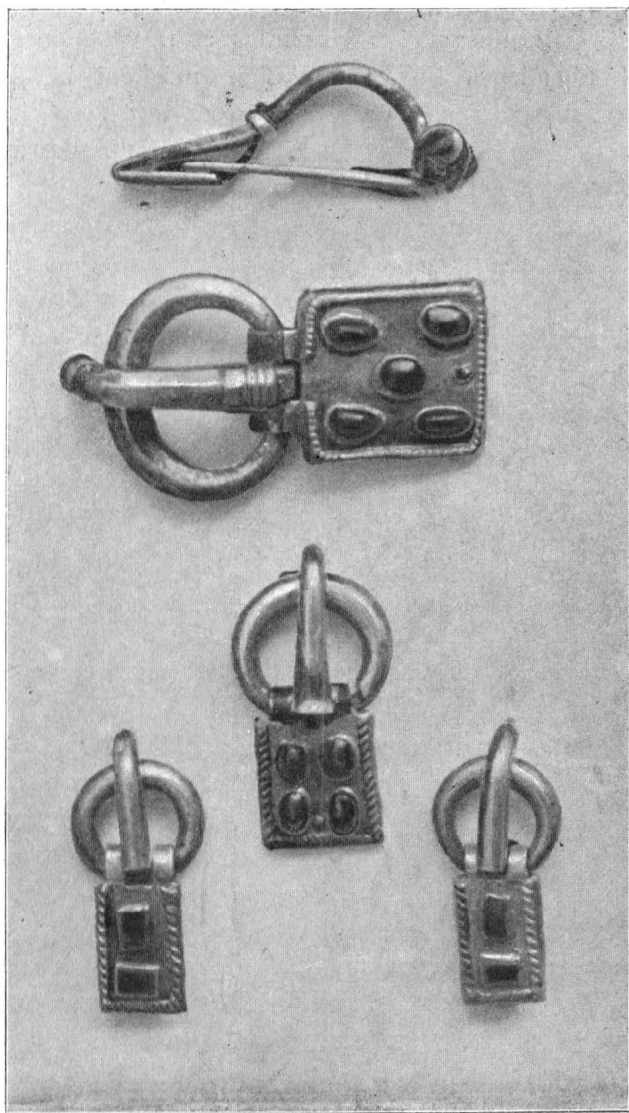
2) J. R. Aspelin «*Antiquités du Nord Finno-Ougrien*» p. 70. fig. 316. és *Compte-rendu* n. o. p. 576. fig. 45.

3) *Compte-rendu* n. o. p. 576. fig. 46 és Aspelin n. o. fig. 358.

4) Aspelin «*Antiquités*» p. 81. fig. 354.

5) *Catalogue du Musée Roumain* à Moscou 2597. és Aspelin n. c. p. 70. fig. 318.

CCXXXIX. TÁBLA.

Népvándorlaskori sírlelet Murgáról.

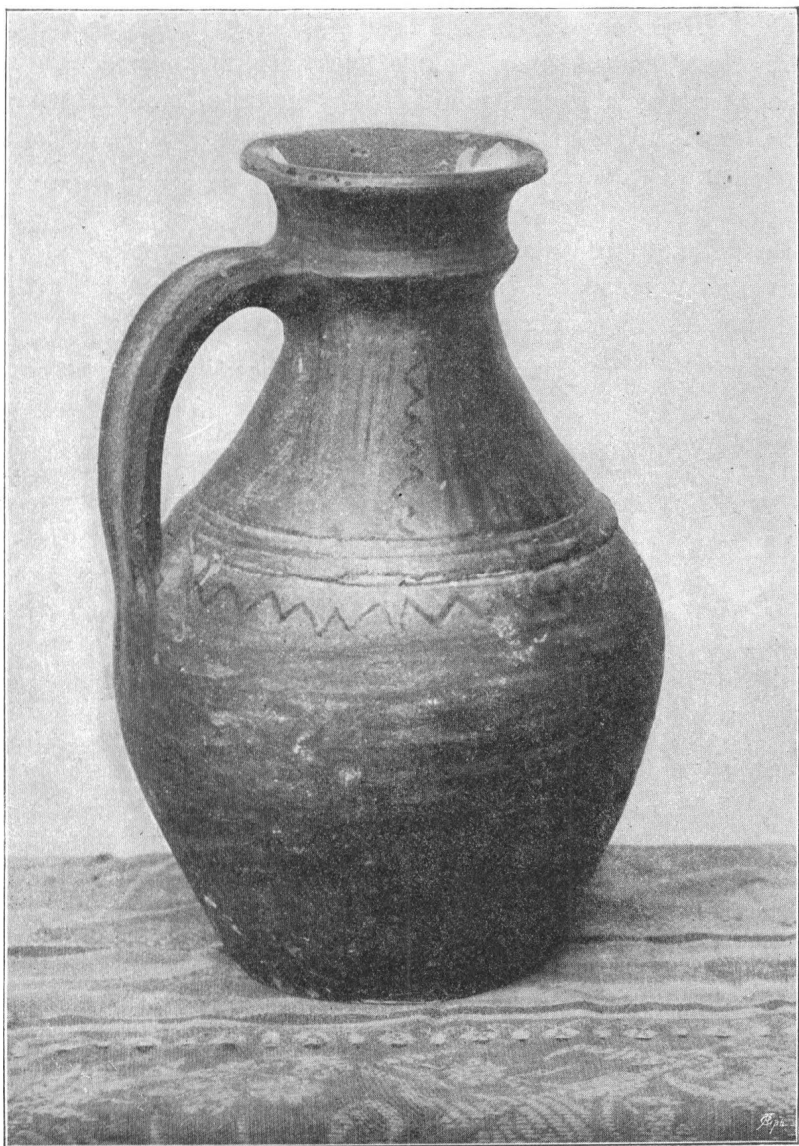
teljesen azonos a mi példányunkkal, alacsony hengertalpon áll, füle is négyszögletű s ép úgy, mint a mi példányunkon, nemcsak a perem fölé emelkedik, hanem alsó része az edény oldalfalából domborodik ki, sőt feltaláljuk díszítésében a mi példányunknak összes motivumait: az egymás melletti koczkadíszítést, a karikákban végződő pálcadíszeket s vízszintes és négy ellentett oldalon alkalmazott függőleges bordákat, habár másként alkalmaztattak. A 3-ik számú, szintén rézből öntött, 25 orosz font ($10\frac{1}{4}$ kilogramm) súlyú példány Verchny-Konetz-községben (Vologda-kormányzóság, Oustsisolok-járás) találtatott. Ezen is az edény alakja, a hossz-négyszögű fülek, az alacsony talp, a kidomborodó bordák és díszítési motívumok egészen megegyeznek a kaposvölgyi példánnyal.

Azóta számos ugyanilyen példányt láttam az odessai, moszkvai és szentpétervári muzeumokban. Oroszországon kívül csak két példányt ismertünk: egy magyarországit s egy sziléziait. Az első 1870-ben Czakóról (Kőrös mellett) került a nemzeti muzeumba s Rómer Flóris már akkor ismertette.¹⁾ (CLXXXII. tábla, 1. ábra.) Magassága 66 ctm., felső átmérője 46 ctm., kerülete 1 méter és 38 ctm., tehát jóval nagyobb a kaposvölgyi példánynál. Díszítését illetőleg négy egyenlő, 34 ctm. széles, alul kissé összehajló mezővel bír, melyek közt ismét 7 ctm. széles szalagok maradnak fenn. A 2 ctm. széles keret 2 ctm.-nyire kiálló szíjutáнатból áll és felső díszül kétszer tíz, kétszer pedig tizenegy fonalról függő karikát mutat. A felső karimát 3 ctm.-nyire köröskörül futó szalag képezi, mely egymástól $1\frac{5}{8}$ ctm.-nyire álló rovátkákkal van ékesítve. Ebből emelkedik két ellenkező oldalon a középett osztott fogantyú és ebből felül négy, oldalt egy-egy gombaszerű díszítmény. Tehát nemcsak az alak, hanem a díszítési motívumok, a fonalokról függő karikák, peremének koczkái s a fülön levő gombafej-alakú ékítmények teljesen azonosak a kaposvölgyi példánnyal s valamennyi analógia között a czakói példány hasonlít ehhez legjobban. A sziléziai példány Höckerichtben (Ohlau-kerület)²⁾ találtatott. Ez 42 ctm. magas, nem bír azon díszítményekkel, melyeket a magyarországi két példányon látunk, sem azon gombafej-alakú ékítményekkel, melyek az edény fogantyúit körülveszik.

Ez edények, az imént jelzett területen sok századon át dívtak.

1) «Archæologiai Értesítő», 1870. II. évf. 14. sz. 290—292. lap.

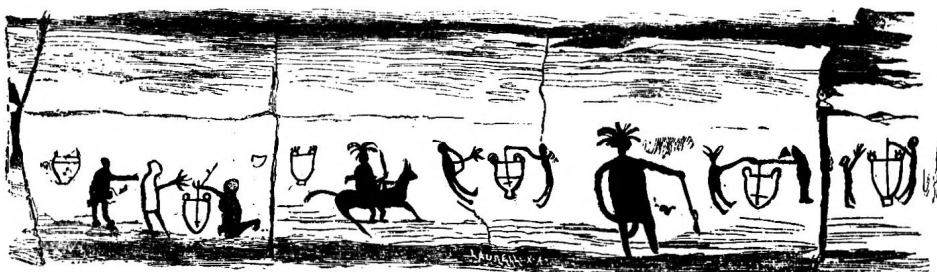
2) «Archæologiai Értesítő», 1870. III. évf. 5. szám 115. lap.

Agyagedény a murgai népvándorláskori sírleletből.

Hogy koruk visszanyulik a Krisztus születése előtti századokba, azt a szentpétervári muzeumban őrzött nicopolisi nagy arany sírlelet mutatja, melyben egy ilyen bronzüstön kívül figurális alakokkal díszített, Kr. sz. előtti II., III. századi görög ezüst edények is előfordultak. Herodot (IV. köt. 61. fej.) is ismeri a skythák e nagy üstjeit. Hogy használatban voltak ezek a Krisztus születése utáni századokban is, azt a sziléziai példány mutatja, mely népvándorláskori ékszertárgyakat tartalmazott. A magyarországi két példány is valószínűleg a népvándorlással került hozzánk Dél-Oroszországból.

Rendeltetésükre vonatkozólag azt hiszem, hogy áldozati edények voltak. A nicopolisi példányban égett állati csontokat találtak. Az itt bemutatott szibériai sziklakép szittyá áldozatot ábrázol, a hol ugyanilyen üstöket használnak. Szent-Pétervárról Putjatin Pál

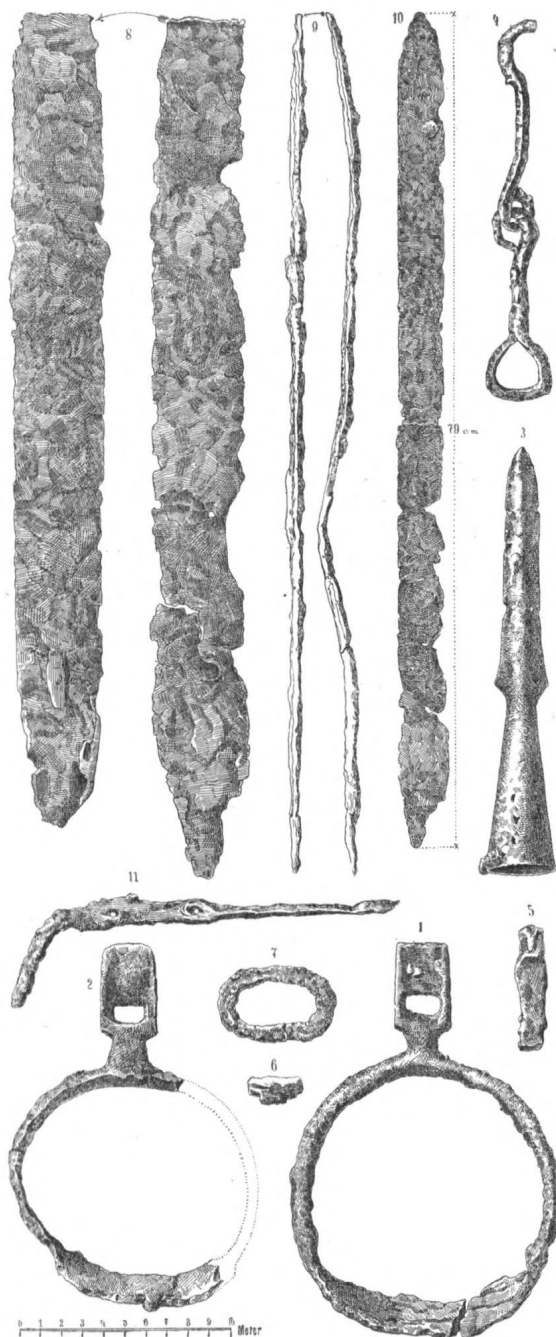

herczeg is azt írja nekem: hogy Alexis nevű szerzetes, ki hosszú időn át Chinában, mint missionárius működött, az általam küldött kaposvölgyi példánynak fényképi felvételeit látva, oda nyilatkozott, hogy ahhoz egészen hasonlóak a mongol buddhisták áldozati edényei.

Kömlőd határában régebben állítólag emberi és ló-csontváz mellett egy ritka szép, népvándorláskori leletet találtak, melynek darabjai bronzból öntettek s vastagon aranyozottak. (CCXXXVII. és CCXXXVIII.) tábla. E leletet dr. Novák Sándor paksi orvos ajándékozta az alakulóban levő tolnamegyei régészeti egyesületnek. E lelet egy népvándorláskori sírnak képezte gazdag mellékletét s következő darabokból állott: Két bronz fibula. Mindkettő a római császárság végső szakában divott alakhoz tartozik. — Két picziny, hosszában négyszögű s mindkét végén hegyes bronz eszköz. — Öv díszítésére használt nyolcz darab, belül üres bronzkup. (Magasságuk 1,5 ctm., átmérőjük 2,3 ctm.)

CCXLI. TÁBLA.

Népvándorlaskori lovas-sír melléklete Nagy-Mányokról.
Tolnavármegye története.

Felületük hat, háromszögű gerezdre van osztva, melyek mindegyikéből fa-alakú ékítmény domborodik ki. Mindegyikben felül fejjel s alul vas lemezkével ellátott szeg van, a melylyel az övhöz erősített. — Hét db. szív-alakú övdisz. Felső részük félköríves s mindkét szélük növénykacscokkal díszített. A négy kisebb (1₃ ctm. hosszú) egészen egyenlő, ezeknek háromszögű középső mezőjük sima; a három nagyobbak (2₃ ctm. hosszú) középső része is picziny indákkal díszített. Valamennyinek hátsó részéből 2—3 apró szeg áll ki, néhánynál a szeg végén apró bronzlemezke is van s ezek segélyével erősítették a bőrvözhöz. — Három kapocs. Az egyik (4₅ ctm. hosszú s 2₉ ctm. széles) félköríves s erősen kidomborodó pontokkal szegélyezett. A másik hosszénegyszög-alakú, sima. A harmadik csuklóban forgó karikán csüng s ugyanolyan növénykacscokkal díszített, mint az előbb leírt övdíszítések. — Egy ismeretlen rendeltetésű, dülény-alakú bronztárgy (3₈ ctm. hosszú). — Két csatt. A kisebbik egészen egyszerű, karikája sima, tojásdad alakú, nyelve kétszeresen hajlott s két szeggel megerősített töve inda-alakú. A másik gazdagon aranyozott, igen díszes. Karikája magas keretből áll, mely felső szélén csipkézett. Nyelve csuklóban hajlik s tövénél, a kancsófedelekhez hasonlóan, magas támponttal bír, ellentett vége pedig lefelé konyult. Paizs-alakú nyujtványát áttört növényindamotívummal díszítették s három szeggel volt a szíjhoz erősítve. — Négy drb. két tagból álló s csuklóban hajló övdisz. Felső részük hosszénegyszög-alakú, alsó részük pedig czimerpaizs-alakú s áttört növényinda-motívummal ékített. — Nyolcz drb. bronzból öntött, aranyozott szíjvég, melyekből kettő-kettő tartozik együvé. Valamennyi egészen egyenlő növényinda-motívummal ékített. Ezek közül hét drb. 3₈ ctm. hosszú s 1₃ ctm. széles, a nyolczadik pedig 7 ctm. hosszú s 2₂ ctm. széles. Ez utóbbinak kerete is igen csinosan bekarczolt díszítést tüntet fel.

A *lengyeli* sánczot is felkeresték a népvándorláskor emberei. Egy hullámvonalas edénytöredék, egy kék színű s fehér hullámvonalakkal díszített üveg gyöngy s egy üveg karperecz töredéke jelzik csak sánczi látogatásukat.

Miszla-községből a nemzeti muzeum egy népvándorláskori vas lándzsa-csúcsot szerzett meg, melynek hossza 20, szélessége 4₁ ctm.

Murgán a «Hohlthal» nevű dülőben, Goldmann János murgai lakós szőlejében, rigolozási munka alkalmával emberi csontváz mellett a CCXXXIX. és CCLX. táblán bemutatott korsót és öt db.,

arany lemezekkel borított, vörös ékkövekkel kirakott, masszív ezüst ékszert találtak.

A 22 ctm. magas korsó alakja egészen ismeretlen, a népvándorláskori leletek között eddig még nem fordult elő. Szűk szája alatt erősen kidomborodó abroncs futja körül nyakát s ebből egy közepén hornyolt, magas ívezetű fül nyulik ki. Agyagja iszapolt, graphittal kevert, kívül-belül koromfekete, korongon készült s igen erősen égetett. Diszítése hullámvonalakból áll, melyek nyakán há-

Ezüst ékszerek a nagy-mányoki lovas-sírból.

rom oldalon függőlegesen s hasas részén vízszintesen huzódnak. E díszítés előállítása is a legritkább és abból áll, hogy e graphitos agyagot égetés előtt fényesre simították s csak azon sávolyokat hagyták csiszolatlanul, a melyekben a hullámvonalakat alkalmazták.

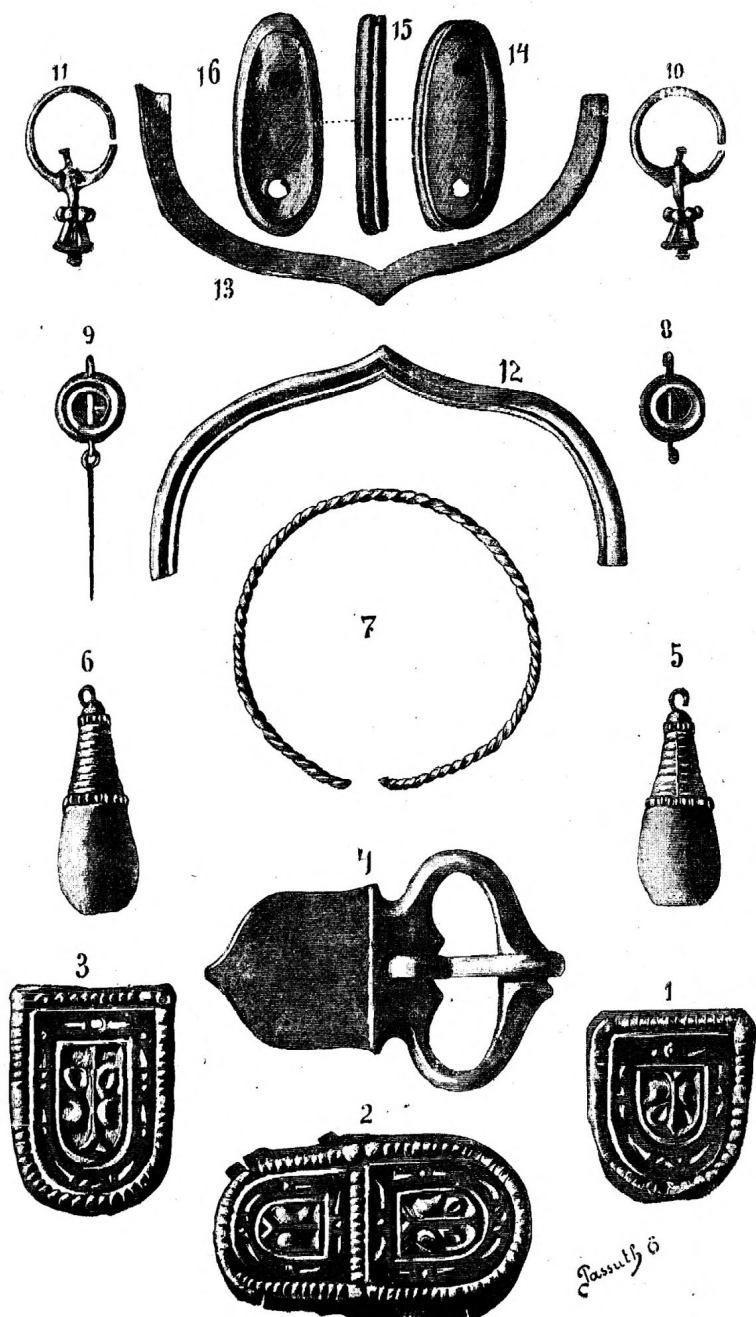
Nagy-Mányok. 1889. év nyári hónapjaiban Nagy-Mányokon a község északi végén levő pinczesornak (úgynevezett Hohl-nak) nyugati oldalában Töpfner Ádám mányoki polgár prësháza kibővítése céljából a szűk utcától nyugat felé 5—6 ölnyire levágatta a partot. E földmunkálatok alkalmával a lössréteg fölötti humus-

ban egy ló-csontvázra s egy a munkások állítása szerint hanyatt, nyújtott helyzetben fekvő emberi csontvázra és az ábrákban bemutatott leletekre akadtak. Az ugyanakkor Nagy-Mányokon időzőtt Felsmann Vincze budapesti főreáliskolai igazgató úr mentette meg e leletet az elkallódástól s az ő szíveségéből jutottam ahhoz. A lelet tárgyai a következők:

CCXLI., 1., 2. ábra. Két kengyelvas. Mindkettő négyszögletes, hosszú lyukkal áttört, hosszú szíjtartóval bír; maga a kengyel kerek alakú, úgy hogy talpa borda-alakúan kiszélesedik. Alakra nézve tehát mindkettő egyenlő, csak hogy az egyik jóval nagyobb s erősebb a másikinál, melynek oldalrésze kitörött. — 3. ábra. Vashól készült lándzsacsúcs hosszú köpüvel. — 4. ábra. Egy egyszerű, két tagból álló vas zabla. Az egyik külső karikája letörött. — 5. 6. ábra. Két apró vasdarab. — 7. ábra. Vashól készült tojásdad alakú csatt; nyelve hiányzik. — 8. Szélességében tekintve, 9. oldalnézetben, 10. a két része összeállítva, egy utólag ketté törött, 70 ctm. hosszú vaskard. — 11. Két lyukkal átfurt, ismeretlen rendeltetésű vasdarab. Lehet, hogy a kardhüvelynek képezte részét.

A féltábla, 1., 2., 3. ábráján: szíjvégek ezüst lemezei. Hátsó részük ólommal volt kiöntve s az ólom között a lemeznek egész hosszában kampóban végződő bronz pálcza (4 a 4 b) nyulik. Mindhárom lemeznek megvan a bronz pálczája, az egyikben (3. ábra) még az ólom tartja. E kampós szíjvégek a ritkaságok közé tartoznak, mert rendesen a két lemez közé csiptették a szíjat s egy-két apró szeggel erősítették meg azt. Nem úgy értelmezendők azonban e bronz kampók, mintha azok egymásba illő kapcsolót képeztek volna, hanem ezekkel erősítették a lemezt a szíjhoz. A préselt díszítést tekervényesen egymásba font szalag-motivumnak tekintem (hacsak a lemez csúcsain levő pontozott részek stylizált állatnak fejét nem ábrázolják). Mindhárom lemeznek motivuma egyforma s mégsem készültek ugyanazon présmintával, mert a méretek csekély eltérést mutatnak. A 3-ik számú lemez valamivel nagyobb az előbbi kettőnél s a sarokívek és a befejező párhuzamos vonalak részlete erről letörött. — 5—11. ábra. Szíjra való ezüst ptykék: Többékevésbé ép példány kilencz maradt meg s van még körülbelül hét töredék. Valamennyi ólommal van kibélelve s hátsó részükből bronz szegek nyulnak ki. E szegeknek ólomba erősített vége mindig félkör-alakúan hajlított, a szíjba erősített vége pedig picziny fejjel bír. — 12 a) b). Szíj díszítésére való ezüst lemez (egé-

CCXLII. TÁBLA.

Arany kincs az orzoi népvándorláskori lovas-sírból.

szen ép példány). Préselt díszítése felül négyszögű, egyik oldalán pedig karmokhoz hasonlóan bordás. Hátsó része szintén ólommal bélelt, melyben ugyanolyan bronz pálcza volt, mint a szíjvégekben. E bronz pálcza kitörött ugyan, de megvan a leletben. — Vannak még vörös lyukacsos bőrdarabkák is a leletben.

Az összes darabok együtvé tartozó sirleletet képeznek. A vas-tárgyak kevésbbé jellemző részei a leletnek. A csorna-csatári (Sopronmegye)¹⁾ sírmezőben a zabla, csatt és kengyelvas teljesen azonos a mányokival. A mányoki kengyelvasak alakja ismétlődik a szt.-endrei, szolyvai, monaji, pilini s verebi leletekben. A keszthelyi sírmezőkben vannak ugyan kengyelek, melyek oldalfalai félkör-alakúak s talpuk egyenes,²⁾ de vannak a mányokival teljesen azonos példányok is.³⁾ A két tagból álló egyszerű zablák is előfordulnak Keszthelyen.⁴⁾ A csornai sírmezőben⁵⁾ az ezüst pitykék, csattok, zablák és kengyelvasak szintén megegyeznek a mányokival.

Leletünknek legritkább s legfontosabb darabját a féltábla 12. számú szíjdiszítési tárgya képezi. Megyénkben Szelle Zsigmond talált három ilyen példányt bronzból a bölcskei sírmezőben.⁶⁾ A madarasi leletben⁷⁾ — melynek szíjvégeit szintén a szalagfonási motívumok jellemzik — két aranyból készült példányban van ez képviselve. A kunágotai⁸⁾ leletben pedig hat darab fordul elő I. Justinianus (527—565) arany érmével. Megjegyzendő, hogy az imént elősorolt példányokon még hármass gombdíszítést találunk s csak a mányoki példányon sima a négyszögű mező. Találtunk ilyeneket több példányban a czikói sírmezőben is.

Leletünknek korát épen ez utóbbi tárgy keltezi leginkább a kunágotai I. Justinianus éremnek alapján, de megegyezik ezzel a szíjvégek díszítése is, mert a tekervényesen egymásba font szalagmotívum is épen a VI. és VII. századnak képezte kedvelt ornamentatióját.

Némedi-község határában találtak egy népvándorláskori durva agyagedényt s egy ugyanazon korbéli bronz karpereczet. Dr. Kiss István simontornyai orvos mindkettőt a megyei múzeumnak aján-

1) «Archæologiai Értesítő». Új folyam. V. kötet. 319—323. lap.

2) Dr. Lipp Vilmos: «A keszthelyi sírmezők» 22. ábra.

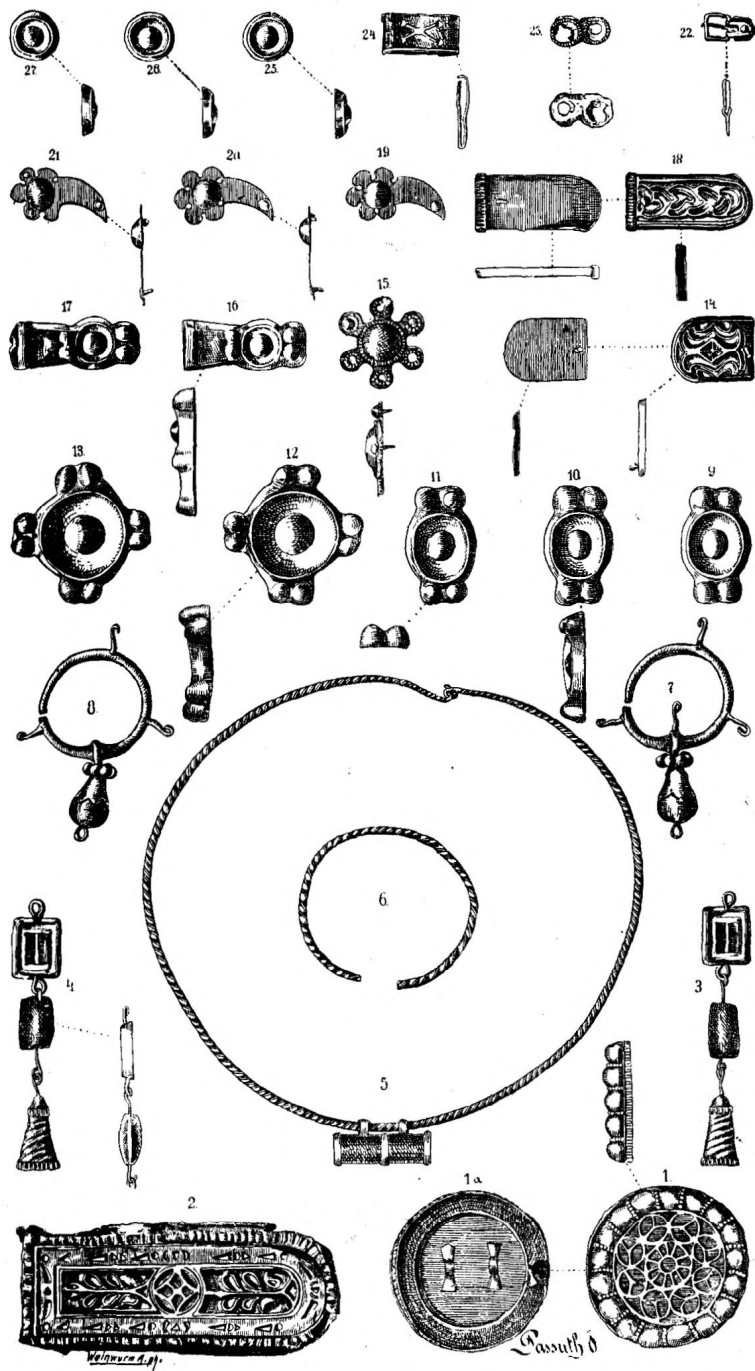
3) «Archæologiai Értesítő». 1881. I. kötet. 155. lap. 8. ábra.

4) «Archæologiai Értesítő». I. kötet. 5. ábra.

5) «Archæologiai Értesítő». IX. kötet. 263.

6-8) E leletek a budapesti nemzeti múzeumban őriztetnek.

CCXLIII. TÁBLA.

Arany kincs az ozorai népvándorláskori lovas-sírból.

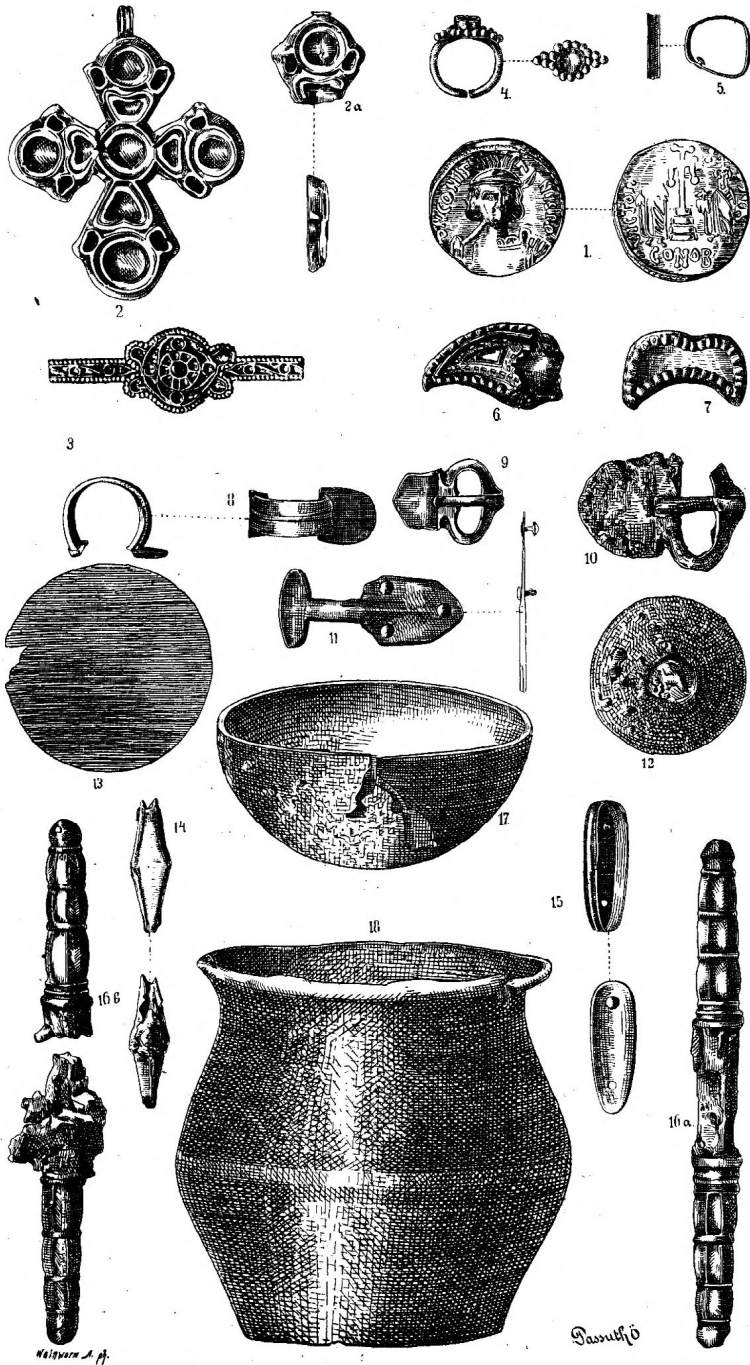
dékozta. A szűk nyakú edény több sorban hullámvonalakkal s karczolatokkal díszített. Magassága 27 ctm., talpátmérője 12 ctm., a nyak átmérője 4-5 ctm. A lapos karperecz nyitott, két végénél kigyófejhez hasonlóan vastagodik s ott hat-hat concentricus körrel díszített.

Odány-pusztá fővölgyének nyugati oldalán, Kéty-községtől délnyugatra, meredek szőlőhegy fensikjának szélén, 1893. évben Gering János kétyi lakos phylloxerától pusztított szőlőjének rigo-lozása alkalmával lovas-sírra akadt. A tulajdonos a ló mellett talált kengyelvasakat megvételre hozzám hozta. Megvizsgálva a lelhelyet, a préháznál összerakva találtam még a ló és ember csontjait, de más mellékletet — miután amúgy sem figyeltek azokra — nem találtak a sírban. A találónak magyarázata szerint a ló feje keletnek nyult, a hanyatt-nyújtott emberi csontváz lába is ez irányban feküdt, úgy hogy a ló farcsontja s az ember feje egy irányban feküdt, a ló csontváza azonban magasabban volt az emberi csontváznál. A kengyelvasnak pálcza-alakú oldalai felül csúcsívben találkoznak s a fölött volt a letörött szíjtartó. A kerek vas pálcza a talprésznél kiszélesedik s külső oldalán hosszában nyuló bordával bír. Magassága 15 ctm. Talprésze 11-5 ctm. hosszú s 3 ctm. széles.

Az *Ozora* melletti Tóti-pusztán*) 1871-ben a béres lakások mellett, pinczeásás alkalmával, a gödörben ló- és embercsontokat találtak. Bisitz Mór bérlőnek sikerült nagyjában a talált ékszereket megvenni, csupán két nehéz, gömbölyű csatt és egy kereszt veszett el. A csontváz fekvésére a gödör szélére kihányt csonttöredékekből többé következtetni nem lehetett. De miután lófejet találtak a gödörben s fegyvertöredékekre nem akadtak, valószínűnek tartották, hogy még egy másik csontváznak is kell ugyanott eltemetve lenni. A folytatólágos ásásokkal reá is akadtak azután a második csontvázra. Annak sírjában találták a kardtöredékeket, a nyak-éket, az érmet, a csattokat, az egyik gyűrűt, a kisebb fülbevalókat. A csontváz arczon fekvő, kelet felé volt a sírba temetve. Ezen sírban találták továbbá azon kis gömbölyű, ezüst csészét, úgyszintén egy kehelyalakú ezüstedényt, mely azonban vigyázatlanság következtében eltörött, továbbá egy közönséges agyagedényt, melyhez hasonló ugyan az első sírban is volt, de csak a másodikat sikerült egészen meg-

*) «Archæologiai Értesítő». 1871. V. 293.

Arany kincs az ozorai népvándorláskori lovas-sírból.

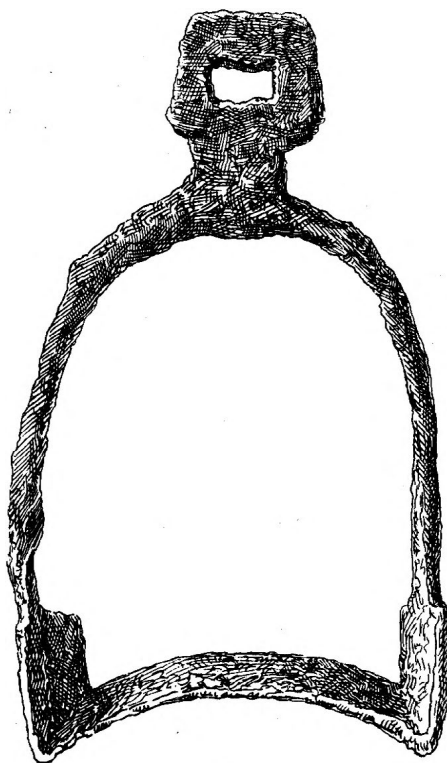
kapni. A lelet tehát egy férfi és egy nő csontváza mellett feküdt. Valószínűleg valamely avar főnök sírja volt.

A Sió-folyó és a fejérvári országút között húzódik egy körülbelül 60 lábnyi magas domb-lánczat. Annak keleti lejtőjén, csak három ölnyre az aljban levő országúthoz, találtatott a sír. Az ozorai vár csak néhány száz ölnyre fekszik ezen temetkezési helyhez.

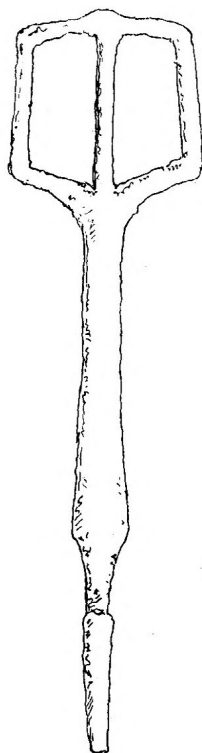
A lelet hosszas pörnek képezte tárgyát s csak 17 év után került annak utolsó része is a nemzeti muzeumba. Az egész gazdag lelet következő darabokból áll: Egy 18 ctm. magas, sérült öblű s kitorrt fenekű ezüst edény. Nyílásának átmérője 9,5 ctm. — 2. Egy 12,5 ctm. magas, fületlen agyag edény. Átmérője 10,5 ctm., repedt fenekének átmérője 8,5 ctm. — 3. Arany lemezből készült, különféle nagyságú, mindkét végükön páros gombbal vagy kerek dudorral ékített láncztag, 9 db. A nagyobbakból s mind a négy végükön dudorral ékítettekben van 6 db. — 4. Kerek aranylemez-boglárak középen kerek dudorral ellátva, összesen 5 db. — 5. Gyöngyözetes szélű, félhold-alakú aranylemez-boglár, 1 db. — 6. Átlyukasztott, gyöngyözetes szélű, kerek aranylemez-boglárkák, 3 db. — 7. 8,5 ctm. hosszú s 3,5 ctm. széles, kiveret ékítményű, kettős arany lemez. — 8. Ivalakú, dombor ékítményű arany lemez-boglár, összesen 8 db. — 9. Hasonló alakú, keskenyebb arany lemez-boglár, 3 db. — 10. Hátral szeggel ellátott, monorú arany lemez. Hossza 3,5 ctm. — 11. Rovátkás aranyfejű szeg, 2 db. — 12. Arany gyűrű monorú piros gránát-kövel. — 13. Gyöngyözetes szélű arany gyűrű. Kerek foglalatának köve hiányzik. — 14. Arany fülbevaló, oldalain vagy karikáján három ággal és borostyánnal díszített csüngővel, 2 db. — 15. Aranyból készült, csavart művű nyakkarika (átmérője 13 ctm.), két karikán lóggó arany hengerrel. — 16. Csavart, arany nyílt karika, átmérője 4,7 ctm. — 17. Domboruan rovátkolt, csúcsos és négyszögletes arany lemez-foglalvány közt lógó amethyst cseppel ékes arany ékszer, összesen 4 db. — 18. Arany lemez-foglalvány, 1 db. — 19. Négyszögletes, pöczkös, parányi arany csatt, 1 db. — 20. Rövid szárú, öt levelű virágot képező arany lemezek, 3 db. (koporsószegek). — 21. Hat levelű virágfejet képező arany lemez-ékszer, hátul szegekkel, 1 db. — 22. Vésett, döntött keresztrel ékes, 1,3 ctm. hosszú arany lemez, 1 db. Hosszan rovátkolt ezüst, 1 db. — 23. Nyeles arany lemezek, egyik végükön szinte két dudorral, 5 db. (egyike sérülve). — 24.

1.

2 a.

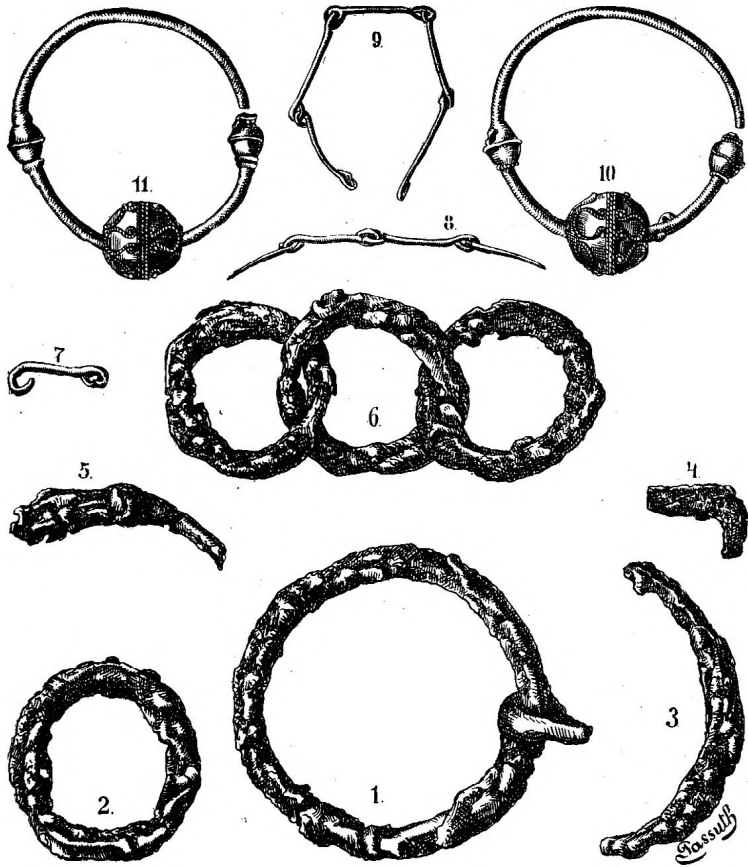

2 b.

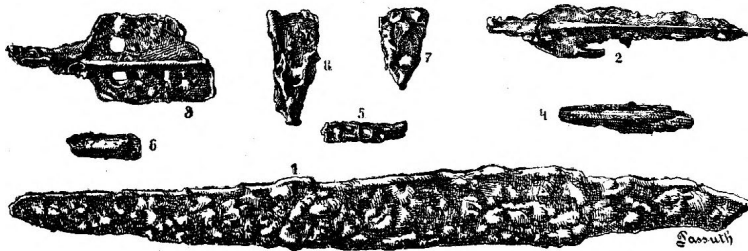
Népvándorláskori edény és kengyel Szt. András pusztáról.

Mindkét végén arannyal borított vas eszköz, 2 db. (egyike ketté törve). — 25. 3₄ ctm. hosszú, arannyal borított, lándzsacsúcs-alakú vas tárgy, 1 db. — 26. Arany lemez-töredék, 11 db., ezüst 3 db. — 27. 3 ctm. hosszú, pöczkös ezüst csatt, 1 db.; és ketté tört, mély rovátkokkal, 1 db. (kapocs). — 28. Kerek ezüst lemez, szélén csorba, átmérője 5½ ctm.; és kerek ezüst csésze, átmérője 8½ (törött). — 29. Hasonló egész ép, 1 db., átmérője 4 ctm. — 30. 4½ ctm. hosszú, pöczkös, sérült bronz csatt, 1 db. — 31. 5 ctm. hosszú, nyeles bronz tárgy, hátul szegekkel, 1 db. — 32. Vas kard-töredék és kengyelvas-töredék. — 33. Constantinus Pogonatus (668—685) arany érme, 1 db. — 34. 7½ ctm. hosszú, 6 ctm. széles, rovatékos akasztóval ellátott arany lemez-kereszt, a kerek foglaltványú kövek hiányával 1 db. súlya 2¼ #. — 35. Hátul két akasztóval ellátott, kerek s mindegyike három osztályú mélyedésekkel ékesített arany lemez-boglár-csatt, 2 db. Mindegyik 8¼ #. — 36. Négy sarkán páros domborulattal ékes arany lemez-ékszer, 1 db. — 37. Hosszúkás és mindkét végén páros domborulattal ékes arany lemez, 4 db. — 38. Szélein gyöngyözetes, félhold-alakú, sérült arany lemez, 1 db., összes súlyuk 2¼ #. (Az arany lemez-ékszerek összes súlya 21¼ #. — 39. Népvándorláskori aranyozott ezüst szíjcsatt. Szíjkerete ovál-alakú s tüskéje a keret külső oldalán levő vályucskában nyugszik, különben pedig a tövénél ketté van törve. A keret alsó részéhez alul csúcsos, paizs-alakú, sima, lapos nyujtvány csatlakozik. Hossza 6₅ ctm., legnagyobb szélessége 4₄ ctm. Súly 39 grm. A nyujtvány hátlapján három szeg töve látszik. — 40. Népvándorláskori arany szíjvég. Alul kerek, felül egyenes szegélyű paizs alakjával bír és egy felső, meg egy alsó lapból van összeforrasztva. A felső lap lefelé hajló, kivert gyöngy-szegélylyel díszített pereméhez van t. i. forrasztva az alsó. Mindkét lap egyforma díszítésű, azon különbséggel, hogy a felsőé gondosabban készült. Közepén, a tárgy külső körvonalainál, megfelelő mélyített keret látszik, mely egy felül ketté ágazó, domboru vonal által három mezőre tagoltatik, melyek közül kettő nagyobb és egyenlő, a harmadik kisebb. A két nagyobb mezőben fölül egy domború, alul egy homorított csepp van, mintegy a fa két levele és két gyümölcse vagy virágja elhelyezve. A belső keretet széles szalag, keret veszi körül, mely utóbbit ékecskék- és pontokból egybeállított, bemélyített díszítmény ékíti mind a négy oldalán. A szíjvég alul zárt, felül nyílt, hol a szíj belé volt erősítve, s itt egy szeglyuk, az alsó lap egyik

CCXLVI. TÁBLA.

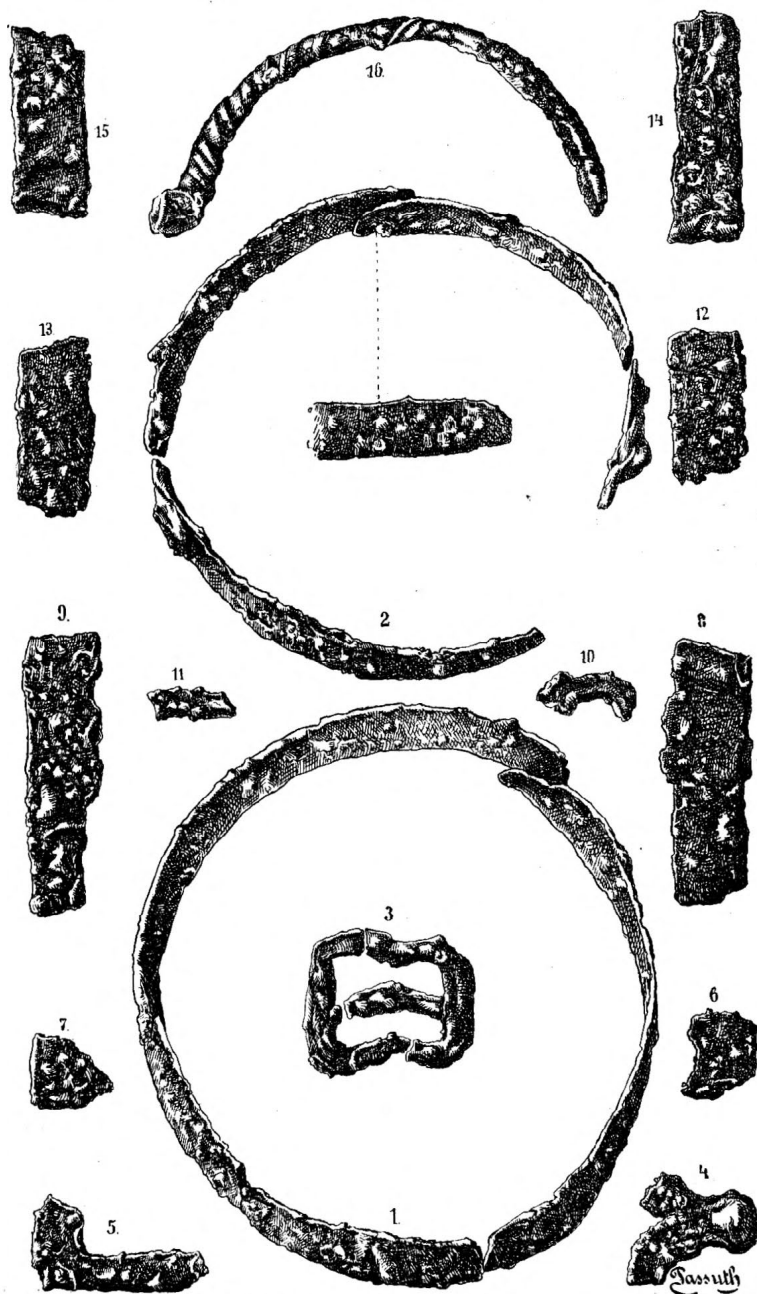
7. sir.

16. sir.

Leletek a zádódi népvándorlaskori sírmezőből.

hossz oldalán pedig két nittoló szegecs feje látszik. Az egész tárgy trébelt mű. Hossza 4_3 ctm., szélessége 3_1 ctm. Súly $2\frac{1}{4}$ # = 8 grm. — 41. Hasonló az előbbinek felső részéhez. Alsó lemeze nincs. Pereme köröskörül egyenlő széles és így nem is látszik valószínűnek, hogy szíjvég lett volna, melybe az behurkoltatott, inkább egyszerűen díszítő lemez volt. Gyöngyös kerete öt helyen ki van lyukadva. Kisebb az előbbinél. Hossza 3_7 , szélessége 3 ctm. Súly $\frac{1}{2}$ # = 1_{80} grm. Anyaga arany. — 42. A két előbbinek összetétele aranyból, azon különbséggel, hogy a kisebb díszítményű mintán hiányzik a két homorított csepp. Alsó lemeze szintén nincs. Az egész díszítő lemez szabálytalan ovál-alakú. Hossza 5_9 , szélessége 3_5 ctm. Súly 1 # = 3_{50} grm. — 43. Népvándorláskori nyílt arany karika, négyélű pálczából csavarva. Átmérője 6_6 ctm. Súly $1\frac{11}{16}$ # = 5_{90} grm. 44. Népvándorláskori arany függőpár. Karikájuk kerek pálczából készült, egyik oldalon nyílt, kissé ovál-alakú. A karika aljára két kerek ütköző közt egy pálcza van kampószerűleg behajlított vége segélyével olyképp erősítve, hogy az a karika azon része körül, mint tengely körül forgatható. A pálczikán függ (reá nittolva s úgy, hogy föl s alá mozgatható) a tulajdonképi függő; egy hét oldalú csonka kúp, melyet felül hat gömböcske, alul vékony szegély körít. Súly a szárnak $2\frac{1}{4}$ # = 8 grm. — 45. Népvándorláskori arany függő-párrészlet. Belül üres kúp-alakú, mely felül ki van furva s ebbe egy kampósan görbített pálczika van nittolva, mely fel és alá mozgatható. A lyuk alatt közvetlenül fent s az alsó nyílásnál rovátkás dísz-pánt van reá forrasztva díszül. Az ezek közé eső festett hullámokat rovátkás, trébelt dísz fedi. Súly $\frac{13}{26}$ # = 0_{80} grm. Hossza 2_3 , szélessége 1_1 ctm. — 46. Népvándorláskori arany függőpár. Kerek függője ékkő befogadására alkalmas rekeszt képez, a rekeszlyuk körül hornyolt peremmel. Fenekén egy pálcza megy keresztül, mely felül is, alul is kampóba görbül s alsó kampójába egy pálcza van beléakasztva. Az egyik függőből e pálcza hiányzik. Hossza a pálczával együtt 4_7 , korongjának átmérője 1_2 ctm. Súly $\frac{15}{16}$ # = 3_{15} grm. — 47. Népvándorláskori, arany, ovál-alakú, dísz-fedőlap, vékony, hornyolt szegélyű koronával és felső lapján két nittolási lyukkal. Az egyik lyukban a vas szeg feje is megvan. Hossza 4, szélessége 1_6 ctm. Súly $2\frac{3}{16}$ # = 7_{40} grm. — 48. Népvándorláskori díszítő keretpántok aranyból. Közepén kicsúcsosodó félkör-alakúak, vékony, hornyolt peremmel. Átmérőjük 8_7 , vastagsága 5 ctm. A kettőnek súlya együtt

Závodilósi, 23. sz.

23. sír.

Leletek a závodi népvándorlaskori sírmezőből.

8½ # = 29₅₀ grm. — 49. Népvándorlaskori, cseppalakú, átfurt amethyst-gyöngyök. Hosszúságuk 2,₂, szélességük 1,₅ ctm.

E gazdag lelet Constantinus Pogonatus ideje előtti időből nem származhatik, mert a sírban Constantinus Pogonatus (668—685) által veretett pénzt is találtak. De még a karolingi kor bekövetkezte előtti időből kell lennie, mert ekkor a régi temetkezési hagyományok megváltoztak. Az ékszerek feldolgozása egyezik a nyugot-európai e korbeli leleteken látható munkával, a mi könnyen megmagyarázható, mert az avarok, mint harcias nép, mindenféle zsákmányoltak. *)

Öcsényben a «belső telek»-ben, Sörös István házi kertjében, három, nyújtott helyzetben eltemetett embercsontvázra akadtak; az egyik mellett lócsontváz volt. Az előbb jelzettek mellett emberi fővel díszített, kerek üveg lap volt.

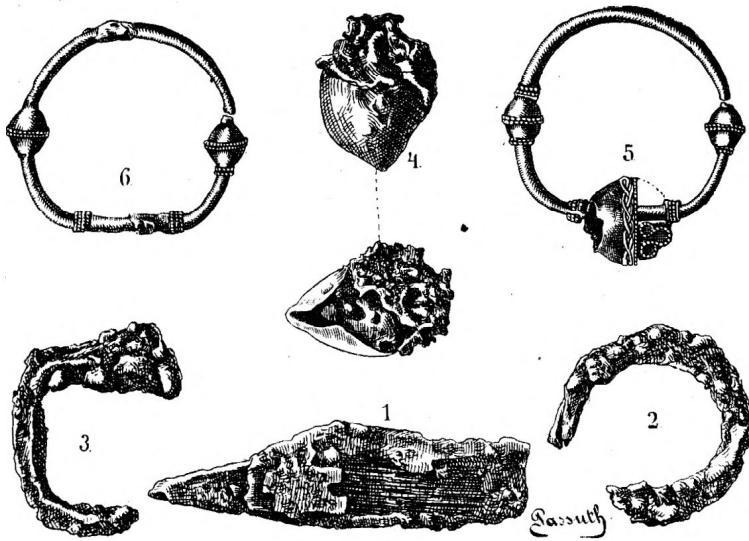
A község előljáróságának e jelentése alapján csakis népvándorlaskori sírmezőt sejtethet e helyen s az «emberi fővel díszített, kerek üveglap» sem lehet más, mint Medusa-fővel ellátott, préselt üveg korong, mely a népvándorlaskori sírmezőkben, így a többi között Keszthelyen s Czikón is előfordul.

Pilis határában, Várdomb-község déli végében levő «országuti dülő»-ben, egyéb leletek között hullámvonalas ornamentummal díszített, népvándorlaskori edények töredékeire is akadtam. Vanak azonban itt olyan töredékek is, melyek az Árpád-kori keramikát jellemzik, így a keresztmetszetben T alakot mutató peremű darabok.

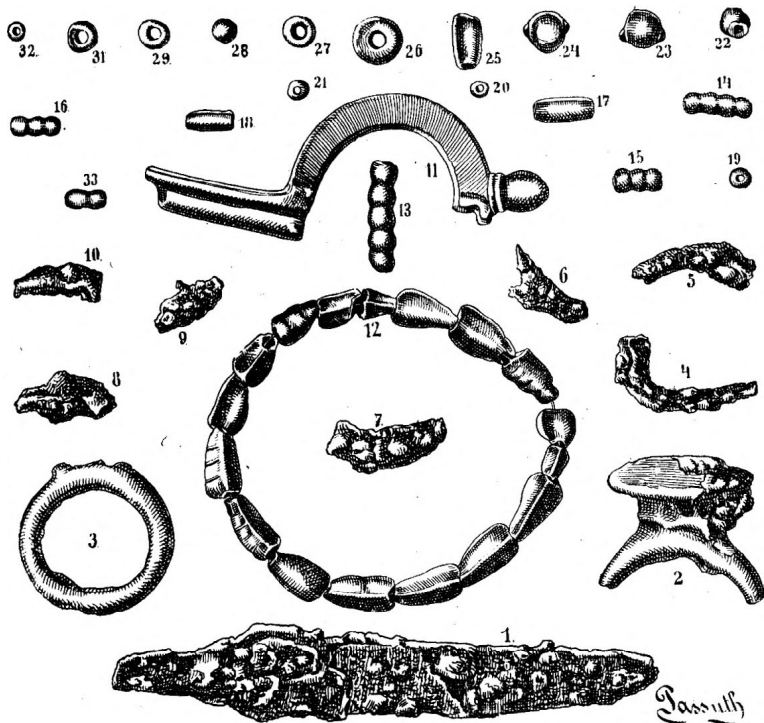
Szelle Zsigmond duna-földvári járásbíró gyűjteményében van egy népvándorlaskori bronz csörgetyű, melyet Pilisen, a község-háza udvarán, jégverem ásása alkalmából találtak 1884—86. közt számos emberi vagy állati csont társaságában.

Regölyről következő népvándorlaskori tárgyak őriztetnek a nemzeti muzeumban: 1877-ből Antal Pál telkes gazda ajándéka: Hamveder; magassága 76,₄, átmérője 66 ctm., szájának átmérője 42 ctm., egészen sima, barna agyagból készült; mellette volt: egy kisebb hamveder, magassága 34, szájának átmérője 11 ctm., korsóalakú, pereme hiányzik; korongon készültnek látszik, hullámvonalas díszítéssel. — Későbbi szerzemények: Bronz szíjvég. Hosszúkás, alul csúcsosan lekerített lap, vékony s felső vége felé keskenyedő

*) «Arch. Ért.», 1888. VIII. 373.

17. sír.

24. sír.

Leletek a závodi népvándorláskori sírmezőből.

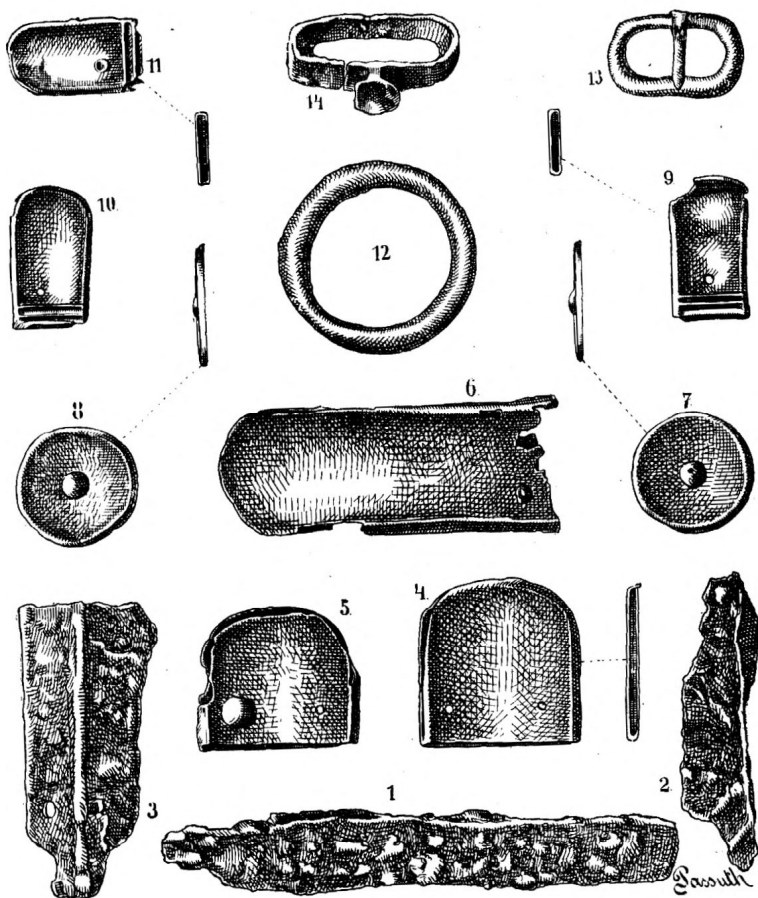

oldalkerítéssel és felső végén két, nefelejts-alakú virágocska-nyulványnyal. Egész felülete vésett diszítványokkal van borítva, még pedig felső végén egy négyszögű, lapos mező bevéselt virággal, ez alatt négy, egymással ellentett s kidomborított félkör, a melyeknek sima mezeje ismét bevéselt virággal díszes a felső lapon, oldalaik kikanyarítvánk, végein pedig egy domborúan kivéselt, egymásba fonódó ágú, kunkorodó, stylizált virág. Ez utóbbi, valamint a négy félkörű virág s a felső mező közt az ívek által szabadon hagyott tért egy három ágú s egy négy ágú domboru virág s egy domboru háromszög tölti be. Hossza 5₆, szélessége 1₈ ctm. — Népvándorláskori bronz szíjcsatt szíjszorító lapja. Két rétet hajtott, sima lap felső végén a peczek helyét mutató bevágással. Alul három, fölül egy nitoló szege volt, de csak az egy felső van meg. Hossza 4, szélessége 1₉ ctm. — Hasonkorú karperecz-töredék sötét-lila üvegből. Bekül lapos, külső lapján domboru, kerek pálcza fut végig, melyen egy helyen narancssárga zeg-zug erezés látszik. Átmérője 4₆ ctm. — Hasonkorú bronz karperecz fele, sima, kerek sodronyból, 7₆ ctm. átmérővel. — Hasonkorú nyilt, tojásdad bronz karika, kerek sodronyból. Hossza 1₈, szélessége 1₅ ctm. — Népvándorláskori, levéldisztványnyal áttört bronz szíjvégnak két egyenlő lapjai. Végeiken két háromszög-alakú nyulvány volt, melyekből azonban csak a 125. számúé van meg. Hossza 8₄, szélessége 2₉ ctm. — Szíjvégek, de csak egy áttört, levéldíszes lappal s keretükön a felső végén két-két pár kiugró gömböcs gulát utánzó nyulványnyal, melyek közé a szíj illett. Hossza 4₂, szélessége 1₈ ctm. — Hasonkorú bronz fibula, kérdőjel-alakú háttal, félkorong-fejjel s ennek kampójában rugós tűszerkezettel s egyenes pálcza-alakú, alul kampos tűtokkal. Hossza 2₈, szélessége 1₉ ctm. — Hasonló római bronz fibula, kéttagú, rugós tűszerkezetű, feje félkorong, háta kérdőjel-alakú, tűtokja hosszú, egyenes, alul fölhajtott pálcza. Tűszerkezete hiányzik. Hossza 4₁, szélessége 2₃ ctm.

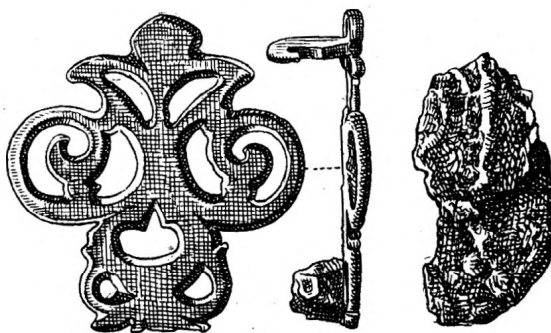
Simontornya határából a budapest-pécsi vasút-társaság ajándékozott a nemzeti muzeumnak egy népvándorláskori ezüst karpereczet, melynek nyitott végei kiszélesednek. Átmérője 5 ctm.

Szabaton-puszta «Csárda»-dülőjéből egy népvándorláskori vas lándzsacsücs töredéke van a nemzeti muzeumban.

Szalatnokon (Tolna és Baranya közötti határszélen) a Bátaszék-Zákány közötti vasútvonal építése alkalmával számos népvándorláskori leletre s csontvázra akadtak. E leletek közül egy bronz-

32. sir.

37. sir.

Leletek a závodí népvándorláskori sirmezőből.

ból készült, áttört művű szíjvéget s egy szintén bronzból készült, forgóban hajló övdísz sikerült megszerezni. Ez utóbbi annyiban ritka példány, mert egyik fele áttört művű lemez, másik fele pedig gumókkal díszített karikából áll.

Szt.-András-pusztán (bölcseki határ), az alsó emelkedő részen (kis-országút kezdetén), murvás gödörben emberi csontok mellett két népvándorlaskori (avar typus) kengyelvasat találtak, melyek Nagy László úr gyűjteményében vannak.

Ugyane gyűjteményben van még egy szintén *Szt.-András*-pusztán lelt, hunn typusú kengyelvas, melyről azonban már nem lehetett kitudakolni, hogy melyik dűlőben találtatott.

Legujabban a paks-adony-szabolcsi vasútvonal építése alkalmával találtak e pusztá határában több népvándorlaskori leletet. Ezek közül legérdekesebb egy hullámvonallal díszített, durva népvándorlaskori edény, melynek fenekét kidomborodó, egyenszerű kereszt díszíti.

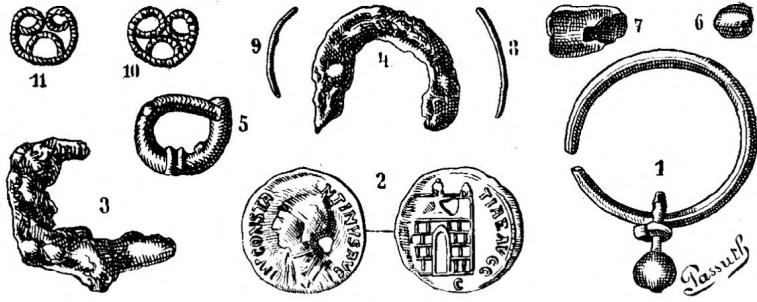
Tengelicz (Zichy-) határából a nemzeti muzeum tulajdonában van egy népvándorlaskori bronz szíjvég, áttört ~ alakban hajlított levéldíszszel s egyik végén két szögecslyukkal. Hossza 3,5, szélessége 1,5 ctm.

Uzdról a nemzeti muzeumban van egy népvándorlaskori (?) sima bronz karika, két erősítő pánttal, melyek füleiknél fogva kapaszkodnak a karikába s vésett vonaldíszszel ékitvék. Átmérője 1,7, a pántok hossza pedig 3,8 ctm.

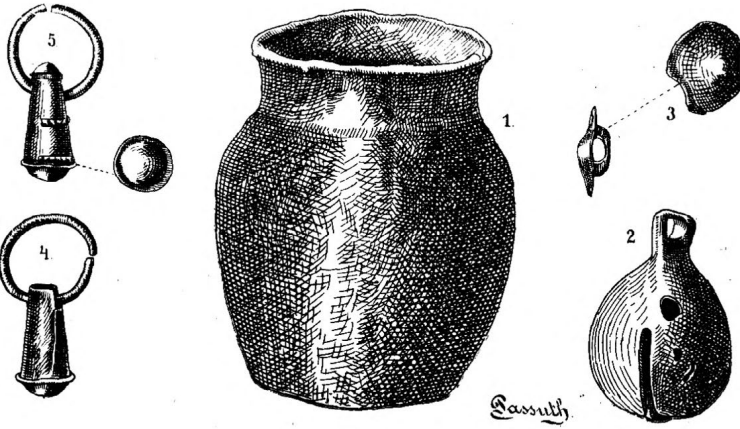
Varasdon, a templom sekrestyéje melletti ház építése alkalmával, számos csontvázra akadtak, melyek mindegyike mellett edény s más sírmelléklet találtatott. E sírmező felnyulik egészen a hegytetőre, hol jelenleg is temető van. A fensík magas partjából a tanítói lakás s a fölötte levő szomszédok udvarában földhordás alkalmával már igen sok sír és sírmelléklet került elő. 1881-ben az iskola udvarában talált csontváznak egyik edényét az akkori tanító nekem ajándékozta (ugyanazon sírban bronzkarperecz s egyéb apró bronz tárgyak is találtattak). Ez edény szürke agyagból korongon készült s felületét párhuzamos karczolatokból alakított szalagok futják körül.

E sírmező korának megállapítása végett az 1893. év tavaszán szakszerű ásatásokat kezdtem a mostani temető bejárata melletti szabad területen. Az ásatások eredménye a következő: Az 1-ső sír 140 ctm. mélyen találtatott. A csontváz egyenesre kinyújtott kezek-

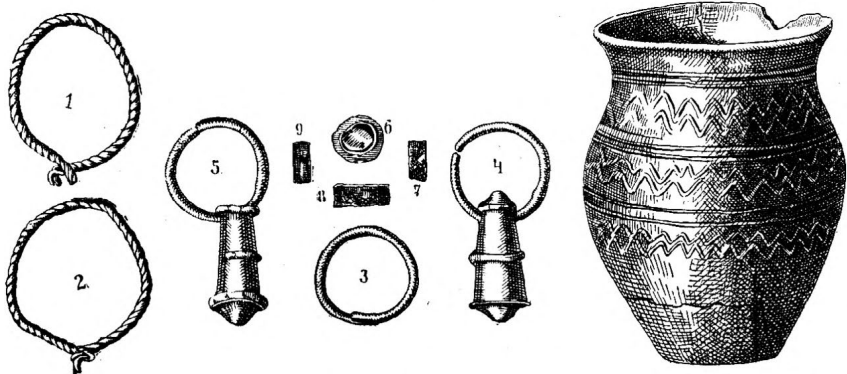
CCL. TÁBLA.

38. sir.

51. sir.

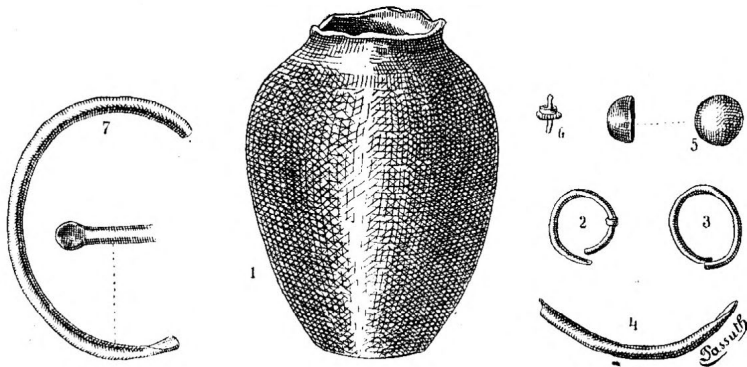

54. sir.

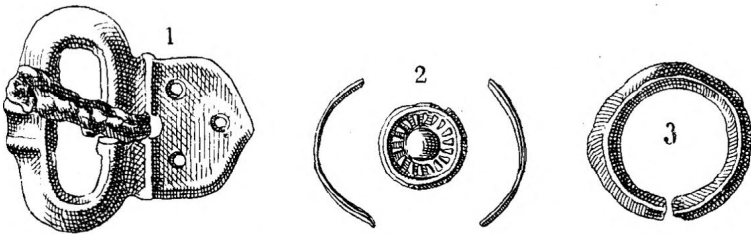
Leletek a závodi népvándorláskori sírmezőből.

kel és lábakkal hanyatt feküdt, úgy hogy a fej nyugotnak volt, a lábak pedig keletnek nyultak. Ugyanilyen helyzetben és irányban voltak az összes sírok. E nagyon korhadt gyermekcsontváz mellett sírmelléklet nem találtatott. — A 2-ik sír 135 ctm. mélyen volt. A medenczecsont közepén egy 5,5 ctm. átmérőjű, négyszögű vas csatt, melynek oldalai kissé behorpasztottak. A medence bal oldalán egy az előbbenihez hasonló, de jóval kisebb vas csatt s egy 8 ctm. hosszú vas kés. Jobb kezében egy 21 ctm. hosszú, egyélű vas kés s ennek tövénél az elkorhadt fanyélnek karikája. Két lábának térdai között egy vasból készült, háromélű hajító dárda s egy köpös szárú, levélidomú, nagy nyílhegy. Lába végénél vasból készült, veremő-alakú csákány. Hossza 11 ctm., szélessége az élénél 7, a tövénél 4,5 ctm. Ugyane sírban még egy vas kardnak töredékét is találtam. — 3-ik sír. Nagyon korhadt csontváz 120 ctm. mélyen. Fejénél két sima nyitott bronz karika (függő) s ágyékánál egy vas csattnak rozsdás töredéke. — 4-ik sír. A tanító udvarának magas partjában, 195 ctm. mélyen. A jobb lábszár a partból már kihullott. Medenczecsontján egy ép, nagy vas csatt. Két lába között, térde táján, egy háromélű hajító dárdának nagyon elrozsdásodott darabjai, a dárda hosszú tövisén a fasejtek tisztán kivehetők. — 5-ik sír. 170 ctm. mélyen. Füle tövénél a koponya patinától zöldre festett s itt egy sima, nyitott bronz karikát találtam. Jobb kezénél különböző nagyságú, egymásba font vas karikák és egy 13 ctm. hosszú vas kés, melynek rozsdáján vastag rétegben fasejtek tapadnak. — 6-ik sír. 190 ctm. mélyen. Füle tövénél a patinától zöldre festett koponyánál egy sima, nyitott bronz karika (függő). Jobb kezénél vas karikák, vas kampó, egy felső részén karikában végződő csiptető s egy 14 ctm. hosszú vas kés, melyen fasejtek tapadnak. — 7-ik sír. 218 ctm. mélyen. A medenczecsonton vas csatt töredéke. Két alsó lábszára között egy csont eszköz, ugyanolyan, mint a népvándorlaskori sírokban oly gyakran előforduló kés- vagy árnyelek. Egyik vége egészen keresztül van furva, valamivel lejjebb egy új furást kezdtek rajta, de az a szárcsontnak csak egyik oldalfalát törte keresztül. — 8-ik sír. 185 ctm. mélyen. A patinától zöldre festett koponya egyik oldalán, picziny sima bronz karika (függő); a medenczecsonton ép, nagy vas csatt; jobb kezénél egy 16 ctm. hosszú vas kés. Miután a sírmellékletek nagyon szegények s a sírok kivétel nélkül igen mélyen fekszenek a nagyon kemény löss-rétegben, a nagy kiadással járó további felbontással felhagy-

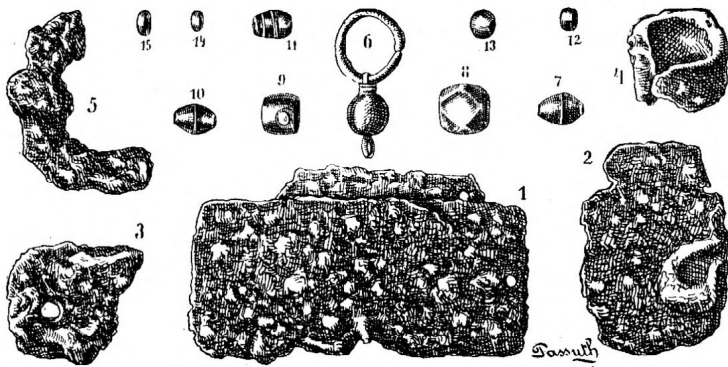
CCLI. TÁBLA.

57. sir.

63. sir.

65. sir.

Leletek a závodi népvándorláskori sírmezőből.

tam annál is inkább, mert az eddigi leletekből is constatálhattam azok korát. Legjellemzőbb e leletekből a vermelő-alakú csákány, mely a bölcseki ¹⁾ sírmező példányával analog. Jellemzők a három-élű hajító dárdák és köpös szárú, levélidomú nyílhegyek, melyek Keszthelyen, ²⁾ Nemesvölgyön s legutóbb a keszthelyivel egykorú závodi sírmezőben is gyakran találtattak.

Varsádon, a «Lustig-Thal»-i szőlődűlőben, jelenleg Lindheimer Jakab tulajdonában levő szőlőben rigolozás alkalmával, 1883-ban, emberi csontvázra s a mellett kengyelvasakra, karikákra, gyűrűkre s pénzdarabokra akadtak. A leletek után következtetve, népvándorláskori temetőnek kellett itt lenni. A két népvándorláskori kengyelvasat meg is szereztem s 1894 őszén megkezdtem itt az ásásokat, de arról győződtem meg, hogy a sírmező területe már át van forgatva.

Váralján, a «Várfő» nevű magas védműnek a község felé terjedő lejtőjén, a szőlőkben hullámvonalakkal díszített, népvándorláskori edénytöredékeket találtam.

Závod- (Tolnam.) község határában, a Hőgyész felé vezető országút mentén elterülő szőlőhegynek körülbelül közepén, Witzl János závodi lakos szőlőjében 1885-ben a hegy alján prэшázal építtetett s ez alkalommal számos nyújtott helyzetű csontváz került napfényre. Mellékleteik hullámvonalakkal díszített edényekből, kés-, csatt-, kengyelvas-, bronz és ezüst függőkből állottak. E tárgyak a munkások gondatlansága folytán csak töredékekben kerültek elő. E leletekből (a CLXXX., 1., 2. és 3. sz. alatt rajzban bemutatott) három edény került akkor tulajdonomba. E sírmező kiterjed még a jobb- és baloldali szomszédok szőlőjére is s e három szőlőben évek hosszú során át temérdek leletre bukkantak szőlőbujtás alkalmával, melyek mind elhányódtak. A baloldali szomszéd, Hambuch Péter szőlőjében sok más korábbi leleten kívül 1885-ben egy lóval eltemetett csontvázra akadtak, melynek sírmellékletei közül a két kengyelvasat s egy hosszú vas kést ép állapotban vettek ki.

Az időben Závodon laktam ugyan, de a szőlőmunkálatok alkalmával előkerült leletekről mindig csak utólagosan értesültem, ásásokra pedig e bőven termő szőlőkben akkor még gondolni sem lehetett.

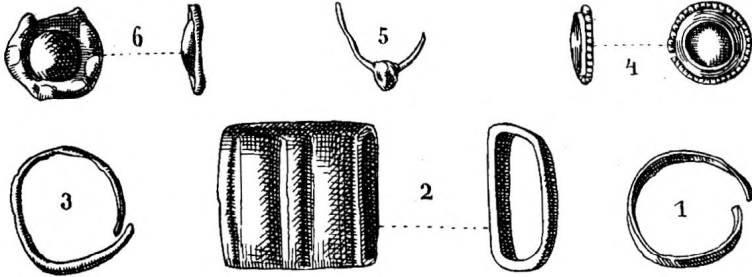
¹⁾ «Arch. Ert.», 1881. 3. füz. 241. lap. 4. ábra.

²⁾ Lipp V.: «A keszthelyi sírmezők», 30., 34. ábra.

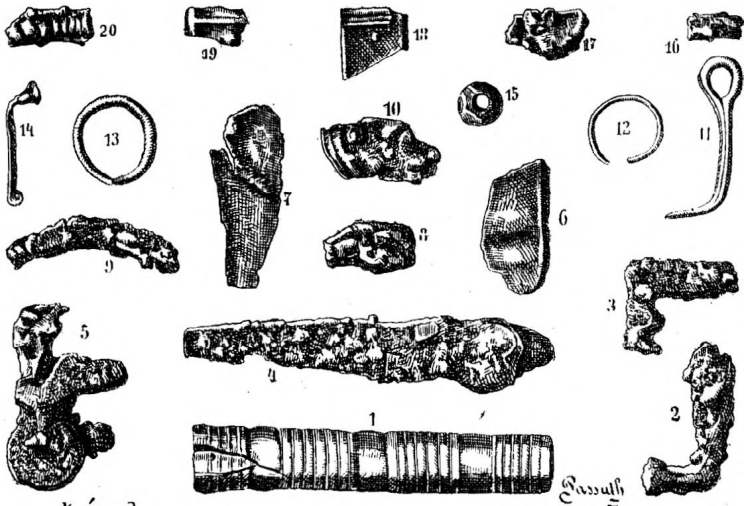
CCLII. TÁBLA.

66. sír.

71. sír.

zárvor

szavak

72. sír.

Leletek a závodi népvándorlaskori sírmezőből.

Most a phylloxera pusztítása tette számomra hozzáférhetővé e nagy népvándorláskori sírmezőt, melyet már oly rég óhajtottam átkutatni. 1893-ban megengedte Witzl János (kinek szőlejében 1885-ben prэшház építés alkalmával sok csontváz került elő), hogy szőlejének egész hegylejtőjét átrigolozhassam. Április havában kezdtem meg itt a munkát nagyobb munkaerővel s igen szép eredménnyel. Miután van kilátás reá, hogy az egész sírmezőt átkutatom, most csak az egyes sírokban előfordult leletek száraz adataira szorítkozom s a conclusiókat és kormeghatározást az ásatások befejezésére hagyom.

Előre kell még bocsátanom, hogy a csontvázak rendes sorban, hanyatt, karokkal s lábakkal úgy feküdtek, hogy a fej nyugotnak volt, a lábak pedig kelet felé nyultak. A temetkezési helyzetet tehát csak a kivételeknél fogom felemlíteni. A csontvázak egy része csonka vagy bolygatott helyzetben találtatott, de ezt is a sok veremlési munka okozta. A sírok mélységét sem jelölöm egyenként, mert elég meredek hegylejtőn van azok nagy része, a honnét évszázadokon át a cultura és víz mindig hordta a földet s így itt aránylag csekély mélységben találjuk azokat, a hegytetőn átlag 150 ctm.-nyire, a hegy aljában pedig még mélyebben. A sírok mellékletei a következők:

Az 1. sír bolygatott volt. Ló és ember koponyája s csontjainak egy része összehányt állapotban találtatott s a sírmellékletek már hiányoztak.

2. sír. A medenczecsonton vas csatt, lába végénél egy nagy, gömbölyű kő.

3. sír. Bolygatott csontváz, apró rozsdás vas darabokkal.

4. sír. A medenczecsonton tojásdad alakú vas csatt.

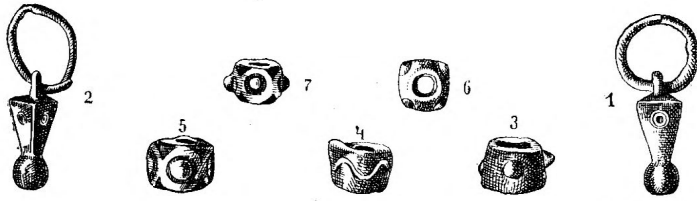
5. sír. Bolygatott sír, melléklet nélkül.

6. sír. Bolygatott, nagyon korhadt csontváz, melléklet nélkül.

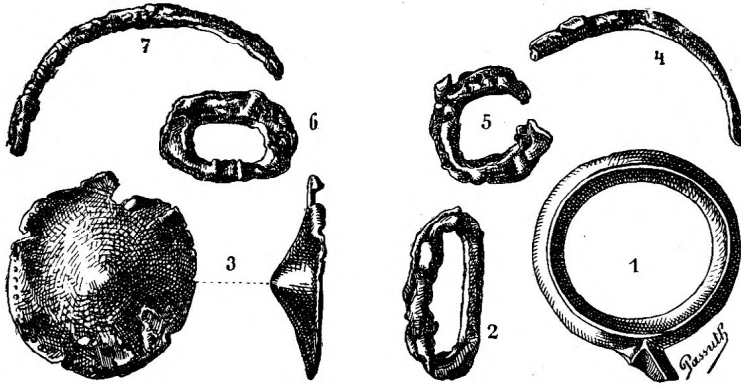
7. sír. (CCXLVI-dik táblán.) Mindkét füle tövével egy-egy 5 centiméter átmérőjű, csinos függő

(10. 11. szám). Mindkettő teljesen egyenlő. A függő nagy karikája vastag ezüst sodronyból készült, melynek egyik végén s ennek el-lentett zárt oldalán tojásdad alakú, 1 ctm. hosszú s közepén körülfutó sodronnyal díszített, belül üres ezüst gömböt találunk. E két kisebb, tojásdad alakú gömb között egy 1,8 ctm. átmérőjű, két félgömbből összeállított, belül üres ezüst golyó van a függő karikájának alsó részére erősítve. A félgömbök összeillesztésénél szorosan egymás mellett három sorban gyöngysoros, vékony ezüst sodrony futja körül a golyót s ugyanilyen gyöngysoros ezüst sodronyból készült, patkóalakú négy-négy díszítést forrasz-

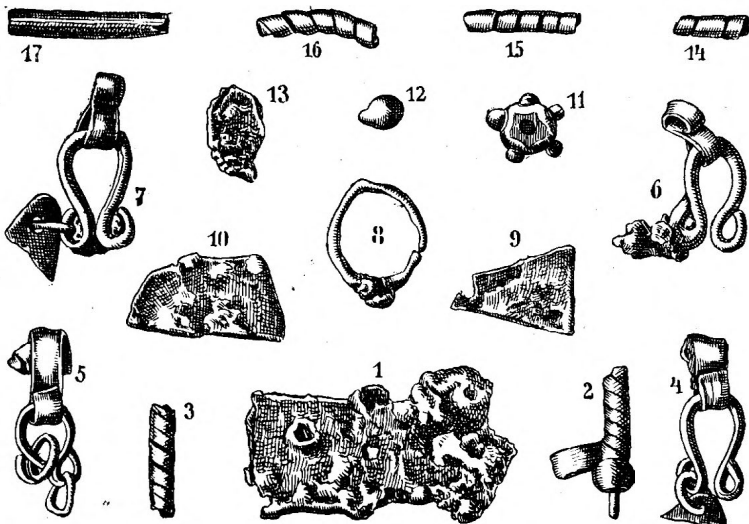
CCCLIII. TÁBLA.

83. sir.

86. sir.

91. sir.

Leletek a závodi népvándorláskori sírmezőből.

tottak mindkét félgömb felületére. Az állkapcza tövénél egy bronz sodronyból készült láncznak tagja állott ki (8., 9. ábra), mely úgy látszott, mintha a szájon keresztül nyulott volna, de a segédkező munkás kihuzta ezt, még mielőtt constatálhattam volna, vajjon az alsó állkapcza fölött vagy alatt nyulott-e az keresztben? E 11 tagból álló láncz egész hossza 21 ctm. s így nem elég arra, hogy a nyak körül ért volna. Megjegyzem még, hogy az egyik fognak gyökere a patinától egészen zöldre festett. Mindkét végén karikára hajlított s egymásba kapaszkodó, vékony bronzsodrony képezi a láncz tagjait. A medenczecson t jobb oldalán egy nagyon elrozsdásodott vas csattnak darabja (4., 5. ábra) s bal felső lábszáránál egy nagy vas láncz (1., 2., 3., 6. ábra) találtatott. E nagyon elrozsdásodott láncznak csak hat karikája maradt meg elég épen, melyek közül három még egymásban lóg. A karikák mindinkább nagyobbodnak, a legkisebbnek átmérője 3 ctm., a legnagyobbiké 6 ctm. Ez utóbbin (1. ábra) egy karikás vas szeg lóg, mely valószínűleg egy fából készült s teljesen elkorhadt tárgyba volt illesztve. E láncz mellett még egy vas csőnek darabját s egy vékony bronz lemeznek picziny darabját találtam.

8. sír. A csontváz nyakánál vékony bronzsodronyból tojásdad alakúan hajlított lánczszemek. Jobb felső lábszáránál egy 12 ctm. hosszú, egyélű, egyenes vas kés, medenczecson tján egy nagy s egy pi-

cziny vas csatt, mindkettő a középben két oldalról behajlított úgy, hogy alakja a hegedűhöz hasonlít. Bal felső lábszáránál vas láncznak különböző nagyságú karikái, melyek közül négy tag még egymásba kapaszkodik; a legkisebb karika átmérője 1.5 ctm., a legnagyobbiké 3.5 ctm.

9. sír. A csontváz felső fele szőlőbujtás alkalmával kivétetett s csak a medenczetől a lábujjig terjedő része bolygattatlan. A medenczecson ton vas csatt feküdt.

10. sír. A medenczecson ton vas csatt; bal felső lábszáránál vas kés cinober-vörösre festett, nagyon korhadt csontnyéllel.

11. sír. Bolygatott csontváz, melléklet nélkül.

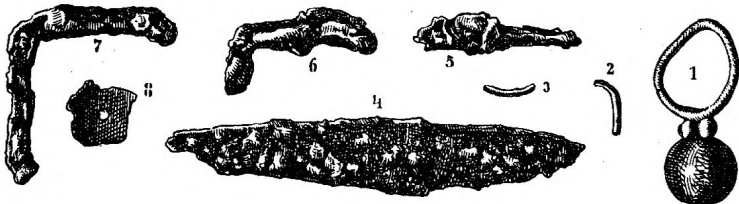
12. sír. A csontváznak csak a medenczetől a lábujjakig terjedő része volt meg. A medenczecson ton picziny vasdarab. Jobb felső lábszáránál vas késnek darabja; bal felső lábszáránál vas láncznak egymásba font, nagy karikái.

13. sír. Két, egészen egymás mellé párhuzamosan fektetett csontváz, vasból készült csatt-, kés- és lánczszemnek nagy karikáival.

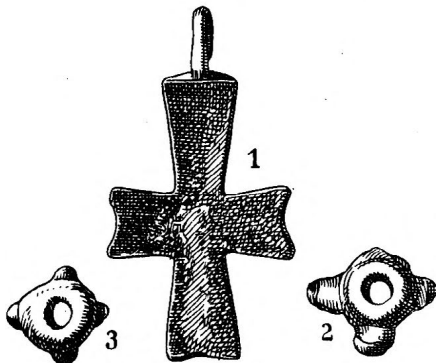
14. sír. Nyakánál 200 darab alak-, nagyság- és színre nézve nagyon változatos üveggyöngy. A dinnyemag-alakúakban — ugyanúgy, mint a gerjéni népvándorláskori sírmező példányaiban — bronz sodrony van. Egészen gömbölyű gyöngyökben is találunk bronz sodronyt, melynek mindkét vége fület képez. Vannak azonfelül a gyöngyök között egészen picziny bronz karikák.

31. sír.

98. sír.

104. sír.

89. sír.

Egyes gyöngyök kiválóan csinosak, így az egyik henger-alakúnak alapszíne kék, vége sárga, a kék alapszínbe vörös-fehér concentricus körök s fehér csillagok vannak rakva; egy másik csonkakúp-alakúnak alapszíne vörös, hullámvonalai fehérek s öt kékeszöld, erősen kiálló bűtyökkel díszített; több példányon találunk betett hullámvonalakat. E gyöngyök között egy nagyon picziny állatkának tíz lyukas hátgerince hevert, melyek egyike a patinától zöldre festett s így valószínűleg a nyakékszerhez tartoztak. A bal és jobb felső karcsont között egy mindinkább nagybodó karikákból összeállított nagy vas láncz nyulott, melyből 42 töredéket vehettem ki. A legkisebb karika átmérője 1 ctm., a legnagyobbiké 7 ctm. A legkisebb karikákból tíz szem még egymásban van. E vas karikák között cső-alakú vas lemeznek 7 darabját és egy 3 ctm. hosszúk, anál-alakú s szárnyán átlukasztott bronz tárgyat találtam. A vas lemez egyik darabjának hosszában vas szeg van, külső felén pedig zöld patinának foltja látszik. A vas lemez és kanál-alakú bronz tárgynak rendeltetése eddig ismeretlen. Az utóbbiról első pillanatra azt hinné az ember, hogy két félgömbből összeillesztett csörgőnek fele része lehetne, de ellentmond e rendeltetésének az, hogy nem lemezből készült, hanem vastag öntés s csakis ez egy darab volt a sírban. A vasláncznak apró szemei a bal felső karcsontnál feküdtek, a leg-

nagyobb karikák pedig a jobb karcsontnál, lehetséges tehát, hogy állatbőrből készült nehezebb ruhát tartottak össze. Valószínű, hogy a 7. sírban a nagy vas láncz mellett talált vas lemez és bronzdarabka ugyanilyen készüléknek képezte részét.

15. sír. Bolygatott csontváz ép koponyával, sírmellékletek nélkül.

16. sír. (CCXLVI-dik táblán.) Jobb felső lábszáránál egy 22,5 centiméter hosszú egyélű, egyenes vas kés (1. ábra), egy szeg-alakú vas eszköznek 3 töredéke (4., 5., 6. ábra) s 2 háromélű, tövises hajító dárda, (2., 3. ábra). A nagyobbiknak hossza 10 ctm., melyből 2,5 ctm. a fanyélbe való hegyes tövisre esik, mindhárom széles szárnynak töve az elvérzés elősegítése céljából átlukasztott. A kisebb hajító dárdának szárnyai jóval keskenyebbek az előbbeninél s nincsenek átlukasztva. Hossza 8 ctm., melyből 1,5 ctm. esik a törött tövisre.

17. sír. (CCXLVIII-dik táblán.) Fültövénel két ugyanolyan nagy (4,5 centiméter átmérőjű) ezüst függő, minők a 7. sírban fordultak elő (5., 6. ábra). Csak annyiban különböznek az előbbeniektől, hogy ezeken a nagy ezüst gömbnek közepét nemcsak gyöngysoros sodrony, hanem ezüst sodronyból készült fonadék is díszíti. Felső jobb lábszáránál vas kés, melynek rozsdáján a toknak fasetjei tapadnak. (1. ábra.) A két alsó lábszár között néhány vas karikából álló lánczszem (2., 3. ábra) között ugyanolyan kanál-alakú bronz tárgy, minő a

CCLV. TÁBLA.

Leletek a závodi népvándorláskori sírmezőből.

14. sírban fordult elő (4. ábra). Itt is épúgy, mint az előbbeni példánynál, vas rozsdá veszi körül a bronz tárgyat.

18. sír. A medenczecsonot bal oldalán egy nagyon elkorhadt vasdarab, valószínűleg csattnak töredéke; jobb felső lábszára mellett egy igen szépen conservált, ugyanolyan háromélű hajítódárda, minő a 16. sírban találtatott. Egész hossza 8,6 ctm., melyből hegyes tövisére 3,6 ctm. csik. Szárnyai nincsenek átlukasztva s tövisén a szárnak fasejtjei tapadnak.

19. sír. A medenczecsonotnak jobb oldalán vas csatt; a bal felső lábszár mellett egy második kisebb csatt; 22 apró karikából álló vas láncz s egy bronz pánttal ellátott, 20 ctm. hosszú, egyenes vas kés.

20. sír. Összehányt csontváz, melynél csak egy 4,5 ctm. átmérőjű, nagy függőnek ezüst karikája maradt meg. E függőtöredék eredetileg ugyanolyan volt, mint a 7. és 17. sírokban.

21. sír. A medenczecsonot középen nagy vas csatt; a bal felső lábszár mellett egy 4,5 ctm. átmérőjű vas karika s egy 14 ctm. hosszú, egyenes vas kés, melynek nyelén vas pánt volt.

22. sír. Elég jól conservált női csontváz. Földdel együtt in situ emeltem ki a nemzeti muzeum számára s így sírmellékletét nem is kutathattam át, csak bal fülén levő egyszerű, tojásdad alakú bronz karikából álló függőjét vettem ki.

23. sír. (CCXLVII-dik táblán.) A medenczecsonot közepén nagy

négyszögű vas csatt (3. ábra); a két lábfej között facsöbör, melyből csak a sodrott vashból készült, 12,5 ctm. átmérőjű, félköríves fogantyú (16. ábra) s az 1,5—2 ctm. széles vas abroncsoknak (1—15. ábra) 24 töredéke maradt meg, a vas abroncsok rozsdáján azonban tisztán kivehetők a fának sejtjei. A csöbör magassága nem állapítható meg, átmérője azonban az abroncsok után következtetve 15 ctm. lehetett.

24. sír. (CCXLVIII-dik táblán.) Nyakánál 83 darab különböző alakú, nagyságú és színű üveggyöngy (12—32 ábra), melyek némelyikében bronz sodrony darabjai vannak; a medenczecsonon vas csatt (4—10. ábra); jobb felső lábszáranál: egy 11 ctm. hosszú vas kés (1. ábra), bronz fibula (11. ábra), bronz gyűrű (3. ábra) és pecsétnyomóhoz hasonló ismeretlen rendeltetésű bronz tárgy (2 ábra). E két utóbbit vasrozsdáforrasztotta egybe. A fibula túje hiányzott, a tú tövé-nél a fibula is törött s így jutott már a sírba.

25. sír. A csontváz felső része bolygatott, csak a medenczétől a lábujjakig volt érintetlen helyzetben. A medenczecsonon vas csatt hevert. Jobb felső lábszáranál egy 13 ctm. hosszú vas kés és 2 darab háromélű dárdacsúcs. Az egyik 15 ctm. hosszú, szárnyai 2 ctm. szélesek s alul átlukasztottak; a másik 9 ctm. hosszú s szárnyai nincsenek átlukasztva. Mindkettőnek hegyes tövisén fasejtek tapadnak. Bal felső lábszáranál egy második

csatt. Lába végénél nagy állati borda.

26. sír. Jobb fülén bronz sodronyból készült, egyszerű függő, melyben még két kis bronz karika csüngött; medenczecsontján hegedű-alakú, ép vas csatt; jobb felső lábszáranál 14 ctm. hosszú vas kés.

27. sír. A medenczecsont bal oldalán silex pengének töredéke; a jobb felső lábszár mellett vas kés, a nyélnek széles vas pántjával; a baloldali felső lábszár mellett egy háromélű hajítódárda, melyen feltűnő az, hogy tövise, daczára, hogy törött, mégis 5,5 ctm. hosszú, míg a dárducsúcs csak 4,3 ctm. hosszú. Szárnyai nincsenek átlukasztva s tövisén fasejtek tapadnak.

28. sír. A csontváz felső része hiányzott, a medenczétől a lábfejig érintetlen. A medenczecsonton vascsatt; jobb kezénél vas karika; jobb felső lábszáranál picziny vas eszköznek többszörösen átlukasztott, díszített csontnyele, melyben még benne van a vas eszköznek gömbölyű vége.

29. sír. Bal felső lábszára mellett vas kés, melynek nyelén vas pánt volt, nyaka körül néhány üveg gyöngy hevert.

30. sír. A csontváz állkapczája s legfelső nyakcsigolyája patinától erősen zöldre festett, de a bronz tárgyat még sem találtuk meg. A jobb felső lábszárcsont mellett egy 18,5 ctm. hosszú, egyenes vas kés, melynek nyelén széles vas pánt volt. A medenczecsonton egy hosszsnégyszög-alakú, 8 ctm. hosszú vas kapocs; a bal felső lábszár mellett

különböző nagyságú karikákból álló vas láncz s egy vékony vas eszköznek 7 ctm. hosszú, vörösre festett s bevágásokkal díszített csontnyele, melyben még egy picziny vasdarab van. E sír eléggé bizonyítja, hogy e picziny csontnyelek nem — mint általánosan hitték — késhez, hanem más vékony vas eszközhöz tartoztak.

31. sír. (CCLIV-dik táblán.) Bal fülén egészen sima, vékony bronz karika (1. ábra) a medenczecsont közepén egy picziny vas csatt (2. ábra); lába végénél egy 16 centiméter magas, golyó-alakú, szűk nyakú edény (3. ábra), melyet párhuzamos karczolatokból álló szalagok futnak körül.

32. sír. (CCXLIX-dik táblán.) A medenczecsont közepén tojásdad alakú 2,5 centiméter hosszú bronz csatt (13. ábra) és két ezüsthől készült (2,5 ctm. átmérőjű), a közepén dudoros pityke (7., 8. ábra); a medenczecsont jobb oldalán egy háromélű, nagy hajítódárda, mely szárnyainak tövén átlukasztott (3. ábra) és egy kisebb háromélű dárda (2. ábra), melynek szárnyain nincsenek lyuk; bal felső lábszáranál két, ezüsthől készült, félköríves (3 ctm. széles s ugyanolyan hosszú) szíjvég (4., 5. ábra), melynek mindegyike két-két, a tövénél két ezüst szeggel összetartott sima ezüst lemezből áll, ugyanitt volt még egy 7 ctm. hosszú (6. ábra) s három darab 2,5 ctm. hosszú szintén ezüst szíjvég, az utóbbi picziny szíjvégeknek lemezeit csak egy szeg tartja össze s a szeg mellett három párhuzamos,

kidomborodó vonallal díszítették (9., 10., 11.). A jobb felső lábszár közepén egy 4 ctm. átmérőjű, sima bronz gyűrű (12. ábra), egy vas kés (1. ábra) feküdt, melynek korhadt fatokján egy gombbal ellátott, 4 ctm. széles vas pánt volt.

33. sír. Bolygatott csontváz, az egy halomra hányt csontok mellett egy vas csatt találatott.

34. sír. Medenczecsontjánál egy nagy vas csatt s egy nagy vas gyűrű.

35. sír. Medenczecsonton vas csatt.

36. sír. Jobb lábszáránál 16 ctm. hosszú vas kés.

37. sír. (CCXLIX-dik táblán.) A bal kulcsesontnál (vállcsont) egy bronzból öntött, áttört művű, igen csinos fibula, melynek tűtőv csuklóban fordul. Jobb felső lábszárcsontjánál egy vas késnek töredéke.

38. sír. (CCL-dik táblán.) Jobb fültövéénél bronz függő, melyen a karikán keresztben nyúló tengely mindkét végét üveggyöngy ékítette (1. ábra), nyakánál néhány dinnyemag-alakú üveggyöngy (6., 7. ábra) s apró sodronydísz (5—11. ábra). Bal alsó karcsontjának töve a patinától zöldre festett s ott egy átlukasztott Constantinus-pénz (2. ábra) találatott.

39. sír. A medenczecsonton tojásdad alakú, ép vas csatt. egy silex-pengének töredéke s egy csiholó vas feküdt. A jobb felső lábszár tövében egy kis vas kés, melyen tokjának fasejtjei tapadnak s egy 8 ctm. átmérőjű vas karika; jobb

térdénél egy hosszénégyszög-alakú, egészen ép vas csatt.

40. sír. A medenczecsonton szíjvégnék ezüstből készült, sima lemezei s egy szeg-alakú vas eszköz.

41. sír. Jobb felső lábszáránál kis vas kés.

42. sír. A medenczecsontnál egy 5 ctm. széles s 1,5 ctm. magas, kétnyelvű vas csatt s egy nagy vas karika.

43. sír. Jobb fülénél egy egyszerű, nagy bronzfüggő. A karikának átmérője 3,5 ctm., egyik végén s ellentett zárt oldalán egyszerű bütyökkel ékített; a medenczecsonton ép vas csatt.

44. sír. Bal felső lábszár mellett vas kés, a medenczecsonton pedig vas csatt.

45. sír. Medenczecsonton vascsatt; felső jobb lábszáránál vas kés, melyen tokjának fasejtjei tapadnak.

46. sír. Medenczecsontnál tojásdad alakú vas csatt; bal felső lábszáránál vas karika és egy 15 ctm. hosszú vas kés, melynek pengéjén fasejtek tapadnak.

47. sír. Medenczecsont körül két vas csatt, az egyiknek rozsdájához vastag vászon tapad; bal felső lábszáránál vas kés.

48. sír. Medenczecsonton vas csatt, jobb felső lábszáránál vas karika és vas kés, melyen fasejtek tapadnak.

49. sír. Medenczecsonton vas csatt és kampós szeggel ellátott, két ezüst pityke. Mindkét felső lábszár mellett vashól készült szíjvég. E szíjvégek alul félkörivesek, de tömörre

kovácsoltattak, a felső csiptetőbe szegekkel erősítették a szíját. Mindkét szíjvégen vastag vászondarab tapad.

50. sír. Medenczecsonton két vas csatt s jobb felső lábszáránál vas kés.

51. sír. (CCL-dik táblán.) Kettős sír, anya gyermekével. A felnőtt csontváznál mindkét fül tövében bronzból készült függő. Mindkettő egészen egyenlő, az 1.6 centiméter átmérőjű, vékony bronz karikán 2 centiméter hosszú, csonka kúp-alakú bronz cső lóg, mely mindkét végén s a közepén vékony bronz sodronnyal díszített s nyitott végeit félgömbök fedik (4., 5. ábra). A mellkas táján félköríves füllel ellátott, nagy ezüst pityke (4. ábra). Lábánál egy henger-alakú, szabad kézzel idomított, igen durva, 13 ctm. magas edény (1. ábra). A gyermekcsontváz nyakánál üveggyöngyök s egy bronzból készült, 4 ctm. hosszú, füllel ellátott, hosszában kissé kidomborodó bordákkal díszített, alul négy felé hasított s belül bronz golyóval ellátott csörgő (2. ábra).

52. sír. Medenczecsonton vas csatt; felső jobb lábszáránál vas kés.

53. sír. Medenczecsonton vas csatt; bal felső lábszáránál vas kés.

54. sír. (CCL-dik táblán.) Igen korhadt csontváz, füleinél rozsz ezüsthől készült, ugyanolyan két harang-alakú fülbevaló, mint az 51. számú sírban, azon különbséggel, hogy a lelógó csőnek hármasszabroncsa itt sodrott (4., 5.

ábra). A függők mellett volt még két-két vékony bronz sodronyból vas csatt, a függőknél jóval nagyobb karika (1., 2. ábra). Egyik ujján bronz lemezből készült gyűrű (3. ábra), melyen henger-alakú foglalatban sárgás fehér üvegpászta van (6. ábra). Lába végénél egy szabad kézzel idomított, 15 ctm. magas edény, melynek felületét hármasszabroncsos vonalak között hullámvonalak díszítik (7. ábra).

55. sír. Bolygatott csontváz, mellette: vas kés, vas csatt, számos apró vasdarab, övdíszhez tartozó három bronz kampó s egy picziny bronz csatt, melyen feltűnő az, hogy vas nyelve a népvándorláskori fibulákhoz hasonlóan csuklóban nyílik.

56. sír. Feldult csontváz, egyik fülénél picziny bronz függő, melyen egy irisáló, nagy, tömör üveggyöngy, s az alatt egy picziny bronz karika lóg. Találtunk még nagy vas csattot, vas karikát, egy nagy s egy picziny, alig 1 ctm. széles pengéjű vas kést, szeg-alakú vas eszközöket s számos vas lemezzarabkát.

57. sír. (CCLI-dik táblán.) Feldult csontváz mellett egy vas késnek töredéke s egy füllel ellátott, 7.2 ctm. hosszú, hegyénél erősen meggörbült bronz tű.

58. sír. Ép csontváz, füleinél két kis ezüst függő, melyeken ezüst sodronyon nagy, tömör üveggyöngy lógott (2., 3. ábra). Lábánál durva agyag edény (1. ábra). Egyik karján sima, vastag bronz sodronyból készült karperecz, melynek mindkét

nyitott vége laposra kovácsolt. (4., 7. ábra).

59. sír. Bolygatott csontváz mellett picziny szíjvégnek két ezüst lemeze.

60. sír. Bolygatott csontváz mellett három élű, nagy hajító dárda.

61. sír. Bolygatott csontváz mellett a felismerhetlenségig kopott, átlukasztott pénz.

62. sír. Ép csontváz. A medencze-csonton széles s alig 1 ctm. magas (valószínűleg kétnyelvű) vas csatt; jobb felső lábszáránál 10 ctm. hosszú vas kés, melyen fasejtek tapadnak; bal felső lábszára tövében tojásdad alakú bronz karika.

63. sír. (CCLI-dik táblán.) Nagyon korhadtt csontváz. Jobb kezén az összes ujjak patinától zöldre festettek, az egyik ujjon öntött, sima bronz gyűrű (3. ábra) volt, a másikon pedig vékony ezüst gyűrű, melynek kerek feje a közepén kidomborodó lencsével s egyenes sugarakkal díszített (2. ábra). Bal keze ujjai is patinásak voltak, de a gyűrű már egészen szétmálott. Jobb felső lábszáránál vas késnek nagyon elrozsdásodott darabjai. Bal felső lábszárának tövé-nél vas nyelvvél ellátott bronz csatt, melynek karikája tojásdad alakú, paizs-alakú tövén pedig négy lyuk s egy kidomborodó vonaldísz látható (1. ábra).

64. sír. Vermelés alkalmával ösz-szehányt csontváz mellett: vas kés, melyen tokjának fasejtjei tapadnak; vasból készült fibula, melynek tűtartója egyenes csatornát ké-

pez, a tű töve pedig többszörös csavarodásba megy át.

65. sír. (CCLI-dik táblán.) Nagyon korhadtt csontváz, egyik füle táján picziny bronz függő, melyről sodronyra fűzött, nagy üveg gyöngy lóg (6. ábra.) A nyak körül különféle alakú, nagyságú és színű üveg gyöngy (7—15. ábra). Medenczecsonthján vas csatt (5. ábra); bal felső lábszára tövé-nél kardpengéhez hasonló, 3 ctm. széles vas lemeznek több darabja (1—3. ábra) s egy nyélnek széles vas pántja (4. ábra).

66. sír. (CCLII-ik táblán.) A csontváz medencze csontján két vas csatt s lába végénél kékeszürke agyagból korongon készült, golyó-alakú, széles szájú edény, melynek oldalfalába két sorban párhuzamos vonalakból álló szalagok között hétsoros fogakkal ellátott eszközzel hullámvonalakat kar-czoltak.

67. sír. Korhadtt csontváz, nagyon elrozsdásodott vas darabokkal.

68. sír. A koponya töve (az os occipitis) patinától zöldre festett, de nem találtunk itt bronz tárgyat. Nyaka körül vasrozsdán tapadó igen csinos üveg gyöngyök. A medenczecsonton vas csatt és két nagy vas karika. Jobb felső lábszára tövé-nél fasejtekkel borított vas kés s tokjának széles vas pántja. A jobb felső lábszárnak alsó fele patinától zöldre festett s itt szíjvégnek bronzból készült két foglatját találtuk. Lába végénél egy szabad kézzel készült durva edény, mely a kivevésnél darabokra törött.

69. sír. Felső jobb lábszáránál nagy vas kés.

70. sír. Feldult sír, melynél különféle alakú s nagyságú és színű üveg gyöngyöket, két kis vas karikát s gyöngysoros filigrán díszítéssel ellátott nagy ezüst golyónak töredékét találtam, melyek az e sírmezőből ismert nagy, gömbös függőhöz tartoztak.

71. sír. (CCLII-dik táblán.) Bolygatott sír mellett: vas kés csinos bronz pánttal (2. ábra); két picziny bronz gyűrű (1., 3. ábra), egy a közepén kidomborodó bronz pityke (6. ábra), s egy gyöngysoros ezüst keret, mely világoszöld üvegpasztát foglal magában (6. ábra). Ez utóbbi két darab valószínűleg a gyűrűnek képezte fejét.

72. sír. (CCLII-dik táblán.) A nyak körül néhány igen csinos üveg gyöngy (15. ábra) s két kis bronz karika (12., 13. ábra). A medenczecsonton vas csatt (2., 3., 5. ábra) s a nagymányoki példányokhoz hasonlóan ólommal bélelt, félköríves, széles ezüst szíjvég (18. ábra), melybe bronz kampó erősített (11., 15. ábra). Felső jobb lábszáránál keskeny pengéjű vas kés (4. ábra) s egy 7 ctm. hosszú, párhuzamos vonalakkal díszített csontnyél (1. ábra). A bal felső lábszáránál picziny, keskeny szíjvégeknek töredezett ezüst lemezei.

73. sír. Feldult sírban: egy silex vakaró; egy 17 ctm. hosszú vas kés; különféle nagyságú vas karikák; 2 ctm. széles vas abrincok, melyeken a fa esőbörnek sejtjei ta-

padnak; két vas csatt s 4 ctm. széles kardpengének töredéke.

74. sír. Feldult sírban: vas kés, vas csatt; különböző nagyságú vas karikák; fa esőbörnek 2 ctm. széles vas abroncsai, melyen fasejtek tapadnak; egy csinos üveg gyöngy; szíjvégnek lemezdarabjai s bronzkapocs; két római pénz, az egyik átlukasztott, a másik nem; egy 10 ctm magas, henger-alakú, durva edény.

75. sír. A medenczecsonton vas csatt s széles vas lemeznek töredéke; a jobb felső lábszáránál 13 ctm. hosszú, keskeny pengéjű vas kés.

76. sír. Medenczecsonton vas csatt; a bal felső lábszáránál egy széles vas kampón lógó vas karika és egy vas szeg, melynek minden oldalán fasejtek tapadnak.

77. sír. A medenczecsonton vas karika; jobb felső lábszáránál egy 24 ctm. hosszú, jól conservált vas kés (scramassax) s egy felső részén karikára hajlított, 9 ctm. hosszú vas szeg; a jobb felső lábszár mellett egy három élű hajító dárda; lábánál egy szürke agyagból korongon készült, tojásdad alakú, díszítés nélküli, 23 ctm. magas edény.

78. sír. Feldult sírban: 5 ctm. átmérőjű, nagy ezüst függő, melynek nagy gombja filigrán sodronnyal ékített; két nagy vas karika; egy vas csatt s vas kés.

79. és 80. sír. Az egész sírűregben hamuval kevert apró széndarabkák találtattak. A felnőttnek csontvázán keresztben feküdt egy picziny gyermeknek csontváza.

81. sír. Nyakánál néhány üveg gyöngy, lábánál porladozó edény.

82. sír. Bolygatott csontváz, sírmelléklet nélkül.

83. sír. (CCLIII-dik táblán.) Féjének jobb oldalán henger-alakú s rovátkolt peremű durva edény. (8. szám.) Mindkét fültővén egy bronz függő. Mindkét függő egészen egyenlő. Sima bronz karikáról lóg le egy háromoldalú s hegyén golyóban végződő, tömör pyramis, melynek oldalaiba concentricus körök vésettek. (1. 2. sz.) Az egyik függőn vászondarab tapad. Nyakán, tarka betéttel díszített nagy üveg gyöngyök (3—7. sz.) voltak.

84. sír. Alsó részén bolygatott csontváz, mellén vas nyelvvel ellátott bronz csattnak kerete. 1893 őszén az ásatásokat abban kellett itt hagynom, mert a szőlőtulajdonos mindinkább nagyobb igényekkel állt elő, melyeket nem voltam hajlandó teljesíteni; megígértem azonban, hogy a rigolozási munkánál előkerülő leleteket, — ha minden egyes sírnak mellékletét külön csomagolja, — meg fogom tőle vásárolni. Így az alantabbi 20 sírról, miután nem voltam az ásatásoknál jelen, a leletkörülmények mellőzésével csak a leleteket közölhetem.

85. sír. Erős, egyélű vas kés. Hossza 29 ctm. Szélessége a penge tövénél 3 ctm. Egy 5 ctm. átmérőjű vas karika. Egy vas csattnak töredéke.

86. sír. (CCLIII-dik táblán.) Egy 4 centiméter átmérőjű, öntött ezüst karika (1. szám), mely egy na-

gyobb dísztagnak töredéke, mert a karika egyik oldalán szög-alakú folytatásnak töredéke van. Különböző nagyságú vas karikák (4—7. sz.) s egy 4.3 ctm. átmérőjű, a szélén sűrű pontokkal szegélyezett bronz kúp, melynek egyik külső oldalához vas rozsdá tapad (3. sz.). A vas láncznak végét díszítette e bronz kúp, a mint erre már több analogiát találtunk itt Závodon úgy, mint a czikói sírmezőben.

87. sír. Egy eredetileg aranyozott, tömör, ezüst fülbevaló, melyről a hozzáolvasztott csüngő letörött. Egy tojásdad alakú csatt (hosszában 4 ctm. átmérőjű), szabadon mozgatható, kampós nyelvvél. Elrozsdásodott vas késnek töredéke. Felismerhetlenségig elrozsdásodott vasdarabok.

88. sír. Korhadtt fasejtekkel borított késpengének töredékei.

89. sír. Durva agyag edény (magassága 13 ctm. s ugyanannyi az átmérője is), melynek pereme ujjbenyomásokkal csipkézett. (CCLIV tábla.)

90. sír. Három vas csatt s egy felismerhetlen vas darab, melyen vastag vászon rozsdásodott.

91. sír. (CCLIII-dik táblán.) Egy picziny bronz fülbevaló, melyről csüngőjének fele letörött (8-dik szám). Üvegpasztából készült, közép nagyságú, barna színű gyöngy, melyből berakott sárga vonalakal körülvett, fehér színű büttyökök állnak ki. (11. szám.) Számos apró darabból álló bronz nyakék, mely úgy volt összeállítva, hogy sodronytekercsekből (14—16.

sz.) s közben-közben gyöngyökből álló füzérről bizonyos távolságban egymástól csinos csüngők (4—7. sz.) lógtak le. E csüngők felső része bronz lemezből S alakúra hajlított kampóból áll, ebbe egy pápaszem-alakúan hajlított bronz sodrony kapaszkodik s ez utóbbinak mindkét karikáján egy-egy felül átlukasztott, háromszög-alakú bronz lemez lóg. Ezen csinosan összeállított nyakékszerre nem ismerek hazai népvándorlás-kori leleteink között analógiát. A karikáról lógó háromszögű bronz lemezek mint függődíszek a gundelsheimi*) frank sirokban fordulnak elő. Egy vas lemez, melyhez durva vászondarab és sodrott fonalak rozsdásodtak (1. sz.)

92. sír. Egy 9 ctm. magas s ugyanolyan átmérőjű durva agyag edény, ujjbenyomásokkal csipkézett peremmel.

93. sír. Vas késnek töredéke.

94. sír. Két csiszolt, kék színű üveg gyöngy és vas csatt.

95. sír. Egy 9 ctm. magas s ugyanoly széles, durva agyag edény.

96. sír. Vas csatt, vas karika, fasejtekkal borított késpenge.

97. sír. Tűzverésre használt, vasrozsdafoltos jaspis darab; fasejtekkal borított vas késnek töredéke; vas csatt; vas lemez; trébelt s ólommal bélelt bronz lemezek.

98. sír. (CCLIV-dik táblán.) Picziny vas kés (4. szám); vas csatt (5—7. szám); egy átlukasztott

bronz lemez (8. szám) és sodronydarab (2. 3. szá)m; egy igen csinos bronz függő, mely fűrt-alakban elhelyezett három picziny gömbbel s egy belül üres, nagy golyóval van díszítve. (1. sz.)

99. sír. Egy felfordított csonkakúp alakú, igen ügyetlenül s idomtalanul formált edény, mely pereménél vízszintesen kiálló, 5 hegyes bütőkkel díszített. (CCLV., 4.) Népvándorlás-kori edényeken ez a díszítés a legnagyobb ritkaság. Magassága 7 ctm., átmérője felül 10 ctm., a fenékén pedig 7,5 ctm.

100. sír. Aczél és 2 tűzkő (jaspis és silex); vas kés; vas csattnak töredéke; egy minden oldalán homorura koptatott köszörűkő, egyik oldalán vasrozsa foltjával.

101. sír. Szürke, iszapolt agyagból korongon készült öblös edény, lyukas fenékkal s hullámvonalas díszítéssel.

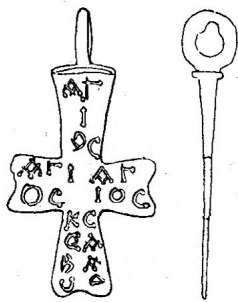
102. sír. Nyitott, sima bronz karikából álló fülönfüggő; különféle alakú és nagyságú üveg gyöngy; irisáló fehér színű üveg edény belül lyukas pereméből két nagyobb darab, melyek egyikében a fonál megmaradt; igen picziny karikából álló vas láncz; egy nyitott vas karika, melynek mindkét vége visszahajlított; egy keskeny s egy jóval szélesebb, átlukasztott vas lemez és madárcsontok.

103. sír. Sima, nyitott ezüst karika mint fülönfüggő; egy tarka, nagyobb üveg gyöngy s egy picziny vas kés.

*) Lindenschmit: «Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit». I. B. XI. Heft. 8. Tafel. Fig. 18.

104. sír. (CCLIV-dik táblán.) Vékony bronz lemeznek néhány töredéke. Két közép nagyságú, fekete üveg gyöngy négy-négy zöld és fehér színű, berakott bütyökkel díszítve. (2., 3. szám.) Egy, felső részén karikával ellátott, bronzból öntött kereszt. (1. szám) Hossza a karikával együtt 5 ctm., szélessége 2,5 ctm. Alakja hasonlít a bysanzai egyenszárú kereszttekhez. Minden ágának töve valamivel keskenyebb a végénél. A három alsó ágának vége kicsipkézett, a felső ág fölött pedig a karika van. E kereszt

a halottnak mellén feküdt. Oly szép, sima patina fedte a kereszt mindkét oldalát, hogy azon senki sem gyaníthatott valami díszítést. A nemzeti muzeumban egészen véletlen karczolás után, eltávolítva a patinát róla, jutottak azon kiválóan fontos felfedezésre, hogy a kereszt egyik oldalán görög betűkkel a következő felirat van be-

vésve: «Hagios, Hagios, Hagios Christos Sabaot» a mi a ritualében latinul is gyakran előfordul, mint «Sanctus, Sanctus, Sanctus Deus Sabaot» s a régi magyar énekekben is, mint «Szent, szent, szent Sabaot Istene». A závodi sírmezőnek ez a legfontosabb tárgya. Hazai népvándorlás-kori leleteink között a kereszt mint devotionális tárgy csak az ozorai avar sírban fordult elő. Van a nemzeti muzeumban is egy arany kereszt (csak annyiban hasonló a závodi példányhoz, hogy a keresztcsárak szélesebbek a végükön, mint tövükön), melyet Henszlmann¹⁾ góth munkának tartott, de melynek leletkörülményeiről mitsem tudunk. Mint ornamantum, hazai őskeresztény leleteink között többször fordul elő, így: Keszthelyen²⁾ egy korongos melltűn, egy budai római sírnak lemezein,³⁾ az apahidi két arany gyűrűn, a nagy-szent-miklósi kincsek arany korsóin s a nemzeti muzeum egy kettős rekeszű arany csattján. Mindezek többnyire ugyanolyanok, mint a závodi kereszt, t. i. egyenszárúak, kihajló végekkel, a minővel a IV. és V. századi keresztény emlékeken közönségesen találkozunk. Legujabban a paksadony-szabolcsi vonal építése alkalmával Szent-András pusztán találtak népvándorlás-kori leleteket. Ezek között van egy hullámvonallal díszí-

¹⁾ Congrés innational d'antropologie et d'archeologie préhistorique à Budapest. (Étude sur l'art gothique. Par M. Henszlmann.) 525. lap.

²⁾ Dr. Lipp Vilmos: «A keszthelyi sírmező», 40. lap. XIV. tábla. 333. ábra.

³⁾ «Arch. Ért.», XIV. 25.

tett népvándorlás-kori edény, melynek fenekét kidomborodó egyenszárú keresztel díszítették. A germán törzsek lakóhelyein gyakrabban fordul elő a kereszt ornamentum alakjában. Így Mainz környékén találtak egy korongos melltűt, melynek előlapján egy római éremnek olvashatlan utánzata, hátsó felén pedig egyenszárú bysanzi kereszt látható.¹⁾ Oberarm-Sulz- (Hopfau mellett) községben előforduló frank sírokban találtak egy arany csattot, melybe szintén egyenszárú ezüst kereszt van berakva.²⁾ Legjobban hasonlít a závodi kereszthez egy Ulm melletti frank-allemann sírban talált (jelenleg a berlini kir. muzeumban őrzött), vas lándzsán ezüst betétben alkalmazott kereszt, me-

lyen a vízszintes szárak szintén valami kevésbé rövidőbbek a függőleges száraknál s a tövükön szintén valamivel keskenyebbek, mint a végükön.

Fontos ezávodi kereszt önmagában is, de még fontosabb azért, mert ennek alapján egy nagy lépéssel közelebb jutottunk a sírmező s vele analog leleteink ethnologiai kérdésének megoldásához. Tudjuk ugyanis, hogy a római uralom végső szakában Pannoniát előzőnlő hunn szövetségnek népei közül csak a góthok, gepidák s a longobardok vették fel a kereszténységet Pannoniába történt beözönlésük előtt s így a závodi sírmezőben kétségtelenül e germán törzsek egyikének halottjai nyugsznak.

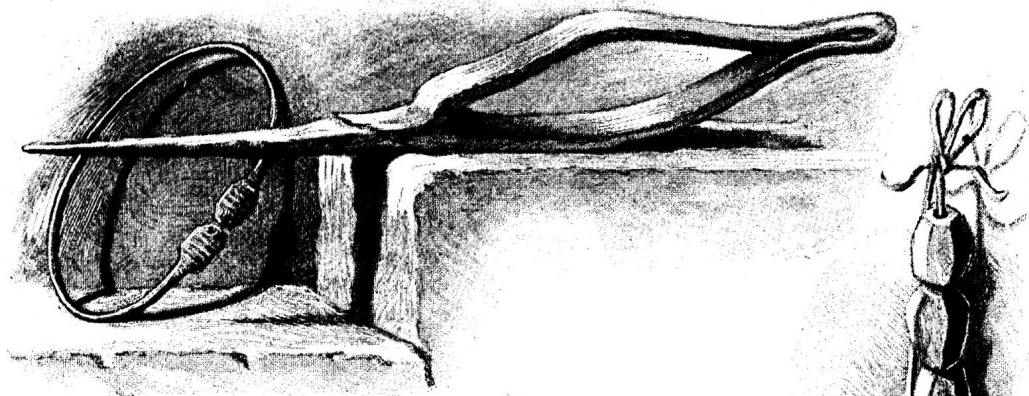
¹⁾ Lindenschmit : «Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit», I. kötet. XII. füz. 7. tábla. 18., 19. ábra.

²⁾ Lindenschmit : u. o. I. köt. IV. füzet. 7. tábla. 5. ábra.

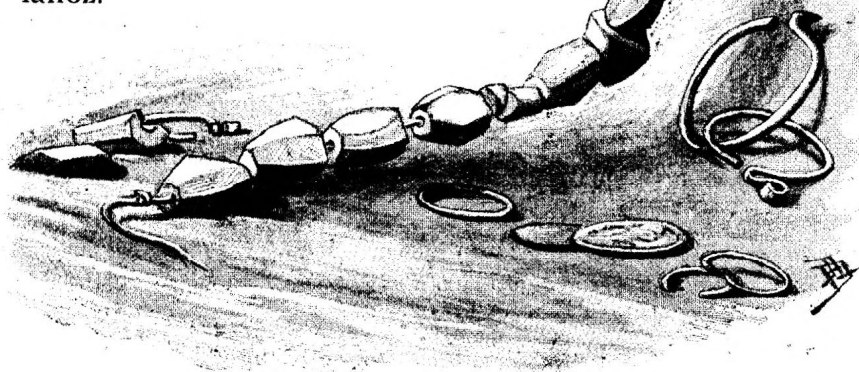

BÉFEJEZÉS.

MIDŐN a szives olvasót a fenteb-
biekben a rég elmúlt idők fél-
homályában a régészeti tudomány szö-
vétnekével elkalauzoltam azon pontig,
hol a frank-avar birodalom határszélén
egy új nemzeti élet hajnalpirjaként fel-
tűnik a honfoglaló magyar sereg —
elérkeztem munkám végső határvona-
lához.

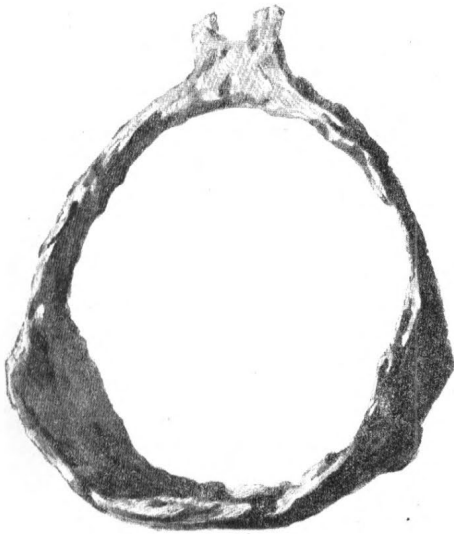
A honfoglalás nemzetünk életében a legszorosabb értelemben vett historicus korszakba esik, melynek megyénk területére vonatkozó részét dr. Kammerer Ernő írta meg. Nem hagyhatom azonban felemlítés nélkül ama nyomokat, melyeket a honfoglaló magyarok eddig napfényre került régészeti tárgyakban megyénkben reánk hagytak.

A magyar vezérek korából származó leletek! sajnos még az egész országból is nagyon gyérek, daczára, hogy a millenium alkalmából majdnem kizárólagosan ezen korszakbeli leletek után kutattunk. Oka ennek leginkább abban rejlik, hogy az eddig talált pogány-magyar leletek csak magányosan álló sirokból kerültek elő. Lázasan kutattunk, ásattunk a véletlenül előbukkant pogány-magyar leletek helyein, de sehol sem találtunk újabb leletet, pedig máshol egy-egy véletlenül napfényre jutott népvándorlaskori sír helyén folytatott kutatás alapján terjedelmes sírmezőket tártunk fel. Ugy látszott, hogy a pogány-magyarok soha sem temetkeztek sírmezőkbe. Csak a legutolsó évben akadtunk egy-két ilyen sírmezőre, de ezek is valószínűleg már a kereszténység terjedésének időszakába esnek.

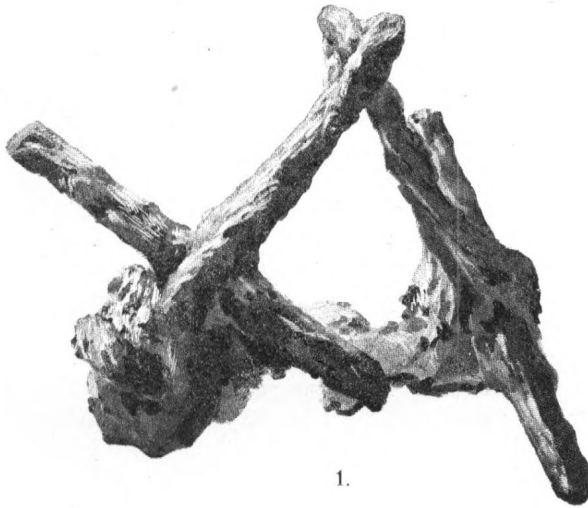
Daczára, hogy az egész országban oly ritkák a pogány-magyar leletek, az eddig előkerültekből is látjuk, hogy van közöttük sok olyan jellemző részlet, mely egészen elűt a korábbi, népvándorlaskori leletektől s így könnyen felismerhető. Ilyen jellemző részletek a következők:

1. Az ezüsből készült s többnyire arannyal futtatott boglárokon és szíjvégeken alkalmazott kidomborodó, három- vagy négyszirmú rózsák. Találtam ilyeneket a Kajmád-pusztához tartozó Iphigenia-majorban egy lovas-sírban.★)

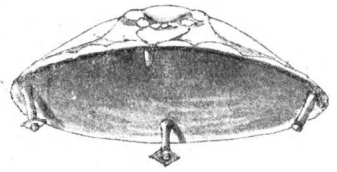
★) A *Kajmád-pusztához* tartozó Iphigenia-major déli részében nagyterjedelmű dombot találunk, melyen néhány évvel ezelőtt csőszkunyhót ástak s ekkor emberi csontvázra akadtak. Csak a fej került felszínre, magát a testet érintetlenül hagyták. A nyakánál több szögű üveg gyöngyöket találtak, melyek más színű sávolyokkal voltak berakva. 1894. aug. 21-ikén ásatást rendeztem e

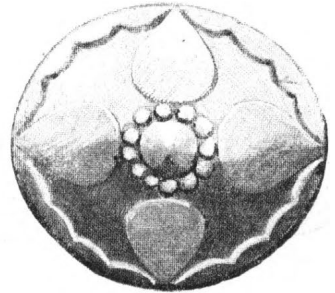
2.

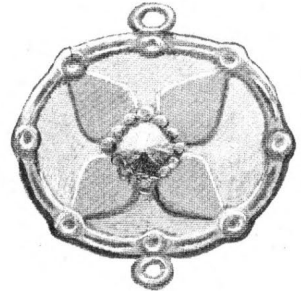
1.

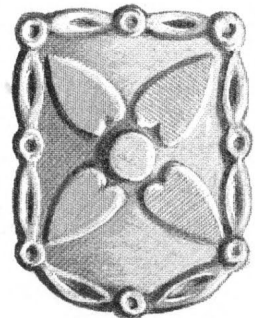
3 b

3 a.

4.

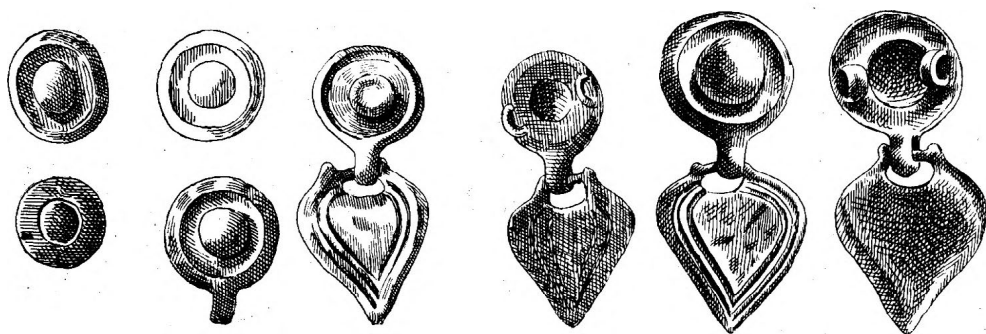

5.

Rajzolta Daróczy Aladár.

Leletek a kajmádi pogány-magyar lovas-sírból.

2. A középben kidomborodó gombbal vagy néha mélyített körrel és rovátkákkal díszített s hátul rendesen két füllel ellátott, kerek, apró ptykék. Nagyon jellemzők az imént leírt ptykékről lelógó, szív-alakú csüngők, minőket a ráczegresi *) és nagy-doroghi pogány-magyar sírleletekből itt ábrában közlök.

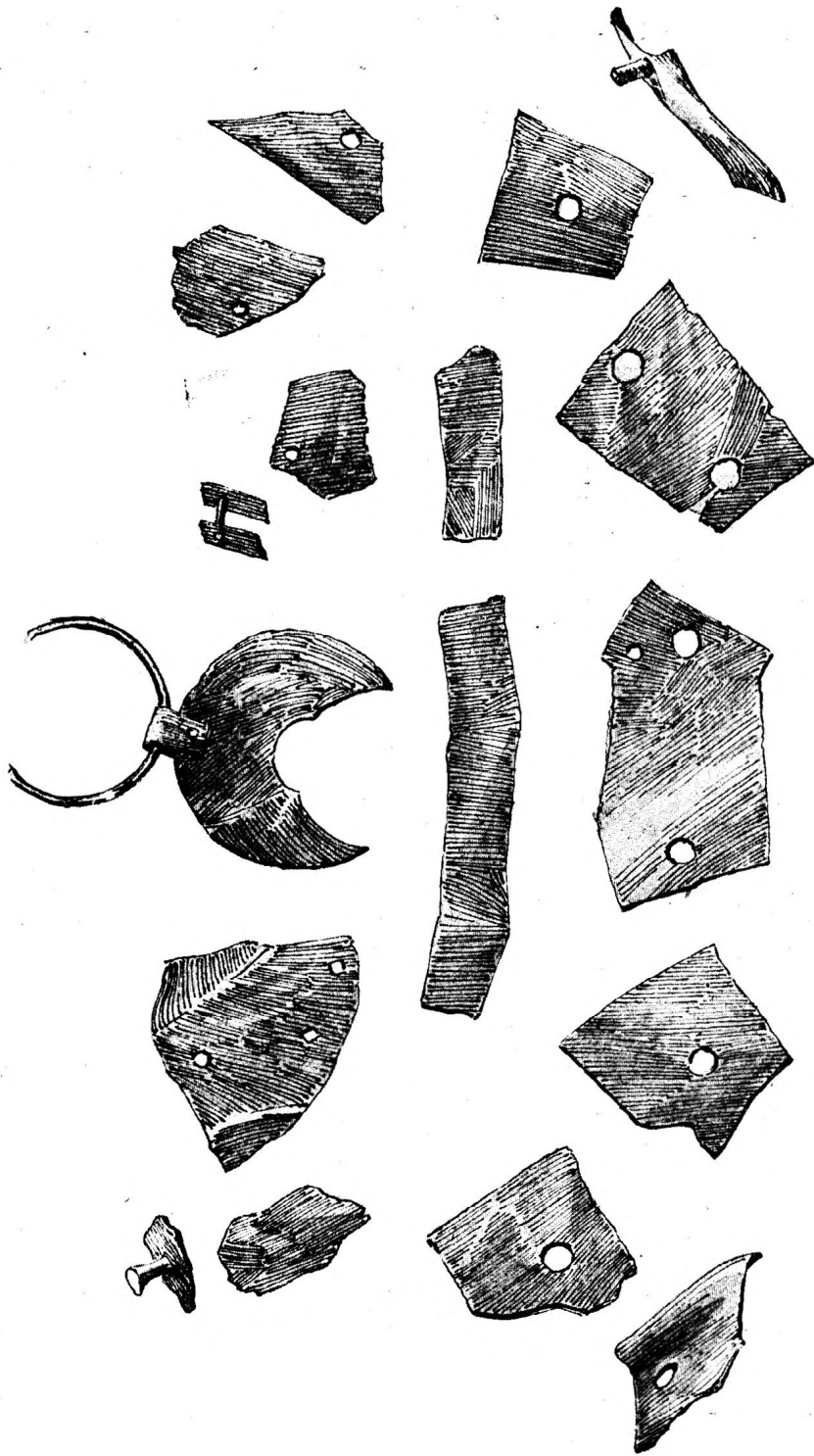

Ugyanilyen ptykék és szív-alakú csüngők találtattak még Nagy-Kajdacson a szigetben, Szántón egy régi temetőben és Duna-Szekcsőn (Tolna határszélén) a várhegyen.

Megemlítem itt, hogy e jellemző, szív-alakú csüngők, melyek a pogány-magyarokat megelőzőleg egyáltalán nem

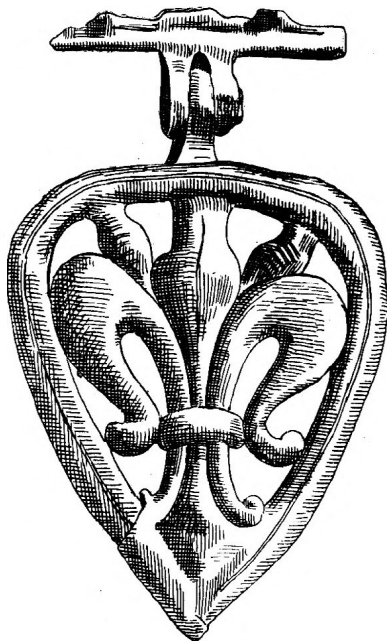
kunyhó sarkán s megtaláltam 80 ctm. mélységben a kemény földben érintetlenül hagyott, fej nélküli, hanyatt fekvő csontvázat, melynek felső teste dél-nyugat, lábai pedig északkelet felé nyultak, következő sirmellékkel: jobb lába végén körte-alakú s talpán kiszélesedő két kengyelvas; erősen összerozdásodott, tört alakú vas-zabla mindkét végén keresztben alkalmazott vaspálczával; a pogány-magyar leleteket oly kiválóan jellemző, ezüstből készült s arannyal futtatott és kidomborodó, négyszirmú rózsával ékitett két boglár (az egyik kettős füllel ellátva) és egy szíjvég; számos vékony ezüstlemez, melyek többnyire át vannak lyukasztatva s némelyikben apró bronz szegek vannak; a csontváz bal karján vékony ezüst lemezből készült karperecz, mely azonban darabokra törött; simára faragott csontlemezdarabok. A csontváz bal lába térdétől kezdve erősen befelé hajlott. Feltűnő volt, hogy a különben mindig igen hamar porladozó lócsontokból semmit sem találtunk. Az ásatások második napján nem lehettem jelen a munkánál, de a domb nyugati oldalán ismét találtak két vagy három csontvázat apróra törött ezüst lemezekkel. Kiválóan érdekesnek kínálkozik itt az ásatások folytatása, melyekhez azóta nem jutott időm.

*) A ráczegresi lelet több ezüst ptykéből és szív-alakú csüngőből áll. Ezekről csak annyit tudok, hogy Apponyi Sándor gróf ráczegresi pusztájának azon homokos részén találtattak, mely most szőlővel van beültetve.

Leletek a kajmádi pogány-magyar lovas-sírból.

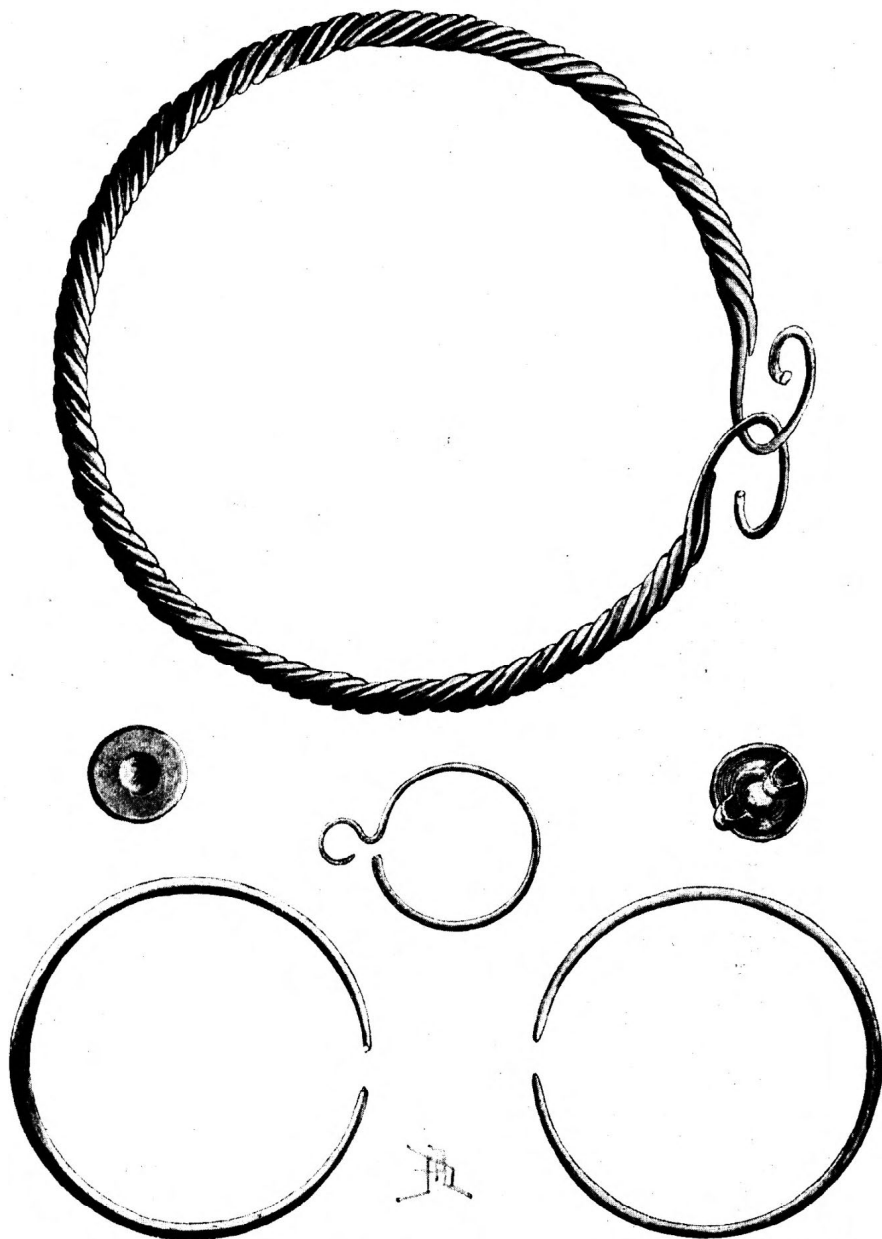
fordulnak elő, fejlettebb alakban nagyon sokáig dívhattak. Gyula-Jovánczán találtam az alanti ábrában bemutatott, bronzból készült, áttört művű, szív-alakú csüngőt, mely a benne előforduló stylisált liliom után következettve, valószínűleg a

XIV. századból való, a mikor e liliom-alak már általánosan elterjedt s alkalmazták azt a szobrászatban, festészetben, himzéseken s ruházaton.

3. Ezüst vagy bronz lemezből készült, egyszerű karperecek. Ezek ugyan már a népvándorláskori leletek között is előfordulnak, de a pogány-magyar lemezkarperceken jellemző a néha előforduló, kidomborodó gyöngysorral ékített záró-rész. A túloldalon ábrában bemutatott két ezüst karperecz Bernrieder József közép-hidvégi pusztáján szőlőültetés alkalmával lovas-sírban *) találtatott.

*) E lovas-sír leleteit elhordták a napszámosok s csak e két darabot lehetett abból visszaszerezni. E szőlő mellett később én is ásattam, de sirokra már nem akadtam.

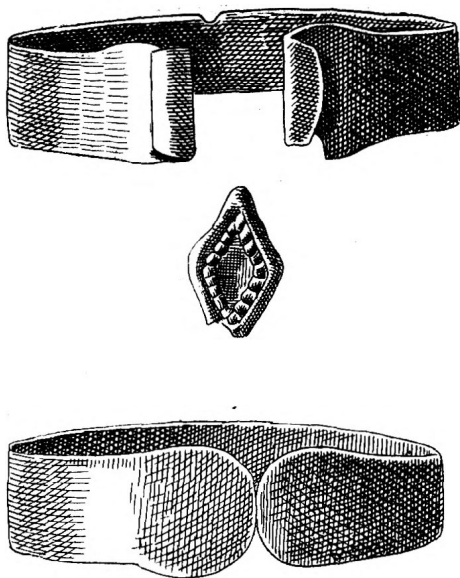

Rajzolta Daróczy Aladár.

Leletek a nagy-doroghi honfoglaláskori sírból.

Tolnavármegye története.

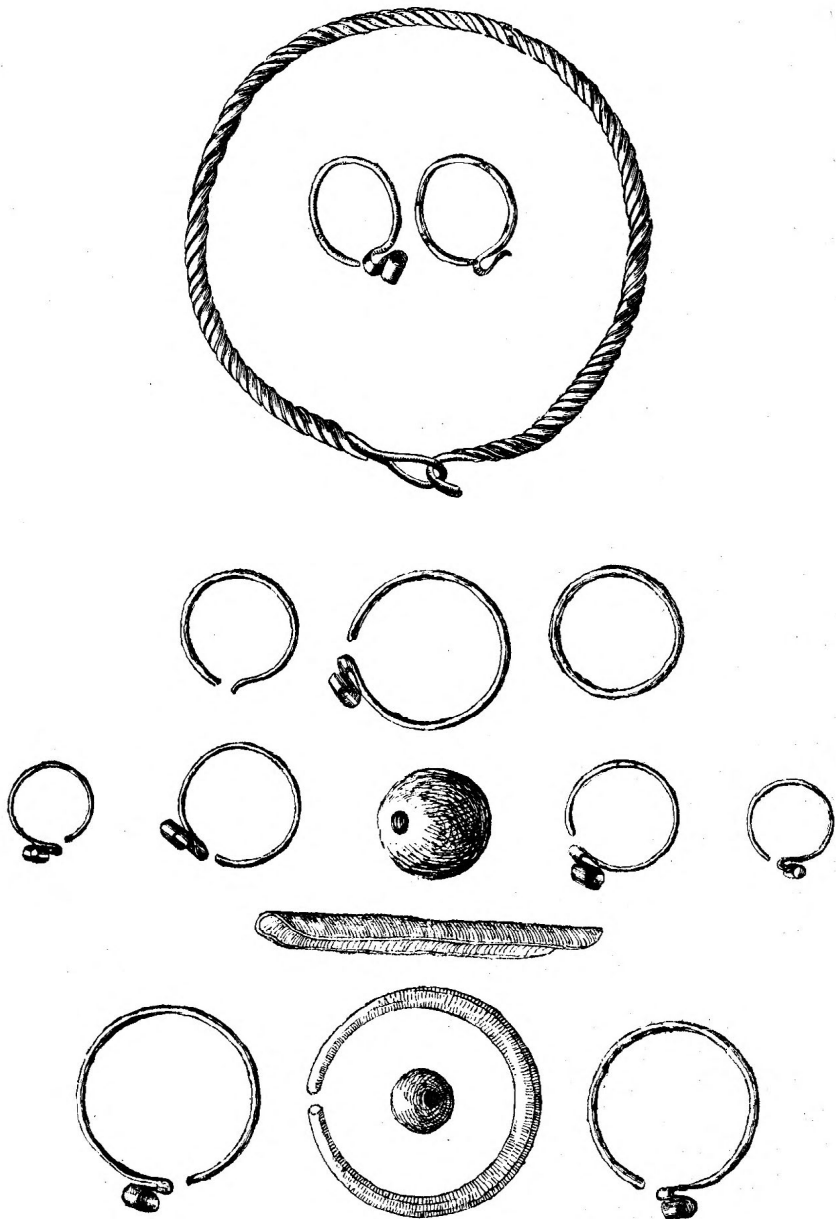

Gyakran találunk bronzhuzalból készült, egyszerű nyitott karikákat. Ezek legkevésbé sem jellemzők, mert hisz már a kelták korától fogva dívnek, de felismerhetők az ércvegyülék alapján, mely inkább sárgaréz, mint bronz. Ezek előfordultak Nagy-Doroghon,¹⁾ Duzson,²⁾ Szántón,³⁾ Szegszárdon a kálvária-hegyi szőlőben és Decsen a kútvölgyben.

¹⁾ A nagy-doroghi lelet Széchényi Sándor gróf tulajdonát képezi; a község délkeleti részén csontváz mellett találtatott s következő darabokból áll: két sárgaréz karperecz, az egyik négyszögű, a másik gömbölyű huzalból készült; egy ezüst pityke, hátulsó részén két kis füllel; bronz huzalból készült s egyik laposra kalapált végén S-alakúan görbített függő; három bronz huzalból csavart s mindkét végén kampóval ellátott nyakperecz; egy darab czérnavastagságú, sodrott bronzszál, mely valószínűleg ruházatról való.

²⁾ Duzs-község déli végén (Csibrák felé), a «Ráczenberg» alján, útjavítás alkalmával több csontvázra akadtak, melyek némelyikénél sárgaréz sodronyból készült karperecz és vasból készült, tövises nyilcsúcsok feküdtek.

³⁾ Szántón a ma egy utca alatt fekvő, hódoltság előtti régi templom körüli temetőben pogány-magyar sirok is fordulnak elő. E sirok mellékleteiből Kammerer Ernő gyűjteményében már igen sok bronz halánték-gyűrű, egy sárgaréz lemezből készült, nyitott karperecz s egy bronzból öntött, 2½ ctm. hosszú csüngő-disz van. Ez utóbbi tárgy felső korongjának hátán egymás mellett két picziny fül, alján pedig egy harmadik fül van, melyről egy szív-alakú csüngő függ. Kidomborodó díszítése pontokból alakított concentricus körökből áll.

Leletek a szegszárdi (Bati-Torok) árpádkori sírmezőből.

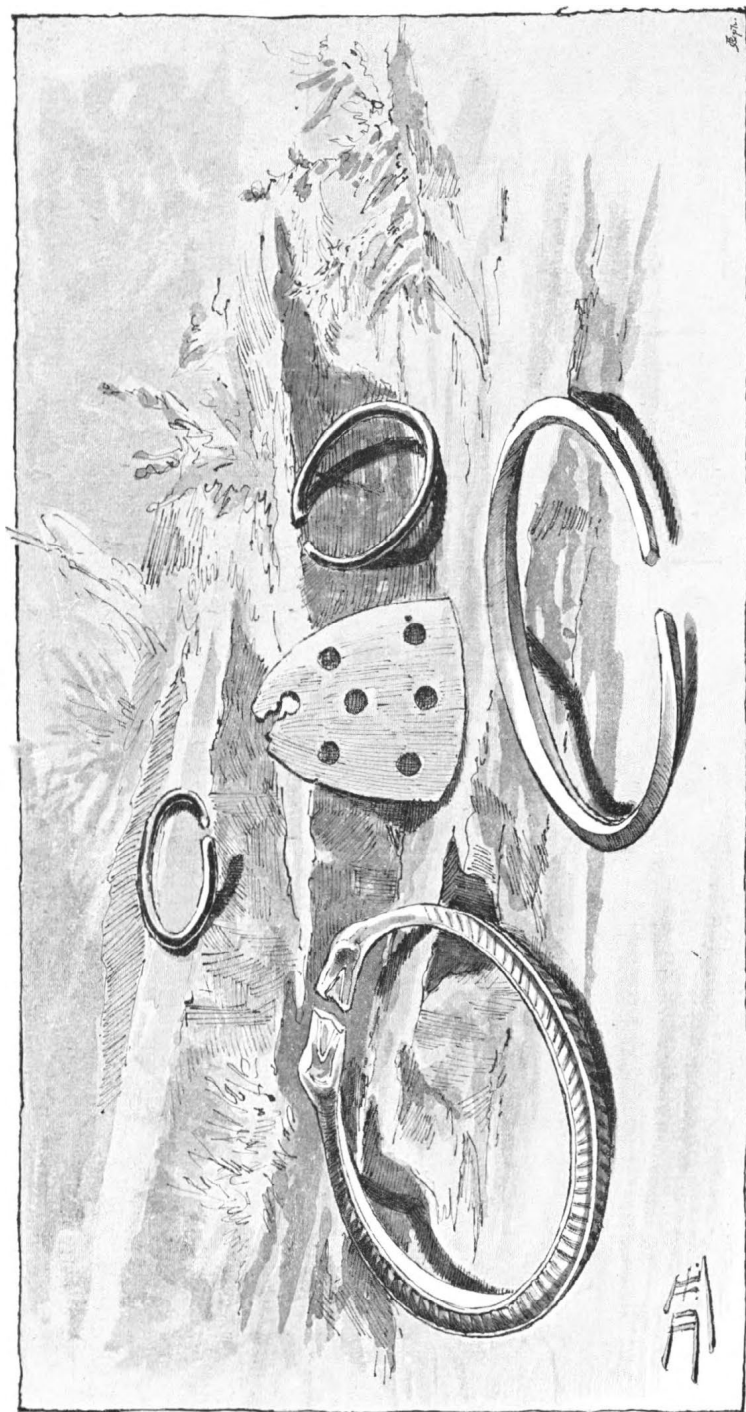
4. Két, három vagy több ezüst vagy bronz sodronyból font nyakpereczek. Ezek sokáig dívtak s az árpádkori sirokban is előfordulnak. Ilyenek a Nagy-Doroghon, Felső-Biritón,¹⁾ Szegszárdon a «Bati torok»-ban²⁾ s Decsen a «Kútvölgy»-ben³⁾ talált példányok.

¹⁾ *Felső-Biritón* (Paks mellett), Daróczy Tamás birtokán, a gazdasági épületek nyugati oldalán csontvázak fordultak elő. Az egyik nyakán három bronzhuzalból sodrott nyakperecz volt.

²⁾ *Szegszárd* határában, a belaczi várhegy keleti oldalának átellenében, a bonyhádi fővölgybe szakadó «Bati torok» nevű helyen, Helyes harczy lakos szőlejében rigolozás alkalmával igen sok emberi csontvázra s azok mellett S-alakban végződő ezüst és bronz függőkre, valamint négy sárgaréz huzalból sodrott nyakpereczre akadtak. Ez utóbbi legnagyobb belső átmérője 14,5 ctm. s egyik végén füllel van ellátva, a másikon kapocscsal. A fület a duplán összehajtott középső sodronyból képezték. 1894 őszén nagyobb munkaerővel felásattam e szőlőnek kipusztult részét s 27 csontvázat tártam fel. Ezek átlag 60—80 ctm. mélyen feküdtek csak s így érthető, hogy igen sok csontváz lett már a szőlőbujtási munkák alkalmával megbolygatva. Valamennyi hanyatt — nyújtott helyzetben fekszik, úgy hogy a fej nyugatnak, a lábak pedig kelet felé vannak. A karok általában a test hosszában vannak kinyújtva, három esetben azonban a könyöknél meghajlítottak s az összekulcsolt kézfejek a medenczecsonton feküdtek. Egy esetben közvetlenül egymás mellett feküdt egy felnőtt női s egy gyermekcsontváz, úgy azonban, hogy a női csontváz a rendes irányban, a gyermekcsontváz pedig fejfelé keletnek, lábbal nyugatnak volt. Az egyik legmélyebben fekvő csontváznál korhadt fának maradványait constatáltam; valószínű tehát, hogy eredetileg valamennyinek volt koporsója, a mely csak egy kivájt fatörzsből állhatott, mert koporsószeget egyetlen egy esetben sem találtam. A legtöbbnek semmi sírmelléklete sem volt. Gyakrabban fordultak elő az egyik vagy mindkét oldalon a fültövön bronz vagy ezüst sodronyból készült, s laposra kalapált végükön S alakra hajlított (halántékgyűrű név alatt ismert) függők. Egy másiknak tarka üveg gyöngy volt a nyakán. Ismét egy másiknál a koponya hátsó része (az os occipitis-en) patinától zöldre festett s ott egy nyitott bronz karika találtatott.

³⁾ A decsi határban, a «Kútvölgy» déli oldalának hegytetőjén az egykori Ete várának átellenében, Bálint András szőlejében rigolozási munka közben 1895-beu négy hanyatt fekvő, nyújtott csontvázra akadtak. Ezek közül csak kettőnek volt sírmelléklete. Az egyik csontváz nyakán négy sárgaréz huzalból font, nagy nyakperecz; karjain egy-egy gömbölyű sárgaréz huzalból készült, nyitott karperecz; ujjain sárgaréz lemezből készült, nyitott gyűrű s egy domború felületén rézsutos rovátkokkal díszített ezüst gyűrű. A másik csontváznál két sárgaréz huzalból font nyakperecz s szintén sárgarézből készült két tömör, nyitott karperecz találtatott.

CCLX. TÁBLA.

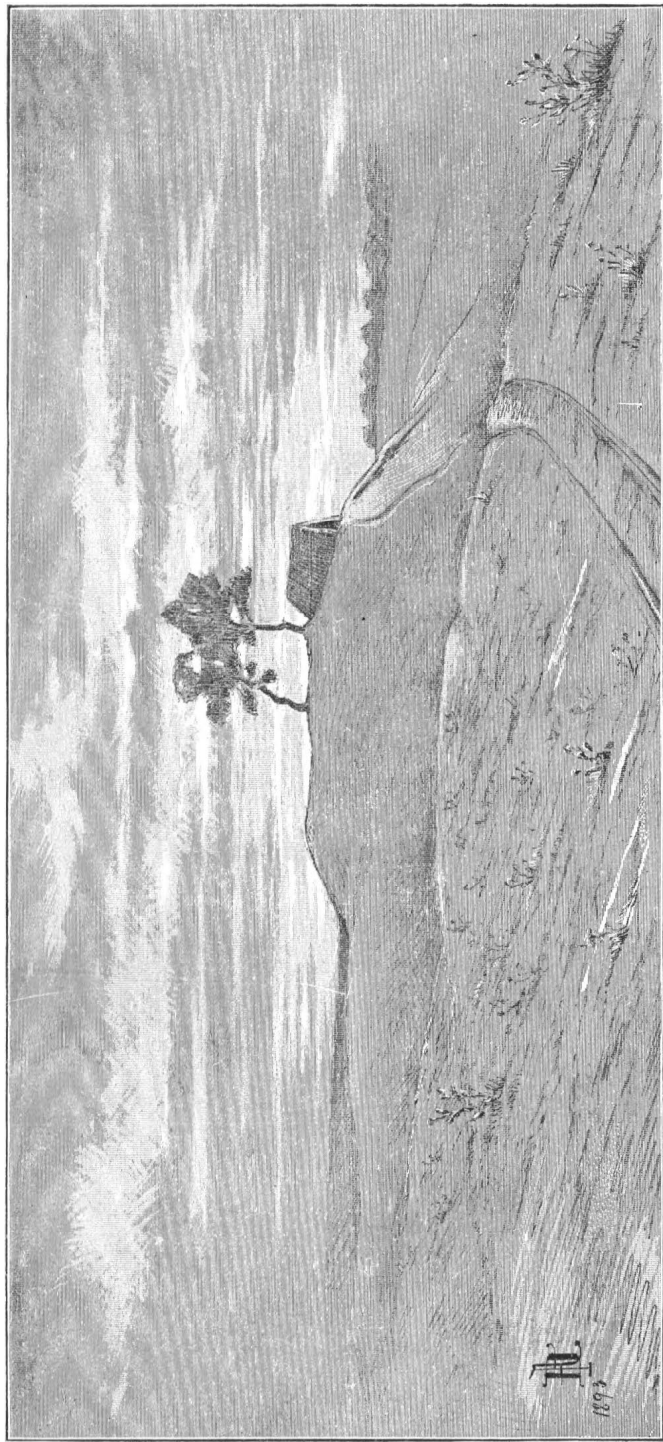

Leletek a szegszárdi kálvária-hegyi (Ferdinánd-szőlő) árpádkori sírmezőből.

Rajzolta Daróczy Aladár.

CCLXI. TÁBLA.

Rajzolta Daróczy Aladár.

«Rácztemető» nevű árpádkori sírmező a paksi határban.

5. A nyílcsúcsok nem köpüvel vannak ellátva, hanem hegyes szegben végződnek, melyet a nyílveoszóbe szurtak. A duzsi sirok mellett találtam ilyeneket.

6. Kardot a honfoglalás korszakából megyénkben addig még nem találtunk. Ez különben egyélű, pengéje csak a végén hajlik kissé hátra, markolata előre görbült, gombokkal ellátott marokvédőjének két vége a kard csúcsa felé hajlik.

7. A díszített csontlapok — minők a kajmádi lovas-sírban is találtattak — a puzdra, tegez vagy kardhüvely díszítésére szolgáltak.

8. Az egyik végükön S-alakúan hajlított fülönfüggők vagy hajgyűrűk nem tartoznak már a jellemző tárgyak közé. Legegyszerűbb alakjuk előfordul néha már a népvándorlaskori leletek között s dívnek egészen a XIII. századig. Találtam ilyeneket a már fentebb említett lelhelyeken kívül Aparon,¹⁾ Szegszárdon a porkoláb-völgyi²⁾ s a kálvária-hegyi³⁾ sző-

1) Apartól északra, a «Czigeiner-Wald» nevű dűlőnek az apari völgy felé lejtő szélén, Treer Ferencz földén, már igen sok hanyatt-nyujtott fekvő csontváz került elő szántás alkalmával, de egy-egy sima bronz gyűrűn kívül egyebet sohasem találtak. 1893. őszén ismét két csontvázat hányt ki az eke. Az egyiknél sima ezüst gyűrű, a másikinál bronzból készült, egyik végén S-alakra hajlított, picziny hajgyűrű találtatott.

2) Szegszárdon a «Porkoláb-völgy»-ben, Vesztergombi György és szomszédainak szőleiben, már rég óta találtak csontvázakat. 1894-ben közel 50 sírt bontattam itt fel. A csontvázak hanyatt-nyujtott helyzetben, lábbal kelet s fejjel nyugat felé feküdtek. Fejük néha jobbra vagy balra fordult. A sirok nagyobb része korábbi szőlőbujtási munkálatok alkalmával már megbolygattatott. A csontvázak mellett következő tárgyak találtattak, sárgarézből készült s mindkét nyitott végén rovátkált fejjel ékített karperecz; fűzőtűhöz hasonló, nagy vas eszköz; számos fehér színű, szögletes üveg gyöngy; számos S-alakban végződő halántékgyűrű; néhány átlukasztott s a felismerhetlenségig kopott pénzdarab s egy-két vasból készült késpenge. Ezek ábráit a «befejezés» fejléczében közlöm.

3) Szegszárdon a Kálvária-hegyen, a Ferdinánd-féle szőlőben is akadtak több csontvázra, melyekből csak egy sír mellékletét sikerült megszereznem s ennek darabjai a következők, két sárgaréz fülkarika; négysszögű sárgaréz huzalból készült két karperecz; melyek egyike mindkét végén kigyófejet ábrázol; egy hétszeresen átlukasztott sárgaréz lemez, mely talán tegez alsó részének borítékát képezte.

lőkben, Duna-Sz.-Györgyön *) s a Paks melletti «rácztemető»-ben, melynek tájképével zárom be munkámat.

Az imént elősorolt tolnamegyei magyar leletek régészeti szempontból szolgáltatnak némi adatot «Tolnavármegye története» második részének bevezetéséhez, mely immár a magyar időköt fogja tárgyalni.

Zárszavamban még csak azon reményemnek adok kifejezést, hogy talán a szives olvasó is velem tart s nem itéli felesleges munkának, hogy a nemzeti történetünket megelőző nagy időkről ily bőven szóltam. Megismertük legalább szülőföldünknek, e szűkebb értelemben vett hazánknek minden phasisát, melyen az a legelső honfoglalástól kezdve keresztülment. Megismertük a megyénk területén élt népek és nemzetek fejlődésének s különböző állapotainak menetét. Jelenlétekenek látszó leletekből rég elmúlt idők szelleme tárult fel előttünk. Ha figyelemmel kísértük az itt 2000 éven át lakott népek culturájának fokozatos haladását, életszokásait s életszükségleti tárgyait — akkor nem fogjuk kicsinyelni többé e leleteinket, nem lesznek azok előttünk többé értéktelen ritkaságok, nem tekintjük azokban csupán az őskori népek ügyességét, akkor olyan kulcsot nyertünk e munkában, melynek segélyével a tudomány szellemében szólaltattuk meg ez eredeti curiositásokat. Ha pedig ekként magasabb kulturai jelentőséget tulajdonítottunk régészeti leleteinknek, akkor azok ősi crónicák megbecsülhetlen lapjaivá váltak számunkra s e hierogliphok megfejtéséből olvastuk ki megyénk területe régmúlt idejének történetét. Szükséges volt ez azért is, mert nem elég, hogy ismerjük ezredéves multunkat, de tudnunk kell azt is: mi volt megyénk területén a honfoglalást megelőzőleg? hogy az itt lakott avarok, longobardok, gepidák, góthok,

*) Duna-Sz.-György-községben, Eötvös Károly földbirtokos és szomszédainak udvarán terül el egy nagy árpádkori sírmező. Ezeknél is találtam S-alakban végződő halántékgyűrűket.

hunnok, rómaiak, kelták s ezek előtt a névtelenül maradt nemzetek közül egy sem élt itt, mint a magyar, ezer évig. Partialis történelmi ismeretünk csak azzal lett teljes, hogy megyénk területének történetében megszakíthatatlan történelmi folytonosságot birunk a legelső ősi honfoglalástól az ezredévet ért birtokláson keresztül napjainkig.

Igaz ugyan, hogy nem őseink voltak e népek, csak elődeink. De megyénk kies völgyei, csergedező patakjai, titokzatos berkei, illatos rétei s üde levegőt lehelő erdei, szóval ugyane föld, melyet mi szűkebb hazánkknak nevezünk, reájuk is ellenállhatlan vonzó erővel volt. Millenaris ünneplésünk pedig nemcsak a magyar nemzetet, hanem a földet is illeti, melyet az elfoglalt s ezer év óta nevez édes hazájának.

Lerakom tehát e munkát, melyben Tolnavármegye területéről 2000 éves életnek történetét írtam meg, azon messze kimagasló emlékkő tövéhez, mely a folytatólagos ezer évnek magyar életét nemcsak jelzi, hanem koszoruzottan hirdeti a jövő évezred őseire büszke ivadékainak.

És most folytassa a nemzeti lelkesedés lángoló tűzének melegével az ezredéves haza és ezredéves ősök történetének megírását Kammerer Ernő barátom. Nekem meg kellett elégednem azzal, hogy az ősök hős elődeit, ha nem is a magyar Genius, hanem csak a régészeti tudomány szövéténekével világíthattam be. De megyénk koszorus költőjének Garaynak szavai szerint:

«Csak törpe nép felejthet ős nagyságot,

Csak elfajult kor *hős elődöket*

A lelkes eljár ősei sírlakához

S gyűjt régi fénynél új szövétneket,

S ha a jelennek halványul sugára,

A régi fény ragyogjon fel honára».

BETŰRENDES NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Acsa. 172. 222. 369.
 Aczél és tűzkő. 852.
 Ad Statuas. 648. 685. 686.
 Aesculap. 722.
 Agancs-eszközök. 97. 99. 100. 106.
 Agárd. 172. 233. 557. 563. 755.
 Agyagfurás. 292.
 Agyagművesség a kőkorbán. 116; —
     a bronzkorban 334; — a keltakor-
     szakban 556.
 Agyag-pyramisok. 123.
 Alarik. 809.
 Alisca. 608. 651. 686. 744. 792.
 Alsó-Nyék. 220. 233. 369. 685. 863. 864.
 Alsó-Pél. 172. 374. 592.
 Amphitrite. 722.
 Amulette. 856.
 Anamatia. 658. 689. 692. 695.
 Ansa lunata. 450.
 Apáti-pusztá. 173. 376. 558. 561. 563.
 Apar. 172. 287. 289. 376. 541. 563. 755.
     1045.
 Apponyi Géza gr. 237. 441.
 Apponyi Sándor gróf. 1. 186. 256. 444.
     487. 520. 663. 789. 1038.
 Apponyi Sándorné gr. 6.
 Arany ékszer (keltakori). 595.
 Araviskok 540. — Aravisk viselet. 539. —
     Aravisk mellű. 551.
 Arion. 772.
 Attila. 820.
 Avarok. 839.
 Avar ringh. 289.
 Baja. 661.
 Baján vezér. 838.
 Balambér vezér. 818.
 Balta, kőkori. 92; — bronzkori. 296; —
     keltakori. 541.
 Baracs-pusztá. 233. 635. 658. 669. 681.
     689. 714. 722. 724. 755.
 Barnahát-pusztá. 573. 714. 758.
 Bányi erdő. 573.
 Bárd. 851.
 Báta. 233. 286. 377. 534. 573. 661. 676.
     758.
 Bátaszék. 233. 234. 286. 377. 677. 684.
     759. 760. 863. 864.
 Bedegh. 377.
 Befejezés. 1035.
 Belacz. 173. 236. 378. 574.
 Bernrieder József. 178. 184. 409. 966
     1040.
 Betekints-pusztá. 220.
 Bevezetés. 7.
 Bezerédj Pál. 251.
 Bezzeg-major. 576.
 Bélyeges római téglák. 634. 653.
 Bévárdi-csárda. 686.
 Bikács. 173. 380. 576. 659. 760. 865.
 Bikád-pusztá. 380. 720. 727.
 Biritó-pusztá. 380. 1044.
 Bogaras-pusztá. 222.
 Bonyhád. 288. 309. 380. 700. 761.
 Borjád. 173. 222. 288. 392. 558. 576. 764.
 Bölcske. 236. 394. 539. 549. 557. 576. 681.
     690. 700. 719. 726. 761. 782. 851. 865.

- Bronzkor kulturája. 207. — Bronzkor végső szaka. 342. — Bronzkor lelhelyei. 369.
- Bronzkori lakások. 217. — Bronzkori edények. 308. — Bronzkori temetkezés. 292. — Bronzkori fegyverek. 295. — Bronzkori eszközök. 302.
- Bronz öntőműhelyek. 216. — Bronz balták. 305. — Bronz vegyülete. 209. 212
- Buzogány, kőből. 94. — Bronzból. 300.
- Bütykös karikák a keltakorszakból. 555.
- Castrum. 636.
- Czecze. 766.
- Czikó. 21. 288. 396. 766. 845. 851. 886—964.
- Cisták. 524.
- Csapó Vilmos. 702.
- Csatt. 858.
- Csehi-pusztá. 694. 764.
- Csibrák. 174. 285. 396. 764.
- Csicsó. 396.
- Csiszoló-eszközök. 98.
- Csiszolt kőeszközök. 86.
- Csolnak-alakú edények. 336. 451.
- Csont-eszközök. 97. 100.
- Csont-nyílhegyek. 114.
- Csont-tűk. 114.
- Czölöpépitmények. 217.
- Csörgő-játékszer. 338.
- Csurgó-pusztá. 697. 713. 764.
- Csücskők, mint edénydisz. 461.
- Dalmand-pusztá. 766.
- Daróczy Aladár. 6. — D. Tamás. 380. 402. 1044. — D. Zoltán. 186. 722. 781.
- Dárda, római. 632.
- Decs. 397. 685. 766. 1042. 1044.
- Dentalium csigák. 146.
- Dolichenus (Jupiter). 722. 729.
- Dombóvár. 284. 397. 578. 693. 752. 753. 766. 767. 964.
- Döbörköz. 21. 175. 694. 695.
- Dömörkapu. 175. 237. 403.
- Dőry Dénes. 1.
- Dőry József. 221.
- Duna folyása a római korban. 660.
- Duna-Földvár. 21. 175. 238. 397. 558. 578. 661. 672. 695. 768. 964.
- Duna-Szekcső. 245. 642. 660. 684. 769. 964.
- Duna-Sz.-György. 402. 688. 770. 964. 1046.
- Duzs. 21. 176. 204. 771. 1042.
- Dzsida Artur. 182. 582.
- Edények. 116. 308. 322. 524. 717. 860.
- Edénydíszítés a bronzkorban. 463.
- Edényfestés a kőkorban. 133.
- Egregy. 176.
- Ékszerek a kőkorban. 144; — a bronzkorban. 304; — a keltáknál. 548—556; — a rómaiaknál. 716; — a népvándorlaskorban. 845.
- Előszó. 1.
- Eötvös Károly. 1046.
- Eszközök, kőkoriak. 71; — bronzkoriak. 302.
- Etruszk edények. 521.
- Ércművesség. 210.
- Ércöntés. 212.
- Ércztűkőr (római). 716.
- Értény. 403. 771. 964.
- Fadd. 551. 674. 681. 688. 771.
- Farkasd-hegyi sáncz. 235.
- Fácánkert-pusztá. 771.
- Fegyverek a bronzkorban. 295; — a keltakorban. 544; — a római korban. 631; — a népvándorlaskorban. 850.
- Fejős Imre. 796.
- Felső-Iregyh. 176. 403.
- Felső-Nána. 176. 246. 408. 663. 784.
- Felső-Nyék. 176. 246. 288. 403. 693. 713. 784. 965.
- Félhold-alakú agyagtárgy. 340. — Félhold-alakú edényfűl. 450. 460.
- Fibula. 306. — Keltakori. 548. — Római. 716. — Népvándorlaskori. 856.
- Florentia. 642.
- Fokos. 851.

Födök. 338.
 Földvárak. 224.
 Fővegdisz a népvándorlás korszakában. 855.
 Folyók a megyében. 11.
 Forster Benő. 398.
 Fortiana. 695.
 Fortuna salutaris. 722. 733.
 Furkó-pusztá. 377. 676. 681. 684.
 Furók, kőből. 84.
 Függők. 855.
 Fűrészelés agancsokon. 102.
 Fürged-pusztá. 246.

Garay Antal. 563. — G. János. 1047.
 Gencs-pusztá. 176.
 Genius. 720. 725.
 Geographiai viszonyok az őskorban. 11.
 Gepidák. 838.
 Gerenyás-pusztá. 179. 247. 409. 581. 983.
 Gerjen. 178. 223. 409. 661. 773. 966.
 Góthok. 804.
 Gölösi dűlő. 702. 773.
 Görbő. 434.
 Görög-szó dűlő. 641.
 Graphitos edény. 458. 556.
 Grábocz. 179.
 Gyapa. 182. 582. 773.
 Gyermekjátékra szánt edények. 451.
 Gyöngyfűzértartó. 856.
 Gyönk. 434. 739. 984.
 Györköny. 659. 701. 702. 773.
 Gyula-Jováncza. 179. 247. 436. 583. 778.
 Gyűrű. 857.

Hajító-dárda (népvándorláskori). 850.
 Hallstatti periodus. 342.
 Hamukotró. 334.
 Hangos-pusztá. 436. 584. 984.
 Hangyály Mihály. 789.
 Hanth. 182. 437. 697. 715. 717. 722. 774.
 Harcz. 184. 249. 323. 431. 584. 984.
 Hasogatott köeszközök. 71.
 Hegyes-pusztá. 777.
 Hencse-pusztá. 441. 659. 717. 777.
 Hercules. 722. 736.

Hetény-pusztá. 778.
 Hidas. 184.
 Hidja-pusztá. 251. 441. 778.
 Hidvég- (közép) pusztá. 184. 441. 778.
 Hollós László dr. 984.
 Honnét jöttek kőkori telepeseink? 148.
 Horhi-pusztá. 288. 441.
 Horog, kőkori. 112. — Bronzkori. 304.
 Hőgyész. 279. 285. 859. 985.
 Höke Lajos. 1. 240.
 Hunnok kereszténysége. 751.
 Hunnok szövetsége. 808. 815.
 Hygieia. 722.

Időszaka megyénk első megszállásának. 150.
 Igar. 778.
 Ij (római). 632.
 Imsós. 636. 661.
 «In medio» kitétel nehézsége. 648.
 Iregh. 694.
 Itinerarium Antonini. 640.
 Ivókürtök. 334,
 Izmény. 200. 778.

Jajdomb Szegszárdon. 222. 554. 611.
 Játékszer. 338.
 Jeszenszky Andor. 1. 174. 262. 396. 397. 480.
 Jeszenszky Kálmán br. 380. 720.
 Jovia. 695.
 Jupiter. 720. 722.

Kagylókból készült ékszerek. 146.
 Kajdac. 185. 251. 480. 482. 586. 778. 986.
 Kajmád. 222. 441. 659. 1036.
 Kakasd. 184.
 Kalapács, kőből. 92; — bronzból. 298.
 Kammerer Ernő dr. 1. 200. 454. 504. 771. 1047.
 Kaposvölgy. 694. 695. 861. 863. 986.
 Karczoló eszköz. 304.
 Kard, bronzkori. 295; — keltakori. 545; — római. 632; — népvándorláskori. 850.
 Kardkötő, keltakori. 545.

- Karimás balta. 296.
 Karikák, népvándorlaskoriak. 858.
 Karperecz, csontból. 114.
 Karperecz. 306; — keltakori. 552; — római. 716; — népvándorlaskori. 857.
 Karvédő. 308. 489.
 Katalin-pusztá. 779.
 Kelta fegyverek, eszközök, ékszerek, edények. 544.
 Kelta nevek. 538.
 Kelta pénzek. 535. 537.
 Kelta viselet. 539.
 Kelták itáliai összeköttetése. 520.
 Kelták kora. 517.
 Kengyelvas. 851.
 Kerekek agyagból. 340.
 Keresztélű kőpengék. 78.
 Kereszténység első terjedése megyénk területén. 739.
 Kések, kőből. 72; — bronzból. 302; — keltakori. 541. 543. 545; — népvándorlaskori. 852.
 Kéty. 185. 779.
 Kiss István dr. 196. 197. 441. 498.
 Kis-Székely. 185. 251. 441. 612.
 Kis-Tormás. 252. 442. 585.
 Kis-Vejke. 286. 442.
 Koczka-alakú edény. 334.
 Kocsi, keltakori. 622. — Római. 668.
 Kocsola. 185. 252. 442. 694. 779.
 Komlosi-pusztá. 780.
 Kopja. 850.
 Korcsolya, kőkorszaki. 112.
 Kormeghatározás a kőkorra. 150.
 Korong az edénykészítéshez. 556.
 Kovács Bálint dr. 863.
 Kovácsi. 285. 782.
 Kónyi. 185. 255. 694.
 Kölesd. 185. 222. 253. 288. 444. 449. 585. 720. 780.
 Kömlőd. 186. 254. 305. 442. 656. 661. 688. 689. 695. 703. 704. 713. 714. 715. 717. 719. 721. 722. 723. 727. 733. 734. 754. 780. 992.
 Kövesd. 684.
 Közlekedés-ügy a rómaiaknál. 667.
 Kőbalták. 83.
 Kőeszközök, csiszoltak. 86.
 Kőeszközök, hasogatottak. 71.
 Kőkori agyagművesség. 116.
 Kőkori ékszerek. 144.
 Kőkori lelhelyek. 172.
 Kőkorszaki lakások. 31.
 Kőkori temetkezés. 49.
 Krammer János. 796.
 Krétabetétes edények. 322.
 Krétából készült balták. 96.
 Kulcs (római). 714.
 Kurd. 285. 454. 520. 782.
 Kutyával történt temetkezés. 847.
 Kürt-alakú edények. 463.
 Lábak. 338.
 Lábvéd, római. 632.
 Lajvir. 684.
 Lakás, kőkori. 31; — bronzkori. 217; — népvándorlaskori. 841.
 La Tène periodus. 542.
 Lámpa, római. 714.
 Láncz, keltakori. 552; — népvándorlaskori. 858.
 Lándzsa, bronzkori. 296; — keltakori. 548; — római. 632; — népvándorlaskori. 850.
 Lándzsacsucs agancsból. 112.
 Lángborító. 336.
 Lengyel. 186. 460. 541. 557. 586. 719. 783. 994.
 Lengyeli kőkori lakások. 34.
 Lengyeli kőkori temetkezés. 55. 256.
 Leperd-pusztá. 659. 694. 702. 772.
 Longobardok. 838.
 Lóval történt temetkezés. 845.
 Lóváltási hely (római). 668.
 Lugio. 642. 683.
 Lussunium. 656. 688. 689.
 Macedonai összeköttetés. 518.
 Madocsa. 477.
 Magkövek (nucleusok). 74.
 Majos. 477.
 Majsa. 189.

- Mammuth. 18.
 Mangál. 336.
 Mansio (római). 668.
 Medina. 380. 586. 720.
 Mercurius. 720.
 Merő kanalak. 324. 462.
 Mécs. 332. 714.
 Méhkas alakú lakások. 38.
 Mérleg (római). 715.
 Mértföldjelző oszlopok a rómaiaknál. 669.
 Mészbetétes edények. 308. 451. 558.
 Mikó György. 1.
 Miniature balták. 96.
 Miszla. 478. 586. 994.
 Morágy. 21. 189. 478. 684.
 Motívumok a kőkori edényfestésnél. 134.
 Mözs. 478. 687. 734. 783.
 Mócsény. 21.
 Mucsfa. 190. 261. 480.
 Munkálási nyomok agancsokon. 95. 102.
 Murga. 262. 285. 480. 994.
 Mutatio-hely (római). 668.
 Muth-pusztá. 694.

 Nagy-Dorogh. 483. 586. 1042. 1044.
 Nagy László. 1. 237. 394. 398. 506. 726. 763. 798. 865.
 Nagy-Mányok. 190. 851. 995.
 Nagy Sándor (macedonia király). 518. 535. 538.
 Nagy-Székely. 190. 483. 558. 587. 798.
 Nagy-Vejke. 192. 483. 715. 802.
 Napisten. 722.
 Neolith-kor. 23.
 Neolith-kori cultura. 25.
 Némedi. 190. 484. 998.
 Német-Kér. 659.
 Népvándorlás az őskorban. 12. 148.
 Népvándorlás korszaka. 804.
 Népvándorlás régészeti szempontból. 840.
 Népvándorlás történeti adatai. 804.
 Népvándorláskori leletek. 849.
 Népvándorláskori lelhelyek. 864.

 Notitia dignitatum. 640.
 Nosztány-pusztá. 769.
 Novák Sándor. 1. 21. 196. 485. 992.
 Nucleusok. 74.
 Nyakékszer a népvándorlás korszakában. 856.
 Nyakkarikák, keltakoriak. 556.
 Nyanya-pusztá. 192. 222. 262. 484.
 Nyílhegyek, kőkoriak. 78; — Népvándorláskoriak. 850.
 Nymphák. 722.

 Obsitos levél (római). 661.
 Odány. 267. 484. 769. 1000.
 Okrád-pusztá. 694.
 Orsógombok a kőkorból. 119; — a népvándorláskorból. 853.
 Osiris 720.
 Ozora. 195. 268. 484. 752. 769. 1000.
 Ó-Dombovár. 221.
 Öntőműhely. 216.
 Öntőminták. 214.
 Ördögvetetés. 284. 652. 686.
 Összehasonlítás Lengyel és Trója között. 149.
 Öv, keltakori. 552.
 Övdisz, népvándorláskori. 857.
 Őcsény. 195. 265. 560. 636. 641. 652. 685. 706. 769. 1008.
 Őskori várak. 224.

 Paizs, keltakori. 546; — római. 631.
 Paks. 196. 485. 661. 672. 673. 681. 688. 711. 715. 734. 786. 789.
 Palatincza. 196.
 Paleolith-kor. 17.
 Pannonia. 619; — Pannonia határai. 623; — Pannonia felosztása. 623.
 Pannonok nyelve. 620; — vallása. 620; — kulturája. 621.
 Papd. 789.
 Paprika-malom. 575.
 Paradicsom-pusztá. 287. 486. 789.
 Parázstartó edény. 334.
 Pálfa. 196. 222. 486. 789.
 Pánczél (római). 631.

Pári. 268. 486.
 Pengehasogatók. 76.
 Pengék kőszilánkból. 78.
 Perczel Dezső. 550.
 Pécs, lásd Sopianæ.
 Pécsy József. 1.
 Pénz a keltáknál. 535; — a rómaiaknál. 716.
 Pénzüntő minta a keltáktól. 537.
 Philippeus-pénzek. 538.
 Pilis. 486. 685. 711. 789. 1008.
 Pinczehely. 196. 222. 269. 486. 592. 697. 715. 789.
 Ponte Mensvetina. 694.
 Posta a keltáknál. 542; — a rómaiaknál. 668.
 Püspökdomb. 788.
 Rácz-Egres. 288. 289. 487. 592. 1038.
 Regöly. 197. 270. 284. 494. 549. 593. 790. 1008.
 Remete-pusztá. 584.
 Régészeti korszak-felosztás. 9.
 Rézkor. 208.
 Ripa alta. 655. 661. 687.
 Rombusz-alakú kőeszközök. 82.
 Római korszak. 619; — hadügy. 629; — fegyverzet. 631; — építkezés. 633; — védművek. 638; — obsitos levél 661; — közlekedésügy és uthálózat 667; — uti könyvek. 678; — temetkezés. 695; — vallási emlékek 718; — közigazgatás. 626; — társadalmi élet felosztása és kormányzat. 626.
 Sarlók bronzból. 302; — vasból a népvándorlás korszakában. 854.
 Sass István. 1; — Sass László. 393.
 Sár-Sz.-Lőrincz. 197. 497. 602. 791.
 Sártapaszkő kori lakásokból. 37.
 Sárvíz. 685.
 Schneiderbauer József. 796.
 Schöneichel. 272.
 Simitó eszköz. 104.
 Simontornya. 197. 273. 497. 558. 602. 695. 791. 1010.

Sióvölgy. 695.
 Síremlékek a rómaiaknál. 695.
 Sisak (római). 631.
 Sopianæ. 692. 694. 742.
 Stankovanszky János. 586.
 Stylus (római íróeszköz). 714. 853.
 Szabaton. 197. 502. 602. 791. 1010.
 Szakál. 274. 503. 792.
 Szalatnak. 1010.
 Szarvasd-pusztá. 218. 222. 276. 503. 792.
 Szállás-hely a rómaiaknál. 668.
 Szántó. 504. 603. 792. 1042.
 Szárazd. 197. 285. 504. 603.
 Szárász-pusztá. 197. 504.
 Szárnyas balták. 296.
 Szegszárd. 197. 222. 276. 286. 323. 325. 504. 515. 554. 556. 558. 608. 651. 675. 677. 681. 684. 685. 686. 687. 706. 734. 735. 737. 744. 745. 747. 749. 792. 802. 1035. 1042. 1044. 1045.
 Szekercze bronzból. 300.
 Szekrény (római). 715. 716.
 Szelle Zsigmond. 21. 175. 237. 239. 394. 398. 578. 674. 689. 768. 848. 865. 1008.
 Szemcse-pusztá. 798.
 Szent-András. 506. 557. 559. 612. 798. 851. 1012.
 Szent-Gál. 287. 798.
 Széchényi Sándor gróf. 1. 1042.
 Szigeth Gábor dr. 284. 560. 636. 652. 686. 769. 796.
 Szigeth-pusztá. 641. 787. 792.
 Szijvég. 857.
 Színek a kőkori edényfestésnél. 133.
 Szolgák leöletése a temetésnél. 845.
 Szűrő eszköz agancsból. 112.
 Szűrő edények. 338.

Tabula Peutingeriana. 640. 679
 Talpas balták. 298.
 Talpcsöves edények. 122. 463.
 Tamási. 200. 277. 506. 612.
 Tautantum. 641. 653. 686.
 Tápé-pusztá. 798.
 Település az őskorban. 13.

- Temetkezés a kőkorban. 49; — a bronzkorban. 292; — a keltakorban. 558; — a rómaiaknál. 695; — a népvándorlás korszakában. 842.
 Tengelicz. 200. 508. 612. 659. 797. 798. 799. 1012.
 Tengőd. 200. 613.
 Terra sigillata. 710.
 Tetradrachma. 535.
 Tevel. 200. 278. 508. 556. 561. 614.
 Téglá (római). 634.
 Tolna. 4. 655. 661. 675. 681. 686. 687. 688. 734. 736. 783. 800.
 Torques. 556.
 Tót-Keszi. 202. 323. 325. 508.
 Tót-Kér. 200. 509. 549. 614. 800.
 Tör, bronzkori. 295; — római. 632.
 Trepanatio. 292.
 Tridacna gigas. 148.
 Tűk, csontból. 114; — bronzból. 304; — keltakoriak. 552.
 Udvari. 202. 556. 558. 561. 562. 616. 801.
 Uj-Berek-pusztá. 650. 685. 800.
 Uj-Dalmand, lásd Dalmand.
 Uthálózat (római) 667.
 Üti könyvek a rómaiaknál. 678.
 Üzd. 202. 509. 800. 1012.
 Üst, bronzból. 455. 860.
 Vadkan-agyarak. 104. 145.
 Vakarók kőszilánkból. 76.
 Valeria tartomány. 623.
 Varasd. 511. 859. 1012.
 Varsád. 202. 802. 1016.
 Vaskapu. 226.
 Vaskor beosztása. 515.
 Vám. 510.
 Vándorlási irány a kőkorban. 148.
 Várak a bronzkorban. 222; — a rómaiaknál. 636.
 Váralja. 280. 1016.
 Várdomb. 289. 511. 650. 685. 707. 708. 709. 801.
 Védvonalak a bronzkorban. 222. 282. 289.
 Vertumnus. 720.
 Vetle-pusztá. 688. 770.
 Véső. 302.
 Vizek történeti jelentősége. 15.
 Vizsolyi Ákos. 1. 247. 582.
 Zabla. 851.
 Zavaros dr. 190. 196. 398. 410. 442. 485. 704. 720. 782.
 Závod. 202. 285. 289. 512. 752. 753. 788. 791. 802. 859. 1016.
 Zomba. 512. 720. 725. 802.
 Zsibrik. 21.

